T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

EKOLOJİK SORUNLAR VE SOSYAL MOBİLİZASYON: URMİYE GÖLÜ ÖRNEĞİ

Fatemeh DEHGHAN KHANGAHI

2502110479

TEZ DANIŞMANI

Doç.Dr. Hakan GÜNEŞ

İSTANBUL – 2020

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZ

EKOLOJİK SORUNLAR VE SOSYAL MOBİLİZASYON: URMİYE GÖLÜ ÖRNEĞİ

Fatemeh DEHGHAN KHANGAHI

Bu tez, Ekolojik Sorunlar ve Sosyal Mobilizasyon başlığı altında, büyük bir havzanın kuraklaşma problemini değerlendirmektedir. Ekolojik soruna ek olarak oldukça büyük bir insani meseleye yol açan, Urmiye Gölü örneği üzerine odaklanmıştır. Bu çerçevede, su ve sosyal ekosisteme dair literatür çalışması gerçekleştirilmiştir. Kuramsal çerçevenin ikinci ayağında ise, sosyal mobilizasyon kavramı üzerinde durulmuştur. Birinci bölümün devamında, konunun bir vaka çalışması olması ve yaşamsal boyuttaki öneminden dolayı, benzer özelliklere sahip uluslararası örneklerle de ayrıca karşılaştırılmıştır. Bu çerçevede interdisiplin bir perspektifle, Urmiye Gölü ile benzerlikler taşıyan Aral Gölü ve Great Salt Lake (GSL) gibi iki uluslararası göl örneği değerlendirilmiştir. Genel olarak konunun ele alınış biçimi ve Urmiye Gölü'ndeki kuraklaşma sorununa ilişkin meseleler iki temel soruya dayanmaktadır:

A) Urmiye Gölü özelinde kuraklaşma sorununun ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı ile ilgili etkenler,

B) Birinci soruyla ilintili olarak bu sorununun doğurduğu ekonomik, politik, sosyal ve fiziki-ekolojik boyutlu sonuçların neler olduğu ve ne türden bir hareketliliğe yol açtığı üzerinde durmaktadır.

Tezde öncelikli olarak yer alan literatür taraması ve dünya örneklerine müteakip, 3 eyaleti kapsayan bir havza haritalandırılması yapılarak bu çaptaki bir kuraklaşma sorununa yol açan etkenler araştırılmıştır. Bu bağlamda, ekolojik ve sosyal kaynaklı iki tür etkenden bahsedilerek her biri ayrı ayrı detaylandırılmıştır. Örneğin ekolojik çerçevede (iç müdahale), merkezi yönetimin de daha fazla üzerinde durduğu iklim değişikliği, sera gazları, küresel ısınma, geçirilen kurak yıllar dolayısıyla azalan yağışlardan bahsedilmiştir. Diğer bir açıdan ise, insan eliyle gerçekleşen dış müdahaleler olarak adlandırılmış, tarım yapısının değiştirilmesi, nüfus artışı, nehirler üzerinde yapılan çeşitli barajlar türünden nedenler analiz edilmiştir. İkinci bölüm olan bu bölümün devamındaysa, sorununun doğurduğu ekonomik, politik, sosyal ve fiziki-ekolojik boyutlar ele alınarak, bunlardan kaynaklı sosyo-politik hareketlilik ele alınmıştır. Örneğin, kuraklaşma sonrası en çok etkilenen kesim olan yerel halkın

sağlığı ve geçimi nasıl etkilendiği üzerinde durularak bölgede birinci el kaynak ulaşımı açısından bolca araştırma yapılmıştır. Saha araştırması sırasında yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde de açıkça ifade edildiği gibi, kimi yerel kesimin bölgeden göç etmesine yol açan olumsuz koşullardan bahsedilmiştir.

Bu meselelere ilişkin, etkili bir aktör olan merkezi devlet ve yerel yönetimlerin kuraklaşmaya yönelik izlediği politikaların süreç içinde evirilme seyrine 3.bölümde yer verilmiştir. Bu bağlamda Rafsancani, Hatemi, Ahmedinecad ve Ruhani olmak üzere dört cumhurbaşkanlığı dönemi değerlendirilmiştir. Gölü kurtarma faaliyetlerine ilişkin, Ruhani dönemi başlayan girişimler olarak yerel yönetimlerin faaliyetinden bahsedilmiştir. Buna ek olarak Tahran Şerif Üniversitesi merkeziyetinde kurulan Gölü Kurtarma Heyeti'nin girişimleri de ayrıca değerlendirilmiştir.

Çalışmanın en geniş kısmı olan 4. Bölümde Kültürel-Sanatsal Farkındalık da dahil olmak üzere çeşitli mobilizasyon başlıkları ele alınmıştır. Kuraklaşma meselesini en yakından ve en derinden hisseden yerel halkın girişimleri burada kapsamlı bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır. Merkezi devlet tarafından yıllar boyunca uygulanan faaliyetlerin sürdürebilirlik temeline dayanmadığı, ekosistemdeki diğer canlılar ile birlikte büyük bir insani soruna yol açan bu meseleye ilişkin yerel halk algısı üzerinden ilerlenmiştir. Bununla birlikte havzaya hayatı geri getirme yönündeki yerel halk girişimleri aktarılmıştır. Örneğin, bir eko-nasyonalist stadyum olarak tanınan Traxtor maçlarında yükselen itirazlar, artan STK'ların sayısı ve sürdürdükleri girişimler, yerel halkın huzursuzluğu, ekolojist çevrelerin farkındalık hareketliliği, film, tiyatro ve belgesel yapımcıları, şiir, müzik, edebiyat alanlarındaki hareketlilik gibi çeşitli konular değerlendirilmiştir.

İlgili literatür taraması, çeşitli interdisiplinler yayınlar, saha araştırmaları, yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler, konuya ilişkin film, belgesel vb. kaynaklara ulaşım gibi girişimler çerçevesindeki çalışmalar Türkçe, Farsça, İngilizce ve Azerbaycan Türkçesi olmak üzere dört dilde gerçekleştirilmiştir. Özellikle birinci el kaynak olan saha araştırmalarında, merkezi devletin girişimlerindeki başarı oranı veya eksikliği, bölge halkının farkındalık ve hareketliliği meseleleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Iran, Urmiye Gölü, Ekoloji, Su, Sürdürebilirlik, Göç, Sağlık, Sosyal Mobilizasyon, Traxtor, Eko-Nasyonalizm, STK, Uluslararası Duyarlılık, Kültürel-Sanatsal Farkındalık

ABSTRACT

ECOLOGICAL PROBLEMS AND SOCIAL MOBILIZATION: THE CASE OF URMIA LAKE

Fatemeh DEHGHAN KHANGAHI

This thesis, titled Ecological Problems and Social Mobilization, evaluates the drought problem of a large basin. It focuses on Urmia Lake, which is not only an ecological problem but an issue of substantial concern to humanity. The lake, being the second largest saline lake in the Middle East, is under the UNESCO biosphere reserve program and the International Ramsar Agreement. As such, the issues pertaining to this lake go beyond the regional and national dimensions and have an international character. This water problem can have an impact on people's lives in dimensions such as economy and health, and can lead to consequences such as forced migration. In fact, the health problems that may arise in the continuation of the drying up of the lake, which is a harbinger of an ecological disaster with its human and environmental aspects, the shrinking economy and the unrest that they may cause are of local and national importance. However, as the border region with various countries is a basin, it can form an ecological security context that can partially affect neighboring countries with the drying up. The way to investigate the various dimensions of this subject, which is addressed with its ecological and social aspects, and to create the necessary awareness, is an academic study with an interdisciplinary framework. The main point that distinguishes this study from other studies is that Urmiye Lake approaches the problem of drying, which is a vital issue, by focusing on social and environmental dimensions rather than existing research based on technical knowledge. The research focuses on how the drying of a salty lake can affect over 5 million social life and other living creatures around it, water, air, soil, and the whole ecosystem.

In this regard, a literature study has been conducted on the two-way system as water and social ecosystem. As the second pillar of the theoretical framework, within the context of the concept of social mobilization, a ground has been established to monitor various kinds of mobility. In the first part, it is compared with international examples of similar characteristics, with-respect-to the subject case study and the vitality of its importance. In this context, with an interdisciplinary perspective, two international lake examples such as Aral Lake and Grate Salt Lake (GSL), which bear

similarities with Urmia Lake, were evaluated. The way the subject is handled in general, and the issues related to the drying problem in Urmia Lake, is based on two unassuming questions:

A) Factors concerning the nature of what compromises the environmental problem and how they arise in Urmia Lake,

B) In relation to the first question, it focuses on what the economic, political, social and physical-ecological consequences of this problem are and what kind of dynamism/mobilization it causes.

Following the literature review and world examples, which are prioritized in the thesis, a basin mapping that covers 3 pillars has been made and the factors causing a drought problem of this scale have been investigated. In this context, two types of ecological and social factors are mentioned, and each is detailed separately. For example, in the ecological framework (internal intervention), climate change, greenhouse gases, global warming, and decreasing precipitation due to dry years have been mentioned. At the same time, External interventions by humans are listed along with the reasons behind them, such as changing the agricultural structure, population increase, and construction of various dams on rivers are analyzed. In the second chapter, the economic, political, social and physical-ecological dimensions causing the problem are discussed and an introduction to the socio-political mobilization resulting from these problems is provided. For example, a lot of research has been done in terms of first-hand resource transportation in the region, focusing on how the health and livelihoods of the local people, which are the most affected by drought, are triggered. As it was clearly stated during the face-to-face interviews appearing in the field research, the negative conditions that caused some local people to migrate from the region were also mentioned.

The evolution of the policies of the central state and local governments, which are effective actors, towards drought in these matters, is provided in chapter 3. In this context, four presidential periods, namely Rafsanjani, Khatami, Ahmadinejad and Rohani, are evaluated. The activities of local administrations are mentioned as initiatives that started the Rouhani period regarding the activities of draining the lake. In addition, the initiatives of the Urmia Lake Restoration Program established in the center of Tehran Sharif University are also evaluated. In a way, these activities were also considered as a perceived political need by the state for increasing local public

issues, rising objections and mobilization of a region against a growing environmental disaster.

Following this chapter, the title of Cultural-Artistic Awareness and Social Mobilization has been examined in the 4th part, which is also the most widely discussed part of this study. The initiatives of the local people who felt the effects of the drought most closely and very deeply were examined. It has proceeded through the perception of local people regarding this issue and is based on lack of sustainability of the activities that have been implemented by the central state for years, causing an enormous humanitarian problem, along with ill effecting other living organisms in the ecosystem. In addition, attempts by the local public to bring life back to the basin are cited. For example, in the Traxtor matches, which is known as an eco-nationalist stadium, the rising protests, the increasing number of NGOs and their initiatives, the unrest of the local population, the awareness movement of the ecologist circles, the film, theater and documentary producers, the mobility in the fields of poetry, music and literature have been evaluated.

Studies within the framework of initiatives such as literature reviews, interdisciplinary publications, field researches, face-to-face interviews, access to films, documentaries and similar resources on the subject were carried out in four Turkish, Persian, English and Azerbaijani Turkish languages.

Keywords: Iran, Urmia Lake, Ecology, Water, Sustainability, Migration, Health, Social Mobilization, Traxtor, Eco-Nationalism, NGO, International Sensitivity, Cultural-Artistic Awareness.

ÖNSÖZ

Yıllar boyu süregelen savaşlar, ayrımcılık, kölelik, sömürgecilik, soykırım, mültecilik gibi durumlar, uluslararası hukuki, etik düzenlemeler ve kuruluşlarla sınırlandırılmış olsa bile tamamen bitmiş sayılmamaktadır. Bunların yanı sıra günümüz dünyasında adı geçen alanlardan farklı mahiyette görünen akımların ortaya çıktığını da gözlemlemek mümkündür. Kadın, çocuk, engelli, işçi, hava, su, toprak ve hayvan haklarına dair bakış açılarının ortaya çıkışının en büyük nedeni gereken değer ve ilgiyi görmemeleridir. Bu durumun yol açtığı kaygıdan yola çıkarak genel anlamda bir farkındalık oluşturmak mevcut durumu pozitif yönde etkileme amacı güttüğü birtakım girişimlerden bahsedilebilir. Bu çalışmanın da ana amaçlarından birisi benzer kaygılarla ortaya çıkmış, öncelikle günümüzde faydacılık girişimleri ile birlikte duyarsızlık vb. nedeniyle çoğalmakta olan çeşitli çevre sorunlarına ilişkin bir farkındalık uyandırmaktır. Diğer yandan, on yılı aşkın süreden beri hızla kurumaya yüz tutan hem ekolojik hem de insani boyutta şiddetli bir çevre sorunu teşkil eden Urmiye Gölü'nün yeniden canlanması için olumlu bir katkı sağlamak, bu araştırmanın başlıca amaçları arasındadır. Esasen, insani ve çevresel yönleriyle bir ekolojik felaketin habercisi olan gölün kurumasının devamında oluşabilecek sağlık sorunları, daralmakta olan ekonomi ve bunların yol açabileceği huzursuzluklar, yerel ve ulusal olarak önem arz etmektedir. Bununla birlikte, çeşitli ülkelerle sınır bölgesi bir havza olması sebebiyle kurumayla birlikte kısmen de olsa komşu ülkeleri etkileyebilecek bir ekolojik güvenlik bağlamını oluşturabilmektedir.

Ekolojik ve sosyal yönleriyle ele alınan bu konunun, çeşitli boyutlarının araştırılması ve gerekli farkındalığın yaratılmasındaki izlenecek yol, interdisipliner çerçeveye sahip bir akademik çalışmadan geçmektedir. Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran en temel husus yaşamsal bir mesele olan Urmiye Gölü'nün kuruma sorunsalına teknik bilgiye dayalı mevcut araştırmalardan ziyade, sosyal ve çevresel boyutlar üzerinde yoğunlaşarak meseleye yaklaşmasıdır. Araştırmada, tuzlu bir gölün kuruması ile 5 milyonun üzerinde bir sosyal yaşamı ve etrafında var olan diğer canlılar, su, hava, toprak ve bütün ekosistemi nasıl etkileyebileceği üzerinde durulmaktadır. Bölgeye yeniden yaşamı geri getirmek ve sorunun tamamıyla giderilmesi adına, çeşitli boyutlarda gerçekleştirilen girişimlerin tek tek, her birinin önem arz ettiğini vurgulamak gerekmektedir. Burada bu faaliyetler incelenmeye alınarak, gölü kurtarma yolundaki eksikliklerin üzerinde de ayrıca durulmaktadır.

İnterdisipliner yönteme dayanarak çalışılan bu tezin, bir siyaset bilimi araştırması olması sebebiyle, bir su meselesinin toplumsal alana sıçramasıyla oluşturduğu riskler ile bu süreçte yer alan çeşitli aktörlerin rollerine değinilmektedir. Gölü kurtarmaya çalışan yerel halk ile merkezi devletin tavırlarının yanısıra, bu alanda aktif STK'lar, muhalif cephelerin de yerel, ulusal ve uluslararası boyutlardaki faaliyetleri çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Gölün uluslararası bir park alanı olmasından ötürü, uluslararası arenada göle yönelik girişimler de incelenmiştir. Müdahil olan bütün aktörlerin tutumu, her birinin meşrulaştırmaya çalıştığı hususlar da ayrıca önemli konular arasında yer almaktadır. Bu etkenlerin rolünün araştırılmasının göl üzerindeki etkisine ek olarak, çalışmanın sonuna doğru Urmiye Gölü meselesinin büyük bir kitle tarafından anlaşılır kılınması, bu gibi çevre meselesinin pek çok kişiye ulaşması bu araştırmanın önemli bir gayesidir. Zira gelecek nesillerin bir varlığı sayılan bu gölün yaşam hakkının, mevcut siyasi iktidarın kararına mahkûm kalmaması gerekmektedir. Daha önemlisiyse, bir sonraki seçimlerle gelecek olan anlayışın, bir önceki hükümet (Ahmedinecad) benzeri bir tutum sergilememesi, halen zor günler geçirmekte olan göl ve bölge halkı için oldukça önemlidir.

Bu sorunun çözümünde etkili rol oynayan siyasi tavra ek olarak karşılaşılan başlıca zorluklar da bu tezde özetlenmektedir. Eksik veriler/kaynakların tamamlanması, güncel verilerin elde edilmesi gibi konularda çeşitli birimlere defalarca müracaat edilmesine rağmen kimi kurumlarda veri ve istatistiklerin paylaşılması konusunda karşı bir tutumun olduğu saptanmıştır. İran'da sosyo-politik içerikli konulara değinmek zor olmakla birlikte İran ile ilgili yurtdışında araştırmalarını sürdüren yurttaşların İran'daki araştırmacılara nazaran daha fazla zorlukla karşılaşabileceğini da belirtmek gerekir. Araştırma süresince yerel ve bölgesel kurum ve kuruluşlarda daha muhafazakâr tutumlarla karşılaşılmış, ülke çapında da eksik istatistiki veriler ve mevcut karmaşıklık gibi durumların varlığı saptanmıştır.

Güçlüklere rağmen diğer yandan bu çalışma için gönülden destek veren sayın hocalarım, değerli arkadaşlarım ve çeşitli kuruluşlardaki ilgili yetkililere şükranlarımı sunarım. Bu tez araştırması boyunca verdiği destek ve paylaştığı ipuçları her aşamada beni yönlendiren, danışmanım Doç.Dr. Hakan Güneş'e, değerli jüri üyeleri Doç.Dr. Sevim Budak, Dr. Öğr.Üyesi Sinan Yıldırmaz'a, yardımları için Doç.Dr. Ahmet Bekmen'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Saha araştırmalarında, kaynak toplama,

yaşamsal bir konu olması sebebiyle gerektiğinde güvenilir kaynak üretme aşamalarında bana destek veren, emeği geçen bütün herkese teşekkür ederim. İsimlerini tek tek sayamayacağım Enerji Bakanlığı'nın değerli birçok çalışanına, özellikle dönem Bakan Müşavirliği görevini üstelenen, Amir Kabir Üniversitesi hocası Prof. Dr. Bahram Taheri'ye kendisi ile görüşme fırsatından ve Aral ve Salt Lake üzerinde çalışan araştırmacı-akademisyenler networküne beni dahil etmesinden dolayı teşekkür ederim. GSL ve Aral üzerindeki çalışmalarını benimle paylaştıkları için, Prof. Dr. Wayne Wurtsbaugh, Prof.Dr. Philip Micklin, Prof.Dr. Nikolai Vasilevich Aladin, Prof. Dr. Ayşegül Kibaroğlu'na teşekkür ederim. Urumiye Üniversitesi Dr. Agh ve Dr. Atashbar, Batı Azerbaycan Eyaleti Meteoroloji Kurumu, Çevre Koruma Kurumu Müdür Yardımcısı uzman-mühendis Hojjat Jabbari, Salmas Sulama İdaresi kıdemli uzman-mühendis Ghanbari, gölü kurtarma faaliyet zincirinde çalışan mühendis İlyas Talebi ve Mühendis Ghadami'ye sundukları destek için teşekkür ederim. Görüşmeyi kabul eden Tabriz ve Salmas ilgili STK'ları (**Khane-ye Mohit-e Zist** ve Tosee-ye Paydar, **Anjoman-e Sabz Andishan-e Tabriz, Sazman'e Khak-e Pak-e Salmas**), Galgaçı, Gövercin Kala ve Karabağ köy sakinleri, Salmas Şehri ilgili kurum ve kuruluşlarına bu süreçteki destekleri için özellikle teşekkür ederim. Batı Azerbaycan Eyaleti İstatistik Kurumundan Mr. Agayizad, havza bir önceki dönem Milletvekillerinden Şahroz Barzgar, değerli arkadaşlarım özellikle Dr. Selma Şekercioğlu, Dr. Akram Nejabati, Mühendis Sajad Nematzadeh Miyandoab, yazar, Tiyatro ve Azerbaycan Folkloru uzmanı Aydın Sardarniya, Mühendis Alirıza Kuluncu, Dr. Yusuf Alizade Govarchin Ghale, Yönetmen Mohamad Alimoradi, Antropolog Leila Sabouri, Mahdi Hamidi, Mühendisler Tarım ve Su İdaresi kurumlarından Mustafa Dehghan, Golamreza Jalili ve Naser Jahangiri'ye teşekkür ederim.

En son, hayatı boyunca bütün aşamalarda aldığım kararlara saygı duyarak bana özgürlüğü anlamlandıran, bu tez özelindeyse saha çalışmaları esnasında hep yanımda olan sevgili Babam'a, sevgiyi yaşatan değerli anneme, maddi ve manevi her anımda desteğiyle hep yanımda olan hayat arkadaşım, sevgili eşim Doç. Dr. Farzad Kiani'ye en içten teşekkürlerimi borçluyum.

Fatemeh DEHGHAN KHANGAHI

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ vii
TABLOLAR LİSTESİ xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ xiv
KISALTMALAR LİSTESİ xv
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SU EKOSİSTEMİ VE SOSYAL MOBİLİZASYON TANIM VE DÜNYA ÖRNEKLERİ

1.1. LİTERATÜR: EKOSİSTEM VE SOSYAL MOBİLİZASYON 7
1.1.1. Su Ekosistemi 9
1.1.2. Sosyal Ekosistem 10
1.1.3. Sosyal Mobilizasyon 26
1.2. DÜNYA ÖRNEKLERİ İLE URMİYE GÖLÜ KARŞILAŞTIRILMASI 41
1.2.1. Great Salt Lake Örneği 41
1.2.2. Aral Gölü Örneği 45
1.3. URMİYE GÖLÜ HAVZASININ EKOLOJİK VE SOSYAL TARİHİ 49
1.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ 55

İKİNCİ BÖLÜM

URMİYE GÖLÜ KURAKLAŞMA SORUNU VE EKO-SOSYAL SONUÇLARI 57

2.1. HAVZANIN SOSYO-EKONOMİK GEÇMİŞİ 57
2.2. SORUNUN OLUŞMASINDAKI ETKENLER 62
2.2.1. Ekoloji Kaynaklı Sorunlar (İç Müdahaleler) 65
2.2.1.1. İklim Değişikliği, Sera Gazları ve Küresel Isınma 65
2.2.1.2. Kuraklık: Yağış Oranı ile Buharlaşma Oranı Arasındaki İlişki 67
2.2.2. Sosyal Kaynaklı Sorunlar (Dış Müdahaleler) 70
2.2.2.1. Tarım Yapısının Değiştirilmesi, Endüstriyel Müdahaleler 70
2.2.2.2. Nüfus Artışı 77
2.2.2.3. Nehirler ve Barajlar 85
2.3. SORUNUN DOĞURDUĞU EKONOMİK, POLİTİK, SOSYAL VE FİZİKİ-EKOLOJİK SONUÇLAR 89

2.3.1. Ekonomik Sonuçlar 96
2.3.2. Politik Sonuçlar 118
2.3.3. Sosyal Sonuçlar 127
2.3.3.1. Sağlığın Tetiklenmesi 128
2.3.3.2. Göç Sonuçları 131
2.3.4. Fiziki- Ekolojik Sonuçlar 135
2.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ 139

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URMİYE GÖLÜ KURTARMA ÇALIŞMALARINA İLİŞKİN MOBİLİZASYON: MERKEZİ DEVLET 142

3.1. MERKEZİ DEVLET ÇABALARI 144
3.1.1. Rafsancani Dönemi (1989-1997) 154
3.1.2. Hatemi Dönemi (1997-2005) 159
3.1.3. Ahmedinecad Dönemi (2005-2013) 164
3.1.4. Ruhani Dönemi (2013- Günümüze) 167
3.2. YEREL YÖNETİMLERİN ÇABALARI 171
3.2.1. Gölü Kurtarma Heyeti ve Yerel Ofisleri 172
3.2.2. Yerel Kurum ve Kuruluşlar 179
3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ 185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİR GÖLDEN DAHA FAZLASI: SOSYO-POLİTİK MOBİLİZASYON 188

4.1. YEREL ÇABALAR 188
4.1.1. Eko-Nasyonalist Stadyum: Traxtor 189
4.1.2. Sivil Toplum Kuruluşları 196
4.1.3. Halk, Ekolojistler ve Araştırmacılar 220
4.2. ULUSLARARASI DUYARLILIK 224
4.3. DİASPORA VE İTİRAZLAR 246
4.4. KÜLTÜREL-SANATSAL FARKINDALIK VE MOBİLİZASYON 266
4.4.1. Film, Tiyatro ve Belgesel 273
4.4.2. Şiir, Müzik ve Edebiyat 277
4.5. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ 283

SONUÇ 285

KAYNAKÇA 291

EKLER 306
ÖZGEÇMİŞ 343

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Dış Tehditler: (Gölü ve Çevresindeki Göletleri Etkileyen Dış Unsurlar) ..63

Tablo 2.2. İç Tehditler: (Gölet İçindeki Tehditler) 64

Tablo 2.3. Urmiye Göl'ü Havzası'nda Ortalama Yıllık Yüzey Su Kaynakları (1963-1993) 75

Tablo 2.4. Urmiye Göl'ü Havzası İçinde Kentsel ve Kırsal Nüfus Artışı 1976-1996 yılları arasında (milyon).....82

Tablo 2.5. Batı ve Doğu Azerbaycan Nüfus Eğilimi (milyon).....84

Tablo 2.6. Yoksulluk Kültürünün Boyutları 104

Tablo 2.7. 2011- 2016 Yılları (1390-1395 h.ş.) Verileri 133

Tablo 2.8. 2011 Yılına (1390 h.ş.) Ait Göç Verileri.....134

Tablo 2.9. 2016 Yılına (1395 h.ş.) Ait Göç Verileri.....135

Tablo 2.10. Havzanın Üç Eyaletindeki Eğitim Seviyesi 135

Tablo 3.1. İran'da elektrik enerjisinin birincil enerji kaynakları (MEB, 2003).....163

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Sosyo-ekolojik sistemlerin (SES) uzun vadeli araştırmalar için kavramsal çerçeve.....11

Şekil 2.1. Eyaletlere Göre Toplam Baraj Sayıları.....89

Şekil 3.1. Urmiye Gölü Kurtarma Heyetine Ait bir Şema.....173

KISALTMALAR LİSTESİ

BM **:** Birleşmiş Milletler

CBD **:** Convention on Biological Diversity (Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi)

ÇED **:** Çevresel Etki Değerlendirmesi

DSS : Decision Support System (Karar Destek Sistemi)

EPI **:** Environmental Performance Index (Çevresel Performans Endeksi)

FAO : Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)

GIS **:** Geographic Information System (Coğrafi Bilgi Sistemi)

GSL **:** Great Salt Lake (Büyük Tuzlu Göl)

IBA **:** Important Bird Area (Önemli Kuş Alanı)

ICG **:** International Crisis Group (Uluslararası Kriz Grubu)

IIASA : International Institute for Applied Systems Analysis

IPO : Iranian Privatization Organization

JICA : Japan International Cooperation Agency (Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı)

LTER : Long-Term Ecological Research (Uzun Süreli Ekolojik Araştırmalar)

MoU **:** Memorandum of Understanding (Uzlaşı belgesi/ Mutabakat Zabtı)

NHA **:** No Hunting Area (Av Yasağı Alanı)

NIBA **:** National Important Bird Area (Ulusal Önemli Kuş Alanı)

NIOC **:** National Iranian Oil Company (İran Ulusal Petrol Şirketi)

NP **:** National Park (Ulusal Park)

RS **:** Ramsar Site

SES **:** Social-Ecological Systems (Sosyo-Ekolojik Sistem)

SCI : Statistical Centre of Iran (İran İstatistik Kurımu)

STK : Sivil Toplum Kuruluş

ULRP : Urmia Lake Restoration Program (Urmiye Gölü Kurtarma Programı)

UNDP **:** United Nations Development Programme (BM Kalkınma Programı)

UNEP **:** United Nations Environment Programme (BM Çevre Programı)

UNHCR **:** UN High Commissioner for Refugees (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği)

UNICEF **:** United Nations Children's Fund (BM Çocuklara Yardım Fonu)

UNWC **:**UN Watercourses Convention (BM Suyolları Sözleşmesi)

WASH **:** Water, Sanitation and Hygiene (Su, Temizlik ve Hijen: UNISEF)

WCED **:** World Commission on Environment and Development (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu)

WHO **:** World Health Organization (Dünya Sğlık Örgütü)

WRI **:** World Resources Institute (Dünya Kaynakları Enstitüsü)

WSSD **:** World Summit on Sustainable Development (Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi)

GİRİŞ

1980'lı yıllarından bu yana ‘‘genişletilmiş güvenlik’’ ve ‘‘ortak güvenlik’’ gibi kavramların yaygın kullanım kazanmışlardır. Güvenliğin sadece askeri unsura indirgenemeyeceği ve ulus devletle sınırlı kavranamayacağını ileri süren bu yaklaşımlar pek çok sosyal, ekonomik ve insani konuyu klasik uluslararası ilişkiler konularıyla irtibatları bağlamında çalışmaya başlamışlardır.

Bu çerçevede yer alan çevre sorunlarına günümüzün sanayileşmiş pek çok ülkesinde sıkça rastlamaktayız. Çevre sorununun genelinde olduğu gibi su sorunu özelinde de çok belirgin olarak çevre-nüfus ilişkisini görmek mümkündür. Dünya çapında çevre koşullarındaki olumsuzluklar, yaşanan kuraklıklar, gezegendeki birçok bölgede günden güne azalmakta ve kirlenmekte olan tatlı su kaynakları, gelişen sanayi, artan nüfus ve şehirleşme, genişleyen tarım alanları vb. suya olan talebi arttırmaktadır. Talep arttıkça bir doğal kaynak olan su üzerindeki baskının da artmasına neden olmaktadır. Bu durum, Çad[1] ve Darfur[2] gibi bölgelerde şiddetli bir biçimde görüldüğü gibi, yetersiz kalan su kaynaklarının bölgesel anlaşmazlıklara yol açabilmesine ve kimi zaman uluslararası gerginliklere başlık oluşturabilmektedir.[3]

Devlet odaklı güvenlik perspektifine ek olarak, aynı dönemde dünyanın pek çok yerinde insan hakları, sömürgecilik eleştirileri, ırkçılık karşıtı, eşitlik yanlısı hareketler, cinsel kimliklerin kendilerini kamusal alanda hissettirmeye başlaması, feminist, ekolojist gibi yeni kimliklerin şekillenmesi, ormansızlaşmaya, nükleerleşme ve savaş karşıtı çeşitli hareketler, LGBT+ gibi çeşitli aktivizm türleri ve yeni sosyal hareketler için tartışma alanları oluşmuştur. Post endüstriyel bilgi (enformasyon) dönemi olarak adlandırabildiğimiz bu süreçte, devletin yanısıra çeşitli toplumsal alanların da hareketlendiği bir dünya düzeninden bahsetmek mümkündür. Çağımızın özelliklerinden olan küresel çaptaki ağlardan bahsedilebilir. Bu uluslararası ağlar sayesinde dünyanın herhangi bir meselesine yönelik hızlı bir şekilde bilgi sahibi

[1] Uche Okpara, et al., “Conflicts about water in Lake Chad: Are environmental, vulnerability and security issues linked?”, **SAGE, Progress in Development Studies**, Vol. 15, No. 4, 2015, pp.308-325, (Çevrimiçi) http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=8e0a4ded-7fc4-4cdd-b84e-b78d296ec12a%40pdc-v-sessmgr06 , 10.11.2019.

[2] **Water Scarcity Root of Darfur Conflict**, (Çevrimiçi) http://www.voanews.com/a/water-scarcity-root-of-darfur-conflict-123688459/158292.html 23.09.2016.

[3] Faruk Sönmezoğlu, Hakan Güneş, Erhan Keleşoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları,2013, ss.151-152.

olabilme ve bir soruna karşı kısa bir sürede milyonların örgütlenebilmesi imkanı yaratılmaktadır.

Eskiden politik, ekonomik ve askeri yönleriyle baskın durumda olan iktidarlar ve ona bağlı çevreler tarafından yönlendirilen küresel alan, günümüzde çeşitli aktörlerin farklı süreçlerde müdahil olabildiği ve süreçleri de belli bir oranda etkileyebildiği açıktır. Uluslararası çapta olduğu gibi, ulusal düzey de bu hareketlenmelerden etkilenmiştir. Muhalif bilginin toplumların katmanlarında yayılması daha kolaylaşmıştır. Diğer yandan siyasi vb. yapısal özellikleri dolayısıyla itiraz ve hareketlenme alanı ulusal engeline takılan meseleler de uluslararası alanda Bumerang etkisinden yaratabilmektedir. Ulusaldaki olumsuz durumlara karşı kullanılan küresel anlamdaki bu bağların ne denli önemli olduğunu ayrıca vurgulamak gerekmektedir.

Günümüz dünyasının su gibi doğal kaynakların dahi metaya dönüştürüldüğü bir dönem olduğunu görmek mümkündür. Bu dönem, tarım arazilerinin genişletildiği, sayısı azalmakta olan orman ve doğal alanların yerlerini sanayilere, konutlara ve kentleşmeye bıraktığı, gelişen sanayilere karşı kesilen ağaçlar, siyanür ile çıkartılan altın vb. madenleri ile her gün büyük oranda daralan hayvan ve canlı alanları çağı olmuştur. Bu süreçlerin hepsinde ise en değerli maddelerden biri olan su üzerindeki baskı gün geçtikçe artmaktadır.

Konumuz çevre özelinde değerlendirildiğinde, günümüzde sürdürülebilir gelişme kavramı gözetilmeksizin çevre temelleri üzerinde yükselen pek çok sanayi örneğine rastlamak mümkündür. Çeşitli insani müdahaleler ve büyük sanayi girişimleri dolayısıyla günümüzde doğal çevre, büyük oranda tahrip edilmektedir. Örneğin sonuçları nesiller boyunca süren Çernobil faciası insani müdahalenin doğa üzerinde yol açtığı büyük tahribatın göstergesi olan bir örnektir. Bir diğer örnek, Orta Amerika El Salvador Cumhuriyeti'nde doğal su kaynakları açısından bölgenin en zengin şehri olan Nejapa şehri. Şehrin bölgenin en gelişmiş şehri olmasıyla birlikte, yüzey sularının %90'ı şiddetli derecede kirletilmiş ve ulusal çapta bir temiz su krizi yaşanmıştır.[4] Dünyada su sorunu yaşayan pek çok bölgenin sadece biri Nejapa örneğidir. Çevreye karşı pervasızca yapılan bütün insani müdahalelere yönelik oluşan bir farkındalık

[4] "Nejapa'da Su Kâr İçin Akıyor, Halka Birkaç Damla Düşüyor", **Su Hakkı**, (Org. Kayank: **The Guardian**), 17.11.2014, (Çevrimiçi) **http://www.suhakki.org/2014/11/nejapada-su-kar-icin-akiyor-halka-bir-kac-damla-dusuyor/** , 20.04.2020.

hareketi olarak yeni toplumsal hareketlere bu çalışmada yer verilmektedir. Hızlandırılmış bir kalkınma politikası sonucunda karşı karşıya kalınan Urmiye Gölü'nün kuruma meselesi bu araştırmanın temel odağını oluşturarak bu bağlamda ele alınmaktadır. Göl meselesinin incelenmesi, ulusal ve uluslararası alanlarda duyurulması, kurumasının mümkün olduğu derecede önlenmesi ve bölgenin yeniden canlanması açısından böyle bir çalışmanın gerekli olduğu düşünülmektedir.

Ortadoğu'nun en büyük ikinci tuzlu gölü, dünya biyosfer rezervi olan Urmiye Gölü, Artemiyalar gibi besin zincirinin önemli canlıları ile Flamingo vb. canlılar açısından en önemli doğal yaşam alanları içerisinde yer alan uluslararası bir park alanı sayılmaktadır. 1979 Devrimi sonrası oluşan yeni düzen ve anlayış ekseninde hem devrim hem de 8 yıllık Iran-Irak savaşının tahribatının ardından gerçekleşen kalkınma odaklı hareketlilik doğrultusunda girişilen kalkınma planlamalarından süreçte son derece etkili olmuştur. Bu planlamalar doğrultusunda, 1980'lerde temeli atılan, en önemli varlıklardan olan su üzerinde kurulan baskının 90'lı yıllarda da devam etmesi Urmiye Gölü benzeri su sorunlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bir çevre sorununun çeşitli bağlamlarda değerlendirilmesine imkan tanıyan bir çalışma olarak, göl ve çevre meselesinin, toplumsaldan ayrı olmadığının altını çizerek ikisini bir arada düşünmenin gerekliliği savını öne sürmektedir. Aksi durum yaşandığında, ne türden sorunların ortaya çıkabileceği üzerine bir çalışmadır. Çizilen bu genel çerçeve eşliğinde, burada bu çalışmanın ele alınacağı ana tema üzerinden ilerleme sağlanmaktadır.

Bu çerçevede tez 4 ana başlık altında Urmiye Gölü havzasındaki kuraklaşma sorunun ne olduğu, kuraklığın nedenleri, doğaya ve farklı canlı topluluklarına etkileri ve ortaya çıkan olumsuz sonuçlarla çeşitli kurumların ve halkın baş etme stratejilerini ele almaktadır. Bu bağlamda ilk olarak meselenin kuramsal boyutu ve meseleye ilişkin benzerlik taşıyan dünya örnekleri üzerinden sorun kavranmaya çalışılmıştır. Literatür bilgisinin de ışık tuttuğu yolda, Urmiye Gölü havzasını haritalandırarak sorunun nedenleri üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, kurumanın toplumsal ve çevresel anlamda yol açtığı sonuçlar üzerinden ilerleme sağlanmıştır. Daha sonraki adımda kurtarma faaliyetleri çerçevesinde, merkezi yönetim ve ona bağlı olarak çalışan yerel yönetimlerin sorunu algılama biçimleri, soruna yönelik kurtarma girişimleri üzerinde bir değerlendirme gerçekleştirilmektedir. Araştırmanın en son bölümünde ise, süreçten etkilenen bütün çevre, yerel halk, çevreci-milliyetçi kesimler, yönetmen,

antropolog, fotoğrafçı ve çeşitli aktivistlerinin, merkez dışı etkenler olarak soruna yönelik farkındalık düzeyi ve kurtarma faaliyetleri ele alınmaktadır.

Daha detaylandırılırsa, birinci bölümde, konunun kuramsal olarak, su ve sosyal olmak üzere iki boyutlu ekosistem türü dünya örnekleri eşliğinde ele alınmıştır. Atıştırmanın temel sorularından olan sürdürülebilirlik meselesi, bununla ilişkili geçim, sağlık, yaşam, su, gıda, çevre gibi günümüzde çeşitlendirilmiş güvenlik türlerine özetle değinilmiştir. Çevresel ve sosyal boyutlu özelliğe sahip bu meselede, yeni toplumsal hareketler, kamusal alan, sivil toplum, risk toplumu gibi kavramlara da ayrıca kuramsal çerçevede yer verilmiştir. Çeşitli açılardan Aral Gölü örneğinden de daha büyük bir felaketi çağrıştıran göl kuraklaşma meselesinde, bölge halkının ekonomik, sosyo-kültürel (sağlık ve göç) vb. boyutları etkileyeceği bakımından sosyal anlamda kurumanın oluşturduğu etkenler arasında incelenen göç, etno-nasyonalizm, toplumsal itiraz örneklerine ayrıca yer verilmektedir. Bu itirazların vücut bulduğu kamusal bir alan olan Traxtor Maç sahası, izlenilen tutum ve girişimlerin yol açtığı sosyo-politik mobilizasyon kategorisi gibi örnekler bu araştırmanın çeşitli bölümlerinde yer yer değinilmektedir.

Gerek sunulan bakış açısı bakımından gerekse araştırma metodu olarak, teknik bilgiye dayalı mevcut araştırmalardan farklı olan bu çalışma, konunun yaşamsal boyutunu önemseyerek sosyal ve çevresel boyutlarına eş zamanlı olarak yoğunlaşarak çift yönlü bir bakış üzerinde geliştirilmiştir. Gölün kurumasına bağlı olarak su, hava, toprak ve diğer canlıların hayatı üzerindeki etkiler araştırılırken, 5 milyondan fazla insanın kuruma sonucu göçe başvurmak zorunda kalması, gittikçe yaygınlaşan sağlık meseleleri vb. konular üzerinde durmaktadır.

Birinci bölümün kuramsal başlıkları ve dünya örneklerini takiben spesifik olarak genel alan haritalandırılmasıyla ikinci bölüme devam ediyor. İkinci bölümde meselenin geniş haritalandırılması yapılarak kurumaya neden olan ekolojik ve sosyal kaynaklı iki boyutlu etkenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede gerek devlet teşviki ve hatalı yönlendirilmeleri, gerekse yerel halkın bilinçsizliği ve hırsı sonucu sürdürülebilirlik esasları çiğnenerek geniş çaplı bu kurumanın yaşanmasındaki etkili nedenler araştırılmaktadır. Diğer yandan kurumanın hem çevresel hem de sosyal yönleriyle yol açtığı, ekonomik, politik, sosyal ve fiziki-ekolojik sonuçları değerlendirilmeye alınmıştır. Ekonomik olarak, bölge halkının yoksullaşması ve yaşadığı geçim sıkıntıları, politik anlamda yaşanan toplumsal huzursuzluklar ve

toplumsal memnuniyetsizlik çıktıları olan itiraz türleri aktarılmıştır. Sosyal anlamda ciddi oranda etkilenen sağlık konuları, gelir kıtlığı vb.'ne bağlı olarak insanların başvurdukları bölgesel göç meseleleri ele alınmaktadır. Bu bölümde araştırılan son konu olarak fiziki-ekolojik sonuçlar çerçevesinde, ekosistemle birlikte olumsuz yönde etkilenen çeşitli canlı türlerinden bahsedilmiştir. Burada çeşitli Flamingo, Pelikan, koyun ve keçiler, Ermeni Koç'u ve İran Sarı Geyiği gibi çeşitli kuş ve canlıların hayatını etkileyen bir kuraklaşma meselesinden bahsedilmektedir.

İkinci bölüm temel olarak meselenin neden oluştuğu, keza sonuçlarının doğurduğu sorulara açıklık getirmeye çalışmıştır. İşte bu tablo bizi merkezi ve yerel hukumetin konu hakkında neler yaptığı sorusunu araştırmaya itmektedir. Zira doğal görünen bir afet aslında son derece beşeridir.

Üçüncü bölüm "doğal afet"in beşeri unsurunun merkezinde yer alan siyaset kurumunun faaliyetlerini ve bunların sürece etkilerini ele alıyor. Burada farklı cumhurbaşkanları dönemlerinde izlenen tarım ve kalkınma politikalarını özellikle bölgeye, havzaya etkileri bakımından ele aldık. Bununla birlikte kurtarma çalışmalarındaki etkili aktörler arasından, merkezi yönetim ve ona bağlı yerel yönetimlerin rolüne bakılmıştır. Dört cumhurbaşkanlığı sürecindeki çevre odaklı anlayışın sürüp sürmediğinin takibine ek, çevreye müdahale anlamındaki girişimler izlenmiştir. Kurtarma faaliyetleri çerçevesinde ise en son cumhurbaşkanlığı döneminde kurulan Urmiye Gölü kurtarma Heyeti'nin girişimlerine değindik. Kurtarma çalışmaları adı altında merkezi rol üstlenen ilgili heyetinin faaliyetleri 3.bölümde detaylıca aktarılmıştır. Urmiye Gölü kurtarma Heyeti'nin bölgedeki yerel yönetimler ve diğer kuruluşlar desteğiyle sürdürdüğü 3 aşamalı girişimlerinden bahsedilmiştir. Ana hatlarıyla aktarılırsa kriz yönetim, icra kolları, kültürel ve sosyal kollar (Halk Desteği) olmak üzere girişimleri kapsamaktadır. Bu doğrultuda bir yandan da, iklimsel koşullar ve ambargo gibi uluslararası sorunların arkasına sığınmaya çalışan açıklamalar veya terör meselesinin bölgedeki varlığını öne sürerek çevresel boyutların ihmalini meşrulaştırmaya yönelik girişimler de izlenmiştir. Ancak buna karşılık, mevcut yapısal sorunlar, sürdürülebilir bir stratejinin güdülmemesi, uzman bilgi eksikliği, bütçe gecikmesi türünden meseleler ayrıca değerlendirilmeye alınmıştır.

Dördüncü ve son bölüm ise başta bizzat bölgede yaşayan halk olmak üzere süreçle kendisini ilgili gören genişçe bir kesimin süreci algısı ve surecin onları nasıl etkilediği ve hareketlendirdiği ve yılar içinde politik, sanatsal ve toplumsal olarak nasıl

bir mobilizasyon ortaya çıkardığına odaklanıyor. Merkez dışı aktörler olarak da adlandırılan bu bölümde, yerel halk, çevreci-milliyetçi kesimler, sivil toplum kuruluşları, uluslararası alan, diaspora ve kültürel-sanatsal çevreler olmak üzere her bir katmanda kurtarmaya yönelik neler yapıldığına bakılıyor. Bununla birlikte her birinin hangi amaca hizmet ettiği ve yaptıkları girişimler sonucunda neyi meşrulaştırmaya çalıştıklarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Kurumaya karşı merkezi yönetim girişimlerinin gecikmesi, uygulamadaki eksiklikler, verilen vaatlerin tutulmaması vb.'ne yönelik yaygınlaşan toplumsal huzursuzlukların dile getirilmesine ayrıca vurgu yapılmıştır.

Kurumanın doğurabileceği olumsuz etkilere ve yıllar boyunca uğradığı iddia edilen ayrımcılığa karşı bir direniş olarak gerçekleştirilen ''yeni bir toplumsal hareket'' kategorisinde değerlendirilen Traxtor maç sahalarındaki itiraz seslerine yer verilmiştir. Bununla birlikte gelişen Traxtor mektebi, milliyetçi, ekolojik, kadınların stadyuma girebilmesi gibi ana dilinde eğitim hakkını savunan, sosyo-kültürel, özgürlükçü ve eşitlikçi hareketlerin bir alan örneği olarak da bahsedilmiştir.

Son olarak, toplamda dört bölümden oluşan bu çalışmada kullanılan metodoloji, karşılaştırmalı örnekler üzerinden giderek, yüz yüze görüşmelerde derinlemesine mülakat yöntemine başvurulmuştur. 1. ve kısmen 3. Bölümlerde daha çok literatür ağırlıklı bakışın yanısıra, 2. ve 4. bölümlerde ağırlıklı olarak geniş çaplı saha araştırmalarından elde edilen veriler aktarılmaktadır. Saha araştırması sürecinde sorundan doğrudan etkilenmiş yerel halk ve bölge sorumlularıyla, birden çok ziyaret gerçekleştirilmiş ve alanda gözlem yapılmıştır. İngilizce ve Türkçe kaynaklar dışında Farsça literatür taranmış, gerektiğinde İran Arşiv kaynakları dahil bakılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SU EKOSİSTEMİ VE SOSYAL MOBİLİZASYON TANIM VE DÜNYA ÖRNEKLERİ

1.1. LİTERATÜR: EKOSİSTEM VE SOSYAL MOBİLİZASYON

Doğanın cömertliği insanlarca hiç bitmeyecek bir zenginlik gibi görülse de bunun sonsuza kadar sürmeyeceği ve bir gün sona erebileceğinin farkında olunması gerekmektedir. Bu kaynakları hesapsızca tüketen, çoğu yerde kirleten ve değişime uğratan en temel aktör insandır. İnsan ve doğa arasındaki değişim dinamiklerine bakıldığında, ekolojik değişimlerin sosyal yönlerinin olduğu ve sosyal değişimlerin ise ekolojik boyutlar doğurabileceği gerçeğiyle karşı karşıya kalırız. Çevre araştırmaları ağına sosyal bilimin entegresinden elde edilen sonuçların değerlendirilmesi yoluyla bu dinamikler görünür kılınmaktadır. Yaşadığımız dünya hakkındaki bilimsel anlayışlara bakıldığında, ekoloji ile sosyal bilimlerin birlikte iç içe bir mekanizmayla çalıştığı görülmektedir.

Bu birliktelik, çeşitli akademik disiplinlerin geniş aralığının geliştirilmesini sağlamaktadır. İlaveten, ampirik çalışmalar, kullanılan metotlar ve modellerdeki asıl etkenlerin tanımı, izlenilen süreçler ve insan davranışlarının düzenlenmesiyle çevre bilimi ile karşılıklı etkileşimin kontrolü şeklinde bir dizi faaliyetten oluşmaktadır. Birçok akademik çalışmada, bir veya birkaç disiplinin sınırları içerisinde çevre bilimi ve insan dünyasına ilişkin model ve süreçler hakkındaki temel sorulara cevap verilmeye çalışılmasına rağmen, çevre ve sosyal sistemlerin arasındaki ilişki ihmal edilmektedir. Bu durum -her ne kadar karşı görüşlere sahip olsa bile- çevre bilimi çalışmalarının, soysal bilimden izole bir biçimde çalıştığı veya tersinin mümkün olmadığını görme çabasından ortaya çıkmaktadır. İlaveten insanların gerçek anlamda, bütün ekosistemlerin ayrılmaz bir parçası olduğunu da vurgulamak yerinde bir tespit olacaktır.[1]

[1] Charles Redman, Morgan Grove and Lauren Kuby, ‘‘Integrating Social Science into the Long Term Ecological Research (LTER) Network: Social Dimensions of Ecological Change and Ecological Dimensions of Social Change’’, **Ecosystems**, 2004, Vol.7(2), March 2004, pp. 161-171. (Çevrimiçi) http://www.fs.fed.us/ne/newtown_square/publications/other_publishers/OCR/ne_2004_redman001.pdf , 10.02.2016.

Bir su meselesi olan bu araştırmadaki odak nokta, çevrenin insan ile iç içe yaşadığı bir ekosistem bağlamındaki karşılıklı etkileşimleri ve mevcut olguları incelemek, ortaya çıkan sorunların tespiti ve dahi değerlendirmesini sağlamaktır. Ayrıca, sorunların mümkün mertebede giderilme çabasına yönelik bir çağrı olmaya gayret etmektir. Bu doğrultuda öncelikle su ve sosyal ekosistemler olarak iki ekosistemin tanımı yapılıp ardından ise sosyal mobilizasyon çerçevesi çizilmektedir. Devamında, sağlık ve ekonomik sıkıntılardan doğabilecek huzursuzluklar, ayaklanmalar ve zorunlu göç gibi konular üzerinden devam edilecektir. Bu bağlamda, çalışmanın son bölümünde, sorunun giderilmesi adına merkezi devlet çalışmaları, yerel yönetimlerin ve halkın çabaları ele alınmıştır. Kısacası, devlet ve ona bağlı ilgili bütün kurumlar, yerel çaptaki kaynaklar ve bunlar dışında sivil kuruluşları gibi toplumsal tabanlı çalışmalar incelenmektedir.

Çevre sorunlarının önemli bir bölümüne işaret eden su meseleleri, günümüz devlet ve devlet dışı kuruluşlarınca uluslararası, ulusal, bölgesel ve/veya yerel boyutlarda giderek ivme kazanmış, çeşitli araştırmaların odağına alınmıştır. 2015 Paris'te gerçekleştirilen Uluslararası İklim Zirvesi (COP21)[2] kapsamında, iklim değişikliği rejiminin çerçevesinin belirlenmesi gibi önemli girişimler, bu sorunları yaşadığımız dünyaca artık ne oranda dikkate değer olduğunun bir göstergesidir. (Ek-1) Çevre sorunları çerçevesinde yer alan su sorununu kavramak adına, öncelikli olarak su ekosistemini ve su varlığının insan ve diğer canlıların hayatındaki etkili rolü, yokluğunun ise yol açacağı olumsuzluklar üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, hükümetlerin, yerel, ulusal ve uluslararası toplumların suya karşı olan yükümlülükleri benzeri konular üzerinden hareket edilmektedir. Bu bakış açısıyla, araştırmadaki genel ekosistem tanımı su ekosistemi ve sosyal ekosistem şeklinde iki yönlü olarak ele alınmıştır. Sosyal, biyoloji ve yeryüzü[*] gibi bilimlerdeki alan ve disiplinlerarası birçok çalışmada, su meselesi ele alınmıştır. Suyun, bir biyolojik varlık olması özelliğine ek, sosyo-politik ilişkilerdeki dinamikler, mevcut hukuki bağlamlar, ekonomik, sağlık vb. hususlardaki sınırlamalar ve sorumluluklar ile de bağlantılı olduğu dikkat çekmektedir.[3] Bu çalışmada, çeşitli perspektiflerden yararlanarak genel çerçeveye eşlik edilmiştir.

---

[2] **United Nations (Climate Change)**, (Çevrimiçi) https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement , 14.10.2016.

[*] The Earth Scientists

[3] Charles Redman, Morgan Grove and Lauren Kuby, **a.g.e.**, pp.161-171.

1.1.1. Su Ekosistemi

Dünya gezegeni üzerindeki insan varlığına her yönüyle dokunan, organik yaşamın temel taşlarından olarak görebileceğimiz su, bir geo-kaynak olarak çoklu değişik fonksiyonlarıyla günümüzde kendi rolünden daha fazla baskıya katlanmak durumundadır. Örneğin birbirinden farklı sosyal, ekonomik ve ekolojik istekler ‘‘su-enerji-gıda’’ bağlamında yan yana gelebilmektedir. Artan nüfus sayısı, değişen yaşam biçimleri ve iklim koşullarına bakılınca, su ekosistemleri ve su kaynaklarının belirleyici rolü oldukça göze çarpmaktadır. Su, bölgesel, yerel ve uluslararası alanda işbirliğinin sağlamasının yanı sıra, birçok tartışma kaynağının gizli çekirdeğini de oluşturabilmektedir.[4] Yeryüzünün neredeyse %71’ini kapsayan su, toprak ve hava gibi insanlar ve tüm canlıların yaşamı için gerekli doğal kaynaklar olarak bilinmektedir. Bu çalışmada da, doğanın önemli bir kaynağı sayılan su ve su ekosistemleri üzerinde durulmuştur.

Bir gölde, bataklıkta, sulak alanda, akarsuda, nehirde, denizde veya okyanusta bir su ortamında bulunan veya su ile ilişkisi olan herhangi bir bitkisel ve/veya hayvansal ekosistem(ler), su ekosistemi olarak kabul edilir. Bununla birlikte deniz ve benzeri yüzey suları kendi başlarına da birer ekosistem olarak tanımlanmaktadır. Bütün canlı çeşitleri ile hava, su ve toprak gibi doğa faktörlerinin belli bir çevre içinde karşılıklı olarak yaşaması, bir ekosistemin varlığının kanıtıdır. Başka bir ifadeyle, ekosistem, canlılar ile yaşadıkları çevre arasındaki bütün iletişim ve etkileşim ilişkilerine denmektedir. Bir su ekosistemi, gösterebilecekleri farklılıkları dolayısıyla, fiziki ve kimyasal bileşimleri ile yaşam şartlarına bağlı olarak üreticilerden (fitoplanktonlar gibi), tüketicilerden (fitoplanktonlardan beslenen küçük balıklar ve daha sonra da büyük balıklar gibi) ve dönüştürücülerden (bakteri ile mantar gibi) oluşmaktadır.[5] Bu sıralama aynı zamanda muntazam bir besin halkalarının varlığından ortaya çıkmaktadır. Tüm bu sistemin sürdürebilir varlığı, sistemi oluşturan önemli unsurların ortaklaşarak çalışmasına bağlıdır. Bu doğal döngünün sürekli ve eksiksiz bir şekilde çalışması, ekosistemin yaşamına devam edebilmesi adına önemlidir. Ekosistemin önemli bir unsuru olan su, sistemi yeterli miktarda

[4] Reinhard Hüttl et al., **Society, Water, Technology, A Critical Appraisal of Major Water Engineering Projects**, Springer, Water Resources Development and Management**,** Dordrecht, 2015, pp.3-4.

[5] William Outhwaite and Tom Bottomore, “Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought, (Farhang-e Olum-e Ectemai Gharn-e Bistom)”, Çev. Hasan Chavoshiyan, **Nashre Ney**, Tahran, 2013 (1392 h.ş.), pp.176.

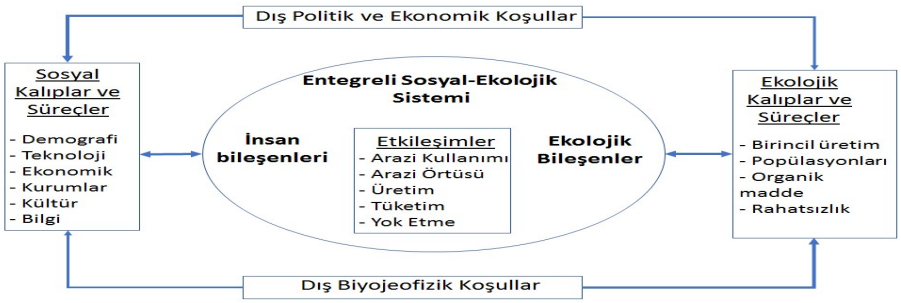
besleyemiyorsa döngünün düzgün çalışamamasına sebebiyet vererek sistemin yokluğa doğru sürüklenmesine yol açabilir. Genel hatlarıyla bakıldığında, su ekosistemlerini mahiyet olarak tatlı ve tuzlu su olarak da ikiye ayırmak mümkündür. -Araştırmanın konusu olan Urmiye Gölü tuzlu su kategorisi içinde yer almaktadır.- Bu döngüye dışarıdan (örneğin insan eliyle) gelen herhangi bir müdahale/darbe sonucunda sürdürebilirliği tehdit olunan ekosistemlerin bir tür yok olmaya doğru ilerlendiği konusu da bu çalışmanın önemli kaygılarından olarak ilerdeki sayfalarda ele alınmıştır.

1.1.2. Sosyal Ekosistem

Genel bilgi çerçevesinde aktarılan su ekosistemi tanımlarının ardından, bu araştırmada önemli bir yere sahip olan sosyal ekosistem tanımı, kısmen politik ve hukuksal boyutlarla desteklenmiştir. Konuya değinmeden önce, vurgulanması gereken bir husus vardır. Sosyal ekosistemle bağlantılı kavramların daha görünür ve hissedilir kılınması açısından araştırma çerçevesinde yaşamsal bir örnek niteliğini taşıyan Urmiye Gölü kuruma meselesi incelenip bir vaka çalışması konsepti üzerinden ilerleme sağlanmıştır.

Bu araştırmada, özel anlamda verilen su (genel anlamıyla çevre) ve insanın bir arada olduğu ekosistemde, su ekosistemi, genel bilgi niteliğinde olarak kısaca bir önceki bölümde anlatılmıştır. Bu çalışmanın bir sosyal bilim araştırması olması nedeniyle, ana temanın sosyal yönlü ilerlemesi anlaşılır bir davranış olacaktır. Bu bakımdan, su ekosistemi için su bilimleri vb. uzmanlık gerektiren disiplinler açısından ayrıntılı bir tanıma yer verilmemiştir. Bu noktadan hareketle, tezin ana temasını oluşturan bir su meselesi, sosyo-politik, ekonomik ve sağlık perspektifli kaygılarla ele alınıp yeni bir toplumsal olguya dair tanımlar, davranışlar biçimi ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi yapılmaktadır. Elde edilen bu değerlendirmelerden bir su sorunu teşkil eden Urmiye Gölü örneğinde, nasıl bir olumsuz durumla karşı karşıya kalındığı anlatılmıştır. Buna bağlı olarak, sosyal, politik, ekonomik ve ekolojik boyutlarından nasıl bir hareketlilik seyri izlediği/izleyebileceği konusu da ayrıca kavranmaya çalışılmıştır. Devamında, bölgesel, ulusal ve uluslararası öneme sahip bu havzaya, her üç boyuttaki aktörler tarafından gelen müdahale ve desteklerin ve bu girişimlerin etkileri tartışılmaktadır. Bu bağlamda, vurgulanması gereken husus, konunun uluslararası etkileri ara ara ele alınarak araştırma ağırlıklı olarak bölgesel ve ulusal bir odak üzerinden hareket etmektedir.

Ekosistem çalışmalarındaki geleneksel kavramsal çerçevede, ekosistem dinamikleri, insan faaliyetleri ve bio-jeofizik faktörleri (driverleri, sürücüleri) olarak iki ana temadan ve onlarla olan etkileşiminden oluşmaktadır. Bu model, ekolojik (çevresel) ve sosyal süreçlerinin yan yana getirilmesi adına önemli, ancak, henüz uzun vadeli ekosistem dinamiklerini etkileyen önemli etkileşimler ve geri bildirimleri (feedbacks) dikkate almamaktadır. Örneğin, bir arazi kullanımı değişikliğinde geleneksel anlamda insana biçilen rol, sürücü olmasıdır. Ancak, aslında insan bir sürü temel kalıp ve süreçlerin ana nedeni olarak görülmelidir; zira bu eksik geri bildirim mekanizmalarının birçoğu, sosyal bilimlerle ilgilidir. Dolayısıyla, bu disiplinlerin katkılarıyla, sosyo-ekolojik sistemin genel dinamikleri hakkındaki anlayışımızı da geliştirmektedir.[6] Diğer yandan, sosyal eşitsizliği barındıran politik ekonominin bir parçası olan insanın, problemler önünde sergilediği davranışları çok daha komplike olabilmektedir. Bununla birlikte, insanın dış etkenlere olan reaksiyonları farklılıklar gösterebilir, çabuk öğrenebilir, hızlı bir şekilde iletişim ağlarına katılabilir ve algılanan risklere karşı tepki sergileyebilmektedir. Sosyal ve ekolojik sistemler, zaman ve mekan içinde değişebilen çeşitli yapısal karmaşıklıklara sahip olduğundan dolayı oldukça geniş ve karmaşık özellikleri barındırabilmektedir.[7] Bu yüzden, sosyo-ekolojik problemlerin entegrasyonunda çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak mevcut faktörler arasındaki etkileşimleri dikkate alındığında ancak o zaman meseleyi tamamıyla kavramak ve çözüm üretmek aşamasında adım atılabilmektedir. Şekil 1.1. aktarılanların birer özeti mahiyetinde sunulmuştur.

Şekil 1.1. Sosyo-ekolojik sistemlerin (SES*) uzun vadeli araştırmalar** için kavramsal çerçeve[8]

(**Kaynak:** Charles Redman et al., 2004)

---

[6] Charles Redman, Morgan Grove and Lauren Kuby, **a.g.e.**, pp. 161-171.
[7] Charles Redman, Morgan Grove and Lauren Kuby, **a.g.e.**, pp. 163-164.
* Social-Ecological Systems (SES)
** Long-Term Ecological Research (LTER)
[8] Charles Redman, Morgan Grove and Lauren Kuby, **a.g.e.,** pp. 164.

En iyi ekolojik teori için sosyal bilim çerçevelerinin iyi bir başlangıç noktası olduğuna dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Buna rağmen, bir yandan da insan kararları, demografik özellikler, bilgi ve teknolojik etkenler, kültürel kurumlar ve ekonomik sistemlerini içeren yeni bütüncül ekolojiye ihtiyaç duyulmaktadır. Ekoloji ve onun dinamikleri, sosyoloji ve antropolojinin yanı sıra, ekonomik, teknolojik ve inovasyonun bir arada oluşundan ortaya çıkan kalıp ve sistemlerden bahsedilebilir. Bu tür yeni sistemlerde, ‘‘insan-ekosistem’’ çevresine odaklı sosyal bilim literatürüne ek, teknolojik değişim ve dönüşümlerin etkisiyle günümüze ulaşan farklı fikir ve deneyimler ortaya çıkabilmektedir. Çeşitli yazarlar tarafından önerilen sentez, ekosistem ve çevre (landscape) yaklaşımlarının da bir nevi birleşimidir. Literatür araştırmalarında bazı yazarlar ise "insan ekosistemi" terimini kullanırken C. Redman (v.d.), "sosyo-ekolojik sistem" teriminden yana bir tercih kullanarak bu ikisinin birbiriyle eşit derecede olduğunu vurgulayıp bu güçlerin karşılıklı etkileşimine dikkat çekmiştir.[9]

Biyosfer (yeryüzündeki bütün canlılar) ve ekosistemin birleşmesinden ortaya çıkan ekosfer kavramı, çağdaş sosyal düşüncedeki insan ekolojisi konusu üzerinde temel öneme sahiptir. Ekolojik tanımların özellikle Avrupa sosyal ve politik düşüncesine etkisi 18. ve 19.y.y.’a damgasını vurmuştur.[10] Montesquieu, Thomas Robert Malthus gibi düşünürlerden, 19. ve 20.y.y.’ın başları batı sanayiciliği düşünürlerine kadar, 1960 ve 1970’li yıllarda ivme kazanan iklim-çevre-sosyal türünden kavramlara, kültürel ve siyasal alanlar arasındaki ilişki ve etkileşimden bahseden yazarlara rastlamak mümkündür. Birçok sosyalist yazara göre insanla doğa arasındaki ilişkinin değişimi/dönüşümü, post kapitalizm geleceğinin temel eksenlerinden birini oluşturacaktır. Dünya çapında, nüfus gidişatının tahmini, kaynakların kirlenmesi, doğal kaynakların sonsuza kadar olmadığı ve gezegenin tahammül kapasitesinin sınırları gibi konular evrensel bir nitelik kazanmıştır. Bu durum, çevre ile politik ve sosyal alanlarının ortaklaşa çalışmasının gerekliliğinin göstergesidir. Yeni perspektifler kategorisinde yer alan Feminist akımın da eko-feminizm adıyla dahil olduğu, çevre biliminin sosyal felsefesi kapsamında çevre sorunları endişesinden kaynaklanan merakından bir nevi ortaya çıktığı aktarılmıştır. Bu alanla ilgili Feministler, genel anlamda, sığ ve derin olmak üzere iki tür bakışı savunmaktadırlar. Sorunların insan refahı üzerinden bilinçli bir şekilde yeniden tanımlanması gerektiği yolundan gidenler sığ bakış açısı kategorisi içerisinde yer

[9] Ayrıntılı bilgi için Bkz: Charles Redman, Morgan Grove and Lauren Kuby, **a.g.e.**, pp.161-171.
[10] William Outhwaite and Tom Bottomore, **a.g.e.,** pp.176.

almaktadır. Buna karşı, derin bakış açısını savunucuları, insanın özel menfaatlerinden ve isteklerinden tamamen bağımsız olarak çevrenin varlığının bizzat bir değer olduğunu ifade ederler.[11]

Diğer bir bakış açısına göre, sosyo-ekolojik sistem, 'bir bio-jeofizik biriminin ve onun sosyal aktörler ve kurumlarla ilişkisinden oluştuğunu ifade edip özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:[12]

- Biyofiziksel ve sosyal faktörlerin tutarlı bir sistemi olarak düzenli bir esneklikte ve sürdürülebilir bir şekilde etkileşim içerisindedir.
- Birkaç mekânsal, maddi ve kurumsal düzeyde tanımlanan hiyerarşik bağlantılı olabilen bir sistemdir.
- Akışı ve kullanımı, ekolojik ve sosyal sistemlerin bileşimi ile düzenlenen bir dizi kritik kaynaktan (doğal, sosyo-ekonomik, kültürel) bahsedilebilir.
- Sürekli bir adaptasyon ve dinamiğin karmaşık bir sistemidir.

F. Berkes'e (v.d.) göre, akademisyenler, doğadaki insan kavramının entegrasyonu ve sosyal sistem ile ekolojik sistem arasındaki suni ve keyfi niteliğinin gerilimini vurgulamak için sosyo-ekolojik sistem kavramını kullanmışlardır.[13] F. Berkes (v.d.), "Linking Social-Ecological Systems" eserine genel bir bakışta, yerel sosyal sistemlerin izole konular olmadığını ve onların bölgesel ve ulusal etkilere bir başlık oluşturduğunu vurgulamaktadırlar. Bu çalışmada da değerlendirilecek olan bu özelliği, Urmiye Gölü için önemli başlıklar oluşturan *sürdürülebilirlik, beslenme, sağlık, geçim* ve *göç* gibi sosyal nitelikli faktörlerin birbirleriyle nasıl iç içe geçtiğini ele alacaktır. Ayrıca, doğa ile sosyal alan dinamiklerinin ne oranda bir bağlantı sergilediğine yer verilecektir. Keza bunların birbirleri üzerindeki etkileşimlerini açıklayabilmek adına bazı temel tanımlar sunulmaktadır.

[11] William Outhwaite and Tom Bottomore, **a.g.e.,** pp.177.
[12] Charles Redman, Morgan Grove and Lauren Kuby, **a.g.e.**, pp.161-171**;** Machlis Gary, Force Jo Ellen, Burch William, "The human ecosystem as an organizing concept in ecosystem management". **Soc Nat Resources**, Vol.10, 1997, pp.347–67.
[13] Fikret Berkes and Carl Folke, **Linking Social-Ecological Systems**, Cambridge: Cambridge University Press, Dijital Printing 2002, pp.4.

Araştırmanın bu kısmında, Urmiye Gölü gibi yaşamsal bir örneğe tekabül eden vaka çalışmaları (case studies) değerlendirmesinde, bu alanla ilgili araştırmacılara yol gösteren başlıca iki objeden bahsedilebilir:[14]

- Yerel sosyal sistemin içerisinde yer aldığı ekosistemin dinamikleri ile başa çıkmak için ekolojik bilgilere dayalı hangi türden bir yönetim uygulaması geliştirilebilir?
- Bu yönetim uygulamalarının arkasındaki sosyal mekanizmalar nelerdir?

Araştırmacıların bu sorular doğrultusunda bu tür çalışmaları bir takım teknik destekler, toplanan çeşitli veri analizlerine ek konunun sosyal boyutları eşliğinde bütüncül bir değerlendirme olarak gerçekleştirebilmektedirler. Çalışmanın bu kısmında, ilişki bir kavram sayılan sürdürebilirlik konusu ile devam edilecektir.

Sürdürebilirlik*: Birleşik Milletler'in (BM) 1987 Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'ndaki aktarımına göre günümüz ihtiyaçları karşılamakla birlikte, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kabiliyetlere (becerilerini) taviz vermeden bir gelişme olarak tanımlanmıştır.[15] Sürdürebilirlik, ekolojik, sosyal ve ekonomik boyutları içeren bir süreç gibi kullanılır. Genel amaçlarıyla sürdürebilirlik, ekolojik sistemle sosyal sisteme negatif etkisi olacağı geçicilik ve mekansallık ölçeklerine dışarıdan meydan okumadığı anlamındadır. Diğer bir değişle, ekolojik sistem ve sosyal sisteme hiçbir zaman hiçbir yerde olumsuz bir etkiye yol açmaması durumuna sürdürülebilir denmektedir. Burada, sosyal sistemler, mülkiyet hakları, arazi ve kaynak kullanım sistemleri, çevre ve kaynaklarla ilgili bilgi sistemleri, çevre ve kaynaklar odaklı dünya görüşleri ve etik konular gibi meselelerin temel endişelerinden biridir.[16] Alışılmış anlayış ile doğal çevre üzerinden yoruma giderken, Berkes gibi düşünürler, sosyal ve ekolojik sistemlerin aslında birbiriyle bağlantılı olduğu görüşündedirler. Bu çalışmada, daha önce de vurgulandığı gibi, bir sosyal alan çalışması yapıldığından su ekosistemiyle birlikte daha çok sosyal ekosistem konusu üzerinden yol alınacağı ifade edilmektedir.

---

[14] Fikret Berkes and Carl Folke, **a.g.e.**, pp.3.

[*] The Concept of Sustainability

[15] "Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future", **UN General Assembly**, **WCED**, 1987, pp.41, (Çevrimiçi) https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf ,20.02.2016.

[16] Fikret Berkes, and Carl Folke, **a.g.e.**, pp.4.

Doğal bir kaynak, milli park, dünya biyosfer rezervesi ve Uluslararası Ramsar Sözleşmesi'ne mensup bir havza olan Urmiye Gölü, günümüzde bir su sorunu ile karşılaşmaktadır. Bu çalışmada, çeşitli müdahaleler dolayısıyla kurumakta olan bu göl konusunda sürdürebilirlik kavramı diğer bütün dinamiklerle birlikte ele alınmaktadır. Bu konu, hem günümüz hem de korunarak gelecek nesillere aktarılması bakımından önem arz etmektedir. Ulusal ve uluslararası yasalar çerçevesinden de bakıldığında bir hak meselesi olduğunun altı çizilmektedir.

Sürdürülebilir gelişmeden bahsedildiğinde temel anlamda dört konuya değinmek mümkündür. Bu bakışın kırsal, kentsel, bölgesel, ulusal -ve günümüzde dahi küresel alanlarda- tamamıyla geçerliliği olan, çeşitli planlamalarla doğa üzerindeki ayak izlerin kontrolü ve küçültmesi için gereken temelin oluşması anlamındadır:[17]

1- Yenilenmeyen doğal kaynakların tüketimini en aza indirmek (fosil yakıtlar ve mineral kaynaklar gibi)

2- Yenilenebilir doğal kaynakların sürdürülebilir tüketimi (yeraltı sular, toprak ve bitkiler gibi)

3- Yerel ve küresel absorpsiyon kapasitesinde kirlilik seviyelerini ve atık üretim sınırlarını korumak (sera gazları, ozon tabakasına zarar veren kimyasallar ve zehirli atıklar gibi)

4- Temel insani ve sosyal ihtiyaçların karşılanması (geçim kaynaklarına erişim, seçme hakkına sahip olma, sosyal anlamda kaderini tayin etmeye katılım, sağlıklı bir çevreye ve temel hizmetlere erişim gibi)

Geleneksel kaynak yönetimi sistemlerinde veya diğer yerel seviyedeki sistemlerde kullanıcıların kaynak tüketimindeki bilim ve tecrübesine dayanarak, kaynakların mevcut potansiyeli üzerinden bir değerlendirebilme yapılması önemlidir. Buna bir anlamda sermaye kültürü denilebilir. Bazı durumlarda (cases), yerel bilgi sermayesi, bir şekilde yönetim sistemi tarafından eklenebilir, organize edilebilir ve/veya dönüşüme uğrayabilir. Örneğin, tropikal ormanlarda değişen bazı yetiştirme usulleri ve Pasifik ada kıyısında balıkçılık gibi faaliyetlerden bahsedilebilir. Konumuz

[17] Karamatol-Lah Ziyari, **Usul va Raveshha-ye Barnamerizi Mantaghei**, {**Bölgesel Planlamaların Temel ve Metotları**},Tahran Üniversitesi Yayınları, 2009, pp.159-161.

olan Urmiye Gölü havzasında ve ona benzer bir durum yaşamış Aral Gölü çevresindeki bahsi geçen yerel-ölçekli kaynak yönetiminde uygulanan yanlış politikaların sonucu izlenmektedir. Bu girişimlerin neticesinde, -diğer etkenlerle birlikte- her iki gölün büyük oranda kurumasına ve kuruma seyrinin hızlandırılmasına şahitlik etmekteyiz. Urmiye Gölü'nün yerel ve geleneksel tarım ürünlerinin daha çok su gerektiren başka ürünlerle yer değiştirilmesi ve yerel çiftçinin yıllarca sürdürdüğü düzenin tersine ürün değişikliğine teşvik edilmesi yöntemleri, Sovyet dönemi Rusya'da yapılmıştır. Ortadaki tablo, bir felaketin varlığından bahsederken yerel kaynak sisteminin doğru bir şekilde okunup uygulanmaya alınması hususuna dikkat çekmektedir.

Case study araştırmalarının analizi için anahtar niteliği taşıyan etkileşim düzeni*, mevcut dinamiklerin değişim sorusuna verilen bir yanıttır. Sosyal sistemle doğal sistemin, her ikisinde de var olan evrimsel karakter gibi, etkileşim düzeninin analizi için de evrimsel odağa ihtiyaç duymaktadır. Ancak, bu yorum hazır bir kılavuz gibi düşünülmemelidir; çünkü araştırılacak olan bir konudan başka bir konuya değişkendir ve farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin, etkileşim kalıplarındaki anahtar faktörler, bir konu için dışarıdan empoze olan değişimler (düzensizlikler) iken, bir başkasında nüfus artışı ve bir diğerindeyse piyasa faktörleri olabilir. Bu bağlamda, yerel ölçekli**, bölgesel-ulusal ölçekli*** ve global ölçekteki**** bozulmalar arasında bir ayrımın yapılması doğru bir adım olacaktır. Bununla birlikte, etkileşim kalıplarının feedback (geri dönüm) mekanizmaları da odak noktaya alması önemlidir. Bazı toplumlar değişen koşullara diğerlerinden daha iyi uyum sağlar. Bu değişkenliklerin neler olduğu hususunda az sayıda anlaşma vardır.[18] Ekonomik, sosyal-kültürel sürdürülebilirlik üzerinde duran pek bir anlaşma olmadığı gibi, bu konseptin uygulamaya yönelik sorunlara sahiptir. Bu bağlamda, uzun süre boyunca hayatta kalan sosyal-ekolojik sistemlerin sürdürülebilirliği üzerine odaklanan çerçeveler sunulmuştur. Bu sayede, entegre bir sosyal-ekolojik sistemin esnekliğine yönelik mekanizmaların araştırılmasını kolaylaştırılabilir ve daha sürdürülebilir sistemlerin tasarımı adına bir politika rehberi olarak kullanılabilir. Örneğin, sonuçlara bağlı olarak

* Pattern of Interaction
** Local-Scale
*** Meso-Scale (or Regional and National Scale)
**** Global Scale
[18] Daha fazlası için, Bkz: Fikret Berkes and Carl Folke, **a.g.e.,** pp.19.

ekolojik ve sosyal sistemlerin etkileşimi değişeme uğrayabilir.[19] Ne olursa olsun, sosyal sistem ile ekolojik sistem arasında çok yakın bağlantılar mevcuttur.

Bir "Case Study" olarak bir su sorunu teşkil eden Urmiye Gölü başlığı sosyal anlamda çeşitli bağlamlarda değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, **geçim** meselesidir. Geçimin temelini oluşturduğu insan hayatının sürdürebilirliğini sağlayan **beslenme** meselesi ve buna bağlı olarak açlık (kötü veya yetersiz beslenme) gibi koşullar araştırılabilmektedir. Geçimle beslenme arasında düz bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Geçimin iyi olduğu durumlarda beslenmenin de ona bağlı olarak iyi olacağı, aksi taktirde beslenmenin de kötüye gideceği açıktır. Hem geçimi hem de beslenmeyi doğrudan kapsayan **sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir gelişme** kavramları da benzer bir ilişki içerisinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda, ekosistemlerin sürdürülebilirliği meselesi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Kimi araştırmacı, sürdürülebilirliği ekosistem hizmetlerinin hayatta kalabilmesi için - başka bir tabirle insanın hizmetindeki ekosistem için- bir ön koşul olduğunun kanaatindedir. Çevresel, sosyal ve ekonomik kalkınmayı arttırma çabasında sürdürülebilirlik bir odak konuma yerleşmiştir. Buna bağlı olarak da eko-hidroloji gibi interdisipliner alanların oluşumu dikkat çekicidir. Bu alanların, ekosistem sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesinde, incelenmesinde ve sürdürülebilirliği belirleyen faktörler arasında önemli bir rol oynamasının üzerinde durulmaktadır. Suyun tüm yaşam için ön şart olduğu, hidrolojik döngüsünün ekosistemin sürdürülebilirliği için son derece önemli olduğu vurgulanmıştır.[20]

Yine geçim, beslenme ve sürdürülebilirlik ile bağlantılı olan **sağlık** konusu da dikkate değer önemli bir diğer hususdur. Genel hatlarıyla, ekosistem sağlığı[21] denildiğinde, havzada olan başta insanlar olmak üzere bütün varlıkların sağlığı

---

[19] Daha fazlası için, Bkz: Fikret Berkes and Carl Folke, **a.g.e**., pp.21.

[20] Ekosistem teorileri, sürdürülebilir ekosistemler, ekohidroloji vb. için fazla bilgi, Bkz.: Sven Erik Jorgensen, **Integration of Ecosystem Theories: A Pattern**, Springer, Ecology & Environment, Third Edition, 2002, pp. 265-280, (Çevrimiçi) https://www.springer.com/gp/book/9781402006517 ,**;** Sven Erik Jorgensen, "Ecohydrology as an important concept and tool in environmental management", **Ecohydrology & Hydrobiology, Elsevier**, Vol.16, No. 1, 2016, pp.4-6, (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S164235931500018X ,15.05.2017; Leili Amini and Javad Sadatinejad, "Makale karborde Didgahe Ekohidroloji der Modiriyet ve Toseye Paydare Hoze-haye Abhiz, {Havzaların Yönetiminde ve Sürdürülebilir Kalkınmada Ekohidrolojinin Uygulanması Uygulaması}",**7th Scientific Conference on Watershed Management and Land-Water Resources Management**, 2016, pp.1-7, (Çevrimiçi) http://ecohydrology.blogfa.com/post/2 ,15.05.2017

[21] Sven Erik Jorgensen, Integration of Ecosystem Theories: A Pattern, **a.g.e.**, pp. 265-280.

anlaşılmaktadır. Hava, su ve toprak kirlenmesi de bu kategoride değerlendirilebilmektedir. Çevreyi oluşturan unsurların önemli bir parçası olan insan, temiz, sağlıklı, hijyenik ve güvenilir bir çevrede yaşama hakkına sahip olmalıdır.[22] Bu durum, yok sayılamaz ve vazgeçilmez bir hak olarak kabul edilmelidir. Yaşam için su; Water, Sanitation and Hygiene (WASH)*[23], içme hakkının gerçekleşmesindeki yönergeler; su hakkı bir kamu özgürlüğünün yaratılması[24], güvenli içme suyuna erişim konusu, sağlıklı su-sağlıklı ortamlar, geliştirilmiş hijyen uygulamaları ve kaynakların hakça paylaşımı[25] gibi çeşitli kavramların hepsi günümüz su sorunlarına ilişkin genişletilmiş literatür içerisinde yer almaktadır.

Bahsedilen faktörlerin sağlanamaması, olumsuz koşulların yaşamı imkansız kılma seviyesine ulaşmasının bir sonucu olabilecek **göç** meselesi bu çember içerisinde ayrıca bir başlık olarak değerlendirilebilir. Su yokluğu, su güvenliği, su mültecisi, su savaşı, koşulları dolayısıyla göçe başvurmak zorunda kalmış veya zorla yerinden edilmiş insanların karşılanması gereken ihtiyaçlarının başında sağlıklı, güvenli, hijyenik, yeterli suya erişimi konuları mevcut literatüre eklenebilir, üzerinde

---

[22] Bu konu zaman içerisinde gelişmiştir. United Nations General Assembly'nin bu alandaki faaliyetleri ve diğer yayınlar için, Bkz:
1) **UNGA Resolution 2398 (XXII), 3 December 1968**, (Çevrimiçi) http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/243/58/IMG/NR024358.pdf?OpenElement 27.02.2016.
2) Günther Handl, "Declaratıon of the United Natıons Conference on the Human Envıronment (Stockholm Declaratıon), 1972 and The Rio Declaration on Environment and Development, 1992", **United Nations Audiovisual Library of** 15.05.2017**International Law**, 2012, pp.1-11, (Çevrimiçi) https://legal.un.org/avl/pdf/ha/dunche/dunche_e.pdf, 27.02.2016**;** Marko Berglund, **International Environmental Law-making and Diplomacy Review 2004**, Unıversıty of Joensuu-Unep Course Series 1, 2005, pp.2-4. (Çevrimiçi) http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf , 27.02.2016**;** L. Sohn, "The Stockholm Declaration on the Human Environment", **Reprinted from the Harvard International Law Journal**, Vol. 14, No. 3, 1973, pp. 2-6. (Çevrimiçi) http://resources.spaces3.com/631e9a3e-f2f1-4fd8-ba02-2d8e46e215cc.pdf , 11.05.2016.
3) UNGA Resolution 1990/41,6 March 1990, Maguelonne Dejeant-Pons and Marc Pallemaerts, **Human Rights and the Environment**, Council of Europe, june 2002, (Çevrimiçi) https://rm.coe.int/1680489692 , 28.02.2016.
4) Paolo Galizzi, ''From Stockholm to New York, via Rio and Johannesburg: Has the Environment Lost its Way on the Global Agenda?'', **Fordham International Law Journal**, Vol: 29, Issue 5, 2005, pp.950-1008, (Çevrimiçi) http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2024&context=ilj , 01.03.2016.

* Su, Sanitasyon ve Hijyen

[23] **WASH**, (Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/WASH , 11.03.2017.

[24] Özden Sav, "Su Hakkı", **Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi**, Sayı 68, 2007, s.343-359, (Çevrimiçi) http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2007-68-293 , 12.03.2016.

[25] **UNICEF Strategic Plan, 2014-2017 Evaluability Assessment, Final Report**, Evaluation Office, New York, July 2015, pp.2-75. (Çevrimiçi) http://www.unicef.org/evaldatabase/files/Evaluability_Assessment_of_UNICEFs_Strategic_Plan_2014-2017.pdf , 11.04.2017.

çalışmalar yapılması gereklidir. Su meseleleri günümüzde oldukça şiddetli bir biçimde hayatın bütün yönlerini etkilemektedir. BM Mülteciler Yüksek Komiseri* aktarımıyla, "Ugandalı bir mülteci kampında okula devam eden çocukların yüzde 42'si su toplama nedeniyle okullarını yarıda kesmektedir".[26] BM Mülteci Ajansı'nın yıllık Küresel Eğilimler Araştırması, 2016 sonunda dünya çapında 65,6 milyon kişinin zorla yerinden edildiğini ortaya koymuştur. Bu sayının toplamında, Birleşik Krallık'tan daha büyük ve bir önceki yıldan (2015), yaklaşık 300.000 daha fazla olduğu aktarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülen sayıdan daha fazla ve giderek de daha artan sayıya tekabül etmektedir. Bu bağlamda mülteci meselesi göz önüne alındığında, sadece acil krizlere yönelik çözümlere odaklanmakla kalmamalıdır. Aynı zamanda uzun süreli sürgün hayatı yaşayan günümüz ve gelecekteki mülteciler için kapsayıcı su hizmetlerine sürdürülebilir çözümü de desteklemek olduğunun altı çizilmiştir. Taban girişimler ve sistemleri daha iyi anlamak için araştırmaların yapılması, su güvenliğinin nasıl artırılabileceğinin yeniden düşünülmesinin mevcut ve gelecekteki mülteciler için gerekli olduğu ele alınmıştır. Keza bu hususun önemiyle ilgili NATO'nun değindiği, çevresel bozulma ile çatışmaların çıkması arasındaki bağlantıyı yansıtan unsurun su kaynakları konusu olması da dikkat çekicidir.[27] EcoWatch'ın aktarımıyla, insanların hem kaçtığı vatanlarında hem de barınak olarak yaşadıkları kamplarda su mevcudiyeti ile yakından bağlantılı olan dünya mülteci krizinin büyümekte olduğu ifade edilmiştir.[28]

Eko-nasyonalizmin oluşu ve yükselişi, bütün bu faktörlerin bir arada toplanmasının yanı sıra alanın toplumsal değerleri de göz önünde bulundurularak değerlendirmeye alınabilecek bir diğer sosyal yöndür. Eşitlik, eşitsizlik, kaynakların hakça paylaşımı, kendi kaderini tayin hakkı (özellikle azınlıklar açısından), biyo-bölgeselcilik, özellikle çok etnikli bölgeler ve ülkelerde veya çeşitli etniklerin yan yana yaşadıkları sınır bölgelerde bir başka bakış açısıyla ele alınan gündem meseleleridir. Bir anlamda eski Sovyet Birliği'nde nükleer karşıtı bir aktivizim olarak da ortaya çıkan,

* UN High Commissioner for Refugees (UNHCR)

[26] **UNHCR**, **The UN Refugee Agency**, (Çevrimiçi) https://www.unhcr.org/water-sanitation-and-hygiene.html 03.06.2020.

[27] UNESCO, "Water security and the sustainable development goals", **United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization**, 2019, pp. 30-31, (Çevrimiçi) https://digitallibrary.un.org/record/3807832?ln=en ,03.06.2020.

[28] "How Water Scarcity Shapes the World's Refugee Crisis", **EcoWatch**, 15.02.2018, (Çevrimiçi) https://www.ecowatch.com/refugee-crisis-water-shortage-2535042186.html ,03.06.2020.

çevresel bozulmayı eleştiren, azınlıkların kendi işlerini yönetme, özgürlüğe kavuşma, azınlıklarının hayatta kalması, gelişmesi ve gelecek nesiller için de yükümlülüklerin ortaya koyulması gibi hususları barındırdığına özetle değinmek mümkündür. Yeşil teorilerin gelişimi, yeşil vatandaşlık, yeni bir toplumsal hareket ve bir aktivizim türü olarak da değerlendirilebilir. J. Dawson, eko-milliyetçiliği, çevre koruma sorunlarını milliyetçi kaygılarla yakından ilişkilendiren toplumsal hareketlerin yükselişi olarak tanımlamıştır.[29] Nükleer karşıtı aktivizmin 1980lerin sonuna doğru yıllarda ortaya çıkacak en dinamik sosyal güçlerden biri olmuştur. Sovyet Bölgesinde, esasen sürekli var olan bir milliyetçilik olarak, Sovyet yönetimi altındaki yerel halkların kendi kaderini tayin etme talebinin bir aracıydı. Nükleer karşıtı güç hareketinin çarpıcı yükselişi, Sovyet karşıtı duyguları yaygın olarak yansıtan politik bir çaba ve Moskova'nın bölgenin hâkimiyetine sahip olmasına karşı bir kızgınlık olarak değerlendirilebilmektedir. Bu örnekte, çevresel ve nükleer karşıtı bir çabanın, nasyonalist duygularla birleşmesinden ve Sovyet'in çöküşüne yol açan etkenler arasında yer almasından bahsedilebilir. [30]

Dünya çapında, örneğin Convention on Biological Diversity (CBD*) gibi uluslararası sözleşmelerde çok sayıda ülkenin üzerinde ortaklaşa mutabakat sağladığı düzenlemelere göre de ekosistem, sosyal ve politik açılardan önemlidir. Ekosistemlerin ve doğal yaşam alanlarının korunması, çevredeki bütün canlıların yaşamının ve nüfusunun korunması, gelecek nesiller için yaşanabilir bir dünyanın bırakılması vb. hususlarda kabul edilen uluslararası taahhütleri kapsayan düzenlemeler mevcuttur. En önemli yaşam kaynakları arasında yer alan su, geçmişten bize bırakılan bir miras olarak değil, gelecek nesillere bırakacağımız doğal bir emanettir. Yaşanır bir dünyayı yaratmak, onu sadece bizim bugünkü yaşamımız uğruna tüketmemek, gelecekte yaşayanlar için doğal, yeşil, sağlıklı, sürdürülebilir refah ve yaşam vaat eden bir çevre bırakmak herkesin toplumsal bir görevi sayılmalıdır. Nitekim bu husus, birçok ülkenin iç hukukunda da açıkça ifade edilmiştir.

---

[29] **Eco-nationalism**, (çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Eco-nationalism , 06.06.2020.

[30] Tove H. Malloy, "Minority Envıronmentalism and Eco-Nationalısm in the Baltics: Green Citızenship in the Makıng?", **Journal of Baltic Studies, Special Issue: From Phosphate Springs to 'Nordstream': Contemporary Environmentalism in the Baltic States**, Vol. 40, No. 3, 2009, pp. 375-395, (Çevrimiçi) https://www.jstor.org/stable/pdf/43212891.pdf?casa_token=ZUUEJrgI3awAAAAA:E8LcrNq5AyZyKeMi_hB3GaAuUYrZ6jYTUuVHhii2WTHaDQf39Qt3oGitF0youywKC8eD_3iZmQ18T1dxdxqG_B6YRyzj1M0i9qTE8tMUAey-9uOjpdfJ ,06.06.2020.

* Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu

Bütün bunlara rağmen günümüzde nüfus sayısının artması, değişen yaşam tarzları ve iklim değişiği gibi faktörler su kaynakları ve su ekosistemleri üzerine önemli bir baskı unsuru olmuştur.

Reinhard F. Hüttl **(**v.d.**), "***Society, Water, Technology, A Critical Appraisal of Major Water Engineering Project"*[*] adlı eserde, **su faktörünü,** milletler arasında önemli bir barış parametresi olarak sunmuşlardır. Yazarlara göre su, hem tartışma kaynağı hem de işbirliği kaynağı olabileceği gibi, birçok uluslararası çatışmaların gizli çekirdeğini oluşturup suya erişim konusundaki olası anlaşmazlıklara neden olmuştur.[31] Dünya güvenliğini tehdit eden unsurlara bakıldığında, bugün artık çevre sorunlarının da önemli faktörler arasında boy gösterdiğinden ve ortak bir bilimsel aklın varlığından söz etmek mümkündür. 2009 Kopenhag Zirvesinde bu mantık bilim insanları tarafından çok belirgin olmasa da, 2015 Paris Zirvesi'nde -her ne kadar sorunun kaynağı tartışılır olsa da- bu bakışın oluştuğundan bahsedilebilir.

Günümüzdeki olaylar değerlendirildiğinde, Arap Baharı'nın ardından yükselen radikalleşme girişimleri, şiddet eylemlerinin artması ve Ortadoğu ile Kuzey Afrika'daki terörün tırmanması gibi sorunlarda iklim değişikliği, uzun süreli kuraklık ve bölgelerdeki su sıkıntısı ile bağlantılıdır. Bu sorunların kısmen yol açtığı marjinal davranışların Paris'teki bombalı saldırıyla tırmanmasının dünya ülkelerinin dikkatini çevre kaynaklı olumsuzluklara çekmesini sağladığını vurgulamak mümkündür.[32]

Afrika ve Orta Doğu'daki anlaşmazlıklar, World Resources Institute (WRI)[**] tarafından, ''*Beyond Conflict Water Stress Contribute Europe's Migration Crisis''* adlı makalede, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bir insan tsunamisi gibi olan -korkunç- bir göç krizi sonucunda 500.000 kişinin Avrupa'ya yönlendiği belirtilmektedir. BM'ye göre en büyük itici güç olan Suriye'de birkaç yılı aşkın süren iç savaşın dalgaları, dört milyondan daha fazla insanın göç etmek zorunda kalmasına sebep olmuştur. Suriyeliler, 2015 yılının ilk altı ayında zorlu şartlar altında Akdeniz'i geçmeye çalışan

[*] Toplum-Su-Teknoloji, Büyük Su Mühendisliği Projeleri'nin Eleştirel Bir Değerlendirmesi.
[31] F. Reinhard Hüttl et al., **a.g.e.,** pp.3-4.
[32] Naser, Karami, **"**Ruy-e Hat-te Paris: Haft Tafavote Eclase Paris ve Copenhagen {Paris Hattı Üzerinde: Paris ve Kopenhag Oturumuları arasında Yedi Fark}", **bbc persian**, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/persian/science/2015/11/151129_nm_cop21_paris_firstday_global_warming 07.08.2016.
[**] Dünya Kaynakları Enstitüsü

en büyük kitledirler. Ama böylesine büyük göçlere yol açan çatışmanın ötesinde, su kıtlığının varlığı başka bir önemli faktördür (EK-2).

İyi belgelenmiş bir yol haritası, gıda güvensizliği, sosyal istikrarsızlık ve potansiyel şiddet çatışması (ihtilafı) gibi durumların su kıtlığıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bunlara ek olarak, bahsedilen bölgelerde, iklim değişikliği kıtlık endişelerini daha da kuvvetlendirdiği halde, çatışma alanlarında bile milyonlarca insanın hayatında yardımcı rol oynayabilecek önemli unsurlardan biri, güvenli su temini meselesidir.[33] Suriye örneğinde azalan su kaynakları ve kronik hal alan kötü yönetim, başta çiftçi ve besicilik (hayvancılık) ile uğraşan kırsal kesimleri zorlayarak geçim kaynaklarını kaybettirmiştir. Ayrıca, topraklarını terk etmek zorunda kalan yaklaşık 1,5 milyon insanın kentsel kısımlara doğru akın etmesine yol açmıştır. Bu durum, Suriye'deki istikrarsızlık tablosunu daha da tetikleyerek artan anlaşmazlıklar sonucunda krizin büyümesine meydan hazırlayan önemli etkenler arasında yer almaktadır. Diğer bütün etkenlerle birlikte, Suriye krizinde olduğu gibi, günümüzün benzer olumsuz durumlarının bir anlamda, bir su meselesi ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, su kaynaklarının ne kadar önemli olduğu hususu altını bir kez daha çizilmektedir. Bu yüzden, bu doğrultudaki bakışların ve çabaların gerçekçiliğinin artmasıyla görünür kılınması da mümkün hale getirmiştir.

Yukarıda bahsedilen örneğin Kopenhag'daki tasarılar ve tartışmalar daha çok azaltım (mitigation) kavramı üzerinden gelişirken Paris'teki tasarılar adaptasyon (intibak, uyum) ekseni üzerinden yürümektedir. Adaptasyon tasarıları daha karmaşık bir yapıya sahip olduğundan sosyoloji, kültür, geçim kalıpları ve yaşam tarzlarının değişmesi gibi konuları da kapsamına dahil etmektedir. Aynı zamanda bu tasarılar, teknik ve ekonomik olarak daha ulaşılabilir kılınmaktadır. Bu çalışmanın odak noktası olduğu gibi diğer çevre sorunları ile birlikte günümüz sorunlarının başlıca meselelerinden birini su oluşturmaktadır. Bu soruna yönelik bakışlar, sadece bilim ve teknoloji dünyası üzerinde değil, ayrıca, politik, ekonomik ve sosyal alanları da ciddi anlamda etkilemekte ve zorlamaktadır. Kuzey-Güney, gelişmekte olanlarla az gelişmiş olanlar, amiller ve kurbanlar gibi ikilemler, Soğuk Savaş sonrasının iki kutuplu dünyasını tekrar anımsatmaktadır. Dünyadaki karbon dioksit salımlarının %80'inin

[33] Kitty van, der Heijden, Betsy, Otto, and Andrew, Maddocks, ''Beyond Conflict water stress contribute Europe's migration Crisis'', **World Resources Institute**, November 03, 2015. (Çevrimiçi) http://www.wri.org/blog/2015/11/beyond-conflict-water-stress-contributed-europe%E2%80%99s-migration-crisis , 21.08.2016

yirmi ülke tarafından gerçekleştiği bilinmektedir. Bunların başındaysa Çin Halk Cumhuriyeti, ABD ve Hindistan yer almaktadır. En zararlı çıkanlar -kurbanlar- çoğu az gelişmiş ve fakir ülkeler olacaktır. Çünkü çoğunun endüstriyel ülke olarak sayabileceğimiz amil ülkeler, tehditlerin odağında yer almamakta ya da bu durumun etkilerini kontrol altına almak için gerekli araç (donanım) ve ekonomik güce sahip konumdadırlar.

Bir başka boyut olan hukuksal anlamda, bir sosyal ve çevresel kaynak olan suyun, hukuk perspektifi açısından nasıl ele alındığı ve hangi yönleriyle önemli kılındığına özetle değinilmiştir. Bu çerçevede önemli hususlardan biri, "Su Hakkı" meselesidir. Su Hakkı terimi, sadece insan hakları çerçevesinde değerlendirilmemektedir. İlaveten, çevreyi, nehir yataklarını, gölleri, akiferleri, okyanusları ve akarsuları çevreleyen ekosistemleri de dikkate almaktadır.[34] Gerçek şu ki, kapsamlı saygı anlayışı ve bakış açısı olmaksızın, su hakkı güvence altına alınamamaktadır. Global çevre araçları (enstrümanları), su hakkını çevre kaynaklarının yönetimine ilişkin saygı duyulması gereken önemli bir hak olarak görmektedirler. Pratikte, suyun bir hak olduğu konusunu kabullendiğinde, yeterli araçların olup olmadığı, suyun kaliteli olup olmadığı, bütün canlıların varlığını muhafaza edip etmediği ve bunlara ulaşılabilirliğinin değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliği meseleleri de öne çıkacaktır. Nüfusun giderek artmasıyla birlikte çevresel sorunların da arttığı görülmektedir. Bu sorunun, özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha fazla artması beklenmektedir. Bu hakkın hem günümüze hem de gelecek nesillere sağlanması için uzun vadeli bir planlama ile çeşitli adımların atılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için, özellikle ekosistem yaklaşımında, çevresel ilkeler ile insan hakları prensipleri hususunda daha büyük oranda entegrasyona ihtiyaç duyulacaktır.[35] Su yönetiminin amacı sadece suyun akışını yönetmek değil, arazi (bölge) sağlığına ve ekosisteme de dikkat etmektir. Çağdaş çevresel yönetim, ekosistem tabanlı bir bilginin artmasından yanadır. Bu bağlamda,

---

[34] John Scanlon, Angela Cassar and Noemi Nemes, **Water as a Human Right?**, IUCN Envirnomental Policy and Law Paper 2.bs, Gland, Switzerland and Cambridge, 2006, pp.27, (Çevrimiçi) https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=puUJw480QxIC&oi=fnd&pg=PR7&dq=human+rights+and+environment+1990/41,6+March&ots=rd7KL_61mD&sig=FiiVQBcNX_JXCm61HqopyC3xOGw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false , 11.07.2016.

[35] John Scanlon, Angela Cassar, and Noemi Nemes, **a.g.e.**, pp.27.

Agenda 21[36] ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi [*]'de planların uygulaması ve su kaynakları yönetiminde entegrasyonun geliştirmesine ihtiyaç olduğu beyan edilmektedir. Herhangi bir şekilde zarar vermeyen eşitlikçi ve makul kullanım prensipleri, BM Suyolu Konvansiyonunda[37], 1997 yılında belirlenmiştir. Bu prensipler, etkin kurumsal mekanizmaların çalışmaları sayesinde geliştirilmelidir.

Su hakkı, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde suya erişim kolaylığı, yeterli kalitede ve miktarda olması olarak tanımlanmalıdır. Sürdürülebilir gelişme ve fiziksel çevreyi yönetme ile bu üç yönün yakın bağları mevcuttur.[38] J. Scanlon (v.d.) ''*Water as a Human Right?*'' eserinde, suyu bir insan hakkı olarak kavramsallaştırırken bu üç yönü (esaslar) açıkça tanımlamaktadır:[39] Bahsedilen yönler, aşağıda kısaca anlatılmaktadır.

A) Erişebilirlik: Bu yön, üç madde olarak ele alınabilmektedir.

- Su, herkes için fiziksel olarak güvenli bir şekilde ulaşılabilir olması gerekmektedir.
- Su, herkes için satın alınabilir olmalıdır.
- Su, hukukta ve gerçek anlamda (uygulamada) herkes için erişebilir olmalıdır.

B) Kalite yeterliliği: kişisel veya yerli kullanımlar için su kalitesi sağlıklı ve güvenli (safe) olmalıdır.

C) Miktar yeterliliği: Su temini kişisel ve evsel kullanımlar için yeterli ve sürekli (kesintisiz, devamlı) olmalıdır.

Uluslararası konvansiyonlarda ve diğer araçlarda, suyun insan hakkı olmasını tüm yönleriyle önemseyen ve koruyan düşünceleri görmek sık rastlanmayan bir

---

[36] **Agenda 21**, (Çevrimiçi) https://sustainabledevelopment.un.org/outcomedocuments/agenda21 , 11.06.2016.

[*] World Summit on Sustainable Development (WSSD)

[37] Clarke Alistair, Moynihan Ruby and Magsig Oliver, **UN Watercourse Convention**, **UNWC**, Help Center for Water Law, Policy, Science, 2012, pp. 75-95. (çevrimiçi) https://www.iucn.org/sites/dev/files/un_watercourses_convention_-_users_guide.pdf ,19.07.2016.

[38] John Scanlon, Angela Cassar and Noemi Nemes, **a.g.e.,** pp. 28.

[39] John Scanlon, Angella Cassar and Noemi Nemes, **a.g.e.,** pp.28-33.

durumdur. Mar Del Plata Konferansı'nda[40] ilk defa olarak su, temel bir insan hakkı olarak tanımlanmıştır.[41] 1977 Preamble Deklarasyonu[*], "kabul görünen temel dayanak olarak" tüm insanların gelişme aşamaları ve sosyo-ekonomik şartları ne olursa olsun, onların temel ihtiyaçları olan içme suyuna erişimde, miktar ve eşit kalite konusunda hepsinin hak sahipleri olduklarını vurgulamıştır. Suyun bir insan hakkı olarak bahsedilen üç yönü, 2002'de BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nde[**] de vurgulanmıştır. Bu çalışmada, suyun bir insan hakkı olarak kavramsallaşması için atılan ilk ve önemli adımlara yer verilerek konunun nasıl çerçevelendiğine bakmak amaçlanmıştır. Belirtilen ilk faaliyetlerden günümüze kadar gelişmekte olan bu bakış açıları genişleyip ülkeler tarafından da daha çok kabul görülmektedir.

Yukarıdaki tanımlar, çeşitli kavramlar ve düzenlemelerin önemini vurgulayan, bu araştırmanın sorunsalını oluşturan ve kurumaya devam eden Urmiye Gölü kuruma meselesi de yer almaktadır. Bir ekosistemin var olabilme hakkı ve çabası çerçevesinde çevre, su ve insan hakkı olarak kurumakta olan Urmiye Gölü'nün bugünkü durumuna doğru yol almasına sebebiyet veren nedenlerin hangi hukuki prensipleri çiğnemiş olduğuna tezin ilgili kısımlarında kısaca değinilmektedir.

Kısa yol ve basit çözümler bulma vizyonuna sahip ve rasyonel düşünceli insanlara, bulundukları girişimlerin gelecek nesiller üzerindeki zorluklar söz konusu olduğunda, bu rasyonellik bulanıklaşma eğilimine doğru gidebilmektedir. Günümüz ve gelecekteki zorlukları karşılamak için alınan teknik önlemlerin, kaynak yönetiminde tek başına yeterli olmadığının bilincine varılması nispeten yeni bir gelişmedir. Bu nedenden dolayı, bilimsel, etik, sosyal ve politik reaksiyonlarla desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır. Burada, disiplinlerarası yaklaşımlara ve araştırma tasarımlarına olan

---

[40] **World Water Council,** (çevrim İçi) http://www.worldwatercouncil.org/about-us/ ,20.12.2016**;** Özden Sav, **a.g.e.**, s.12**;** UN Water Conference, Recommendation on Environment and Health, **Mar Del Plata**, 25 March 1977, 26 I.P.E. 166, E/Conf.70/29.

[41] Philippe Sands, **Principles of International Environmental Law I: Frameworks, Standards, and Implementation**, Manchester University Press, 1995, pp. 11-24, (çevrimiçi) https://books.google.com.tr/books?id=hwoNAQAAIAAJ&pg=PA200&lpg=PA200&dq=preamble+convention+1977+environment&source=bl&ots=UboT-HXBhy&sig=OVRy6bcjqPncxPUR39XWUD3t8R4&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwizrcXMg8vJAhXKkSwKHT8IA_IQ6AEIKTAD#v=onepage&q=preamble%20convention%201977%20environment&f=false 27.112016.

[*] Commonly Agreed Premise

[**] UN Committee on Economic, Social and Cultural

ihtiyacın varlığı öne çıkmaktadır.[42] Bu bağlamda, bu tezde de olduğu gibi siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin yanı sıra, sosyoloji ve hukuk başta olmak üzere farklı disiplinlerden yararlanarak Urmiye Gölü meselesine bakış, ilgili disiplinlerin bir harmonisinden oluşacaktır.

1.1.3. Sosyal Mobilizasyon

Bu tez çalışması kapsamında yer alan, bir çevre kirliliği, bir su, hava, toprak meselesi, bir geçim ve sağlık sıkıntısı, bir ekosistemin yok olması ve bir göç problematiğini doğuran, Urmiye Gölü'nün kurumaya başlaması ele alınmaktadır. Bu doğrultuda oluşan sosyal hareketliliği anlamamız adına, ilk aşamada sosyal hareketlerin teorik çerçevesinin sunulması ve günümüzde uğradığı değişikliklere kısaca göz atmak bir gereksinimdir. Bu yüzden öncelikli olarak bu alandaki mevcut literatür özetle ele alınmıştır.

Sosyolojinin geç gelişmiş bir dalı olan sosyal hareketler teorileri,1930 işçi hareketlerinin yükselmesiyle akademik literatürde ele alınmaya başlamıştır. İlk olarak Karl Marx gibi sosyalist teorisyenler tarafından ortaya çıkan bu yaklaşım Anti-Sistemik (sistem karşıtı) adıyla da ün kazanmıştır. Bu yaklaşımın gayesi, burjuvaziye karşı işçi sınıfın iktidarı, mevcut sosyal düzenin ortadan kaldırılması, sınıfsız devletsiz bir düzenin kurulması ve yeni bir alternatif olarak işçi egemenliğinin tesisi olmuştur. Aynı dönemde Marksist öğretiden esinlenen, Mussolini iktidarına karşı duruş sergileyen Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri* adlı eserinde, sosyal hareketler yaklaşımında önemli yer kazanmıştır. Gramsci, sivil topluma yeni bir rol tanıyarak, sosyal hareketlerin işçi sınıfına özgü bir olgu olmadığına, bu hareketlerin bir devrimle sonuçlanması gerekmediğine dikkat çekmiştir. "Toplum üzerinde ideolojik değişimler yaratabilen kesimler olarak tanımladığı" aydınların rolü, Gramsci'nin özgürleşme yolunda özellikle vurguladığı hususdur.[43]

Öğrenci hareketleri ve eylemlerle anılan 1968 yılı, sosyal hareketler hususunda bir dönüm noktası olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasındaki süreçte 1968'de başlayan sosyal hareketlerin mahiyetindeki farklılaşmanın, giriş bölümünde de özetle aktarıldığı gibi, sınıf aidiyeti taşımadığı ve özellikle 1980 sonrası dünyanın pek çok yerinde, insan hakları, ırkçılık karşıtı, sömürgecilik eleştirileri, cinsel

[42] F. Reinhard Hüttl et al., **a.g.e.**, pp.4.
[43] Barış Çoban (ed.), Küreselleşme, Direniş, Ütopya, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet, İstanbul, Kale Kedon, 2009, s.64.

kimliklerin kendilerini kamusal alanda hissettirmeye başlaması, feminist ve ekolojist gibi yeni kimliklerin omurgalarının şekillenmesi gibi farklı kavramları tartışmaya açtığı görülmektedir. Endüstriyel toplumun, post endüstriyel ve bilgi (enformasyon) toplumuna yerini bırakmasıyla birlikte, eğitsel-bilimsel, bilgi odaklı profesyonelleşme, yeni kaygılarla ortaya çıkan eylemler ve öğrenci hareketleri, kadın-erkek ilişkileri toplumsal cinsiyet rolleri ve feminizm, kimlik tanımlamaları, ormansızlaşmaya karşı, nükleere karşı çeşitli çevre hareketleri, savaşa karşıtlığı, barış hareketi, LGBT hareketi gibi demokrasiyi geliştirebileceği aktivizm türleri ve sosyal hareketler anlamında yeni bir döneme geçişin göstergeleri olmuştur.[44] Marksist düşünceler yerini neo-liberal ve serbest piyasa ekonomisine bırakırken, bu alanda merkezi role sahip işçi hareketleri, adı geçen alternatif tepki gösterme yolları ve örgütlenme alanlarının çeşitlenmesiyle birlikte, eski önemini yitirmiş daha çok kültürel ve kimliksel talepleri içeren hareketler şeklini almıştır. Yeni sosyal hareketler dönemi olarak adlandırılan bu dönem, Touranie'nin tabiriyle işçi hareketlerinin cenaze marşı olmuştur.[45]

Eklememiz gereken, yeni toplumsal hareketler kavramının ivme kazanmasının aslında 1968 sonrasına özgü olmamasıdır. ABD'de İkinci Dünya Savaşının ardından 1940'lardan itibaren başlayan rasyonel eylem, kolektif eylem*, kaynakların seferberliği (mobilizasyonu) teorileri gibi önemli teoriler ortaya çıkmıştır. İnsanlar Neden Başkaldırır (Why Men Rebel?) gibi analitik yayınlarda yoksullukla, toplumdaki huzursuzluk, engellenme ve bastırılma hisleri ilişkilendirilerek, kolektif eylemin, toplumu mobilize etmede ve bir hareketliliğin oluşumundaki rolüne işaret edilmiştir. Ancak genişletilmiş araştırmalarda bu hareketlerin her zaman yoksullukla sınırlandırılmaması konusu üzerinde durulmuştur. Sanayi devriminin ardından atmosfere yayılan dumanın yarattığı hava kirliliği, ilerleyen yıllarda artan kimyasal-endüstriyel atıklar, ormansızlaşma gibi örneklerin varlığı, insan faaliyetlerinin çevreyi bozması, gelecekteki kuşaklar için çevreyi korumanın bir görev olarak tanımlanması gibi çevre alanında modern düşüncelerin oluşmasına yol açmıştır. Bu düşünceler hem toplumdaki düşünürler tarafından hem de yasalarca farklı dönemlerde çeşitli

---

[44] Kasım Timur, "Ulrich Beck: Risk Toplumu-Başka Bir Modernliğe Doğru", **Intermedia International e-Journal**, Vol. 4, No. 6, 2017, pp.188-192. (çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/318553772_ULRICH_BECK_RISK_TOPLUMU_-_BASKA_BIR_MODERNLIGE_DOGRU 20.02.2018.

[45] Barış Çoban (ed.), **a.g.e.**, s.65.

* Kollektif Eylemi, kar-fayda uğruna eyleme katılma tanımından dolayı literatürde eleştirilse de toplumsal hareketler alanında bu kavramı kullanan önemli isimlerden biri Mancur Olson olmuştur. Günümüzde gelişen bu kavramın öncülerinden sayılmaktadır.

şekillerde ele alınmıştır. Hindistan ormanlarının azalmasına dikkat çeken (Sir) James Ranald Martin (1796-1874) gibi isimler, yaban hayatı koruma, kuşları koruma, kürk giymeye karşı tepkiler, kömür dumanının azaltılması ve ona yönelik 1875 Halk Sağlığı Yasası gibi çevre koruma ve insan sağlığını önemseyen hareketlerin öncü başlıklarından bahsedilebilir.[46] Bu düşünceler ve yasaların gelişmesi ekseninde çevreyi önemseyip koruyan toplumların oluşup genişlemesi de söz konusudur. Gramsci düşüncenin aktardığı, aydınların bu değişim keza mobilize sürecindeki önemli etkisinin bir vurgusudur.

Kabaca bahsedecek olursak, genel anlamdaki sosyal hareketler teorileri Alain Touranie ve meslektaşları gibi Fransız ekolü ve Ted Gurr, Mancur Olson gibi Amerikan ekolü olmak üzere iki ana düşünce akımı etrafında toplanmakta, öncüleri tarafından ileri sürülen düşünceler, geliştirilmekte ve eleştirilmektedir.[47] Bu gelişmeler sürecinde sosyal hareketler birtakım yapısal değişimlere de uğramıştır. Öncü işçi hareketi ve sendika merkezli hareketlerin alanı daralmıştır. Toplumsal hareketler, öncesinde bir siyasi partiye eklenip onun birer aracı olarak kullanılabilirken zaman içerisinde gelişerek siyasi parti ve ideolojilerden bağımsız bir eylem alanı yaratabilmektedirler. Toplumsal hareketin toplumsal bir güç olarak da gündeme geldiği, alternatif yollarla gerçekleştirilen geçmişteki sınıf odaklı, keskin ve hiyerarşik örgütlenme modelleri; esnek, dağınık ve pek de homojenlik içermeyen kalıplarla yer değiştirmiştir. Ulus ötesi aktivistler, daha kozmopolit hareketlerin ortaya çıkışı, yabancı düşmanlığına karşı hareketler, yerele bağlı olmakla birlikte çoklu bağlılıkların meşruluğuna dayanan karmaşık bir uluslararası toplumun da bir parçası olarak faaliyet yürütmek bu yeni hareketlerin özellikleri arasında yer almaktadır. Günümüzde uluslararası alanın imkanlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya odaklı olmayan, küresel anlamda bazı rejimler ve deneyimler hakkında norm oluşturmayı amaçlayan kitlelere rastlamak da mümkündür.[48] Diğer yandan örgütlenerek uluslararası alanda bir güç dengesi oluşturan bu kitlelerin bir başka özelliğinin yaygın biçimde kullandıkları internet olduğundan bahsedilebilir. İnternet ağları, farklı uygulamalar/Applications ve sürekli gelişmekte olan yeni iletişim araçları desteğiyle

---

[46] **Çevreci Hareket**, (Çevrimiçi) https://tr.qwe.wiki/wiki/Environmental_movement , 12.06.2020.
[47] Barış Çoban (ed.), **a.g.e.**, s.65-67.
[48] Sydney Tarrow, **Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyimi: Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, Çev: Galip Doğduaslan, 3.bs, İletişim Yayınları, Istanbul 2015, s. 123-151.

uluslararası platformlarda gerçekleştirilen itiraz ve örgütlenme süreçlerinin hem daha hızlı olmasını sağlamakta hem de daha geniş bir kitleye ulaşmasına imkan tanımaktadır. Bilgi ve bilişim araçlarının, yukarıda bahsedilen değişim ve gelişimlerin üzerinde etkisinin daha iyi kavranması için bir örnek ile devam edilmektedir.

Kısa Mesaj Servisi'nin* 2001 yılı Filipinlilerin itirazlarındaki örgütleyici rolü örneğine bakıldığında, devlet destekli sabit hatlı telekomünikasyona ciddi alternatif olan cep telefonlarına ait sms özelliği kullanılarak bir itiraz organize edilişine şahitlik edilmiştir. Bu araçların hızlı gelişimi ile günümüzde örneğin akıllı telefonlardaki çeşitli uygulamalar, teknoloji analisti Howard Rheingold'un "akıllı topluluklar" tabiri, 21.y.y.'daki değişimlerin açık bir tanımı olmaktadır. Halk iktidarının bir hayal olmadığı, iletişim teknolojilerinin kapitalistler, askeri liderler ve yozlaşmış politikacılardan taktik dengesinin eylemcilere ve sıradan insanlara doğru kaymasını sorgulatan bir dönemden bahsedilmektedir.[49] Küresel haberleşme ve etkileşimin etkisine en önemli örnek, farklı ülkelerdeki hareketler arasındaki benzerlikler ve organik bağların şekillenmesidir. Bunlara ek olarak eski toplumsal hareketlerden bir diğer önemli fark ise yerel ve / veya küresel sosyal hareketlerin aktörleri olan aktivistlerin kendilerini tanımlama biçimlerinde kendini gösteren kozmopolit yaklaşımdır. Kendilerini sadece mensup oldukları ülkenin vatandaşı olarak değil, daha geniş bir tablo içerisinde örneğin birer dünya vatandaşı, ulusötesi aktivistler, enternasyonalist ve çevreci, feminist ve çevreci, insan hakları/ azınlık hakları/ mülteci hakları savunucusu ve çevreci gibi çeşitli kültürel ve kimliksel tutumları da barındıran kalıplar içerisinde tanımlayabilirler.[50]

Burada vurgulanması gereken bir husus yerel toplumsal hareketlerden farklı olarak küresel toplumsal hareket örneklerine son zamanlarda sıkça rastlanmış olunmasıdır. Küreselleşme kavramı belki de son yirmi yılın en popüler kavramı haline gelmiştir. Küreselleşme anlatımı ve analizi konunun dışında kalsa da kısa bir not düşmek gerekirse, yerel çaptaki toplumsal hareketler ile küresel çaptaki toplumsal hareketlerin yapısal farklılıklarının yapılan değerlendirmelerde göz önünde bulundurulmasının gerekliliğidir. Bütün dünya ülkelerindeki gelişmişlik seviyeleri aynı

* Short Message Service (SMS)
[49] Charles Tilly, **Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyimi: Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, Çev: Emre Ergüven, 3.bs, İletişim Yayınları, Istanbul 2015, s. 153-197.
[50] Barış Çoban (ed.), **a.g.e.**, s. 84-85.

olmadığı gibi, farklı rejim tiplerinin varlığı, itiraz mekanizmaları ve işleyiş biçimlerinin farklılığı, itiraz sonrası özgürlük meselesinin algılanışı ve iktidarların farklı tavırları, kitlesel iletişim ve teknoloji araçlarının bütün ülkelerde benzer bir eşitlik ve özgürlük çerçevesinde kullanılamaması sonucunu yaratmaktadır. Bu yüzden S. Tarrow ve diğerlerinin de vurguladığı, ulus ötesi alanda sürdürülen bir mücadeleyi bir ülkeye olduğu gibi götürmenin imkansız olduğunun altı çizilmiştir. Bu farklılıklar dolayısıyla toplumsal istek ve taleplerin gerçekleşmesi de farklı biçimlerde gerçekleşmektedir. Daha açık bir ifadeyle, haksızlığa uğradıklarını düşünen, sesini duyurmak isteyen ve artık yeter demek isteyen toplumlar, yerel çapta çeşitli nedenlerle bu mekanizmadan yoksun bırakıldıkları zaman, küresel alana yüz çevirerek bu alana bir fırsat gözüyle bakmaktadırlar. Iran örneğindeyse, siyasi sistemin içe yönelik tutumlarına karşın toplumsal hareketler alanı dışa açılması bir yol izlemekte, küreselleşmeye karşı durmaktansa onunla bütünleşmeyi[51] uluslararası kolektif ağları ve iktidarın olanak tanımadığı ulusal alandan ziyade, ulus ötesi siyasi alan ve fırsatları kullanmayı daha fazla tercih etmektedir.

Buna ek diğer bir husus ise, sömürge/savaş karşıtlığı, nükleer karşıtlığı, çevre kirliliği ve kadına şiddete tepki benzeri evrensel konularda da dünya ülkelerinin ortaklaşa "boomerang etkisi"* yaratabildikleri, küresel platformun bir küresel toplumsal alan hareketi olarak değerlendirilmesinden bahsedilebilir. Daha önce aktarıldığı gibi küresel alanın bir norm oluşturmaya ve bu normların uygulanmasını sağlamaya yönelik kullanılması ise güdülen diğer bir amaçtır. Böylelikle dünya çapında çeşitli olumsuzluklara yönelik dünyada vicdanı bir etki uyandırmak adına bir farkındalık alanının yaratılmasından bahsedilebilir. Devlete karşı özerk alan oluşumu ve devletin etkisine karşı özel toplumculuk biçimlerinin bağımsızlığı konusu üzerinde duran yeni toplumsal hareketler bütün saydıklarımızla birlikte kimi konularda bazen hükümetlerin bir de uluslararası diğer aktörlerin desteğini de arkasına almaktadırlar. Uluslararası aktörlerin yürüttükleri ortak politikalar IMF, G-8 gibi uluslararası toplantılar, Greenpeace, Uluslararası Af Örgütü gibi hükümet dışı kuruluşların önemli etkisini bu yolculukta unutmamak gerekmektedir. Bu tezin konusu kapsamında Urmiye Gölü'nun kurumasına karşı gerçekleştirilen yerel ve uluslararası girişimler ilgili bölümde detaylıca örneklendirilmektedir.

---

[51] Barış Çoban (ed.), **a.g.e.**, s. 87-88.

* Boomerang Pattern

Toplumsal Hareketler sahasındaki çalışmalara bakıldığında, Jackie Smith'in *Globalisation and Resistance -Transnational and Dimensions of Social Movements-* adlı eserinde, Margaret Keck ve Kathryn Sikkink gibi yazarların *Activist Beyond Borders* kitaplarında ulus-ötesi eylem ağları teorisiyle birlikte vurguladıkları nokta küreselleşme ile birlikte toplumsal hareketlerde kolektif eylem alanı üzerinden yaratılan benzerliklerdir. Ulus ötesi aktivistler, ulus ötesi müttefikler olarak ortak amaçlar doğrultusunda bir güç birliği oluşturarak mevcut kaynakları o doğrultuda seferber eden birey veya guruplar olarak tanımlanmaktadırlar.[52] Mevcut sorunlarda, benzer işleyiş ve benzer çözümlerin oluşması, benzer seviyede bir hareketlenme, benzer strateji ve eylemlerin gelişmesi ile kaynaklar, internet araçları ve sanal kamusal alanın da etkili olduğu örgütlenme süreçlerindeki benzerliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Hatta bunlara ek olarak, eylemlerin tarihsel olarak birbirleriyle paralellikler taşıması gibi ortaklıklar çok ilgi çekicidir.[53] Burada, çağımızın son 10 yıllık dilimindeki hareketlenme örneklerinden olarak, Arap Baharı (Arab Spring)*, İspanya Öfkeliler Hareketi (Movement 15-M)**, Wall Street'i İşgal Et Hareketi (Occupy Wall Street)*** ve iki yıl arayla Gezi Parkı Olayları**** gibi benzerlikler taşıyan hareketlenmelerden bahsedilebilir. Bu vakalarda hükümetler ve onların siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel vb. girişimlerini onaylamayan eylemciler Tahrir Meydanı, Puerto del Sol Meydanı, Zuccoti Park ve Taksim Meydanı'nda benzer kimliklerle alenileşme mekanı olarak kamusal alanları kullanmışlardır. Geleneksel medyada yer alan sansür vb.'ne karşı ise herkesin her şeyi görebilir, duyabilir kılınması, kamusal alanlarda, çeşitli sosyal medya ve sanal iletişim mecralarıyla sağlamaktadır. Günümüzde, mevcut düzene karşı bir itiraz sesi yükseldiğinde hem ülke içi hem uluslararası platformlar sayesinde itirazların diğer ülkeler tarafından duyulması sağlanabilmektedir. Toplumsal alandaki huzursuzlukların bir yüzü uluslararası arenaya çevrilmiş diğer ülke insanlarından gelen destekler ile sorunun mahiyeti ve bazen sonuçları dahi değişime uğrayabilmektedir. Keza, bu tezin yazıldığı sıralarda Haziran 2020, Amerika'da ırkçılık kurbanı olan George Floyd'un ölümünün ulusal ve uluslararası yankıları izlenmektedir. Bu olayda güvenlik gücünün ırkçı davranışı ve

[52] Sydney Tarrow, **a.g.e.,** s. 130-131.
[53] Barış Çoban (ed.), **a.g.e.**, s. 76-79.
* 17 Aralık 2010
** 15 Mayıs 2011
*** 17 Eylül 2011
**** 31 Mayıs 2013

ırk-renk- etnik köken olarak farklı olduğu görünen bir vatandaşa yönelik orantısız güç kullanımı, ulusal ve uluslararası arenada kınanmaya devam etmektedir. Önceleri defalarca da yaşandığı gibi, Amerika'da gerçekleşen bu olay, başka bir ülkede yaşayan insanların kendi ulusal sınırları içerisinde bir mukayese yapmasına, ayrımcılık, ırkçılık, eşitsizlik gibi konularda, kendi ülkesinde de gerekli düzenlemelerin gerçekleşmesine yönelik düşüncelerin filizlenmesine de yol açmıştır.

Sanal iletişim araçlarının kullanımıyla coğrafi ayrılığın aşılması, e-mailler ve sanal tartışma odalarında iletişim, tartışma ve direnme ortamlarının yaratılması Barış Çoban'ın tabiriyle, "mücadelenin her anlamda ve her seviyede verilmesi", toplumsal seferberliğin davranıştan ziyade daha bilinçli olan eylemlerle gerçekleştiğini göstermektedir. Bu toplumsal kalkışmalar ulusal alan engeline takıldığında kollektif eylem girişimlerinin uluslararası sahada sürdürülmesi, devlet iktidarının öneminden ziyade sivil toplum tabanlı, ulusal-ulus ötesi kitle ilişkileri bağlamında, araçsallıktan ziyade ahlaki ilkeler ve evrensel konular temelinde cereyan etmektedir. Bu bağlamda zaman ve mekan kavramları yeniden tartışmaya açık hale gelerek, daha açık bir ifadeyle, ulusal boyuttaki sosyal hareketlere özgü zamansal ve mekânsal engellerden silkelenip, toplumsal risk faktörünün de ulusaldan ulus ötesi düzleme taşınmasıyla birlikte kendini küresel alanda inşa etmektedir. Bu süreç bir hareket için tehditler oluştursa da sınırları aşmanın beraberinde getirdiği yeni fırsatlar, bir can, bir nefes ve bir umut anlamını taşımaktadır. *Kitleler Psikolojisi* isimli eserinde, tek başına birey ile kitle içinde birey farkını vurgulayan Gustav Le Bon, "kitleler çağı" tabirine dikkat çekmiştir. Yeni toplumsal hareketlerle ilgili "milletlerin başına gelecekler artık yöneticilerin huzurunda değil, kitlelerin ruhunda hazırlanmaktadır." ifadesini kullanmıştır. Psikolojik kitlenin başlıca özelliği olarak kalabalıklığın içine girmiş bireyin bu topluluğa kollektif bir ruh aşıladığını söylemektedir.[54]

Yukarıda aktarılan zaman ve mekan konusunu açacak olursak örneğin ilk toplumsal hareketlere zemin hazırlayan fabrika ve üretim yapıları, zanaat mahalleri içinde ve çevresinde gelişen işçi, zanaat sahibi eylemleri ve talepleri, üretim süreci ve ona bağlı ilişkilerle bağlantılı bir şekilde gelişmiştir. Alian Touraine'in altını çizdiği ve daha önce aktarıldığı gibi hareket kimi zaman siyasi bir partiye eklenerek onun birer

[54] Gustav Le Bon, "Kitleler Psikolijisi", **Hayat Yayınları**, İstanbul 1997, s. 11, 19-23. **;** Yunus Doğan Çetinkaya, **Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyimi: Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, 3.bs, İletişim Yayınları, Istanbul 2015, s.28-33.

aracı olarak faaliyet göstermiştir. Ancak artık bu tip eylemler yerini, dağınık, heterojen hatta gerektiğinde bazen ulus-ötesi eylemlere bırakarak, günümüzde araçsallık ve kar güdümlülükten ziyade ahlaki değer ve çeşitli kimlik arayışları üzerinde yükselebilen sınırları aşarak daha çeşitli boyutlara taşınan itirazlara bırakmaktadır.[55] Bu tezin konusu olan Urmiye Gölü meselesi, İran'da havza şehir ve eyaletlerine bağlı bir konu olmaktan ziyade, bölgenin uluslararası Ramsar Sözleşmesi'ne üyeliği dolayısıyla ulus ötesi bir mesele halini de taşımaktadır. Burada gölün kurumasıyla zarar gören şey, insanların sadece ekonomisi ve geliri olmayacaktır. Bölge halkının sağlığı, büyük bir ekosistemin yok olması, hayvan-bitki canlı türlerinin yok olması, oluşan tuz fırtınalarının hava ve suya karışmasıyla ekolojik bir felakete yol açması da söz konusudur. Gelişen ekonomik ve sağlık sorunları dolayısıyla insanların büyük oranda göç etmek durumunda kalması, ulusal ve uluslararası alanda dikkate değer mesele olarak ele alınmalıdır. İlerleyen bölümlerde bu su sorunu örneğine yönelik sosyal hareketlilik, kaynakların mobilizasyonu, kurumaya karşı kolektif anlamda verilen mücadelenin boyutları aktarılmaktadır.

Sosyal mobilizasyon konusuyla bağlantılı aktarılan yeni toplumsal hareketler paradigmasının yanı sıra, bir de onunla ilişkili kamusal alan tanımına özetle yer verilmektedir. Burada Arendt, Negt ve Kluge, Habermas, R. Sennett gibi bu alanın önemli düşünürlerinin öne sürdükleri kavramlara kısaca değinilerek, katılımcılar kitlesi kategorisi, burjuva, Proleter ve politik kamusal alanlar[56] gibi kavramların detaylarına girilmeden, ana kalıplar çerçevesinden hareket edilecektir.

Arap Baharı, İspanya Öfkeliler Hareketi, Wall Street'i İşgal Et Hareketi, Gezi Parkı Olaylarına ek, sırf çevre bağlamında, çeşitli ekolojik protestolar, Earth First, HES, Baraj, Nükleer Santral yapımlarına karşı protestolar, okyanus kirlenmesi, siyanür kullanarak altın vb. maden işletmeciliği yapan şirketlere karşı protestolar, ormansızlaşma, hava-su-toprak kirliliği, buzların erimesi ve canlı türlerinin yok olması vb.'ne karşı dünya çapında bütün bu protestolarda sesini duyurmak isteyen, görünmek isteyen, dur artık yeter demek isteyen kitlelerin kullandığı ve itirazlarını şekillendirdiği alan kamusal alandır. Bu bağlamda önemli birkaç düşünürün tanımına

[55] Barış Çoban (ed.), **a.g.e.**, s. 83-85.
[56] Bu konuda fazla bilgi için Bkz., Sami Çöteli, **Sanal Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler (Sibermekanlara Çağrı)**, Kriter Yayınevi, 1. bs, İstanbul 2017, s.27-36.

başvurulmaktadır. Agnostik ve birleşimsel, liberal kamu alanı (legalistik), İletişimsel kamu alanı (ve yeniden yapılanış) olarak üç tür felsefi temel özetle aktarılmaktadır.

Arendt, "agnostik" ve "birleşimsel" modeli benimseyerek, görülebilir ve duyulabilir olmak adına politik büyüklüğün ve seçkinliğin ortaya çıktığı alanın tanımını yaparak, insanların bir uyum içerisinde hareket ederek yaşamasıyla birlikte ortaya çıkan özgürlükten bahsetmektedir. Arendt, tarafımızdan olduğu kadar başkalarınca da görülen ve duyulan bir şeyin gerçekliğine vurgu yapmaktadır.[57] İkinci felsefi tasarımı olan Liberal kamu alanı modelince, kamusal alan, insanın ''özgür kamusal aklı''yla yasaların ona tanıdığı alan doğrultusunda özgürlüğünü kullanacağı bir alan olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede kamu artık prensin temsili sarayı değil, otoritenin yasal anlamda kullandığı bir kurum olarak görülmektedir.

Bu görüşlerde, toplumsal ve politik iktidarın kamusal alan içerisindeki yapısal dönüşüm ile birlikte, rasyonel bir rıza, eleştirel-iletişimsel bir akılla yeniden örgütlenmesi gerekmesi gibi konulara değinilmiştir. ''İletişimsel Kamu Alan'' felsefesini benimseyen ''Habermas'a göre, kamusal alan katılımcıların ortak meseleler hakkında müzakerede bulundukları kurumsallaşmış bir söylemsel etkileşim alanıdır.''[58] Kral, yönetici vb. tek bir bireyden bağımsızlık, kamusal alana yüz çevirmek, bu yapısal dönüşümde bireylerin bir araya gelerek yaptıkları fikir alışverişleri, kamusal diyalogların oluşumu, çözümler önerebildikleri, kamusallığın iletişim biçiminden bahsedilmiştir.[59] Liberal Kamu alanından farklı olarak, Şeyhmus Demir ve Mutlu Sesli'nin de Kerem Ünüvar'ın "*Osmanlı'da Bir Kamusal Mekan: Kahvehaneler*" yazısına göre, "Habermas'ın ''iletişimsel kamu alanı" modelinde, demokratik bir şekilde toplumsal normlardan ve politik kararlardan etkilenen bireyler, bu norm ve kararların oluşturulmasında/değiştirilmesinde ve benimsenmesinde söz

[57] Sami Çöteli, **a.g.e.**, s.115; Şeyhmus Demir ve Mutlu Sesli, "Kamusal Alan (Türkiye'de Kamusal Alan Kavramlaştırılmasının Muhtevası: Tektiplilik mi, Çoğulculuk mu?)", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.** 1, 2007, s.274, (Çevrimiçi) http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881560.pdf 18.07.2018.
[58] Sami Çöteli, **a.g.e.**, s.115; Meral Özbek, "Kamusal Alanın Sınırları", Kamusal Alan içinde, ed. Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/29746174/Meral_%C3%96zbek_Kamusal_Alan.pdf ,04.06.2018.
[59] Hülya Biçer Olgun, "Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları", **Dergi Park/Sosyolojik Düşün**, 2017, Vol: 2, No: 1, s.45-54, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/en/pub/sosdus/issue/30366/321958 , 02.04.2018.

sahibidirler."[60] Bu sahada öncülük eden kitle iletişim araçları, internet ve benzeri enformasyon aktarımları, kitleler üzerinde önemli etkiye sahiptir.

Kitle iletişim araç türleri, medya, gazete, radyo vb. araçların hem kamusal alanın bir parçası olarak hem de bu alandaki mücadele biçimlerine olanak sağlayan araçlar olarak görev yapmaktadır. Negt ve Kluge'nin yorumlarında üzerinde durduğu, karşı kamunun oluşumu ve karşı kamuları görebilme açısından kitle iletişim araçlarının önemidir. Kamusal alanın mekanı olan meydanlardaki mücadelede olanak tanıyan bu araçlara dikkat çekilmiştir. Enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle birlikte kamusal alanda yeni bir dönüşüm seyri oluşmuştur. Demokratikleşme ve politik söyleme bağlı olarak çeşitli kitle iletişim araçlarıyla, yazılı ve görsel medyalarla yeni bir kamusallığın oluşması söz konusu haline gelmiştir. Olup bitenleri herkesin aynı anda öğrenebilmesi, ana akım medyadaki bilgi yoksunluğunun baypası, bilgi paylaşım alanı ve üstelik örgütlenme alanı olarak bir sosyal medyadan bahsedilebilir. Yaşanan toplumsal hareketler ve itirazların yurt içi ve de yurtdışında, sanal ve uluslararası platformlarda destek bulması konusunda bu gelişmelerin payı büyüktür.[61]

Son olarak, tarihsel bir okuma üzerine gelişen Sennett'in yorumuna göre kişiliğin kamusala bulaşmasından hareketle özel alan ile kamusal alan arasındaki sınırların belirsizliğine vurgu yapmaktadır. Mahremiyet ideolojisi tabirinin örneklendirilerek, günümüzde politikacıların düşüncelerinden ziyade psikolojik özellikleri üzerinden değerlendirilmesi, kamusal alanın giderek özel alan üzerinden biçimlendiği yorumuna yol açmaktadır.[62]

Genel olarak bahsedilen bu düşünürlerin ortak noktaları üzerinde durulursa, ilk ortak özellik olarak kamusal alanın politikanın meşrulaştırma yeri olarak görünmesinden bahsedilebilir. Böylelikle insanların diyalog kurdukları, tartışıp fikir sundukları, seçmenlerin yasaya maruz kalmaktansa yasa yapıcı görevini üstlendikleri, politik enformasyona erişim sağladıkları alan olarak tanımlandığından bahsedilebilir. İlaveten kamusal alanın, etnik, dinsel vb. bakımlardan farklılık taşıyan kitlenin temeli olduğu vurgulanmıştır. Diğer yandan politikanın görünürlük kazandığı alan olarak

[60] Şeyhmus Demir ve Mutlu Sesli, **a.g.e.**, s.274; ayrıca bakınız
Kerem Ünüvar, "Osmanlı'da Bir Kamusal Mekan: Kahvehaneler", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, C: 2, Sayı: 5, 2.bs, Cantekin Matbaacılık, Ankara, 1998, s. 193-204.
[61] Sami Çöteli, **a.g.e.**, s. 116-117
[62] Şeyhmus Demir ve Mutlu Sesli, **a.g.e.**, s. 51-52.

tanımlanmakla birlikte, bireylerin var olup kendilerini inşa etme sahnesi olarak bahsedilmiştir.[63]

Bu kabaca aktarımın ardından, yukarıda adı geçen günümüz sosyal hareketlenme örneklemelerinde yapılan genel değerlendirmeye bakılırsa, bu gibi hareketler ya direk demokrasi talepleri için meydana gelmektedir, ya da hükümeti devirmeye yönelik bir girişim olduğu kanaati yaygındır. Guy Rocher, toplumsal hareketlere üç işlevsellik alanını tanımaktadır. Bunların ilki arayüz veya aracı işlevi olması, ikincisi toplumsal bilincin oluşturulması veya geliştirilmesi, bir diğeriyse baskı oluşturma işlevidir.[64]

Sivil toplum-Sivil itaatsizlik: Yeni sosyal hareketler ve kamusal alan kavramlarıyla ilişkili bir diğer husus sivil toplum olgusudur. Kökenlerinin Antik Çağda, devlet kavramıyla birlikte kullanıldığı döneme dayanan[65] sivil toplum kavramı, tarihsel açıdan gelişim seyrinde pek çok düşünür tarafından ele alınmıştır.[66] Bu tez çerçevesinde yeni toplumsal hareketler bağlamında değinilen bu kavram, 20.yy.'ın son çeyreğinin özelliklerinden esinlenerek özetlenmektedir.

1970'lerden itibaren başlayan, aynı yüz yıl içerisinde iki büyük dünya savaşının ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş Dönemi'nin son bulması, Doğu Bloğu ve iki kutuplu dünya düzeninin çökmesi, refah devletin sonunun görünmesiyle neo-liberalizmin yükselmesi türünden dönüşümlerin olduğu hareketli bir süreç izlenmiştir. Bu hareketliliklerden etkilenen devlet ve toplum arasındaki ilişki de dönüşüme

---

[63] Hülya Biçer Olgun, **a.g.e.**, s. 45-54.

[64] Bu üç işlevin açıklamaları, detay ve çeşitleri için Bkz, Guy Rocher, **Introduction à la sociologie générale, tome 3. Le changement social ,** (2. Ed.), Çev. Dr. Mansour Vousoughi, 26. Baskı, Nashr-i Ney Yayınları, 2017 (1395 h.ş.), pp.133-139.

[65] 'Agora' günümüzdeki 'sivil toplum'un eşdeğeri olarak kabul edilmektedir. Bkz, Zygmunt Bauman, **Siyaset Arayışı**, Metis Yayınları, Kasım 2000, İstanbul, s.97, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/43059848/Zygmunt_Bauman_-_Siyaset_Arayışı , 20.08.2018 ; bu alanda çeşitli okumalar için Bkz, Zafer Yılmaz, "Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan"**, Atatürk Üniversitesi/ Doktora Tezi,** Erzrum, 2007, (Çevrimiçi) https://www.atauni.edu.tr/yuklemeler/c924bebb8da6d4184502f404acb28df7.pdf ,20.12.2018

[66] Antik yunan'da bir sivil toplum üyesi olmakla, devletin bir üyesi veya yurttaş olmak aynı anlamda kullanılmıştır. O dönemden günümüze Aristoteles, Çiçero, Thomas Hobbes, John Locke, Montesquieu, Rousseau, Hegel, Tocqueville, Marx, Gramsci, E. Gellner, Habermas gibi düşünürler bu kavrama değinmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz, Murat Tumay ve Firdevs Okatan, "Alexıs de Tocquevılle'e Göre Sivil Toplum", **Dergi Park/ Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIX, Y. 2015, Sa. 3, s. 321-339 (Çevrimiçi) http://static.dergipark.org.tr/article-download/effb/1752/e27d/JA77BU69VP/5cb9e9f2c1bf9_ca6d4ce712ae487115bfa6f2ac07238f.pdf , 10,12,2018.

uğramıştır. Sivil toplumun hareketlenmesi, kültürel ve kimliksel anlamlarda çeşitli talep ve isteklerin gündeme geldiği bu süreçte yaşanmıştır. Bu dönemde, savaşlardan çıkmış ülkelerin ekonomilerinin savunma harcamalarından dolayı neredeyse tükenmiş olduğu ve sosyal ihtiyaçları karşılamada yetersiz hale geldiği, kapitalist ve neo-liberal çekişmelerin yaşandığı, egemen bir söylem olarak sivil toplum ve demokrasi tartışmalarının yeniden ivme kazandığı durumlar gözlenmiştir. Sosyal devletin küçülmesi, özelleştirilmesi neticesinde, devletin yük olarak gördüğü sağlık, ulaştırma servisleri, sosyal güvenlik, yaşlılara bakım, eğitim gibi konular sivil toplum kuruluşları ve özel şahıslara devredilmiştir. Bunlarla birlikte neo-liberal politikaları meşrulaştıran hegemonik sivil toplum anlayışına karşı muhalif sivil toplum söylemleri de gelişmiştir. Az önce söylendiği üzere, bu dönemin bir diğer özelliği, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki biçimlerinin yeniden şekillenmesi olmuştur. Batı'da 18.yy'da üzerinde yazıların yoğunlaştığı kavram, 1980'ler sonrası özellikle muhalif kesimler tarafından dünyanın birçok bölgesinde tekrar canlanmıştır. Sivil toplum ve kamusal alan konularını ayrıntılı biçimde değerlendiren Craig Calhoun'un açıklamasıyla, "kamusal alan, sivil toplum içinden ortaya çıkan özgül bir alan" olarak değerlendirilmiştir.[67] E. Gellner ise, devlet ile toplum arasındaki uzlaşmanın kod adı olarak tanımlayarak, sivil toplumun, bireysel özgürlüğü güvenli kılmasını sağladığını vurgulamıştır.[68] Demokratik yapı ve demokrasi mücadele alanı olarak, bireylerin kendi kendilerini yönetebildikleri, sınıf dışı bir muhalefet alanı olarak da aktarılmıştır.[69] Toplumun- yurttaşların-sivillerin ortak meseleleri bağlamında müzakere edici kamusal alan, bir etkileşim alanı, diyalog alanı, ilke olarak devlete karşı eleştirel ve rasyonelliğe dayalı eylem alanı gibi özellikleri taşıyan alan olarak değerlendirildiğinde sivil toplumun önemi daha da dikkat çekmektedir. İran'ın durumuna bakıldığında bu süreçte dünya ekseninden ve içerideki değişkenlikler çerçevesinden etkilenmiş olduğu ülkede çapında yaşanan toplumsal hareketliliklerde görülmektedir. Özellikle Devrim sonrası İran'dan bahsedildiğinde üniversiteler çerçevesinde oluşan öğrenci hareketlerinin bu alanın oluşup genişlemesinde önemli payı vardır. Son dönemlerdeyse kültürel- etnik, ekonomik, kadın-cinsiyet odaklı hareketleri, hak ve

---

[67] Meral Özbek, **Kamusal Alanın Sınırları: Kamusal Alan içinde**, ed. Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24-29, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/29746174/Meral_%C3%96zbek_Kamusal_Alan.pdf , 04.06. 2018**;** Sami Çöteli, **a.g.e.**, s. 46-47.

[68] Zygmunt Bauman, **a.g.e.**, s.164.

[69] Ateş Uslu, "Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına: "Sivil Toplum ve Ötesi"", Gülnur Acar Savran: Sivil Toplum ve Ötesi Eserin tanıtımı, **Praksis 10**, s. 389-403, (Çevrimiçi) http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/010-18.pdf ,18.06.2020

özgürlük talepleri gibi sosyal alanlarda çeşitlenerek çoğalan hareketlerden bahsedilmektedir. Burada, devletin küçülmesi yolunda özelleştirme girişimleri, bu bağlamdaki değişkenlikler ve oluşan yapılar ile sivil toplum alanına, toplumsal hareketlenmelerin oluşumundaki rolü bağlamına bir göz atmakta yarar var.

1978 İran Devrimi, ardından 8 yıllık bir süreçte İran-Irak savaşının oluşturduğu kritik koşullar dolayısıyla ülkenin sanayi ve ekonomik faaliyetlerinin pek çoğunun mülkiyet ve yönetim meseleleri gibi konulara odaklanması gerekmiştir. İlaveten, Anayasanın 44. maddesine göre, bankacılık, sigorta, enerji kaynağı, temel ve büyük endüstriler, havacılık, denizcilik vb. dahil birçok faaliyetin mülkiyet konularında özelleştirmeye imkan tanınmıştır. Hükümetin kamu iktisadi teşebbüslerinin performansını ve özel sektörün ulusal ekonomide daha aktif varlığını geliştirmek için birinci ve ikinci kalkınma programları şeklinde ekonomik ve sosyal yapılanma programlarını geliştirdiği süreç 1960'ların sonlarına kadar devam etmiştir. Bu yolu takiben, üçüncü kalkınma planı çerçevesinde, devlete ait şirketlerin düzenlenmesi ve hisselerinin devri yoluyla özelleştirme programı adımları izlenmiştir. Üçüncü kalkınma planının 15. maddesi uyarınca ve Üretim Birimlerinin Mülkiyetinin Genişletilmesi için Finansal Organizasyon'un tüzüğünün değiştirilmesi kapsamında, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'na bağlı bir birim olarak, İran Özelleştirme Kurumu (IPO)*[70] oluşturulmuştur.[71] 18.04.2001 tarihinde onaylanarak 06.05.2001'de duyurulan bu yasanın temelleri Hatemi döneminde atılıp, geniş oranda Ahmedinecad döneminde bu girişimler daha belirgin hale gelmiştir.

Bu özelleştirmelerin uygulanış biçimindeki eksikliklerine yönelik eleştiri mahiyetinde bir terim olarak ortaya çıkan Husuleti (خصولتی) kavramı, yani özel (خصوصی) -devlet (دولتی) ve hatta milisleri ortaklığıyla gerçekleşmesi meselesi, bu yapının tam anlamıyla özel sektörden oluşmasına fırsat verilmemesine dikkat çekmektedir. Özelleştirme Kurumu eski başkanı Ali Ashraf Abdollahpouri Hoseyni'nin

---

* Iranian Privatization Organization

[70] İran Özelleştirme Kurumu Resmi web Sitesi, kurum hakkında bilgiler için bkz., (Çevrimiçi) https://ipo.ir/تاریخچه , 28.06.2020.

[71] İran Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'nın resmi web sitesinde yer alan, Anayasanın 44. Maddesi çerçevesinde özelleştirme hususları için Bkz,: **İran Ekonomi ve Maliye Bakanlığı**, "Kanun-ı Ecrayi Siyasat-haye Kolliye Asl-ı 44 Kanun-ı Asasi, {Anayasanın 44. Maddesi'nin Genel Politikalarının Uygulanması}" 2010, (Çevrimiçi) http://eform.mefa.ir/portal/home/?189774/قانون-اجرای-اصل-44 , 18.06.2020 ; **Hamshahri Online**, "Aşnayi ba Sazman-ı Hususi Sazi, {Özelleştirme Kurumu Hakkında}", 20.08.2010, (Çevrimiçi) https://www.hamshahrionline.ir/news/114293/آشنایی-با-سازمان-خصوصی-سازی , 18.06.2020.

iddiasına göre, Mahmud Ahmedinecad hükümetinde, transferlerin yüzde 38'i husuletilere ve sadece yüzde 18'i gerçek özel sektöre gitmiştir. Ruhani yönetiminde, Husuleti transfer yüzde 35 ve tam anlamıyla özel kişilere transfer edilen pay ise yüzde 27 olmuştur.[72] Özelleştirme girişimlerinin uygulanma şekli, güttüğü hedefler, demokratik ve eşitlikçi fırsatları sağlayıp sağlamaması, bütçe harcamalarına katkısı ve milli gelirdeki değişkenliklere ilişkin şeffaflık süreçlerinin analizine burada genişçe yer verilmese bile, uygulamalarda belirtilen husuleti gibi yapıların oluşması bu girişimlerin temelinde barındırdığı durumların açık ifadesidir. Devlet içinden ve devlete yakın çevrelerin özel kişilere kıyasla ağırlığını koyması, bu kitlenin özel şahıslara kıyasla daha güçlü bağlantılara ve tartışılmaz güç özelliklerine sahip olması niteliklerini taşıdıkları için, rant ortamının genişlemesinden bahsedilebilir. Altın para sultanı, döviz sultanı gibi terimlerin ortaya çıkması, devlet katında çeşitli ekonomik yolsuzluk dosyalarının artışı ile enerji, petrokimya, telekomünikasyon, emlak, araba üretim fabrikaları ve benzeri yapılanmalarda rastlanan çeşitli rant dosyalarının varlığından bahsetmek mümkündür. Eşitlikçi bir rekabet ortamının mevcut olmayışı, bu yolda özel yatırımcıların yaşadıkları zorluklar ve rastlanan sayısız yolsuzluktan bahsedilebilir. Bu karmaşık piyasa ortamından yararlanan fırsatçıların ortaya çıkışı, temel mallar dahil olmak üzere birçok ürünün stoklanarak fiyatların arttırılmasına yol açması türünden toplum hayatını olumsuz yönde etkileyecek durumlardan da bahsedilebilmektedir. Ahmedinecad döneminin ilk yıllarında 1000 tümenin 1 dolara tekabül etmesinden çok kısa süre sonra bu oranın 2 katına çıkması, günümüzdeyse 26 katını aşmasından toplumsal yöndeki yansımalarının sadece bir örneği olarak bahsedilebilir. Bu tahayyül edilemez enflasyonun insanların yaşamına yükledikleri, buna karşı suçlulara yönelik adalet mekanizmasının tam anlamıyla çalışmaması, yolsuzluk gibi suçları işleyenlerin büyük çoğunluğunun rahatlıkla ülke dışına kaçması, yurtdışındaki bankalarda yüklü meblağlara sahip olmaları, bu kişilerin aile ve çocuklarının yaşadıkları lüks hayatları sosyal medya aracılığıyla yayınlaması türünden yaygınlaşan olayların, sistemin meşruiyetinin sorgulanması ve toplumsal huzursuzluklar türünden hareketlenmelere yol açmasından bahsedilebilir. Toplumun ev, temel gıda maddeleri, giyim, araba, döviz gibi pek çok üründe karşılaştığı şiddetli enflasyon koşullarında ayakta kalmaya çalışmasına karşın, konumları ve yetkileri dolayısıyla bazı isimlerin haksız bir biçimde halka ait para ve gelirleri tesahup etmesi, diğer bütün etnik, cinsiyet, çevre, su, hava kirliliği benzeri hak talepleriyle kombine bir

[72] https://www.bbc.com/persian/business/2016/09/160915_sn_iran_privatisation ,18.06.2020.

biçimde geniş çapta toplumsal huzursuzlukların yolunu açmıştır. İlerleyen bölümlerde yer yer aktarılacağı bu hususlara, burada özetle değinilmiştir.

Bir başka açıya göre sivil yurttaş anlamında olup yurttaş toplumu oluşturduğu için, sivil toplumun karşı noktasında askeri toplum yer alabilmektedir. Şafak Kaypak ve Sami Çöteli gibi akademisyen/yazarların sıkça atıfta bulundukları Prof. Ali Yaşar Sarıbay'ın açıklamasında sivil toplum, gönüllü ve hiçbir zorlama olmaksızın bir araya gelen, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten bağımsız, özel alan ve devlet arasında ara yapı rolüne sahip örgütlü bir sosyal oluşum olarak ifade edilmiştir.[73] Sarıbay'a göre, 1983'ten beri Türkiye'de en sık kullanılan ama en az anlaşılan kavramlardan biri olmuştur. Sarıbay, sivil toplumun geçirdiği sürece değinerek bunları 4 aşamaya ayırmaktadır. Sivil toplum birçok yerde olduğu gibi, özellikle darbeler ülkesi olan Türkiye'de, devlet-toplum arasında demokrasiyi şekillendirme mücadelesiyle bağlantılı bir kavram olmuştur. Sarıbay'ın aktardığı, ilk aşamada bir devletin üyesi olma anlamını taşıması, ikinci aşamaya geçildiğinde "sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasına tekabül ettiğinin" altını çizmiştir. Üçüncü aşamada kavramın "içerdiği özgürlüğün, toplumsal çatışmaların kaynağı", devlet müdahalesinin ise bunları önleyici faktör olarak bir anlaşılması üzerinde durmuştur. Dördüncü aşamaysa, önceki anlayışa bir tepki olarak, devlet müdahalesinin giderek sivil toplumu boğacağı korkusu üzerine inşa edilmiştir. Sarıbay'a göre, Türkiye'deki son dönemler devlet -toplum karşıtlığının sert yüzü, bu son aşamadaki anlayıştan kaynaklanmaktadır.[74] Başka bir açıklamaya bakılırsa sivil toplumun tam karşısında politik toplum yer alır. Her ikisinin benzerlik noktası, bir örgütlülük halinin olmasıdır. Ancak politik toplum devlete bağımlı, hatta onunla iç içedir. Bu iki toplumun yollarıysa kamusal alanda kesişmektedir.[75]

Sivil toplumun bir konuya itirazı ve hareketlenmesi sonucu oluşan eylem, kimi koşullarda sivil itaatsizlik ya da sivil itaatsizlik eylemi olarak adlandırılabilir. Burada

---

[73] Sami Çöteli, **a.g.e.**, s.50**;** Şafak Kaypak, ''Demokrasi Kültüründe Sivil Toplumun Rolü'', **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C. 2016, S. CİEP Özel Sayısı, s.635-655, (Çevrimiçi) http://eds.a.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=6a9780b7-d03d-42ff-b1d2-d1b4ed6db891%40sessionmgr4008 , 17.05.2019.

[74] Ali Yaşar Sarıbay, "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Liberal Düşünce**, C. 2, S. 6, 1997, s.32-43, (Çevrimiçi) http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/06/05-ali-yasar-saribay-turkiyede-demokrasi-ve-sivil-toplum.pdf , 18.06.2020

[75] Sami Çöteli, **a.g.e.**, s. 46-48.

unutulmaması gereken, sivil itaatsizliğin da sivil toplum gibi adil ve demokratik yönetim şartları altında var olabildiğidir. Sivil itaatsizlik kavramını, Henry David Thoreau, 1849'da aynı ismi taşıyan eseriyle literatüre ilk kazandıran isim olmuştur. 20.yy'larda ise Gandi, Marthin Luther King gibi isimler ve de onları takiben pek çok adalet yanlısı bu kavramdan etkilenmiştir. Sivil itaatsizlik yasadışı görünümlü, barışçıl bir eylem biçimi olarak şiddet içermez. Temel amacı iktidarın dayattığı tahakküme karşı ayakta kalmak ve devlet ya da devlete bağlı kurumlarca uğratılan bir haksızlığın giderilmesidir.[76] Bunun dünyada birçok örneği mevcut, ancak konumuz olan İran özelinde, ülke genelinde başörtüsünün zorunluluğuna karşı yükselen sivil itaatsizlik ve direniş benzeri hareketler ile çevre hususundaki bir örnek olan, Urmiye Gölü'nün kurumasına karşı yapılan itirazlar ve direnişlere değinmek mümkündür (EK-3, EK-4). Üçüncü bölümde bu hususlar detaylıca ele alınmaktadır.

1.2. DÜNYA ÖRNEKLERİ İLE URMİYE GÖLÜ KARŞILAŞTIRILMASI

Araştırmanın bu bölümünde Urmiye Gölü ile benzerlik taşıyan, birer çevre sorunu teşkil eden ve literatürde genişçe yer edinen iki dünya örneğine yer verilecektir. Burada Great Salt Lake ve Aral Gölü/Denizi örneklerinin göl ile kıyaslanması yapılarak, her iki gölü, Urmiye gölü ile ilgili değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir.

1.2.1. Great Salt Lake Örneği

Amerikan Birleşik Devletleri'nin batısında Utah Eyaleti'nde yer alan Great Salt Lake (GSL)[*], suyu dünyadaki en konsantre tuzlu su olan hipersalin bir göldür. 1959'da Union Pacific Railroad Company, kaya dolu bir geçit inşa ederek gölü Kuzey ve Güney koldan ikiye ayırmıştı. Bu göl, karakteristik açıdan İran'ın Batı ve Kuzey Batısında yer alan Urmiye Gölü ile belirgin benzerliklere sahiptir. Her ikisi, bölgedeki tarım arazisi için su diversiyonlarına (sapma, yön değişimi) uğramıştır. Ayrıca, her ikisinde, şehir ve insanların yaşam alanına yakınlığı sebebiyle kirlilikle tehdit edilmiştir. Her iki gölün dalgalanması iklimsel döngüler ve su diversiyonlarına bağlı olup normal alanları oldukça benzerlik göstermektedir (Great Salt-4300 km^2; Urmiye-5100 km^2).[77] Her

[76] Sami Çöteli, **a.g.e.**, s. 46-50.
[*] Büyük Tuz Gölü
[77] Wayne Wurtsbaugh, ''Management of the Great Salt Lake Ecosystem: Water, Economic Values and Competing Interests''**, Saving Lake Urmia Conference**, 17-18 February 2014, pp.2. (Çevrimiçi)

ikisinin su havzası, üç eyaleti kapsadığından dolayı su yönetimi sorunu komplikasyon (karmaşık) bir şekilde yönetilmektedir. İklimleri de çok benzer olup yazın sıcak kışın ise genellikle soğuk geçmektedir. GSL'deki ortalama ve maksimum su derinlikleri yaklaşık 4,4 ve 14 metre arasındayken Urmiye Gölü için bu rakamlar yaklaşık 6 ve 16 metreye tekabül etmektedir. Her ikisinin üzerinde yapılan köprü/yol nedeniyle göller adeta iki kısma ayrılmıştır. Sadece, GSL üzerinde, tren yolu (Ray hattı) ve Urmiye Gölü üzerinde, arabalar ve diğer araçlar için karayolu kullanılmaktadır. Yapılan yolun iki tarafındaki suyunun birbiriyle karışması Urmiye Gölü'nde 1500 metrelik bir geçit (menfez) ile sağlanmaktadır. Bu yüzden, Wayne Wurtsbaugh, köprü sonrası tuzluluk oranının çok farklılık göstermemiş olabileceği üzerinde durmuştur. Ancak Urmiye Artemia Üniversitesi, Artemia ve Su Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Dr. Naser Agh, Tahran Üniversitesi Çevre Fakültesi öğretim üyesi olan Majid Makhdoom, Tahran Azad Bilim ve Araştırma Üniversitesi Çevre Fakültesi öğretim üyesi Dr. İsmail Kahrom vb. araştırmacılar buna karşı menfezin yeterli olmadığını, keza kurumanın başlıca nedenlerinden biri olduğunu öne sürmektedir. Örneğin, Dr. Kahrom, köprünün Urmiye Gölü içindeki tüm doğal su akışını durdurduğunu söylemiştir. Saat yönünde ve göl kenarlarından hareket eden su döngüsü, oksijen ve yiyeceklerin gölün bütün bölgelerinde dolaşıp sonra başlangıç noktasına geri geldiğini vurgulamıştır. Ancak dağlardan kaya parçalarının koparak göle dökülüp yol yapıldığından artık bu mekanizma bozulmuştur. Gölün Güney ve Kuzey bölgelerinde su değişiminin gerçekleşememesi nedeniyle, suyun tuzluluğu kuzey yarısında keskin bir şekilde artarak göldeki tek su organizması olan Artemiya'nın, kuzey yarısında yok olmasına yol açmıştır. Majid Makhdoom ise, köprü inşasında değerlendirme raporu gelmeden işe başlandığının altını çizmiştir. Konuya ilişkin Dr. Agh, "bilimsel bir hesaplamayla 1997'de, Urmiye Gölü'nün sadece Artemia rezervleri açısından değerini 10 milyar dolar olarak tahmin ettik, eğer günümüzde bu felaketi yaşamamış olsaydık, her kilogram Artemia yaklaşık 65 dolar olurdu" diye aktarmıştır. [78] Bu durumun bölgenin, doğal ve yerel gelir kaynağı bakımından oldukça önemli bir husus olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan, köprünün daha bağlantı yolları tamamlanmadan geçişlerin ücretlendirmesinde %40 oranındaki artış itiraza neden

http://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1627&context=wats_facpub ,20.06.2016.

[78] Mojgan Jamshidi, "Miyangozar-ı Urmiye, Şahkar-e Mohandesi ya Faceye Zist Mohiti?, {Urmiye Geçidi, Mühendislik Şaheseri veya Çevre Felaketi?}", **Khabar Online**, 24.11.2008, (Çevrimiçi) https://www.khabaronline.ir/news/387/میانگذر-ارومیه-شاهکار-مهندسی-یا-فاجعه-زیست-محیطی ,08.02.2016.

olan bir başka başlıktır. Urmiye Milletvekili Ghazipour bu meseleye itirazını bildirerek bunu zor para (soygun) olarak değerlendirmiştir.[79]

GSL'in iki ana kısmı arasındaki suyun geçişi, 82 metrelik bir gedikle kısıtlanmıştır. Söz konusu alan, nispeten sığ sularda konumlanmış ve yakın zamana kadar 5 metre genişliğinde iki menfezden oluşmuştur.[80] Her iki göl aşırı tuzludur ve insani müdahalelerden (insan odaklı bozulmalar) önceki durumda, GSL'de, her litre 60-330 gram arasında değişen ama genellikle <200 g/L olarak bilinen tuzluluk oranına sahipti. Şu anda geçit yolunun Kuzey bölgesindeki doyma oranı (~330 g/L), Güney bölgesindeki oranın 50-180 g/L arası dalgalandığı bilinmektedir. Urmiye Gölü'nün tuzluluk oranı 1915 yılında 177 g/L olarak ölçülmüştür.1970 verilerine bakılırsa 80 g/L olarak uzun süreli ortalamaya bakıldığında 150-170 g/L olmuştur. Bu durum tuzluluk oranının en azından ikiye katlandığı anlamına gelmektedir.[81] 2000 yılından bu yana Urmiye Gölü'nün kurumaya başlamasıyla tuzluluk oranı da belirgin bir şekilde artarak 2012 yılında 300 g/L olarak ölçülmüştür.[82] 2000 ve 2010 yılları olmak üzere gerçekleştirilen teknik bir araştırmaya göre, bu süreç zarfında göl yatağındaki tuzlulanma kalınlığı 1,5 metreye kadar ulaştığı elde edilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda, daha öncesi hiç tuzlu olmayan tatlı su içeren bölgeler az tuzlu, az tuzlu olan bölgeler orta tuzlu, orta tuzlu olan bölgeler aşırı tuzlu, keza su olan bölgeler kuruyarak aşırı tuzlu olmuştur. Bu teknik araştırmanın üzerinde durduğu bölge tarımının ciddi anlamda tehlikeye düşmesine ek, çalışma sırası ve sonrası giderek artmakta olan bölge halkının sağlığı açısından da oldukça riskli bir durum olduğu ifade edilmiştir.[83]

---

[79] "Zurgiri Dar Vasat-e Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü Ortasında Soygun}", **Mashregh News**, 17.10.2019, (Çevrimiçi) https://www.mashreghnews.ir/news/1002373/زورگیری-وسط-دریاچه-ارومیه-فیلم , 06.06.2020.

[80] Wayne Wurtsbaugh, **a.g.e.**, pp.2.

[81] Mohammad Sheykhol Eslami, Ali Esmaili, Vahid Sheykhol Eslami, "Barrasi-ye Mizan-e Şuri-ye Hak-ı Daryaçe-ye Urmiye bar Manateg-ı Atrafeş ba Estefade az Dadeha-yı Sanceş az Rah-e Dur va GIS, {Urmiye Gölü Toprağının Tuzluluk Oranının Çevre Bölgelerine Etkisinin Uzaktan Elde Edilen Veriler ve GIS Yöntemiyle Araştırılması}", **SID**, y.y., pp. 1-10, (Çevrimiçi) https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiwxuj-tO_pAhXkzlUKHWXsC18QFjAOegQIBRAB&url=https%3A%2F%2Fwww.sid.ir%2FFileServer%2FSF%2F8701393h21154.pdf&usg=AOvVaw1ukhKLdqatJkDAsZ6r1hhG , 03.06.2020.

[82] "The drying of Iran's Lake Urmia and its environmental consequences", **UNEP, United Nations Environmental Program**, 2012, pp.1-4, (Çevrimiçi) http://na.unep.net/geas/getUNEPPageWithArticleIDScript.php?article_id=79 , 08.02.2014.

[83] Mohammad Sheykhol Eslami, Ali Esmaili, Vahid Sheykhol Eslami, **a.g.e.**, pp. 1-10.

Muazzam sayıdaki göçmen kuşlar için zengin bir besin kaynağı olan tuzlu su karidesi (Artemiya) ve tuzlu su sineği (Ephydra) her iki gölde de bol sayıda mevcuttur. GSL Batı Yarımküresinde Shorebird Reserve'si, Urmiye Gölü'nün sulak alanları ise Ramsar*[84] koruma alanları olarak adlandırılmıştır. Daha önce vurgulandığı gibi, son dönemlerde Urmiye Gölü'nün kurumaya başlaması, tuz oranının aşırı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Bunun da anlamı, artık besin zincirinin önemli ve başlangıç unsurları içerisinde olan Artemiyaların gölde yaşayamamasıdır. Dr. Naser Agh** ve Behroz Atashbar'ın*** görüşlerine göre Artemiya tohumlarının yaşayabilme şansı çok düşük bir ihtimal olsa bile hala mevcuttur; ama kuruma seyrinin ne oranda engellenebileceği, gölün kurtarma çabalarının nasıl ilerleyeceği, tohumların ne oranda yaşayıp yaşayamayacakları gölün geri kazanımı konusunda belirleyici faktörlerden olacaktır.[85] GSL'in Güney havzasında Artemiyaların nüfusu sağlıklı bir oranda devam etmektedir. Fakat demiryolu geçidinin Kuzey havzasındaysa üreme sınırlı ve yoğunluk olarak daha düşük bir orana tekabül etmektedir.[86] Her iki gölün yakın sahillerinde, büyük insan nüfus merkezleri yaşamaktadır. GSL, Doğu ve Güney sahillerinin metropol alanı 2,4 milyon nüfusla sınırlanmıştır. Hâlbuki Urmiye Şehri'nin 1,2 milyon sakini sadece gölün Batısında yer almaktadır. Toplam olarak yaklaşık 5,7 milyon insan Urmiye Gölü'nün sulak alanlarında yaşamaktadır. 500 km'lik bir yarıçapta ise yaklaşık 76 milyon nüfusun yaşadığı tahmin edilmektedir.[87] Bu da GSL Havzası'ndaki nüfusun çok daha büyük bir kitleye tekabül ettiğini göstermektedir. Nüfusa ek olarak, tarım alanları büyük ölçüde sulamaya bağlıdır. Bu durum, bu terminal göllere erişen nehirlerin azalmasına yol açmış ve her iki gölün kurak iklimlere maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. İki göl arasında dikkate değer benzerlikler olmasına rağmen, aynı zamanda önemli farklılıklar vardır. Özellikle, Urmiye Gölü'ndeki suyun yüksekliği ve hacmi 1995 yılından bu yana belirgin bir şekilde azalması, su geliştirme ve havzayı besleyen nehirlerin kuraklığının ve su

* Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Sözleşmesi.
[84] **Ramser Sitesi**, (Çevrimiçi) https://rsis.ramsar.org/ris-search/urmia%2520lake?pagetab=0 ,15.05.2020.
** Urmiye Üniversitesi Biyoloji Bölümü Akademik Üyesi ve Urmiye Gölü Araştırma Enstitüsü Kurucusu, Urmiye, İran.
*** Urmiye Üniversitesi Biyoloji Bölümü Akademik Üyesi ve Urmiye Gölü Araştırma Enstitüsü Araştırmacısı, Urmiye, İran.
[85] 23.08.2014 Tarihi Mülakat, Urmiye
[86] Wayne Wurtsbaugh, **a.g.e.**, pp.2-3.
[87] UNEP, **a.g.e.**, pp.2.

kapasitesinin üzerinde baraj inşa döneminin bir sonucudur. Hâlbuki GSL'deki su yüksekliği yavaşça düşmektedir.[88]

Sonuç olarak, GSL ve Urmiye Gölü birçok açıdan oldukça benzerlik taşıyan iki tuzlu göl olarak her ikisinin de ciddi tehditlerle karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Ancak, iki sistem arasındaki iklim farklılıkları ve İran'da nüfus yoğunluğunun fazla olması nedeni ile GSL'e kıyasla, Urmiye Gölünde su seviyesinde sert (çok şiddetli) düşüşler görülmekte ve tuz oranının artmaktadır. Diğer yandan GSL'e yardımcı olmak için tasarlanmış olmasa da Colorado Nehri Havzası'ndan göle yapılan su diversiyonları, yine de kısmen göldeki su seviyelerinin düşüşünü yavaşlatmıştır. Arz kullanım sistemindeki değişim (başka bir değişle, sulu tarımdan kentsel yaşama geçildiğinde), GSL havzasındaki su ihtiyacının azalmasını sağlamıştır. Bu durumla ilgili Urmiye Gölü çevresinde ufak adımlar atılmaya çaba gösterilse bile, sulu tarımdan diğer üretim türlerine geçiş daha gerçekleştirilememiştir. İleride anlatılacağı gibi sadece ufak çaplı bazı köylerde, arıcılık, halı, kilim dokuma vb. girişimlerde bulunulmuştur. Urmiye Gölü'nün kurtuluşu için tarımda suyun daha verimli kullanılması ve nehirlerin bitişik drenaj (زهکشی مجاور) yöntemiyle göle doğru yönünün değiştirilmesi, suya bağlılık oranının düşürülmesi yollarıyla su üzerindeki baskının azaltılması yöntemleriyle su düşüşünü tersine çevirip gölü eski günlerine kavuşturmak belki mümkün kılınabilmektedir.

1.2.2. Aral Gölü Örneği

Dünyanın birçok yerinde hemen hemen toplumsal başlık ve nedenler, etnikler arası anlaşmazlıklar vb. sorunlar birlikte, yaygın olarak yaşanan sorunlar, çevre meseleleridir.[89] Araştırmanın bu kısmında bir çevre meselesi ve bir su sorunu olarak bilinen Aral Gölü üzerinden gidilerek onun Urmiye Gölü ile benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirilmektedir.

Konum olarak Orta Asya'da yer alan, havza itibariyle İran için komşu ülkeler sayılan ve Urmiye Gölü'ne benzer tuzlu bir göl olan Aral Gölü, bir zamanlar Orta Asya'nın en büyük gölü olarak tanınmaktaydı. Yaklaşık 690.000 kilometre karelik yüz

[88] Wayne Wurtsbaugh, **a.g.e.,** pp. 3.
[89] Lapas Alibekov and Davlat Alibekov, "Causes and Socio-Economic Consequences of Desertification in Central Asia", **Springer, The Socio-Economic Causes and Consequences of Desertification in Central Asia**, 2008, pp. 33-41.

ölçümü[*] ile dünyanın dördüncü[90**] büyük gölüdür. Havza itibariyle beş ancak beslendiği alanlar bakımından yedi ülkenin katkısının olduğu[91] Aral Gölü, günümüz su sorunları kategorisinde yer almaktadır [92] (EK-5). Sorunun tanımı için ilk olarak bu soruna zemin hazırlayan faktörlere değinilmıştır. Ardından sorunun bölgeyi nasıl etkilediği ve ne türden sıkıntılar doğurduğuna bakılmıştır. Bu arada Aral Gölü'nün sorunları ve etkilerinden bahsederken Urmiye Gölü ile de mukayeseler yapılmıştır.

Sovyet Birliği döneminde yıllarca süren ekonomik gelişmeler sonucunda, kötü çevre koşulları oluşmuştur. Önemli çevresel, ekonomik ve sosyal değişimler, örneğin Kazakistan'da "işlenmemiş (ham) arazi kampanyası" gibi girişimler, Aral Gölü bölgesinde mono-kültürcü yöntemle pamuk üretim gibi hedeflere ulaşmak için büyük sulama faaliyetleri gerçekleşmiştir.[93] Gelişen bu ekonomilerle birlikte -onun gereği olan- uzun vadeli ekolojik sonuçlar değerlendirilemediğinden dolayı Orta Asya ülkeleri için ciddi anlamda çölleşme riski ortaya çıkmıştır (EK-6). Çölleşmeyle birlikte bu olumsuz koşullar bölgedeki yaşam standartlarını da düşürmüştür. Orta Asya'da çölleşme geniş alanları kapsayarak çevre iyileştirme faaliyetlerindeki yatırımlara rağmen büyümeye devam etmiştir. Çölleşmenin coğrafi ve ekolojik sistemler ile sınırlandırılmış; ancak araştırılmaların doğal sistemler çerçevesinde gerçekleştirilmeli ve engellenmesi gerekmektedir. Çölleşmeyle mücadelede güvenilir sonuçlar elde etmek için bilgi birikimi ve ekolojik düşünce seviyesini yükseltmek gerekmektedir. Çölleşmenin dinamiklerini anlamak için ekolojik ve politik kalkınma, bilgi ve sistematik gözlemler ile küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde koordine olunmalıdır. Aynı zamanda bilimsel araştırma tarafından sağlanan bilgi ise bunlara esas alınmalıdır. Bu nedenle, savunmasız ekosistemlerde sürdürülebilir kalkınma koşullarını sağlamak

[*] Gölün büyüklüğü bazı kaynaklarda 64.500 ile 68.700 kilometre kare arasında değişir. Bkz: **Aral Gölü**, **Türkçe**, (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Aral_G%C3%B6l%C3%BC , 02.02.2016**;** **Aral Gölü**, **Farsça**, (Çevrimiçi) http://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AF%D8%B1%DB%8C%D8%A7%DA%86%D9%87_%D8%A2%D8%B1%D8%A7%D9%84 , 02.02.2016.

[90] Brad Marden, Philip Micklin, and Wayne Wurtsbaugh, "Lake Urmia Crisis and Roadmap for Ecological Restoration of Lake Urmia", **Watershed Sciences Faculty Publications,** March 16-18 2014, pp.2., (Çevrimiçi) https://digitalcommons.usu.edu/wats_facpub/596 , 08.11.2016

[**] Bu kaynakta 1960'daki büyüklük 67,500 km^2 olarak verilmiştir.

[91] Dursun Yıldız, **Orta Aaya'nın Stratejik Suları**, Truva Yayınları, İstanbul, 1.bs, Haziran 2012, s. 138.

[92] Aladin Nikolai et al.,"Ecological Disaster of The Aral Sea"**, International Conference Lakes & Reservoirs: Hot Spots and Topics in Limnology,** Mikorzyn, Poland September 17-20, 2019, pp.1-47, (Çevrimiçi) https://www.zin.ru/labs/brackish/presentations/Ecological_disaster_of_the_Aral_Sea.pdf ,08.10.2019.

[93] Lapas Alibekov and Davlat Alibekov, **a.g.e.**, pp. 33-41.

adına yollar arayışında bulunma hususunda, oldukça önemli bir bileşen, rolünün ise sürekli artmakta olan faktör, bilimdir.[94]

Aral Gölü, Orta Asya'nın uçsuz bucaksız çöllerinin ortasında bir terminal göl gibi yatıyor. Gölün kanalizasyon havzası iki milyon km^2'den daha fazla alanı kapsamaktadır. Daha önce de söylendiği gibi, 1960 yılında 67.500 km^2 yüzölçümü ile dünyanın dördüncü büyük iç su havzasıyken, büyük bir felakete çevrildi. O yılından bu yana, hızlı kurumaya ve tuzlanmaya maruz kalarak beslendiği iki nehri kurutan sürdürülemez sulamanın genişlemesi sonucu Aral kurumaya ciddi anlamda yüz tutmuştur.[95] Sovyet planlamacılarının bölgesel planları ile çoğu sınıraşan nehir sistemlerinde çok sayıda baraj, kanal ve pompa istasyonları oluşmuştur. Pamuk sulamaları için nehir sistemlerinin yönleri değiştirilerek Aral Gölü'nün bir çevre felaketi olmasına yol açan önemli bir diğer faktördür.[96]

Kuruma öncesi Aral büyük bir balıkçılık alanı olarak desteklenip aynı zamanda önemli bir bölgesel ulaşım yolu olarak çalışmıştır. Syr ve Amu'nun geniş deltaları ve içeriye akan nehirler sayesinde, bitki ve hayvan çeşitliliğin yanı sıra sulu tarım, hayvancılık, avcılık, balıkçılık ve saz hasadı gibi işlerin sürdürülmesi sağlanmıştır.

1960 'dan itibaren başlayan Aral Gölü'nün hızlı kuruma ve tuzlanması 1980'lere kadar gelindiğinde, canlı ticari balıkçılık endüstrisi ve balıkçılığa temel oluşturan yerli türlerin varlığı, artan olumsuz koşullardan dolayı sona ermiştir. Amu ve Syr nehirlerinin zengin ekosistemleri önemli derecede zarara maruz kalmıştır. Ayrıca, gölün kurumuş yataklarında ortaya çıkan ve kuvvetli rüzgarlarla bölgeyi çevreleyen kum, tuz ve toz fırtınaları, doğal yeşil örtüsü, bitkiler, insanlar, vahşi ve evcil hayvanlara zarar vermiştir. Bu araştırma kapsamı dışında olsa bile gölün uğradığı bazı hasarların onarılması mümkündü. Aral'ın eski kuzey kısmı, bir kanal (بند,dike) ve barajla gölün eski güney kısmından ayrılmıştır. Bu, bir seviyede suyun yükselen tuzluluk oranının azalmasına yol açmıştır. Bu da yerli balıkların geri dönmesine imkan sağlayarak bir bakımdan balıkçılık endüstrisini canlandırmıştır. Aynı zamanda, iki nehir deltalarının iyileştirme (yeniden canlandırma, ıslah: remediation measures)

---

[94] Lapas Alibekov and Davlat Alibekov, **a.g.e.**, pp.41.
[95] Brad Marden, Philip Micklin and Wayne Wurtsbaugh, **a.g.e.**, pp.2.
[96] Kevin Watkins**, Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis**, United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report 2006, Chapter 5, Water competition in agriculture, pp. 171-200, (çevrimiçi) https://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/HDR/2006%20Global%20HDR/HDR-2006-Beyond%20scarcity-Power-poverty-and-the-global-water-crisis.pdf , 07.05.2018.

önlemleri alındıktan sonra, onların ekolojik ve ekonomik değerleri de kısmı olarak korunmaya alınmış oldu. Güney (Büyük) Aral Gölü'nün bazı bölümlerini korumak için projeler uygulamak da mümkündür, ancak bunlar daha fazla çevresel ve ekonomik analizlere ihtiyaç duyabilmektedir.[97]

Aral'ın kurumasına sebebiyet veren örneğin tarım arazilerinin genişlemesi, tarım türünün değişip belli bir ürüne doğru gelişmesi, su kanalizasyonları, barajlar, kanallar yapılarak suyun doğal yönlerinin değiştirilmesi gibi nedenler, ilerleyen kısımlarda detaylı bir şekilde aktarılacak olan Urmiye Gölü'nün kurumasında da rastlanan benzer durumlardır. Aral'da, balıkçılık önemli yere sahipti. Urmiye Gölünde ise Artemiyalar. Havza suyunun azalmasıyla, gölün tuzlanması, ekosistemdeki canlıların büyük kısmının yok olması veya bölgeyi terk etmeleri, kum, tuz ve tozun havaya karışmasıyla rastlanan hava kirliliği sonucu rahatsızlıkların ortaya çıkışı ve artmasına neden olmuştur. Bitki örtüsünün tuzlanması ve tarım arazisinin kullanılamaz hale gelmesi ve benzer sorunlar, kuruma sonrası sıkça görünen zararlar olarak her iki örnekte de belirgin olmuştur. Genel anlamda düşünüldüğünde benzerlik sayılacak ama detaylara inildiğinde farklılıklar olarak sayılabilecek hususlar da mevcuttur.

Yaklaşık Urmiye Gölünün on bir katı bir alana tekabül eden Aral'ın, Urmiye Gölü'ne oranla üçte bir* nüfusun yaşadığı bir bölge olduğu bilinmektedir. Bu durumda, Urmiye Gölünün tuzluluk oranının daha yüksek olduğu dikkate alındığında, daha fazla nüfus da barındırdığı için göl çevresinde, sağlık, ekonomik, sosyal ve benzeri nedenlerden dolayı zarar gören, bölgeden göç etmek zorunda kalan insanların durumu Aral'a nazaran en az 3 kat kadar daha olumsuz bir hal alacağı değerlendirilmesi yapılabilmektedir. Bir sonraki bölümde, bu konuların ayrıntıları sunulacağından dolayı burada detaylar üzerinde pek durulmadan, araştırmadaki bu kısım sorunun hissedilir kılınmasına ilişkin birkaç önemli başlığa değinmekle yetinmiştir.

Aral Gölünde, sürdürülebilirlik temeli dikkate alınmaksızın doğal suyollarının yanlış bir politika izlenimiyle değiştirilmesinin yanı sıra, kurumayı tetikleyen diğer bütün etkenlerle birlikte tam anlamıyla doğal bir yaşam alanı, bir felaket alanına nasıl

[97] Brad Marden, Philip Micklin and Wayne Wurtsbaugh, **a.g.e.**, pp.2.

* Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin Eski Sekreteri, İsa Kelantari'nin Konuşması, Salmas, 08.06.2015.

dönüştüğü örneklendirilmiştir. Doğal bir ekolojik alanda ortak su arterleri (ana damarları) ile birbirine bağlanmış, havzanın derin kültürel, tarihi ve ekonomik ortak değerlerini ortakça paylaşan devletler, halkların yanısıra, bu ekosistemi paylaşan diğer bütün canlılar kurumanın olumsuz etkilerden nasibini almıştır. Ancak doğal kaynakların önemli bir kısmının tükenmekte olduğu, sürdürebilirlik meselesi dikkate alınmadan uygulanan çevre politikalarına ek, insani müdahalenin temel nedenini oluşturduğu iklim değişikliğinin başlamasıyla birlikte gezegenimizde giderek daha olumsuz çevre felaketleriyle yüzleşmek durumunda kalınacaktır. Bu nedenle acil, kısa, orta ve uzun vadeli sürdürülebilir önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu önlemlerin temel dayanağıysa, gelişmekte olan bilimsel araştırmalar oluşturmalıdır.

Son olarak, Aral Gölü özelinde, yayınlanan bir habere göre, Pamuk üretimi uğruna aşırı sulama vb. nedenlerden dolayı gerçek Büyük Aral kuruyarak yüzde 5'i kadar olan Küçük Aral geriye kalmıştır. Dünya Bankası'nın 85 milyon dolarlık yatırımı, Kazakistan Hükümeti vb.'nin yatırımlarına ve yerel halkın isteğine rağmen bu gölün eski haline kavuşturulması yönünde gerekli iradenin bulunmadığı iddia edilmiştir. Nedeninin ise, Büyük Aral Gölünün yatağında petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunulduğu öne sürülmüştür. Bu yeraltı kaynakların kuru toprak üzerinden çıkarılmasının çok daha hesaplı ve daha kolay olabileceğinden gölün eski haline kavuşması pek mümkün görülmemektedir. Nitekim Rus ve Güney Koreli firmalar Özbekistan'da faaliyetlere başladığının altı çizilmiştir.[98]

1.3. URMİYE GÖLÜ HAVZASININ EKOLOJİK VE SOSYAL TARİHİ

Tezin bu bölümünde, Urmiye Gölü havzasının eko-sosyal tarihi kapsamında bölgenin genel hatlarıyla haritalandırması yapılmaktadır. İran'ın Kuzey Batısında yer alan (EK-7) aynı zamanda 1976'dan itibaren de UNESCO Biyosfer Rezervi olarak bilinen Urmiye Gölü (Urmia Lake)[*] yüzölçümü[*99] itibariyle İran'ın en büyük gölü (آبگیر), Filistin'deki Behr-ul Meyt'ten sonra dünyanın ikinci büyük tuzlu gölüdür. Bununla

---

[98] "Kaybolan göl Aral'ın hikayesi", **BBC NEWS**, 25.02.2015, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150225_gch_aral_denizi , 08.06.2015.

[*] Foto by NASA, (Çevrimiçi) http://earthobservatory.nasa.gov/IOTD/view.php?id=76327&src=iotdrss 05.07.2016

[*] 5.200 km^2 yüzölçümüne sahiptir,

[99] **Lake Urmia**, (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Lake_Urmia ,12.07.2016**; Urmiye Gölü, Farsça**, (Çevrimiçi) http://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AF%D8%B1%DB%8C%D8%A7%DA%86%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%85%DB%8C%D9%87 , 12.07.2016.

birlikte Artemiyalar gibi canlılar için en büyük doğal yaşam alanına tekabül etmektedir.[100] Havza coğrafi konumu itibariyle, Kuzey'den Azerbaycan ve Ermenistan ile Kuzey Batı ve Batı'dan Türkiye Cumhuriyeti ve Irak ülkeleriyle komşudur. Tarihte Şahi Gölü ve Çiçest isimleriyle de anılmaktadır. Urmiye ismi, aşuri dilinde şehir anlamına gelen 'Ur' ve su anlamına gelen 'miye' ya 'miya' kelimelerinden gelmekte, başka bir ifadeyle Su Şehri anlamına geldiği söylenmektedir.[101] Bu göl, İran'daki en önemli 6 havzasından birini oluşturarak bu açıdan, İran ekosistemi için oldukça büyük bir önem arz etmektedir (EK-8). Ayrıca, bu göl, "Ulusal Park" olarak deklare edilip 1971 yılından beri Ramsar koruma alanlarına alınmıştır. Ramsar Sözleşmesi'ne üyeliği sebebiyle, ulusal öneminin yanında, uluslararası alanda da önemli bir yere sahiptir. Bu tuzlu göl, tatlı su alanlarına sahip ve sulak alanlarla çevrili bir bölgedir. İran'ın toplam alanının %3'ü kadar bir havzaya sahip olmasına rağmen kullanılabilen tatlı su kaynaklarının %7'den fazlasını barındırmaktadır. Bu yüzden, havza, su kaynakları yönetimi ve stratejik planlama bakımından hayati önem arz etmektedir.[102] Çeşitli açılardan oldukça önemli bu büyük göl, günümüzde kurumakla sınanarak bir su sorunu meselesini oluşturmaktadır.*

Bu çalışmada çerçevesinde değerlendirilen bu sorun, İran'ın iki eyaletinin coğrafi sınırları içerisinde olup havza itibariyle üç eyaleti kapsamaktadır (EK-9). Urmiye Gölü ile yakın bir coğrafyada yer alan, Urmiye Gölü'nün on katı büyüklüğe ancak üçte bir nüfus oranına sahip Aral Gölünden bahsedilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Urmiye Gölünün kuruması ekolojik bir felaketin yanı sıra insani yönüyle de tam anlamıyla bir felaket olarak tabir edilmektedir (EK-10). Bu bağlamda, gölün kurumasının ciddi bir sorun olarak algılanması, bu duruma yol açan önemli etkenler, araştırmalar sonucunda sunulan analizler ikinci bölümde iç ve dış müdahaleler olarak ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Urmiye Gölü konusundaki sorunları iyi bir şekilde kavrayıp etkili bir yol haritası çizmenin yolu, bölge özellikleri, nüfus dağılımı, mevcut

---

[100] Alireza Asem, Fereidun Mohebbi, and Reza Ahmadi, "Drought in Urmia Lake, the largest natural habitat of brine shrimp Artemia", **World Aquaculture**, 43, 2012, pp. 36-38, (Çevrimiçi) http://www.alireza-asem.ir/Asem16.pdf , 10.08.2017.

[101] Enerji Bakanlığı, **Ülke Su Planlamasını Kapsamlı Bir Plan Çerçevesinde Günceleştirme Araştırmaları: Araz, Urmiye, Taleş, Enzeli, Büyük Sefid Rud, Sefidrud- Heraz, Heraz-Kara Su, Gorgan Rud ve Atrak Havzaları**, C:1: Nüfus Raporu (Şimdiki Durum), Urmiye Gölü Havzası, 2012, s.13.

[102] Mokhtar Hashemi, "A Socio-Technical Assessment Framework for Integrated Water Resources Management (IWRM) in Lake Urmia Basın, Iran**"**, **PhD. Thesis, Newcastle University**, January 2012, pp.122, (Çevrimiçi) https://core.ac.uk/download/pdf/40007855.pdf ,10.05.2017.

* Ekler kısmında Gölün Kuruması hususunda fotoğraflar yer almıştır.

etnik gruplar dahil ayrıntılı bir bölge haritalandırılmasından geçmektedir. Bu başlıklar tezin ilerleyen bölümünde ayrıntılı olarak değerlendirildiğinden burada oldukça kısa bir özet verilmektedir.

Toplam olarak göl havzasının sulak alanlarında, 36 şehir ve 3.150'den fazla köyde[103], yaklaşık 5 milyonluk bir nüfus yaşamaktadır. Bu rakama ek olarak gölün ekolojik havzasının içinde 9 şehir ve 250 köyde de yaklaşık 700.000'lik bir nüfus yaşamaktadır*. Çoğu tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta olup ağırlıklı olarak Türk olmak üzere Kürt ve diğer etnik kimlikler de bölgede yaşamaktadır.[104] Dini inaç olarak çoğunluk Müslüman olmakla birlikte Asuri ve Ermeniler dini azınlıklardan da bahsedilebilir.

İran Devleti resmi istatistik kurumu tarafından her on yılda bir nüfus sayımı yapılmaktadır. Ancak, Ahmedinecad döneminden, her beş yılda bir yapılmaya başlamıştır. Son on beş yılda, gölün %90 üzerinde kurumasının bu topraklardaki nüfus dağılımı üzerindeki etkisi olmuştur. Gölün kurumaya başlamasının olumsuz etkilerinden kaynaklı olarak ortaya çıkan zor yaşam şartları neticesinde, insanlar yaşadıkları bölgede ya ekonomi, sağlık gibi alanlarında zor şartlarda ayakta kalmaya çalışacaklar ya da başka bölgelere göç etmek durumunda kalacaklardır. Saha araştırmaları çerçevesinde, cinsiyet açısından bir değerlendirilme yapıldığında, göze çarpan husus en çok erkeklerin göçe başvurduklarıdır. Bu göç farklı eyaletlerdeki büyük şehirlere veya yurtdışına özellikle komşu ülkelere de yapılmaktadır. Kuruma

---

[103] Governmental Organizations, NGOs and Local Communities of Lake Urmia Basin**, Saving Wetlands, for People, for Nature**, **Integrated Management Plan for Lake Urmia Basin,** Memorandum of Understanding For Conservation and Sustainable Management of Lake Urmia Basin Among Department of Environment Ministries of Energy, Gihad, Agriculture, Interior And Governors of West Azerbaijan, East Azerbaijan and Kurdistan provinces Governmental Organizations, NGOs and Local Communities of Lake Urmia Basin, 2010, pp. 26-27, (Çevrimiçi) https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/lakeurmiamanagementplan-i.r.iran2010.pdf , 17.011.2016**;**
Şehir ve 3129 köy sayısı bilgisi de başka bir kaynakta mevcut. Bkz: Hamid Farahani Rad et. al., "Management Plan for the Lake Uromiyeh Ecosystem", **YEKOM Consulting Engineers,** Report 4, 2002, pp. 31-32.

* Bölgenin etnik yapısına bakıldığında çoğunluk Azerbaycan Türkü bir kısmı Kürt, kısmen ise Küresünni (Sünni Türkler), Asori ve Ermeni olarak çeşitli, dil, din, etnik ve mezhepsel guruplar yaşamaktadır. Her zaman etnik veya azanlık dediği gurupların sayısı tartışmaya açık bir konu olmuştur. İran resmi istatistiklerinin verdiği rakamla aktivistler, muhalif çevreler vb. arasında farklılıkların olduğu kesindir. Aktivistler ve muhalif çevreler açısından bakıldığında Urmiye Göl'ü havzasındaki nüfus faktörü daha farklı bir rakama tekabül etmektedir.

[104] Saving Wetlands, for People, for Nature, Integrated Management Plan for Lake Urmia Basin, **a.g.e.**, pp.26.

nedenli su bulamayan, büyük oranda su ile yakından ilişkili meslekler olarak çiftçilik gibi mesleğe sahip olanların göçü yaşadıkları yaşam zorluğu ve karşılaştığı ekonomik sıkıntılar, eğitim seviyesinin yükselmesi, medya, kitle iletişim ve teknolojik araçların etkisiyle birlikte hayat beklentilerinin artması gibi nedenlerle kaçınılmaz bir hal almaya başlamaktadır. Başka araştırmalara konu olacak kalite meselesi tartışılmaksızın Iran'daki eğitim seviyesinin artmasının nedeni bilime olan hevesten ziyade daha çok ekonomik ve sosyal boyutludur. Dünya'nın gelişmiş ve çok nüfuslu ülkelerinden 5 kat fazla üniversitenin İran'da açılması başlıca dikkate değer bir konudur.[105] Burada özetle bahsedilecek olunursa, hatalı ekonomi ve eğitim yönetimlerinin sonucu olarak şiddetli bir biçimde artan işsizlik, devlete yakın kişiler tarafıdan 2.640 adet üniversitenin kurulması, iş bulamayan gençlerin üniversitelere akın etmesi, dönemin şartlarında artık yetersiz kalan lisans eğitiminin ardından iş bulma hayaliyle yükseköğretime yönelik artan talepler, mezun sayılarındaki artış, yüksek beyin göçü oranları gibi eğitim alanında bir çıkmaz olduğudur.[106]

Gölün su havzasının ekolojik yapısı açısından, İran'ın Kuzey Batısında 51.876 km^2 bir büyüklüğü kapsamakta ve deniz seviyesinden 1.276 m^2 yükseklikte bulunmaktadır. Ayrıca, 40 km^2 genişliğe ve 130 km^2 uzunluğa sahiptir. Ortalama derinliği 5,4 m^2 olup oldukça tuzlu bir göldür. Daha önce de söylendiği gibi, dünyayın en tuzlu göllerinden sayılmaktadır. Suyun derinlik ve tuzluluk miktarı çeşitli mevsimlerdeki buharlaşma oranı ve göle gelen su miktarı ile değişmektedir. Göl havzasında, birkaç ırmak hariç bütün nehirler üzerinde çeşitli barajlar yapılmıştır (EK-11, 12 ve 13). İran Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre, suyun olmamasına rağmen bu kadar barajın inşasının %94 tarım destekli olduğu açıklanmaktadır. Genel olarak gölün suyu 14 daimi nehir, 7 adet mevsimsel nehir ve 39 akımdan temin edilmektedir (EK-14). Günümüz barajlarıyla bu nehirler ve akımların suları tümüyle göle akmamaktadır. Ayrıca, gölün havzasında çeşitli yaşam alanları vardır ki bu alanlarda, tuzlu ve tatlı göller de yer almaktadır. Gölün kendi ekolojik bölgesinin içinde korunması

[105] "İran 5 Barabare Keşvarha-ye Pişrafte Daneşgah Darad Ama Dar Hedmate Eştegal Nist {İran'ın Gelişmiş Ülkelerden Beş Kat daha fazla Üniversitesi var, Ancak İstihdamın Hizmetinde Değil}", **Khabar Online**, 25.12.2016, (Çevrimiçi) khabaronline.ir/news/615892 ,02.07.2017.
[106] "İran 5 Barabare Keşvar-haye Pişrafte Daneşgah Darad {İran'ın Gelişmiş Ülkelerden Beş Kat daha fazla Üniversitesi var}", **IRNA**, 01.10.2016, (Çevrimiçi) www.irna.ir/news/82250676/ ,25.12.2016.

ve yönetilmesi için gereken 17 adet[107] önemli bölge*[108] vardır. Bunlara ilişkin bilgiler, çalışmanın ikinci bölümünde yer almaktadır.

Ekolojik düzeyde Urmiye Gölünün alanı 4.348km^2 ve hacmi 14,5 milyar metreküp olarak verilmiştir.[109] Göl seviyesinin günlük seviyesi ise en son 04.06.2020 tarihinde 1271,88 m^3 (bir yıl öncesi, 2019 günlük seviye ise 1271,92) olarak ölçülmüştür.[110] Batı Azerbaycan Çevre Koruma Kurumu'nun verdiği cetvelde, Ekolojik düzeyde 4652,2 km^2 su oranı, su seviyesinin ise, 1274,1 olarak verilmiştir. 1998- 99-2000'lı yıllarda göle giren su akışı çok azalarak bu üç yılda su seviyesinde toplam 3 metre düşüş yaşanmıştır. İlerieyen yıllarda azalan yağış oranı, su tüketiminde artan baskı, yüzey ve yeraltı sularının tüketiminden dolayı her yıl ortalama olarak 30 cm su azalmaya devam etmiştir. Gelinen noktada (2014'e kadar/ 1393 h.ş.), normal günlere kıyasla, su alanı bakımından geriye kalan yüz ölçümü 16,2 ve su hacmi olarak 1,85 milyar m^3 ile eskiye oranla %6 daha az su demektir.[111] İstatistik anlamda aktarılan bu verilerden beklenen sonuç, gölün su seviyesinin ve hacminin azalmasını belgelendirmektir. Su azalmasıyla birlikte ekolojisi bozulan, kuruma ve aşırı tuzlanmaya doğru giden gölde tuz katmanları oluşmaktadır. Tuz ile karışık toprak fırtınalarının oluşması kurumanın bir sonucu olarak, bölgedeki hayatı engelemeye neden olarak birçok hastalığa zemin hazırlamakta ve insanlarla birlikte bütün canlıların varlığını tehdit etmektedir. Havzanın nüfus faktörüne, sanayileşme, hızlı kentleşme, tarımın artışı ve hatalı yönetim gibi insan kaynaklı müdahalelerini de eklersek su miktarının ne oranda azalacağı tahmin edilebilir. Ekosistemi suya bağlı olan Urmiye Gölü ve havzasında yaşayan bütün canlıların durumunun önemi ve aciliyeti böylece öne çıkmaktadır.

---

[107] Hamid Farahani Rad et. al., **a.g.e.**, pp. 5.

* Açıklamalar: RS= Ramsar Site, NP= National Park, BR= Biosphere Reserve, IBA=Important Bird Area, NHA= No Hunting Area, and NIBA= National Important Bird Area.

[108] Nemat Farahbod et. al., "Human Activities And Their İmpacts on The Lake Urmia Ecosystem"**,** Ed. by M. Moser, **YEKOM Consulting Engineers**, Report 2 of the EC-IIP Environmental Management Project for Lake Uromiyeh, 2002, pp.2-4.

[109] **Hozeye Abriz-e Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü Su Havzası}**, (Çevrimiçi) http://waterhouse.ir/content/128 , 14.08.2017

[110] **Urmia Lake Restoration program**, (Çevrimiçi) http://www.ulrp.ir/fa/آرشیو-تراز-دریاچه-ارومیه/ , 06.06.2020.

[111] Batı Azerbaycan Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, "Daryaçe-ye Urmiye dar Gozaşte ve Hal ve Payamadhayeş, {Geçmişte ve günümüzde Urmiye Gölü ve Onun Etkileri}", **Urmiye Üniversitsi,** w.date, pp.5-8, (Çevrimiçi) http://urmialake.urmia.ac.ir/sites/urmialake.urmia.ac.ir/files/last-rep-urmialake.pdf ,07.07.2017.

Gölün hidrodinamik dengesini etkileyen başka bir önemli konu, göl üzerindeki köprü konusudur (EK-15). Şehit Kelantari* adıyla bilinen bu köprünün, gölün Kuzey kısmı ile Güney'i arasındaki su dolaşımının %49'unu azaltmış durumunda olduğu ifade edilerek bu rakamın özel durumlarda %72'e kadar yükselebileceği tahmin edilmektedir. GSL kısmında göl üzerindeki köprü ve menfezlerle ilgili Dr.Kahrom, Dr.Majid Makhdoom ve Dr.Agh gibi uzmanların görüşleri aktarıldığı için, burada tekrarlamamak açısında sadece vurgulanmıştır. Sürdürülebilirlik kuralları çiğnenerek inşa edilen bu köprü, gölün iki kısmı arasındaki su dolaşımının sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini engelleyerek göldeki hidrodinamiği ve onun doğal iklimini bozmuş bulunmaktadır. Bu duruma iklimsel kuraklık ile çeşitli insani müdahaleler de eklendiğinde şimdiki sorunun ortaya çıkma sebepleri daha anlaşılır bir hal almaktadır.

Gölün Diğer Özellikleri: Göl havzasının diğer özelliklerinden bahsedilirse, sağlık, turizm ve ekonomik açılardan önemli 4 çeşit sıcak termal ve maden suyu, tıbbı özelliklere sahip Lecenleri, Artemiyaların besini olan iki tür yosun (*Phytoplankton*), bir ekolojik zincirin önemli bir parçasını oluşturan kuşların besini Artemiyalar'dan oluşturmaktadır. Çok sayıda ada, bitki türü, memeli hayvan, kuş türü, sürüngen, amfibi (دوزیست) türleri balık çeşitleri gibi bitki ve canlı çeşitliliğine sahiptir. Göl havzasında ayrıca, Flamingo, Pelikan, Tence, Kakaie, gibi kuşlar, koyun ve keçi, İran Sarı Geyiği gibi canlılar ve çeşitli su göletleri ile nehre sahiptir.[112]

Kuruma sonrası yaşanan tuzlanma ile birlikte, yağışların azalması, artan hava sıcaklığı vb. nedenlerden ötürü bahsedilen bu canlıların sayıları azalarak yok olmaya doğru gitmiştir. Yerli ve göçmen kuşların popülasyonundaki keskin bir düşüş, gölün doğal görünümünün bozulması, yüzme, çamur terapisi ve geleneksel turizm değerlerinin kaybı bu durumun olumsuz sonuçları arasındadır. Adalardaki tatlı su kaynaklarının azalması ve oradaki canlılar için su tedarikinin gerekliliği, göl içindeki sahil sayılan alanların genişleyerek diğerleriyle bitişik hale gelmesinden dolayı, göldeki döngü ve çevresel değerlerin yok olması sayılacak diğer olumsuzluklardır. İlaveten, susuzluk ve tuzlanma nedenli bitki örtüsünün kullanılamaz hale gelmesiyle

* Shahid Kelantari Highway.

[112] Saving Wetlands, for People, for Nature, Integrated Management Plan for Lake Urmia Basin**, a.g.e.**, pp.25**;** Saleh Haghi et. al., "Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisine Ulaşmak İçin Çevre Etiği (Urmiye Gölü Örneği)", **Sanayi Bakanlığı 1. Uluslararası Jeoloji Kongresi,** 32. Oturum, 2012, pp.12-17**;** Samad Alipour, "Atlas-e Park-e Melli-ye Daryaçe-ye Urmiye (Urmiye Göl'ü Milli Parkı'nın Atlası)", **Tahran Çevre İdaresi, Batı Azerbaycan Eyaleti Çevre İdaresi Raporu**, 2009 (1388 h.ş.), pp.2-25.

adalardaki vahşi yaşamın tehlikeye düşmesi, adalardan dışarı çıkması, kuru parçaların birleşimiyle tehlikeli hayvanların adalara girebilmesi, kuşların kanatlarında tuzun kristalize olması, tuz fırtına merkezlerinin oluşması, Artemiyaların yok olmaya doğru gidilmesi, kurumanın bölge üzerindeki sağlık-ekolojik etkisi yine kurumanın negatif etkileri arasındadır[113] (EK-16). İkinci bölümde fiziki-ekolojik sonuçlar kısmında havzanın diğer canlı türleri ile ilgili detaylı bilgi yer almaktadır.

1.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu araştırma kapsamında ele alınan bir çevre sorunu teşkil eden Ortadoğunun en büyük ikinci tuzlu gölü olan Urmiye Gölü'nün kuruma meselesi, bir çevre-su ekosistemiyle birlikte, aynı zamanda sosyal anlamdaki bir ekosisteme de tekabul etmektedir. Havzanın, 5 milyondan fazla insanın barındığı yaşamsal bir konu olması nedeniyle bu bölümdeki ilk olarak bu bu iki ekosisteme ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Literatür taramasında ele alınan ikinci husus, soruna ilişkin sosyal mobilizasyondur. İnterdisipliner bir çalışmayı gerektiren bu tür konularda, çeşitli disiplenlerde yerleşmiş kavram ve yaklaşımlar gözden geçirilerek, ilgili kavramlara çalışmada yer verilmesi bir gereksinimi doğmaktadır. Bu yüzden çeşitli alanlarda bolca okuma yapılıp geniş bir saha araştırmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanı sıra, gerektiğinde stratejik sular tanımı türünden teknik birtakım bilgilere de ihtiyaç duyulduğundan dolayı bu alanlarda uzman kişilerden de sıkça destek alınması bir gerekliliktir. Bu araştırmanın literatür taraması çerçevesinde gözlem, saha araştırmaları gibi birinci el kaynak ulaşımına ek olarak ilgili uzmanlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Birbirini tamamlayan bu çalışmaların eşliğinde tezin ana temasını oluşturan bir su meselesi, sosyo-politik, ekonomik ve sağlık perspektifli kaygılarla ele alınabilmektedir. Nitekim ilerkeyen bölümlerde de aktarılacağı üzere, bu yeni toplumsal olguya ilişkin tanımlar, davranışlar biçimi araştırılarak elde edilen sonuçların değerlendirilmesine imkan tanıyabilmektedir.

Bu bölümde konunun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülerek, dünya çapında bilinen iki su örneği olan Aral Gölü ve Great Salt Lake ile de kıyaslama yapılmıştır. Urmiye Gölü'nün kuruma sorunsalına ilişkin çalışmalar çerçevesinde bu iki göl ile olan benzerlikler ve farklılıkları üzerinde yoğunlaşarak konunun mahiyeti ve doğurabileceği muhtemel olumsuz etkileri kavranmaya çalışılmıştır.

[113] Batı Azerbaycan Çevre Koruma Genel Müdürlüğü, a.g.e., pp.24-27.

Havzanın çeşitli komşu ülkelerle sınırını paylaştığı, büyük bir etnik nüfusa sahip bu bölgenin demografik ve tarihi önemine dikkat çekilerek, sosyal açıdan geniş bir kitleye tekabül eden bu bölgenin ekolojik ve sosyal geçmişi anlatılmaya çalışılmıştır. Ağırlıkla etnik nüfuslardan oluşan, sınır bölgesinde yer alan bu havzada yaşanan ciddi bir huzursuzluk, ülke içi ve komşu bölgelerdeki mevcut dengeleri değiştirebilme kapasitesine sahiptir. Bu yüzden ciddi anlamda bir su sorunundan kaynaklı ortaya çıkan sosyal bir mobilizasyonun araştırılması bu çerçevede önem arz etmektedir. Bu bağlamda, etno- nasyonalizim, sivil toplum, sivil itaatsizlik, yeni toplumsal hareketler, sürdürebilirlik, geçim, beslenme, sağlık, göç türünden ilgili başlıklar özetle ele alınmaktadır. İlerleyen bölümlerde detayları işlenecek olan bu hususların tanımı ve işlevi bu bölümde özetle verilmektedir.

Nitekim, insnalar dışında, gölün diğer özellikleri adı altında ekolojik anlamdaki çeşitli canlı türlerine değinilmiştir. Çeşitli kuşlar, canlı türleri, bitki çeşitleri gibi gölün doğal varlıklarının ismi sıralanmıştır. Tuzlanmayla birlikte insanlar gibi zarar gören bu varlıkların da hayatı tehdit altına girmekte ve kimi türler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bir sonraki bölümde bu etkiler ve yaşanan bu durumun nedenleri detaylıca aktarılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

URMİYE GÖLÜ KURAKLAŞMA SORUNU VE EKO-SOSYAL SONUÇLARI

2.1. HAVZANIN SOSYO-EKONOMİK GEÇMİŞİ

İlk bölümde, literatürde yer alan tanımların ardından Umiye Gölü havzasının ekolojik ve sosyal tarihine odaklanılmışken, bu bölümde gölün tarihi geçmişine daha detaylı bir biçimde yer verilecektir. Bu kapsamda kuraklaşma sorunun ortaya çıkışıyla ilgili nedenler ve onun doğurabileceği mhtemel sonuçlar bu bölümde tartışılacaktır.

Urmiye Gölü, İran'ın en yüksekte yer alan ve su oranı en yüksek gölleri arasında yer almaktadır. Jeolojik anlamda, Azerbaycan yaylasındaki dağların oluştuğun kırılmadan Urmiye Gölü, hemen yanı başında batı kısımda yer alan Ağrı Dağı'nın (Ararat) yükseldiği kırılma dolayısıyla da komşu ülke Türkiye'nin Van Gölü şekillenmiştir. Rahim Hoveyda, 1976 yılında *Çiçest Coğrafyası ya Rezaiyye Gölü* eserinde, "eskiden Urmiye Gölü çevresindeki havza ve yükseklikler, ormanla kaplanmışken gölün genişliği, şimdiki durumunun (1976) iki katıydı" demiştir.[1] Bu durum son 15 yıllık süreçle kıyaslandığında, gölün çarpıcı durumu ve olumsuz koşullar altındaki yaşam mücadelesi daha da görünür hale gelmektedir. Yamaçlar ve dağlık alan kısımlarında mevcut kalıntılara bakıldığında, bir taraftan Dilman (günümüz Salmas Şehri Bölgesi), Urmiye, Marağa ve Miyandoab* şehirlerine kadar diğer yandan Tebriz ve Culfa'ya kadar sınır ve genişliği ilerlemiştir. Daha sonra, ormanların tahribi sonucu kimi ırmakların kuruması ve nehir sularının azalmasıyla, nihayetinde gölün genişliğinde azalma seyri izlenmiştir[2] (EK-17).

Jean-Jacques de Morgan, Fransız seyyah, madenci, jeolog ve araştırmacı-yazar, 1889-1891 yılları ile 1897-1908 yılları arasında İran'da yaşamıştır. İran'ı dört

---

[1] Rahim Hoveyda, **Cugrafiya-ye Çiçest {Caecasta} ya Daryaçe-ye Rezaiye {Çiçest Coğrafyası ya Rezaiyye Gölü},** Azerabadegan Ünivertitesi Yayınları,189, 1976 (1355 h.ş.), pp.1-2**;** Jean-Jacques de Morgan, **Heyat-ı Elmiye Fransa Dar İran, Motaleate Joğrafiyayi {Fransa'nın İranda'ki Akademik Heyeti, Coğrafya Araştırmaları}**, Çev. Kazem Vadiei, Tebriz Çehr yayınları, C:1, 1959, s. 354-361.

* Eski ismi Goşaçay: Cığatı (Çığtay, ZarrineRood) ve Tatao (Simineh Rood) iki nehirin arasında yerleştiği için yerel Türkçede şehrin ismi çifte nehir anlamına gelmektedir.

[2] Jean-Jacques de Morgan, **Heyat-ı Elmiye Fransa Dar İran, Motaleate Joğrafiyayi {Fransa'nın İranda'ki Akademik Heyeti, Coğrafya Araştırmaları}**, Çev. Kazem Vadiei, Tebriz Çehr yayınları, C:1, 1959, s.355-356.

açıdan, coğrafya, dilbilimi ve etnoloji, arkeoloji, jeoloji ve paleontoloji açılarından kapsamlı bir şekilde araştırmaya almıştır. De Morgan'a göre Ağrı Dağı civarında yer alan Azerbaycan Bölgesi dağlık bir yer olması sebebiyle, su açısından da zengin bir bölgedir. Şüphesiz Urmiye, Azerbaycan'ın en zengin bölgelerinden ve İran'ın en verimli topraklarından birine sahiptir.[3] De Morgan'a göre göl, sadece ona akan nehirlerden değil, göl hacminin yatağında kaynamakta olan çeşmelerin sayesinde de yükselmiştir.[4] Bu kaynayan çeşmelerin suda yarattığı dairesel sirkülasyonu suyun durgun olduğu zamanlar Gülmanhane limanından görünmektedir.[5]

Urmiye Gölü, uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte, su kalitesi, tıbbı özellikleri, tarihi, coğrafi, stratejik-askeri özellikleri itibariyle çok eski ve önemli bir lokasiyona işaret etmektedir. Niçe'ye göre Zerdüşt Peygamber, bu gölün bir kıyısında doğup büyümüştür. Daha sonra, Savalan veya Sebelan Dağı'na çekilip 40 günlük sürenin ardından halka peygamberliğini ve risaletini ilan ettiği yer olmuştur. Böylelikle Alman düşünür aktarımında, "*göründüğü üzere gölün namı, bir ülke sınırlarını aşıp dünyanın birçok ucuna vardığı için, çeşitli ülkelerden seyyahlar, bilim adamları, filozof, coğrafyacı ve tarihçinin eserlerinde bu gölün ismini zikredilmesinin*" altını çizmiştir.[6]

Yukarıda aktarıldığı gibi tarihi açıdan da köklü bir geçmişe sahip bu gölün tarihteki yolculuğana bakıldığında, ilk olarak gölün farklı dönemlerde çeşitli isimlerle anıldığına rastlanmaktadır. Bu uzun geçmiş ve dönemsel olarak değişen isimlerin en önde gelenleri, bu bölümde yer almaktadır.

R. Hoveyda'ya göre **Rima**, gölün en eski ismidir. Bu ismin, Medler ve Aşuriler dönemine ait olduğunu aktarılmıştır. **Çiçest** (Zend-Avesta[7] kitaplarında bu isim kullanılmıştır), Betlimus ondan **Margiyane** diye bahsetmiştir. Strabon onu **Zpata**, bazılarıysa **Kapavta** (Kebud) ve bazı Yunan coğrafya bilimcileri ise gölün ismini **Kebutan**[*]**, Kaputan** (Kebud) olarak bildirmişlerdir. Aynı zamandan, bir başka görüş, **Urmiye** veya **Rumiye** şehrine yakın olması sebebiyle gölün ismi de Urmiye olduğu

[3] Jean-Jacques de Morgan, **a.g.e.,** pp.57.
[4] Jean-Jacques de Morgan, **a.g.e.,** pp.356.
[5] Rahim Hoveyda, **a.g.e.,** pp.3.
[6] Rahim Hoveyda, **a.g.e.,** pp.18-26.
[7] Sır williamjones 1789 yılında yayınlanan eserinde, Hindu bir papazdan şöyle aktarmıştır: Zend eski kutsal metinlere, Avesta ise dile denilmektedir. https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%88%D8%B3%D8%AA%D8%A7 , 18.12.2016.
[*] کبودان

kanaatindedir. İran şairi Firdevsi (319-397 h.ş./ 940-1018 M.)* de Çiçest** ismini kullanmıştır. Şehname'nin dördüncü cildinde bir şiirde, Hüsrev (خسرو) Şah'ın, orduyu Azerabadegan'a doğru yönlendirdiğini anlatırken gölün ismi geçmiştir.[8] 345 H.K. /956 M. tarihinde, Mesudi *El-Tenbih* kitabında, gölü **Kebuzan** ismiyle anıp Urmiye, Marağa*** ve bazı diğer Azerbaycan şehirlerine bir günlük mesafede olduğunu vurgulamıştır. Mesudi, gölün içinde hiç hayat olmadığının, çok büyük ve aşırı tuzlu olduğunun, Kebuzan adlı bir adanın da gölün ortasında yer aldığının altını çizmiştir. *El-Mesalik ve El-Memalik* eserinin sahibi de Kebuzan (بحيرة كبوذان) isminden bahsedip Urmiye şehrinin gölün aşağısında yer aldığını aktarmıştır.

Kebudan ismini, Nusaybinli Abül-Kasım Muhammed Bin Hugul (İbn-i Havkal) *Suret El-Arz (صورة الارض; "Yeryüzü'nün yüzü")* eserinde de kullanarak Gölü şöyle anlatmıştır:[9]

"Azerbaycan'da Marağa ve Urmiye arasında yer alan tuzlu suya sahip Kebudan Gölü'nde canlı türü ve balık yaşamamaktadır. Çevresinde birçok sayıda gelişen verimli (abad) köy mevcuttur. Şehirler ve bölgeler arasında yolcu ve mal ulaşımı gemicilik ile sağlanmaktadır. Gölün Batısı'nda yer alan Urmiye şehri ile gölün arasındaki mesafe iki fersah, Doğu'da yer alan Marağa Şehriyle beş fersah uzaklıktadır. Urmiye-Marağa arasındaki genişliği yirmi fersah olarak bildirmiştir."

Burada dikkat edilmesi gereken husus, o dönem için bugünkü anlamda çok sayıda tarım arazisinin varlığından hiç bahsedilmemiş, sadece göl civarındaki birçok köy ve şehrin varolduğu bilgisidir. Çoğu insan da gemicilikle geçim sağlamıştır.

En eski Farsça coğrafya kitaplarından olarak bilinen 372 H.K. /983 M. yılına mensup *Hududul-Alem'de***** tuzlu sular konusu araştırılmıştır. Göl, ismini içinde yer alan Kebuzan adlı bir köyden aldığı vurgulanmaktadır. Gölün içindeki tuzluluktan ve çevresindeki yaşam alanları ve köylerden dolayı kurtcuklar (Artemiya) dışında hiçbir canlı yaşamamaktadır. Bu eserde, gölün ölçüleri uzunluk olarak elli fersah, genişlik

---

* Kimi kaynaklar 1020 olarak ölüm tarihini vermişler. Ömrünün 76-80 yaş arası olduğu tahmin edilmektedir.

** Kimi nüshalarda Hincest (خنجست) yanlışlıkla Çiçest'in (چیچست) yerine yazılmıştır.

[8] Abool Kasım Firdousee, **The Shah Name, An Heroic Poem**, Kioomurs To Yesdejird, C:4, 1010, pp. 1927-1928.

*** Maragheh

[9] Rahim Hoveyda, **a.g.e.,** pp. 18-20

**** Rahim Hoveyda'nın aktardığına göre yazar bilinmemektedir.

olarak da otuz fersah verilmiştir. Bir başka yerde, yazar bu gölden Ermeniye/ Urmeniye Denizi olarak bahsetmiştir. Denizin içinde Kebudan adlı bir ada var. Adanın nimetle dolu bir yer olduğu ve çokça nüfusa sahip olduğu bilgisi aktarılmıştır.[10]

Hemdollah Mostovfi Kazvini[11] de 1339 (740 H.) yılında *Nuzhat al-Gulüb (نزهة القلوب)* adlı eserinde Azerbaycan şehirlerinden bahsederken Gölü Çiçest ismiyle zikretmiştir. Bu bağlamda Tesuc* şehrini anlatırken Tebriz'den Batıya doğru gelindiğinde büyük bağları, bahçeleri ve bol meyveli bir yere vardığından bahsetmiştir. Bu şehrin Çiçest Gölü'ne yakın olduğu bilgisi aktarılmaktadır.[12] Mostovfi, bazı yerde Tuzlu Göl, bazen de Tesuc Gölü (طسوج) veya Teruc Gölü (طروج) isimlerini de kullanmıştır.

İbn-i Havkal ile aynı dönemde yaşamış, aynı isimde kitap yazmalarının** yanı sıra, Hindistan'da tanışmış olan Estahri (Estakhri)[13] ismiyle ünlü, Ebu İshak İbrahim İbn-i Muhammed El-Farsi Kerki'nin çalışmalarında da Urmiye Gölünden bahsedilmiştir. Bir deyişle Masalek (güzergahlar, yollar) anlamına gelen edebiyatın kurucusu, Urmiye Gölü (اٴ رمیه)*** ismi geçen *El-Mesalik ve El-Memalik (Yollar ve Yerler)* eserin[14] tercümesini yapmıştır. Bu eserde, Azerbaygan Diyarı'nın göllerini

---

[10] Rahim Hoveyda, **a.g.e.,** pp. 20.

[11] 1339 M./ 740 h.k. Yıllarında şehirler, köyler ve mekanlar ile ilgili Farsça kitapların pek bulunmadığı, mevcut olanların birçoğunun Arapça olması sebebiyle coğrafya alanındaki ihtiyaçtan dolayı Hemdollah Mostovfi Kazvini, *Nuzhat al-Gulüb* (نزهة القلوب) adlı eserini kaleme almıştır. Mostovfi, İlhanlılar döneminde kıdemli bir vergi memuru idi. Yazar İran'ın çeşitli bölgelerindeki İnsanlar, şehirler, köyler, su ve nehirleri, hayvan ve bitki örtüsü, madenleri gibi konular hakkında çeşitli bilgiler sunmuştur. Bir giriş üç makale ve bir sonuçtan oluşan bu kitap mevcut ihtiyaçtan dolayı birkaç el yazması şeklinde kitap çoğaltılmıştır. Tabi bu el nüshalar hatasız bir şekilde olmamıştır. Kitabın bütününü ilk taş baskı şeklinde 1893 (1311 h.k.) Hindistan'da yapılmıştır, ancak bu baskı da hatasız değildir. Kitap yabancı yazarlar tarafından da ele alınıp daha çok bölüm bölüm çevrilmiştir. Doğubilimci, G Le Strnge, 1915 yılında kitabın en kapsamlı kısmı olan üçüncü makalesindeki coğrafi bilgiler konusunu ele almıştır. 1928'de ise J. Stephenson eseri İngilizceye çevirip Londrada yayınlamıştır. En son hali 2017'de Mir Hashem Mohaddes tarafından Tahran'da basılmıştır. Bkz: Hemdollah Mostovfi Kazvini, **Nuzhat al-Gulüb**, Ed. by Mohammad Dabir Siyaghi, Tahran, 1957 (1336 h.ş.), Mukaddeme (Giriş), pp.17.

* Tasoj, طسوج, تسوج

[12] Hemdollah Mostovfi Kazvini, **a.g.e.**, pp. 92.

** *Suret el-Arz* (İbn-i Havkal) ve *Suverul-Akalim* (Estahri) olmak üzere benzer isimde kitapları da mevcut.

[13] **Istakhri**, (Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Estakhri , 17.03.2017.

*** Aslında birçok kaynakta göl kelimesi (دریاچه) yerine, deniz (دریا) kelimesi geçmektedir. Bu da belki bir açıdan zamanında gölün ne kadar büyük ve sulu olduğuna kanaat sağlamaktadır. Halen bile büyük kısmı kurumuş olan bu göle, bölge halkı, göl değil deniz sözcüğünü kullanmaktadır.

[14] 4.y.y. Hicri / 10.y.y. Miladi'de tarihi ve coğrafi bağlamında yazılmış *El-Mesalik ve El-Memalik (Yollar ve Yerler*) eseri, Estahri'nin en değerli yazmaları arasında yer almıştır. Bu eser 2008'de,

zikrederken Urmiye Gölünün tuzlu bir göl olduğu ve içinde yaşamın olmadığı, çevresinde binalar ve yaşam yerlerinin bulunduğu aktarılmıştır. Denizden Marağa'ya (Doğu) üç fersah, Urmu'ya* (Batı) iki fersah, uzunluğu kara olarak beş günlük bir mesafe, deniz yoluyla eğer rüzgar müsaitse bir gece sürdüğü yazılmıştır.

Ebu el-Feda lakaplı Al-Melik al-Muayyid İmadeddin, *Takvim al-Buldan* eserinde gölden, Tela (Altın) Gölü diye bahsetmiştir. Bu gölün, Urmiye yakınlarında Marağa ve Salmas arasında yer aldığından bahsetmiştir. Ebu el-Feda'ya göre bu göldeki adaların birinde bir kale varmış ve Cengiz Han'ın torunu Hülagu Han**, hazinelerini korumak için o kaleye götürürmüş. Bölge halkının kullandıkları Tela Kalesi anlamsal olarak belki de Hülagu'nun orada sakladığı altın ve hazineleri için verilmiş bir isimdir.[15]

Müaccim al-Buldan (مُعجَم البُلدان) kitabında Yakut el-Hemevi El-Rumi el-Bağdadi de Urmiye Gölü ismini kullanmanın[16] yanı sıra, Azerbaycan'da bir Tela Kalesi'nin olduğunu beyan etmiştir.[17] Yakut el-Hemevi bölgeyi şöyle anlatmıştır:

"Geniş ve çok büyük bir ülkedir. Büyük bir kısmı dağlarla kaplıdır. Birçok kalesi, yiyecekleri boldur ve çeşitli meyveleri var. Ben hiçbir yerde bu kadar bağ, göl ve sulak alan olduğunu görmemiştim. Burada gezindiğinde bir yerden diğer yere gidildiğinde su taşımaya gerek yok çünkü her yerden su akıyor. Suyu serin, sağlıklı ve ferahlatıcıdır. Halkı güzel, kızıl, beyaz tenli ve ince deriye sahiptir." [18]

Kimi coğrafyacılar bu göle, **Behriyet-uş-Şerat** (بحيره الشراه: Muhalifler Gölü) ismini kullanmışlardır. Çünkü bir süre Şerat adlı muhalifler gölün kıyısında

---

1005 sayılı UNESCO Dünya Belleği Ulusal Komitesi (Memory of the World Programme/ National Committee) listesine yeralarak günümüzde İran Ulusal Müzesi / İslam Dönemi eserlerinde tutulmaktadır. Bkz, **Estakhri**, **Farsça**, (Çevrimiçi) https://fa.wikipedia.org/wiki/اصطخری , 20.05.2020.

* اورمی

** Hulaku, Hulau

[15] Rahim Hoveyda, **a.g.e.,** pp. 24-25.

[16] Yakut El-Hemevi El-Rumi El-Bağdadi, **Müaccim al-Buldan (مُعجَم البُلدان)**, Dil: Arapça (Orjinal), Beyrut, C:1, pp. 202-203 351. (Çevrimiçi): https://upload.wikimedia.org/wikisource/ar/0/01/1معجم_البلدان.pdf , 28.03.2017; **Wiki Source**: Urmiye Gölü/ بحيرة أرمية, (Çevrimiçi) https://ar.wikisource.org/wiki/معجم_البلدان/الجزء_الأول#باب_الهمزة_والراء_وما_يليهما , 18.06.2020.

[17] Yakut El-Hemevi El-Rumi El-Bağdadi, **Müaccim al-Buldan (مُعجَم البُلدان)**, Dil: Arapça (Orjinal), Beyrut, C:4, pp.37, (Çevrimiçi) http://ia600207.us.archive.org/12/items/waq0093/04-0096.pdf , 18.06.2020.

[18] Yakut El-Hemevi El-Rumi El-Bağdadi, **a.g.e.,** pp. 273.

yaşamışlardır. Bazı kaynaklarda ise Güneşin Düştüğü Yer ismini verilmiştir. Bunun sebebi de belki bir sonraki isim olan Tuzlu Göl adıyla açıklanabilir. Bu göl, kristal tuzlara sahip olan bir göldür. Coğrafya, maden bilimi ve gezgincilikle uğraşan 10.y.y.'da yaşayan Ebudlef lakaplı, Müser İbn-i Mohelhel Hazreci Yenbui, Urmiye gölüne Tuzlu Göl olarak hitap etmiştir.[19]

İbn-i Kerbelayi Tebrizi, *Revzat-ul Cenan'da*, Akkoyunlu Uzun Hasan ile Karakoyunlu Cihanşah arasındaki çekişmenin anlatımında Azerbaycan sözcüğünü bu göl için kullanmıştır. Bazı eski coğrafya bilimcileri de gölün içindeki Şaha adasına işaret ederek göl için Şahi Gölü ismini tercih etmişlerdir. 1926 (1305 h.ş.) yılına kadar Urmiye ve Şahi isimleriyle göl anılsa da bu tarihten sonra Riza Pehlevi döneminde Urmiye Şehrinin ismi Rizaiyye olarak değiştirilince Gölün ismi de **Rizaiyye** Gölü olarak değiştirildi. İran Devrimi sonrası gölün ismi tekrar **Urmiye** Gölü olarak çevirildi.

İsim üzerinden yapılan bu yolculukta Urmiye Gölü kelimesinin tarihteki yeri, çeşitli seyyah ve yazar tarafından ele alınması gölün önemini vurgulamakla birlikte, su bakımından zengin bir bölgeye olduğu tarihi yazılarda da açıkça görülmektedir. Ancak özellikle son 15 yılda hızla artan kuraklık, bölgedeki bütün canlılığı yok olmaya doğru sürüklemektedir. Bu bölümde, kuraklığa neden olan etkenler konusu araştırılmaktadır.

2.2. SORUNUN OLUŞMASINDAKI ETKENLER

Bu başlık adı altında, Urmiye Gölü'nün kurumasına zemin hazırlayarak sorunun ortaya çıkışına yol açan, kurumayı hızlandıran ve gölün varlığını tehdit eden faktörlere yer verilmektedir. Bu çalışma kapsamında, özellikle tehdit edici unsurlar açısından değerlendirme yapılmıştır. Burada, salt iç-dış tehdidi ayrışmasından biraz daha farklı olarak, hem süreci hem birbirini tetikleyen bir iç-dış sınıflandırmasından bahsedilmiştir. Bu ayrışmanın nedeni, meselenin farklı boyutlarıyla daha açık bir şekilde ele alınması ve mümkün olduğu kadar mevcut etkenlerin oransallığının muhasebesinden kaynaklanmaktadır.

---

[19] Müser İbn-i Mohelhel, **Sefername-ye Aboldolf Dar İran**, (341 H.K./953 M), Araştıran: Vladimir Minorsky, Çev. Seyyit Ebülfezl Tabatabayi, Zevvar Yayınları, Tahran, 2.bs, 1975 (1354 h.ş.), pp. 48.**;** Aboldolf'un kullandığı Tuzlu Gölü, Yakut El-Hemevi El-Rumi El-Bağdadi de benzer bir şekilde Urmiye ismiyle bölgeyi anlatmıştır: Yakut El-Hemevi El-Rumi El-Bağdadi, **a.g.e.,** pp.351.

Urmiye Gölü'nün kurumaya başladığı yıllarda (1381 h.ş./ 2002 M.), gölün durumu hakkında bir "yönetim planı" düzenlenmiştir. Bundan sonraki birkaç yıl zarfında, sorunun daha da kötü bir hal almasından dolayı, iki çalışma gurubu faaliyete başlayıp ilk yönetim planınını yeniden değerlendirmeye almışlardır. Bu bağlamda, göl ve çevresindeki göletleri tehdit eden başlıklar, Tablo 2.1.'de sıralanmıştır. Urmiye Gölü havzasının korunma ve sürdürülebilir yönetimi hakkında, Çevre Kurumu, Enerji ve Tarım Bakanlıkları, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan ve Kürdistan Eyalet yetkilileri arasında ortak bir mutabakat-name imzalanıp 1387.7.28 / 19.10.2008 tarihinde onaylanmıştır. Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin Çevre Koruma Genel Kurumu tarafından hazırlanmış olan "İnsanlar ve doğa için göletlerin korunması" amaçlı "*Urmiye Gölü Kapsamlı Yönetim Planı*" adlı bir eserde tehdit unsurlarına yer verilmiştir. Bu bağlamda dış ve iç tehditler olarak, ikiye ayrılan etkenler Tablo 2.1. ve 2.2.'de sunulmuştur.

Tablo 2.1. Dış Tehditler: (Gölü ve Çevresindeki Göletleri Etkileyen Dış Unsurlar)[20]

TEHDİT	**GÖL**	**ÇEVRE GÖLETLER**	**AÇIKLAMA**
Su kullanımı ve su kaynaklarının tahsisi konusundaki rekabet	↑	↑	Tarımın günden güne artması, sanayi ve şehirciliğe bağlı su üzerindeki rekabetin artması, göle ve çevresindeki göletlere tahsis edilen su miktarının azalmasına yol açmaktadır.
Su kirliliği	↑	↑	Tarımda kullanılan kimyasal kirletici tahliyesinin artması, şehir ve sanayi atıklarının artması.
Göle giriş yapan su akımlarının azalması	↑	↑	Nehir akımlarının barajlar ve bağlantılı şebekeler tarafından işletimi, geçirilen kuraklık yılları, havza, göl ve göletler üzerindeki iklim değişiminin etkisi
Göle giriş yapan çökelti (sediment) miktarının artması	↑	↑	Tarımın gelişmesi, doğal meraların işlevindeki değişimi veya tahribi

[20] Akt: **Barnameye Modiriyat-ı Came Daryaçe-ye Urmiye, Hefze Talabha, Baraye Mardom, Baraye Tabiat {Urmiye Gölü Kapsamlı Yönetim Planı, Göletlerin Korunması, İnsanlar İçin, Doğa İçin}**, Doğu Azerbaycan Çevre Koruma Genel Kurumu işbirliğiyle, 1.bs,2011 (1390 h.ş.), pp.24.

Yeraltı sularının sirkülasyonundaki düşüş	↑	↑	Yeraltı suların kullanımında sınırını aşan tüketim
Yerel olmayan türlerin tanıtımı	-	↑	Havzada su canlılarının (örneğin balık) üretimine yönelik girişimler
Yaban hayatı etkileyen olumsuzluklar ve ihlaller	-	↑	Göletler çevresindeki maden patlamaları, kullanım süresi dolmuş bozuk mühimmatın patlaması

(**Kaynak**: Doğu Azerbaycan Çevre Koruma Genel Kurumu, 2011)

Tablo 2.2. İç Tehditler: (Gölet İçindeki Tehditler)[21]

TEHDİTLER	GÖL	ÇEVRE GÖLETLER	AÇIKLAMA
Doğal yaşam ortamının işlevinin değişmesi	-	↑	Göletler kısmındaki tarıma açılan arazinin artması, civar göletler ve çevre meralarda binaların yapılması, Su tesisleri: Hasanloo* Barajı, su tahliyesi yapılması sonucunda Yadegarloo* Gölet'inin kuruması
Su kalitesinin düşmesi	-	↑	Eutrification'ın(Ötrofikasyon) artması, sulama sonrası geri gelen akımların göletlere girişi, arıtılmamış köy giderinin tahliyesi, yüksek oranlı besin maddeleri içeren yer altı sularının göletlere girişi
Yabancı türler	-	↑	Balıkçılık Kurumu tarafından larva balıkların** tanıtımı
Gölün hidrodinamiğinin ihlali	↑	↑	Göl üzerinde Şehit Kelantari isimli köprünün yapılması
Doğal yaşam ortamında ihlal	↑	↑	Uydu (yan) göletlerin içinde yollar ve sulama şebekelerinin yapılması
Kaynaklar üzerindeki baskının artışı	↑	↑	Yeraltı suların kullanımında sınırı aşan tüketim miktarı

[21] Barnameye Modiriyat-e Jamee Daryaçe-ye Urmiye, Hefze Talabha, Baraye Mardom, Baraye Tabiat, **a.g.e.**, pp.25.

* Hesenlu

* Yadigarlı

** Yavru balıklar

(**Kaynak**: Doğu Azerbaycan Çevre Koruma Genel Kurumu, 2011)

Yukarıda yer alan tehditler ve bunlara zemin hazırlayan etkenler sıralaması, her ne kadar dolaylı ve doğrudan olarak çeşitli alanları kapsasa bile, farklı bakış açısından eksik bir çalışmadır.

Bu çalışmanın temel ayağını oluşturan sosyo-politik perspektif, toprağın, suyun, havanın, ekolojik hayatın ve insanların nasıl ve ne tür tehditlerle karşı karşıya kaldıkları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Daha önce vurgulandığı gibi Aral Gölü, büyüklük açısından Urmiye gölünün on katından daha fazla alana sahipken Urmiye Gölünün çevresindeki nüfusun üçte birine tekabül etmektedir. Literatürdeki çalışmalarda, Aral çevresindeki insanların yaşamı ve sağlığının tehdidi ve kurumanın çevresel boyutlarını ele alan çok sayıda araştırma mevcuttur. Hal böyleyken Aral'ın üç katı kadar bir nüfusu barındıran, tuzluluk oranının daha da fazla olduğu Urmiye Gölü'nün kurumasının neticesinde ortaya çıkan felaket, çok daha büyük olacaktır. Buna bağlı olarak sosyo-kültürel ve politik çevrelerde ne türden bir etki yaratabileceği tartışmaya değer önemli bir başlıktır. Urmiye Gölü'nün kuruması, ekolojik bir felaketin yanı sıra, insani ve bölge nüfusu açısından da oldukça olumsuz bir durumdur (Ek-10). Gölün kurumasına ve kuruma hızının artmasına yol açan çeşitli faktörler mevcuttur. Burada başlıca şu faktörlerden bahsedilmektedir:

2.2.1. Ekoloji Kaynaklı Sorunlar (İç Müdahaleler)

2.2.1.1. İklim Değişikliği, Sera Gazları ve Küresel Isınma

Kimi uzmanlara göre, iklim değişikliği ile ilgili faktörler, Urmiye Gölü sorununun şekillenmesinde pek de önemli bir rol üstelenmemektedir. Onlara göre Urmiye Gölü'nün, bölgedeki diğer göller ile kıyaslandığında (örneğin yakın mesafede olan Van Gölü ile), kurumasında iklimsel faktörlerin etkisi üzerinde durmak o kadar da anlamlı değildir. Özellikle kurumanın ilk yıllarında resmi-devlet organların birçoğunun iklim değişikliğine biçitikleri merkezi rol birçok araştırmacı tarafından reddedilmiş, onun yerine iç müdahale faktörlerine yoğunlaşılmıştır. ABD'de yaşayan İran kökenli bilim insanları Dr. Sharifi ve Dr. Pourmand'e göre, gölün su seviyesinin 1995'ten 2010'a kadar üçte bir oranında azalmasına neden olan en önemli faktör insani müdahaleler olmuştur.[22] Gölün üzerinde yapılan Şehit Kelantari adlı karayol köprüsü,

[22] Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, **Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Ehyaye Marhaleyi-ye Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'nün Aşamalı**

su hareketinin azalmasına/engellenmesine ve adeta gölün iki farklı kısma ayrılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, göle giriş yapan su miktarı, sıcaklık ve ona bağlı olarak buharlaşma oranı, köprünün her iki tarafında eşit bir şekilde dağılmamasına yol açmıştır. İklimsel açıdan, göl sıcaklığı doğal aralıklarla ilerlemektedir. Bu sorunun ortaya çıkmasının ana nedenleri, göle akan suların çeşitli barajlarla önü kesilmesi, hidrolojik döngüdeki değişim, yapılan köprü neticesinde buharlaşma oranının artması ve Merkür gibi ağır metallerle kirlenmesidir.[23]

Ekolojik düzeydeki Urmiye Gölünün alanı 4.348km^2 ve hacmı 14,5 milyar m^3 olarak verilmiştir.[24] Göl seviyesinin günlük seviyesi ise en son 5 Mart 2020 tarihinde 1271,44m olarak ölçülmüştür.[25] Urmiye Gölü kurtarma faaliyetlerinin başlarında, 2014 yılında yapılan toplantıda İsa Kelantari, tarım sektöründe tüketilen su miktarının, devrimin başlangıcından bu yana 1,5 milyar metreküpten 6 milyar metreküpe yükseldiğini belirtmiştir. Çevre Kurumu'nun hidrolog ve yardımcı müşavirleri zamanında çok sayıda barajın yapılmasına karşı susarak, el birliğiyle Urmiye Gölü'nün bugünkü duruma gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, İran Bilimsel Araştırma Konseyi Su İhtisası Komisyonu Başkanı Dr. Reza Maknoun açıklamalarında, "bu durum bizim hatamızdır ve göklerde suçlu peşinde olmamalıyız" ifadesiyle durumu özetlemiştir.[26]

Yaşadığımız kürenin ısınması, günümüzde evrensel bir sorun haline gelmiştir. Karbondioksit ile metan gazı gibi etkenler havanın kirletmesine, dolayısıyla kürenin ısınmasına yol açmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün* verdiği rakamlara göre, her yıl kapalı hava kirliliğine maruz kalma nedeni ile 4,3 milyon ölüm ve dış hava kirliliğinden dolayı da 3,7 milyon ölüm gerçekleşmektedir.[27] Kirlenme oranı, sanayileşme,

---

Kurtarımı}, Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, 1.bs, Kış 2014 (1393 h.ş.), pp. 6, (Çevrimiçi) https://www.doe.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=news&CategoryID=B21CD579-ACBC-4FB4-83CE-A064C5D61BF6&WebPartID=57DD7FC1-B8F3-4989-9E11-4DF16B18188B&ID=536561D7-AAE0-4EB2-9613-706F841ADEA0 , 12.05.2017.

[23] Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Ehya-ye Marhaleyi-ye Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'nün Aşamalı Kurtarımı}, **a.g.e.,** pp. 7.

[24] **Hozeye Daryaçe-ye Urmiye**, (Çevrimiçi) http://waterhouse.ir/content/128 ,17.05.2017.

[25] **Urmia Lake Restoration Program**, (Çevrimiçi) http://www.ulrp.ir , 17.05.2020.

[26] **Sazman Hefazate Mohite Zist {Çevreyi Koruma Ajansı}**, (Çevrimiçi) https://www.doe.ir/Portal/Home/ShowPage.aspx?Object=news&CategoryID=B21CD579-ACBC-4FB4-83CE-A064C5D61BF6&WebPartID=57DD7FC1-B8F3-4989-9E11-4DF16B18188B&ID=536561D7-AAE0-4EB2-9613-706F841ADEA0 , 20.05.2017.

* World Health Organization (WHO)

[27] **WHO**, (Çevrimiçi) http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2015/wha-26-may-2015/en/ , 18.05.2017.

şehirleşme ve nüfus artışıyla daha da artmaktadır. Toprak, karbon birikimi (depolama hapsetme)* yapan ve ekosistemde bulunan en önemli unsurlardandır. Ancak, konumuz Urmiye Gölü'ne bakıldığında, toprak, büyük ölçüde eski kalitesini yitirmiştir. Önceki haliyle kıyaslandığında bu toprak, daha kuru, daha tuzlu ve daha dirençsiz bir toprak olarak yer yer çeşitli erozyonlara maruz kalmaktadır. Dolayısıyla, bu bölgedeki karbondioksit emisyonu yapamaz durumdadır. Üstelik kuruma ile birlikte havaya, toz, tuz ve toprak karışımlı bileşenler de eklenmektedir. Bazı araştırmalara göre bu gibi unsurların havaya karışımı ile hava sıcaklığının artması arasında doğrudan bir ilişki olup hava kirliliğinin artmasıyla hava sıcaklığı da artmaktadır. Sıcaklık arttıkça, buharlaşma da artmaktadır. Böylelikle gölün kuruma hızı da artabilmektedir.

2.2.1.2. Kuraklık: Yağış Oranı ile Buharlaşma Oranı Arasındaki İlişki

İran, bulunduğu coğrafi konumu ve kendine özgü iklimsel özellikleri bakımından kuru ve yarı-kuru bir iklime sahiptir. Bu iklimde, toz ve toprak fırtınaları Doğu, Merkez ve Güney Batı bölgelerinde daha yoğun olarak görülmektedir. İklim değişikliği ve son yıllarda geçirilen birkaç kuraklık yılı, diğer etkenlerle birleşerek İran Platosu içinde birçok gölün suyunun azalmasına veya kurumasına yol açmıştır. Su çekilmeleri ve bu kurumalardan dolayı çeşitli bölgelerde, toz-toprak fırtınalarına, Urmiye gölü örneğindeyse tuz fırtınaların oluşup artmasına zemin hazırlanmıştır.[28] İran'nın en büyük gölü olan Urmiye Gölü de kurak yıllar ve yenilenebilir su kaynaklarına aşırı yüklenilerek kontrolsüz bir şekilde su çekilmesi neticesinde büyük oranda suyunu kaybetmiştir. Gölün mevcut durumu, suların azalması sorununu derinden kavramak için iyi bir göstergedir. Gölün su seviyesinin yüksek olduğu döneme kıyasla, 30 milyar $m^{3'}$ten daha fazla su kaybı yaşanmış olup ekolojik seviyeye ulaşması içinse 12 milyar $m^{3'}$ten daha fazla suya ihtiyaç duyulmaktadır. 5 bin km^2 tuzlu su alanı kurumuştur.[29] Kuraklık konusunda, yağış ile buharlaşma oranları arasındaki

---

* Carbon Sequestration

[28] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, **Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Rahkarhaye Kontrol va Tasbite Kanun-haye İcade Tufane Namak Dar Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'ndeki Tuz Fırtınalarının Oluşum Merkezlerinin Kontrol ve Tesbit Yollarının Araştırması}**, Kurtarma Heyetinin Planlama ve Telfik Offici, 2.bs, Sonbahar 2014 (1394 h.ş.), s. Yönetici Özeti ; Michelle Moghtader, "Farming reforms offer hope for Iran's water crisis", **Yahoo News**, 03.08.2014, (Çevrimiçi) https://news.yahoo.com/farming-reforms-offer-hope-irans-water-crisis-131227395.html , 10.03.2019. ; Sandstorm Sweeps Through Iranian City, **The Straits Times**, Photo: Reuters, https://www.straitstimes.com/world/sandstorm-sweeps-through-iranian-city , 04.02.2019

[29] Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, **Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye Tamhidat ve Rahkarha {Urmiye Gölü Canlandırması Hazırlıklar ve çözümler}**, Sosyo-Kültürel Komite, 3-4-6.

ilişki de önemlidir. Bununla birlikte, suyun çekilerek tuzun geride kalmasından göl içindeki yüzeyler ve özellikle adalar etkilenmiştir. Ayrıca, gölün Güney Doğu ve Doğu kesimleri erozyonun ve çölleşmenin hızla arttığı, yer yer tuz fırtınasına eğimli merkezler haline gelmiştir[30] (EK-18 ve EK-19). Bu çölleşmenin artmasında önemli etkenlerden biri olan rüzgar iki açıdan önemlidir. Kuru toprak erozyona daha müsait olduğundan rüzgara dayalı erozyon da bu topraklarda artabilmektedir. Buna bağlı olarak buharlaşma artışı topraktaki nem oranını daha da düşürebilmektedir. Rüzgara karışan toz, toprak ve tuz, bölge iklimini, biyolojik, jeolojik döngü ve insanların yaşadığı çevreyi etkileyip değişime uğratmaktadır. Üstelik bulutların özellikleri, oluşması ve yağış oranını bile etkileyebilmektedir. Atmosfere karışan bu toz, toprak ve tuz, güneş ışının yeryüzüne yansımasını da farklı yönde etkileyebilmektedir. Güneş ışınlarının yansıması deniz yatağında %4, göl çevresindeyse %2,5 oranında artmıştır. Suyun azalmasıyla güneş ışınlarının artması arasında da bir ilişkiden bahsedilebilir.[31] Buna bağlı olarak da insan ve canlıların sağlığını tehdit edip, tarım ürünlerinin kalitesini ciddi oranda etkileyebilir ve ürünlede de %5-30 oranında bir azalmaya yol açabilir.[32] Havaya karışan toprak-tuz parçacıkları insan sağlığı için de oldukça tehlikelidir. Sinüzit, bronşit, astım, nefes darlığı, yüksek tansiyon, birtakım enfeksiyonlar ve çeşitli alerjiler, kansızlık, böbrek ve akciğer rahatsızlıkları, solunum sistemi kanserleri, kalp krizi ve çocuk düşürme gibi ciddi hastalıklara da yol açabilmektedir.[33] Aral Gölü'nün %90 kurumasından geride kalan sarı çöle benzer

---

Maddeler, Ağustos 2015, s. Önsöz, (Çevrimiçi) http://waterhouse.ir/sites/default/files/attachment139/node-139.pdf , 16.06.2020.

[30] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Rahkarhaye Kontrol va Tasbite Kanun-haye İcade Tufane Namak Dar Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölündeki Tuz Fırtınalarının Oluşum Merkezlerinin Kontrol ve Tesbit Yollarının Araştırması}, **a.g.e.**, pp. Yönetici Özeti

[31] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, **Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye Tamhidat ve Rahkarha {Urmiye Gölü Canlandırması Hazırlıklar ve çözümler}**, Sosyo-Kültürel Komite, 3-4-6. Maddeler, Ağustos 2015, s.38-40, (Çevrimiçi) http://waterhouse.ir/sites/default/files/attachment138/node-138.pdf , 16.06.2020.

[32] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Rahkarhaye Kontrol va Tasbite Kanun-haye İcade Tufane Namak Dar Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölündeki Tuz Fırtınalarının Oluşum Merkezlerinin Kontrol ve Tesbit Yollarının Araştırması}, **a.g.e.**, pp. 38.

[33] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Rahkarhaye Kontrol va Tasbite Kanun-haye İcade Tufane Namak Dar Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölündeki Tuz Fırtınalarının Oluşum Merkezlerinin Kontrol ve Tesbit Yollarının Araştırması}, **a.g.e.**, pp.38-39.**;** Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, **Barrasi va Tahlile Vaziyate Egtesadi ve Ectimaiye Hozeye Abrize Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü Su Havzasının Ekonomik ve Sosyal Araştırılması ve Analizi}**, Gölü Kurtarma Heyeti, 1.bs, Khordad 2014 (1394 h.ş.), pp. Önsöz, (Çevrimiçi) http://npps.ir/ArticlePreview.aspx?id=21337 , 10.07.2017.

şekilde, Urmiye Gölü'nün ise yerini sarı yerine bembeyaz tuzlu bir çöle bırakacağının hatırlatması yapılmalıdır. EK-20, görülen bu felaketin ve buna bağlı olarak ilerleyen yıllarda artacak hastalıklar ve çeşitli olumsuzlukların nedenini görsel olarak ortaya koymaktadır.[34]

Göl çevresindeki yıllık yağış oranı, yaklaşık olarak 350 mm (mili metre) ve yıllık buharlaşmaysa 150 mm olarak bilinmektedir.[35] Mevcut yağış oranı, 1951-1995 yıllarına göre %18 azalmıştır.[36] Gölün su dengesinde uğradığı negatif durum 2014 yılında yaklaşık olarak yıllık 800 milyon m^3 oranlarına denk gelmiştir. 2000-2011 (1380-1391 h.ş.) yılları arasında su seviyesinin 4,2 metre düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu da 38 km Güneyden ve 10 km Doğudan suyun gerilemesine yol açmıştır.[37] Bu da su eğiminin 10.000'lik bir oranda Güney ve Batı kısımlarında sırayla 1.1 ve 4.2 oranlarına tekabül etmiştir. Su gerileme alanı, eğiminin az olması, uygun su girişi ve sel yollarının bulunmaması neticesinde, su akımındaki hızın düşmesine, su intikalindeki süresinin artmasına ve buharlaşma hızının artmasına neden olmuştur. Bu da daha az suyun göle ulaşması anlamına gelmektedir. 2011 yılı verilerine bakıldığında, göl çevresine ulaşmış olan bütün su akımlarının, 720 milyon metreküpü (yani yaklaşık %40'ı) göle ulaşmıştır. Geri kalan %60 oranı, 1080 milyon metreküp su olarak, yolda itlaf edilmiştir. Doğal olarak 2011'den bu yana, kazılan çeşitli kuyular dolayısıyla yeraltı sularının çekilmesi, daha az oranda yağışın düşmesi, çeşitli barajların yapılmasıyla göle akan su yollarının önünün kesilmesi, hava sıcaklığının artmasıyla buharlaşma oranının artması gibi nedenlerden dolayı göle ulaşan su miktarı eskisine kıyasla ciddi oranda azalarak suyun gerilemesine yol açmıştır. Örnek olarak, Miyandoab ve Tebriz bölgelerindeki buharlaşma alanı yaklaşık 250 metreküp olup yıllık yaklaşık 60 milyon metreküp su itlafı anlamına gelmektedir. Çalışmanın

---

[34] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, **Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye Tamhidat ve Rahkarha {Urmiye Gölü Canlandırması Hazırlıklar ve çözümler}**, Sosyo-Kültürel Komite, 3-4-6. Maddeler, Ağustos 2015, s.28-34, (Çevrimiçi) http://waterhouse.ir/sites/default/files/attachment138/node-138.pdf ,16.06.2020.

[35] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Ehyaye Marhalei-ye Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'nün Aşamalı Kurtarımı}, **a.g.e.**, pp. 11.

[36] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Ehyaye Marhalei-ye Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'nün Aşamalı Kurtarımı}, **a.g.e.**, pp. 7.

[37] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Ehyaye Marhalei-ye Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'nün Aşamalı Kurtarımı}, **a.g.e.**, pp. s. 19.

ilerleyen bölümlerinde, bu sorunların çözümüne yönelik adımlar ve gölü kurtarmaya ilişkin yollar üzerinde durulmaktadır.

2.2.2. Sosyal Kaynaklı Sorunlar (Dış Müdahaleler)

2.2.2.1. Tarım Yapısının Değiştirilmesi, Endüstriyel Müdahaleler

Ekoloji kaynaklı sorunların yanı sıra sosyal kaynaklar da dış müdahaleler olarak önem arz etmektedir. Bunların başında ***tarım yapısının değiştirilmesi ve endüstriyel müdahaleler*** gelmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelerin gittiği yolun izini sürmektedirler. Diğer yandan da az gelişmiş ve fakir ülkeler kategorisinde yer alan bölgeler hem arayı kapatmak hem de ev, besin ihtiyacı ve nüfus artışına yetecek kaynakların temini için gereğinden fazla mevcut doğal kaynaklara yüklenmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler arasında İran, son yarım asrı aşkın hayatında akıl almaz bir hızla -kontrollü veya kontrolsüz- yerel yapısını değiştirmektedir. 1956 (1335 h.ş.) yılından bu yana, yarım asrı aşkın bir süre zarfında, %68,6 kırsal ve %31,4 kentsel oranına sahip olan nüfus, %31,6 kırsal ve %68,4 kentsel nüfus oranlarına yerini bırakmıştır. Yani şehirler ile kırsal alandaki nüfus durumu tam tersi bir hal almıştır.[38] Ayrıca, 2014 yılında Yale Üniversitesi'nin yayınladığı Çevre Uyum İndeksine (EPI)* göre, İran 178 ülke arasında 83. sırada yer almaktadır.[39] Bu rakam 2016 yılında, yaklaşık 22 sıra gerileme ile 180 ülke arasında 105. sıraya tekabül etmiştir.[40] İran, 2018 yılında 80. sıraya yükselmiş[41] olsa bile nüfus artışı, şehirleşme oranındaki artış, sanayinin gelişimi vb. alanlarda çevre güdümlü sürdürülebilir bir gelişme yolunu izlememektedir. İran Toprak Korunması ve Havza Yönetimi Araştırma Enstitüsü'nün* 17.12.2012 (27.09.1391 h.ş.) sunduğu raporda, Bahar 2011 (1390 h.ş.) İran Toprak Bilimi Derneği** tarafından hazırlanan yayına

---

[38] Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, **Gozareshe Karguruhe Takhasosi, Ehyaye Ekolojike Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü Ekolojik Kurtarımı}**, Kurtarma Heyetinin Planlama ve TelfikOffici, 3.bs, 2014 (Kış 1393 h.ş.), pp. 6.

* Environmental Performance Index

[39] **2014 EPI Ranking**, (Çevrimiçi) http://archive.epi.yale.edu/epi/country-rankings ,04.07.2015.

[40] **2016 EPI Ranking**, (Çevrimiçi) http://epi.yale.edu/sites/default/files/2016EPI_Full_Report_opt.pdf 13.09.2016.

[41] **2020 EPI Ranking**, (Çevrimiçi) https://epi.envirocenter.yale.edu/downloads/epi2018reportv06191901.pdf , 19.04.2020.

* پژوهشکده حفاظت خاک و آبخیزداری کشور

** انجمن علوم خاک ایران

istinaden toprak erozyonu açısından İran, dünya birinci sıradadır.[42] Otlak alanlar çok iyimser bir bakışla kapasitesinin iki katı kadar kullanılmaktadır. Meralar ve otlak alanların varlığı bölgede göçebe bir yaşam sürdüren ve hayvan besleyen topluluklar için gelir kaynağı olduğundan hayati bir önem taşımaktadır. Mehr Haber Ajansının haberine göre, İran toprak erezyonunda 2010 yılıda dünya ikincisi, 2011 yılında ise dünya birincisi olmuştur.[43] Nitekim Çevre Kurumu Değerlendirme üyesi Narges Mohammadi, Tahran Üniversitesi Tabii Kaynaklar Fakültesi öğretim üyesi Majid Makhdom'dan yaptığı bir alıntıda su erozyonunun yıllık 2 milyar tonun üzerinde olduğunu ve bunun karşılığının ise hektarda 33 ton toprak olduğunu ifade etmiştir. Bu da İran çöllerine yıllık bir milyon hektarlık bir arazi daha eklenmesi anlamına gelmektedir.[44] Kişi başına düşen enerji tüketimi, dünya ortalamasının %60 üzerindedir ve ülke genelinde doğal gaz tüketimi, Amerika ve Rusya'dan sonra dünyada üçüncüsü durumdadır.[45]

Bütün bu yapı, tüketim, kullanım ve yönetim olgularındaki hızlı değişiklikler çevre odaklı olarak sürdürülebilir gelişme esasları üzerinden ilerlemediğinden ortaya çıkan en görünür çevre sorunu Urmiye Gölü'nün bugünkü durumudur. Urmiye Gölü'nün su sıkıntısı yaşamasında yağış, buharlaşma oranı ve hava sıcaklığı gibi ekolojik sorunlardan ziyade, insan eliyle üretilen sorunların önemli bir payı vardır. Araştırma esnasında temas sağlanan ve birebir görüşlerine başvurulan bazı uzmanlara göre, göl çevresindeki hava sıcaklığının artışı kuraklığı arttırmamış, tam tersi, kuraklığın artması hava sıcaklığının artmasına neden olmuştur. Kuraklığın artmasının da ana nedenleri arasında insan eliyle yapılan barajlar ve kazılan kuyulardan bahsedilmiştir. Böylelikle kuraklık sıcaklığı arttırmış, sıcaklığın artmasıysa

---

[42] **Mahar-ı Biyaban Zodayi**, (Çevrimiçi) http://darvish100.blogfa.com/post-2306.aspx ,13.09.2016.

[43] **Iran ranked worst in the world for soil erosion: expert**, (Çevrimiçi) http://www.payvand.com/news/12/apr/1160.html , 17.09.2017**;** Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Ehya-ye Ekolojike Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü Ekolojik Kurtarımı}, **a.g.e.**, pp. 6.

[44] **Hefazet ya Hemayat-e Mohit-e Zist**, (Çevrimiçi) http://shahrvand-newspaper.ir/Modules/News/PrintVer.aspx?News_Id=5186&V_News_Id=&Src=Main ,18.05.2018**;** Majid Makhdom, "Daneşname-yı Modiriyat-ı Şehri ve Rustayi, {Şehir ve Kırsal Yönetimi Ansiklopedisi} / **Mohit-e Zist** {**Çevre**}", İçişler Bakanlığı,Tahran: Ülke Belediyeler ve Köyler Teşkilatı, 2008, (1387 h.ş.), pp.683-686, (Çevrimiçi) http://www.abepi.ir/lib/upload/files/ktbkhaneh/www.roostanet.com.1017_1.pdf , 20.04.2018.

[45] "Rekord-ı Tarihi Tolid ve Masraf-ı Gaz dar İran Şekaste Şod {İran Doğal Gaz Üretim ve Tüketiminin Tarihi Rekoru Kırıldı}", **Iran Economist**, 02.08.2016, (Çevrimiçi) http://iraneconomist.com/fa/news/118812/رکورد-تاریخی-تولید-و-مصرف-گاز-در-ایران-شکسته-شد , 16.06.2020.

buharlaşma oranını arttırarak özellikle yaz mevsiminde göldeki suyun daha da azalmasına neden olmuştur. Sayıca az olmayan bazı uzmanların görüşlerine göre gölün kurumasının en önemli nedeni doğa üzerindeki aşırı insani müdahalelerdir.[46] Bu müdahalelerden birkaç örnek aşağıda sunulmuştur:

1) Baraj İnşası: Uzmanlara göre, akademik ve güncel bir su yönetimi ile değerlendirilmesi yapılmadan veya bu araştırmalar dikkate alınmadan, göle akan havza nehirlerinin üzerinde orantısız sayıda baraj inşası gerçekleştirilmiştir. Sayılara bakıldığında her nehir için 2-3 civarında baraj inşa edildiği görülmektedir.

2) Tarımdaki değişim ve dönüşümler: Örnek olarak kuru tarım yapılan bölgelerde sulu tarıma geçiş, ürün çeşidini değiştirerek üzüm gibi daha az su gerektiren ürünlerin çoğunluğunun yerini elma gibi daha çok su ihtiyacı duyan ürünlere bırakması ve tarım arazilerinin genişlemesi

3) Nüfus: Nüfus sayısının artmasıyla birlikte su ve gıda ürünleri gibi gereksinimlere olan ihtiyacın artması

4) Su Tesisleri: Tarımdaki su tesislerinin eski, yıpranmış olması ile modern su teknolojisinin olmayışı neticesinde su itlafının artmas ve hatta kimi yerlerde bu durumun %60 üzeri oranlara tekabül etmesi

5) Kuyu: Yer altı sularından yararlanma amaçlı kazılan pekçok kuyunun yasal izni olmamasına rağmen sayısının ve derinlik oranının artması

6) Arazi genişletilmesi, Kimyasal İlaçlar Kullanımı: Tarım arazisinin genişlemesiyle, afetlere karşı kullanılan kimyasal ilaçların artması ve bu artış ile su ve toprak gibi temel ekolojik birimlerin kirlenmesi, toprak çürümesi ve erezyonu

Bu insani müdahalelere iklim faktörü eklendiğinde ve bölgenin ard arda birkaç kurak yıl geçirdiği de göz önünde bulundurduğunda, üç veya dört yıl öncesinde göle akan su hacmininin yaklaşık yarısına kadar düştüğünü gözlemlemek mümkündür. Havza Çevre İdaresi'nin günümüz müdür yardımcılarından ve alan uzmanlarından birinin ifadesiyle krizin başlangıcı iklimsel olarak düşünülebilir ancak bu felaketin

[46] Uzmanlarla yapılan sözlü mülakatlar sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda beyan edilmiştir.

ortaya çıkışına insani müdahalelerin epeyce zemin hazırladığı beyan edilmiştir. Bu uzmana göre; kurak (yaz) mevsimdeki artan buharlaşma oranı, sayıca belli olmayan, derinlikleri artmakta olan yasal olmayan kuyuların çektiği su, bu suyun yerinin kimi bölgelerde tuz ile kaplanması, yeraltı sularından boşalan yerlerde toprak çökmesi gibi olumsuz duruma yol açabilmektedir. Bu durumu dengeleyebilecek yağış oranının ise yaklaşık 4 milyar m^3'ün üzerinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Başka bir ifadeyle, aktarılan bütün bu olumsuzluklar karşısında göl, verilen bu orandan daha düşük miktarda su alırsa, kuruma sorununun ilerlemeye devam edeceğinin altı çizilmiştir.

Bu gibi sorunların çözümüne yönelik ilk olarak uzman görüşlerine başvurulması ve sorunun kaynağına inilmesi oldukça önem arzetmektedir. Yukarıda aktarılan duruma karşı alınacak olan bazı tedbirler düşünüldüğünde, öncelikle havza suyunun %94'ünü harcayan tarım sektöründe bazı değişim ve hatta dönüşümler yaşanması gerektiği açıktır. Ayrıca, geniş çapta kullanılan tarım arazisinin daha modern bir sulama sistemiyle donatılması ve sulu tarıma geçmiş olan eski kuru tarım bölgelerinin tekrar kuru tarıma dönüşmesi gerekmektedir. Ürün çeşidi itibariyle daha az su tüketen meyve ve benzer çeşitlerin yetiştirilmesi, sanayi ve içme sularında tasarruf edilmesi ve tüm bunlar için bilimsel, sosyal ve kültürel alt yapıların hazırlanması, bölge halkı bilgilendirerek bu hususta eğitim verilmesi gibi girişimlerin gerçekleşmesiyle göle akan su miktarı artabilecektir. Bunlara ek olarak barajlardaki gölün su payı olan hakkın verilmesi, havza sularının büyük oranının göle doğru aktarılabilmesi ve kuyuların kapatılması, %90'dan fazlası kurumayla burun buruna gelmiş göl için can suyu niteliği taşıyabilecektir. Urmiye Gölü özelinde, özetle bahsedilen bu sorunlar ve olası çözümleri birçok uzmanın üzerinde hemfikir olduğu hususlar olarak belirlenmiştir. Ancak bunların gerçekleşmesi için uygulama aşamasına varıldığında sosyal, ekonomik, siyasi, idari ve bürokrasi anlamında ulusal ve uluslararası çeşitli destek veya engellere takılmaktadır. Bir sonraki bölümde bu aşamalar ele alınacağından burada bir not düşerek konuya devam edilmiştir.

Yukarıda sıralanan konulara ek olarak, havzadaki su tüketimini doğrudan etkileyecek olan bir diğer faktör, nüfusun artışı ve buna bağlı olarak şehirleşme oranının artmasıdır. Genellikle daha yüksek yaşam standartları arayan şehir nüfusu, kişi başına suya olan talebi de arttırmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler'in verdiği bilgiye göre, dünyanın en zengin ülkelerinde yaşayan bir kişi, günde yaklaşık 400 litre

su tüketmektedir. Tabi bu oran ciddi bir su sorunu yaşayan bölgelerde (örneğin Darfur), 400 litre suyun 20 kişi tarafından paylaşılmasına denk gelmektedir.[47]

Urmiye Gölü havzasında, tarım sektöründeki su tüketimi, artan nüfusun gıda gereksinimlerini karşılamak için de artmıştır. Gelişen tarım ve endüstri, şehirlerde ve kasabalarda, su kaynakları üzerine daha fazla baskı oluşumuna yol açmıştır.[48] Bu durum, acil su ihtiyacı olan ve kuruma tehlikesi yaşayan Urmiye Gölü için hayati önem arz etmektedir. Daha önce aktarıldığı gibi havza ve özellikle göle yakın çevrelerde büyük oranda çekilmiş olan yer altı sularının yeri tuzla dolmuştur. Eğer yönetim kuruma sorununa daha erken odaklanarak ona karşı önlem geliştirip eyleme geçmiş olsaydı, günümüzde belki daha düşük bütçe ve su oranıyla havza alanı ile yer altı sularını doyma seviyesine ulaştırmak mümkün olabilirdi. Ancak, her ne kadar istenmeyen bir durum olsa da bugünden bakıldığında mevcut yönetim anlayışı, bütçe, uygulama ve altyapı meseleleri göz önünde bulundurulduğunda yolun daha da uzun olacağı görülmektedir. Gerçek şu ki gerek yer altı gerekse yer üstündeki tuzla kaplanmış bölgelerde daha büyük bir oranda suya ihtiyaç duyulmaktadır. Göl ekolojisinin eski haline kavuşması için ilk önce mevcut tuzların doyum aşamasına ulaşmasının beraberinde akan su önceki seviye ve kalitesine ulaşacaktır. Bu durumsa havzadaki bütün canlı türleri ve göl ekosistemini yakından ilgilendirecek önemli bir husustur. Örneğin, Artemiya'ların yeniden faaliyete başlaması için belli oranda tuzluluk tahammül edilebilir. Aksi takdirde, göl ekosistemi onlar için yaşanmaz bir hal almaktadır (Ek-21 ila 24).

Göle su aktarımı konusuna bakıldığında, önceki yıllarda Urmiye Gölü havzasına çok girişli su akımının varlığı ile daha küçük şiddette tarımın sürdürülmesinden dolayı bu durumun bir sorun teşkil etmediği görülmektedir. Ancak, ekosistemin çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği dikkate alınmaksızın hızlı kentleşme, sanayileşme, nüfus artışı, tarım arazilerinin genişlemesi ve doğal kaynaklardaki yoğun tüketim neticesinde çevre ile doğru bir dengenin kurulamaması bu şiddette bir su sorununun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, kuruma öncesi göle akan su oranı, barajlarla akan suların yönlerinin

[47] **Water Scarcity Root of Darfur Conflict**, (Çevrimiçi) http://www.voanews.com/a/water-scarcity-root-of-darfur-conflict-123688459/158292.html 23.09.2016.
[48] Shohreh Oloumi Zad, "Managing Conflıcts in Water Resources Allocation, A sustainable Water Allocation for Urumia lake Basin in Iran", **Master Thesis, Delft University of Technology**, June 2012, pp.1.

değiştirilmesinden dolayı değişmiştir. 1963-1993 yıllarıları arasında Urmiye Gölü Havzası'nda ortalama yıllık yüzey su kaynakları Tablo 2.3'de sunulmuştur.

Bu yıllar arasında, yüzey su kaynakları ve akış oranı yaklaşık 11 milyar m^3, yağış oranı ise yaklaşık 21 bin m^2 olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlarla şimdiki durumu karşılaştırdığımızda, 2020 yılında -gölün son yıllarda en iyi durumda olduğu yıl olarak da göz önünde bulundurarak-, yüzey su kaynakları ve akış oranı 4,5 milyar m^3 ve ortalama yağış oranı yaklaşık 11 bin m^2 olmuştur. Bu oranlar ilgili tabloda sunulan yılların yüzey su kaynakları ve akış parametresinin %40'ına, yağış oran parametresinin ise %53'üne takabül etmektedir.[49] Buna göre de, 1963-93 yılları arasındaki döneme göre, günümüzde göle akan su neredeyse yarıya inmiştir.

Tablo 2.3. Urmiye Göl'ü Havzası'nda Ortalama Yıllık Yüzey Su Kaynakları (1963-1993)[50]

No.	Ova	Yağış (mm)		Yüzey Akışı (MCM)				Yüzey Su Kaynakları	Açıklamalar
		Dağ	Ova	Dağ Akışı	Ova Akışı	Giriş	Toplam	Potasiyel (MCM: M^3)	
1	Salmas	503	347	224.54	28.38	0.00	252.92	252.92	
2	Horsin-Mir Abad	463	378	74.43	12.93	0.00	87.35	87.36	a) 3.12 and 1.49 m^3/s
3	Sarv	450	412	31.54	6.31	146.01[a]	183.86	37.85	SırasıylaSarvve Amir
4	Teloo	558	400	111.01	4.73	89.88	205.62	115.74	Abad Ovaları

[49] **Regional Water Company of West Azarbayjan**, 12.06.2020, (çevrimiçi) http://www.agrw.ir/SC.php?type=static&id=129 ,22.06.2020**;** http://www.agrw.ir/SC.php?type=static&id=130 ,22.06.2020**;** "Mizane Ab-ı Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün su seviyesi}", **İRNA**, 09.04.2020, (Çevrimiçi) www.irna.ir/news/83741868/ ,22.06.2020**; İran Ulaştırma Bakanlığı, Doğu Azerbaycan Metaoloji Genel Müdürlüğü**, 28.03.2020, (Çevrimiçi) http://eamo.ir/tahak/tahakagri.aspx ,22.06.2020.

[50] Akt, Nemat Farahbod et. al., **a.g.e.**, pp. 63.

5	Silvana	795	750	178.81	3.78	0.00[b]	182.59	182.59	b) Turkey Sınırından
6	Ziveh	687	610	256.70	17.34	0.00	274.04	274/04	c) Sarv, Teloo&Silvana'dan
7	Uromiyeh	389	338	346.90	49.83	712.71[c]	1110.07	396.73	ÜstOvalar (gelişsuyuolanovalar)
8	Sofian-Tassouj	411	302	77.26	52.03	0.00	129.29	129.29	TarımsalTalepler&
9	Sarab-Dozdozan	425	366	224.54	55.19	52.67[d]	332.40	279.73	Onlarageridönen Su
10	Bostan Abad	391	350	73.16	5.36	0.00	78.52	78.52	d) BostanAbad'tan
11	Mehraban-Haris	402	374	170.29	35.01	208.14[e]	413.44	205.30	e) Sarab-Dozdoozan'dan
12	Tabriz-Azar Shahr	363	277	270.58	30.59	384.74[f]	685.91	301.17	f) Mehraban-Haris'ten
13	Ajabshir	417	295	82.31	5.36	0.00	87.67	87.67	
14	Maragheh-Bonab	436	348	202.78	13.56	0.00	216.34	216.34	
15	Saghez	586	522	386.00	11.04	0.00	397.04	397. 04	
16	SaeenGhaleh	518	398	1959.33	37.53	0.00	1996.86	1996.86	
17	Baroogh	460	355	48.88	8.52	0.00	57.40	57.40	
18	Miandoab Doğu	386	307	60.86	20.50	1955.23[ƺ]	2036.59	81.36	7) SaeenGhaleh'den

19	Malekan	408	348	106.28	26.18	0.00	132.46	132.46	
20	Bokan	576	450	563.55	31.54	0.00	595.09	595. 09	
21	Haji Abad	440	412	56.76	8.20	536.11[8]	601.07	64.96	8) Bokan'dan
22	Miandoab west	365	350	32.48	15.77	563.23[9]	611.48	48.25	9) Haji Abad'tan
23	Naghadeh - Oshnavieh	471	350	504.58	29/01	0.00	533.59	533.59	
24	Mahabat	533	351	334.28	13.56	0.00	347.84	347.84	

(**Kaynak**: Nemat Farahbod, 2002)

2.2.2.2. Nüfus Artışı

Sosyal kaynaklı sorunlardan (dış etken) ikinci önemli konu ***nüfus artışıdır***. Zikredilen iç (iklimsel) veya dış (insan eliyle) müdahaleler sonucunda kuruma tehlikesiyle karşı kaşıya kalan Urmiye Gölü havzasının, kültürel- sosyal ve coğrafi özellikleri ile tür çeşitliği ve insani yapısının araştırılması gerekmektedir. Urmiye Gölü havzası, Tebriz İl Başkanlığıyla Doğu Azerbaycan, Urmiye İl Başkanlığıyla Batı Azerbaycan ve Sanandaj İl Başkanlığıyla Kürdistan eyaletlerini kapsamaktadır. İki Azerbaycan eyaletinin de nüfusunun büyük kısmı Azerbaycan Türküdür. Benzer şekilde Kürdistan Eyaleti de Kürt nüfusun ağırlıklı olduğu bir bölgedir. Ancak, Mahabat ve Urmiye şehirlerinin durumu farklıdır. Eski Türk şehirlerinden sayılan Savucbulağ şimdiki adıyla Mahabat şehri, Batı Azerbaycan Eyaleti içerisinde yer almaktadır. Ama günümüzde Kürt nüfusunun ağırlıklı olarak yaşadığı şehirlerden birisidir. Urmiye şehri ise Türk ağırlığı olmasının yanı sıra Sünni Türkler, Kürtler ve gayri Müslimlerin de birlikte yaşadığı, çeşitli etnik kimliklerin bir arada barındırdığı bir şehirdir. Bunlara kıyasla diğer bölgeler, özellikle Tebriz ve yakın bölgeleri daha homojen bir yapıyla ağırlıklı olarak nüfusun Azerbaycan Türkü olduğu yerlerdir.

Dolayısıyla, Göl havzasının insani yapısındaki çeşitliliği de önemli bir faktör sayılabilmektedir. Gölü kurtarma adına bölge insanının yapısına uygun olarak, STK'lar ve çeşitli sosyo-kültürel altyapı oluşumların desteğiyle, yereldeki maksimum yetenekleri kullanmaya yönelik halkın mobilize edilmesi önemli bir zenginlik olarak düşünülebilir. Diğer yandan kuruma neticesinde yaşanan zorluklar, insanların çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi, su gibi temel kaynağa ulaşım açısından meydana gelen huzursuzluklar önemli meseleler olarak politika yapıcıların odağına alınması gereken hususlardır. Ayrıca, iç ve dış faktörler ekseninde, havzanın dört ülke ile sınır olmasının da (Batı'dan Türkiye ve Irak, Kuzey'den Ermenistan ve Azerbaycan) göl meselesinin sosyo-kültürel yapısı ele alınırken altının çizilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda Urmiye Gölü'nun, bir ulusal güvenlik meselesi görünümüne bürünmesi gerek yetkililer tarafından gerekse araştırmacılar tarafından çeşitli bağlamlarda dikkate alınmıştır. Çeşitli araştırma sonuçlarında yer alan Urmiye Gölü'nün kurumasının siyasi ve güvenlik sonuçlarından bahsedilirse, göl çevresindeki sakinlerin refahının azalması, artan işsizlik, dönüşüm endüstrilerinin kapanması, turistlerin gelişinin azalması ve bölge gelirinin bu yönden de düşmesi meselelerinden bahsedilebilir. Öte yandan, devlet davranışlarına duyulan güvensizlik, etnik ve mezhep çatışmaların artması, bölgeyi yönetme zorlukları, entegrasyon ve ulusal kalkınmaya darbe, ulusal güvenlik faktörünün düşmesi, devletle muhalif grupların güçlendirilmesi, bölgede var olan, varlığı dolayısıyla da bölgedeki yatırımları büyük oranda engelleyen mesele olan terörün artması, ulusal bütünlük ve varoluşun tehdidi, ulusal gücün zayıflaması ortaya çıkabilecek muhtemel sonuçlar arasında yer almaktadır. Ekonomik ve politik kategorilerde değerlendirilebilen bu sonuçlara ek olarak sosyal sonuçlara da bakmak gerekmektedir. İnsanların kendi toprakları ve en sevdikleri yerlerde yaşamaktan mahrum bırakılması, marjinalleştirme-gecekondulaşmanın artması, şiddet, uyumsuzluk gibi sosyal kaynaklı sorunların artması, yoksulluk ve eşitsizlik gibi sonuçların altı çizilebilmektedir.[51]

Benzer bir değerlendirme ile konu ele alındığında, çevresel sorun niteliği taşıyan göllerin kurumasından kaynaklanan jeopolitik sonuçlar; siyasi, güvenlik, sosyal ve ekonomik gerilimler bakımından ülkeler için ciddi sorunlar

[51] Sirus Ahmadi and Mohamad Akbarzadeh, "Payamadha-yı Siyasi- Amniyyati-ye Hoşk Şodan-ı Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün Kurumasının Siyasi-Güvenlik Sonuçları}", **Jeopolitik**, Vol. 14, No. 3, 2018 (1397 h.ş.), pp. 95-127, (Çevrimiçi) http://ensani.ir/file/download/article/1556597872-9617-97-19.pdf ,20.12.2018.

oluşturabilmektedir. Göl havzasının büyük oranının yer aldığı Azerbaycan bölgesinin İran tarihindeki siyasi ve tarihsel önemi, coğrafi konumu dolayısıyla komşu olduğu çevre ülkeler ile siyasi ilişkileri dikkate değer meseleler arasında yer almaktadır. Kediye benzetilen İran haritasının başı konumunda olan bu bölge gerek meşrutiyet devrimi gerek islami devrim ve ardından Irak'la yaşanan savaş yılları gibi ülkenin bütünlüğünü koruyabilmesi açısından dönüm noktaları ve hasas süreçler sayılan dönemlerde, İran için vazgeçilmez bir bölge olmuştur. Bu perspektiflerden değerlendirildiğine, günümüzün konjönktürel koşullarında, artan vesayet savaşları gibi jeopolitik bağlantılı hareketlilikler çağı olarak görebiliceğimiz süreçte ulusal güvenliği sağlayıcı koşulların en üst seviyede gözetilmesi gerekir. Bu bölgedeki herhangi bir güvensizlik durumu, ulusal güvenlik faktörünü düşürebilmektedir. Bu bağlamda, havza alanındaki bu bölgede, yaşanacak şiddetli bir su sorunu gibi bir meselenin doğrudan iç ve dış güvenliği etkileme kapasitesine sahiptir. Jeopolitik açıdan önemli bir ülke ve sınır bölgesinde yer alan bu havza, yaşanan bir sorunun hidro-politik kriz gibi bir duruma dönüşebileceği varsayılırsa hem ulusal hem ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları arttırabilme gücü de görülecektir. Bu değerlendirme belki kötü bir senaryo olarak eleştirilebilir veya politika yapıcılarının karar ve davranışları bunu önleyebilir mahiyete sahip olabilirler. Ancak bu meselenin özünde yer alan kıvılcım niteliğindeki bir tehlikenin yok sayılması anlamına gelmemelidir. Hassas bir bölgede yer alan bu meselenin daha geniş kapsamlı bakışla değerlendirilmemesi, gerektiğinde su diplomasisinin düzgün bir şekilde uygulanmaması neticesinde bölgenin bir tehdit hiyerarşisiyle karşı karşıya kalabileceği, başka bir deyişle bazı tehditlerin, diğer yeni riskleri oluşturma ve güçlendirmede bir faktör olarak hareket edebileceğinin altı çizilmelidir. Bu çerçevede, gölün kurumasıyla, daralan geçim kaynakları ve ekonomik tehditlerin oluşmasına yol açmış bir çevre tehdidinin gerçekleşmesinden kaynaklanan durum, bir krizin ilk kıvılcımını harekete geçirebilme niteliğine sahiptir.[52] Ekonomik tehdit, Arap baharı, Suriye meselesi, İran'ın kendi içinde ara ara patlak veren itirazlar türünden örneklerde çokça göründüğü gibi, iç ve dış güvenliği doğrudan etkileyen sosyal ve politik tehditlere zemin oluşturabilmektedir. Bunun devamında yaşanan askeri müdaheleler, insani trajediler, göçler vb. bu

[52] Hüseyin Noruzi Ghushbulag ve Ali Hanafi, "Barrasi-yı Moşkelat-i Hidropolitik Daryaçe Urmiye ve Tasir-i An bar Amniyyat-e Melli {Urmiye Gölü'nün Hidropolitik Sorunlarının Araştırılması ve Onun Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkisi}", II. **Uluslararası Yer, Uzay ve Temiz Enerji Kongresi, Doğal Kaynak Yönetimi, Tarım ve Sürdürülebilir Kalkınma Odaklı Bildiriler**i, Tahran, 2016, pp.1-13, (Çevrimiçi) https://www.civilica.com/Paper-ATTITTDE02-ATTITTDE02_336=بررسی-مشکلات-هیدروپلتیک-دریاچه-ارومیه-و-تاثیر-آن-بر-امنیت-ملی.html , 20.08.2018.

durumun olumsuz sonuçlarıdır. Dolayısıyla bir çevre sorunu olan Urmiye Gölü'nün kuruma meselesi, salt bir doğal kaynak sorunu gibi görülmemeli, hükümet tarafından doğru okunup, İran'ın güvenlik durumu üzerindeki etkilerinin incelenmesinin yanısıra, bölge halkı, diğer canlılar ve ekosistemin karşılaşacağı sıkıntı da iyi değerlendirilmelidir. Bu doğrultuda mevcut su dahil bütün kaynakların sürdürülebilirlik esasına uygun olarak eşit bir biçimde paylaşımı, bölge sakinlerinin refah ve sağlığının sağlanması, diğer canlılar ve ekosistemin korunmasına yönelik girişimlerde bulunulmalıdır.

Risk durumu değerlendirmesine karşı bu sorunun bir varlık, bir zenginlik ve bir sosyal güç olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Bu bağlamda gölü kurtarmak için bölge insanının yeteneklerini kullanmaya odaklı bakış açısının insani çeşitlilik ve doğal zenginliklere sahip bir bölge olan Urmiye Gölü ve havzasının önemini gözler önüne sermektedir. Bu doğrultuda, son on yılda yaklaşık 35 STK faaliyete başlamıştır. Bu gibi devlet dışı kuruluşların bölgede çevre bilgi ve farkındalığını arttırmasında ve bölge yönetimindeki gönüllü faaliyetlerin üstelenilmesindeki rolü insani güç kategorisinde değerlendirilmelidir.

Göl havzanın sulak bölgesinde 36 şehir ve 3150'den fazla köyde yaklaşık olarak toplam 5 milyonluk bir nüfus yaşamaktadır. Bu rakama ek olarak gölün ekolojik havzasının içinde 9 şehir ve 250 köyde de yaklaşık 700,000'lik bir nüfus yaşamaktadır. Böylece gölün insani yapısından bahsederken çoğu tarım ve tarımla yakın ilişkisi olan hayvancılıkla uğraşan yaklaşık 5,7 milyonluk bir nüfustan bahsedilmektedir. Bu insanların %90'ı Türk, %7'si Kürt ve %3 diğer etnik kökenlere mensuptur. Dini/mezhepsel olarak çoğunlukta olan grup %90 ile Müslüman-Şii'ler ve %7 Müslüman-Sünnilerdir. Diğerleri Müslümanlarla aynı coğrafyada yan yana yaşayan dini azınlıklar sayılan Asuri ve Ermenilerdir. 2006 yılında yapılmış olan bir başka istatistiki çalışmaya göre de havzanın yaşam alanı 57 şehir ve 3028 köyden ibarettir. Bunlardan 34 şehir ve 950 Köy Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde, 21 şehir 1784 köy Batı Azerbaycan Eyaleti'nde ve 2 şehir 294 Köy ise Kürdistan Eyaleti'nde yer almaktadır. Bir diğer istatistiğe göre, havzanın ekolojik bölgesinde yaşayanların demografik dağılımı %72,5 kırsal Türkler, %6,5 kırsal Kürtler ve geriye kalan %21 ise aşiret nüfusuna sahip çok-dilli bölgeler olan Türk-Kürt, Türk-Asuri, Türk-Asuri-Ermeni ve Türk-Kürt-Asuri gibi dilleri konuşan bölgelerdir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, İran Devleti resmi istatistik kurumu tarafından her on yılda bir nüfus sayımı yapılmaktaydı. Ancak, Ahmedinecad döneminden, bu oranlar her beş yılda bir verilmeye başlamıştır. Son on beş yıllık sürede, gölün %90'ından fazlasının kurumasının bu topraklardaki nüfus dağılımı üzerindeki etkisi olmuştur. Gölün kurumaya başlamasının olumsuz etkilerinden dolayı ortaya çıkan zor yaşam şartları neticesinde insanlar başka bölgelere göç etmeye kalmıştır. Saha araştırmaları sırasındaki gözlemlere dayanarak cinsiyet açısından bir değerlendirilme yapılırsa göze çarpan konulardan biri, en çok erkeklerin göçe başvuruyor olmasıdır.

İnsanlar, binlerce yıl Urmiye Gölü çevresinde yaşamışlardır. Ancak, son yıllarda daha önce hiç görülmediği kadar demografik olarak nüfus yoğunluğu artmıştır (Ek-25). Daha çok nüfus, doğal kaynaklar üzerinde daha çok talep oluşması anlamına gelmekte olup yeni hayat tarzlarına bağlı olarak ortaya çıkan yeni tür yan ihtiyaçların giderilmesini gerektirmektedir. Bunların tümünden Urmiye Gölü ekosistemi üzerinde baskıyı oluşturan nedenler olarak bahsedilmektedir.

Nüfusun, 1976 yılında 2,6 milyon iken 1996'da 4,3 milyona ulaşması, göl üzerinde oluşan ilk baskıdır. Yıllık ortalama nüfus artış oranı son yirmi yıllık süreçte %2,6 (şehirlerde %4.14 ve köylerde %0,55) olmuştur. Bu oran 2011-2016 yılları arasında Batı Azerbaycan'da %0,85 (şehirlerde %2.02 ve köylerde-%0,33) ve Doğu Azerbaycan'da ise %0,85 (şehirlerde %0,97 ve köylerde %2,03) olarak açıklanmıştır. Tablo 2.4'de Urmiye Gölü havzası içinde 1976-1996 yılları arasındaki kentsel ve kırsal nüfus artışları sunulmuştur.

Son yıllara bakıldığında insanların (özellikle eğitimli-erkeklerin) köyden kente göçü de artmıştır. 1996 yılında %76,5 olan okuma yazma oranlarında çarpıcı artış olmuştur.[53] Eğitime yönelik artan bu eğilim, üniversite ve yükseköğretim alanlarında da devam ettirilmiştir. Birinci bölümde de aktarıldığı gibi dünya gelişmiş ve çok nüfuslu ülkelerinden bile 5 kat fazla üniversitenin İran'da açılması konusu göç meselesi ile birlikte değerlendirilmesi gereken hususlardandır.[54] Bir yandan özelleştirme yolunun açılması, diğer yandan ciddi olarak gelir kaynağı olduğu düşünülen özel üniversite zincirlerinin açılıp artması sözkonusu olmuştur. Rafsancani, Jasbi gibi isimlerin

[53] Nemat Farahbod et. al., **a.g.e.**, pp. ıv.
[54] "İran 5 Barabare Keşvarhaye Pişrafte Daneşgah Darad Ama Dar Hedmate Eştegal Nist {İran'ın Gelişmiş Ülkelerden Beş Kat daha fazla Üniversitesi var, Ancak İstihdamın Hizmetinde Değil}", **Khabar Online**, 25.12.2016, (Çevrimiçi) khabaronline.ir/news/615892 ,02.07.2017.

yönetim kurul üyeleri olduğu, devlet ve devlete yakın kişiler tarafından açılan Azad Üniversiteleri zinciri bu girişimlerin en önde gelen faaliyetlerini oluşturmaktadır. Sayıları her geçen gün artan Azad -Özel üniversitelerine ek olarak ilerleyen yıllarda, Geyre Entefai, Jamee Elmi Karbordi, Pardis gibi Türkeye'deki Vakıf üniversitelerine benzer yeni okullar da eğitim alanındaki zincirlemeye eklenmiştir. Hem köy hem de şehirde yaşayan üniversitelerde okumaya başlamıştır. Teknolojik araçlar ile medya ve sosyal platformların artmasıyla insanlar başka bölgeler, başka şehirler ve ülkelerle tanışmakta ve eğitim-iş alanları dönüşüme uğramaktadır. Göl çevresinde yaşayan insanlar da bu değişimlerden istisna değillerdir. Hem eğitim oranı arttıkça hem de kuruma nedenli ekonomik kaynaklar kısıtlanıp geçim yolları daraldıkça özellikle köylüler daha iyi bir yaşam yeri bulabilmek için göçe başvurmaya başlamışlardır. Bu koşulların zorlaşması göç edenlerin sayısını daha da artabilmektedir. Göle en yakın köylerden biri sayılan saha araştırmasında ziyaret edilen köylerden sadece biri olan Galgaçı köy sakinlerinin sıkça vurguladığı hususlardan biri, yıllardır tanıdıkları komşularının ve genç erkeklerin köyü terk etmesidir.[55]

Tablo 2.4. Urmiye Göl'ü Havzası İçinde Kentsel ve Kırsal Nüfus Artışı 1976-1996 yılları arasında (milyon)[56]

Aralık (Area)	1976		1986		Ortalama Yıllık Büyüme %	1996		Ortalama Yıllık Büyüme %
Yıl	Pop.	%	Pop.	%		Yıl	Pop.	%
Havza	2,7	100,0	3,7	100,0	3,2	Havza	2,7	100,0
Kentsel	1,2	46,0	2,1	57,0	5,5	Kentsel	1,2	46,0
Kırsal	1,4	54,0	1,6	43,0	1,3	Kırsal	1,4	54,0

Aralık (Area)	2006		Ortalama Yıllık Büyüme %	2011		Ortalama Yıllık Büyüme %	2016		Aralık (Area)
Yıl	Pop. ≈	%		Pop. ≈	%	Yıl	Pop. ≈	%	

[55] 10 Haziran 2015'te saha araltırması kapsamında Galgaçı Köyü sakinleriyle görüşme gerçekleştirilmiştir.

[56] Urmia Lake Restoration Program, **A Short Viwe on Urmia Lake Basin**, (Çevrimiçi) http://ulrp.sharif.ir/en/page/about-urmia-lake-basin ,14.10.2015**;** http://www.ostan-ag.gov.ir/ , https://www.ostan-as.ir/ , http://www.ostan-kd.ir/ ,22.02.2020.

Havza	4,9	100	100	5,4	100	Havza	4,9	100	100
Kentsel	3,5	70	1,4	3,9	73	Kentsel	3,5	70	1,4
Kırsal	1,4	30	0,9	1,5	27	Kırsal	1,4	30	0,9

(**Kaynak**: Urmia Lake Restoration Program, 2015)

Az önce vurgulandığı, sözlü tarih çalışmaları esnasında Galgaçı, Karabağ, Gövercin Kala gibi köylerde de yakından izlendiği gibi, son dönemlerdeki özellikle genç erkeklerin göçü ile birlikte, geride kalan kadınların tarım işlerine daha düşük oranda müdahil olduğu varsayıldığında bölge tarımındaki insani güç, daha çok yaşlılardan oluşacaktır. Tarım alanındaki faaliyetlere Batı Azerbaycan'daki kadınlar Doğu Azerbaycan'daki kadınlardan daha düşük bir oranda katılım gerçekleştirmektedirler. Iran'da kadının tarım anlamındaki en yaygın iş gücü olarak görüldüğü bölgelerinden biri Hazar Denizi çevresi Şumal (Kuzey) bölgesidir. Buradaki bir endişe, eğer havzadaki durum böyle devam ederse, ilerleyen yıllarda tarım tecrübesi ve bilgisi, bir bakıma belki de azalarak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir. Zira göç ile birlikte, kurumanın olumsuz yanlarından olan yeterli suyun bulunmaması da bir diğer etken olarak tarım alanlarındaki faaliyetleri kısıtlamıştır. Bu sürecin devamında, bölgedeki tarım ve ürün yetiştirme geleneğinin usul ve metotları da beraberinde gidecektir.

Başka bir ifadeyle, kuruma ile şehirleşme oranı arasında da bir bağlantı mevcuttur. Bu göçlerin sadece aynı eyalete bağlı şehirlere değil, başka eyaletelerde bulunan büyük şehirlere veya yurtdışına gerçekleştirildiği de görülmektedir. Yaşam koşulları zorlaştıkça insanlar göçten başka bir çıkış yolu bulamadığı için göç gerçeği ile karşılaşmaktadırlar. Göçlerin büyük oranda şehirlere doğru yaşandığı gerçeği göz önünde tutulduğunda, şehirleşmenin beraberinde getirdiği daha yüksek maliyetli yaşam mevcut ihtiyaçların üzerine yeni yükler olarak eklenebilmektedir.

İran İstatistik Kurumunun yayınladığı verilere göre,[57] Batı Azerbaycan ve Doğu Azerbaycan Eyaletlerinin nüfus oranı 30 yıllık bir zaman diliminde (1985 ile 2015) Tablo 2.5'de de gösterildiği gibi değişiklik göstermiştir.

1985-95 yılları arasında kırsal nüfus 112.085, kentsel nüfus ise 401.282 oranında artmıştır. Ardından mevcut istatistiklere bakıldığında 1990-2010 arasında

[57] **Markez-i Amar-ı İran {İran İstatistik Merkezi}**, (Çevrimiçi) http://www.amar.org.ir ,23.01.2020.

kırsal nüfus yaklaşık 378.982 düşerken kentsel nüfus bu süre zarfında yaklaşık 1.621.252 artmıştır. Toplam olarak Batı ve Doğu Azerbaycan Eyaletlerinin nüfusunun 1985-2015 yıllarında 2.125.311 arttığı görülmektedir. Bu sayı, kentsel alanda 2,5 milyona yakın bir artışı, kırsal alanda ise 330 binden fazla bir düşüşü göstermektedir.

Tablo 2.5. Batı ve Doğu Azerbaycan Nüfus Eğilimi (milyon)[58]

Yıl	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Toplam nüfus
1985	2.489.188	2.560.371	5.049.559
1990	2.890.470	2.672.456	5.562.926
1995	3.319.645	2.502.215	5.821.860
2005	4.127.493	2.349.422	6.376.915
2010	4.511.722	2.293.474	6.805.196
2015	4.945.634	2.229.236	7.174.870

(**Kaynak**: Yusuf Alizade Govarchın Ghale, 2014)

Yukarıdaki tablolarda göründüğü gibi 1970'li yıllardan 90'lı yıllara gelindiğinde nüfus oranı yaklaşık iki katına çıkmış ancak su kapasitesi iki katına yükselmemiştir. Daha doğru bir ifadeyle nüfus ile su kapasitesi arasında ters bir ilişki kurulmaktadır. Bu da nüfusun artmasıyla kişi başına düşen su miktarının daha az olması anlamına gelmektedir. Nüfus faktörüne, sanayileşme, hızlı kentleşme, şehir hayatının standartlarına ayak uydurarak daha fazla ve hesapsızca tüketme, tarımın artışı ve sürdürebilirlikten uzak hatalı yönetim gibi insan kaynaklı müdahaleleri de eklersek su miktarının ne oranda azalacağı tahmin edilebilmektedir. Bu bağlamdaysa ekosistemi suya bağlı olan Urmiye Gölü ve havzasında yaşayan bütün canlıların durumunun ehemmiyeti ve durumlarının aciliyeti öne çıkmaktadır.

[58] Yusuf Alizade Govarchın Ghale, "Multi temporal Change Detection on Urmia Lake and Its Catchment Area Using Remote Sensing and Geographical Information Systems", **Master Thesis, İTÜ**, June 2014, pp. 38, (Çevrimiçi) http://akademi.itu.edu.tr/search-results?st=Urmia%20Lake&cp=1&ps=20&et ,16.02.2017.

2.2.2.3. Nehirler ve Barajlar

Sosyal kaynaklı sorunlar olarak bu çalışmada ele alınan üçüncü ve son parametre, **nehirler** ve o nehirler üzerine yapılan **barajlardır**. Daha önce de belirtildiği gibi, havza coğrafi konumu itibariyle, Kuzey'den Azerbaycan ve Ermenistan'la, Kuzey Batı ve Batı'dan ise Türkiye Cumhuriyeti ve Irak ülkeleriyle komşudur. Gölün su havzasının ekolojik yapısı açısından, İran'ın Kuzey Batısında 51,876 km^2 bir büyüklüğü kapsayan deniz seviyesinden 1,276 m^2 yüksekliktedir. Ayrıca, 40 km^2 genişliğe ve 130 km^2 uzunluğa sahiptir. Ortalama derinliği 5,4 m^2 en fazla 16 m^2 derinlikle oldukça tuzlu bir göldür.[59] Daha önce de söylendiği gibi, dünyayın en tuzlu göllerinden sayılmaktadır. Suyun derinlik ve tuzluluk miktarı çeşitli mevsimlerdeki buharlaşma oranı ve göle gelen su miktarı ile değişmektedir. Bu alanın %51'i Batı Azerbaycan'da, %39'u Doğu Azerbaycan'da ve %10'ü ise Kürdistan'da yer almaktadır[60] (EK-1 ve EK-5). Havza, Urmiye Göletleri, Kobi Gölü, Kuru Göl ve Şor Göl (Yadegarlu and Taş Durge) olarak dört kısımdan oluşmaktadır. UNESCO biosfer rezervi[61] göl çevresinin tümü, devlete ait olup Milli Park ve Ramsar Alanı adını almıştır. %85'i doğal meralardan oluşup gerisi Urmiye gölleri, ovalar, tuzlu su göletleri, adalar ve ormanlardan oluşmaktadır (EK-26).

Son zamanlarda, bazı bölgelerde sanayinin gelişmesinin yanı sıra hala bölgenin birçok kısmında tarım ve hayvancılık, bölge nüfusunun ilk sıradaki meşgalesidir. Havzadan normal bir yılda 4 milyon 700 bin m^3'ten daha fazla su alımı yapılmakta olup bu alınan suyun, %94'ü tarım için kullanılmaktadır. Toplam olarak tüketilen su miktarının %64'ünü yüzey sularından gerisini ise yer altı sularından tedarik edilmektedir. Nüfus artışıyla, bölge geliştirme projeleri gibi planlar ile bölgedeki su gereksiniminin temini doğrultusunda 2021 yılına kadar yıllık yaklaşık 6 milyardan daha fazla su göl havzasından alınacaktır. Bu da göle günümüzden %25 daha az su aktarılacağı anlamına gelmektedir. Hal böyleyken, gölün kurtulması için daha fazla su tasarrufu yapmak gerekmektedir. Bunun için de bölge halkının en büyük ekonomik kaynağı olan, aynı zamanda en çok su tüketen sektör niteliği taşıyan tarım alanında devrim niteliğinde bir değişim ve belki de dönüşüm yaşanması gerekmektedir. İşte bu

---

[59] "Karguruh-ı Modiriyat-ı Paydar-ı Manabe Ab ve Keşavarzi, Barnameyi Modiriyat-ı Riske Hoşksali-yı Hozeye Abhize Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü Sulak Havzasının Kuraklık Risk Yönetimi Planlaması}", **Motaleat-e Paye**, C:1, 2012, pp. 3-4.

[60] Nemat Farahbod et. al., **a.g.e.,** pp. 2.

[61] **UNESCO, Biosphere Reserve Location Map-Iran**, (Çevrimiçi) http://www.unesco.org/mabdb/br/brdir/asia/Iranmap.htm ,10.05.2020.

çalışmanın amaçlarından birisi, konu hakkında bir farkındalık uyandırabilme çabasıdır. Bölgeyi bilen birisi için gölün eskiden bol miktarda suya sahip olan hali, şimdiki kuruma seyrinde olan hali ve tahmini gelecekteki durumu dikkate alındığında oldukça olumsuz bir durumdur. Sosyal yönüyle şimdiki kuşak için kendisinden sonra gelecek nesillere tuzla karışık toprak fırtınası, çeşitli astım, yüksek tansiyon, cilt ve akciğer kanserleri gibi hastalıkların* yüksek olduğu riskli, sıcak ve kurak bir yaşam alanı miras bırakılması asla arzu edilemeyecek bir durumdur. Yasal olarak da İran Anayasası'nın 50. maddesi gereğince şimdiki nesilden gelişen bir sosyal hayat için gelecek nesillere miras bırakılacak olan çevrenin korunması, sosyal bir görev olarak tanımlanmaktadır. Bu maddede, doğal çevrenin kirlenmesine veyahut onu düzeltilemez tahribatla olumsuz yönde etkileyecek olan ekonomik ve benzeri çalışmaların yasaklandığını direk olarak açıklamıştır. Bu bağlamda, bu ve benzer sorunlarda devlet, millet, resmi olan/olmayan organlar, yurt içi ve konuyla ilgili yurt dışı aktivistler, ilgili kurumlar bu gibi sorunları çözmeye yönelik birlikte adımlar atmalıdırlar. Bu araştırmanın son bölümünde bu konulara yer verilip konuyla ilgili çeşitli kuruluşlar ve davranışlar analiz edilmektedir.

Göl havzasındaki nehirler ve barajlarla ilgili bulunan haritalarda da göründüğü üzere, birkaç ırmak hariç bütün nehirler üzerinde çeşitli barajlar yapılmıştır (EK-11, 12 ve 13). Günümüzün mevcut barajları dolayısıyla, havzada bulunan çeşitli nehir ve akımların suları artık pek göle akmamaktadır.

Aynı zamanda, Urmiye Gölü havzasında çeşitli kuru ve sulak yaşam alanları bulunmaktadır. Bu alanlarda, tatlı ve tuzlu göller de mevcuttur. Gölün kendi ekolojik bölgesinin içinde korunması ve yönetilmesi gereken 17 adet[62] önemli bölge**[63] vardır.

1) Urmiye Gölü içerisindeki karasal alanlar: Kaboodan, Arezu, Ashk, Espir ve Doguzlar (Dokuzlu) Adaları (RS, NP, BR, IBA)

2) Gara Geşlaq Bataklıkları (IBA & NHA)

---

* Gölün kurumasıyla sağlık alanı hangi yönlerle tehdit edileceği ile ilgili çalışmalar daha sürmektedir. Haziran 2015'e kadar herhangi bir bilimsel çalışmanın yayınlanmadığı bilgisi mevcuttur. Sadece üç köy çocukları üzerinde yapılan bir araştırma var. O da solunum hastalıkları gibi bir durumu doğurabileceği sonucuna varabilmektedir.

[62] Hamid Farahani Rad et. al., **a.g.e.,** pp. 5.

** Açıklamalar: RS= Ramsar Site; NP= National Park; BR= Biosphere Reserve; IBA=Important Bird Area; and NHA= No Hunting Area; NIBA= National Important Bird Area.

[63] Nemat Farahbod et. al., **a.g.e.,** pp.2-4.

3) Gerde Geet and Mamiyand (IBA & NHA)

4) Nowruzlu Rezervuarı (IBA)

5) Islami Yarımadası (NHA)

6) Şor Göl (RS & IBA)

7) Yadegarlu (RS & IBA)

8) Dorgeh Sangi (Daş Durgeh) (RS & IBA)

9) Kobi / Gopi Gölü (Babaali) (RS & IBA)

10) Gara Gol Göleti (Wetland) (NIBA)

11) Ağziyarat (IBA)

12) Kani Berazan (NIBA)

13) Şaitan Abad (NIBA)

14) Islam Abad/Juhood Abad (NIBA)

15) Gopi Gazan ve Garous (NIBA)

16) Jamal Abad (NIBA)

17) Cangiz Goli (NIBA)

Resmi olarak bilinmeyen, ancak ekosistemi için büyük önem taşıyan ve uygun yönetim gerektiren gölün çevresinde bazı ek alanlar vardır. Bu alanlar şunlardır:

18) Zarrineh Rud* (Zarrine Nehri) deltası

19) Simineh Rud deltası

20) Mahabad Nehri deltası

21) Nazlu Çayı** deltası

* Rud: Farsçada Nehir anlamındadır. Yukarıdaki örnekte tam isim olarak Zarrineh Rud (Zarrine Nehri) dir.

** Chai: Azerbaycan Türkçesinde nehir, Irmak anlamında olan Çay anlamına gelmektedir. Ek bilgi olarak aktarılabilecek şu ki, nehir anlamı taşıyan bazen rud bazen çay olarak kullanılan kimi zaman farsça kimi zaman Türkçe olan bu karmaşık durum, devrim sonrası yıllarda, devrim öncesinde de olduğu gibi zaman zaman bölgeler, şehirler, sokaklar, dağlar, nehirler v.b.'i isim değişikliğine uğramanın da bir sonucudur. Bununla ilgili dünyada da benzer örneklerin olduğunu biliyoruz. İran'daki de bundan müstesna değildir. Özellikle yerel halkı Fars etniğinden

22) Baranduz Çayı deltası

23) Şahr Çayı deltası

24) Sofi Çayı deltası

25) Mardog Çayı deltası

26) Sofian Çayı deltası

27) Agaj Çayı deltası

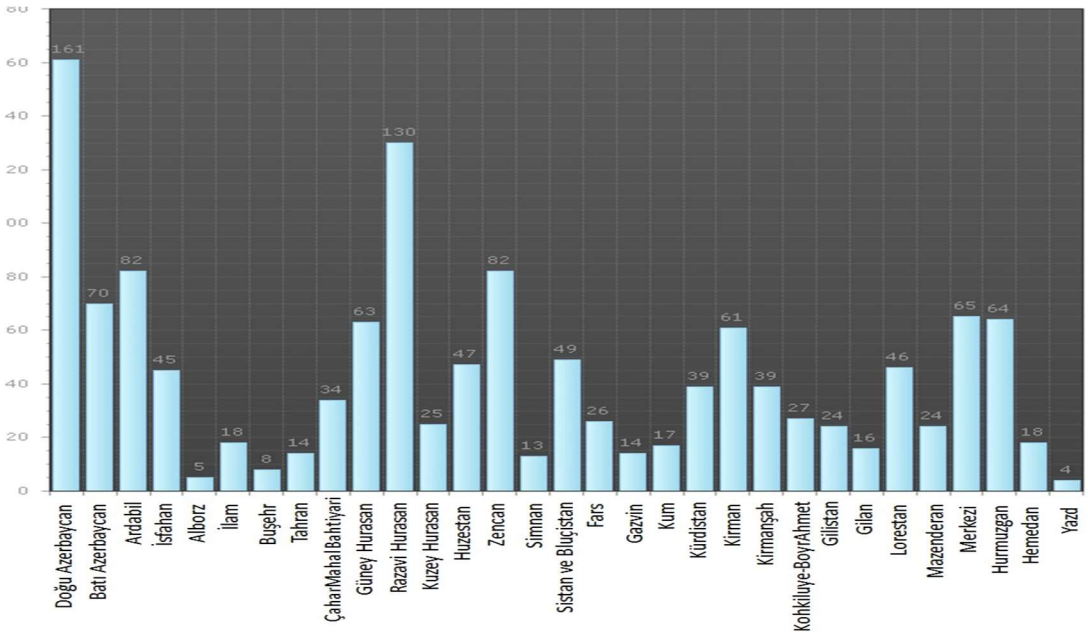
28) Rozeh Çayı deltası

29) Gadar Chai deltası

Yüzey su girişi olarak sayılan göle akan hemen hemen bütün nehirler üzerine bir veya birkaç baraj inşa edilmiştir. Üçüncü bölümde devrim sonrası süreçte çeşitli hükümetler döneminde gerçekleştirilen baraj gibi girişimlerinin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Örneğin Ahmedinecad'ın 3 günde kuyu izinlerini 3 katına çıkarması gibi tedbirsizliklerin gerçekleştirilmesinden detaylıca bahsedilmektedir.[64] Burada gölün kurumasına ilişkin bir insani müdahele anlamında olan havza kapasitesinin üzerinde barajın inşası, nehirler gibi göle akan su akışının engellenmesine değinilerek, mevcut diğer etkenlerle bir arada değerlendirilmesine yer verilmiştir. Şekil 2.1'de görüldüğü gibi ülke çapında en yüksek baraj yapımı havzada alanında yer alan Doğu Azerbaycan Eyaletine aittir. Diğer havza alanı olan Batı Azerbaycan Eyaleti ise ülke sıralamasında 5.sırada yer almaktadır. Bu bölümün ardından kuruma sorununun yol açtığı sonuçlar üzerinde durulacaktır.

olmayan bölgelerde bu durum daha da belirgindir. Bir nevi homojen kültür yaratmanın adı altında ortak kültür, ortak dil, ortak kelimeler gibi anlayışın dışa yansımasıdır.

[64] "Ahmedinecad 3 Ruze, Ecaze-yı Hafri Çah ra 3 Beraber Kard, {Ahmedinecad 3Günde Kuyu Kazma İznini 3katına çıkarttı}", **Tabnak News**, 31.05.2015 (10.03.1394 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.tabnak.ir/fa/news/504809/احمدی%E2%80%8Cنژاد-۳-روزه-اجازه-حفر-چاه-را-۳-برابر-کرد, 10.06.2019.

Şekil 2.1. Eyaletlere Göre Toplam Baraj Sayıları[65]

(**Kaynak**: Sherkae Modiriyat-e Manabee Ab-e İran, 2020)

2.3. SORUNUN DOĞURDUĞU EKONOMİK, POLİTİK, SOSYAL VE FİZİKİ-EKOLOJİK SONUÇLAR

Günümüzde riskler büyük oranda insan faaliyetlerinin bir sonucu olup küresel çapta önemli etkilere sahiptir. Bu doğrultuda, önemli bir literatür geliştiğini görmek de mümkündür. Bu literatürün başlıca bir kavram, risk toplumu konusudur. 1980'lerde ortaya çıkmış, 1990'lı yıllardaki popülaritesi artarak, hem daha geniş bir modernitenin düşünülmesi eğilimi dolayısıyla hem de popüler söylem bağlamında değerlendirilmiştir. Özellikle dönemin artan çevresel endişelerine ilişkin bir sonuç olarak ele alınmaya başlamıştır.[66] Post-modern toplumların tanımlayıcı özelliği olan risk kavramı pek çok yazar tarafından ele alınmıştır. Bu bağlamdaki öncü yazarlardan, İngiliz yazar Anthony Giddens ile Alman düşünür Ulrich Beck'ten bahsetmek yerinde olacaktır. ''Post'' öneği (pişvand) temasına sahip *Risk Toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru (1992)* {*Risk Society: Towards A New Modernity*} eseri, 1986 yılında Almanya'da ilk yayınlandığından itibaren Beck'in en önemli eseri haline gelmiştir.

[65] **Sherkae Modiriyat-e Manabee Ab-e İran** (**İran Su kaynakları Yönetimi resmi web sitesi**), (Çevrimiçi) http://daminfo.wrm.ir/fa/dam/province , 22.04.2020.
[66] **Risk society,** (Çevrimiçi) 16.05.2017. https://en.wikipedia.org/wiki/Risk_society 16.05.2017.

Beck'in teorisinin odak noktası olan modernizasyon, 19.y.y.'daki feodal toplumu ortadan kaldırarak endüstriyel toplumu üretmiştir. Bugün ise modernizasyon, endüstriyel toplumun yerine post-endüstriyel topluma geçiş yaparak, başka bir modernite doğurmuştur. Bizler ise bu modernite içindeki çekişmenin görgü tanıklarıyız.[67] Beck eserindeki yeni teorik çerçevesinde, riskin, modernleşmenin yol açtığı ve yarattığı tehlikeler ve güvensizliklerle sistematik bir ilişki içinde olmaya dikkat çekerek, post-modern toplumun tanımlayıcı özelliği olduğunu vurgular.[68] Beck, Risk Toplumu eserinde bir yandan neo-Marksizm'i aşmaya ve liberal toplumsal değişme teorilerini canlandırmaya çalışırken diğer yandan, görünüşte birbirleriyle bağlantısız ve ilişkisiz bir dizi olay ve faaliyetleri (Çernobil, BSE(Biyolojik Savaş Riski), HIV, Üçüncü Dünya Borçları gibi büyük çapta olayları), feminizm, kitlesel tüketim ve sınıf mücadelesinin gücünü yitirmesi gibi sosyal ve siyasal hareketlerle ilişkilendirmeye çalışmıştır.[69]

Beck'e göre modern toplum, sanayi-öncesi ve hatta sanayi toplumlarından ayrıdır. Sanayi öncesi toplumlarda, riskler büyük oranda doğal kaynaklı olup (seller, kuraklık, veba gibi) insan kontrolü dışında gerçekleşmiştir. Ancak, insanın sistematik bir şekilde kendi çevresinin ve doğanın kontrolünü ele geçirmeye başlaması sanayi toplumunun özelliğidir. Hayatın her zaman tehlikeli olduğunun kabul edilişinden bu yana, Beck, geçmişin tehlikeleri ile sanayi toplumunun kendisi tarafından üretilen riskler arasındaki farkı vurgulamaktadır.[70] Sanayi, insanın inşa ettiği barajlarla selleri önler, tarım arazisini genişleterek yiyecekler üretip besin yetiştirir, ürettiği ilaçlarla ölümcül hastalıkları önler ve böylece doğal felaketlerin üstesinden gelebilmeyi başarır. Ancak, insan eliyle geliştirilen yeni ürünlerin kendileri, çeşitli tehlikelere zemin hazırlamaktadır. Örneğin, daha çok ulusal çaplarda belirgin olan, 19.yy'ın yeni sanayi kentlerinin kirli havası ve de yeni fabrikaların yol açtığı kirliliklerden bahsedilmiştir. Bu ikili ayırımdan bakıldığında, post-modern toplum insanı, sadece doğa üzerindeki gücünü arttırmakla kalmayıp bizzat doğanın kontrolünü de ele geçirmeye çalışmıştır. Böylelikle yaşadığı evreni büyük tehlikelerle yüz yüze bırakmıştır. Nükleer enerji,

---

[67] Ulrich Beck, **Risk Society: Towards a New Modernity**, Çev. Mark Ritter, SAGE Publications, London 1992, Preface, pp. 9-10, (Çevrimiçi) https://www.slideshare.net/saksithcamluang/risk-society , 17.05.2017

[68] Pat Caplan, **Risk Revisited**, Pluto Press, London 2000, Introduction chapter, pp. 3**;** Martin Slattery, Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, **Sosyolojide Temel Fikirler**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 4. bs, Kasım 2011, pp. 454.

[69] Martin Slattery, Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, **a.g.e.**, s. 454.

[70] Ulrich Beck, **a.g.e.**, pp. 134.

kitlesel imha silahları, HIV, BSE, Fosil yakıtların pervasızca kullanılmasının yarattığı küresel ısınma, terör vb. hususlar, gezegeni yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktada, artık risklerin yerelden evrensele doğru, Kuzey'den Güney'e ve Doğu'dan Batı'ya uzanan bir eksende bütün insanlığı tehdit eden bir hale gelmesine şahitlik edilmektedir. Bununla birlikte, bireyler büyük risk senaryolarından korunmak ve hayatta kalmak için kişisel aktivitelerini özelleştirmeye odaklanmışlardır. Burada sosyal düzen, risk faktörleri, post modern öncesi ve sonrası dönemleri ile kıyaslandığında, kabaca, bireyin giderek soyutlanması ile aciz ve korunmasız kılındığı konusuna da dikkat çekmektedir.[71]

Beck'e göre sınıf temelli toplumlarda amaç, refah ve mutluluğun sağlanması iken risk toplumunda temel amaç, kar elde etmekten ziyade güvenlik ve istikrar denilebilecek, hayatta kalabilme gayesidir. Başka bir tabirle, risklerle başa çıkmak artık sosyal bir eylem olmasının yanı sıra, aynı zamanda bireysel bir eylem haline de gelmiştir. Buna paralel olarak, kişisel kararlar da uluslararası sonuçlar doğurabilmektedir.

Bunun için Beck, post-modern bir dünyaya değil, riskin ve risk iradesinin tanımlayıcı özellikleri olduğu ikinci bir moderniteye geçtiğimizi ifade etmektedir. Diğer bir değişle, bütün eylemlerin her düzeyde -bireysel, sosyal, ulusal, uluslararası düzeyler olabilir-, önceden bilinmeyen rastgele sonuçlara sahip olduğu bir refleksif modernleşme çağına geçtiğimizi ifade eder.

Giddens de aynı noktadan hareketle basit modernleşme* ve refleksif modernleşme** ayrımı üzerinde durmaktadır. Basit modernleşme, eski tip tek hatlı modernizasyon iken refleksif modernizasyon, bunun aksine modern düzenin sınırları ve çelişkileri ile bağlantı kurmayı gerektirir. Bunlar, çeşitli sosyal hareketlerle ilişkili çeşitli yeni politik alanlarda açıkça görünmektedir. Otoyol protestolarında, hayvan hakları gösterilerinde ve benzer birçok gıda tartışmalarında görünür kılınmıştır.

Refleksif modernizasyon, modern düzenin sınırları ve çelişkileri ile bağlantı kurmayı gerektirmektedir. Olaylara basit modernizasyon gibi bakmayıp, aksine Refleksif modernizasyonda seçenek hakkı tanınmaktadır. Refleksif modernleşme,

---

[71] Martin Slattery, Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, **Sosyolojide Temel Fikirler**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 4. bs, Kasım 2011, pp. 454-455

* Simple Modernisation

** Reflexive Modernisation

daha genel anlamda risk gibi, kesinlikle olumsuz bir ihtimal durumu değildir, olumlu politik katılım için birçok olasılık sunabilmektedir.[72] Dünyanın çeşitli bölgelerinde yerel su, toprak ve hava gibi ekolojik kaynakların korunması için şirketler veya hükümetler eliyle yapılmak istenen HES ve benzeri projelere karşı köylerdeki-yerelde- verilen mücadeleler, bunun en açık örneğidir. Hem aynı hedefe taş atan yüzlerce olduğunda yapılanın artık suç değil, gösteri sayıldığının kavranıldığı bir çağa geçildiğinin işeretidir.[73] Burada, literatürde de genişçe bahsedilen konu olarak toplumsal hareketlenmenin en güçlü yönüne atıfta bulunmaktadır.

Beck'e göre, modern bilim ve teknoloji sayesinde daha fazla bilgi edindikçe ve ayrıca, küresel iletişim araçları ile internet sayesinde daha fazla iletişim sağlandıkça daha az kontrol sahibi olmaktayız.[74] Artık uzmanlara güvenmiyoruz, politikacılarımızın, bilim insanlarımızın ve doktorlarımızın verdikleri kararlara itibar etmiyoruz. Bu nokta, Giddens'in da vurguladığı refleksif modernizasyonun göstergeleridir. Geleneksel karar alma mekanizması ve süreçleri, artık halkın incelenmesine ve tartışmasına daha açık bir hal almaktadır. Bu alandaki itirazlar, yeni mücadeleler doğurmaya ve bu yeni mücadelelerin kitlesel protesto ve toplumsal anlamdaki hareketlerin artışına yansımaktadır. Burada, doğanın siyasallaştırıldığı, ona müdahale edilmesinin getirdiği riskler de daha iyi kavranmıştır. Tezin devamında, Türkiye'deki uluslararası bir şirket ve onun içerideki ortağı eliyle kalkınma adına yok olmaya doğru giden bir doğa örneğinden bahsedilmiştir. Bu örnekte, risklerin kavrandığının doğurduğu bir sonuç olarak yerel çapta bile olsa yaşanan birtakım hareketlenmeler gösterilmiştir. Ekolojik krizler konusu, çağdaş dönemin sosyal analizinin merkezinde yerini almaktadır. Giddens ve Beck'e göre insanlar, doğal afetlere maruz kalarak risk düzeyinin öznesi olmuşlar ve genellikle eskiden bunları insan ürünü olmayan afetler olarak algılamışlardır. Ancak, modern toplumlarda modernizasyon süreci, kendisinin sonucu olan kirlilik, yeni keşfedilmiş virüsler, hastalıklar ve suç gibi risklere de maruz kalmaktadır. Giddens bunları dışsal/harici* riskler ve üretilen riskler** olarak iki türe ayırıp tanımlamıştır. Sanayi toplumunun

---

[72] Anthony Giddens, ''Risk and Responsibility",**Modern Law Review**, Vol. 62, No:1, 2003, pp. 1-10, (Çevrim İçi) http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1468-2230.00188/epdf ,20.10.2017.

[73] Muammer Sakaryalı, **Kışladağ'dan Mektup Var: Su Perisine Mektuplar**, Yeni İnsan Yayınevi, Ekoloji Serisi, İstanbul, 1.bs, Şubat 2011, s. 180.

[74] Akt: Martin Slattery, **a.g.e.,** pp. 456.

* External Risks

** Manufactured Risks

varlığının ilk 200 yıllında hakim olan harici riskler, dışarıdan gelen beklenmedik riskler olarak tanımlanmış olup, bireylerin ona karşı bir garanti alamadıkları ifade edilmiştir. İkinci tür olan, üretilen risk ise, insan gelişiminin ilerlemesiyle (özellikle bilim ve teknolojinin), yaratılan risk türüdür. Üretilen riskler, geçmişin önceki deneyimleriyle bize çok az şey aktardığı, yeni risk ortamlarını ifade etmektedir. Giddens ayrıca, olasılıklar açısından bakıldığında çoğu zaman risklerin ne olduğunu ve bunları nasıl doğru bir şekilde hesaplayacağımızı bilmediğimizi aktarmaktadır.[75] Beck ise çevresel risklerin endüstriyel toplumun sadece sevimsiz ve yönetilebilir bir yan etkisi olmadığını, onun baskın ürünü haline geldiğini savunmuştur.[76] Bu araştırma kapsamı çerçevesinden bakıldığında, belki de Beck'in görüşünü şu şekilde kavramak mümkündür. Beck'e göre, günümüzde doğa ve toplum birbirinden ayrı kavramlar olarak düşünülmeyen, iç içe geçmiş meselelerdir. Başka bir şekilde ifade edildiğinde doğa toplumdur, toplum da doğadır bakışıyla olaylar değerlendirildiğinde çevresel problemlerin sadece bizi ve çevremizi ilgilendiren problemler olmadığını, bir anlamda tamamiyle toplumsal problemler olduğunu görmek mümkündür.[77] Örneğin Urmiye Gölü meselesinde yaşandığı gibi, gelişme ve büyüme amacı güden yönetimin -toplumsal kategoride- sürdürülebilir çevre odaklı planlamalara uygun ilerlememesi bu toplumsal alandaki hevesin olumsuz çevresel boyutlar doğurarak gölün kurumasına sebep olmuştur. Üstelik kuruma dolayısıyla oluşan çevresel tahribatın ise -çevresel kategori- topluma geri dönerek, toplum üzerinde oluşturduğu olumsuzluklar da kaçınılmaz olmuştur. Bu örnekle, sosyal bir konunun çevresel bir başlık oluşturmasını, çevresel meselenin ise çeşitli toplumsal başlıklara yol açabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezin bu bölümünde, Beck'in görüşlerinin özetlenerek aktarılmasındaki amaç; milyonlarca canlı yaşam ile iç içe olan havzadaki insan, hayvan, bitki ve kabaca bölge ekosistemini oluşturan tüm canlıların hayatını doğrudan ve derinden etkileyen Urmiye Gölü kurumasının seyrinin bu bilgilerle birlikte bir kez daha değerlendirilmesidir. Ayrıca, insanoğlunun, devletlerin, kurumların ve üretim merkezlerinin bilinçli veya bilinçsiz gerçekleştirdikleri kar faaliyetlerinin nasıl sonuçlara mal olabileceklerini bir kere de burada resmetmektir. Çalışmanın bu kısmında belki de gölün dili olmak onun

[75] Anthony Giddens, **a.g.e.**, pp. 4.
[76] **Risk society**, (Çevrimiçi) https://en.wikipedia.org/wiki/Risk_society , 16.05.2017.
[77] Akt.: Aysu Çuhacı, ''Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı'', **Sosyoloji Dergisi**, C: 3., Sayı: 14, 2007, s.150, (Çevrimiçi) http://tjs.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2015/12/13165-29620-1-SM.pdf , 08.10.2018; Ulrich Beck, **a.g.e.,** pp. 81.

açısından duruma bakmak gibi bir görev üstelenmenin gerekli olduğu düşünülmüştür (EK-27).

Günümüzden yazarlarından Muammer Sarıkayalı'nın "*Kışladağ'dan Mektup Var"* eserinde Uşak ilinde Eşme ve Ulubey ilçeleri arasında Kışladağ adında bir altın madenin gerçek hikayesine değinmektedir. Kanada tescilli Eldoradogold ile Türkiye ortağı Tüprağ'ın, Kışladağ altın madeni işletmeciliğini yaptığı aktarılmaktadır. Her ne kadar ABD (beş eyaletinde), Romanya (2000'de yaşanan siyanür sızıntısının yol açtığı binlerce balık ölümünün ardından şimdi altın şirketinin ÇED raporu iptal edilmiştir), Almanya (2001), Çek Cumhuriyeti (2001) ve Yunanistan (2002) gibi çeşitli ülkelerce siyanür kullanımı yasaklansa dahi, madende altın istihracında siyanür kullanımı halen devam etmektedir. Kitabın aktardığına göre siyanür liçi yöntemiyle açık ocaklarda altınlar ayrıştırılmaktadır. Bölgedeki bu durum, 17 yıl boyunca sürecek ve bu süre zarfında 70.000 ton siyanür kullanılacaktır. Kışladağ'da var olduğu söylenilen 240 ton altının yaklaşık 100 tonu elde edilecek, geriye kalan 140 tonu ise, atıkların içinde kalacak ve bir daha elde edilemeyecekmiş.

Olayın daha da can sıkıcı yanı şu ki, kullanılan bu siyanür ne yapılırsa yapılsın havadaki oksijene, toprağa ve hatta bölgedeki su ve yeraltı sularına yayılacaktır. Bu yayılma zehirlenmelere yol açabilmektedir. Diğer yandan, bölge su bakımından hiç de zengin sayılmayacak kaynaklara sahipken bu fakir yeraltı sularının 150 milyon tonu, altın istihracı işlemlerinde tüketilecektir.[78] Kuraklık da hesaba katılırsa, bilirkişi raporunda ve hatta şirketin ÇED raporunda, yeraltı sularının kuruyabilir ifadesi yer almaktadır.[79] Yani nihai bir analizde, bölgedeki altın çıkarma sevdası ve onun sağlayacağı gelir, bölge ekosisteminde yol açacağı zararla kıyaslandığında, hiç de mantıklı bir girişim olmayacaktır. Kışladağ yeraltı su seviyesi, 250 metre, içi zehir dolu -Muammer Sakaryalı'nın tabiriyle bize 110 milyon ton ağır metallerle dolu dağlar, 130 milyon ton siyanürle işlem görmüş kimyasal bir bomba armağan edecekleri- çukur 450 metre derinlik 1000 metre genişliğindedir.[80] Kullanılan tonlarca siyanür atığının zehri ve ağır metalleri, bölgede yeraltı sularının ve kayaların yerlerini dolduracaktır. Gelecek nesiller üzerindeki etkileri hesaba katılırsa kardan ziyade, bölge insanının uzun vadede çok zararlı çıkabileceği bir durum belki söz konusu olacaktır. Nitekim

[78] Muammer Sakaryalı, **Kışladağ'dan Mektup Var: Su Perisine Mektuplar**, Yeni İnsan Yayınevi, Ekoloji Serisi, İstanbul, 1.bs, Şubat 2011, s.75.
[79] Zehirlenme örnekleri için, Bkz.: Muammer Sakaryalı, **a.g.e.,** s. 60-73, 76.
[80] Muammer Sakaryalı, **a.g.e.,** s. 161.

kuzularda sakat doğumlar ve ölümler görünmeye başlamıştır.[81] İşlem sırasındaysa, 22.000'e yakın ağacın kesildiği bilgisi de mevcuttur. Bergama, Ovacık ilçesinde de aşağı yukarı benzer durumlar söz konusudur. Kısacası altının olduğu anlaşılan her yerde benzer manzara tasavvur edilebilinir. Çevreyi sırf kar amaçlı kullanan, biri veya birilerinin elde edeceği kar -ister para, ister prestij, ister çeşitli anlaşma payı- ve ona karşı savunmasız bölge insanı ve ekosistem tablosunu kitabında basit ama bir o kadar da anlamlı bir cümle ile ifade eden M. Sakaryalı'nın söyledikleri yukarıda aktarılan Beck söyleminin başka bir yaşamsal örneğidir:

''Ne lanetli şu altın denen nesne! Uluslararası şirketler, yerli egemenler, politikacılar, paşalar, danışman bilimciler, valiler ve sair onun yanında; su, toprak, hava, kadınlar, çocuklar, çiçek, böcek, ağaç, orman ve sair karşısında''.[82]

Bu araştırma çerçevesinde, ele alınan Urmiye Gölü sorunu türünden, yaşamsal bir konu olması sebebiyle, benzerlikler taşıyan altın madenleri meselesinin perde arkasına bakmanın yararlı olduğu düşünülmektedir. Aynı eserde verilen, ekolojinin tanımına bakıldığında, ekolojinin ekosu, Oikos'tan türediğini, oikos ise ev ve yaşam yeri anlamında olduğu ifade edilmiştir. Ardından, yaşam evlerini savunmaktan ve korumaktan daha insancıl, daha meşru, daha güzel ne olabilir sorusu yöneltilmiştir.

Altın madeniyle uğrayacakları zararı kavrayıp bir köylü hareketi oluşunca konunun MGK gündemine taşınma meselesinin asıl bu soruya yol açan neden olması gerekmektedir. Zira tezin de devamında aktarılacağı gibi, Urmiye Gölü kuruma sorununa zamanında ülkenin efendileri karar vererek, konunun bir milli güvenlik meselesi yarattığı düşüncesinin yayılmasını sağlamıştır. Böylece konunun üzerini kapatmaya, itirazları ise yaygınlaşmadan bastırmaya çalışılmıştır. Ahmedinecad döneminde, başka bir deyişle sorunun gözle görünür olmasının ilk yıllarında, bölge aktivistleri tarafından konuya dikkat çekmek adına sembolik olarak göle birer bardak su dökme protestosu denenmiştir. Yerel çaptaki bu protesto biçimine afişler hazırlanmıştır. Ancak, Kışladağ vicdan hareketi tabirine benzer amaç uğruna ayaklanan bu vicdan hareketinde, afişleri hazırlayanlar ve bu harekete katılanların birçoğu tutuklanarak Eski Urmiye Gölü Kurtarma Heyet'inin Sekreteri Kelantari'nin

[81] Bkz: Muammer Sakaryalı, **a.g.e.,** s.124-136**;** Altın madenleri hakkındaki haberler için Bkz: http://haber.sol.org.tr/arama?metin=tahir+öngür+altın+madeni , 01.07.2017.
[82] Akt.: Muammer Sakaryalı, **a.g.e.,** s. 79.

deyişiyle devrim karşıtlığı damgasıyla suçlanmışlardır.[83] Sorunun gözle görünür olmasının ilk döneminde, bu kadar gecikmeden, itiraz hareketlerini suçlama yerine yönetim, eğer bu sesi işitmiş olsaydı durum daha farklı seyrederdi. Günümüzde %90'ın üzerinde kurumuş olan Azerbaycan'ın "Firuze İncisi" olarak bilinen bu gölü, yaşamaya daha güçlü bir şekilde devam ederdi. 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilen Ruhani, seçim kampanyaları sırasında vaat ettiği gibi, kabinesini kurduktan sonra ilk toplantısınd Urmiye Gölü konusunu ele almıştır. Ruhani, Azerbaycan İran'ın başıdır, Urmiye Gölü ise o başın güzel gözüdür deyerek hükümet kararının ülkenin Batısındaki 14 milyon insanın hayatını kurtarabilir konusunun da altını çizmiştir.[84] Tezin bir sonraki bölümünde, hükümetlerin Urmiye Gölü konusunda izledikleri yol üzerinde genişçe durulacaktır. Ancak, son on beş yıldaki gölün kuruma seyrine bakıldığında, kurturma eyleminin geç başlatıldığı veya sürdürebilir yöntem ve yönetimlerin doğru bir metotla bu girişimleri sürdüremediğini gözlemlemek mümkündür. 29.10.2017 (07.08.1396 h.ş.) tarihinde, Urmiye bir önceki dönem milletvekili Ghazipour, uyarı niteliğindeki konuşmasında anayasamız gereğince çevreyi korumanın bir umumi görev telakki edilmesi hususunda aktarımda bulunmuştur. Bu doğrultuda cumhurbaşkanına Urmiye Gölü'nü kurtarma ve yeniden canlandırılması çalışmalarıyla ilgili sorulan soru yönergesi 118 milletvekili tarafından imzalanmıştır.[85] 2019 ve 2020 yıllarında iyi yağış alan bölge, bu yağışları almamış olsaydı eğer, gölün durumu bugün pek de iç açıcı olmayabilirdi. İlerleyen kısım ve bölümlerde, bu durumu oluşturan ambargo ve terör gibi nedenler de dahil olmak üzere değerlendirilmeler yapılmaktadır. Son 2 yıldaki yağışlar dolayısıyla, bölgeye biraz da olsa umudun geldiğini aktarmak mümkündür.

2.3.1. Ekonomik Sonuçlar

Urmiye Gölü Havzasındaki insanların büyük kısmı tarımla geçimlerini sağlamaktadır. Bu yüzden bu tez araştırması çerçevesinde, kırsaldaki ekonomik faaliyetler, bölge halkının geçimi ve su tüketim meseleleri oldukça birbirine bağlıdır.

---

[83] **Sohanan-ı Tekandahandeye Kelantari {Kelantari'nin Şok edici Sözleri}**, (Çevrimiçi) http://www.trt.net.tr/persian/mhyt-zyst/2015/09/06/skhnn-tkhndhndh-dbyrstd-hyy-drychh-rwmyh-drym-khwdkhshy-mykhnym-374957 , 14.07.2018.

[84] **Ruhani: Daryaçe-ye Urmiye Çeşm-ı Zibaye İran {Ruhani: Urmiye Gölü İran'ın güzel gözü}**, (Çevrimiçi) http://www.saat24.news/news/260124/روحانی-دریاچه-ارومیه-چشم-زیبای-ایران-است ; http://rouhani96.ir/286986 , 14.07.2018

[85] **Emzaye 118 Nemayande Mecles dar morede Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü ile ilgili 118 Millet veklilinin imzası}**, ISNA (Iranian Students' News Agency), (Çevrimiçi) https://isna.ir/news/96080703659/امضای-۱۱۸-نماینده-پای-سوال-از-رئیس-جمهور-درمورد-احیای-دریاچه ,29.10.2017.

Tarıma bağlı hayat biçimi, Urmiye Gölü'nün kuruma nedenlerinin başlıca sebepleri içerisinde rol almaktadır. ''Su Hakkı'' -Heghabe'den (حقابه)- denilen yıllık 2 milyar m^3 su, gölden alınarak tarım ve diğer alanlara aktarılmıştır. Bu da gölün kurumasına yol açan başlıca nedenlerden birini oluşturmaktadır. Bu araştırma çerçevesinde ele alınacak temel varsayımlardan biri, bölgedeki tarım faaliyetleri kapsamında, tarım arazilerinin genişletilmesi, baraj gibi dev yapıların inşası türünden kalkınma girişimlerinin sürdürülebilirlik esasına uyup uymadığının araştırılması olacaktır. Bu girişimlerin ekonomik anlamda bölgenin gelişimine mi yoksa gerilemesine mi yol açtığına yer verilecektir. Geçimin, yoksulluk bağlarının değişerek yeniden nasıl şekillendiği, eskiden turizmin canlı olduğu kıyı bölgelerindeki hayatların nasıl değişikliklere maruz kaldığı gibi konular üzerine yoğunlaşılacaktır. Bu bağlamda, devrim öncesi ve sonrası kalkınma faaliyetlerini özetle gözden geçirmek büyük tabloyu görmek açısından yararlı olacaktır.

Bu doğrultuda İranlı sosyologlar Mostafa Azkiya ve Gholamreza Ghaffari'nin çalışmalarından bahsedilebilir. Bu araştırmacılar, kırsal ve kırsaldaki kalkınma projeleri konusunda İran kırsal gelişimi, siyasal yapı, centeralizm ve bürokrasi, planlama rejimi ve kalkınma modeli, devrim öncesi ve sonrası kalkınma ve gelişim planlamalarında kırsal kesimin yeri gibi faktörler üzerinden değerlendirmeler yapmışlardır. Onlara göre, bürokrasi denildiğinde, birtakım düzenlemelerle daha işlevsel ve gayri şahsı davranışlarla, kurumda bir dizi düzenlemeye yol açan bir sistemden bahsedilmektedir. Bununla birlikte, İran gibi ülkelerde bürokrasinin pek de pozitif bir işlevselliğe sahip olmadığı ve yerel halkla ataerkil bir tutum içerisinde olan idari memur tipine dönüştüğünü gözlemlemek mümkündür. İran'ın geleneksel toplumunda devlet, toplumdan ayrıdır.[86] Ortak konulara da değinen önceki ismi geçen yazarlar ve Katouzian'ın* görüşleri birleştirildiğinde devlet, toplumun sadece başındaki sayılmayıp onun en fevkinde olandır. İran'daki sistemin bir özelliği olan, etkileri günümüze dek süren, hakkında kitap yazılan doğu istiptadı ismiyle de bilinen istiptada dayalı yönetimde bütün haklar, her an devletin onları yok sayabileceği bir tür

[86] Mostafa Azkiya ve Gholamreza Ghaffari, **Toseye Rustayi ba Takid bar Cameye Rustai'ye İran {Kırsal Gelişim, İran'da Kırsal Toplumun Gelişimi Üzerine}**, Ney Yayınları, 2.bs, Tahran 2007 (1386 h.ş.), pp. 103-104.

* Mohammad Ali Homayoun Katouzian tam ismi olarak yurtdışı yayınlarında Homa Katouzian olarak ismiyle görmek mümkündür.

imtiyazlar olarak devlet izni ve iradesine bağlı olmuştur.[87] Bunun için de varacağımız son analizde devlet, İran toplumu içerisinde devamlı bir yere ve dayanağa sahip olmayıp onun menfaatlerini gütmemektedir. Katouzian'a göre bütün hak ve özgürlüklerin devletin tekelinde olması, toplumun kendisinden bir hakka sahip olmaması, en temel ve sürekli neden olarak İran'ın modern sanayi toplumuna ilerlemesinin önündeki engel olmuştur. Bu duruma yol açan nedenler olarak, özel mülkiyetlerin zaafı,sürdürülebilir olmayışı, devletin toplumsal katmanlara karşı olan bağımsızlığı, birey ile toplum hayatında sürekliliğin ve güven odaklı bir bakış açısının pek olmayışından bahsedilebilir.[88] İran'da divansalari denilen bürokraside, idari makamların güç kullanma rejimine dönüşerek, Pahlavi döneminde özellikle, yeni centeralizm'in özelliği olan, entegrasyon ve bürokrasi faktörlerini kullanımı başlamıştır. Bütün güç ve yetkinin, şah tarafından verilip ona ait olduğu temeline oturan bir anlayışla devam etmiştir. Bütün halk, Sadr-i Azam, vezirler ve yüksek rütbeli memurlar da dahil şahın kulları olarak algılanmıştır.[89] İran modern tarihinde önemli bir dönem olarak Meşrutiyet devrimi ve sonrası güç dağılımı ve ademi merkeziyet ile ilişkisi, yasal kavramlar, seçimler, meclis ve güçlerin ayırımı gibi konuların tartışılmasına bir alan açılmıştır. Ancak, Halliday'in tabiriyle Rıza Şah, ilk merkezi hükümeti kurarak yeni bir orduyla bütün ülkedeki kontrolü ele geçirmiş [90] ve böylelikle bürokrasi vb. anlamında da artık yeni bir çağa ayak basılmıştır. 1926-34 yılları sırasında İran'ın bütün bölgeleri büyük değişimlere sahne olmuştu. Rıza Şah, ordu, hükümet, ekonomi ve yasalar gibi bütün alanlar üzerine bir kontrol mekanizması geliştirmiştir. Bu kontrollerin olumlu bir yanı belki daha sonra kendini gösterecek olan orta sınıfın büyümesine zemin hazırlamasıdır.[91] Ancak merkeze bağlı siyaset anlayışı ve devlet tekelli tavırlarıyla ekonominin özellikle iki önemli kolu olan sanayi ve ticarette gittikçe serbest piyasa, özel ve perakende faaliyetlerdeki alanı daraltmıştır. Siyasi gücün merkezileştirilmesi, askeri gücün yardımı ve ekonomik gücün yönetimiyle gerçekleştirilmiştir. Bu alanda petrol gelirlerinin önemi de oldukça büyük olmuştur.

---

[87] Mostafa Azkiya and Gholamreza Ghaffari, **a.g.e.,** pp. 104; M.Ali Homayoun Katouzian, **Egtesade Siyasi-ye Iran {İran'ın Politik Ekonomisi}**, Çev. Mohammad Reza Nafisi and Kambiz Azizi, C:20, Nashre Markaz, Tahran, 2014 (1393 h.ş.), pp. 51-64**.**

[88] M.Ali Homayoun Katouzian, **a.g.e.,** pp. 22.

[89] Mostafa Azkiya and Gholamreza Ghaffari, **a.g.e.,** pp. 104-105.

[90] Fred Halliday, **Iran Dictatorship and Development**, Çev. Mohsen Yalfani and Ali Touloui, Iran: Diktatory va Toosee, Tahran, Ulum Yayınları, 1. bs, 1980 (1358 h.ş.), pp.24.

[91] M.Reza Ghods, **Dovlat va Came Dar Iran {İran'da Devlet ve Toplum}**, Çev. Ali Tayefi, Farhang Tosee Yayınları, Vol. 27, No.2, 1994 (1371 h.ş.), pp. 1-8, (Çevrimiçi) http://www.ensani.ir/storage/Files/20120614180841-9164-20.pdf , 20.06.2018.

Tabi bunlarla birlikte, 1941-1953 (1320-1332 h.ş.) yılları arasında, Rıza Şah Hükümeti'nin çöküşü (iç olaylar) ve dünya savaşı (Dış etkenler), ademi merkeziyet ve demokrasi için kısa bir fırsat tanımış, bir takım sosyal ve siyasal getiriler sağlanmıştır. Ancak, bu süreç pek kalıcı olmayıp yeniden ülke istibdatla yüzleşmiştir. Rıza Şah, askeri gücüyle yeniden bütün güç odaklarını kendi elinde toplayarak toplumun gücü ve demokrasinin göstergesi olan meclislerden dördüncüsünü ise fesh etmiştir. Güney ve Güney Doğu hariç, diğer bütün bölgelerde, kendi adaylarını kolaylıkla meclise göndermeyi başarmış ve beşinci meclis, hemen hemen Rıza Şah'ın tekrar centralizmi (merkeziyetçiliği) sağladığı meclis olmuştur.

Geleneksel yöntemler yerine petrole dayalı gelir, dönüşüm girişimlerinin maddi temelinin sağlanması, bürokrasi alanı ve militarizasyonun genişletilmesiyle birlikte, tarım alanında da birtakım değişimlere gidilmiştir. Bu girişimlerin sonucu, merkezi bir yönetim sisteminin gelişimi olmuştur. Böylelikle köy alanlarının da yönetimi merkez tarafından düzenlenmiştir. Rıza Şah köy bölgeleri ve tarım arazisine el uzatarak, İran'ın en büyük maliki (toprak sahibi) haline gelmiştir. Rıza şah dönemindeki hükümet tarafından uygulanan ekonomik kontroller ve İran'ın bütün ticari faaliyetleri Tahran'da odaklanmıştır. Bu kontroller, Kuzey bölgesindeki geleneksel ticari merkezleri etkilediğinden, o bölgelerde huzursuzluklar oluşmuştur. Azerbaycan Bölgesi ve Tebriz ise, döneminde Tahran'a nazaran daha büyük sanayi ve ticari merkezi olarak ülkenin en yetenekli ve üretken insani kaynaklarına sahip olmasına rağmen Rıza Şah döneminde tamamıyla ayrımcılığa uğramıştır. Dolayısıyla, Tahran'da yaşamayan hiç kimse işini yapamaz hale geldiği için pekçok kişi oraya göç etmek durumunda kalmıştır. Başka bir deyişle bu başkent, başka eyaletlerin fakirleşmesi pahasına gelişmiştir.[92] Hızlı gelişme sevdası, ekonomik, siyasi, sosyal, eğitim gibi alanları kapsayarak John Foran'ın deyişiyle, özellikle eğitim alanında sekülarizm, nasyonalizm ve şahın büyüklüğü Pahlavi Krallığının azameti okullarda öğrencilere empoze edilmeye çalışılmıştır.[93] Devletin köy alanları üzerinde doğrudan güç uygulaması, devletin köyevleri gibi çeşitli kuruluşlarla her alanda genişlemesi ve müdahil olması süreci izlenmiştir. Daha önce arazi sahibi olan bir kişiye hesap veren

[92] M.Reza Ghods and Ali Tayefi, **a.g.e.**, pp.3**;** M. Ali Homayoun Katouzian and Mohammad Reza Nafisi, **a.g.e.,** pp. 179-180.
[93] John Foran, "**Mogavemat-ı Şekanande, Tarih Tahavvulat-ı Ectemai-yı İran az Safaviye ta Salhaye pas az Engelab-ı Eslami,** {**Kırılgan Direniş, Safeviye'den Devrim sonrası yıllara İran Sosyal Tarihi'nin Değişimleri**}", Çev. Ahmad Tadayyon, C.9, Moassesse Khadamat-e Farhangi-ye Resa, Tahran, 2009 (1388 h.ş.), pp.339.

köy halkı, bu sefer tarım alanlarından pek anlamayan çeşitli birimler ve devlet memurlarıyla muhatap olmaktadır. Devlet araziyi kiraya vermekte, ağaçların ilaçlamasını ve arazilerin gübre dağıtım işlemini yapmaktadır. Arıcılık, hayvancılık, halı dokuma, ürün satma, doğum kontrolü yapma, kadınlara yönelik uygulanan politikalar, sağlık sistemi gibi birçok alan devlet eliyle yapılmaktadır. 8000'i aşkın işbirlikçi firma eliyle yapılan bu girişimler, 1974 yılında sayıları 2617'ya inen firmalarca üstlenilmiştir.

Aslına bakılırsa, toplumsal alanın güçlenmesi, tarım alanlarıyla ilişkili orada tam olarak emek veren yerel halkın gelirinin sağlaması, gelişim ve dönüşümlerin eşitlik ve özgürlük alanlarının genişletmesi gibi hususların garanti edilmesinin aksine, Pahlavi dönemi uygulanan girişimlerin sonucunda esas olarak bürokrasinin, merkezi devlet gücünün, krallık azameti ve nasyonalist söylem alanlarının takviyesi sağlanmıştır. Devrim ile birlikte, Pahlavi İstibdat türü bitmiş olsa da sosyal adalet, toplumsal katılım, siyasi ve ekonomik bağımsızlık ve merkez dışı faaliyet gibi temellerin birtakım iç ve dış nedenlerden ötürü, tam anlamıyla sağlanmadığının altı çizilmektedir. Böylelikle, Pahlavi yönetimindeki olumsuzluklar, devrim öncesine mahsus bir durum olarak kalmamıştır. Örneğin merkeze bağlı yönetim sisteminin devrim sonrası süreçde de devam etmesiyle, köy konseyleri, yerel yönetimlere bağlı seçim vb. oluşumların daha geç bir tarihte, 1986 (1365 h.ş.) yılında bu yetkinin İçişleri Bakanlığına verilmesiyle ilk defa oluşmaya başladığı söylenebilir. Ancak diğer yapısal sorunlara ek olarak, dönemin koşullarından sayılan petrol fiyatının düşmesi, Irak ile savaş yıllarının etkisi vb. nedenlerin varlığından dolayı pek bir ilerleme kaydedilememiştir. [94] Başka bir örnek de, ithal gelişim olguları sayesinde 1972-1977 arasında oluşan özel sermaye alanlarının yine merkeze bağımlılığının sözkonusu olmasıdır. İlerleyen yıllarda çeşitli hükümetler çerçevesinde de benzer eksikliklerin yaşanması, bir planlamanın başka bir hükümet tarafından onay görmemesi gibi meselelerden burada rastlanan durumlardan olarak bahsedilebilir.[95] Bu sürecin bir diğer benzer sorunu, daha önce de aktarıldığı gibi, devrim sonrası İran Azad -Özel- Üniversitelerinin oluşumuna girişen devlet ve devlete yakın çevrelerin varlığı, merkez dışında kalan tam anlamıyla özel çevrelerin eşit katılım hakkını ve faaliyet alanlarını kısıtlamıştır.

---

[94] Karamatol-Lah Ziyari, **Usul va Raveşha-yı Barnamerizi Mantageyi**, {**Bölgesel Planlamaların Temel ve Metotları**}, Tahran Üniversitesi Yayınları, 2009, pp.159-161.
[95] Mostafa Azkiya and Gholamreza Ghaffari, **a.g.e.,** pp. 177-178.

Petrole bağlı ekonomik yönetim devam ettiği gibi siyasi, idari ve soyal yapılarda da devrim öncesi ve sonrası benzerlikler devam etmiştir. Musaddık'ın petrol'ü Millileştirme mücadelesine karşı ayaklanan takımlara benzer şekilde romantik idealistler, gelenekselci muhafazakarlar, sol modernistler, istibdat yönetiminin darbe almış ama hala canlı yapıları, dış güçler gibi faktörler olmak üzere Şah istibdadını yıkarak devrim yıllarında sahneye geri dönmüşlerdir.[96] Devrim öncesine karşı sürdürebilir bir bakışla, kaynakların eşit yönetimi, merkezi ve tek elden bir veya birkaç şehre odaklı olmayan, ayrımcılıktan uzak, toplumsal alanların genişlemesine alan tanıyan devrim sonrası bir yönetim biçimi söz konusu olsaydı, bu araştırmanın konusu olan Urmiye Gölü ve bununla birlikte onlarca göl ve sulak alanın kuruma sorununun bu şiddetle devam etmesi pek mümkün olmayabilirdi. Nitekim konumuzla bağlantılı yapılan izlenimlerde gölün kuruması sonucunda oluşacak olan tuz ve toprak fırtınalarının Tahran'a (merkez) kadar ulaşılabileceği haberleri[97] dinletilince, İran Milli Meclisi hareketlenmeye başlanmıştır. Khabar Online'a göre 20 yıl görmezlikten gelinen bu kuruma, gölün bir tuz bataklığına dönüşmesiyle bir mili isteğe dönüştür.[98]

Eski Çevre Bakanı Masoumeh Ebtekar'ın deyişiyle, Urmiye Gölü'nün kuruması, bir dönemde ihmaller sonucunda- Ahmedinecad Dönemini kastedilmektedir- bir buhrana dönüşmüş ve başka bir dönemde ise -Ruhani Dönemi- bir uyanma sağlanmıştır. Bu uyanışı, devlet, yönetim ve halk uyanması olarak adlandırarak, İran'ın 140-150 kadar yeraltı ovası ve 80 değerli uluslararası göleti için Urmiye gölü meselesi ayrıca bir uyandırma alarmı olduğu ifade edilmiştir.[99] Bu doğrultuda, Ruhani Hükümeti, kurumayı önlemek ve gölü canlandırmak adına her ne kadar döneminin ilk oturumunda bu konuya ilk konu olarak değinmiş olsa[100] ve bir takım bütçe ayarlamaları vaadinde bulunsa dahi, ayrılan bu bütçelerin nereye, nasıl

---

[96] M.Ali Homayoun Katouzian, **a.g.e.,** pp. 226.

[97] **Urmia Lake Restortion program**, (Çevrimiçi) http://ulrp.sharif.ir/fa/news/news-3300--گرد-و-غبار-دریاچه-ارومیه-در-کمین-تهران-نشست ,10.08.2016**;** https://www.mehrnews.com/news/3042661/دریاچه-ارومیه-هنوز-تشنگی-می-کشد-خطری-که-تهران-را-هم-تهدید-می-کند 10.08.2016; http://titreshahr.com/fa/news/42535/باران-شور-تهدید-جدی-که-تهران-را-فلج-می-کند-خشک-شدن-دریاچه-نمک-قم-تهدید-25-درصدی?rsTimestamp=1505692825000 ,10.08.2016**;** http://www.khabaronline.ir/detail/337567/society/environment ,10.08.2016.

[98] **Ruzgar be Kame Daryaçe-ye Urmiye {Bir zamanlar, Urmiye Gölü},** (Çevrimiçi) http://www.khabaronline.ir/detail/664218/society/environment ,11.08.2016.

[99] **Sohanane Ebtekar dar Morede Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü Hakkında Ebtekar'ın Açıklamalar},** (çevrimiçi) http://www.khabaronline.ir/detail/649599/society/environment ,11.08.2016.

[100] **Ruzgar be Kame Daryaçe-ye Urmiye {Bir zamanlar, Urmiye Gölü},** (Çevrimiçi) http://www.khabaronline.ir/detail/664218/society/environment ,11.08.2016.

ve hangi miktarda gittiğine dair şeffaf bir bilgi bulunmamaktadır. İran Ekonomi News haber kaynağına göre, Kelantari'nin ifadesi doğrultusunda, hükümetin Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'ne 1.800.000.000 (1 Milyar 800 Milyon Tümen yaklaşık 1.600.000 TL) borcu bulunmaktadır. Kelantari, aynı zamanda göl yıllık ödemelerle ihya olunamayacağının ve dışarıdan borç alma zorunluluğunun olduğunun da altını çizmiştir.[101] Diğer yandan vaat edilen ödenmesi gereken yıllık bütçelerde bu şekilde eksikliğin yaşaması, ona bağlı olarak kurtarma işlemlerin aksamasının can çekişen göl için nedenli tehlikeli sayıldığı da bellidir. Bunun üzerine, Urmiye şehri Milletvekili Ghazipour, bütçenin tahsis edilmediğine yönelik bu konudaki itirazını defalarca millet meclisine iletmiştir.[102]

Kurulan sistemin hatalarıyla yoluna devam etmesinin başka bir göstergesi olarak 1956-1984 (1335-1363 h.ş.) yılları arasında, 30 yıla yakın bir süreyi baz alan bir çalışma örneğini aktarmak mümkündür. Bu araştırmada, mevcut resmi verileri kullanarak İran'ın geneli nispeten gelişmiş, orta düzey gelişmiş ve gelişme çizgisinin altında kalanlar olarak üç ayrı kategoriye ayrılmıştır. Bu çalışmada, şehir ve köylerdeki nüfus, iş oranları, gelir, yeme içme ve barınma gibi temel ihtiyaçların ortalaması (30 gün için), hastane (100,000 kişi için), postane (10,000 Km^2), elektrik ve su gibi tesislerin varlık ve sıklık oranı, okuryazarlık oranı (6 yaş üzeri), doktor sayısı (her 100,000 hasta için) ve benzeri faktörler incelenmiştir. Bu doğrultuda, Urmiye Gölü havzasına bakıldığında, iki eyalet (Batı Azerbaycan ve Kürdistan) gelişme çizgisinin altında ve diğeri (Doğu Azerbaycan) ise orta olarak belirlenmiştir.[103] Temeli Rıza Şah döneminde atılan değişimlerin bir kısmı, bazen birtakım eklemelerle günümüzde de sürmekte olup bazen ise aynen devam etmektedir. Örneğin, 1963 (1342 h.ş) yılında Su Bakanlığı kurulduğunda, ölçülen kullanılabilir su miktarı kaç ise, günümüzde Çevre Bakanı ve eskiden Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin Sekreteri olan Kelantari aynı miktarda olduğu varsayımıyla hareket etmişlerdir. Ancak, o döneme nazaran tarım arazileri genişletilmiş, tarım ürün çeşitleri değiştirilmiş, birçok baraj yapılmış, nüfus

---

[101] **Sohanane Kelantari dar morede Bedehi Dovlat be Setade Ehya {Kelantari'nin Sözleri hükümetin Urmiye Gölü Kurtarma Heyetine Borcu Hakkında}**, (Çevrimiçi) http://donya-e-eqtesad.com/بخش-سایت-خوان-3323475/62-بدهی-میلیاردی-دولت-به-ستاد-احیای-دریاچه-ارومیه , 22.07.2017.

[102] **Entegad be Adame Pardahte Etebare Tahsisi be Setade Eyha Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü Kurtarma Heyetine Tahsis edilen Kredinin Ödenmesine Eleştiri},** (Çevrimiçi) http://rc.majlis.ir/fa/news/show/910458. , 22.07.2017.

[103] Houshang Amirahmadi, **Puyaşenasi-yı Tose va Nabarabariye Ostanha dar Iran, {İran'da Eyaletlerin Gelişme Dinamiği ve Eşitsizliği}**, Çev. Ali Tayefi, Siyasi İktisadi, No: 109-110, pp. 160, (Çevrimiçi) http://www.ensani.ir/storage/Files/20101209190920-608.pdf ,22.07.2017.

artmış, kuraklık ve benzeri girişimler ve değişimler yaşanmıştır. Bu 50 yılı aşkın sürede, su miktarının ne kadara indiğine bakılmayarak su tüketimi gerçekleştirilmiştir.[104] Kelantari, 2003 (1382 h.ş.) yılında, Islahat Hükümeti'ne -Hatemi- bir kere ve 2005 (1384 h.ş.) yılında iki kere Ahmedinecad'a toplamda 3 defa mektup yazıp Urmiye Gölü kuruma endişesini dile getirip milyonlarca dolarlık zarara girileceğinin altını çizmiştir. Buna rağmen, dolaylı olarak zamanında harekete geçilmediği ifade edilmiştir.[105]

Bir kopukluk yaşamamak adına tarihi seyre dönecek olursak, ikinci Pahlavi döneminde de özellikle 1963-1979 (1342-1357 h.ş.) yılları arasında merkeziyetçilik ve kurulan bürokrasi daha güçlü bir şekilde devam etmiştir. Rejimi ayakta tutan ve mali himayelerini sağlayan üçgen, bürokrasi, ordu ve petrol olmuştur. 1975 'de (1354 h.ş.) Muhammed Rıza Şah tek partili devlet yaratma girişiminde bulunarak mevcut üçlü temele dördüncüsünü ekleme kararını almıştır.[106] 1961 (1340 h.ş) sonrası, İran tarihinde ilk olarak hükümet kırsaldaki hayat ve sosyal çalışma alanlarını kendi dizgisine geçirmiştir. Modern görünümlü petrolcü hükümet -ekonomik anlamda tarıma bir bağımlılık duymuyordu- kırsala girip onları ya tamamen yok etmek ya da orada kalıp yaşayanların hayatına hükmetmek için vardı. Eskiden de devlet sömürüsü gibi hep üretim fazlasına el konulurdu ancak, onun haricinde diğer zamanlar köylü kendi başına çalışmıştır.[107] Bu konuda anlatılacak önemli çok sayıda başlık mevcut, ancak özetlemek gerekirse, belki bir çarpık gelişmeden* söz etmek mümkündür. 1974 (1353 h.ş.) yılında hükümet, kırsal bölgelerin hepsine uygulanacak yeniden bir planlama yaparak, birtakım köylerde nüfusun artışına bazı yerlerdeyse nüfusun düşürülmesine karar vermiştir. Kutup sayılan bölgelerde tarımsal destekler, sulama planlamaları, yol, kimyasal gübre, traktör, okul, sağlık ocağı, ucuz yakıt ve benzeri devlet yardımları verilecekti. Çevre olarak kalan diğer bölgeler, bu yardımı alamayıp böylece

---

[104] Kelantari'nin Konuşması, **21st Iranian Plant Protection Congress**, 24-27.08.2014 (1-4.06.1393 h.ş.), Urmiye Üniversitesi, Batı Azerbaycan, İran.

[105] **Sohanane Kelantari dar morede Daryaçe ve Ahmedinecad {Kelantari'nin Sözleri Urmiye Gölü ve Ahmedinecad Hakkında},** (Çevrimiçi) http://www.saat24.news/news/186300/احمدی-ن-ژاد-هم-می-دانست-دریاچه-ارومیه-در-حال-خشک-شدن-است-اما ,02.08.2017.

[106] Başlarda aksini vurgulasa bile 1972 M. yılında mevcut iki partiyi -İran-e Novin- kapatarak, tek partili bir hükümetin devam edeceğini vurgulamıştır. Bu karar sonucunda Restakhiz (Yeniden Doğuş) Partisi oluşmuştur. Bkz,: Ervand Abrahamiyan, **Iran Between Two Revolution**, Princeton University Press, 1982, pp.439-440. (Çevrimiçi) http://islamicblessings.com/upload/Iran.pdf ,03.04.2017.

[107] M.Ali Homayoun Katouzian, **a.g.e.,** pp. 350-361.

* Uneven Development

nüfuslarında büyük bir düşüş ümit edilmiştir. Kimisi buna geniş çapta toplumsal mühendislik adı vermiş, kimisi özellikle sınırlarda yaşayan -marjinal- köylü ve çiftçiler ise, bunu büyük toplumsal yok oluş olarak tanımlamıştır.[108] Belli bölgeler, hızlı ve eşitsiz şekilde gelişirken diğer bölgeler yoksulluğa doğru itilmiştir.

Geniş bir alana sahip yoksulluk anlatımı, bu çalışmada yer almamaktadır. Burada, sadece onun boyutlarına göz atmak ve doğurabileceği muhtemel sıkıntıları irdelemek açısından kabaca bir anlatım gerçekleşmiştir. İlerleyen bölümlerde aktarılacak olan, birtakım muhalif kesim, özellikle gölün kurumaya başlamasının ilk yıllarında bu durumu bir toplumsal mühendislik algısı olarak yorumlamışlardır. Toplumsal mühendislik adı altında veya Urmiye Gölü örneğinde olduğu gibi birtakım ihmaller ve yanlış yönetimlerin yol açtığı geniş çaplı kurumanın sonucunda, yoksullaşan bölge halkının ne gibi boyutlarda bir buhrana doğru itileceklerinin altını çizmek gerekmektedir. Yoksulluk kültürünün boyutları ruhsal, sosyal ve ekonomik açılar olmak üzere Tablo 2.6'de özetlenmiştir.

Tam da bu noktadan hareketle, İran İslami Devrimi öncesi, Toprak Islahatı gibi planlamalar ülke demokrasisi adına pek olumlu bir girişim olmamış, daha çok devlet gücünün artmasına yardımcı olmuştur.

Tablo 2.6. Yoksulluk Kültürünün Boyutları[109]

Ruhsal Boyut	Sosyal Boyut	Ekonomik Boyut
An be an yaşamaya duyulan büyük heves	Kalabalık mekanlarda yaşamak	Hayatta kalmak için sürekli bir mücadele
İçsel istekler önünde baş eğmemeye karşı yetersizlik	Boş zamanın olmaması	İşsizlik ve kısıtlı iş olanakları
Negatif kadercilik	Kavgaları bastırmak için şiddet kullanımı	Düşük maaş
Başarısızlık ve öfke duygusu	Çocukların eğitiminde şiddetin kullanımı	Özel bir beceri gerektirmeyen işler

[108] Ervand Abrahamiyan, **a.g.e.,** pp. 419-449. (Çevrimiçi) http://islamicblessings.com/upload/Iran.pdf 25.09.2016**;** Farsça Çevirisi için Bkz: A. Gholmohammadi and M.Fattahi, **İran Beyne Do Engelab {İki Devrim Arası İran}**, Naşr-e Ney Yayınları, 17.bs, Tahran 2010 (1389 h.ş.), pp. 516-553.

[109] Abdorreza Atashin Sadaf**, Parvande-yı Vijeh: Haşiyeneşini {Özel Dosya: Gecekondulaşma}**, Payane Sabke Zendegi, Pajoheshgahe Olome Ensani va Motaleate Farhangi (Sosyal Bilimler ve Kültürel Okumalar Araştırma Merkezi), Sosyal Bilimler Portalı, No.11, 2016, pp.3-24, (Çevrimiçi) http://ensani.ir/file/download/article/20160618142638-10020-85.pdf ,29.10.2017.

Stres ve depresyon	Cinsel konularla erken yaşlarda tanışmak	Çalışmak zorunda kalan çocuklar
Şiddetli acizlik duygusu	Annelerin çocukların bırakmaları	Tefecilerden borç alma
Ataerkillik	Hakim ve iktidar olmak için büyük istek	İkinci el giysi ve ev araç gereçlerinin kullanımı
	Ayrımcılık ve mahrumiyet duygusu	

(**Kaynak**: Abdorreza Atashin Sadaf, 2016)

Devrim öncesi, beş aşamalı kırsal gelişim ve kalkınma planlamaları yapılmıştır.[110] Burada bu planlamalarda olan başlıca eleştiriler özetlenmektedir.[111]

1) Planlamanın yukarıdan aşağıya doğru uygulanması: Bu doğrultuda, özellikle kırsal kalkınma planlamalarında gerçek anlamda sosyal katılım ilkesi üzerine basarak durulan bir noktaydı. Ancak, uygulamada bazen yabancılar tarafından bu planlamaların gerçekleştirildiğini görmek mümkündür. Bu bağlamda, kırsal planlamada bölgesel kararların önemi göz ardı edilmiştir. Bu tür planlamalarda, sosyal katılım ve mobilizasyon* gerekli konulardır. Eğer katılımcı kırsal kalkınmak için onun potansiyel becerisine (yani yoksulluğunu ortadan kaldırmak) yönelik planlanırsa, hükümetin ona karşı sorumlulukları beş maddede sıralanabilir: A) Katılımcı kırsal kalkınma hususunda himaye edici politikalar, B) Kaynakların temini, C) Planlamalardaki teknik hizmetlerin temini, D) Bu alandaki bütçenin temini, E) Ulusal plan ve stratejilerin oluşturulması. Ancak, bu görevin üstelenmesi ile hükümetin istilasına da dönüşmemesi ve ayrıca, hükümet kendisini her şeyde muktedir sanmaması gerekmektedir. Ancak, İran'da gerçekleşen ne yazık ki bunun tam tersi olmuştur.

2) Yerel ve bölgesel araştırmaların yapılmaması: Ülkede istatistik ve veri toplama sistemindeki eksiklik neticesinde gerekli bilgilendirmede ve sorunun tanımlanabilmesinde aksaklıklara yol açılabilmektedir. Bu eksiklikler doğrultusunda, bütçe tahsisleri yapılarak eşitsiz bir dağılım

[110] Planlamalarla ilgili Bkz.: Mostafa Azkiya and Gholamreza Ghaffari, **a.g.e.**, pp. 112-122.
[111] Mostafa Azkiya and Gholamreza Ghaffari, **a.g.e.**, pp. 119-121.
* People Movement

gerçekleşebilmektedir. Bu eşitsiz dağılımlar, bir yerde sosyal eşitsizliklerin artmasına da yol açabilmektedir.

3) Kırsal sorunlarındaki bakışın yüzeyselliği ve kırsal alan çeşitlerinin dikkate alınmaması: Bu alan, İran'da pek de gerçekleşmemiş olan kırsal alanların sosyo-politik yapıları ve köylülerin eğilimleri, dikkate alınması gereken bir konudur.

4) Kırsal kalkınma planlamalarının ikinci derece bir planlama sayılması. Bu sistemde, İran'daki kırsal kalkınmanın tek bir merci elinden yürütülmeyerek tek bir icra makamına da bağlı olmamıştır. Bakanlıklar ve diğer devlet kuruluşları, çeşitli politik hedeflerle kırsal alan kalkınması için çeşitli faaliyetlerde bulunabilmişlerdir.

5) Planlamaların oluşumu ve yürütülmesi aşamalarında kişisel sorumluluk gerektiren sistemin olmayışı, planların düzgün şekilde tasarlanması ve işleme koyulması açısından önemli bir eksikliktir.

6) Kırsal alanlardaki gelişme ve kalkınma planlarının, tek yönlü gelişme planlarından ibaret olması. Ulusal, bölgesel ve şehir çapında uygulama planlanmaları, sadece ulusal çapta olup bütün köylerin ekolojik, kültürel, sosyal, ekonomik ve fiziksel yapılarına ve dokularına uymamaktaydı.

1, 2 ve 3. maddelerdeki kalkınma planlamalarında özellikle kırsal kalkınma ve gelişme faaliyetleri tarım alanıyla ilgili olmuştur. Bu da ülke gelişimi planlamasındaki kırsal gelişim ve büyümeyi, tarımsal büyümeyle eş anlamlı tutmaktadır. İlgili dönemde izlenilen kalkınma süreçlerinde, bir yandan tarım alanına daha düşük bir bütçenin tahsis edilmesi söz konusu olmuş, diğer yandan ise, çeşitli alanlardan elde edilen bütçenin büyük kısmının, kentlerde harcanması dolayısıyla, kırsal alandaki gelişim engellenmiştir. Böylelikle kırsal alan gelişimine ilişkin uygulanan politikalar, sosyal eşitsizliklerin yok olması veya düşürülmesine yönelik etkili bir hamle olmamıştır.

1979 yılında yönetim, sosyal adalet, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi, kırsal mahrumiyetlerinin giderilmesi, kaynakların yeniden dağıtımı, toplumsal katılım ve benzer sloganlarla devrim sonucu görev Pahlavi yönetiminden devralınmıştır. Bu sloganların, ne oranda gerçekleştiği tartışmasının tümüne burada

girilmeden, yer yer ilgili bölümlerde değinilecektir. Burada ise devrim sonrası planlamaları genel çerçevede özetle aktarılmaktadır.

Devrim sonrası 1998'e (1377 h.ş.) kadar sosyo ekonomik ve kültürel kalkınma başlığıyla iki planlama gerçekleştirilmiştir. 2020'ye (1399 h.ş.) kadarki süreçteyse toplam altı kalkınma planlanı gerçekleşmiştir. Devrim sonrası süreçte özellikle ilk iki plana ilişkin ortaya çıkan bazı eleştirilere bakıldığında bu sürecin de bir nevi eskinin devamı gibi olduğu okunabilmektedir:[112]

Kırsal alanlarda yeni iş alanlarının yaratılmaması, ekonomik faaliyet alanlarında güvensizlik faktörünün yüksek olması, kırsaldaki fiziksel ve çevresel bozulma ile evlerin kalitesinin düşük olması, iş gücü verimliliğinin düşük olması, eğitim seviyesinin düşük olması, yatırım için elverişli bir yer haline gelememesi, mevcut kaynakların düzgün kullanılmaması, verimli katılımcı bir yönetim sisteminin oluşmaması ve kırsal kalkınma alanındaki sorunlara bütüncül bir bakışın olmaması gibi sorunların varlığı saptanmaktadır. Bu ve buna benzer sorunlar, kırsal alandaki devrim öncesi ve sonrası devam eden başlıca sorunları teşkil etmektedir.

Genel anlamda mevcut sorunları özetleyerek, araştırmamız özelindeki temel sorunların bir boyutuna da değinmiş olmaktayız. Bunlara ek olarak tarımsal hizmet merkezleriyle, devlet kurumları arasındaki ilişkiler, idari ve yönetimsel meseleler, ilgili memurlar ve merkezlerin tarım hizmetleri konusundaki bilgi ölçüsü ve sorumluluklarının yerine getirilmesi konusu, kır ve kent arasındaki eşitsizlik, dolaylı katılımlar ve onun doğurduğu sonuçlar, önemli diğer başlıklardır. Planlamaların yukarıdan ve hatta merkezden çevreye doğru yönlendirilmesi, kırsalın katılımını arttıran mekanizma ve planlamalar ve buna bağlı olarak gelişme süreci anlamında etkili tatılımcı kurum veya kuruluşların oluşmaması söz konusu olmuştur. Sosyal adalet temelininin gözetilmesi gerektiği üzerine vurgunun olmasına rağmen, gelişme sonucunda elde edilen gelirin dağıtımındaki çaba, gelişme fırsatalrı ve güç kaynaklarının dağıtımı için harcanmamıştır. Gelişme planlamasında kırsal birimler bağımsız ve gerekli konumunu elde etmemiştir. İcra mekanizmasında, inşaat vb. geliştirmelerden elde edilen kar, genellikle varlıklı çevrelere aktarılarak, küçük çaplı ve dar gelirli kesimler her zaman olduğu gibi çevreye itilmeye devam etmiştir. Merkezi sistem uygulamasına bağlı olarak, devlet memurlarının kırsala karşı ataerkil

[112] Mostafa Azkiya and Gholamreza Ghaffari, **a.g.e.**, pp. 122-133.

davranışları eski kuvvetiyle devam etmektedir. Son olarak gelişme programları, gelişme temelinden ziyade, siyasi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen ekonomik planlardan oluşmuştur. Bu yüzden katılım gerektiren, çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik yapıda, çok daha düşük oranda değişkenliklere neden olabilmiştir. Bu durumdan dolayı, ekonomik bağımlılğa yol açan eski gelişme olguları doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu özellikle anayasada katılım gerektiren planlamalarda açıkça kendini göstermektedir.[113]

18.07.1988 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 598 Kararının (12.04.1367 h.ş.) İran tarafından kabullenmesinden itibaren, bir an evvel ülke'nin yeniden inşasının önemi doğrultusunda bir takım ekonomik, siyasi, sosyal makro kalkınma planlamaları İran Bütçe ve Planlama Kurumununca meclise önerilmiştir. Devamında birtakım adımların atılması ve çeşitli isim ve sürelerdeki planlamalar gerçekleştirilmesi izlenmiştir. Ancak, bu süreçte, adı geçen mevcut yapısal meselelere ek, çeşitli hükümetlerin girişimleri dolayısıyla yaşanan eksiklikler, mevcut bir planın takibinin yapılmaması, başka bir plana geçiş gibi meseleler de yaşanmıştır.[114] Burada kırsal alanların kendine yeten ve entegre bir şekilde gelişime doğru hareket etmesi için, politik ve ekonomik alanlardaki temel değişimlerinin ön şartları oluşturması önemlidir. Bu bağlamda, kırsal toplumun mobilizasyonu, politize edilişi ve katılımının gerçekleşmesi önemli başlıklar olarak dikkate alınmaktadır. Ancak, eklenmesi gereken bir husus, liderlerin arzuları veya yukarıdan aşağıya doğru aktarılan mali ve insani güç burada yeterli olmamaktadır. Bir sonraki bölümde, gölü kurtarma çabaları çerçevesinde yer alan yerel halkın katılım meselesinin, göl için önemli rolüne yer verilmiştir. Toplumsal katılım, kurtarmadaki temel ayaklardan biri olarak hem devlet hem STK'lar tarafından üzerinde durulan bir konudur.

Urmiye Gölü kurumayla birlikte çeşitli düzeylerde sorunlar da doğurmaktadır. Yukarıda bahsedilen kırsal kalkınma özelinin seyri incelendiğinde, ne gibi sıkıntıların var olduğunu görmek mümkün kılınmıştır. Bütün bu aktarımların birer özeti mahiyetinde, altı çizilmesi gereken birkaç husus vardır. Birinci önemli husus, var olan mevcut sıkıntılar sürdürülebilir bir kalkınma planlamasının olmayışının bir göstergesi aynı zamanda onun birer sonucudur. İkincisi, bahsi geçen bu sıkıntıların varlığı ve ilerleyen kalkınma girişimlerinde çevreyi doğru kullanamamanın olumsuz sonucu

[113] Mostafa Azkiya and Gholamreza Ghaffari, **a.g.e.**, pp.132-133.
[114] Karamatol-Lah Ziyari, **a.g.e.,** pp.160-161.

olarak, Urmiye Gölü'nün ve benzer nehir ve göllerin büyük bir kısmı kurumaya doğru itilmiştir. Üçüncü konu, yapı, çevre ve bütün ekosistemdeki meselelere ek o bölgede yaşayan insanların ekonomik, sağlık, sosyo-kültürel durumları meselesidir. Gölün kuruma meselesi insan ve bölgenin toplumsal yapısı açısından değerlendirildiğinde, bahsedilen sorunlara ek, bölgede yeni sorunların da ortaya çıktığına işaret etmektedir.

Bölgedeki Geçim-Yoksulluk İlişkisi: Konuya ilişkin Aral vb. örneklerin yaşanması dolayısıyla, çok sayıda araştırma ve yorumun yer aldığı geniş bir literetürün vardır. Bu araştırmanın bir özelliği olarak göle sınır köylerin ziyaretleri esnasında gerçekleştirilen görüşmeler, birinci ağızdan aktarım yönteminden yararlanarak oluşturulmuş, birinci el kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Urmiye Gölü kuruma meselesinin yol açtığı geçim ve yoksulluk ilişkisinin anlaşılmasında bahsedilen bu veriler kullanılmaktadır. Köy halkının kendi dil ve yörelerine bağlı, karmaşıklıktan uzak, basit bir dille ifade ettikleri sorunlar, onların yaşamlarının tam içindeki sıkıntılara tekabül etmektedir. Bu yaşamsal nitelikleri kapsaması yüzünden, her bir satır ve her bir sorun bölge insanlarının her gün yaşayıp, baş etmek zorunda kaldıkları olumsuzluklara dair bir bakış açısıyla değerlendirilmelidir.

Zira bu çalışmalar bir yandan da "solunum rahatsızlıkları", "geceleri uyutmayacak kadar göz ve vücuttaki kaşıntı, çeşitli alerjiler", "yüksek tansiyon" gibi sağlık alanındaki şikayetlerin sıkça vurgulandığı ancak yönetim tarafından görünmez kılınmasına karşı bölge halkının sesi olma girişimidir. Buna ek olarak, "eskiden gölün su sesinden oturamazken, günümüzde, bembeyaz bir tuz çölüne bakılması", suların kirlenmesine ek olarak "tuz ve toprak karışımı fırtınalarla" her gün başa çıkmaya çalışan canlı bir ekosistemden bahsedilmektedir. İnsanlar ve hayvanlar tarafından tuz karışımı kirli bir havanın solunması, bitkilerin su ve toprakla birlikte bol miktarda tuzu emmesi sonucunda kurumaları gibi sorunlarla karşılaşan bölge halkı ve canlılarının sıkıntılarını aktarmak gereksinimidir. Ancak, bütün bu hastalıklar ve olumsuz durumlar, sanki kuruma neticesinde karşılaşan ekonomik geçimsizlik karşısında görünmez veya daha soluk kılınmıştır. Başka bir tabirle, havza alanında özellikle çoğu kırsal ve göle en yakın yerleşim bölgelerinde olmak üzere ekonomik sıkıntılar ilk sırada kendini göstermektedir. Bu çerçevede, göle en yakın üç köy ziyaret edilmiştir. Aşağıda bu bölgelerde yaşayan insanların anlatımları yer almaktadır.

Karabağ* **Köyü (21 Ağustos 2017)**[115] (EK-28): Köy kahvehanesinde yaklaşık yirmiyi aşkın, çoğu dedenin aktardığına bakılırsa, bölgede su sıkıntısını şiddetli bir biçimde yaşandığı açıktır. Eskiden var olan suların kuruduğunun, kuyulardaki var olan suların ise tuzlandığının altı çizilmiştir. Köy insanlarının çoğu tarımcılıkla geçinmektedir. Salmas, Khoy, Maku, Marand gibi birçok çevre şehre sürekli üzüm vb. ürünler gönderdiklerinin altı çizilerek, günümüzde ise kendi yiyeceklerini bulamayan bir gurup insan haline geldiklerinden bahsedilmiştir. Yönetimin bölgeye karşı girişimleri kapsamındaki soruya yönelik, "seçimlerde oy zamanı birileri geliyor, biraz nutuk atıyorlar. Ama daha sonra ne gelen var ne de giden. Gelen varsa da para verin diyor" vurgusu kullanılmıştır. Bu bağlamda, hiçbir gelir kaynağı olmadığından geçim sıkıntısı çektiklerini ama elektrik, doğalgaz faturalarının zamlı olarak gelmeye devam edildiğinin altı çizilmiştir. Buna ek olarak, her ay 6000 Tümen (5.8TL) çöpler için belediyeye ödenmesi dile gereken meblağlar belirtilmiştir. Aslına bakılırsa bu düşük rakamın dahi onlar için bir yük olarak görülmesi, orada sürdürülen mevcut geçim savaşının ve zor koşulların birer göstergesidir.

Bir başka vatandaş, bir kepçe aldığından ve, devamında buna bağlı olarak vergi dairesinin hemen 1.400.000 Tümen (1.200 TL gibi) tutarında bir ödemenin gerçekleşmesi gerektiğine ilişkin bildiri gönderdiğinden bahsetmiştir. Bu kepçeyi alma sebebi olarak, kendisinin bir geliri olmadığından bu yoldan geçimini sağlamayı düşündüğünü öne sürmüştür. Ancak, daha hiçbir iş teklifi almadığından herhangi bir gelir sağlanmadığını öne sürerek, vergi dairesine itirazda bulunmuştur. Vergi dairesinin ödeyemeyeceğine ilişkin talebine, "o zaman satarsın" denilmesini eleştirmektedir. Görüşmeler sırasında bu örneğe benzer birkaç anıya daha şahitlik edilmiştir. Bölge insanlarının hayat serüveni içerisinde bir şekilde hayatta kalmak için çektikleri zorlukların diğer yüzüne bakıldığında, aslında hiçbir geliri olmayan bu insanların petrole dayalı bir ekonomiye sahip ülkede, kendilerine düşen gelirdeki payı oldukça hakettikleri düşünülmelidir. İran ekonomisinin petrol ve doğalgaz gibi ulusal kaynaklardan sağlanması dolayısıyla petrolün milli bir varlık olarak yasalar çerçevesinde açıkça belirlenen ayrıcalığı mevcuttur. Bu bağlamda ihtiyaç sahibi insanlar, özellikle devletin yanlış tarımsal politikaları çerçevesinde gelirinden olan zarara uğrayan bölge halkının, petrole dayalı gelirdeki paya ulaşması ve mağduriyetlerin geçici bir çözüm yolu olarak giderilmesinin yönetim tarafından dikkate

* قره باغ

[115] Köy ziyareti sırasında yapılan görüşmeler arşivlenmiştir.

alınması iyi olacaktır. Nitekim Devrimin lideri, Humeyni'nin ünlü sözü "dar gelirli ailelere su ve elektrik bedava olacaktır"[116] veya "inkilab sofrası" gibi terimler, petrolün parasını insanların sofrasına getirilmesi vurgusu, mevcut rejimin temel dayanaklarından birini oluşturmakta idi. Bu sloganların işlevselliği, günümüzde bolca yaşanan enflasyonlar, doların yerli para biriminin 20katını aşması vb. ekonomik sıkıntılar dönemi olan çağımızda epeyce tartışılmaktadır.

Bu bağlamda, Komite-ye İmdat* kurumundan bahsedilerek, örneğin Karabağ Köyü'nde yaklaşık 150 evin yardım alabildiği aktarılmıştır. İlgili komite, kişi başı 45 Bin Tümen (günümüz kuruyla yaklaşık 18TL) ihtiyaç sahiplerine destek vermektedir. Yapılan bu yardım miktarı, bölge ve ülke ekonomik şartları değerlendirildiğinde, çok düşük olarak temel ihtiyaçların karşılanmasına bile yetmemektedir. Diğer yandan, herkesi kapsamadığı gibi, az sayıda ailenin bu yardımdan yararlanabilmesi de başka bir konudur.

Bölge halkı eskiden yonca, buğday, arpa, domates, nohut, badem, ceviz, üzüm vb. her türlü tarım ürününü yetiştirmekle uğraştıklarını aktarmıştır. Ancak yaklaşık 30 yıldan beri, köydeki suların azalmasına bağlı olarak gelirlerinin artık yok denecek seviyeye ulaştığının altını çizmektedirler.

Yaklaşık 400 kadar ev, neredeyse 1200 kişilik bir nüfusa sahip bu köy, günümüzde sadece yaşlı nüfusun ağırlıkta olduğu bir yere dönüşmüştür. 2017'de gerçekleştirilen saha araştırması sırasında aktarılan bilgiye göre, geçen sene (2016) okula giden çocuk sayısının 91 olduğu, ama bu sene (2017) çoğunun aileleriyle birlikte köyden göç ettiği ifade edilmiştir. 2017 yılında, köy nüfusunun neredeyse 2500 evi yani 600-1000 arasında kişinin artık köyden ayrılmış olduğu vurgulanmıştır. Bunların büyük kısmı en yakın şehir alanları olan Urmiye, Salmas ve Tebriz'e göçmüştür. Keza, göç ettikleri yerlerde iş bulamayan bu insanlar arasında ekmek ve geçimlerini sağlamak adına sokakta sigara satıcılığına başlayan tanıdıklarının olduğunun altı çizilmiştir. Burada açıkça ifade edildiği gibi, suların kuruması ve ardından yaşanan olumsuzlukların köyü yaşanmaz bir hale sokması sonucunda kente göç başlamıştır. Ancak kentteki yaşam koşulları bu kişilere ne oranda kucaklayıcı ne kadar dışlayıcı

[116] "Humeyni'nin Şubat 1979'da (Bahman 1357 h.ş.) su ve elektriğin bedava olmasına ilişkin konuşması", **Youtube**, 20.02.2019, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=65xrgxUPFXE , 10.04.2020.

* Devrim sonrası kurulan geçimi olmayan dar gelirli ailelere yardım eden -genellikle büyük yardımları kapsamadığının altı çizilerek- bir kurumdur.

olacağı da aslına bakılırsa artık bir muamma olmamaktadır. Zira İran'daki son durumlara bakıldığında, koşulların pek de parlak olmadığının ne yazık ki altı çizilmelidir. Çeşitli dönemlerde sadece merkez ve büyük birkaç şehirde değil, çeşitli şehir ve bölgelerde çoğunlukla ekonomik tabanlı itirazların yaşandığına şahitlik edilmektedir. Ekonomi dışında da özellikle kadın hareketleri, sosyal hak, özgürlük ve refah talepleri, maaşlarını alamayan kesimlerin haftalarca süren protestoları, benzinin bir gecede 3katına çıkmasına itiraz türünden protestoların son dönemlerde sıkça yaşandığı görülmektedir. Burada kısa bir aktarım yapılması gerekirse, geçtiğimiz yıl Ekim ayında (13.10.2019) İran resmi haber kanallarından biri olan İran Radyo ve Televizyon Haberciliğinin, Saleh Hendi İran Ulusal Petrol Arama Şirketi (NIOC)* Direktörü'nden yayınladığı röportaja göre, "yapılan yeni keşfile birlikte, İran en büyük petrol ve doğal gaz rezervelerindeki iktidarını devam ettirdiğini vurgulanmıştır." Bu habere göre, devrim sonrasındaki 40 yıllık süreçte kullanılan petrol ile hemen hemen aynı miktarda ve gaz rezervlerinin ise 8 katı kadar yeni rezervlerin keşfedildiği bilgisi verilmektedir.[117]

Benzine gelen 3 kat oranındaki zam dışında, ev, araç, temel gıda fiyatlarındaki fahiş enflasyon balonu çarpıcı bir hızla büyümektedir. Bunda dünya ekonomisini vuran covid 19 pandemisinin de etkisi olmuştur. Ancak mevcut geçimsizlikleri bu pandemi veya ambargo gibi nedene indirgemek oldukça hatalı ve eksik bir analiz olmaktadır. Zira Covid 19 öncesi de insanların oldukça zor durumda olduğu ve bahsedilen itirazların Pandemi öncesi sürece ait olduğunu bildirmek gerekmektedir. Şimdi ailesiyle birlikte kırsaldan bir hayat umuduyla yola koyularak şehirlere göçen bölge insanının, yaşanan bu fiyat artışlarına karşı nasıl dayanacağı da açıkçası başka bir meseledir. Kuruma sonucunda kırsal bölgedeki zor koşullara dayanamayıp göç eden aileler, kırsaldaki halkın deyişiyle, azıcık birikime sahip olan aileler arasından olmuştur. Köyde kalanların ise çoğunlukla hiçbir birikime sahip olmadığı, köylerinden başka hiçbir yerleri olmadığı için, orada kalmaya zorunlu olarak devem ettiklerini aktarmışlardır. Su yokluğu, gelir yokluğu, geçim zorluğu, tuz toprak fırtınalarıyla baş

* National Iranian Oil Company

117 "İran Bozorgtarin Darande-yı Manabe Naft ve Gaz-ı Cihan {En Büyük Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarına Sahip İran}", **Khabargozariye Seda ve Sima**, 13.10.2019 (21.07.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.iribnews.ir/fa/news/2547505/ایران-بزرگترین-دارنده-منابع-نفت-و-گاز-جهان , 26.06.2020.

etmeye çalıştıkları ortamda, tek varlıkları olan kendi evleri diye orada yaşamaya mahkûm olmuşlardır.

Çalışmanın devamında, iyice azalark yokluğa doğru evrilen Karabağ Köyü içme suyunun temini için, Salmas şehri ve Ağziyaret köyünün sularının birleşiminden bir su hattı çekilmiştir. Salmas'ın suyunun güzel olduğu ama Ağziyaret'ten gelen suyun kireçli olduğu ve acımsı bir tadı olduğu aktarılan hususlar arasında yer almıştır. Nitekim Ağziyaret suyunun ağaçlara verildiği zaman kurumasına yol açtığı da ifade edilmiştir. Devamında bu iki bölge suyunun birbirine karıştırılarak, birkaç köyün içmesine yetecek kadar su akıtılmaktadır. Bu meselelere ek olarak, içme sularında çok kesinti olması ve suyun her gün tüm saatlerde akmaması da önemli bir diğer konudur. Bazen günün belli birkaç saati içinde su akmaktadır, her 2 veya 3 günde ise, 1 ya da 2 saat su verilmektedir. Suyun hiç akmadığı günler de yaşanmakta, bazen de sadece akşama kadar aktığının olduğu beyan edilmiştir.

Mevcut bütün ekonomik sıkıntılar ve susuzluk yetmezmiş gibi, tuzla toprak karışımından oluşan fırtınalar yaşanan başka bir olumsuz durumdur. Yazın bile bu fırtınaların göründüğüne dikkat çeken köy halkı soldukları havaya, suya karışan tuz, toprak ve tozdan muzdarip olduklarını dile getirmişlerdir. Bu fırtınalar rüzgârla birlikte mevcut bitki örtüsünün de dolaylı olarak bitkilerden sağlanan geçimlerini olumsuz olarak etkilemekte olduğu vurgulanmıştır.

Geçim bağlamında ortayaşlı bir çiftçi, 3 büyük bahçesinin olduğunu ama şimdi kendisi için yiyeceği kadar üzüm bulamadığını aktarmıştır. Bir diğeri, iki amcaoğlu olarak denize kenarında su motorlarına sahip olduklarını aktarmıştır. Yonca, buğday, domates ekerek geçimlerini sağlayan bu çiftçiler günümüzde, bütün su tesislerinin 20 yılı aşkın bir süredir tuzlandığını aktarmıştır. Hiçbir şey yapamadıklarını, duruma karşı çaresiz olduklarını ifade edip, iki yıla kadar köyde kimsenin kalmayacağı ifade etmişlerdir. Kalabalık içinden bir başkasıysa, eskiden 170 badem ağacının olduğunu şimdiyse hiçbir şeyinin olmadığını dillendirmiştir.

Gövercin Gala (21 Ağustos 2017)[118] (EK-29, EK-30): 300 Haneli ve yaklaşık 1200 kişilik nüfusa sahip olan bu köy nüfusunun birçoğunun bölgeden göç ettiği görülmüştür. Köy sakinlerinden Yaşlı Çiftçi 2, ''herkes özellikle çocuklarımız ve gençler gitti'', diyerek Karabağ'dakine benzer bir tablodan bahsetmiştir. ''Denizin

[118] 21 Ağustos 2017 Köy ziyareti sırasında yapılan görüşmelder arşivlenmiştir.

çekilmesi -bölge halkı gölün büyüklüğü için ona deniz olarak hitap eder- üretimimizi mahvetti. Üç beş badem ağacım var. Onları toplamaya gidiyorum ama gözlerimizin kızarıklığına bak. Havadaki tuz toprak böyle yapıyor. Acısı ise sabaha kadar uyutmuyor.'' Bu dedenin aktarımlarına bakıldığında insanların yaşam hakkı akla gelmektedir. Yaşam için tarımdan elde edilen gelire olan ihtiyaçtan dolayı, temiz su, hava ve toprağa da aynı zamanda ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak susuzluk ve tuzlu su-hava etkisinden dolayı bitkilerin kurumasıyla karşılaşılmaktadır. Başını, bahçesini, bitki ve ekosistemini yaşatmaya çalışan bölge insanının, diğer yandan kendilerini de bir anlamda yaşatmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. Beck'in vurguladığı doğa ve toplum görüşünün tam anlamıyla hayat bulduğu yerlerden bir tanesi bu ve benzer bölge köyleri olmuştur.

Bu gerçek öyküler ve yaşanan zorlukları duyunca, M. Sakaryalı'nın "yurt neresidir sorusu akıllara gelmektedir. Doğduğumuz, konduğumuz, anadilimizi öğrendiğimiz, ilkokulumuz, ilk aşkımızı yaşadığımız, ilk kavgamızı ettiğimiz, havasını nefes nefes içimize çektiğimiz, suyunu kana kana içtiğimiz bize ait hissettiğimiz yer küre parçası değil midir"[119] (EK-31). M. Sakaryalı sözlerine şöyle devam etmektedir. "Hala en kolay ve en güzel biçimde burada nefes alıyorum. İnay'da deliksiz beş altı saat uyurum ve zink diye uyanırım. Demek ki vücudumun yapısı buranın havasına, suyuna ve besinine göre oluşmuş bir kere. İnay deresi etrafına yayılmış yerleşimine baktıkça, dinginleşirim. Herhalde Rıfat Ilgaz'ın Cide'ye dair söylediği gibi, "sinirlerim, bilincim, sağduyum, bilinçaltım da (buraya) uygun olmuştur".[120] Bu sözler kulağa çalınırken Yaşlı Çiftçi 2'nin söyledikleri daha da bir anlamlı gelmektedir. İnay yerine, Karabağ, Gövercin Kala, Galgaçı, Şerefhana (Sharafkhana), Ağ Günbet, Acebşir (Ajabshir), Urmiye, Salmas, Shabestar, Tabriz vb. isimler de kullanılabilir.

Karabağ örneğindeki gibi, yirmi yıldır kuraklığın yaşanmasından dolayı çocuklardan pek kimsenin kalmadığı, birçoğununsa Urmiye'ye göçtüğü belirtilmiştir. Salmas'ın Zola Nehri'nden (Aftakhana) gelen tatlı suya Ağziyarat bölgesinin suyu karıştırılarak Gövercin Kala köyüne su aktarımı yapılmaktadır.

Bu sene (2017) tarımla uğraşan 10 veya 15 kişiye su verildiği ama bunların "yara bağlamayacağının" -yaralarını sarmaya/kapatmaya yetmez demektir- kesin olduğu da aktarılmıştır. Aslında damla sulama yönteminin yapılacağının söylendiği

[119] Muammer Sakaryalı, **a.g.e.,** s. 94.
[120] Akt.: Muammer Sakaryalı, **a.g.e.,** s. 22.

ancak daha gerçekleşmediğinden söz edilmiştir. “Ziraat mühendisi bir kadın, mevcut tatlı su göletlerimizden birine bakınca, buradaki su eğer damla sulama olursa 30 çiftçiye yeter demiştir. Bizse 10 çiftçi nasiplense bile ona da razıyız. Ancak bu girişimler için destek alımının şart olduğu”[121] aktarılmıştır. Geçmeden söylenmesi gereken bir husus da şu ki sadece bu sene (2017) köyün bir kısımında hortumlar çekilerek birkaç çiftçiye su verilmiş, diğerleri ise beklemede kalmıştır.

Yaşlı Çiftçi 2’nin aktardığına göre, kendisi ve eşi olmak üzere şimdi evde 2 kişi kaldıkları halde, 2 ay elektrik faturaları cezasıyla birlikte toplam 56 Bin Tümen (21,5 TL) olmuştur. Devletin destek için ödediği meblağ ise (yarane denilen) kişi başı 45 Bin Tümendir (17 TL). “Peki diğer faturalar ve masrafların varlığı düşünülürse, bu insanların neyle geçineceği soruları sorulmaz mıdır?!” Yaşlı Çiftçi 2, yanındaki zayıf ve yaşlı diğer köy sakinine işaret ederek, “bu adamın daha önce bahçesi vardı. Ancak şimdi her şey kurudu. Bütün ürününü 200 bin Tümene (180 TL) satmış. Yani toplam bu yılkı geliri 180 TL!” ifadesini kullanmıştır.

Denizin -gölün- sesinden eskiden oturulmayan yerlerde şimdi kalplerinin artık söndüğü ifade edilmiştir. “Tanrı bu denizi doldurmak isterse dolacaktır, istemezse olmayacaktır” cümlesiyle açıkçası yönetim planlamalarına karşı olan umudunun yitirildiği dolaylı olarak ifade edilmiştir (EK-32 ve EK-33).

Son olarak, Gövercin Kala’da buğday, arpa, yonca, nohut ve her şeyin ekildiğini keza köyün 3 okula sahip olduğu aktarılmıştır. Ancak insanların göçüyle birlikte günümüzde hepsi kapatılmış, kalan çocukların sayısıysa 3 ya da 4’e düşmüştür. Köyde kalan çocuklar, okul için Kuşçu’ya* gitmektedirler. “Deniz suları çekilince her şey onunla birlikte gitti[122]” (EK-34 ve EK-35).

Bu köy hakkında aktarımları noktalamadan önce rastlanan bir durum olarak, köy muhtarıyla görüşmeden bahsetmek yerinde olacaktır. Yaşlı Çiftçi 2 ile uzun sohbetin sonlarına doğruyken muhtarın yanımızdan geçerek bizi ve görüşmeyi farkettiği anlaşıldı. Önce birkaç cümle ile müdahil olmaya çalıştı. Örneğin burası şehitler bölgesidir, yetkililer bize uğrar, hatrımızı sorar gibi birkaç cümle ile mesajini iletmeye çalışmıştır. Daha sonra yanımızda durmaktan vazgeçerek tam köşede bir

[121] 21 Ağustos 2017 Gövercin Gala köyünde Yaşlı Çiftçi 2 ile gerçekleştirilen detaylı görüşme
* Salmas-Urmiye arasında imkanları nispeten daha geniş bir köy
[122] 21 Ağustos 2017 Gövercin Gala köyünde Yaşlı Çiftçi 2 ile gerçekleştirilen detayli görüşme

köy binasının -yanlış hatırlanmıyorsa cami veya muhtarlık gibi bir binanın ikinci katında- görüşmenin gerçekleştiği semte doğru açılan bir camın yanında oturup dinlemeye başlamıştır. Görüşme yapılan Yaşlı Çiftçi 2 arada bir şeyler söylemekle kendisini dolaylı olarak durdurmaya veya yönlendirmeye çalışmıştır. Yaşlı Çiftçi 2, "benim kimseden korkum yok kim gelirse ben aynı sözleri -gerçekleri- derim, hatta Japonya'dan biri geldiğinden o da benimle konuşmuştu, bir fotoğraf da çekerek beni Japonya televizyonlarında göstereceğini söylemişti" deyip bir kahkahayla, izin verdiği fotoğraf faslına geçmişti.

Buradan aktarılan bu anıda, merkez tarafından en ufak bir göreve bile sahip olduğunu düşünen muhtar, kendi muhafazakar tutumunun yanısıra, diğer vatandaşları da o yönde yönlendirmeye, aktarılan bilgilerin çarptırılmasına teşviki izlenmiştir. Altı çizilmesi gereken konu şu ki ister sadece bir köy insanı, ister köy muhttarı hatta bölgeye en yakın şehir, ister havza insanı ile havzada bir göreve sahip olan bir yetkili arasında hiçbir fark olmaksızın yaşanan olumsuzluklardan herkes eşit oranda nasibini alacaktır. Çünkü bir ekosistem ve bir doğa meselesinin boyutları bir görevli için değil gelecek nesiller için bile tolere edilebilir kapasiteye sahip değildir. Ekonomik boyutlardan bakıldığında, daha iyi bir geliri olan kesimlerin daha az etkilenebileceği bir gerçek iken, sağlık ve doğa anlamındaki sorunlar havzada yaşayan bütün insanlar için eşittir. Burada aktarılan bu muhtarın tutumu, öncesi aktarılan, yıllar boyunca devam eden yukarıdan aşağıya bakışın küçük çaplı bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Galgaçı Köyü (10 Haziran1015): Saha araştırmalarının ilk rotası olarak bu köy, daha sonra gerçekleştirilen diğer iki köy görüşmeleri gibi, mevcut sorunlar ve olumsuz koşullar açısından oldukça benzerlik taşıdığını aktarmak mümkündür. Değişime uğramış, yeni, zor hayat koşulları altında yaşamayı sürdürmeye çalışan insanların yaşam gerçekleriyle yüzleşmek bu araştırmada oldukça belirgindir. Galgaçı köyüne Yaşlı Çiftçi 1 ve bir Yaşlı Kadın ve bir aile ile çeşitli detaylı görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın başlangıç köyü olarak gözle görünen olumsuz koşıllar, yüz yüze aktarılan bilgiler ve veri toplama açısından verimli bir başlangıç çalışması olmuştur.

İlgili bu köyün eskiden 220 Hane ile 60 ailenin yaşadığı bir yer olduğu ancak son 4-5 yılda (2015 yılı baz alınarak) çoğunun göçtüğünü aktarmak mümkündür. Hükümet yardımlarının oraya ulaşmadığı aktarılarak, Zola Nehri'nden su getirilmesine

rağmen, 2014 yılında 2 kere verilmiştir, bu sene (2015) için bir su verilmediği aktarılmıştır.[123] Gençlerin hepsinin gittiği, eski nüfusun %10 oranında kaldığı aktarılmıştır. Bölgenin çok verimli topraklara sahip olması, üzüm, elma, kayısı, badem, ceviz, iğde, şeftali meyveleri ile yağmur suyu tarımında ise arpa -daha çok hayvanlar için- gibi ürünlerin yetiştirilmesi sağlanmıştır. Gölün kurumasıyla hepsi kurumuştur, üstelik rüzgarlarla birlikte, köyün ve deniz -göl- yatağının tuzlu kumunun her gün üzerlerine yağdığının da altı çizilmiştir.[124]

Araştırma çerçevesinde geçirilen birkaç saatte gözlemlenen durumlar aktarılırsa, havanın alışılmışın üzerindeki sıcaklığından bahsedilebilir. Bu köydeki görüşmelerin biri bahsedildiği gibi bir aile ile gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme o ailenin evinin en serin köşesi olan, bir eyvanda yapılmıştır. Mülakat boyunca bahçede dolaşan sıcak bir rüzgar sesi, tuz ve toprak birleşenlerinin birçok eşyanın üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Ev halkının aktardığına göre her ne kadar süpürülürse süpürülsün, tuz ve toprak hep vardır. Bahçedeki su musluğu açılarak su tadıldığında biraz tuzlu tuhaf bir tat alınmıştır. Bu musluk suyunun bile ağaçlarını kuruttuğu öne sürülmüştür. Hâlbuki o musluk suyu, aynı zamanda ailenin ve bütün köy halkının içme suyudur. Görüşmeler bittiği gün sonunda eve dönüldüğünde, yüz ve dudaklarda tuz olduğu, gözlerin ise kaşınarak yanma hissi yaşattığı belirtilmelidir. Bir günlük bir süreçte yaşanan bu durum ve hissedilen sıcaklık, bölge insanı adına her gün tekrarlanan gerçek bir durumdur.

Burada üzerinde durulan bir başka konu, bu köyün turizm yönlü özelliğidir. Galgaçı köyünün, özellikle en yoğun olduğu yaz mevsimleri hafta sonlarında evlerinin bayağı önceden kiralandığı belirtilmiştir. Göle girmek için gelen turistler, kayığa binmek isteyenler, yöresel yeşillik meyve alışverişi yapmak isteyen misafirlerden bahsedilmiştir. Eskiden köyde fırın ve kasabın olduğunu, akın eden misafirlerin ihtiyaçlarını gidermek adına hatta her gün 4 veya 5 koyunun kesildiğinden bahsedilmiştir. Ancak gelinen noktada köydeki bakkal bile bir sene önce (bir sene öncesi 2014'e tekabül etmektedir) kapandığı vurgulanmıştır. Fırın, bakkal, kasap, minibüs şoförü, kayıkçı, çiftçi gibi benzeri birçok işletme sahibinin günümüzde artık tamamen işsiz kalarak sıfır gelir ile hayatlarını sürdürmeye çalışmakta olduğunun altı çizilmiştir. Geçen sene (2014) köyün 15 çocuğunun okula gittiğini bu yıl ise 12 çocuk

[123] Galgaçı Köyü, 10.06.2015 tarihinde Yaşlı Çiftçi 2 ile görüşme gerçekleştirilmiştir.
[124] 21 Ağustos 2017 Gövercin Gala köyünde nispeten kalabalık bir aile ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

ve bir öğretmeni olduğu aktarılmıştır. Ek-36 ve EK-37'de fotoğraflarının yer aldığı, köy okulu, bakkalı, kayığı ve terkedilmiş evlerinin örnekleri bu araştırma sırasında çekilerek arşivlenmiştir. Bu arşiv, yönetim eksikliği, sürdürülebilir bir çevre vb. anlayışlarının olmayışına ek nedenlerden dolayı gerçekleşen gölün kurumasının ardından yaşanan, geçim darlığı, göç, gelecek neslin hayalleri gibi meselelere aynı anda şahitlik etmektedir.

Diğer köylerde yaşanları benzeri olarak, yaşlı ninenin aktardıklarına değinmek gerekirse, "patates, yağ ve tencerenin yanyana gelmesini imkansız kılan" koşullar anlatılmıştır. Hiçbir şeyleri olmayan, komşularının ekmeğini bölüşerek onların desteğiyle çoğunlukla geçinen yaşlı nine, "eğer hastalanırsak ve acil doktora yetişmemiz gerekirse, en yakın doktor için araba 40 Bin Tümen (yaklaşık 16 TL) gidiş parası ister, buna bir de doktor, ilaç masrafları ve dönüş parası eklendiğinde, ödemenin ne kadar imkansız olduğu" anlaşılmaktadır.[125]

Eskiden tarımsal ürünleri yılda kaç kere çevre şehirler hatta Tahran'a gönderilen bu verimli bölge, günümüzde "isminin ona bahşettiği kaderi belki de yaşamaktadır. Kal kaç isminden oluşan bu köyden artık herkes kaçmıştır".[126] Yaşlı Çiftçi 1, yaklaşık 4 hektar tarım arazisine sahip olduğu, su motorlarının da kendisine ait olduğunu vurgulamıştır. Ancak yeraltı sularınn dahi tuzlanmasından ötürü, bölgede bulunan yaklaşık 10 derin yeraltı kuyusunun hepsinden tuzlu suyun çıktığını aktarmıştır. Son yıllarda sıkça rastlanan durum olarak kuyular ile ulaşılan yer altı suları artık ya tamamen kurumuştur ya da tuzlanmıştır. Her iki durum da bitkilerin sonunun geldiği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tarım ile uğraşan bölge halkının çoğunun geçimi doğrudan etkilenmektedir.

2.3.2. Politik Sonuçlar

Gölün kurumaya başlamasıyla birlikte merkezi hükümet (Ahmedinecad yönetimi) tarafından sergilenen görünmezlik tavrına karşı yerel çapta yükselen ve güçlenen milliyetçi-Çevreci söylem ve sloganlara şahitlik edilmiştir. Buna karşılık, bir sonraki yönetimin bu durumu kavramasından dolayı ulusal çapta özellikle seçim süreçlerinde siyasi propagandalarda havzaya ilişkin konuşmaların odak noktalarından biri haline gelmiştir. Ruhani'nin göreve gelişinin ardından ilk kabine

[125] Galgaçı Köyü, 10.06.2015 tarihinde Yaşlı Kadın ile görüşme gerçekleştirilmiştir.
[126] Galgaçı Köyü, 10.06.2015 tarihinde Yaşlı Çiftçi 1 ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

toplantısında ele alınan ilk konu Urmiye Gölü meselesi olmuştur. İkinci dönem seçim kampanyası sırasında Tebriz'deki konuşmasında, Türk olmak cesaretten başka bir şey değildir. Türkçe bir dil değil, bir ruh ve bir düşüncedir, diyerek Tebriz ve Azerbaycan'ın halkını selamlamıştır. İran'da ve Azerbaycan'da (İran'daki Azerbaycan Bölgesi) yatırım yapmak isteyen herkes, iki meselenin sonucunu beklediğini vurgulamıştır: Bu konuların ilki, İran nükleer meselesindeki uzlaşmanın sağlanması ve ambargoların kalkması meselesi, ikincisiyse, Urmiye Gölü'nün yaşayıp yaşayamayacağı meselesi olarak ifade edilmiştir. Devamında göl kurumuş olsaydı eğer, burada gezmek için ne yerli ne yabancı turist ne de yatırımcı gelmiş olurdu. Keza bölge insanlarıysa göç etmek zorunda kalırdı ifadeleriyle Ruhani, Azerbaycan'ın tarım, sanayi ve maden açısından daha ılımlı bir hal almasını sağlayacağı vurgusunu yapmıştır.[127] Ayırca, Tebriz'i 2018 yılı için İslam Dünyası Turizm Başkent'i ilan ettiklerini ve ona yönelik ise bugünden gelecek sene için yüzlerce planlamanın olduğundan bahsetmiştir.[128] Ruhani'nin, bölge halkının en büyük çoğunluğunun etniği ve diline yönelik kullandığı övgü sözleri, göl durumunda resmetmeye çalıştığı ılımlı tablo, seçim öncesi siyasi propaganda kategorisinde değerlendirilmelidir. Zira, gölü kurtarmak adına ayrılan bütçede yaşanan aksaklıklara ek olarak özellikle iddia edilen İslam Dünyası Turizm Başkent'i olarak kararlaştırılan vaad hakkında, 2017'nin son günlerine kadar bir hareketlenme izlenmemiştir. Bunun üzerine ise bir sosyal medya protesto hareketi başlatılmıştır (EK-38). Keza göl meselesinde ortaya çıkan huzursuzluklardan da bahsedilebilir. Traxtor maç sahalarında yükselen milliyetçi-çevreci söylemler, bölge halkının kuruma sonucu karşılaştığı olumsuzluklara karşı bir itirazı olarak değerlendirilmelidir. Diğer yandan, Tebriz, 2018 yılında 57 İslam şehri arasında İslam dünyasının turizm başkenti seçilmesine rağmen, yetersiz planlama ve finansman desteği nedeniyle, bölge turizmi ve geleceği adına bu büyük fırsat olacakken zorluklarla karşılaşmıştır. Ayrıca, yaptırımların yeniden geri gelmesi, insanların yaşadığı ekonomik zorlukları tolere etmede bir nebze katkıda bulunabilir bir fırsat olarak daha iyi bir şekilde değerlendirilebilirdi.

Bu çalışmanın yaşamsal bir konu özelliği taşımasının sağladığı imkanlardan biri, bölge doğasıyla içi içe yaşayan birçok konuya dokunabilmek, çeşitli araçlarla

[127] **Azarbaycan; Yek Seda Ruhani {Azerbaycan; Tek ses Ruhani}**, (Çevrimiçi) http://rouhani96.ir/286986 19.08.2017.
[128] **Azarbaycan; Yek Seda Ruhani {Azerbaycan; Tek ses Ruhani}**, (Çevrimiçi) http://rouhani96.ir/286986 19.08.2017.

ölçebilmek, zorlukları en derinden hissediyor olabilmek, hissedilenlerin büyük oranını belgeleyebilmektir. Bu bağlamdaki eklenmesi gereken bir husus olarak, mevcut sıkıntılar ve yaşanan olumsuzluklar belki bir defaya mahsus aktarılabilmektedir. Ancak, her gün aynı duruma maruz kalan, onu hayatlarının bir parçasıymış gibi yaşamak zorunda kalan insanların durumlarını unutmamak gerekmektedir. Örneğin, ekonomik imkanlarının tümünü kaybetmiş insanlar ile bir gün röportaj yapılabilir ancak, o insanlar aylarca ve yıllarca aynı sıkıntılarla başa çıkmanın yollarını arar dururlar. Mevcut durumda, aylar ve hatta yıllarca etkili bir iyileşme yaşanmadığı, aksine şartların daha da kötüye gittiğini gözlemlemek herhalde bu gibi çalışmaların en zor yanlarından birini oluşturmaktadır. Tek umut niteliğinde olan 2019'dan beri artış gösteren yağış oranlarından da bahsedilebililir. İlerleyen bölümlerde hükümetler, kurumlar ve bölge halkının yerel, ulusal ve uluslararası boyutlarda göl için ne türden girişimler gerçekleştirdikleri üzerinde genişçe durulacaktır.

Burada politik sonuçlar çerçevesinde özetle ele alınmaya çalışılan, yerel çapta yükselen veya mevcut olan milliyetçi ve çevreci söylemlerin güçlenmesine yol açmasıyla birlikte, ulusal boyutta politik çevreler tarafından konunun fark edilmesi gibi başlıklar aktarılacaktır. Özellikle Ahmedinecad dönemi tamamen yok sayılarak güvenlikleştirilen göl ve çevre meselesinin Ruhani yönetimi tarafından siyasi bir propaganda olarak ele alınmasına değinilecektir. Burada milliyetçi (iç ve dış) ve ekolojist çevrelerin Urmiye Gölü kuruma konusu ile ilgili bir araya geldiğinden bahsedilmektedir.

Günümüz İran'daki yerel boyuttaki hareketlilikler, itiraz ve karşı direnişler ele alındığında, havza ve göl özeli ile ilgili en belirgin alanlarından biri, Tebriz futbol takımı olan Traxtor maçlarının sahasıdır. Maçların düzenlendiği stadyum kamusal bir alan olarak sosyal ve çevresel başta olmak üzere haklı taleplerin dile getirildiği alan haline gelmiştir. Pahlavi döneminden başlayan, bir merkez-çevre ayrımı, merkez milliyetçiliğine karşı yükselen bir çevre milliyetçiliğini de beraberinde getirmiştir. Yukarıdan aşağıya bakışın sadece çiftçi ve devlet memuru arasında veya köy ile Tahran arasında kısıtlı kalmadığı gibi, kitaplar, okullar gibi sosyo-kültürel altyapılardaki planlamalarla birçok alanda kendine önemli yer edinmiştir. Devrim sonrası da devam eden merkezi bakışa karşı, bir tutum ve bir direniş olarak algılanabilmektedir. Merkez-Fars empozesine karşı, bir yerel-Türk, yerel-Arap, Yerel-Türkmen, Yerel-Kürt etnik kimliğini taşıyan bir çevre bilincinin gelişmesinden de ayrıca

bahsedilebilir. Bunun en bariz örneği, diğer yandan havzayla da ilişkili, sosyal tabanlı bir muhalefet türü olarak gelişen, merkeze meydan okumanın bir girişimi olan Tebriz Traxtor Futbol Takımında vücut bulan taraftardan bahsedilebilir. Direnişin en yoğun yaşandığı ortam ise, Traxtor maç sahasıdır. Sesini ve itirazını sokakta duyuramayan, kamusal alan olan bu maç sahalarında binlerce taraftarın birlikte haykırabildiği adeta bir özgürlük hazzıdır. Bu maçlar çerçevesinde bir araya gelen milliyetçi ve çevreci kesimler Urmiye meselesini de ele almaktadır. Bu başlık ilerleyen bölümde detaylıca ele alınmaktadır.

Urmiye Gölü gibi bir çevre meselesindeki yerel boyuttaki hareketliliğe ek, ulusal çapta özellikle hükümet odağına alınan bir konu olarak da çeşitli bağlamlarda araştırılmaya alınabilmektedir. Yerel çap gibi ulusal boyut da bir sonraki bölümde detaylıca analize tabi tutulacaktır ancak burada meselenin ana hatları resmedilmeye çalışılmaktadır.

Bu resmin ulusal boyuttaki çizimi için örneğin, Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Konsey üyesi olan, aynı zamanda bir önceki dönem havza milletvekillerinden sayılan bir yetkili[129] ile 18 ve 19 Ağustos 2017 tarihlerinde etraflı bir görüşme gerçekleştirilmiştir. İlgili görüşme detaylı bir örnek teşkil etmesi sebebiyle, burada yer almaktadır.

İlgili yetkiliye, Gölün kuruma nedenleri ve ona karşı bakışı sorulduğunda nedenler arasında, öncelikle bölgedeki teröristlerin varlığına dikkat çekerek havzanın, konumu itibariyle güvenlik sorunu teşkil eden bir bölge olduğunun altını çizmiştir. Mevcut güvenlik sorunlarından dolayı bölgeye sermaye akışı sağlanamadığını, büyük çaplı makro planlamalarınsa özellikle Batı Azerbaycan çevresindeki bölgelerde uygulanmadığı üzerinde durulmuştur. Bu durumun, 2013'e (1392 h.ş.) kadar böyle devam ettiğinin altı çizilmiştir.

Devamında, 1979 Devriminden hemen sonra yaşanan Iran-Irak savaşı, sosyal anlamda birtakım değişimlere yol açmıştır. Sosyolojik formüller dikkate alındığında, savaş yılları ve sonrası bir nüfus artışı bu değişimlerden biri olmuştur. Yaşadığımız bölge olan göl havzasının da bu nüfus patlamasından nasibini aldığı ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak teknolojik gelişmeler faktörüne de değinilmiştir. Örneğin, eskiden,

[129] Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Konsey üyesi ve aynı zamanda bir önceki dönem havza milletvekili olan görüşmeci ile 18 ve 19 Ağustos 2017 tarihlerinde görüşme gerçekleştirilmiştir. Tutulan notlar arşivlenerek görüşmenin aktarımındaki destek sağlanmaktadır.

su ihtiyacını gidermek için el yapımı kuyular kazılması için 20 günlük bir süreye ihtiyaç duyarken, günümüzde 4-5 günde çok daha düşük bir maliyetle kuyuların kazıldığı aktarılmıştır. Temeli tarıma dayanan bir bölgede nüfus artışı sağlandığında, geçim ve geliri sağlamak adına tarımsal ürünlere gereksinim de artış göstermiştir. Bu ihtiyaçtan kaynaklı su gereksinimini karşılamak adına yasal olmayan yaklaşık 46 bin halka kuyu, havzada kazılmıştır.

İlgili Milletvekili sözlerine şöyle devam etmiştir. "İnsanlarımız bu kuyuları yaparken güvenlik güçleri, terörist ve muhalifleri (devrim karşıtları, معاند), Batı Azerbaycan Eyaletinden uzak tutmak ve dışarı göndermekle uğraşmıştır. 2013 yılında biz bölgeyi artık o güvenlik durumundan çıkarabildik. O zamana kadar bölgeye sermaye akışı olmadı."[130] Buradan anlaşıldığı gibi, gölün kurumasıyla ilgili terörist grupların bölgede varlığı, kendi başına bir önemli neden ve bölge kalkınmasına karşın etkili bir engel olarak görülmesinin altı çizilmiştir. "İnsanların yaşadığı yer güvenlidir" yaklaşımıyla, bölge halkının terörden korkup göç etmesinin önüne geçmek ve önemli bir konu olan bölgede yaşamlarını sürdürmeyi sağlamak için köylünün kuyu kazmasına da göz yumulduğu ifadesi kullanılmıştır. Doğal kaynaklar kurumuna ait topraklar, bazı köylüler tarafından kendi topraklarına ilhak edilip oralarda ekime başlamalarına göz yumulması da bir diğer alan olmuştur. Zira köylü bölgede kalırsa herkese karşı bölgesini savunacağı mantığıyla, olaylar değerlendirilmiştir. "Biz bölge halkı olarak belalar ve felaketler karşısında bir kalkan olduk". Bunun için kazılan kuyular ve onlar sayesinde tüketilen su da hesaba katılmayarak bölgeye büyük çapta zarar verilmiştir.

Bu milletvekilinin aktardığı notları özetlersek, birinci derecede öneme sahip terör meselesinin defi olarak görülmüştür. Buna ulaşmak için insanların kuyular kazması veya devlet arazisini bile kullanarak kendi arazilerini genişleten bölge halkının tutumu pek önemsenmemiştir. Zira amaç insanları -ne yaparlarsa yapsınlar- bölgede tutarak teröre karşı bir kalkan oluşturmak ve dolayısıyla, Azerbaycan Bölgesinin, Tahran ve benzeri İran iç kısımlarına yönelik güvenlik koridoru olarak kullanılması olmuştur. Bu yoruma bakılırsa, çevre ve ona karşı insanların bilinçsiz davranışı, göl ekosisteminin bozularak canlıların zarar görmesi, kuruma kaynaklı günümüz geçim ve sağlık sıkıntılarının artması, işsizlik oranlarının artması, gelecek

[130] Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Konsey üyesi ve aynı zamanda bir önceki dönem havza milletvekili olan görüşmeci ile 18 ve 19 Ağustos 2017 tarihlerinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

nesillerin hakları, doğal güzelliğin yok oluşu gibi meselelere uzman bir bakışın ve bu gibi meseleleri gözetecek bir değerlendirmenin söz konusu olmadığını aktarmak yerinde bir tespit olacaktır. Bu bakışla bakıldığında, özellikle Ahmedinecad dönemi usulsüzlükler ve meselenin güvenlikleştirilmesi biraz da olsa anlamlandırılabilmektedir.

Bunlara ek olarak günümüz Çevre Başkanı Kelantari'ye göre, bölge bir tarım bölgesi olduğundan dolayı, devletin kendisi de tarım arazisinin genişletilmesine yönelik destek vermiştir. Ancak, yukarıda bahsi geçen güvenlik konseyi üyesine göre, bölge insanlarının yaşamını sürdürmeleri asıl amaç olarak aktarılmıştır. Çünkü köylü, bölgesine ve tam da sınır bölgesi olan Batı Azerbaycan Eyaleti alandaki insanlar bu toprakalara -aidiyet hissiyle- bağlıdır. İlgili yetkili, bir bölgede, insanların yaşamı sürdüğü taktirde o bölgede güvenliğin sağlanabilmesi ve de teröriste karşı direnebilir olması görüşünü paylaşmıştır. Bu üyenin vurgulamak istediği temel husus, terörist gurupların karşısında dayanacak olan insani güç faktörünün etkili bir faktör olduğu meselesidir. [131] Bu durumun, devrimden bu yana, hatta devrimden önce bile bölgeye olan yaygın bakış olduğunun altı çizilmiştir. Bu bakışların, ülkenin makro politikaları içerisinde değerlendirilmesi gerektiği hususu da ayrıca vurgulanmıştır.[132]

Gölü kurtarma konusuna bağlı ekonomik, sosyal, kültürel çabalar, eksiklikler ve hatalar açısından da bu konsey üyesinin görüşlerine başvurulmuştur. Bu yetkiliye göre, düne kadar kuyu kazarak tarımı geliştirmekle meşgul olan bölge halkı, bügün gölün kurumasıyla bu yöntemin de işlevselliğini yitirdiğini görmeye başlamıştır. Eskiden sınırların bağlı tutulması politikası uygulanıyorken, bugün ise sınırların açılması ihtiyacı doğmuştur. Devamında, Türkiye ile olan sınır geçiş bölgelerinin arttırılması ve özel ekonomik bölgelerin oluşturulması planlarının masada olduğu bilgisi aktarılmıştır. Sınırların açılması, gidiş gelişlerin sağlanması sonucunda bölgenin daha yaşanır bir hale gelmesinin sağlanyabilmekte olduğu vurgulanmıştır. Fabrikalar, çabuk ürün veren atölyeler, %10 kendileri tarafından %90'ı yönetim

[131] Güç unsurları bu başlıklar altında toplanabilir: Coğrafi Güç, Ekonomik Güç, Politik Güç, Askeri Güç, Demografik Güç, Psikososyal ve Kültürel Güç, Bilimsel ve Teknolojik Güç. Bkz: Yaşar Hacısalihoğlu, "Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekan-Güç-Çatışma ve Jeopolitik", **Stratejik Araştırmalar Dergisi (Journal of Strategic Studies),** Beykent Üniversitesi, C:1, S:2, 2008, s. 22-44; Yaşar Hacısalihoğlu, "Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekan-Güç-Çatışma ve Jeopolitik", **Türk Coğrafya Dergisi**, C:47, İstanbul 2006, s. 1-14.

[132] Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Konsey üyesi ve aynı zamanda bir önceki dönem havza milletvekili ile 18 ve 19 Ağustos 2017 tarihlerinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

tarafından karşılanacak sıfır faizli 1 milyar 500 milyon dolarlık kredilerin sınıra sıfır köylerde verilmekte olduğunun altı çizilmiştir.

Ancak bu gibi girişimlerin bile hala kültürel altyapısının oluşturulmadığı, her köyde, toplam 27 kişiyi karşılayabilecek bir kapasiteye sahip olunmasına rağmen bölge halkında hala bir birlikteliğin oluşmadığına dikkat çekilmiştir. Eğer bu planlama gerçekleşirse, tamamıyla suyla çalışan tarımsal üretimden, sanayileşmeye yönelik bir harekete adım atılacaktır. Su ile üretim yaparak geçimini sağlamaya çalışan insanların sanayi ile geçim sağlayan insanlara dönüştürülmesi amaçlanmalıdır. Bu plan, yaklaşık havzanın %50'yi aşkın oranıyla Salmas'tan başlayarak Urmiye, Piranshahr, Sardaşt ve kısmen Mahabat'a uzanan gelişmemiş sınır bölgelerdeki köyleri özellikle kapsamaktadır. Bu planlamanın tam mahiyetinin ne olduğu, hangi aşamada olduğu, tahmini gerçekleşme süresinin ne olduğuyla ilgili bir detay aktarılmamış, keza bölgede bu girişimlerin izleri sayılacak bir faaliyete de rastlanmamaktadır. Bu meselenin güvenlik konseyinde bir fikir olarak ortaya atılması ihtimalini de göz önünde bulundurarak, bütün onaylarının sorunsuz bir şekilde gerçekleştiği var sayılırsa bile, icra aşamasına gelmesinin çok uzun yıllar alacağı, dolayısıyla bölge halkı için etkili acil çözüm kategorisine girmediğinin altı çizilmelidir. Bu yüzden bu meselenin ortaya atılması da siyasi bir propaganda başlığını oluşturarak, çeşitli etniklerin yanyana ve sınır bölgelerinde yaşadığı havzadaki birliktelik ve çatışmazlık modelini sürdürmeye yönelik bir tutum olarak değerlendirilebilmektedir. Zira havzanın içerisinde yer alan çeşitli etnikler, diğer yandan havzanın çeşitli ülkeler ile sınırlarını paylaşması, sınır bölgesi olması ve yıllarca süren terör meseleleri gibi faktörler bir arada değerlendirildiğinde durumun önemi daha net kavranmaktadır. Dış etkenler ekseniyle birlikte, havzada yaşanan herhangi bir çevre- etnik krizinin, bölgeler arasındaki huzursuzlukların tetiklenmesinde ve eko-milliyetçilik, bölgeselcilik vb. tartışmalarının güçlenmesinde etkili rol oynayabildiği meselesi, yönetim tarafından değerlendirmeye alınması gereken meseleler arasında yer almaktadır. Özellikle Pahlavi'nin çöküşünün ardından oluşan ortamda, devrimin ilk dönemindeki etnik ağırlıklı huzursuzluklar olarak -ileride daha detaylı aktarılacak- Rafsancani'nin anılarında dahi yer edinmiştir.[133]

[133] Abbas Bashiri, **Haşemi Rafsancani, Karname ve Haterat-e Jang-e Tahmili ve Defae Mogaddes, Ruzhaye Paydari (Haşemi Rafsncani, Karne ve Zorunlu Savaş ve Kutsal Savunma'nın Anıları, İstikrar Günleri)**, Daftare Nashre Maarefe Enghelab, C:1, Tahran 1393(2014 M.), pp.65-67.

Konsey üyesi milletvekili diğer hususun, ‘‘su diplomasisi’’ konusu olduğunu ifade etmektedir. Bunun için, ilgili komiteler oluşturulması, çeşitli konferanslar ve workshoplar düzenlenmesi ve bu meselenin dünya çapında duyurulması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun sayesinde, uluslararası kuruluşlar, özellikle uluslararası çevre kuruluşlarından yardım sağlanabilinmektedir. Yeni metotların kullanımı da gerekli diğer konu olarak aktarılmıştır.

Hangi mesele, gölün kurumasında daha etkiliydi sorusuna ise, daha çok merkeze yakın çevreler türünden bir yanıt alınmıştır. Yağışların eskiye nazaran çok daha az oranla düşmesi, tarımın arttırılması, nüfusun artması, uygulanan siyasetler, bölgenin terörle çatışma ortamı olması ve teröristlerin varlığı, insani faktörler ve atmosfere müdahele gibi meseleler ifade edilerek çevre sorununun ilk faktör olduğu vurgulamıştır. Urmiye Gölü meselesi’nin sırf bölgesel veya ulusal bir mesele olmadığı, aynı zamanda bir uluslararası mesele olduğu ifadesini kullanarak, ABD’de üretilen sera gazlarının ozon tabakasının incelelmesine sebep olmasını örnek olarak vermiştir. Bu incelmeden kaynaklanan iklim değişikliği meselesinin yağmurların azalmasına ve insanların hayatlarını olumsuz yönde değiştirebiliyor olmasına yol açabileceğinin üzerinde durulmuştur.

Diğer bir konu olarak, göl üzerinde yapılan köprünün yanlış bir karar ve eylem oluduğuna da değinerek bir dağı söküp denizin -gölün- ortasına dökmenin hata olduğunu savunmuştur. Jeologların söylediği gibi, insan vücudundaki kan taşıyan damarlar gibi gölün de hayati damarları büyük bir nehirden/ırmaktan gelen damarlar ile besleniyordu. Dağı söküp denize dökmenin güya bir nevi o asıl damarlardan birini veya birkaçını kör etmek anlamına geldiğini vurgulamıştır.

Görüşme sağlanan konsey üyesi, Pahlavi Dönemi’nde başlayan ‘‘Toprak Islahatı’’ denilen hususun en çok darbeyi ülke tarımına vurduğunu ifade edip şöyle devam etmektedir. “Raiyyetler (Vasallar) erbabının izni dışında hiçbir şekilde çalışamazdı, başka ürün yetiştiremezdi. Islahat düzenlemesiyle, reiyyetler birer erbab oldular, kendi çocuklarıysa onların reiyyeti oldu.” Çocuklarının çok olması onlar için bir avantaj sayıldığıyla birlikte bir de modernitenin ve teknolojinin alana girmesine dikkat çekmiştir. Kuyu kazılması, tarım arazilerinin genişletilmesi ve ürün çeşitlerinin değiştirilmesinde önemli bir etken olduğu yorumunda bulunulmuştur. Örneğin, eskiden 10 dönümlük bir yerin 5 dönümü ekilip gerisi boş bir şekilde güneş alırken şimdi yazın buğday ardından hemen mısır ekilmekte olması eleştirilmektedir. O eski

topraklarda, daha çok su gerektiren elma ağaçları dikilip tarım alanları pervasızca genişletilmiştir. Bunlara nüfus artış faktörü de eklenmiştir. Bunların hepsi, Islahat-i Arzi'den başlayarak raiyyete, yönetme/toprağı kullanma usulleri öğretilmediğinden dolayı, rastgele ekimlerin sürdüğü aktarılmıştır. Raiyyet farklı ürün ekemezken şimdi herkes istediğini yapması eleştirmiştir.

Milli Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu'nda ''Su Buhranı Komisyonu'' adı altında bir çalışma başlatıldığını aktararak, gündelik kurbanı olmadan işe yarar bir şeyler yapabildiklerini umduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Kurtarma Heyeti, suyu bolca tüketmeye alışık tarımcıların elinden alarak gölün ölümünü biraz daha erteleyebildiklerini ifade etmiştir. Bu yetkiliye göre, göl, parça parça bu yöntemlerle kurtarmaya çalışılırsa zamanla büyümesi da sağlanabilecektir. "Tanrının bize bahşettiği bu büyük nimetin bir kısmını kendisi bizden geri aldı bir kısmına ise kötü yönetim neticesinde kendimiz sebebiyet verdik. Ayrıca, siyasetlerin değiştirilmesi, ekim, bakım ve biçim yöntemlerine dikkat edilmesi, silahların bırakılıp yerine kalem ele alınmalı ve de dua edilmesi gerekliliğini" vurgulamıştır. "Savaş ve ayrımcılık nerede olursa peşinden kuraklık ve felaketi de getirmektedir diyerek"[134] değerlendirilmesine devam etmiştir.

İlgili yetkili, ayrıca, kültürel alana da dikkat çekmiştir. Daha önce de söylendiği gibi, bu konunun sınırları aşan uluslararası bir mesele olup dünyanın dikkatine sunulması gerektiğini tekrarlamıştır. Bölge ülkeleriyle özellikle bu konuda görüşmeler sağlanmalı, Eğer kuruma tamamen gerçekleşirse yaklaşık 20 milyon kişinin göç etmek zorunda kalacağının altını çizmiştir. Bu insanların bir kısmı Türkiye, Irak ve Azerbaycan gibi ülkelere, diğer kısmıysa İran'ın merkezi bölgelerine göç edecektir. "Kurumayla birlikte bölgede göç eden insanların yolu Avrupa'ya kadar uzanabilir. Eğer ben sadece Türkçe -bölgenin dili- haray haray burası kuruyor dersem, sadece Pan-Türk damgası altında sıkıntılar yaşarım. Türkçe'nin yanında, İngilizce, Farsça, Kürtçe ve Arapça dillerinde de bu konu, dünyaya duyurulmalıdır. Bu durumda, sorun doğru bir şekilde herkese yansıyacaktır."[135]

[134] Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Konsey üyesi ve aynı zamanda bir önceki dönem havza milletvekili ile 18 ve 19 Ağustos 2017 tarihlerinde görüşme gerçekleştirilmiştir.
[135] Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Konsey üyesi ve aynı zamanda bir önceki dönem havza milletvekili ile 18 ve 19 Ağustos 2017 tarihlerinde görüşme gerçekleştirilmiştir.

İlgili bu yetkili ile havza milletvekillerinden biri olması dolayısıyla, keza konu ile ilgili katılma fırsatına sahip çeşitli yerel, ulusal ve uluslararası platformlar çeçevesinde güncel araştırmalar ve verilere ulaşabildiği açısından değerlendirilerek görüşme gerçekleştirilmiştir. Özellikle güvenlik konseyi ve su komisyonu gibi alanlardaki üyeliği dolayısıyla, merkez tarafından ve merkeze yakın politik çevreye mensup biri olarak, sorulara yönelik verdiği yanıtlar bu bakımdan incelenmiştir. Bu bakış kapsamında, iki görüşme ayarlanarak, konuların detaylıca ele alınması hedeflenmiştir. Gerçekleştirilen bu görüşmelerin özeti bu çerçevede aktarılmıştır. Merkezi yönetimin tutumu birçok alanda açık ifadelerde yerini bulmuştur. Diğer konulara bakıldığında hem havzanın bir bireyi olarak hem de araştırmacıların üzerinde durduğu konuların aktarımı da kısmen yapılmaya çalışılmıştır. Örneğin, gölün bölüm bölüm kurtarılmasına ilişkin ilk fikir, Urmiye Üniversitesi hocalarının biri tarafından sunulan bir tez olarak, bu yetkilinin de savunduğu kurtarma metodları arasında yerini bulmuştur.

Buradaki değerlendirmelerin ardından ileride ele alınacak konu, kurumanın yol açtığı olumsuz etkileri çerçevesinde, sosyal sonuçlar kategorisi yele alınacaktır.

2.3.3. Sosyal Sonuçlar

Urmiye Gölü'nün kurumaya başlamasının doğurduğu sonuçlar çerçevesinde, bahsettiğimiz ekonomik ve politik sonuçlara ek olarak bir de sosyal ve fiziki-ekolojik alanlarda kurumanın yol açtığı etkiler açık bir şekilde görülmektedir. Sosyal tablodaki en zorlayıcı yönlerden birisi, sağlık alanının ciddi bir şekilde tetiklenmesidir. Diğeri ise kısmen sağlıkla da ilişkili olup büyük orandaysa ekonomik nedenlerden kaynaklı olarak insanların zorunlu olarak yer yurtlarını terk edip göçe başvurmaları meselesidir. Sağlık ve geçim mücadelesi yönleriyle de olumsuz yönde etkilenmiş bölge insanı, karşı karşıya kaldığı geçim zorlukları ve göç mecburiyetiyle birlikte toplumsal huzursuzlukların ve ortaya çıkan itirazların odak noktası haline de gelebilmektedir. Nitekim bir sonraki bölümde bahsedilecek, Tebriz'in ve daha genel bir ifadeyle merkez milliyetçi takımlara karşı, İran Türklerinin bir nevi ''Ulusal takımı'' olarak kabul gören Traxtor Maç sahaları ele alınacaktır. Bahsi geçen yaşamsal hakların savunulması, stadyumların birer kamusal itiraz alanına dönüşmesinde büyük etki bırakmıştır. Tezin bu bölümünde sosyal sonuçlar bağlamında sağlık ve göç konuları ele alınmaktadır.

2.3.3.1. Sağlığın Tetiklenmesi

Bu çalışmanın ilk bölümünde anlatıldığı gibi geçim, beslenme ve sürdürülebilirlik gibi kavramlarla bağlantılı olan sağlık konusu, dikkate değer önemli bir husustur. Gölün kurumasının ardından sağlığın tetiklenmesi ile çeşitli alerjiler, yüksek tansiyon, solunum rahatsızlıkları, cilt kanseri gibi hastalıklar ve şikayetler artmaktadır.

Urmiye Gölü'nün kuruması neticesinde oluşan sağlık tehdidi başlığında, devlet yetkilileri durumun şiddeti ve önemine dikkat çekmektedir. Cumhurbaşkanlığı bünyesi altında oluşan Urmiye Gölü Kurtarma Çalışma Grubu'nun Programlanma ve Entegrasyon Ofisi Başkanı olan Tajrishi'nin ifadesiyle, ''Urmiye Gölü'nün yavaşça kuruması sonucunda zararlı ışınlar 2,5 kat artmıştır. Bu durum, göl çevresi sakinleri üzerinde solunum ve akciğer rahatsızlıklarına ek, şiddetli cilt kanseri ve katarakt gibi hastalıklara da yol açabilmektedir.''[136]

Toplumsal sağlığın ne oranda ve tam olarak hangi yönleriyle etkilendiği konusunda resmi ve net bir veri ve bilgi akışı olmasa dahi, konu üzerinde çalışmalar başlatılmıştır. Bu tez için gerçekleştirilen araştırmalar esnasında veri toplama adına rastlanan bir durum da olarak, gölü kurtarma heyetinin en geç gelişen alanlarından biri sağlık ile ilgili birim olmuştur. Bu doğrultuda, Cohort Araştırma Merkezinin kuruma kaynaklı sağlık sorunlarının araştırılması için bir ayağı da Urmiye Tıp Bilimleri Üniversitesi bünyesinde faaliyete başlamıştır. Saha Araştırmaları sırasında gerçekleştirilen mülakatta, kaynak, veri paylaşımı ve ses kaydı gibi konulara sıcak bakmayan, birebir görüşmeyi kabul eden Dr. Mohebbi'nin aktarımıyla bu merkezin dört temel amacı bulunmaktadır.

1) Urmiye Gölü çevresinde yaşayan insanların sağlık durumu ve seviyesinin değerlendirilmesi, kronolojik hastalık belirtilerinin kendini gösterme süreçlerinin değerlendirilmesi, genellikle ülke çapında ölüm ve doğum tablosu göz önünde bulundurularak en yaygın kalp ve damar hastalıkları ile bunları tetikleyen faktörlerin dikkate alınması gibi konuların değerlendirilmesi bu

[136] "Afzayeş-ı 2,5 Barabari-ye Partoha-ye Mozerr-e Horşid dar Atraf-ı Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü Çevresinde Zararlı Işınların 2,5 Kat Artması}", **Iran Science Watch**, 01.01.2017, (Çevrimiçi) https://www.isw.ir/13666/افزایش-۲٫۵-برابری-پرتوهای-مضر-خورشید-د/ , 02.04.2018.

merkezin çalışma amaçlarındandır. Bu alanların hepsi, göl çevre sakinlerinde ölçülüp ülkenin diğer kısımlarıyla da kıyaslanacaktır.

2) Araştırmaya alınan bölgede, bütün kanser hastalıklarının değerlendirilmesi ve diğer illerle kıyaslanması.

3) Solunumdaki hava yollarının sıkıntısı ve Akciğer Parankiması gibi solunum hastalıklarının değerlendirilmesi

4) Bölgenin beslenme olgusunun değerlendirilmesi

Cohort araştırmalarına ek olarak, bölge halkının şikayetleri her geçen gün artmaktadır. Daha çok nefes darlığı, tansiyon yüksekliği, cilt kızarıklığı, ciltteki kaşıntı ve alerji belirtileri, göz kızarıklığı ve göz kuruması gibi belirtiler ve şikayetler artmıştır. Bu sorunlar, hem yapılan saha araştırmaları sırasındaki bulgular ve görüşmelerde hem de bölgedeki bağlantıların aktardıklarından, özellikle göl sınırınd yaşayan köy ve şehir insanında açıkça görülmüştür. Bir önceki kısımda köy görüşmeleri kapsamında birden çok örnek aktarılmıştır. Örneğin, Gövercin Kala Köyü'nde görüşme yaptığımız Yaşlı Çiftçi 2'nin el ve gözlerindeki kızarıklıkla vücudundaki kaşıntılardan, özellikle bu kaşıntıların gece boyunca yol açtığı hararetlenme ve uyku bölünmelerinden şikayetçi olan insanlardan biriydi. (EK-37).

Sağlık alanındaki çalışmalarda, Gölü Kurtarma Heyeti tarafından gerçekleştirilen bir girişimden bahsedilmektedir. Seçtikleri 3 köyde, 8-11 yaşları arası toplam 88 çocuk üzerinde bir aylık bir süreyle gözlem yapılmıştır. Her gün, üç kere nefes alış-verişleri incelenmeye alınmıştır. Bu çocuklardan 3'ü daha önce akciğer rahatsızlığından dolayı doktora müracaat etmiş idi. Bu bir aylık müşahede süresi sonunda incelenen 88 çocuğun, 18'i özellikle geceleri uyurken solunum sıkıntısından dolayı uyanmıştır. 15 kişi ise ilk guruptaki solunum sıkıntısı belirtilerini taşımasalar da göğüs hırıltısı şikayetleri olmuştur. Göğüs hırıltısı, akciğer rahatsızlığının bir belirtisidir. Bu kadar kısa sürede elde edilen bu sonuçlar, aslında bölgede tam bir felaketin yaşandığının göstergesidir. Dikkat edilmesi gereken diğer husus, 4 yaş altı ve 60 yaş üstü yaş grupları bu gibi durumlarda risk gurubu olarak her zaman daha hızlı etkileneceklerdir. 8-11 arası yaş gurubunun diğerlerine göre bağışıklığı daha

yüksektir.[137] İncelenmeye alınan 8-11 arası yaş gurubunun rahatsızlık tablosundaki sonuçlara bakıldığında, daha dezavantajlı yaş guruplarının durumu çok daha negatif seyredebilmektedir. Dolayısıyla, diğer yaş grupları üzerinde, istatiksel bir çalışma yapılırsa eğer, bölgedeki koşulların insan sağlığı üzerindeki daha olumsuz bir sonuca işaret edebileceği muhtemeldir.

Nitekim İsa Kelantari, 08.06.2015 tarihli Salmas'taki konuşmasında, havaya karışan tuzdan dolayı bugün Tebriz halkının tansiyonu %0,1 oranında daha yükselmiştir ifadesini kullanımıştır.[138] Tajrishi ve Kelantari tarafından sağlık alanında yapılan küçük çaplı da olsa araştırmalara bakılırsa, gölün kuruması sonucu havaya karışan tuz parçacıklarının insan sağlığı için oldukça zararlı olduğu kanısına varılmıştır. Önceki kısımda özetle bahsedilen gölün kuruması, sinüzit, bronşit, astım, nefes darlığı, yüksek tansiyon, çeşitli alerjiler, böbrek ve akciğer rahatsızlıkları, solunum sistemi kanserleri, kalp krizi, birtakım enfeksiyonlar, katarakt, çocuk düşürme ve kansızlıkla kanser gibi daha ciddi hastalıklara yol açabilir.[139]

Gölün kurumasına karşı faaliyet gösteren, sosyal medya kanallarından biri olan Save Lake Urmia, İnstagram aracılığıyla Azerbaycan bölgesinde tuz fırtınası ve hava kirliliğinden dolayı tatil edilen okulları, gölün kurumasının olumsuz bir etkisi olarak nitelendirmiştir. Paylaşılan yoruma göre, bir zamanlar kar Azerbaycan'nın tatiline sebep olurdu, şimdiyse hava kirliliği başlığını kullanmıştır (EK-39).

Bahsedilen bu sorunlar, aslında daha çok insan merkezli olup, onun üzerindeki olumsuz etkilerden bahsetmektedir. Bunun bir de ekosistemin bütününü kapsayan, diğer canlılar, kuşlar, ağaçlar, su, toprak ve hava boyutları vardır. Muammer Sakaryalı'nın, *Kışladağ'dan Mektup Var* eserinde de vurgulandığı gibi: ''Emek, ekmek, doğa ve insanca yaşam birlikte savunulmalıdır.''[140]

---

[137] Masoud Tajrishi (Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin Planlama ve Telfik Offisi Başkanı, aynı zamanda Çevre Koruma Kurumu'nun İnsani Çevre Yardımcısı unvanını da aldı), Urmiye Gölü ile ilgili konuşması, Salmas, 08.06.2015, (Tez için arşivlenen videolar).

[138] İsa Kelantari'nin (Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti Eski Başkanı, günümüz İran Çevre Bakanı), Urmiye Gölü ile ilgili konuşması, Salmas, 08.06.2015, (Tez için arşivlenen kayıtlar)

[139] Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Rahkarhaye Kontrol ve Tespite Kanunhaye İcade Tufane Namak Dar Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'ndeki Tuz Fırtınalarının Oluşum Merkezlerinin Kontrol ve Tesbit Yollarının Araştırması}, **a.g.e.**, pp.38-39.**;** Setad-e Ehya-e Daryaçe-ye Urmiye, Barrasi veTahlile Vaziyate Egtesadi va Ectimaiye Hozeye Abrize Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü Su Havzasının Ekonomik ve Sosyal Araştırılması ve Analizi}, **a.g.e.**, pp. Önsöz.

[140] Muammer Sakaryalı, **a.g.e.**, s.101.

Göl havzasındaki sular üzerine yapılan çok sayıda barajla su yollarının değiştirilmesi sonucu göle akan su hacmi oldukça azalmıştır. Kurumanın başlıca nedenlerinden olan bu hatalı girişimlerin etkisini azaltmak adına, son dönemlerde geliştirilen atık suların göle aktarımı söz konusu olmuştur. Atık suların ne oranda tasfiye edilip edilmediği kafalarda oluşan bir sorunken ona ek olarak tarım ve sanayide kullanılan endüstriyel kirleticiler, ağır metaller, parazitler (انگل؟) ve yabancı otları kontrol etmek için kullanılan pestisitlerin göle akan yer altı ve yüzey sularında birikmesi başka bir önemli sorunu ortaya koymaktadır. Son yıllarda, gölün bir çeyreği bu toksik maddeleri içeren tuzlu bölgelere dönüşmüştür. Rüzgâr esintileri neticesinde, bu kirli alanlar başka bölgelere de sıçrayabilir, dolayısıyla, ekosistem döngüsünü ve insanların sağlığını da etkileyebilecektir. Örneğin, bölge köy ve şehirlerinde, bu zehirli havayı soluyacak insanlar solunum problemleri gibi hastalıklarla karşılaşacaktır.[141]

2.3.3.2. Göç Sonuçları

Sosyal sonuçlar kapsamında, sağlık konusuna ek, insan göçü meselesi çalışmanın bu bölümünde ele alınmaktadır. Günümüzün artan nüfusu, daha fazla insanın gıda ihtiyacına yol açarak tarımsal üretimin genişlemesine, toprak ve temel kaynaklar üzerine aşırı yüklenmelere yol açmıştır[142]. Gübrelerin ve böcek ilaçlarının kullanımı hem toprak ve yeraltı su kaynaklarını kirletmekte hem de hayvan ve bitki türlerinin genetik erozyonuna ve yok olmasına neden olabilmektedir. Bu süreçler, ekolojik ve yerli dengeyi yavaş yavaş bozabilmekte ve tehlikeli sonuçlara yol açabilmektedir. Buna göre, sürdürülebilir kalkınma, temel kaynakların yönetimi, kaynakların korunması ve bu alanda teknik iyileştirmelerin gerçekleştirilmesi, uygun organizasyon yapılarının tanıtılması ve uygulaması için alınan önlemler oldukça önemlidir. Sürdürülebilir tarım, insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakları yönetirken ve kullanırken çevrenin ve doğal kaynak rezervlerinin kalitesini artıran bir sistemdir. Ayrıca, bu sistem ekonomik boyutta da dinamik olup ürettiği gıdanın insan hayatı üzerinde hiçbir zararlı etkisi olmayıp gelecek nesiller için kaynakların korunmasında da etkilidir. Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma alanında

---

[141] Akt: Elmira Hassanzadeh, Mahdi Zarghami and Yousef Hassanzadeh, "Determining the main factors in declining the Urmia lake level by using system dynamics modeling", **Springer, Water Resource Manage**, Vol. 26, 2012, pp. 129–145, (Çevrimiçi) https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11269-011-9909-8.pdf 11.06.2019

[142] Yousef Ghanbari and Hamid Barghi, **Çaleşhaye asasi dar toseye paydare Keşavarzi dar İran {İran'ın Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınmasında Temel Zorluklar}**, Rahbord-ı Tose Journal, {Geliştirme stratejisi}, 2008, pp. 218, (Çevrimiçi) http://ensani.ir/file/download/article/20101211090347-202.pdf 19.05.2018

en önemli konu, köylülerin ve yerel hakın yaşamlarını iyileştirmektir. Bunun için, tarım ve çevre politikalarında sürdürülebilirliğe yönelik büyük reformların yapılması gerekmektedir. Bu hususlar dikkate alınmadığında birçok sağlık sorunlarının oluşumuna zemin hazırlarken ekonomik sıkıntılara da yol açılabilmektedir. Dolayısıyla, yerel halk özellikle havza bölgesindeki insanların göç sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu göçlerin yaşlı ve çocuk gibi risk gurubu kategorisinde olmayan, özellikle daha çok eğitimli olan kişiler arasında daha sık görünülmesi muhtemeldir. Bu yüzden, bölge halkının en etkili iş gücünü oluşturan gençlerin göçü kaçınılmaz bir olasılık haline gelebilmektedir.

Göl havzasında çoğu tarım ve yine de tarımla yakın ilişkisi olan hayvancılık mesleğiyle uğraşan yaklaşık 5.700.000'lük bir nüfus yaşamaktadır. Bununla birlikte havza suyunun %94'ünü harcayan bir tarım sektöründen söz etmek mümkündür. Başka bir gelir kaynağı olmayan, ekonomik faaliyetleri büyük oranda suya bağlı olan insanların tarımsal yaşamı, su sıkıntısı gibi bir başlıkla karşı karşıya kaldıklarında, en iyi ihtimalle güçlerinin yettiği yere kadar bu duruma karşı dayanacaktır. Ancak, hayatını sürdürecek başka bir seçeneği olamayanların bir sonraki adım olarak o bölgeden göç etmesi en büyük olasılıktır. Üstelik araştırdığımız bölgede olduğu gibi, su sıkıntısının yanı sıra Urmiye Gölü gibi büyük bir ekosistemin yok oluşu, aynı anda yaşanmaktadır. Bu ekosistemin mihenk taşı olan gölün tuzlu olması sebebiyle kurumaya başlamasının ardından toprakla tuz karışımı fırtınaların oluşumuna da yol açıp bölgedeki bütün elementleri etkileyerek hava, toprak ve suların da tuzlanmasına sebep olmaktadır. Nitekim bu havayı soluyan insanlar ve bütün canlılar, bu topraklarda yetişen bütün besinler de bu tuzlanmadan nasibini almaktadırlar (EK-40).

Önceki bölümlerde genişçe aktarıldığı gibi devrim sonrası dönem, havzanın tarımsal açıdan ürün ve sulama yöntemleri bakımından uğradığı değişimler, daha çok su gerektiren ürünlerin ekimi ve arazi genişlemesindeki teşvik mekanizmaları gibi politikalar izlenmiştir. Bunlara ek olarak, İran-Irak savaşı, bölgenin sınır bölgesi olma özelliği taşıması, terör başlığının varlığı ve terörle mücadelenin 2013 yılına kadar sürmesi gibi bölgenin az gelişmişliğine yol açan etkenlerin altını çizmek gerekmektedir. Özetle bütün bu faktörlerin bir arada bulunduğu bu tabloda havza insanı, geçim kaynkaları daralığından ve başka alternatif yol olmadığından dolayı göç etmeye mahkûm kalabilmektedir. Kelantari'nin de ifade ettiği üzere, kuruma neticesinde yaşamlarını sürdürme kaygısı, sağlık tehdidi ve bekalarının devamı

endişesiyle beş milyondan daha fazla insan bölgeden göç edecektir.[143] İran istatistik kurumunca (SCI)*, ilk nüfus sayımı 1956 (1335 h.ş.) yılında gerçekleştirilmiştir. İran'da mevcut yasalar bakımından, nüfus ve konut sayımları 1956-2006 (1335-1385 h.ş.) yılları arası her 10 yılda bir olmak üzere toplam altı sayım yapılmıştır. Ardından gelen sayımların yedincisi 2011 ve sekizincisi 2016 yıllarında yapılarak sayım aralıkları beşer yıla düşmüştür. Nüfus ile ilgili daha detaylı bilgi, tezin bu bölümündeki "Sosyal Kaynaklı Sorunlar" alt başlığında sunulmuştur. Son on yıldaki verilere bakıldığında özellikle bu çalışmada konu aldığımız üç eyaletteki nüfus artışının, Doğu Azerbaycan'da -0,8%, Batı Azerbaycan'da -0,33% ve Kürdistan'da ise -1,59% oranlarıyla negatif yönlü olduğu belirtilmelidir. Şehirleşme oranı ise, Doğu Azerbaycan'da 2011'de %69,2 oranından 2016'da %71,9'a, Batı Azerbaycan'da %62,7'den %65,4'e ve Kürdistan'da ise %66'dan %70,8 oranına çıkmıştır. Bu veriler, Tablo 2.7'de gösterilmektedir. Bu veriler ve saha araştırmalarıyla röportajlardan elde edilen sonuç, gölün kurumasıyla birlikte göle en yakın kırsal bölgelerin nüfusunun en yakın kent merkezlerine veya civar yerleşim alanlarına göç etmiş olmalarıdır.

Tablo 2.7. 2011- 2016 Yılları (1390-1395 h.ş.) Verileri[144]

Havza Eyaletleri	Şehirleşme	Yıllık Ortalama Nüfus Artışı Kırsal (Yüzde)	Yıllık Ortalama Nüfus Artışı Kentsel (Yüzde)
Doğu Azerbaycan	2011: %69,2 2016: %71,9	-0,8%	1,72%
Batı Azerbaycan	2011: %62,7 2016: %65,4	-0,33%	2,02%
Kürdistan	2011: %66,0 2016: %70,8	-0,59%	2,84%

(**Kaynak:** İran İstatistik Merkezi, 2016)

[143] İsa Kelantari (Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti Eski Başkanı, günümüz İran Çevre Bakanı) ve Ghorbanali Saadat (Batı Azerbaycan Eski Eyalet Başakani/ Valisi), Urmiye Gölü ile ilgili konuşmaları, Salmas, 08.06.2015, (Tez için arşivlenen videolar)

* Statistical Centre of Iran

[144] İran İstatistik Merkezi (Merkez-i Amar-i İran), **2016 Genel Nüfus ve Konut Sayımı Sonuçlarının Özeti**, pp. 40-42, (Çevrimiçi) https://www.amar.org.ir/Portals/0/News/1396/chnsanvms95.pdf 17.01.2020.

Nüfüs artışlarının pek yaşanmadığı bu üç eyalette, göç oranlarının özellikle havza bölgesindeki şehirlerden, aynı eyaletlerin havza dışı sayılan diğer şehirlere veyahut tamamıyla başka eyaletlere yönelik arttığı izlenmektedir. İran İstatistik Kurumu tarafından paylaşılan toplam 31 eyalet verileri arasından, Urmiye Gölü havzası ile ilgili olan, yani üç eyaletin verileri ayrıntılı bir biçimde aşağıdaki Tablo 2.8 ve 2.9'da işlenmiştir. Birinci sütun, bu üç eyaletin ülke nüfus sıralamasındaki yerini ve ikinci sütun, bu eyaletlerin ülke çapındaki göç sıralamasını ele almıştır. Üçüncü sütunda ise her eyaletin ülke çapındaki göç yüzdesini göstermekte olup son sütun, bu üç eyaletin her birinden, aynı eyalet içi ancak havza dışı sayılan şehirlere keza ülke çapındaki diğer eyaletlere doğru gerçekleşen göçlerin yüzdesini sunmaktadır. Bu iki tabloyu özetleyecek olursak, ülke bazında göç sıralaması Doğu Azerbaycan'da 2011 yılında 8 iken 2016 yılında 5'e yükselmiş olması, Batı Azerbaycan'da bu rakam, 16 iken 8'e ve gölün kurumasından en az etkilen eyalet olarak bilinen Kürdistan'daki rakam, 19'dan 11'e tekabül etmektedir. Ülke genelindeki göç yüzdesi değerlendirildiğinde her üç eyalette 2011'den 2016'ya gelindiğinde yine artışlar yaşanmıştır. Bu iki tablonun dördüncü sütunda sunulan veriler ise, her eyaletin havza dışı şehirlere gerçekleşen göç payının 2011'den 2016'ya gelindiğinde ne oranda arttığını göstermektedir. Örneğin, 2016'da ülke çapında toplam 4.400.000 civarında yaşanan göçten, Doğu Azerbaycan'în payı %3,99 -yani yaklaşık 175.500 kişi- olmuştur. Bu sayının %64,41 oranı -yani 113.000 kişi civari- havza dışına göç etmiştir.

Tablo 2.8. 2011 Yılına (1390 h.ş.) Ait Göç Verileri[145]

Havza Eyaletleri	**Ülke bazında nüfüs sırası**	**Ülke bazında göç sırası**	**Göç Oranı Ülke çapında (Yüzde)**	**Göç Oranı Havza Dışına (Yüzde)**
Doğu Azerbaycan	6	8	%3,15	%53,64
Batı Azerbaycan	10	16	%2,94	%44,52
Kürdistan	18	19	%2,81	%85,14

(**Kaynak:** İran İstatistik Merkezi, 2011)

[145] **İran İstatistik Merkezi (Merkez-i Amar-i İran),** https://www.amar.org.ir , 20.03.2020.

Tablo 2.9. 2016 Yılına (1395 h.ş.) Ait Göç Verileri[146]

Havza Eyaletleri	Ülke bazında nüfüs sırası	Ülke bazında göç sırası	Göç Oranı Ülke Çapında (Yüzde)	Göç Oranı Havza Dışına (Yüzde)
Doğu Azerbaycan	6	5	%3,99	%64,41
Batı Azerbaycan	10	8	%3,20	%58,72
Kürdistan	18	11	%2,87	%90,62

(**Kaynak:** İran İstatistik Merkezi, 2016)

Bu verilere ek olarak, üç eyaletin eğitim seviyeleri yüzdelik bazında Tablo 2.10'da işlenmiştir. Bu veriler, analiz edildiğinde, yıl gittikçe eğitim seviyelerinin yükselmesi ve gölün kuruması ile yaşanan zorlukların artmasının, potansiyel göç artışına zemin hazırladığını düşündüren bir çabadır.

Tablo 2.10. Havzanın Üç Eyaletindeki Eğitim Seviyesi[147]

	Eğitim seviyesi 2006	Eğitim seviyesi 2011	Eğitim seviyesi 2016
Ülke Ortalaması	%84,60	%84,80	%87,60
Batı Azerbaycan Ortalaması	%77,76	%78,80	%82,00
Doğu Azerbaycan Ortalaması	%81,60	%82,10	%84,70
Kürdistan Ortalaması	%77,13	%77,97	%81,53

(**Kaynak:** İran İstatistik Merkezi, 2016)

2.3.4. Fiziki- Ekolojik Sonuçlar

Bu başlık altında, değerlendireceğimiz kurumanın fiziki-ekolojik açılardan, zararlarının neler ve ne oranda olabileceği hakkında doğru bir tespite ulaşmak için

[146] **İran İstatistik Merkezi (Merkez-i Amar-i İran),** https://www.amar.org.ir , 20.03.2020.
[147] **İran İstatistik Merkezi (Merkez-i Amar-i İran),** https://www.amar.org.ir , 20.03.2020.

öncelikle gölde ne tür canlıların, hangi oranda yaşadıklarına bir giriş yapmak yerinde olacaktır. Urmiye Gölü, 102 adaya sahip, bu adaların bir kısmında tatlı su kaynaklarının bulunduğu ve göçebe kuşlarla nesilleri tükenme tehlikesi olan Flamingo ile Pelikanlar için değerli bir beslenme ve sığınak alanıdır[148]. Bitkisel açıdan, gölün ekolojik havzasında yaşayan 299 cins ve 64 aileden oluşan yaklaşık 546 bitki türü vardır. Türlerin çoğunluğu, yıllık veya uzun ömürlü çim otlarından oluşmaktadır. Tüm bu türlerin %32,2'sinin yıllık, %9,1'inin iki yıllık, %47,1'inin uzun ömürlü ve %11,5'inin çalı ve ağaç olduğu tahmin edilmektedir. Toplam türün, %17,8'i göl çevresindeki halofiller* ve tuz bataklığıdır.** EK-41'de ekolojik bölge içerisindeki vejetasyon topluluklarının dağılımı gösterilmektedir.[149]

Göl içerisinde yeşil ve mavi olmak üzere iki tür yosun (Phytoplankton) bulunmaktadır. Yosunlar, Urmiye Artemiya'sı (uluslararası adıyla bilinen Artemia Urmiana) için gereklidir. Artemiyalardan ise havzanın çeşitli kuşları beslenmektedir. Böylelikle büyük bir ekosistem cereyan etmektedir. Urmiye Gölü havzası, ayrıca, 27 tür memeli hayvan, 212 tür kuş, 41 tür sürüngen, 7 tür amfibi (دوزیست), 26 tür balık gibi alan, bitki ve canlı çeşitliliğine de ev sahipliği yapmaktadır.[150] Kimi kaynaklarda göl havzasından beslenen kuş (özellikle water birds) türü ve çeşitliği açısından Urmiye Gölü diğer İran sulak alanlarıyla kıyasla çok daha yüksek bir konum elde etmekte, bu da havzanın uluslararası önemini arttırmaktadır. Havzada yaşayan yaklaşık 239 çeşit kuş türü de kaydedilmiştir. Bunlardan 212 tür, ulusal park alanı denilen göl ve onun sulak alanlarında yaşamakta olup 71 türü de ulusal hukuk kapsamında korunmaktadır.[151]

---

[148] Samad Alipour, ''Atlas Park-ı Melli-ye Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Göl'ü Milli Parkı'nın Atlası}", **Tahran Çevre İdaresi, Batı Azerbaycan Eyaleti Çevre İdaresi**, 2009 (1388 h.ş.), pp. Tarihi Arkaplan Bölümü.

* Halophytes: Tuzu seven, yaşamaları ve çoğalmaları için % 12-15 oranında tuza gereksinim duyan mikroorganizmalardır.

** Halofitik bitki örtüsünü oluşturan en önemli türler Atriplex, Salsola, Suaeda, Salicornia, Halostchys, Halocnemum, Frankenia, Tamarix, Juncus, Plantago ve Cressa'dır. Dikotiledonlar• ve Monokotiledonlar•, bitki türlerinin%99'unu içerir.

[149] Ahmad Lotfi, **Lake Uromiyeh A Concise Baseline Report**, The publication series of Conservation of Iranian Wetlands Project (IRI Department of Environment, United Nations Development Porgramme, Global Environment Facilities), Ghalam Azin Chap, November 2012, pp.43-45, (Çevrimiçi) http://ulrp.sharif.ir/sites/default/files/field/files/Lake%20Urmia%20Baseline%20Studies.pdf

[150] Saving Wetlands, for People, for Nature, Integrated Management Plan for Lake Urmia Basin**, a.g.e.**, pp. 25**;** Saleh Haghi, et. al., **a.g.e.**, pp.2.**;** Samad Alipour, **a.g.e.,** pp.3.

[151] Ahmad Lotfi, **a.g.e.**, pp.64.

Gölde, Artemiya, Flamingo, Pelikan, koyun ve keçi, İran Sarı Geyiği, kaçlı su göletleri (satellite wetlands*) ve nehirleri bulunmaktadır. Suyun bol olduğu dönemler, 60 bin çift Flamingo (Phoenicopterusruber), 1500 çift Beyaz Pelikan (Plecanusonocratelus), en az 3000 çift Tence (Tadornatadorna), 3000 çift Penbe Kakaie (Larusgenei) ve Gümüş Kakaie (Larusargentatus) yavrusu bulunuyordu. Uluslararası öneme sahip olan bu gölün adaları, kış mevsimini geçirmek için ördekler gibi göçmen kuşlara iyi bir yuva sayılırdı. Kimi kaynaklar, adalardaki kuşlarla ilgili verdiği rakamlarda 20,000'den fazla Flamingo ve 200-500 arası Beyaz Pelikan'ın yavrularını getirdiği eşsiz bir yer olarak açıklamıştır.

Gölün havzasında sıcak termal ve maden suları da bulunmaktadır. Bunlar sıcaklık açısından soğuk, ılık, sıcak ve çok sıcak olarak dörde ayrılmaktadır. Bu suların sağlık, turizm ve ekonomik açılardan önemli olduğu bilinmektedir. Göl, tıbbı özellikleri olan Lecen denilen bir tür sulu çamura sahip olup romatizma, bazı kemik ağrıları ve cilt hastalıklarına faydalı olmaktadır. Lecen tedavisi için havza veya diğer eyaletlerden dahi bölgeye gelen misafirler, sağlık turizmi açısından bölgeye katkı sağlamıştır. Ancak, artık ne o lecenlerden ne de o masmavi derin sulardan pek eser kalmamıştır. Daha resmi bir açıklama olmasa da uzmanlara göre, tuz ve bir takım diğer bileşkenlerin orantısız bir şekilde çoğalmasından dolayı, gölün bazı kısımlarında su bulup yüzmek isteyenlerin sağlığı olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Çünkü ilaç ve zehri birbirinden ayıran şeyin ''kullanılan doz'' olduğu yönündeki yaygın kanı da bunu teyit etmektedir.

Günümüzde gölün büyük bir kısmının kurumaya başlamasından kaynaklanan tuz oranının artması kuşların besin kaynağı olan Artemiyalar açısından gölü yaşanmaz hale gelmiştir. Hava koşullarının zorlaşması, özellikle yaz mevsimlerinde su yerine kalan tuzlarla güneşin etkisiyle birlikte artan hava sıcaklığı, diğer bitki türleri gibi kuşları da etkileyerek bahsedilen sayıların büyük oranını sıfıra indirmiştir. Artemiya örneğindeyse tohumları hala mevcut olmakla birlikte herhangi bir canlı Artemiya bölgede artık yaşamamaktadır. Gölde yaşayan dünyaca bilinen 11 çeşit suda yaşayan (آبزی) kuş türünün günümüzde nesli tükenmekle karşı karşıyadır.

Kuruma durumunun önüne geçebilmek için göl havzasında koruma ve sürdürülebilir yönetim çerçevesinde 2010 yılında Enerji Bakanlığı, Cihat Keşavarzi,

* İsimleri: Sulduz, Kuru Göl, Kanibrazan, Siran Göl'ü (Daş Durgeh)

Tarım Bakanlığı, İçişleri Bakanlıklarıyla, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan ve Kürdistan Eyalet Başkanlarının çevre departmanları arasında imzalanan protokole'den /mutabakat zabtına (memorandum) bahsedilebilmektedir. Buna göre Kuruma sonrası, hayatları tehlikede olan diğer kuş ve canlılar, Flamingolar, Pelikanlar, koyun ve keçiler, Ermeni Koç'u ve İran Sarı Geyiği gibi canlılar, Batı Azerbaycan tarafından denetim altına alınarak alınarak yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda, Batı Azerbaycan Çevre İdaresi tarafından bazı yerlerde su ve gıda alanları oluşturularak kalan canlıları yaşatmaya çalışılmaktalardır. Yine aynı protokol çerçevesinde, onaylanan nehirlerle ilgili her üç eyalet, ortak bir şekilde çoklu göletlerle nehirleri denetim altına almakla mükellef olmuşlardır. Artemiyalar ise, Artemiya Araştırmalar Kurumu tarafından hayata ve göle kazandırılmaya yönelik denetim altına alınmaktadır.[152]

Havza içerisinde ve göl çevresinde yaşayan insanların birçoğu, sulu tarımcılıkla geçimlerini sağladıklarını bu çalışmanın çeşitli kısımlarında ifade edilmiştir. Ürün türlerinin ve tarım arazisinin değiştirilmesi sonucunda özellikle devrim sonrası daha fazla su tüketen ürünlerin ekimi başlatılmıştır. Örneğin, büyük oranda üzüm bağları değiştirilerek elma ve pancar üretimine geçilmiştir. Bu husus, su tüketiminde büyük açıda bir fark yaratıp şimdi, gölün kurumaya başlamasıyla o kadar araziye yetişecek su bulunması bir sıkıntı haline gelmiştir. Zaten kuruma sonrası değişime uğrayan ekosistemde, ağaçlar da insanlar gibi zor günler geçirmektedir. Zira, yeraltı suları çekilerek yerleri tuzla dolmuştur. Bu durumda, ağaç kökleri tuzla karışmış sulardan beslenmek zorunda kalmıştır. Bu da ağaçların hem afetler önündeki direnç düşüşüne hem de verimliliğinin büyük derecede azalmasına neden olmaktadır. Bu husus, ağaç ve bitkilerin hayatını etkilediği gibi insanları da oldukça etkilemektedir. Örneğin, eskiye nazaran günümüzde çiftçiler, verimliliği arttırmak ve afetlerden korumak için iki kat daha fazla ilaç tedarik edip kullanmaktadır. Hasat zamanında, piyasa bulamayan çiftçi, harcadığı masraflarını bile zor toplayabilmektedir. Bir de harcadığı bir yıl ve önünde bir sonraki hasat zamanını bekleyen bir yıl daha toplamda iki yıllık aile masraflarını ve giderlerinin tedarikini de düşünmesi gerekmektedir. Bölge için stratejik tarım ürünü olan elmalar, geçtiğimiz

[152] Saving Wetlands, for People, for Nature, Integrated Management Plan for Lake Urmia Basin**, a.g.e.**, pp.72.

yıllarda, yeterli alıcı ve gereken pazarı dahi bulamamıştır.[153] Bu hususstaki huzursuzluklarını bildirmek isteyen birkaç çiftçi, birkaç farklı şehirde tarlalarındaki ağaçlarını keserek itirazlarını bildirmişlerdir (EK-42 ve EK-43). Bütün bu sorunlarda, her sorunun, domino taşları gibi başka bir/birkaç sorunu daha doğurduğu gözlemlenmiştir. Bunları göz önünde bulundurarak gölün kuruması, bütün canlıların normal hayatlarını olumsuz yönde etkilemekte olduğu gibi, insanların yaşamını keza ve gelecek nesillerin hayatını da etkilemektedir. Günümüzde imkanları olanları -daha sonra olmayanlar da mecburi biçimde bir şekilde bu zincire dahil olabilir- göçe zorlayabilecektir.

2.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ

Birinci bölümün ardından ve onun devamında havzanın sosyo-ekonomik açılardan harıtalandırılması çerçevesinde gölün geçmişi, tarihi bir süreç seyirinde aktarılmıştır. Ulaşılabilen tarihi kaynak ve sefernamelerde Urmiye Gölü'nün konumu, çeşitli isimleri, bölgenin nasıl bir yer olduğu hakkında çeşitli bilgiler toplanmıştır. Bu girişimin asıl amaçlarından biri, gölün kurumasının fark edildiği ilk yıllarda mevcut yönetimin konuyu görmezlikten gelerek durumu ihmal etmesi, keza gölün tarihi geçmişte de bu çapta bir kurumayı tecrübe ettiği iddasına karşılık ortaya çıkmıştır. Kurumaya yönelik itirazlara verilen bu cevaba ek, diğer yandan gölün gerçek anlamda ne gibi bir duruma sahip olduğu, tarihi süreçte naslı bir işlev yaptığı merakına cevap arayışından dolayı da bu kaynaklar araştırılmıştır. Bu duyum ve merak doğrultusunda literatür anlamı taşıyan eski metinler ve çeşitli arşiv belgelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmalar sonucunda elde edilen bilgilere bakılırsa, havzanın oldukça sulu ve içinde çeşitli adalara keza çevresinde bir insani nüfusa sahip bir bölge olması vurgusu dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda şehirler ve bölgeler arasında yolcu ve mal ulaşımı gemicilik ile sağlanmış olup bir kesim insan sadece gemicilikten geçimini sağladığı da vurgulanmaktadır. Bir örnek olarak İran Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki (Esnat Arşivi), 1800'lü yılların ikinci yarısına (1300 h.k. yıllar'a) ait bir tarihi belgeye göre, Urmiye Gölü'nün yiyecek, yük Taşımacılığı, Rusların Ordu Taşımacılığı v.s. gibi hususlarda kullanılmasına ilişkin bir senetten bahsedilebilir. İran'ın Servet Kaynaklarından Olan Urmiye Gölü'ne Alman-Rus Şirketlerinin (Kompanilerinin) ilgisini gösteren belgeden bahsedilebilir (EK-57 ve EK-58).

[153] **Elmase Talhe Trajediye Azerbaycan-ı Garbi** {**Batı Azerbaycan Elmasının Acı Trajedisi}**, (Çevrimiçi) https://www.khabaronline.ir/detail/723823/provinces/Azarbayjangharbi

Geçmişten günümüze gelen süreçte kuruma sorunuyla karşılaşmakta olan gölün kuraklaşma sorunu sonucunda gemicilik durma noktasında olduğundan dolayı bu yoldan geçimini sağlayan insanlar artık ciddi geçim sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu tezin son bölümünde Kültürel-Sanatsal Farkındalık ve Mobilizasyon başlığında aktarılacağı gibi bir antropologun neden kaptanlar ve gemicilerden oluşan bir sergi yapmaasının arkasındaki mantık anlaşılmaktadır.

Bu bölümde gölün kurumasında etkili role sahip çeşitli etkenlere değinilerek, örneğin gölün kurumasının ekolojik kaynaklı (iç Müdahaleler'e bağlı) sorunlardan mı, yoksa sosyal kaynaklı (dış müdaheleler) bir sorun olarak mı ortaya çıktığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu aşamada ekolojik ve sosyal olmak üzere her iki yön çeşitli kategorilere ayrılarak her birinin kurumadaki rölü tek tek araştırılmıştır. Gölün kurumasına yönelik etkenler arasında, merkezi devlet tarafından genellikle iklim değişikliği meselesi, ısınan yerküresi ve azalan yağışlar gibi konular daha fazla öne sürülürken, merkeze uzak bir tutum benimsemiş birçok uzman tarafından ise sosyal kaynaklı diğer etkenler daha fazla önemsenmektedir. İkinci görüşüne göre iklimsel koşullardan ziyade insani müdaheleler gölü kurumaya doğru itmektedir. Bu bağlamda, tarım arazilerinin genişletilmesi, daha fazla su tüketen ürünlerinin yetiştirilmesi, su yönlerinin değiştirilmesi, çeşitli barajların yapılması, sanayinin genişletilmesi ve nüfus artışı gibi etkenler üzerinde durulmuştur. Diğer yandan bu bölümde, bahsedilen bütün bu etkenlerin olumsuz etkileri üzerine kurumakta olan Urmiye Gölü'nün kuruması sonucunda doğacak olan çeşitli sorunlar üzerinde de durulmuştur. Bu boyutlar, ekonomik, politik, sosyal ve de fiziki-ekolojik yönlü olmak üzere dört kategori altında ele alınmaktadır. Kurumadan etkilenen bölge halkının ekonomisi ve geçim yollarının daralmasına, buna yönelik yükselen itirazlar gibi sonuçlara yol açabilmektedir. İlaveten bölge halkının sağlığı ve yaşamı üzerinde ciddi olumsuz etkiler bırakarak büyük bir nüfusu bölgeden göç etmeye zorlayabilecek koşullardan bahsedilebilir. Saha araştırması sırasında bölge halkıyla yüz yüze gerçekleşen temaslarda sıkça vurgulanan hususlar olarak da ifade edilmiştir.

Başka bir alternatifi bulunmayan bölge insanlarının yaşamlarını sürdürmeleri yolundaki asıl amaç, resmi yetkililerin aktarımıyla da bölgenin bir tarım bölgesi olması dolayısıyla, devlet tarafından da bizzat tarım arazisinin genişletilmesine yönelik destek sürmüştür. Hayatına bağlı ve başka bir alternatif sahibi olmaksızın üzerinde yaşamlarını sürdüren köy insanı, tam da sınır bölgesinde yer alan bu toprakalara -

aidiyet hissiyle- bağlıdır. İlgili bir yetkilinin bu özelliğe sunduğu başka bir görüşe bakıldığında, bir bölgede insanların yaşamı sürdüğü taktirde o bölgede güvenliğin sağlanabilmesi ve de Urmiye Gölü alanı özelindeyse teröriste karşı direnebilir olmasının gerekliliği öne sürülmüştür. Bu üyenin vurgulamak istediği temel husus, uzunca bir süre bölgede var olan terörist gurupların tehdidine karşı dayanacak olan insani güç faktörünün etkili bir etken olduğu meselesidir. İnsanların yaşadığı alan güvenlidir mantığıyla, bölge halkının orada yaşamaya devam etmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu durumun, devrimden bu yana, hatta devrimden önce bile bölgeye yönelik yaygın bakış olduğu aktarılmıştır. Bu bakışların, ülkenin makro politikaları içerisinde değerlendirilmesi gerektiği hususuna ayrıca vurgu yapılmıştır. Bütün bu bilgilerden elde edilecek analizde, Urmiye Gölü havzasındaki bölge halkının orada yaşaması gerekliliği resmi makamlar tarafından anlaşılmıştır. Ancak gölün şiddetli derecede kurumasına karşı bu amacı sağlayabilmek için tarıma ek, alternatif geçim yollarının üretilmesi gerektiğini noktasına değinmekte fayda var. Ancak gelinen son noktada alternatif yollarının pek de bulunmadığının altı kalınca çizilmektedir.

Bu bağlamda ilerideki bölümlerde kurumanın önemli etkisi olan sosyal mobilizasyon başlığı altındaki içerik ele alınacaktır. Bu çerçevede kurumaya ilişkin merkezi hükümet ve merkez dışı birimler tarafından gerçekleşen girişimler detaylıca aktarılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URMİYE GÖLÜ KURTARMA ÇALIŞMALARINA İLİŞKİN MOBİLİZASYON: MERKEZİ DEVLET

Su, hava, toprağın kirlenmesine ve tuzlanmasına yol açan kurumaya yüz tutmuş büyük bir tuzlu gölün yaratabileceği büyük bir çevre meselesinden bahsedildi. Bununla birlikte yaşamsal bir sorun olarak 5 milyondan fazla insanın hayatını, sağlığını, geçimini ve gelecek nesilleri etkileyebilmektedir. Bir önceki bölümde de aktarıldığı gibi kurumanın yol açtığı sonuçlar doğrultusunda oluşan olumsuz ekonomik, sağlık durumları yerel halkı yaşadıkları bölgeden göç ettirme kapasitesine sahiptir. Öncesi ifade edilen, 3'te bir nüfusa sahip benzer örnek Aral Gölünün kurumasında da görüldüğü gibi, sağlık açıdan çeşitli rahatsızlıkların yaşandığı kanıtlanmıştır. Urmiye Gölü'nün tuzluluk oranıyla çevresinde yaşayan nüfus sayısının daha fazla olması sebebiyle bu olumsuz koşullar daha da negatif bir hal almaktadır. Coğrafik konumu itibariyle, bu olumsuzluklar havza sınırını aşarak bölgeye ve civar illere de sıçramaktadır.

Diğer canlılarla birlikte, sağlık, yaşam, ekonomik hayatın doğrudan etkilendiği bölge halkı arasında oluşan bir huzursuzluğun da altı çizilebilir. Bu huzursuzluklar bir yandan oluşan karşı milliyetçi söylemlerin yansımasının bir sonucudur, bir yandan da yok olmaya karşı bir direniş olarak gerçekleştirilen yeni toplumsal hareketlere yol açabilen bir sebeptir.[1] Birinci bölümde sosyal hareketler literatüründe genişçe yer alan ve sınıf temelli toplumdan farklı olarak hayatta kala bilme anlayışına dayalı risk toplumu ile teknolojik gelişmelerle genişleyen haberleşme ağları ve bilgi çağının yarattığı yeni ortamlardan bahsedilmiştir. Devletten farklı olarak sivil toplumun kamusal ve küresel alanı kullanması gibi başlıklara değinilmiştir. Devam eden ikinci bölümdeyse kurumanın nedenleri ve kurumayla birlikte oluşturabilecek sorunlar aktarılmıştır. Burada, bütün bu bağlamlar doğrultusunda ilerleme sağlanarak oluşan sorunlara karşı, özellikle merkezi yönetim tarafından ne türden bir mobilizasyon

[1] Robert Tit, "Miras-ı Gandi; Nafarmaniye Madani dar İran Şekl Migirad", {Gandi'nin Mirası: Sivil İtaatsizlik İran'da şekilleniyor}, **Radio Farda**, 21.09.2011 (30.06.1390 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.radiofarda.com/a/f12_civil_disobedience_takes_off_in_iran/24335292.html , 10 Haziran 2019.

izleneceği aktarılmaktadır. Bir sonraki bölümde ise iktidar dışı etkenlerin göle destek anlamındaki mobilizasyonu değerlendirilecektir.

Günümüzde, Afrika gibi kimi örneklerde görüldüğü üzere, ekolojik sorunlar, doğal kaynaklar üzerindeki çekişmeler, suyun miktarı, niteliği, dağılımı, kimi yerlerde güvenlik ve çatışma meselelerine dönüşeme potansiyeline sahiptir. Bu anlamda literatürde bir yer edindiği belirtilebilir. Darfour, Chad, Güney Sudan gibi bölgeler, Arap ve Afrika kimlikleri başta olmak üzere çeşitli etnik gruplarının yaşadığı, coğrafi yapı ve iklim çeşitliliği bakımlarından hetrojen bölgelerdir. Bu bölgelerde siyasi birtakım anlaşmazlıklara ek olarak su gibi doğal kaynaklara ulaşım açısından yaşanan sürtüşmeler ayrıca önemlidir. Uyuşmazlıklar sonucunda kitlesel boyutlarda binlerce insanın canından olduğu bu topraklar, günümüzde de benzer sorunları barındırmaktadır.

Çevre sorunları güvenlik için bir tehdit mi yoksa güvenlik kaynağı mı tartışması devam ederken, kimi yazarlar güvenlik meselesini askeri çerçevede değerlendirip çevresel problemlerin güvenlik bakışıyla yorumlanmasına stratejik anlamda sıcak bakmamaktadırlar. Buna karşı, iklimsel değişiklik, çevre problemleri, kaynaklara erişim kavramlarıyla güvenlik arasındaki ilişkiye bakıldığında ise kimi yazarlar, doğal çevre üzerinde yapılan değişikliklerin yol açtığı kaynakların bozulması konusunu ele almaktadır. Bu durum insanların refahını doğrudan etkilediğinden, bu ikinci bakışta potansiyel bir güvenlik meselesi haline dönüşebileceğinin altı çizilmektedir. Bu doğrultuda örneğin Çad Gölü havzasında, su ile çatışma arasındaki mevcut kaygılar bugün de devam etmektedir. Çevresel değişimler, etnik, ekonomik vb. kırılganlıklar, güvenlik faktörlerinin tespiti, bölgesel güvensizliği azaltmak için hangi kurumsal, politik yöntemlere, iradeye ve hangi türden araştırmalara ihtiyaç duyulduğuna ilişkin sorulara verilecek cevaplar, meselenin çözümüne ilişkin bir yol gösterebilir.[2]

Konumuza ilişkin itaatsizlik ve karşı direnişin en açık görüldüğü yer, Tebriz futbol takımı olan Traxtor maç sahasıdır. Traxtor maçları, zaman, stadyumlar ise kamusal alan olarak mekan niteliğini taşımaktadır. Aslına bakılırsa hükümet

[2] Uche Okpara, et al., "Conflicts about water in Lake Chad: Are environmental, vulnerability and security issues linked?", **SAGE, Progress in Development Studies**, Vol. 15, No. 4, 2015, pp.308-325, (Çevrimiçi) http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=8e0a4ded-7fc4-4cdd-b84e-b78d296ec12a%40pdc-v-sessmgr06 , 10.11.2019.

tarafından da bu mekanların önemi oldukça kavramakta, kimlik kaygıları, yerel halkın ekolojist-milliyetçi, sosyo-kültürel duygu ve talepleri bu farkındalıkla hükümetlerce siyasi propagandalarda kullanılmaktadır. Bu doğrultuda Ruhani'nin, ilk Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Tebriz'deki konuşmasında (zaman) ilk ele aldığı konu Urmiye Gölünün kurtarılması meselesi olmuştur. Yaklaşık altı yıllık bir zaman diliminde verdiği sözler daha gözle görünür bir sonuca dönüşmediği için, 25 Nisan 2018 tarihindeki Tebriz'e ziyaretinde (mekan) bölge halkı tarafından açıkça protesto edilmiştir (Ek-44).

Buraya kadar aktarılan literatür taraması, bölgenin haritalandırılması, sorunun nedenleri ve yol açtığı sonuçlarının ardından, sosyo kültürel anlamda bölgeye özgü etniksel yapı ve diğer dinamiklerin hareketlilikleri bağlamında ilerleme sağlanacak olan dördüncü bölüme geçmeden, burada merkezi devletin işleyişi değerlendirilmektedir. Gölü kurtarma konusuna ilişkin hareketlilik başlıca etkili faöktörlerden biri olan merkezi hükümetin girişimleriyle gerçekleştirilmektedir.

3.1. MERKEZİ DEVLET ÇABALARI

Merkezi Hükümet: Gölün kurumaya başlamasının arka planına bakılacak olursa, kurumayla ilgili en etkili faktörler arasında merkezi yönetimin rolü yer almaktadır. Bu anlamda dönemsel olarak, en az son dört cumhurbaşkanlığı tarafından izlenilen politikalara değinmek gerekmektedir.

1979'da bir devrim yaşayan ardından İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğu ülkede devlet, 40.yılını geride bırakmıştır. Bu 40 yıllık süre zarfında, biraz da öncesine bakılarak araştırmanın çerçevesi dahilinde yaşanan gelişmelere ek olarak en büyük çevre meselesi olan Urmiye Gölü'nün yanı sıra birçok ırmak, nehir ve başka göllerin de kurumasına yol açan nedenler üzerinden ilerlemek anlamlı olacaktır. Bunlarla birlikte bu bölüm kapsamında merkezi yönetim ve ona bağlı çalışan yerel yönetimlerin, gölü kurtarma çalışmalarına yönelik ne türden girişimler gerçekleştirdikleri üzerinde ayrıca durulacaktır.

Devrim Öncesi – Devrim Sonrası: Genel çerçeve ele alındığında İran modern tarihi, devrim öncesi ve sonrası olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Devrim öncesi, Pehlevi (Pahlavi) Dönemi'ne ait kurum ve kuruluşların büyük bir kısmında uğranan değişimlere ek, devrim sonrası dönemde yönetim anlamında ve de yeni kimliklerin inşası bakımından eskiye nazaran farklılıklar oluşmuştur. Bu iki dönemin en ortak

noktası, Pehlevi ulus-devlet anlayışıyla birlikte başlayan Farslık (Farsilik), dil üzerinden kurgulanan bir milliyetçi düzenin benzer şekilde devam etmesidir. Buna ek olarak devrim sonrası İslam ve Şiilik faktörleri de ciddi anlamda vurgulanmıştır. Farklılıklarına rağmen her iki sistemde ortak kültür, ortak millet yaratma, ortak bağların güçlendirilmesine, siyasi ve milli birimin birbiriyle uyumlu olmasına çaba gösterilmiştir.[3]

Tek tip millet inşası çerçevesindeki uygulanan politikaların etnik ağırlıklı bölgelerde yarattığı izlenim ve bu düşünce akımının bir ürünü olarak ortaya çıkan/güçlenen karşı söylemler ve duyguların varlığı bir gerçektir. Devrim öncesi Pehlevi döneminde temeli atılan ve Fars diline üstün bir konum kazandıran uygulamaların bugün de şiddetli bir biçimde devam ettiğini vurgulamak mümkündür. Buna ilişkin son dönemlerde, ‘‘Farsça Yeterlilik Sınavı’’* adlı yeni bir tasarının ortaya atılmasının altı çizilebilir. Tasarıda okul öncesi çocukların görme ve duyma becerileri gibi sağlık testlerinin yanı sıra ‘‘Farsça Dil Hâkimiyeti’’ konusunda da teste tabii tutulmasının gerekliliği, en güncel tartışma konusu olarak zikredilebilir.[4] Çocukların okulda daha başarılı olabilmeleri adına Farsçayı okuldan önce bilip öğrenmeleri önemlidir gibi açıklamalarla bu uygulamanın temel taşları oluşturulmaktadır. Adı geçen yeni uygulamayla birlikte özellikle iki dilli veya anadili Farsça olmayan çocukların tespiti, dil açısından yetersiz kalan çocukların okul kayıtlarının sıkıntıya uğrayıp uğramayacağı, ne tür bir ayırımın yapılacağı gibi konularda doğan yeni endişelerin gölgesinde önemli bir konu daha yatmaktadır. Bu uygulamanın çalışıp çalışmayacağı, bütün ülkede uygulanıp uygulanmayacağı, bir süre sonra yürürlükten kaldırılıp kaldırılmayacağına bakmaksızın, önem arz eden başka bir husus daha var. Farsça dışında bir dil kullanan, genellikle İran’ın birçok şehri ve özellikle de etnik

---

[3] Ekstra bilgi için bkz.: Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, 4. bs, Doğu Batı Yayınları, 2013, s.142-148;
Milliyetçilik politikaları İran için Bkz.: Alireza Asgharzadeh, **Iran and the Challenge of Diversity**: İslamic Fundamentalism, Aryanist Racism, and Democratic Struggles, Palgrave Macmillan, 2007, pp.25-46.
Aygün Attar Haşimzade, **İran’ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)**, Divan Yayıncılık, Ankara 2006, s.256-328;
İbrahim Ramazani, **İran’da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı {TRAXTOR BIR TRAKTÖR DEĞILDIR}**, Yay. Haz. Ramin Cabbarlı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015, s.143-157.

*آزمون بسندگی زبان فارسی

[4] “Berresi-e Tasallut be Zeban-e Farsi be Tarh-e Senciş-e Selamet Miayed,{Farsça’da Akıcılık Çalışması Sağlık Değerlendirme Planına Geliyor}”, **Tasnim News**, 08.03.1398 H.Ş (28.05.2019), (Çevrimiçi), https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/03/08/2021565/-بررسی-تسلط-به-زبان-فارسی-به-طرح-سنجش-سلامت-می-آید, 20.05.2019.

bölgelerdeki çocukların küçük yaşlardan itibaren anadillerinin uğradığı inkar, dışlanma, anadilinde eğitimin kolaylığı ve avantajları hususlarındaki bilgi yoksunluğunun bir yansıması olarak bu bakışları değerlendirmek mümkündür. Diğer yandan anayasada tanımlanan bir hak ve de insan hakları çerçevesinde yer alan bir meselenin keyfi uygulanış biçimi olarak bu hususlar da en az uygulamadan doğan endişeler kadar önemlidir ve bütün o toplum adına üzerinde durulması gereken ciddi konulardır. Buna yönelik, eşit hak ve özgürlükler meselesi, etnik kökeni, rengi, ırkı, dini inancı, dili dolayısıyla ayrımcılığa tabi tutulmamak gibi meselelerin tartışılmasına bir alanın açılmasını gerektirmektedir. Diğer yandan, bu hakların ihlaline karşı yükselen huzursuzluklar, itirazlar açısından İran'ın coğrafi ve tarihi özellikleri dolayısıyla da sahip olduğu etnik, din, ırk, mezhepsel çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda konun ehemiyeti daha da artmaktadır.

Özellikle de bu çeşitliliğin dağılımındaki en yoğun bölgeler olan ülke sınırları olduğu düşünüldüğünde, ülkenin sınır güvenliği gibi konular açısından daha da önemli olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır. Adı geçen tasarı ve benzerinin önceden de yaşanan dışlayıcı politikalar gibi uygulanmaya alınıp sürdürülmesi, özellikle merkez dışında yaşayan, çoğunlukla etnik nüfustan oluşan bölgelerdeki karşı hareketliliklerin de bir nevi tetikleyicisi olabilmektedir. Devrimin ilk haftalar ve aylarında*, Kürdistan, Huzistan, Arap, Türkmen, Beloçistan ve Azerbaycan gibi sınır bölgelerde yaşayan çeşitli halkların devrime karşı ayaklanmalara son dönem tarihi kayıtlarda rastlamak mümkündür.[5] Bu çeşitliliğin büyük oranının sınır bölgelerde yaşaması, görüldüğü gibi oldukça önemlidir. Sınır tartışmaları, etnik çatışmalar ve benzeri başlıklara geçim kaynağındaki sıkıntılar eklendiğinde bu çalışmanın konusu olan Urmiye Gölü, iki Azerbaycan ve bir de Kürdistan Eyaletleri içinde yer alan bir havza olarak, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye ve Irak ülkeleriyle doğrudan sınırını paylaşan bir konuma sahip olması sebebiyle de ayrıca önemli kılınmaktadır. Çalışmalar için gerçekleştirilen birtakım görüşmedeler esnasında, bir bölge milletvekilin aktardığına göre, terör ve sınır güvenliği meselelerinden mütevellit bölgeye yıllarca ekonomik anlamda yatırımların yapılmadığı açıkça beyan edilmiştir.[6] Bu da devlet eliyle yapılan

* 1906 İran Meşrutiyet Devrimini takiben, 1979 İslami Devrim öncesi Azerbaycan Bölgesinde iki önemli ayaklanma daha gerçekleşmiştir:1920 Şeyh Muhammed Hiyabani İsyanı (Bkz, Homa Katouzian, **Iranian History and Politics, The Dialectic of State and Society**, Routledge Curzon, Taylor and Francis Group, London and New York, 2004, pp.188-191, 203-231); Alireza Asgharzadeh, **a.g.e.**, pp. 1-25.

[5] Abbas Bashiri, **a.g.e.,** pp.65-67.

[6] Sözlü Tarih Çalışması, Milletvekili Ş. B. İle Görüşme, Kişisel Arşiv.

yatırımların kısıtlılığı dolayısıyla bölgedeki özellikle de genç nüfus için çalışma ve sosyal imkanlarının daha da kısıtlı hale gelmesi anlamına gelmektedir. İlaveten, bölge halkının büyük bir yüzdesinin mesleki uğraşı ve gelir kaynağı olan tarımcılıktaki kar oranı, gölün kuruması, suların azalması ve verimliliğin düşmesi sonucunda da düşmüştür. Bu durumu dengeleyecek alternatif kaynaklarının pek bulunmamasıyla birlikte geçim sıkıntısı meselesi de ortaya çıkan sorunlardan biri olarak göze çarpmaktadır. Havzadaki kimi yerlerde, özellikle göle yakın köylerdeki bu oran sıfıra indiğinden ve sağlık açısından da bölgenin tehlikeli bir hal almasından ötürü maddi imkanlara daha çok sahip olan insanlar doğup büyüdükleri toprakları, tarlalarını terk ederek başka yerlere göç etmek durumunda kalmışlardır. Maddi imkanları elverişli olmayan aileler ise yoksulluk içinde sağlıklı olmayan bu ortam ve koşullarda yaşamaya devam etmektedirler.

Urmiye Gölü Havzasıyla birlikte benzer çevre, su, hava kirlilikleri meselelerinin yaşanmasının, İran'ın içindeki çeşitli bölgelere göçe yol açtığının altını da ayrıca çizmek gerekmektedir.[7] Hamon, Karon, Zayanderud, Atrak, Araz, Arvandrud, Sefidrud, Karkhe, Haraz, Halilrud ve Karkhe gibi[8] önemli nehirler, Bakhtegan, Jazmourian, Gavkhoni sulak alanları ve toplam 600 ovanın 355'i günümüzde büyük oranda kurumuştur.[9] Urmiye Gölü'nün bulunduğu Azerbaycan bölgesiyle birlikte, Sistan Baluçestan, Kerman, Huzestan[10] Eyaletleri, Ahvaz, İlam, Yazd gibi şehirlerde toz, kum ve kuru toprağın havaya karışması söz konusudur. Çeşitli nedenlerden kaynaklı oluşmuş olan bu olumsuz çevre koşulları, insanların sağlığını ve geçim kaynaklarını doğrudan ciddi anlamda etkilemektedir.

---

[7] Alborz Bölgesine Artan İklimsel Göçler (07.10. 2018): https://www.isna.ir/news/97071508521/افزایش-مهاجرت-های-اقلیمی-به-البرز , 4 Haziran 2019.

[8] Kaveh Medeni,"# Verşekestegi-ye Abi ", {#Su İflası} 18.07.2018, (Çevrimiçi) https://twitter.com/kavehmadani/status/1019501890743123968?lang=bg, 20.06.2019.

[9] "Ruz-e Cihani-e Ab ve Te'kid bar İstifade az Tabiat barayi Kaheş Taneşe Abi, {Dünya su günü ve su çatışmalarını azaltmak için doğayı kullanmanın üzerinde durmak}", **Radio Farda**, 22.03.2018 (02.01.1397 h.ş.), (Çevrimiçi), https://www.radiofarda.com/a/world-water-day-report/29115299.html, 20.06.2019.

[10] İran Front Page(IFP), "Iran President Orders Officials to Tackle Dust Pollution in Southwest", **ifpnews**, 22.01.2018, (Çevrimiçi), https://ifpnews.com/exclusive/iran-president-orders-officials-tackle-dust-pollution-southwest/ ,15.06.2019; Kevser Kerimi (Reporter), "Negahi be Avarez-ı Gard ve Gubar dar Huzistan/ Afzayeş-ı Tesadüf ve Bimari-ye Teneffosi, {Huzistan'da Toz Fırtınalarının olumsuz etkilerine bir bakış /Araba Kazalarının Artışı ve Solunum Yolu Hastalıkları}", **Mehrnews**, 12.02.2015 (23.11.1393 h.ş.), (Çevrimiçi), https://www.mehrnews.com/news/2493107/نگاهی-به-عوارض-گرد-و-غبار-در-خوزستان-افزایش-تصادف-و-بیماری-تنفسی ; https://www.radiozamaneh.com/202991 19.06.2019.

İç tablodaki bu resmin yanı sıra, dış politika alanındaki sıkışıklık, tekrarlanarak uygulanan ambargolar, oldukça değişkenlik yaşayan döviz kurları, milli para birimindeki şiddetli değer kaybı, ev, gıda vb. kalemlerdeki ciddi fiyat artışı gibi faktörlerin mevcut duruma eklendiği varsayıldığında, daha da yoksullaşan bir halkla karşı karşıya kalınacaktır. Bu pencereden bakıldığında, ifade özgürlüğü, sosyal, kültürel, siyasal hak talepleri gibi hususların da savunulduğu İran'daki son dönem huzursuzluk ve itirazların ana temasını oluşturan önemli, ortak ve birleştirici bir faktör olarak geçim sıkıntısı meselesinin altı kalınca çizilebilmektedir.[11]

Bütün bunlarla birlikte konumuz Urmiye Gölü'nün kurumaya başlamasının ardından, daralan geçim kaynakları ve oluşan çevre meselesine yönelik yükselen itirazlar, merkez milliyetçiliğine karşı sergilenen bir tutum, yerel, etnik kimliğe sahip, sosyal tabanlı yoğun bir muhalefetin çevreci- milliyetçi (eko-nasyonalist) söylem ve sloganlarla merkeze meydan okuması türünün bir örneği oluşmuştur. Bunun en yoğun yaşandığı platform olarak, İran'ın en çok taraftar kitlesine sahip Tebriz Traxtor Futbol Takımı'nın stadyum ve maçlardaki atmosferinden bahsedilebilir. İspanya'daki Katalanlara benzer tutum ve tavrın sergilenmesi, bu duruma yönelik yerinde bir benzetme olacaktır. Katalanların ayrımcılığa karşı giriştikleri bağımsızlık-özerklik mücadeleleri, onların bir biçimde direnen yüzü olan Barselona ile İspanya simgesi olan Real Madrid arasında çekişmelere neden olmuştur. Böylelikle, Katalanların kimlik arayışları, siyasi ve kültürel olarak kimliklerinin güçlenmesi yönünde verilen mücadeleleri, bölgesel bir meseleden dünya çapında bir mücadeleye dönüşmüştür.

Bu bağlamda, Traxtor örneğindeyse maç sahaları, toplumsal talep ve itirazların kamusal alana taşınarak duyurulmasına bir olanak sağlamaktadır. Örneğin bütün Traxtor maçlarında 15. dakikada ''anadilinde eğitim hakkı'' içerikli sloganların atılması İran Anayasası'nın 15. maddesinin keyfi uygulanışına karşı bir tepkinin, aynı zamanda toplumsal bir isteğin dile getirilmesine bir işarettir.[12] Nitekim bir sosyal ve

---

[11] "Moelleman bare Diğer dar İran Eteraz Kerdend, {İran'da öğretmenler tekrar eylem yaptılar}", **Voice of America**, 03.03.2019,(Çevrimiçi), https://ir.voanews.com/a/iran-teacheres-strike/4811188.html , 15 Haziran 2019; "İtirazat-e Kargeri, Haft Tepe 22 Ruz, Fulad-e Ahwaz 17 Ruz İtiraz-e Mütevali ", {İşçi İtirazları: Haft Tepe 22Gün, Fulad'e Ahwaz 17 Gün Ard Arda}, **EURONEWS**, 26.11.2018, (Çevrimiçi) https://fa.euronews.com/2018/11/26/iran-haft-tappeh-and-ahvaz-steel-company-workers-protest-continues ,04.06.2019; "Bazdaşt-ı Şümari az Faalan-e Muhit-e Zist dar Tabriz ve Urmiye {Tabriz ve Urmiye'de Çevre Aktivistlerin Bazılarının Tutuklanması}", **Radyo Zamaneh**, 11.06.2014, (Çevrimiçi) https://www.radiozamaneh.com/152522 , 04.06.2019.

[12] İran Anayasası, 15. Madde için Bkz.: **Constitution of the Islamic Republic of Iran**, pp. 1-45, (Çevrimiçi)

çevre sorunu oluşturan Urmiye Gölü'nün kurumasına karşı tepkiler, yeniden canlanmasına yönelik arzular, merkeze iletmek istedikleri talepler, büyük oranda bu takımın maç sahalarında gerçekleşmektedir. (EK-45 ve EK-46).*

Bazı taraftarlarla yapılan sözlü görüşmelerin özeti, "Traxtor sadece bir takım değildir, Traxtor bizim kimliğimizdir"; "Traxtor merkez tribününe karşı bizim sesimizi duyurabildiğimiz tek alan tek tribündür"; "dışarıda, sokakta söyleyemediğimiz, herhangi bir şekilde duyulmasına imkan tanınmayan talepler ve itirazlarımızı ortak bir sesle Traxtor maç sahalarında dinletiyoruz", "merkez takımlarının lehine olan mevcut ayrımcı düzeni, onlara tanınan üstün konumu eleştiriyor, kırıyor, itirazlarımızı duyuruyoruz", şeklinde çalışmada yerini almaktadır.[13] Merkez tarafından uygulanan tek-kimlik yaratma politikasına karşı büyüyen merkez dışı kimlik arayışlarının gün geçtikçe benimsenmesi, uygulanan politikalara yönelik bazı talep ve itirazların dile getirilmesi gibi bir anlamda da tepkisel bir seyir izlenmektedir. Bu tutumun beraberinde, kendi etnik kimliğine, diline, bölgesine sahip çıkma duygusunu daha yoğun yaşayan, dışlanmaya, yok sayılmaya karşı duygu ve duruş sergilemek isteyen çoğunlukla yerel olan aktivistler için zaman zaman oldukça ciddi mağduriyetleri de beraberinde getirebilmektedir. Bu kesimin gözaltına alınması, tutuklanması vb. süreçleri yaşayabilmesi, yaşadıkları mağduriyet derecesine bağlı olarak bir kısmının ülkeyi terk etmek durumunda kalması ve dış opozisyon gruplarına eklenebilmesi keza yaşanan başka bir durumdur.[14]

Çizilmeye çalışan yerel ve ulusaldaki durumu anlatan bu tablonun ardından, çalışmanın bu aşamasında hükümetler ve diğer yerel/ uluslararası faktörler de dahil olmak üzere çeşitli birimlerin Urmiye Gölü hususundaki yaptıklarının ayrıntılarının ele alınması yerinde olacaktır. Bu bağlamda bir parantez açılarak öncelikli olarak İran'ın çevreye konulu Uluslararası antlaşmalara yönelik tutumuna değinilecektir.

---

https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf ,15.05.2018.

*Aşağıdaki Fotoğraf: Anadilinde Eğitim= Her Vatandaşın En Temel Hakkı, Urmiye Gölünün Kuruması=Azerbaycan'ın Yok Oluşu. 15.05.2018.

[13] Traxtor Taraftarları ile Çeşitli Aralıklarda Yapılan Görüşmeler

[14] En güncel olaylardan biri, 02.03.2019 tarihli Ermenistan Başbakanı'nın İran seyahati sırasında resmi törenle karşılanmasına tepki olarak, Traxtor maç sahasında bu töreni protesto etmek ve Karabağ'a destek için Azerbaycan Bayrağı açan aktivist gencin durumuyla ilgili Bkz.:**Şekenceye Vahşiyane Taraftar-e Traktor**, (Çevrimiçi) https://www.oyrenci.org/-شکنجه-وحشیانه-طرفدار-تراختور-به-دلیل-ب/ ; https://www.instagram.com/p/BwOmLuHBHqK/?utm_source=ig_

Devamındaysa son dört cumhurbaşkanının izlediği kalkınma politikalarının sürdürülebilirlik ve çevresel kaygılara uyup uymadığı incelenecektir.

İran ve Çevre Odaklı Uluslararası Anlaşmalar: İran'ın, özellikle yaşadığı devrim ve İran-Irak Savaşı sonrası gerek duyduğu kalkınmayı hızlı politikalar çerçevesinde yürüttüğü bilinmektedir. Uygulanan bu politikaların yol açtığı çeşitli çevre sorunları ise günümüzde gözle görünmektedir. Bu çerçevede, devrim sonrası oluşan yapının çevre konularına duyarlılığının ne oranda olup olmadığını izlemek adına uluslararası alanda taraf olduğu çevre odaklı antlaşmalara burada yer verilmiştir.

Bu bağlamda bu tezde de adı geçen, 21 Aralık 1975'te İran'da yürürlüğe giren uluslararası öneme sahip Ramsar Sözleşmesi'nden* bahs edilebilir. Urmiye Gölü'nün de kapsayarak toplamda 25 site'yi içeren sözleşmede, sulak alanlarının belirlenmesi, korunması ve akıllıca kullanılması üzerine önemli bir uluslararası işbirliğini ifade etmektedir.[15]

Çevre odaklı bir diğer sözleşme olan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi[16] 1996'da İran tarafından imzalanmıştır. İsminden de anlaşıldığı gibi doğada var olan çeşitliliğin korunması üzerine bütüncül bir yaklaşımdır. 2015'te verilen rapora göre Urmia Gölü havzası, Enerji Bakanlığı, Tarım ve Jihad kurumu, Çevre Koruma Kurumu Başkanı ve havzada yer alan 3 eyalet başkanının imzaladığı ilk ekosistem tabanlı sektörler arası yönetim planı olmuştur. İlgili yönetim planı uygulaması Kabine'nin kararnamelerine de dahil edildiği vurgulanmıştır.[17] Ancak bütün bunlara rağmen, İran'da Artemiya gibi besin zinciri ve ekosistemin önemli canlılarının yaşadığı tek alan Urmiye Gölün'ün kuraklaşmasıyla bu canlıların yok olma tehlikesiyle yüzleşeceği ihtimali de yüksektir. İnsani müdahelelerin daha çok etkili olduğu bu göl felaketinde yerel halkla birlikte ekosistemde yaşayan bütün canlılar da olumsuz yönde etkilenmektedir.

* The Convention on Wetlands ismini taşıyan ama Ramsar adıyla da tanınan bir uluslararası konvansyon

[15] Ramsar Konvansyonun Resmi Websitesi: https://www.ramsar.org/wetland/iran-islamic-republic-of , 10.08.2020.

16 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (The Conventıon on Biological Diversity), https://www.tarimorman.gov.tr/CEM/Belgeler/collesme%20belgeleri%20arsiv/Sayfa03/Sözleşmeler/bcs_Biyolojik_Cesitlilik_Sozlesmesi_Tur_1.pdf , 12.06.2020.

[17] "The Fifth National Report to the Convention on Biological Diversity", Report, April 2015, s.28, Çevrimiçi https://www.cbd.int/doc/world/ir/ir-nr-05-en.pdf , 12.06.2020.

İlk önemli Uluslararası girişim olan 1972 Stochholm Konferansı[18], tehlikeli atıklara ilişkin düzenleme 1989 Basel[19], Sera Gazlarının azaltılmasına ilişkin çevre odaklı bir zincirleme olan 1992 Rio ve 1997 Kyoto'nun ardından Konvansyonun 21.oturumu 2015 yılında Paris'te gerçekleşmiştir. Paris Antlaşması adıyla bilinen uygulanma için yeterli onayı almış çevre konusunda önemli uluslararası senetlerden biri olan BM İklim Değişikli Çevre Sözleşmesi'nden (UNFCC*) bahsetmek mümkündür. Bu zirve oturumla yeni bir hukukil rejimin oluşturulup uygulanmasına karar verilmiştir.[20] İran 22 Nisan 2016'da bu sözleşmeyi imzalamıştır. Meclis onayını da almış olan bu antlaşma ek dosyaları içermediği gerekçesiyle içeride Anayasa Koruyucular Konseyi engeline takılmıştır.** Aşırı sağ kanadın yaygın davranışı olan teknik ve uzmanlık gerektiren Nükleer anlaşma, FATF veya 2030 Belgesi*** konularındaki tutumu gibi Paris Anlaşmasını da bir güvenlik sorununa dönüştürmüştür.

Bir diğer önemli senet, 17 Haziran 1994'te Paris'te kabul edilmiş ve Aralık 1996'da yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi'nden (UNCCD****) bahsetmek mümkündür. 31 Aralık 1996'da meclis tarafından imzalanan

---

[18] United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Conference), https://sustainabledevelopment.un.org/milestones/humanenvironment , 20.06.2020; Daha sonra Kalıcı kirleticiler Stochholm Konvansiyonu (Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants) 2001'de oluşturulmuştur. İlgili Konvansiyona katılım 24.05.2005 tarihinde Meclis onayını ve 15.06.2005 tarihinde Anayasa Koruyucular Konseyi imzasını almıştır. Bkz.: Markaz-e Pajoheşhaye Meclis-i Şurayi İslami {Meclis Araştırmalar Merkezi}, 06.07.2005 (Yayın Tarihi 15.04.1384 hş.), Çevrimiçi https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97750, 12.06.2020.

[19] İlgili Konvansiyona katılım 22.09.1992 tarihinde Meclis onayını ve 04.10.1992 tarihinde Anayasa Koruyucular Konseyi imzasını almıştır. Bkz.: Markaz-e Pajoheşhaye Meclis-i Şurayi İslami {Meclis Araştırmalar Merkezi}, 05.11.1992 (Yayın Tarihi 14.08.1371 hş.), Çevrimiçi https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92091, 12.06.2020; The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal, UN Environment Programme/ BASEL Convention, Çevrimiçi http://www.basel.int/TheConvention/Overview/tabid/1271/Default.aspx,12.06.2020 ; Basel ve Stochholm Konvansiyonlarının Bölgesel Merkez Ofisleri(Tahran-İran) resmi Web sitesi: http://bcrctehran.ir/index.aspx, 12.06.2020.

* United Nations Framework Convention on Climate Change

[20] "Tavafokname-ye Paris az Şeklgiri ta Elhak, {Oluşumundan katılımına kadar Paris Anlaşması}", **İran Çevre Kurumu Resmi Websitesi**, 05.03.2019, Çevrimiçi, https://doe.ir/portal/home/?news/196210/963034/969357/-توافقنامه-پاریس-از-گیری-تا-الحاق, 20.06.2020

** Meclis tarafından alınan kararlar Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından onaylanarak geçerlilik kazanabilmektedir.

*** Sustainable Development Goals

**** United Nations Convention to Combat Desertification

bu sözleşme, 15.Ocak 1997'de İran Anayasa Koruyucular Konseyi onayını almıştır.[21] 1992 Rio Sözleşmesi'nin 2.İlkesinde Çevre ve Kalkınma Konusunun yeniden üzerinde durarak, Birleşmiş Milletler Şartı ve uluslararası hukuk ilkeleri gereğince, devletler kendi kaynaklarını çevre politikaları doğrultusunda çıkarmak ve gelişmek için yetki sahibiler, keza egemenlikleri alan çerçevesindeki girişimlerinin egemenlik dışı alanlar ve diğer devletlerin çevresi üzerinde herhangi bir zarara yol açmayacağının sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çölleşme ve kuraklıktan etkilenen bölgelerde, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırsal kesimlerindeki kadınların önemli rolünü ve çölleşme programlarına her düzeyde hem erkek hem de kadınların katılımının sağlanmasının ve kuraklığın etkilerinin hafifletilmesinin öneminin altı da çizilmiştir.[22]

Çölleşmeyle mücadele, sürdürülebilir enerji, iklim değişikliği, yer kürenin ısınması, sera gazlarının azaltılması, sürdürülebilir ve temiz su, denizdeki kaçak avcılık ve tehlikeli atıkların önlenmesi gibi konulara değinen Bağlantısızlar Hareketi 16. Zirvesi'nin nihai belgesi hükümleri de çevre temelindeki girişimler adına önemlidir. Kuraklık, gıda güvenliği, yoksulluğun azaltılması ve çeşitli bölgelerde çölleşmeyle mücadelede yeni zorluklar nedeniyle arazi bozulmasının önlenmesinin vurgulanması amaçlanan bu sözleşme İran için hayati bir eylem niteliğindedir. Özellikle İran, Irak, Suriye, Türkiye ve Katar olmak üzere 5 ülkenin katılımıyla Tahran (Ekim 2010) oturumu eylem planının nasıl uygulanacağı, kum fırtınası ve toz meselesiyle başa çıkma ve kontrol altına alma tartışması vurgulanmıştır. Bilindiği üzere su kaynaklarının hatalı yönetimi sonucunda artan kuraklaşma, kuraklık, Irak gibi civar ülkelerden gelen toz-kum parçacıkları fırtınaları geçtiğimiz yıllarda İran için ciddi anlamda çevresel-hava kirliliği konusunu gündeme getirmiştir.[23] Tahran Üniversitesi Tarım ve Doğal Kaynaklar Fakültesi (College of Agriculture and Natural Resources) öğretim üyesi Hasan Ahmadi'nin görüşüne göre, toz ve parçacıkların havaya karışmasındaki ana neden, Dicle ve Fırat nehiri üzerine yapılan 30'dan fazla barj

---

[21] İran Meclisi'nin BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesine Katılması Hakkında Kanunu için, Meclis Araştırmalar Merkezi Resmi **Websitesi**, Çevrimiçi https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92783 , 20.06.2020.

[22] REPORT OF THE UNITED NATIONS CONFERENCE ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT, Rio de Janeiro/ 3-14 June 1992, 12.08.1992, Çevrimiçi https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf , 18.06.2020.

[23] Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma konuusnda 43Madde Onaylandı. https://doe.ir/portal/home/?news/196210/963034/142953/43--بند-در-زمینه-محیط-زیست-و-توسعه-پایدار تصویب-شد ,20.06.2020.

olduğu ifade edilmektedir. Bu barajlar 2milyon dönümlük tarım arazisinin Irak'ta kullanılamaz hale gelmesine ve İran hava kirliliğinin artmasına yol açmaktadır.[24] Çevre Kurumu Uluslararası İlişkiler Merkezi dönem genel müdürü Majid Şefiipur, "ülkedeki toz ve kum parçacıklarının % 75'i sınıraşan ve civar ülkelerden kaynaklı olduğu için, bu amaçla uluslararası programlar düşünülmelidir; Partikül maddelerle başa çıkmak için uluslararası fikir birliğine ve çok taraflı küresel etkileşimlere ihtiyacımız var'' ifadesini kullanmıştır.[25] Bu bağlamda havaya karışan partiküllerin merkezleri NASA tarafından belirlenmiştir. Bu çeşitli bölgelerin İran'ın Kuzey ve Doğu bölgelerine rüzgarla birlikte Pakistan, Afganistan ve Türkmenistan'dan gelen Partiküllere değinmek mümkündür. Güneydeyse Umman hariç körfez ülkeleri, Irak ve Türkiye'nin Güne bölgelerinden taşınan partiküller olduğu ifade edilmektedir. İran'da bu sorunun çözümü için adı geçen ülkelere ek Suriye ve Arabistan'ın da katılımıyla bir uluslararası işbirliği yapılması gerektiği öne sürülmüştür. İran'ın çabaları ve önerileriyle, Aralık 2015'ten Aralık 2016'ya kadar Birleşmiş Milletler'de bu konuya ilişkin dört kararın onaylandığı ilave edilmiştir.[26]

İran'ın hava kirliliği sadece bölge ülkelerden gelen Toz ile sınırlı olmayarak, İran'ın son yıllarda artan kuraklığı dolaysıyla da bu kirlilik artmıştır. Urmiye Gölü'nde olduğu gibi, kuruyan göl ve nehir yataklarında mevcut partiküller havayla taşınarak hem doğayı hem de insanların sağlığını tehdit etmektedir. Bununla birlikte kullanılan yakıtların kalitesi, öncesi de olduğu gibi ambargo sonrası özellikle ihraç edilemediğinden ülkede bolca bulunan Mazot gibi daha ağır yakıtların sanayide tüketimi de söz konusudur. İran Petrol Bakanlığı'nın resmi istatistiklerine göre, 2018'de İran'ın rafinerileri günde toplam 1.736 milyon varil ham petrol ve yaklaşık 335.000 varil gaz kondensatı almıştır. Ancak rafinerilerin düşük ve eski teknolojisi nedeniyle ham petrolün yüzde 24'ü mazota dönüştürülmüştür. Mazot, benzin veya dizele kıyasla yalnızca çok düşük bir değere değil, aynı zamanda çok yüksek bir kükürt konsantrasyonuna da sahiptir. Mazot ihracatının büyük kısmı dünyadaki en

---

[24] "Menşee Harici-ye Gobar dar İran, {İran'da Toz ve Parçacıkların Dış Nedeni}", **ATNA NEWS**, 17.06.2017, Çevrimiçi, https://www.atnanews.ir/archives/90556/منشأ-خارجي-گرد-و-غبار-در-ايران/ , 20.08.2018.

[25] "Merkez-i Gard ve Gobar-e İran Kojast?, {İran toz-kum parçacıklarının Merkezi Neresidir?}", **Donya-ye İktisad**, 29.11.2016, Çevrimiçi https://donya-e-eqtesad.com/بخش-سايت-خوان-3139643/62-منشأ-گرد-غبار-ايران-كجاست , 20.08.2018.

[26] "Be Hemmat-e İran Çahar Gatnameye Gardo Govar dar Sazman Melal Tasvib Şod, {İran'ın Çabasıyla BM'de Dört Karar Alınmıştır. ", **Pars News**, 04.12.2016, Çevrimiçi https://www.parsnews.com/بخش-اجتماعی-411469/5-به-همت-ايران-چهار-قطع-نامه-گرد و غبار-در-سازمان-ملل-تصويب-شد , 20.08.2018.

büyük gemi yakıt ikmal merkezlerinden biri olan BAE'e yapılmaktadır. Bunkering adı verilen yerli ve uluslararası gemilerin yakıt ikmalinin gerçekleştiği alan olarak görülmektedir.[27]

Birleşik Arap Emirlikleri'nin dışında, bir yetkilinin aktarımıyla, Irak, Güneydoğu ve Orta Asya, Avrasya ve komşu Türkiye ile de görüşmelerin yürütüldüğü ve bazı anlaşmaların varıldığı konusuna dikkat çekmiştir.[28] Ancak üretilen bu mazotun sanayi, özellikle kış mevsimlerinde doğal gaz basıncını arttırma vb. için kullanımı hava kirliliği adına endişe verici bir durumdur.

Özetle aktarılan çevreye ilişkin başlıca antlaşmaların birçoğuna üyeliği bulunmasına rağmen sürdürülebilir bir kalkınma ve çevre yönetimi izlemediğinden dolayı günümüzde Urmiye Gölü gibi su başta olmak üzere çeşitli çevre meseleleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu çerçevede devrim sonrası özellikle son dört cumhurbaşkanlığı dönemindeki girişimler değerlendirilerek Ürmiye Gölü bağlamındaki tutuma yer verilecektir.

3.1.1. Rafsancani Dönemi (1989-1997)

1979 İran Devrimi'nin kurucu babalarından ve etkili siyasi mimarlarından sayılan, pragmatist muhafazakâr politikacı Ali Akbar Haşemi Rafsancani[29], devrim sonrası kurulan düzenin hemen hemen her aşamasında önemli roller üstlenmiştir. Devrim öncesi Şaha karşı faaliyetlerine ek olarak, devrim sonrası milletvekilliği, içişleri bakanlığı, ilk meclis başkanlığı, onunla birlikte sadece dini lider Humeyni'nin üstlendiği* İran Silahlı Kuvvetler Komutanlığı makamına getirilmiştir. Ardından gelen yıllarda iki dönem Cumhurbaşkanlığı, Şurayı Teşhis-i Maslahat-ı Nizam'ın**

---

[27] "Bohran-e Mazot dar İran ve Menşei Buye Bad-e Tehran, {İran'daki Akaryakıt Krizi ve Tahran'da Kötü Kokunun Kaynağı}", **Radio Farda**, 23.12.2019, Çevrimiçi https://www.radiofarda.com/a/tehran-foul-odor/30338860.html , 22.06.2020.

[28] " Kaheş-e Masrafe Mazot, Rahi Baraye Residan be Havaye Pak, {Mazot Tüketimi Azaltmak, Temiz havaya Ulaşmak}", **SMTNEWS**, 04.02.2016, Çevrimiçi https://www.smtnews.ir/mine/oil-energy/17641--کاهش-مصرف-مازوت،-راهی-برای-رسیدن-به-هوای-پاک.html , 22.02.2017.

[29] Ömrünün son yıllarında reformcu kanadın açık destekçisi haline gelmişti. Bkz: **Obituary: Akbar Haşemi Rafsancani**, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22494982 ,15.04.2019.

* Aboul Hasan Bani Sadr'ın Cumhurbaşkanlığında kısa dönemliğine bu makamı üstelendiğini olmuştur.

** شورای تشخیص مصلحت نظام / Expediency Discernment Council

Başkanlığı, Uzmanlar Meclisi* Başkanlığı vb. koltuklara oturmuştur. Bunlara ek olarak Daneşgah Azad İslami adlı zincirleme üniversitelerin mütevelli heyet üyesiydi.

1989-1997 yılları arasında 5. ve 6. Cumhurbaşkanlığı konumunda olan Rafsancani, dönemi süresince seçim sloganı olan ‘‘ekonomik gelişme[30]’’ doğrultusunda yaptığı su, yol, baraj vb. projelerle İmar Generali** lakabını almıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere bu dönemden itibaren yoğun bir biçimde başlayan bir süreçle çevre üzerinde çok sayıda insani müdahale gerçekleştirilmiştir. Örneğin ikinci bölümde detaylı olarak aktarıldığı gibi Urmiye Gölü havzasında inşa edilen onlarca baraj, bölgede yaşanan günümüz su krizinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Devrim sonrası düzen ve işleyişi anlamak adına, devrimle birlikte oluşan yeni rejimin ilk adımlarına Haşemi Rafsancani’nin kendi aktarımıyla*** değinilecek olursa:[31]

“Devrimin ilk yıllarıyla birlikte devrimci düşünceler, Sosyalist ve Marksist uzman ve eleştirmenlerin rolünün olduğu ve de dünyada yaygın tartışma halinde olan konulardan birisi, özel sektörün rolünün sınırlandırılması meselesi, ekonomik, siyasi, kültürel, yasalar, tasarılar v.b.’nin devlet eliyle yapılması gündemdeydi. Ancak gitgide bu stratejilerin olumsuz yanları dünya düşünürleri tarafından görünmekte idi. Özellikle de bu süreçle birlikte Sovyet Birliğiyle Doğu Blok’un çökeceği ufukta öngörülmekteydi. 1989, yani devrimden 10 yıl sonra karşıt görüşler olmasına rağmen, ekonomik, kültürel, eğitim gibi alanlarda dışa doğru açılma düşünceleri ve özelleştirmeler hakkında görüşmeler yapılmıştır. Bu gibi konular en son İmar Yüksek Konseyi kararlarında ve daha sonra 1990 bütçe görüşmelerinde yer almıştır. Böylelikle aşırı sol kanadın da alanları daralmaya başlamıştır.”

Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak yani devrimin hemen akabindeki yıl başlayan, İran’ın sınırını paylaştığı Irak’la 8 yıl boyunca süren bir savaş yaşanmıştır. Bu yıkıcı savaşın gerisinde ülke epeyce can ve mal kayıpları ile şehir, köy, yapı ve

---

* مجلس خبرگان / Council of Experts

[30] “Roasaye Cumhur-ı İran ba Çe Şoarhayi be Meydan Amadand?, {İran Cumhurbaşkanları Hangi Sloganlarla Meydana Ayak Bastılar?}”, **BBC Persian**, 20.04.2017, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/persian/iran-features-39616020 , 28.05.2019.

** سردار سازندگی / Construction General

*** Bu doğrultuda *Hashemi Rafsancani’nin Karnesi ve Anıları* adlı seri mecmuada ve farklı derlemelerle, otuz yılı aşkın sürede olay ve vakaların birçoğu birinci el aktarımla ele alınmıştır.

[31] Alireza Hashemi, **Karname ve Haterat-ı Haşemi Rafsancani 1367 H.Ş., Payan-e Defa Agaz-e Bazsazi, 12 {Haşemi Rafsancani’nin Karnesi ve Anıları 1988-89 M., Savunmanın Sonu İmarın Başlanması, 12}**, Daftare Nashre Maarefe Enghelab, Tahran 1393(2014 M.), s.31.

altyapılardaki tahribatı onarmaya çalışmıştır. Savaşın uğrattığı tahribata karşı, imar ve yeniden yapılandırılmalar için bütçe planlamasının adımları atılarak ilk 5 yıllık bütçe çerçevesi hazırlanmıştır. 1991 (1369 h.ş.) yılında cari bütçedeki sadece %15,6'lık bir artış oranına karşılık, imar masraflarındaki neredeyse %60'lık bir artışın mevcut olması, dönemin imar gelişmelerinin açık bir kanıtıdır. Bu dönemin imar, döviz kaynakları ve parasal teçhizat hususundaki en önemli tasarılar aşağıdaki gibidir: [32]

1) Petrol, doğalgaz, petrokimya sanayi ve arıtma tesislerinin onarım ve geliştirilmesi
2) Ülke köyleri ve yoksul alanlardaki mahrumiyetlerin giderilmesi
3) Çelik, bakır, çinko ve alüminyum üretim planlarının aktifleştirilmesi ve arttırılması
4) Çimento üretim birimlerinin üretimlerinin arttırılması ve geliştirilmesi
5) Barajlar, bentler, havza ve akifer depolama alanlarıyla suların kontrolüne özel dikkat
6) Saghand Uranyum Madeninin ve nükleer destek endüstrilerinin takviyesi
7) Kara, demir ve havayollarının geliştirilmesi
8) Konut projeleri, seri üretim ve inşaat alanıyla bağlantılı sanayinin geliştirilmesi
9) Savunma esnasında eskiyen şehriler ve köylerin restorasyonu
10) Militarist silahların geliştirilmesi ve takviyesi, hasar görmüş silahların tamiri
11) Telekomünikasyon ve ilgili sanayiye özel dikkat
12) Okullar, üniversiteler ve kütüphanelerin geliştirilmesi
13) Banka alanlarının daha genişletilmesi ve engellerin kaldırılması
14) Limanlar, gemi inşası ve Deniz sanayisinin geliştirilmesi
15) Sıçramalı olarak okuryazarlığın takviyesi
16) Otomobil sanayisinin geliştirilmesi

[32] Emad Hashemi, **Karname ve Haterat-e Haşemi Rafsancani 1369 h.ş., Etedal ve Piruzi, 14, {Haşemi Rafsancani'nin Karnesi ve Anıları 1988-89 M., İtidal ve Zafer, 14}**, Daftare Nashre Maarefe Enghelab, Tahran 1393(2014 M.), pp.16-24.

17) Çok tüketilen gıda ve benzeri ürünlerle tıbbı, ilaç yapımı malzemelerine özel dikkat

18) Tekstil alanında yeniden yapılanma ve gelişme

19) Şeker, şeker pancarı, şeker kamışı ve kağıt üretiminin takviyesi

20) Ambalajlama sanayinin başlatılması ve geliştirilmesi

Bütün bu hususlarla birlikte yapısal, idari, sosyal, kültürel, eğitim ve araştırma, siyasi, ekonomik, üretim ve gelişme alanlarında da birtakım reformlar ve ılımlı davranışların planlaması yapılmıştır. 01.04.2013 (11.01.1392 h.ş.) tarihli anı aktarımlarında o dönem örneğin politik ayrışmalardan kaçınmak, ülke idareciliğine farklı görüşleri (سلیقه) katmaya çalışmak, etnik ve mezhepsel azınlıkların incinmesinin önüne geçmek, din ve devrim görevi olarak görülen, ülke atmosferindeki kuruluk ve aşırıcılığın dengelenmesi, milli miraslara dikkat, kadın haklarına vurgu, yasaya saygı gibi çeşitli başlıkların adı geçmiştir.[33]

Savaş yıllarında özellikle şehir bombalanmalarıyla tahribata uğrayan, ona ek olarak oluşan seller ve 1990 büyük depremi gibi felaketlerin ardından ülkenin pek çok yerinin restore edilip yeni yapı ile altyapılarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Yukarıda da aktarıldığı gibi kabaca 20 başlık öncelikli olarak planlamalarda yer almıştır. Bu çalışmanın konusuyla ilgili planlamalardaki 5. ve 19. hususlar doğrudan su tüketimi ve planlamasıyla ilişkili ilk adımlardır. Nitekim inşaat, konut, sanayi alanlarının gelişip arttırılması, gelişmeler ve savaşa bağlı olarak çift yönlü nedenlerle nüfus artışına teşvik ve benzeri hususlarla su kaynakları üzerindeki oluşan aşırı baskılar, yön değiştirilmeler, su kontrolleri ve insani müdahaleler de artmıştır.[34] Urmiye Gölü örneğinde öncesinde daha az su tüketen üzüm bağları olan bölgelerin birçoğu devrimle birlikte elma, pancar ve benzeri birkaç kat daha fazla su tüketen ürünlere odaklanmıştır. Ürün değişikliğinin yanında bir de tarım arazisinin genişletilmesi, bunun da devlet teşvikiyle yapılması pek çok durumda sürdürülebilirlik

[33] Emad Hashemi, **a.g.e.**, pp.22-24.

[34] Dini lider Humeyni'nin şehit eşlerinin yeniden evlenmelerine yönelik tavsiyesi, mevcut tabuların kırılmasına yönelik bir hareket olmasıyla birlikte, nüfus artışına teşvik olarak da ele alınabilir bir konudur. Özellikle savaş sırasında kaybedilen nüfus göz önünde bulundurulursa, öte yandan ideolojik bir devrimin kendi çocuklarının yetişmesine duyduğu özlem eklendiğinde siyasi bir gereksinim olarak görünebilmekteydi. Şehit Vakfı (بنیاد شهید) başta olmak üzere Hashemi Rafsancani'nin 23.04.1982 (03.02.1361 h.ş.) tarihli Cuma Hutbesi bu tavsiyenin duyurulması ve uygulamaya geçirilmesi yönündeki çabalardan bazılarıdır. Bkz: Abbas Bashiri, **a.g.e.,** s.481-483.

faktörü gözetmeksizin devlet tarafından uygulanan hatalı yönetim, geleceğe yönelik uzun vadeli planlamanın olmaması, eksik araştırma, denetim ve uygulama mekanizması sonucunda bölge suları tehdit edilmeye de devam etmiştir. Barajların buradaki önemi oldukça çarpıcıdır. Çünkü devrim sonrası, devrimin öncesiyle kıyasla 8 kat daha fazla barajın yapıldığını görmek mümkündür.[35] Üstelik 16.03.1965 (26.12.1343 h.ş.) tarihinde, İran Su ve Elektrik Bakanlığı'nın[36] kuruluşu itibariyle üretmiş olduğu İran'ın su havzalarındaki toplam su kapasitesi, İran'ın nüfusu, tarım arazisi miktarı, sanayi ve benzeri su tüketim alanların teknik olarak muhasebesi verileri ile günümüzdeki su politikaları oluşturulmakta ve baraj vb. yapıların inşası 1965'deki kapasiteye göre planlanlanmaktır. Çevre politikalarındaki dört asırdır sürmekte olan tek boyutlu bakış neticesinde İran nüfusunun %70'inin susuzlukla karşı karşıya olduğunun altını çizen Kelantari'nin vurguladığına göre "*40 yıllık süre zarfında inat ve bilinçsizlik sonucu gelişme rotamız hep çevrenin karşı noktasında hareket etmiştir. Örneğin İsfahan gibi içme suyu açısından bile yoksun bölgelerde en çok su tüketen sanayii inşa etmişizdir.[37]"*

Barajların insanlar üzerindeki etkisine dair hazırlanan Commission on Dams'in 2000 Yılı Raporu'na göre dünya çapında 40-80 milyon arası insan barajlar yüzünden fiziksel olarak yerinden edilmiştir.[38] Yerinden edilen insanların bölgeler arası, ülke içi

---

[35] "Yek Negahe Motafavet be Maceraye Seylhaye Ahir/…./ Kodam Dovlatha Biştarin ve Kamtarin Sad ra Sahtand?, {Son Dönem Sellerine Farklı Bir Bakış/…./ Hangi Hükümetler En Çok ve En Az Barajı Yaptılar?}", **Cihan News**, 02.04.2019, (Çevrimiçi), http://www.jahannews.com/report/679727/-یک-نگاه-متفاوت-ماجرای-سیل-های-اخیر-اوضاع-سدسازی-ایران-بعد-انقلاب-چگونه-آمار-سدهای-فعال-حال-احداث-کدام-دولت-ها-بیشتر-سد-ساختند , 18.01.2020.

[36] "Aşinayi ba vizaret-e Niru",{Enerji Bakanlığını Hakkında}", **Hamshahri Online News**, 17.10.1398 h.ş/ 07.01.2020, (Çevrimiçi), http://www.hamshahrionline.ir/news/98823/-آشنایی-با-وزارت-نیرو , 19/01/2020.

[37] "Kelantari: Be Lahaze Hefze Mohite Zist az Keşvarha-ye Sarafkande-ye Cihanim, {Kelantari: Çevreyi Koruma Adına Dünyanın Başı Öne Eğik Ülkelerdeniz}", **DW (Farsça)**, 15.06.2018, (Çevrimiçi) https://www.dw.com/fa-ir/کلانتری-به-لحاظ-حفظ-محیط-زیست-از-کشورهای-سرافکنده-جهانیم/a-44236385 ,senin link açmadı ben bunu kopyaladım (https://p.dw.com/p/2zbu5) 18/01/2020; Kelantari'nin Konuşması, **21st Iranian Plant Protection Congress**, 24-27.08.2014 (1-4.06.1393 h.ş.), Urmiye Üniversitesi, Batı Azerbaycan, İran.

[38] World Commission on Dams, **Dams and Develppment**, **A New Framework for Desicion-Making, The Report of The World Commission on Dams**, Routledge, 2016, pp.129. (Çevrimiçi) https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=85ZN0e_q1yAC&oi=fnd&pg=PR1&dq=world+commission+on+dams+2000+report&ots=rUR3t254xO&sig=6k30KE28wx6uVjfTMNc6y51gKhw&redir_esc=y#v=onepage&q=80%20milion&f=false , 18.01.2020**;** Robert Goodland, "**Viewpoint-The World Bank Versus the World Commission on Dams'',** Water Alternatives Vol.3, No.2, pp.384-398, http://www.water-alternatives.org/index.php/volume3/v3issue2/99-a3-2-22/file , 18.01.2020**; Questions and Answers About Large Dams**, (Çevrimiçi) https://www.internationalrivers.org/questions-and-answers-about-large-dams , 18.01.2020.

ve dışı göçe başvurmaları söz konusudur. Göçün beraberinde, hepsi için değilse bile büyük bir kısımda ekonomik, sosyo-kültürel meseleler, yeni şartlara uyum sağlama, gecekondulaşma ve benzeri sorunlara kadar uzanan bir yol izlenebilmektedir.

İran'daki seyirle devam edilirse, Rafsancani döneminde İran gelişme atılımı doğrultusunda, 20 Kasım 1990'da Brezilya Altyapı Bakanı Mr.Ozires Silva İran'a gelmiştir. Baraj, petrol, demiryolu, sanayi, tarım ve şeker pancarı, teknoloji ve eğitim alışverişi alanlarında işbirliği ve ortaklıkların yapılması üzerinde durulmuştur.[39] Devrim sonrası, işin büyük kısmı yerli olarak yapılan ilk yüksek beton yapılı baraj, Halil Rud* üzerine inşa edilen Jiroft Barajı olmuştur. Bu barajın su almasıysa 1370'in 11. ayında (Şubat 1992) Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı Döneminde gerçekleştirilmiştir.[40] Kelantari'nin deyimiyle, ''*kendisi bir su aşığıydı. Çöl bölgesinde büyüdüğü için suyun değerini bilirdi. Baraj açılış töreninde suyun patlamasını görünce gayri ihtiyarı ağlardı. En sonundaysa aşkının kollarında -havuzda- can verdi.*''[41] Barajlar, altyapılar vb. yapıların başlangıcı sayılan, 5. ve 6. hükümet çerçevesindeki Rafsancani döneminde, toplam olarak 15 baraj inşa edilmiştir.

3.1.2. Hatemi Dönemi (1997-2005)

Mohammad Hatemi, İran-Irak Savaşı yıllarında Genel Kurmay Başkanlığında Kültür Yardımcısı, Savaş Propagandası Kurumu Başkanı, 1982-1992 Kültür Bakanı, 1992'de Ulusal Kütüphane Başkanı ve Cumhurbaşkanı Danışmanı, 1996'da dini lider Hameneyi'nin hükmüyle Yüksek Kültürel Devrim Konseyi üyesi görevlerini üstelenmiştir. İslahat Partisi'nin lideri olarak da tanınan Hatemi, aynı zamanda Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması teorisine karşılık Medeniyetler Arası Diyalog (A Dialogue Between Civilizations) düşüncesini öne süren bir politikacı olmuştur.[42]

---

[39] Emad Hashemi, **a.g.e.,** pp.385.

* هلیل رود

[40] Emad Hashemi, **a.g.e.,** pp. 43-44.

[41] "İsa Kelanteri: Haşemi Rafsancani Bağale Eşgaş Dergozaşt, {Rafsancani Aşkının Yanında (havuz) öldü}", **Demavend**, 22.10.2017 (30.07.1396 h.ş.), (Çevrimiçi), http://damavand.news/?p=9486 , 18.01.2020.

[42] Marc Lynch, "The Dialogue of Civilisations and International Public Spheres", **SAGE, Millennium: Journal of International Studies**, Vo.29, No.2, 2000, pp. 307-330**;** Fabio Petito, ''Khatami' Dialogue among Civilization as International Political Theory''**, J. Humanities,** Vol. 11, No.3, 2004, pp.11-29.**;** Sevgi Adak ve Ömer Turan, ''Çatışma, dialog, ittifak: Medeniyetçi söylemin yükselişi ve Türkiye-AB ilişkilerine etkileri"**, Toplum ve Bilim,** 2011, s.165-203.

Hatemi'nin ilk dönem sloganı ''Siyasal Gelişme*'',''Medeni Kurumların (STK'lar ve benzeri) Güçlenmesine Destek**'', ''Özgürlüğün Kurumsallaşması***'' ikinci dönemiyse 'Daha iyi Bir Yarın'' olarak bilinmektedir. Devrimin ve de nüfusun genç olduğuna dikkat çekerek gençlere, kadınlara hitaben seçim propagandaları gerçekleştirmiştir.[43] Bu doğrultuda aydın, kadın ve genç nüfustan oldukça büyük destek görüp %70 oyla seçimleri kazanan Hatemi,1997-2005 yılları arasında 7. ve 8. hükümet başkanı olarak cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. Çevre, kadın ve öğrenci hareketleri anlamında kendisinden önce ve özellikle kendisinden sonra gelen Ahmedinecad Hükümeti'ne nazaran daha olumlu dönem olduğuna dair sinyallerin alınması kimi kesimler tarafından öne sürülmüştür.

Çocukluk yılları Rafsancani gibi kevir (çöl) bölgesinde geçtiğinden, hayatın zor olduğu yerler olarak tanımladığı ''susuz bölgelerde'', hayat inşasına çalıştığını vurgulamıştır.[44] Bu doğrultuda imar alanındaki faaliyetlerinin yanı sıra döneminde, 48 baraj inşası gerçekleştirilmiştir.[45] Günümüz Çevre Kurumu Başkanı olan İsa Kelantari, Hatemi dönemi Cumhurbaşkanı Müşavirliği makamındayken, öncesi de vurgulandığı gibi, 16.10.2003 tarihinde bir mektupla Gölün kurumaya başlaması durumunu Hatemi'ye bildirmiştir (EK-53). Kelantari'nin yayınlanmış olan bu mektubuna göre, Mahabad, Zarrine Rud vb. barajların yapılması neticesinde yüz milyonlarca metre küp daha az suyun göle akması, diğer yandan tarım arazilerinin genişlemesi sonucunda benzer miktarlarda suyun daha fazla tüketilmesi gerçekleşmektedir. Bunlara ek olarak yapılmak üzere olan Şehir Çayı, Salmas ve Sattar Han üç Büyük barajın tamamlanmasıyla bu su miktarının daha da azalması söz konusu olacaktır.

---

* توسعه سیاسی

** تقویت نهادهای مدنی

*** نهادینه کردن آزادی

[43] Ali Shakoori, **"**The State and Rural Development in Post-Revolutionary Iran"**, Palgrave (Formerly Macmillan Press Ltd.), Springer,** 2001, pp. 63**;** Adam Augustyn, et al. (The Editors of Encyclopaedia Britannica), "Mohammad Khatami president of Iran", **Encyclopedia Britannica**, w.date, (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/biography/Mohammad-Khatami ,02.02.2020.

[44] **Seçim Kampanyası**, (Hatemi'nin 1997 seçim reklamları sırasında verdiği röportaj), Hatemi Medya, 1997 (1376 h.ş.), (Çevrimişi) https://www.youtube.com/watch?v=KDealFPbwTk ,10.06.2019.

[45] İç politikalarda imarla birlikte dış politika alanında da kucaklayıcı bir rol üstlenmiştir. 11Mart 1999'da devrim sonrası Şii İslam dünyasından üst düzey bir yetkilinin ilk defa dünya Katoliklerinin dönem lideri olan Papa John Paul II ile Vatikan'da bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bkz.: Abolfazl Sedghi, **Siyasat Khareji Dolat Khatami 1376-1384 h.ş. (Hatemi Hükümeti'nin Dış politikası 1997-2005)**, Markaz Asnad Enghelab Eslami Yayınları, İlkbahar 2013 (1392 h.ş.), pp.91.

Dolayısıyla buharlaşmalar ve yağış oranları da göz önünde bulundurulursa 15-20 yıl sonra Urmiye Gölü'nün kurumasıyla bir çevre ve insani faciayla yüz yüze kalan Aral Gölü benzeri bir durumla karşı karşıya kalınması muhtemeldir.[46] Göründüğü üzere bu dönemde de ardından gelecek olan Ahmedinecad dönemi gibi, Urmiye Gölü kuruma meselesi yeterinde dikkate alınmayarak bu hususta kayda değer olumlu bir adımın atılmadığının altı çizilmelidir.

İnşa edilirken sayılan bütün avantajlarına rağmen barajlar, ne yazık ki günümüzde doğa üzerinde insan eliyle oluşan önemli tehditlerden biri haline gelebilmektedir. Su yönetimi meselesi, su kıtlığı yaşayan özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika kıtasının büyük kısmı için her geçen gün daha da önemsenmektedir. Birçok yere benzer şekilde günümüzde İran'da yaşanan su meselelerinin önemli bir kısmı, çok sayıda barajın yapılması, su yönlerinin değiştirilmesi, kaynaklar üzerine aşırı tüketimin yüklenmesi, doğa döngüsünün değişime uğraması dolayısıyla yağmurların azalması, hava sıcaklığın artması, buharlaşma hızının artması vb. yönünde artma eğilimindedir. Bu seyir önlenemeyip, mevcut durum mümkün olduğunca hızlı, bilinçli ve etkin bir biçimde kontrol altına alınmaz ise ilerideki ay ve yıllarda sıkıntıların, bölge halkı arasında ve bölgeler arasındaki uyuşmazlıkları daha da arttırmasına ne yazık ki şahitlik edilebilir. Çarpıcı olaylardan sayılan Nijerya örneğindeki gibi, 86 kişinin hayatını kaybetmesinin ardından 2017 Uluslararası Kriz Gurubu'nun (ICG*) uyarısına göre, çiftçilerle hayvancılıkla uğraşan göçebeler arasındaki bu su kavgalarının, terör gurubu olarak bilinen Boko Haram'dan sonra ülkenin ikinci ciddi tehdidine

[46] "Hoşdar 11 Sale Piş be Hatemi dar morede Hoşk Şüden-e Deryache-ye Urmiye+ Metn-e Name, {Urmiye Gölü'nün kurumasıyla ilgili 11 yıl önce Hatemiye uyarı+ Mektup Metni}", **Tasnim News**, 07.05.2014 (13.02.1393 h.ş.), (Çevrimiçi) https://tn.ai/362629, 24.05.2019.

* International Crisis Group

dönüşebileceğinin altını çizmiştir.[47] Buna ilişkin daha küçük çaplı örnekleri İran[48] ve komşusu olan Türkiye[49], Irak[50] vb. ülkelerde günümüzde görmek mümkündür.

Su kaynakları açısından genel olarak İran 6 ana havza ve 31 ikincil toplama alanına ayrılmıştır. Bu 6 ana havzanın biri, Urmiye Gölü havzası[51] olarak göl krizinin oluşumunun %65'i, yüzey su kaynaklarının aşırı kullanımından kaynaklanmaktadır. Teknik bir araştırmaya göre, barajların inşası göl seviyesini düşürmede %25'lik bir oranlık role sahipken, bunun da %10'luk oranının azalmış yağışla ilişkili olduğu vurgulanmıştır. Bu havzada nehirler üzerinde pek çok baraj inşasıyla su yönlerinin değiştirilmesi gerçekleştirilmiştir. Adı geçen bu projelerin sayısının artma eğiliminde olduğunu vurgulamak gerekmektedir; çünkü 275 projenin 231'inin yakın gelecekte yapılması kararının çıkmış olduğu bilgisi ayrıca mevcuttur. Bu projeler arasında 71 rezervuar, 124 savak ve iletim tesisi, 17 pompa istasyonu ve 10 sel kontrolü ve yapay besleme projesi bulunmaktadır.[52]

Seyir böyleyken, yağışların azalmasıyla yeryüzü sularının azalması, onunla birlikte başlatılan yasal veya yasal olmayan onlarca derin kuyunun kazılması, tuzla kumun havaya karışması sonucu artan hava sıcaklığı gibi faktörler, mevcut diğer su politikalarına eklendiğinde, bölgede su üzerinde nasıl bir baskının oluşturulduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Bu baskının sonucunda ne yazık ki en zararlı çıkan

---

[47] "Daste kam 86 Koşte dar Dava bar sare Zemin ve Ab dar Nijerya", {Nijerya'daki Su Kavgasında En Az 86 Kişi Hayatını Kaybetmiştir}, **DW Farsi**, 25.06.2018, (Çevrimiçi) https://www.dw.com/fa-ir/دستکم-۸۶-کشته-در-دعوا-بر-سر-زمین-و-آب-در-نیجریه/a-44381370 ,10.06. 2019.

[48] "Dava-yi İsfahaniha, Bahtiyariha ve Huzistaniha bar sare Ab {İsfahanlılar, Bakhtiyariler ve Khozestanlılar'ın Su Üzerinde Kavgaları}", **Selamat News**, 29.01.1397 H.Ş (18.04.2018M.), (Çevrimiçi) http://www.salamatnews.com/news/241855/دعوای-اصفهانی-ها-%E2%80%8Cبختیاری-و-خوزستانی-ها-%E2%80%8Cبر-سر-آب , 10.06.2019**;** "Şeş Koşte ve Mecruh be Hatır-e Dava bar sare Taksim-e Ab dar Urmiye, {Urmiye'de Su Bölümü için Çıkan Kavgada 6 Ölü ve Yaralı}", **Aftab News**, 18.07.2014 (27.04.1393 h.ş.), (Çevrimiçi) https://aftabnews.ir/fa/news/253194/6-کشته-و-مجروح-بخاطر-دعوا-بر-سر-تقسیم-آب-در-ارومیه ,10.06. 2019.

[49] **Ağrı'da Su Kavgası**, 2010, http://beyazgazete.com/video/anahaber/cnn-turk-12/2010/9/20/agri-da-su-kavgasi-cnnturk-87455.html

[50] "Dava bar sare Ab be Dergiri Müsellehane dar Kerkük Müncer Şüd, {Kerkük'te Su Kavgası Silahlı Çatışmaya Dönüştü}", **İran Online**, 31.07.2018 (09.05.1397 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.ion.ir/News/392380.html ,12.06. 2019.

[51] 6 ana havza: İran'ın Merkez bölgesinde bulunan Merkez Platosu (Markazi), Kuzeybatı'da Urmiye Gölü, Batı ve Güney'de Fars Körfezi ve Umman Körfezi havzası, Doğu'da Hamon Gölü havzası (Mashkil Hirmand) Kuzeydoğu'da Kara-Kum havzası (Sarakhs) ve Kuzey'de Hazar Denizi havzası. FAO, "Country profile-Iran (Islamic Republic of)", **FAO Report**, Rome 2008, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/3/ca0339en/CA0339EN.pdf ,02.07. 2019.

[52] Bkz: Elmira Hassanzadeh, Mahdi Zarghami and Yousef Hassanzadeh, "Determining the main factors in declining the Urmia lake level by using system dynamics modeling", **Springer, Water Resource Manage**, Vol. 26, 2012, pp. 129-145.

taraf gölün hakkı sayılan (Haghabe = حقابه) su miktarının düşürülmesine, o suyun ise tarım, sanayi veya içme suyu olarak insanlar tarafından kullanılmasına bırakılacaktır. Nitekim son dönemlerde yapılan uygulamalar da bu yönde olmuştur. Bu bağlamda bir gurup dağcının Save_Lake_Urmia adlı ünlü bir sosyal medya kanalında Savalan (Sabalan) Dağı zirvesinden ‘‘Suyu Urmiye Gölü’ne Geri Getiriniz’’ cümlesiyle açtıkları pankartta itirazlarını, Farsçadaki ‘‘ye’’ harfini de ters yazarak göstermişlerdir. Burada mesaj, ters akıma bir dur demek veya kurumakta olan gölün suyun göle geri getirilmesini vurgulamaktır (Ek-47).

Su kaynaklarının enerji üretimi için de kullanıldığı, bu bağlamda vurgulanması gereken diğer bir husustur. İran’daki elektrik enerjisinin üretimi, %6.04’lük bir oranla su kaynakları ve inşa edilen barajlardan sağlanmaktadır.[53] 1999 yılı Hatemi döneminde, elektrik enerjisi üretimi için toplamda yaklaşık 16 km^3 su kullanılmıştır.[54] İlgili bilgiler Tablo 3.1’de sunulmuştur.

Tablo 3.1. İran'da elektrik enerjisinin birincil enerji kaynakları (MEB, 2003)[38]

Primary Energy	**1967**		**1988**	
	mboe	**%**	**mboe**	**%**
Crude oil	2,90	72,5	42,06	23,22
Natural gas	0,10	2,5	128,1	70,73
Water	1,00	25	10,94	6,04
Total	4,00	100	181,1	100

(**Kaynak**: Mohssen Massarrat, 2004)

28.07.2011 tarihinde ikinci dönemi Ahmedinecad Hükümetinin Enerji Bakanı Majid Namjo, baraj yapımı hususunda Çin ve Brezilya’dan sonra 3. sırada gelen İran’ın, 585 baraj, 41 Milyar metreküp su mahzen kapasitesi ve 8.400 MW (megavat) Hidroelektrik Santral kapasiteli kullanımdaki barajlara sahip olduğunu, 11 mMilyar

[53] Mohssen Massarrat,‘‘Iran’s Energy Policy: Current Dilemmas and Perspective for A Sustainable Energy Policy’’, **International Journal of Environmental Science & Technology,** Vol. 1, No. 3, 2004, pp. 233-245.
[54] FAO, “Country Profile- Iran (Islamic Republic of), **FAO Report**, Rome 2008, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/3/ca0339en/CA0339EN.pdf, 14.06.2019.

metreküp su, 15.000 MW kapasiteli Hidroelektrik Santralin ise icra aşamasında olduğunun altını çizmiştir.[55]

3.1.3. Ahmedinecad Dönemi (2005-2013)

Hatemi sonrası Fundamentalist sağ kanada* mensup Mahmoud Ahmedinecad, bir fenomen olarak ismini İran tarihine yazmış bulunmaktadır.[56] Döneminin ilk dört yılında, ‘‘Petrolün Geliri İnsanların Sofrasında Görülmelidir’’, ikinci dönemindeyse “Adalet ve Merhamet**” sloganlarını kullanmıştır. Bütün süreci boyunca izlenilen politikalar, verilen siyasi kararlarının bir nevi bir yansıması olarak yabancı para birimi dolar, döneminin 4 katına çıkmıştır. Halkın cinsinden bir adam adıyla cumhurbaşkanlığı seçim sahnesine adım atan Ahmedinecad’ın siyasete girişi 1980’li yıllara dayanmaktadır. Savaş yıllarında Batı Azerbaycan Maku (ماکو) Kenti’nin Kaymakamlığı’nda 4 yıl, 30 yaşlarındaysa Kürdistan Bölgesi’nde Savaş için Destek Sorumlusu ve İran'ın Batı İllerinde Savaş Merkezinin Sorumlusu olarak çalışmıştır. Savaşın bitişiyle üniversiteye geri dönmüştür. Rafsancani Dönemi, Erdebil Eyaleti’nin Valiliği Makamıyla tekrar siyasete adım atmıştır. Tahran şehir konseyinin ikinci dönem seçimlerinin kazanılması sonucu Tahran Belediye Başkanlığı makamına gelmiştir. Tahran Belediye Başkanlığı makamı daha sonra cumhurbaşkanlığına giden yolu açmıştır.[57]

Ahmedinecad dönemi bir sürü tartışmalı karar ve eylemler gerçekleşmiştir. 9. Hükümetin ekonomik karnesi, iddialarının tersine hiç de parlak olmamıştır. Dış politika alanında Nükleer Enerji dosyası BM Güvenlik Konsey’ine sevk edilmiştir. Avrupa Birliği ve Amerika’nın uyguladıkları ambargolar şiddetlenerek ülke ekonomisi ağır

---

[55] “Vezir-e Niru: Iran, Sevvomin Keşver-e Faal dar Sadsazi Ast, {Enerji Bakanı:Dünyada Baraj İnşası Hususunda İran Aktif Üçüncü Ülkedir}”, **BBC Persian**, 28.07.2011 (06.05.1390 h.ş.), (Çevrimiçi), http://www.bbc.com/persian/rolling_news/2011/07/110728_rln_l21_dam, 15.06.2019.

* Her ne kadar başta hiçbir partiye üye olmadığını söylese veya daha sonra parti sadece Velayet Partisi dese bile!

[56] “Padideyi be Name Mahmud Ahmedinecad, {Ahmedinecad İsimli Bir Fenomen}”, **Hane-ye Millet**, 23.03.2018 (03.01.1397 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.icana.ir/Fa/News/376282/پدیده%E2%80%8Cاحمدی-نژاد-محمود-نام-به-ای , 14.06.2019**;** “Ahmedinecad Usulgera Bud ya Nebud?, {Ahmedinecad Fundamentalist miydi, değil miydi?}”, **Eghtesad Online**, 25.01.2014 (05.11.1392 h.ş.), (Çevrimiçi), https://www.eghtesadonline.com/بخش-خبر-37447/18-احمدی-نژاد-اصولگرا-بود-یا-نبود ,14.06.2019.

** عدالت و مهرورزی / Justice and Kindness

[57] “Mahmud Ahmedinecad dar Haft Perde {7 Perdede Mahmud Ahmedinecad}”, **BBC persian**, 22.04.2017 (23.01.1396 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/persian/iran-features-39583028 ,10.06.2019.

darbelerle sarsılmıştır. Üstelik ambargolardan kaçış olarak düşünülen yollar, yolsuzluk ve sınıflar arasındaki kastın ciddi anlamda artmasına yol açmıştır. Sosyal faaliyetlerle kolektif eylemlerin alanı daralmıştır. Ancak muhalif sesler bastırıldıkça şaşırtıcı bir şekilde çeşitli karşı faaliyetler, protestolar ve huzursuz kesimlerin başkaldırısını da görmek mümkündür.[58]Bunların en bariz örneğiyse seçim sonuçlarını protesto eden kitlesel bir ayaklanmaya dönüşen Mousavi destekli Ahmedinecad karşıtı yeşil hareketti. Ahmedinecad iktidarı süresince çevreye duyarlılık, diğer kamusal ve özel alanlar gibi sekteye uğramıştır. Aksi durum söz konusu olmuş olsaydı örneğin bugünkü Urmiye gölü krizi bu şiddette devam etmiyor olabilirdi. Zira sorunun oluşmaya başlamasının ardından gelen ilk tepkiler, iktidar tarafından önemsenmemiş, daha sonra konu güvenlik çemberi altına alınarak Urmiye Gölü kelimesinin dahi siyasi bir anlam kazanmasına kadar giden bir yol izlenmiştir.

Su alanında, Gotvand Barajı'nın tamamlanması ve su almaya başlaması örneği Ahmedinecad döneminin çarpıcı projelerinden birisidir. 2004-2011 yılları arası Urmiye Gölü Havzası'ndaki toplam tarım alanlarının %3,5 artarak yaklaşık 9.300 hektar olarak belirlenmesi ayrıca dikkat çekicidir.[59] Göl kurumasının görünür kılındığı bu yıllarda, böyle bir artışın var olması sürdürülebilir bir su politikasının olmayışının ve yönetimdeki mevcut zaafının açık bir göstergesidir.

Yüzey sularının azalmasıyla birlikte yeraltı suları ve stratejik suları dahi kullanmaya başlayan yerel halk bu sulara erişim için kuyular kazmaya başlamıştır. Konuyla ilgili yapılan görüşmede Sulama İdaresi uzmanı Gh.'ye göre*, mevcut durumu kavrayamayan yetkililer "önemsememe buhranı" (بحران عدم توجه به بحران)'' veya ''bilgisizlik buhranı" (بحران ناآگاهی) yaşamaktadırlar.

Ahmedinecad döneminde sorunun açık bir şekilde devam etmesine rağmen yükselen yerel halkın itirazı üzerine, 500 sene öncesinde de gölün durumunun bu şekilde olduğu ve bunun gölün ekolojik bir özelliği türünden bir mesele olduğuna işaret eden savı öne sürülerek Ahmedinecad tarafından ilk tepki olarak konu görmezlikten

[58] Simin Fadai, "Hefz-e Muhit-e Zist dar İran dar Masir-e Demokrasi {İran'da çevreyi demokrasi yönünde korumak}", **VOA News**, 19.10.2015 (27.07.1394 h.ş), (Çevrimiçi) https://ir.voanews.com/a/iran-/3013929.html , 26.06.2019.

[59] Bkz: Elmira Hassanzadeh, Mahdi Zarghami and Yousef Hassanzadeh, **a.g.e.**, pp.133.

* Havzadaki bir şehrin Bölge Su Kurumu idaresi çalışanı bu uzmanla yapılan görüşme arşivlenmiştir.

gelinmiştir.[60] Daha sonra, büyüyen itirazlar karşısında göl konusunun bir güvenlik meselesi niteliğine dönüştürülmesi söz konusu olmuştur.[61]

Genel olarak Rafsancani döneminden başlayan, Ahmedinecad döneminde de artarak devam eden baraj inşasındaki seferberlik, sürdürülebilir politikalar çerçevesinde ilerlemiş ve su kıtlığının su krizine dönüşmesi gibi önemli değişimler zamanında fark edilmiş olsaydı, Urmiye Gölü ve benzeri krizlere belki gecikmeden müdahale edilebilir, bugün bu çalışmaysa etkili ve sürdürülebilir su yönetimi üzerinden kurgulanmış olabilirdi. Ama ne yazık ki, kurtarma çabaları zamanında, sorumlu bir davranış olarak gerçekleşmediğinden son dönemlerde görünen bu zor koşullar yaşanmaktadır. Üstelik Ahmedinecad Dönemi sorunun şiddetle devam ettiği sırada yeraltı sularını dahi emip tüketen, yasal izine sahip olmayan çeşitli kuyuların kazma izninin 3 gün içinde 3 katına çıkarıldığı bilinmektedir.[62] Popülistik bir davranış biçimi olarak değerlendirilebilen bu kararlar Urmiye Gölü'nün göl çevresi, bölge insanları ve bütün bir ekosistem adına alınan başka bir darbe niteliğindedir. Jeopolitik uzmanı Mehrdad Mir Sanjari'nin vurguladığına göre ülkenin izinsiz kuyularının beşte biri (1/5) Urmiye Gölü'nün çevresinde kazılmıştır.[63]

Bunlara ek olarak, gölün ana kuruma nedenlerinden olan, Tebriz ve Urmiye arasında mesafeyi kısaltmak amacıyla göl üzerinde yapılan Şehit Kelantari adlı geçit/

---

[60] "Ahmedinecad: 500 Sale Piş hem Vaziyt-e Deryaçe-ye Urmiye Hamin Bud/ Karşenasan: Sadsazi, Belay-e Can-ı Deryaçe-ye Urmiye, {Ahmedinecad: 500 sene önce de Urmiye Gölünün Durumu Böyle idi/Uzmanlar: Baraj inşaatı Urmiye Gölün için Felakettir}", **Shafaf**, 17.09.2011 (26.06.1390 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.shafaf.ir/fa/news/74726/-500-احمدی-نژاد-سال-پیش-هم-وضعیت-دریاچه-ارومیه-همین-بود-کارشناسان-سد-سازی-بلای-جان-دریاچه-ارومیه-است, 22.07.2019.

[61] Taher Shir Muhammedi, "Emniyeti Şüden-e Mıntıka dar peyi İtirazha be Hoşk Şüden-e Deryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün kurumasıyla ilgili protestoların ardından bölgede güvenlik}", **DW Farsi**, 01.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.dw.com/fa-ir/امنیتیشدن-منطقه-در-پی-اعتراضها-به-خشکشدن-دریاچه-ارومیه/a-15358228, 15.06.2019**;** "Tecemmu Hod Cuş dar Tebriz dar İtiraz be Hoşk Şüden-ı Deryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün kurumasını Protesto İçin Kendiliğinden Coşan Eylem}", **Radio Farda**, 06.06.2012 (17.03.1391 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.radiofarda.com/a/f10-protests-for-lake-urmia-in-tabriz/24605874.html, 05.06.2019.

[62] "Ahmedinecad 3 Ruze, Ecaze-ye Hafri Çah ra 3 Beraber Kard, {Ahmedinecad 3Günde Kuyu Kazma İznini 3katına Çıkarttı}", **Tabnak News**, 31.05.2015 (10.03.1394 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.tabnak.ir/fa/news/504809/احمدی%E2%80%8Cنژاد-۳-روزه-اجازه-حفر-چاه-را-۳-برابر-کرد, 10.06.2019.

[63] "1/5 Çah'haye Geyremojaze Keşvar dar Atrafe Daryache-ye Urmite Ast/Heyet-e Ehya be Donbale Enteghale Ab az Daryachye Van Mibashad", {Ülkenin 1/5 Kuyuları Urmiye Gölü Çevresindedir/ Kurtarma Heyeti Van Gölü'nden Su Nakli Araayişindedir}, **Fars News**, 16.04.2018, (Çevrimiçi) https://www.farsnews.com/news/13970126000480/یک%E2%80%8Cپنجم-چاه%E2%80%8Cهای-غیرمجاز-کشور-در-اطراف-دریاچه-ارومیه-است-ستاد-احیا-به , 14.06.2019.Açılmadı

köprü (پل میانگذر شهید کلانتری), Ahmedinecad döneminde tamamlanmıştır. Önceki hükümetler tarafından ortaya atılan bu düşünce, ilk deneyimlerinde başarıya ulaşamadığı için Ahmedinecad dönemi tekrar yapılması üzerine talimat verilerek yapım işi tamamlanmıştır. Bu köprünün inşasıyla birlikte Urmiye Gölü neredeyse iki ayrı parçaymış gibi bölünerek, iki kısım arasındaki su akışı sağlıklı bir biçimde ilerleyemeyecek duruma gelmiştir. Bu yüzden su akıntısı neredeyse durgun hale gelmiştir. Yapılan köprü sonrası hareket ve akış alanı pek olmayan göl suyundaki buharlaşma oranı da artarak bu hususun göldeki ekosistemin bozulmasına ve gölün daha da hızlı kurumasına sebep olduğu değerlendirilmektedir.[64]

Ahmadinecad yönetiminin çeşitli hatalı girişimleri ve kurumanın görmezden gelindiği sorumsuz davranışı, ondan sonra gelen Ruhani yönetimini ciddi bir meseleyle baş başa bırakmıştır. Bu kısımda Ruhani yönetimindeki girişimler değerlendirilecektir.

3.1.4. Ruhani Dönemi (2013- Günümüze)

Tedbir ve Umut Hükümeti ismiyle, ‘‘İtidal (ılımlılık) ve Kalkınma’’ partisinin lideri ve parti isminden oluşan sloganlarla seçimlere adımını atan, Hatemi’nin Islahat geleneğinin bir anlamda mirasçısı olarak algılanan, sistem içi reformcu Hasan Ruhani, Cumhurbaşkanlığı için soyunan adaylar arasında iki son seçimin galibi olmuştur.[65]

---

[64] “65 Darsad-e Ellat-ı Hoşk Şodan-ı Daryaçe-ye Urmiye Avamel-ı Ensani Mibaşad”, {Urmiye Gölünün Kuruması %65 İnsani Nedenlerden Kaynaklıdır}”, **Asr-e İran Agency**, 22.02.2019 (03.12.1397 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.asriran.com/fa/news/655130/65--درصد-علت-خشک-شدن-دریاچه-ارومیه-عوامل-انسانی-است ,12.06.2019**; Urmiye Gölünün Kuruma Nedenleri**, 2018, (Çevrimiçi) https://virgool.io/@reshtw/علل-خشک-شدن-دریاچه-ارومیه-y94nhscumoyo 01.04.2020**;** Amir AghaKouchak, “Aral Sea syndrome desiccates Lake Urmia: Call for action”, **Journal of Great Lakes Research**, **Elsevier**, Vol.41, No.1, 2015, pp.307-311; ‘‘Extended fuzzy analytic hierarchy process approach in water and environmental management (case study: Lake Urmia Basin, Iran)’’, **Environmental Earth Sciences**, 2015, Vol: 73, No: 1, pp: 13–26, (Çevrimiçi) https://link.springer.com/article/10.1007/s12665-014-3391-6 , 11Haziran 2019.

[65] Hatemi hep partili faaliyetleri desteklemiş ama hiçbir zaman bir parti kurmamış veya herhangi bir partinin üyesi olmamıştır. Ahmedinecad 2 fundamental Kuruluşun merkezi konsey üyesi ama cumhurbaşkanlığı makamına geldiğinde partili faaliyete, karşı tutum sergilemiştir. Ruhani, Ali Hamenei’den sonra Parti lideri olan ikinci cumhurbaşkanıdır. Eski diplomat Hosein Mousaviyan’ın aktarımıyla, Ruhani’yi parti kurmaya iten güç başta Rafsancani’nin teşviki olmuştur. Ülkeyi kutuplaşmaya ve de tek bir partinin salt iktidarına karşı ne ıslahatçı ne fudamental, hem ıslahatçı hem fundamentalist bir partinin varlığı ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Bkz.: Mohammadreza Yazdanpanah, “Hasan Ruhani Rahbar-ı Kodam Hezb Ast?, {Hasan Ruhani Hangi Parti’nin Lideridir?}”, **Radio Farda**, 24.07.2013 (02.05.1392 h.ş.), (Çevrimiçi)https://www.radiofarda.com/a/f14_the-party-of-hassan-rohani/25053524.html,14.06. 2019.

Göreve gelir gelmez Urmiye Gölü meselesinin vahameti ve öneminden ötürü, kabine üyeleriyle gerçekleştirdiği ilk görüşmesinde bu konuyu ele almıştır. Keza Ruhani'nin ilk dönemi sayılan 11. Hükümetteki Çevre Kurumu Eski Başkanı Masoume Ebtekar da gerçekleştirdiği ilk iş ziyaretini Urmiye Gölü'ne yapmıştır.[66] Bu dönemde Urmiye Gölü meselesiyle ilgili eskiye nazaran ilk defa olumlu rüzgarların esmeye başladığından bahsedilebilir. Ruhani yönetiminde mesele ayrıntılı bir biçimde ele alınmaya çalışılmış, özellikle ilk hükümeti tarafından çevre sorunları kategorisinde daha merkezi noktada yer edinmiştir.

Bu sürecin detaylarına değinmeden önce, Ruhani yönetiminin devrim sonrası hükümetler tarafından hem gelişmenin önemli bir ayağı olarak algılanan hem de su yönetimiyle doğrudan bağdaşan baraj inşası konusundaki tutumuna bakmak yerinde olacaktır. 11. Hükümet Enerji Bakanı Hamid Çitçiyan, göreve başladığından birkaç ay sonra İran'da baraj kapasitesinin doyum noktasına ulaştığını, yeni yapıların inşasından ziyade tüketim yönetimine doğru yön değiştirmek gerektiğinin altını çizmiştir.[67] Su tüketimi ve daha açık bir ifadeyle su üzerindeki insan eliyle oluşan baskıyla birebir bağlantılı olan baraj inşası, devrim sonrasındaki süre zarfında toplamda 51765 metreküp kapasiteyle 172 barajın işleme alınmasına tekabül etmektedir. 672 baraj çalışma aşamasında, 120 baraj yapım aşamasında, 176'sının üzerinde ise araştırma çalışmaları yapılmaktadır.[68] Daha önce vurgulandığı gibi 57 baraj sayısıyla Ahmedinecad Dönemi rekor sahibiyken, 48 barajla onu Hatemi dönemi takip etmektedir. Ruhani döneminde bu rakam 28'e tekabül ederek 3. sırada yer almaktadır.

---

[66] "Agaye Ahmedinecad Berevid be Selamet, Şoma Sedaye Can Dadene Deryaçe-ye Urmiye ra Neşenidid, {Ahmedinecad Bey Gidiniz Güle Güle, Siz Urmiye Gölünün Can Verme Sesini Duymadınız}", **Selamet News**, 22.03.2014 (01.01.1393 h.ş), (Çevrimiçi) http://www.salamatnews.com/news/108095/نژاد-برويد-به-سلامت-شما-صداى-آقاى-احمدى%E2%80%8C-جان-دادن-درياچه-اروميه-را-نشنيديد , 12.06.2019.

[67] "Hemdesti-ı Hame Cinahhaye Hükümet dar Sadsazi bi-reviye dar İran, {İran'da Sayısız Baraj İnşiaatındaki Tüm Resmi Partilerin Elbirliği}", **DW Farsi**, 07.02.2018, (Çevrimiçi) https://www.dw.com/fa-ir/همدستى-همه-جناحهاى-حكومت-در-سدسازى-بيرويه-در-ايران/a-42488746 ,17.01.2020.

[68] "Yek Negah Mütefavit be Macera-yi Seylhaye Ahir/Evza Sadsazi dar İran ba'd az İnkilap Çegune Şod?/ Amar-ı Sadhaye Faal ve dar Hale İhdas /Kodam Devletha Biştarin ve Kamtarin Sad ra Sahtand, {Son sellere farklı bir bakış/Devrimden sonra İran'da baraj yapımının durumu nasıldı?/ Aktif ve yapım aşamasında olan barajların istatistikleri/Hangi hükümetler en çok ve en az barajı inşa etti?}", **Cihan News**, 02.04.2019 (13.01.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.jahannews.com/report/679727/-يک-نگاه-متفاوت-ماجراى-سيل-هاى-اخير-اوضاع-سدسازى-ايران-بعد-انقلاب-چگونه-آمار-سدهاى-فعال-حال-احداث-كدام-دولت-ها-بيشتر-سد-ساختند , 17.01.2020.

12. Hükümet döneminde, gölü kurtarma konusu kapsamında, resmi davet üzerine İran'a gelip bir dönem Çevre Koruma Kurumu'nun Yardımcılığı görevine atanan, şimdiyse Yale Üniversitesi mensubu çevre ve su kaynakları yönetimi uzmanı Dr. Kaveh Madani* gibi uzmanlarla yakından görüşülmüştür. Bu örnekte olduğu gibi bu süreçte, Urmiye Gölü ve çevre sorunlarına ilişkin İran'a dönüp bizzat olumlu girişimlerde bulunmak isteyen, fikir sunan akademisyen ve uzmanlar olmuştur. Madani'nin 2015 yılında İran'ın Kish Adasında düzenlenen sunumundaki konuşma başlığında, *Will we go on a war over water? (Su için bir savaşa mı gidiyoruz)* ilginç iki zıt noktaya değinmiştir. Her geçen gün su kaynaklarının azalması, mevcut su kaynakları üzerindeki tartışmaları daha da ciddi bir yöne sevk edilmektedir. Örneğin ''çiftçiler, bölgeler, eyaletler ve ülkeler arasında ciddi çekişmelere neden olabilecektir. Su aynı zamanda, beslenme ve gıda, enerji, ulusal bağımsızlık, ekonomi, siyaset, kimlik, saygınlık ve itibar gibi başka konulara da düğümlenmektedir. Ancak su oyunları modelinden bahsedersek bu oyun iki şekilde oynanabilir. Daha çok Batılı bir tabirle rekabet ve savaşla mı oynamak istersiniz yoksa Ruandalılar gibi işbirliği ve diğerlerini de düşünerek mi?" Burada su ve doğa alanında bu çalışmada da sıkça başvurulan sürdürülebilirlik temeline dayalı gelişme yolları ve bir çekişme olarak algılanmasını amprik yollarla da denemiş olan K. Madani iki tür oyunu öne sürmektedir. K. Madani, zorlu şartlar karşısında güçlenmek ve direnebilmek için bir işbirliği, su tasarrufu, doğa üzerinde ayak izlerimizi küçültmek, daha mutlu bir yaşam yaratmak, barışı sağlamak ve gelecek nesilleri düşünmeyi önermiştir.[69] Nitekim İran'da su sorunlarının çözüme kavuşmasının teknolojiye değil, güçlü bir siyasi iradeye ihtiyaç duymakta olduğunun altını çizmektedir. Madani ve İran'daki idari yapıya aşina olan bazı kesimler kendisiyle hemfikir olarak mevcut sıkıntıları, sonu olmayan, hayal niteliği taşıyan bir yönetim

* Ruhani Dönemi yurtdışındaki uzmanların ülkeye hizmet için dönme çağrısını cevaplayıp 2016 (1395 h.ş.), İran'a döndü. Çevre ve su kaynakları yönetimi alanında uzman, 12.Hükümet'te İran Çevre Koruma Kurumu'nun Yardımcısı görevinde faaliyet eden Madani, çevrecilere baskının yüksek olduğu bir dönemde, bir süre sonra gözetim altına alındı, sorguya çekildi, radikal medyanın yürüttüğü hamleler neticesinde yurtdışındayken istifa edip ve artık İran'a dönmedi. Biyolojik casusluk ittihamı ile suçlandı. Abdolkarim Houseinzadeh milletvekili ve gazetecilerden bazıları radikal kesimlerin bu yanlış davranışlarını eleştirerek insani kaynak yönetimsizliği, ülke içi gelişmenin önünün kesilmesi, ümit ışıklarının söndüğü olarak nitelendirdi, "Estefayae Kaveh Madani", **Center for Human Rights in Iran**, 26.04.2018 (Çevrim içi) https://www.youtube.com/watch?v=9d3HDKjxzFg ,17.04.2020.

[69] Kaveh Madani, "Water: Think Again", TEDxKish, 11.06.2015, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=NSL_xx2Qnyc, 01.01.2019.

sorununu teknik yollarla çözme arayışının birer sonucu olarak görmektedirler.[70] Keza havza şehirlerinden birinde Sulama İdaresi'nde çalışmakta olan kıdemli bir uzman-mühendisin, ''*bizim memlekette bir krize, teveccühüz(ilgisiz) kalma kriziyle de ayrıca karşı karşıyayız*''[71], ifadesiyle bu riskli durumun hem ne kadar geç algılandığını, hem de örneklendirerek sorunun nasıl kimi usulsüz, kimi yanlış teknik ve yanlış işlem sıralamasıyla giderilmeye çalışıldığını eleştirmektedir. Bir örnekle aktarılacaksa, Urmiye Gölü Ulusal Kurtarma Çalışma Gurubu'nun (کارگروه ملی نجات دریاچه ارومیه) aldığı ve havza şehirlerine gönderdikleri bir karar örneğinde (18.05.2014 tarihli 18171 numaralı bildirisinde) uygulamadaki sıralamanın bile hatalı olması dikkat çekicidir. Adı geçen bu karardaki ilgili maddede, Tarım alanındaki Su Kontrolü ve Su Harcamasının Düşürülmesi adı altında, 3 alt konuya değinmektedir. İlki, iki yıl süreyle yüzey ve yeraltı sularını %40 azaltarak su hakkı olarak Enerji Bakanlığı tarafından satın alınması, daha sonra gelen maddede, %60 geriye kalan su miktarının Tarım Bakanlığı (Cihad-e Keşaverzi) tarafından verimliliği arttırma adına planlamaların oluşumu ve icraya konulması aktarılmıştır. 8. maddenin üçüncü alt başlığı olarak hükümet tarafından geriye kalan suyun verimliliğini arttırmak için sermaye ve teknolojinin temini olarak yer almıştır. Sadece bu bildirideki 8. madde dikkatlice okunduğunda, kurtarma çalışmalarının kısır bir döngü üzerinde döndüğü açık bir şekilde ortadadır. Sözlü olarak da maddeyi yorumlayan tecrübeli uzmanın eleştirisi, tam da bunu aktarmaktadır: ''Sulama ve benzeri geleneksel yöntemlerle sulama işlemi yapıldığından su itlafına yol açan tesislerin yenilenmesi yapılmadan, köy ve çiftçilere %60 verimlilik sağlanmadan, ilk başta %40 daha su kesintisini yapmak onları mağdur etmek ve huzursuzlukları arttırmaktan başka bir şey değildir. Her gün yaşadığımız olay, bu huzursuzluklara şahit olmamızdır." Üstelik yüzde hesaplamalarının her sene ayrıca yapılması gerektiğinin altını da kalınca çizmektedir. Çünkü her sene yağış oranı aynı olmadığından bu oranlar her yıl sabit oranla hesaplanmaması ve her yoğun yağışlı senenin sonunda ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmesi gerekliliğinin altı çizilmiştir.[72] (EK-48, EK-49).

Yönetim biçimi, anlayış ve işleyişteki eksikliğe karşı sürdürülebilirlik perspektifinden bakıldığında, başka önemli bir hususa değinmekte yarar var. Urmiye

[70] Kaveh Madani, "Iran's Water", 11.06.2018, (Çevrimiçi) https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10106705362791043&set=a.10102734119873683&type=3&theater , 02.04.2019.
[71] Sulama İdaresi kıdemli uzman-mühendis, Gh. İle gerçekleştirilen görüşmeler arşivi.
[72] Sulama İdaresi kıdemli uzman-mühendis, Gh. İle gerçekleştirilen görüşmeler arşivlenmiştir.

Gölü Canlandırma/Kurtarma Komitesi Planlama ve Entegrasyon Ofisi Direktörü Tajrişi'nin aktardığı bir bilgi doğrultusunda, yeraltı suları ve yenilenebilir su olarak bildiğimiz kaynakların standart olarak %20 ile %40 oranları arasındaki kullanımı güvenli sayılmaktadır. Bu oran aşılması, riskli aşamaya geçme anlamını taşımaktadır. Dünyada %67 gibi bir oranla yenilenebilir kaynaklarını kullanan dört ülkeden üçü, ABD, Çin ve Hindistan sanayi ağırlık ülkeler ile yoğun nüfusa sahip ülkeler olarak bilinmektedir. Standart rakamı epeyce aşan dördüncü ülke İran'da, bu rakam %107 oranını aşmıştır.[73] Bu tablo ülkenin su kaynakları açısından kırılganlığının önemli göstergesi olmasının yanı sıra, yönetim cephesindeki meşruiyeti de bir anlamda sorgulamaktadır. Üstelik en sulu ve verimli bölgeler olarak bilinen Azerbaycan Eyaletlerinde bu durumun yaşanması, sürdürülebilir bir bakışın olmayışı, alternatif yöntemler ve geçim kaynaklarının pek bulunmaması, bölge halkının huzursuzluğu ve itiraza doğru meyil etmesinin altında yatan ve yer yer meşruiyeti sorgulatan, milliyetçi duyguları kabartan etkenlerin başını çekmektedir.

Altı çizilen bu hususlar göz önünde bulundurularak, çalışmanın bu aşamasında Ruhani Döneminin başından günümüze gelen süreçte gölü kurtarmak için ne türden faaliyetlerde bulunulduğuna odaklanacaktır.

3.2. YEREL YÖNETİMLERİN ÇABALARI

Gölün ciddi anlamda kurumaya başlamasının gözle görünürlüğünün artmasına denk gelen 9. ve 10. Hükümetler döneminde Ahmedinecad yönetimi tarafından konuyla ilgili kayda değer bir adım atılmamıştır. Hemen ardından gelen Ruhani döneminde, bir bakıma siyasal bir gereksinim niteliği kazanan bu husus, 11. Hükümet tarafından dikkate alınmıştır. Bu alanda yapılan en önemli girişimlerden Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin kurulması olmuştur. Aşağıda merkezi devlet çabaları bağlamında anlatılan bütün girişimlerin başında Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin doğrudan veya dolaylı olarak etkisinin olduğunu hatırlatmakta yarar var.

[73] "Moşahede-ye Neşaneha-yı Barez-ı Kaviri Şodan dar Pahne-ye Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü Alanında Çölleşmenin Bariz Belirtilerinin Görünmesi}", (26.10.2016~06.04.2020 23/05/2019)", **TRT Farsça**, 26.10.2016, (Çevrimiçi) https://www.trt.net.tr/persian/mhyt-zyst/2016/10/26/mshhdh-nshnh-hy-brz-khwyry-shdn-dr-phnh-drychh-wrmyh-597755 ,15.06. 2019.

3.2.1. Gölü Kurtarma Heyeti ve Yerel Ofisleri

Çalışmanın bu kısmında, Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'ne doğrudan değinmeden önce, Ruhani dönemi itibariyle bir çevre sorunu olarak algılanan Urmiye Gölü kuraklaşması meselesi genel hatlarını aktarmakta yarar var. Kabaca, bu girişimlerin 3 aşamalı ana faaliyetler şemsiyesi altında sürdürülmesine karar verilmiştir. Bu aşamaların çerçevesi aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır:[74]

1) Kriz yönetimi 2015 (1393 h.ş. sonları) itibariyle Batı Azerbaycan'da kum vb. fırtına merkezlerinin tespiti: 4 bölge)

2) İcra kolları

3) Kültürel ve sosyal kollar (Halk desteği)

Bununla birlikte, 18.08.2013 (27.05.1392 h.ş.) tarihinde Gölü kurtarma ve yeniden canlandırma hedefi doğrultusunda, Urmiye Gölü Kurtarma Ulusal Çalışma Grubu adı altında ve Ruhani'nin ilk yardımcısı olan Eshagh Jahangiri (İshak Cehangiri) başkanlığında bir gurup kurulmuştur.[75] Bu heyetin yapısı ve çalışma şekline dair bilgiler yer yer aktarılacağı gibi çalışmanın sonunda EK-50'de bir bütün olarak da sunulmuştur.

Kurulumun hemen ardından 26.09.2013 Tahran Üniversitesi'ndeki bir sempozyumda, Urmiye Gölü'nü kurtarmak için 19 öncelikli proje onaylanmıştır. Çok az kaynakta rastlanan, Ahmedinecad dönemi, 2010 yılı eyaletler gezisinin 3. turunda yerel halkın çevresel taleplerine sadece bir yanıt mahiyetinde de olsa bir gölü kurtarma çalışma grubunun kurulması girişiminde bulunulduğu iddia edilmektedir. Ancak o dönem bile Batı Azerbaycan, Çevre Koruma Kurumu Genel Müdürü, gölün %53'ünün kuruduğunu ifade etmiştir.[76] Araştırılan diğer kaynakların hemen hemen tümü ilgili çalışma grubunun Ruhani döneminde kurulduğunu onaylamaktadır. Bu araştırma, mevcut yaygın kanıyı ve akabinde görünen faaliyetleri dikkate almaktadır.

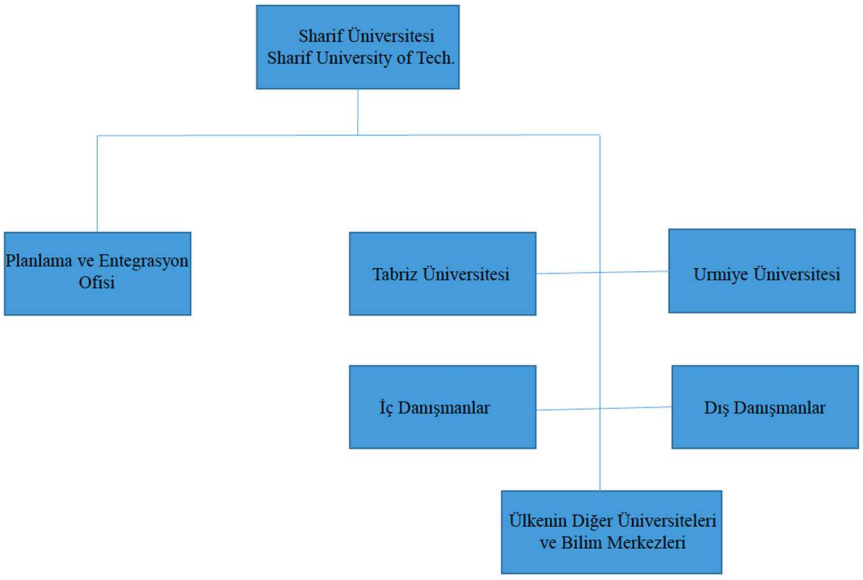
---

[74] H.B. (12. Hükümet Havza Milletvekillerinden) Konuşması, Salmas, 08.06.2015.

[75] "Kar Guruhe Melli Necat-e Deryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü Ulusal Kurtarma Çalışma Grubu}", **Hane-ye Ab-ı İran {İran Su Evi}**, w.date, (Çevrimiçi), http://waterhouse.ir/content/131 , 20.02.2020.

[76] "Katil-i Deryaçe-ye Urmiye, Hanım Ebtikar ve Mühendis Çitçiyan Hastand, {Urmiye Gölü'nün katilleri Bayan Ebtekar ve Mühendis Chitchian!}", **Tabnak**, 17.02.1393/ 07.05.2014, (Çevrimiçi) https://www.tabnak.ir/fa/news/398873/قاتل-دریاچه-ارومیه-خانم-ابتکار-و-مهندس-چیت%E2%80%8Cچیان-هستند, 20.02.2020.

Gölü Kurtarma Heyeti'nin Kurumsal Yapısı isimli ekte görüldüğü gibi, hiyerarşisinde Jahangiri'den sonra, Genel Sekreter ve Proje Yöneticisi, onunla paralel olarak Yönetim Komitesi yer almaktadır. Bir sonraki kademede Şerif Üniversitesi ve Bölgesel Konseyler yer almaktadır. Şerif Üniversitesi'nin bir kolu olan ve havzada yer alan Tabriz ve Urmiye Üniversiteleri, iç ve dış danışmanlar, ülkenin diğer üniversiteleri ve bilim merkezlerinden oluşturmaktadır. Diğer kolu ise Planlama ve Entegrasyon Ofisi ve ondan ayrılan alt dallar olarak 6 uzman komite, araştırma gurupları ve karşılaştırmalı araştırmalar, 20 uzman çalışma gurubu, konseyler, destek verecek ofisler, paydaş katılım birimi gibi alt birimlerden oluşmaktadır (EK-50). Burada Şekil 3.1'de Şerif Üniversitesine doğrudan entegre 1.aşamanın şeması yer almaktadır. Az önce aktarıldığı üzere, diğer birimlerin detayları (EK 50)'den takip edilmektedir.

Şekil 3.1. Urmiye Gölü Kurtarma Heyetine Ait bir Şema[77]

(**Kaynak**: Kurtarma Heyeti'nin kendi websitesi'nden alınıp Türkçeye Çevrilmiştir.2020)

Urmiye Gölü Kurtarma Ulusal Çalışma Grubu şeması altındaki Bakanlar Kurulunun kendi alt icra kollarına yönelik uygulanmak üzere aldıkları ilk kararı, 2 Kasım 2014 M. (11 Aban 1393) tarihinde ilgili icra kollarına iletilerek, 3 aşamalı genel

[77] Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin Sunduğu Çerçeve yazar tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz: "Negahi be Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye", {Urmiye Gölü Kurtarma Kurumuna Bir Bakış}, **ULRP**, 31.01.2019, (Çevrimiçi) http://www.ulrp.ir/fa/معرفی-ستاد/ , 20.02.2020.

şemsiye altında, 90 icra planı, 27 çözüm ve uygulama yolu, havza içerisinde 21 devlet organına bildirilmiştir. Mahiyet olarak bu kararlar altı genel gruba ayrılmaktadır:[78]

1) Araştırma ve yazılım Faaliyetleri
2) Yeni kaynaklardan göle su temini
3) Koruyucu önlemler ve kuruma sonucu olumsuz durumları azaltma
4) Fiziki ve yapısal girişimler sonucu göle yönelik su akışını kolaylaştırmak ve akan su hacmini arttırmak
5) Tarım alanındaki kullanılan suyun %40 oranında azaltılarak kontrol edilmesi
6) Havzadaki yüzey ve yeraltı su kaynaklarının kontrolü, azaltılarak göl için su alımı {göl hakkı olan suyun göl için kullanılması}

Kabaca değinecek olursak bu kararların etkilerinin artması adına, zamansal bakımdan kısa, orta ve uzun vadeli olarak üç tür planlamadan bahsedilebilir. Bu bağlamda çizilmiş 10 yıllık yol haritası eksenindeki faaliyetlerin sonucunda 2023 yılında (1402 h.ş.) Urmiye Gölü'nün ekolojik ihyasına ulaşımı amacı güdülmüştür. Bu doğrultuda ilk 3 yıl, 2014-2015 ve 2016 yılları durumun tespit edildiği ve su seviyesinin düşmesinin önüne geçilmesinin planlandığı yıllar olmuştur. 2017-2022 yılları gölün canlandırma süreci olarak ekolojik seviye aşaması, 2023 yılı ise nihai canlandırma dönemi, canlandırmanın tespiti ve gölün durumunun sürdürebilirliğini koruması olarak belirlenmiştir.[79]

İlk süreçte, durumun tespitiyle birlikte yukarıda sıralandığı gibi, icra kollarının birtakım kurtarma girişimlerinde bulunması söz konusu olmuştur. Örneğin ikinci bölümde geniş bir şekilde aktarılan, eskiye nazaran daha fazla su tüketen yeni tarım ürünlerine yönelim ile tarım amaçlı arazilerim genişletilmesi ve sayıca artması devlet teşvikiyle gerçekleştirilmiştir. Bu durumu kısa sürede tamamen tersine çevirmek pek mümkün olmadığı gibi, gelişen son durumda daha geniş ve bolca su ihtiyacı olan

[78] İçişleri Bakanlığı Batı Azerbaycan Eyaleti Valiliği, **Negahi bar Amalkard-ı Do Sale-ye Dovlat-e Tedbir va Omid dar Tarhe Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye {Tedbir ve Umit Hükümetin (Ruhani İktidari) Urmiye Gölü'nün canlandırma planındaki iki yıllık performansına bir bakış}**, Batı Azerbaycan Eyaleti Valiliği, 2.bs, 2016 (1395 h.ş.), pp.12-14.
[79] "Kar Guruhe Melli Necat-e Deryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü Ulusal Kurtarma Çalışma Grubu}", **Khane-ye Ab-e İran {İran Su Evi}**, w.date, (Çevrimiçi), http://waterhouse.ir/content/131 , 20.02.2020.

arazileri olan çiftçilerle karşı karşıya kalınmıştır. Göle su aktarma ve göl hakkı - hagh-abe - denilen su miktarının temini bir hak iken, çiftçilerin arazi ve ürünlerini korumak için su ihtiyaçlarının temini girişimi de ayrıca bir haktır. Bu durumda biri kurtarılırken diğer/diğerlerinin durumuna da en azından gereken dikkat ve ilgili destek aktarılmalıdır.

Gölü kurtarma ve eksik olan su miktarının temini için, yukarıda sıralanan 6 genel grubun giriştikleri somut 3 adımdan bahsedilebilir:

İlki, şehir kanalizasyonlarındaki atık suların arıtılarak göle doğru akıtılması, ikinci adım çeşitli fazlarda (aşamalarda) açılacak olan Zab nehir suyunun göle doğru aktarılması, üçüncüsü ise su hakkı denilen bir terimin gölü kurtarma literatürüne eklenerek barajlardaki birikilen su ve çiftçilerin kullandıkları suyun yönetimi ile bir kısmının ise-%40 oranla- göle aktarılması amaçlanmıştır.

Burada yukarıdaki teknik bilgi aşamalarının açıklaması gerçekleştirilecektir. Bir sistematik çerçeve olarak, üretim, depolama, su odaklı çeşitli kaynaklardan toplanan verilerin geri alımı yoluyla ‘‘su muhasebesi’’ yapılmaktadır. Böylece su nerden geliyor, nasıl kullanılıyor ve ne kadarı daha fazla tüketim için geri kalacak gibi hususların hesaplaması yapılabilmektedir. Tüketim, su kaybı, verimlilik, su döngüsünde diğer sonuçlarla birlikte, çevresel, ekonomik ve sosyal alanlardaki etkileşimleri düşünerek grafik, tablo şeklinde verilerin kullanılmasına imkan tanıyan sistem, su kaynaklarının kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlayabilmektedir.[80] Böyle bir sistemin kullanılması, Urmiye Gölü gibi kurumaya yüz tutmuş alanlarda hayati önem taşımaktadır. Su muhasebesine ilişkin bir örnekte, Tebriz arıtma tesisinden 2019’a kadar yıllık 125 mm^3 oranında[81] ve Batı Azerbaycan Eyaletinden ise 2021 yılına kadar 105 mm^3 suyun arıtılarak göle dökülmesi hedeflenmiştir. Batı tarafında şu anda bu rakam 70 mm^3 olarak uygulanmaktadır.[82] Ancak mesele doğru

[80] Mehdi Purali, “Müdiriyet-e Menabe Ab Havza-yi Abriz ba Ruykerd-e Hesabdari Ab der Havza-e Abriz-e Deryache-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün Abriz Havzasında Su Muhasebesi Yaklaşımıyla Abriz Havzasının Su Kaynakları Yönetimi}”, **Yüksek Lisans Tezi, Perdis Keşaverzi ve Menabe-e Tebiyi**, 2017, pp.5-54. (Çevrimiçi) http://www.ulrp.ir/fa/-مدیریت-منابع-آب-حوزه-آبخیز-با-رویکرد-حس/ 20.04.2020.

[81] Sima Nikreftar, “Enteqal-e Pesab-e Tolidi-e Tesfiye-hane Fazelab-e Tabriz be Deryaçe-ye Urmiye, {Tebriz Atıksu Arıtma Tesisi Tarafından Üretilen Atık Suyun Urmiye Gölü'ne Transferi}”, **Dünya-yi İktisat**, 02.10.2016 (11.07.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.magiran.com/article/3440367, 20.04.2020.

[82] “Enteqal-e 70 Milyon Metre Mükeab Pesab Tesfiye Şode be Deryaçe-ye Urmiye, {70 Milyon Metreküp Arıtılan Atık Suyun Urmiye Gölü'ne Transferi}”, **IRNA News Agency**, 22.04.2020

muhasebe ile de bitmemektedir. Örneğin Batı Azerbaycan kısmındaki arıtma işinin tam yapılmadığı, Urmiye'de şehir atık suyunun %30 oranının tam arıtılmadan göle doğrudan aktarıldığına dair iddialar da mevcuttur.[83]

Zab Nehri, Batı Azerbaycan Eyaleti Sardasht (Serdeşt) Şehrine kadar uzanan, İran sınırlarından geçerek Irak'a girişi yapan bir nehirdir. 2016'da temeli atılan bu proje kapsamında, Zab Nehri suyunun 2020 (1399 h.ş.) yılında göle aktarımının tamamlanması amaçlanmaktadır. 36 km'den, 31 km'si tamamlanan bu tünelin 650 mm^3 su aktarımı yapacağı vurgulanmaktadır.[84] İleride detaylıca aktarılacağı gibi bu projenin gerçekleşmesi de birtakım gecikmelerle karşılaşmaktadır.

Bunların yanı sıra kültürel ve sosyal anlamda yapılan faaliyetler çerçevesinde, yerel halk, göl havzasında yaşayan insanların eğitimi, kurumakta olan göl konusu, su tüketimiyle ilgili bilgilendirme çalışmaalrı, farkındalığının arttırılması yöntemleriyle halk desteğinin alınması konusunda 27 öneri, Gölü Kurtarma Heyeti tarafından Bakanlar Kuruluna sunulmuştur. Bu bağlamda atılan adımların örnekleri çalışmanın devamında aktarılacaktır. Ancak bu noktada vurgulanması gereken husus, İran'ın önemli çevre meselelerinden biri olan Urmiye Gölü örneğinde, gölün kurtarılmasıyla ilgili yapılan bütün fikir alışverişleri, yurtdışından davet edilen uzmanlar ve bilim insanlarının bölgeyle ilgili sundukları görüşleri, sunulan katkılar, bu hususta alınan kararlar, imzalanan bütçeler ve yapılan bütün girişimler her ne kadar kulağa hitap etse bile, uygulama aşamasındaki pek çok sorundan dolayı, Urmiye Gölü'nün ihyası veya kurumanın önüne geçilme gayesi pek de başarılı ilerlememektedir. Nitekim Ruhani'nin ard arda seçilerek kurduğu sekiz yıllık hükümet süresinin iki yılından az bir süreye tekabül eden bu dönemde, yaşanılan iç ve dış politika sorunlarından dolayı

(03.02.1399 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.irna.ir/news/83760093/٪۷۰-انتقالDB%B0--میلیون-متر-مکعب-پساب-تصفیه-شده-به-دریاچه-ارومیه, 30.04.2020.

[83]Amir Soltanzadeh, "%30 Fazlab-ı Şehri-ye Urmiye, Bedone Tasfiye, be Deryaçe Mirizad, {%30 Urmiye Şehir Atık Suları, Göle Dökülüyor}", **İndependent Farsi**, 21.08.2019 (30.05.1398h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.independentpersian.com/node/16496/٣٪DB%B0-ریزدE2%80%8Cدرصد-فاضلاب-شهری-ارومیه،-بدون-تصفیه-به-دریاچه-می, 22.04.2020.

[84] "Cihangiri az Tonel-e Entegal-e Ab be Deryaçe-ye Urmiye Bazdid Kard,{Cihangiri Urmiye Gölü'ne Su Transferi Tünelini Ziyaret Etti}", **IRNA News Agency**, 14.11.2019 (23.09.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.irna.ir/news/83554649/-جهانگیری-از-تونل-انتقال-آب-به-دریاچه-ارومیه-بازدید کرد ,22.04.2020**;**

Kimi kaynak su miktarının 600MM^3 olduğundan bahsetmektedir. "Proje-ye Entegal-ı Ab az Zab be Deryaçe-ye Urmiye be Daste Reis Cumhur Eftetah Mishavad ,{Zab'tan Urmiye Gölü'ne su aktarma projesi Cumhurbaşkanı tarafından açılacak}", **Tasnim**, 04.02.2020 (15.11.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.tasnimnews.com/fa/news/1398/11/15/2196023/-پروژه-انتقال-آب-از-زاب-به-دریاچه-ارومیه-به-دست-رئیس-جمهور-افتتاح-می-شود , 20.04.2020.

Ruhani'nin bölge hakkında ilk vurguladığı çevre öncelikli bir politika izlenmenin ne kadar mümkün kılınacağı hususu, tartışmaya değer bir konu olacaktır. Zaten hükümetin vurguladığı çevre hassasiyeti, uygulanma ve bütçe tahsisi bakımlarından çeşitli engellere takılmıştır. 2014-2018 (1393-1397 h.ş.) yıllar arası Urmiye Gölü için onaylanan bütçe rakamı 66.210 Milyar Riyal (27 Milyon 300 Bin TL) iken*, uygulama aşamasına gelindiğinde 34.650 Milyar Riyal, yani ayrılan bütçenin sadece %52 oranı tahsis edilip, ödenmiştir.[85]

Nitekim başka bir perspektiften bakıldığında, Amerika'nın İran ile yapılan Nükleer anlaşmayı tek taraflı olarak feshetmesinin devamında yeniden uygulanan ambargo ve bu durumun ülke geliri üzerine yüklediği ekonomik maliyetler önemli bir meseledir. İçeride ulusal cephede, sonuncusu 15 Kasım 2019 tarihinde benzine gelen yüksek zamın ardından, tam 3 katına çıkan benzin fiyatının yol açtığı İran'ın pek çok şehrindeki halkın huzursuzluğu ve itirazlarına değinmekte yarar var. Dışarıdaysa, özellikle günümüz Orta Doğu Bölgesi'nde sürdürülmekte olan çeşitli vekalet savaşlarının yaygınlaştığı bir dönemde, Iran tarafından bölgede önemli bir figür sayılan Ghasem Soleymani'nin 03.01.2020 tarihinde Irak'ta, ABD tarafından öldürülmesi meselesi mevcuttur. Bu olayın ardından daha da şiddet kazanacağı bu kritik sürtüşmeler ve sıcak gelişmeler gibi bunca etkenin varlığının ekseninde, çevre özelindeki bütçe ayarlamaları daha da sekteye uğrayıp açıkça göl üzerindeki somut adımların yavaşlayacağı anlamına gelmektedir. Üstelik dünya ekonomilerini sarsan Covid-19 meselesine ek, günümüz İran'da yabancı bir döviz kuru olan Dolar'ın 260.000 rial'e ulaşması, ülke içindeki ekonomik sıkıntıları oldukça tetikleyerek bu hızlı artışa sebep olmaktadır.

Bunlara ek olarak, son yıllarda İran dini liderinin eleştirisi üzerine ona yakın çevrelerce Meclis Kültürel Komisyon Sözcüsü tarafından bile dillendirilen daha fazla çocuk yapma, nüfusu arttırma gibi politikalar hakkında bazı teşviklerden de bahsedilebilir.[86] Sırf teşvikin yeterli gelmeyeceği ve birtakım destekleyici mekanizmaların uygulanması ile müsait koşulların sağlanmasının da gerekli olduğu

---

* 1 TL= 23000 Rial

[85] "Ubure Deryaçe az Hoşki, {Urmiye Gölüün karadan Geçişi}", w.date, IRNA News Agency", https://www.irna.ir/news/83449854/عبور-دریاچه-ارومیه-از-خشکی ,06.01.2020.

[86] "Nagşe Siyasetha-ye Teşviki dar Farzand-averi Cevanha, {Çocuk doğurmada teşvik politikalarının rolü}", **Meclese Shuraye İslami**, **Hane Mellet,** 11.11.2019 (20.08.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.icana.ir/Fa/News/437974/نقش-سیاست-های-تشویقی-در-فرزندآوری-جوان-ها, 02.01.2020.

türünden düşünce ve yorumların[87] böyle bir dönemde öne sürülmesi, var olan şiddetli ekonomik vb. sıkıntıların yanı sıra, suyun birçok bölgede soruna dönüştüğü İran'da, çevre adına da olumsuz bir tutum olabilmektedir. Nüfus artışına teşvik meselesi su ve gıda tüketiminin de artışını beraberinde getireceği için mevcut su sıkıntısının daha da şiddetleneceği gerçeğini yok saymaktadır. Bilindiği üzere ülke çapında alınan önemli kararlar, ekonomik, politik, sosyolojik, kültürel vb. yönleriyle bir bütün olarak düşünülmek durumundadır. Nüfus artışı tek başına bir ihtiyaç olarak düşünüldüğünde, bu düşüncenin çevre, su ve benzeri yerel kaynakların kapasitesi, ülkenin genel ekonomik şartları, vatandaşların geçim ve işsizlik oranıyla birlikte düşünülmediği takdirde artacak olan bu nüfus ülkedeki mevcut dengeleri daha da olumsuz yönde etkileyebilecektir. Kelantari'nin, 23-26 Ağustos 2014 tarihleri arasında Urmiye Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 21. İran Bitki Koruma Kongresi'nde (21's Iranian Plant Protection Congress) ifade ettiği gibi, ''geçtiğimiz sene ülkede nüfusun sadece 33 milyonu için temel gıda üretimi yapılarak, gümrük resmi verilerince 44 milyon için bu temel gıda ihtiyacı dışarıdan ithal edilmiştir.'' Nitekim ''tarım alanında içi boş sloganların atılmasının artık herhangi bir yeri yok, memleketimiz kurumayla karşı karşıyadır, ilerideki yirmi yıl içerisinde eğer bu şekilde devam edersek Alborz'un* Güney'inden ve Zagros'un** Doğu'sundan Güney'e ve Doğuya doğru her yer kuruyacaktır.'' Burada altı çizilen husus su sıkıntısı, ülkedeki üretim ve nüfus ilişkisi, nüfusun hepsi için temel gıda ihtiyaçlarının temininin sağlanamamasıdır. Devamında Kelantari, ''155 milyon nüfusa böyle bir güç ve kapasitenin bulunmadığını" vurgulamaktadır. Bilim merkezlerinin -her ne kadar da siyasetten uzak durmaları gerekiyorsa- bu hususları ulusal menfaat adı altında bildirmeleri gerektiği için bu merkezlerin bu gibi konulardan uzak durmalarını eleştirmiştir.[88]

---

[87] "Emale Siyasetha-ye Hemayeti az Suye Dovlat, Lazeme-yı Roşde Nırh-e Barvari, {Devlet Tarafından Destek Politikalarının Uygulanması; Doğurganlık hızının Artışını Gerektirir}", **Mehr Ajansı**, 15.08.2019 (24.05.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.mehrnews.com/news/4692686/اعمال-سیاستهای-حمایتی-از-سوی-دولت-لازمه-رشد-نرخ-باروری, 03.01.2020.

*Elburz {Alborz} İran'ın Kuzeyinde yer alan dağlar sırası, Ortadoğunun en yüksek dağı olan Demavant {Damavand} bu dağlar sırasındadır.

**İran'ın Kuzeybatı'sından başlar ve İran'ın Batı sınırında devam eden dağ silsilesi

[88] Kelantari'nin Konuşması, "21.İran Bitki Koruma Kongresi" , 23-26. 08.2014 (1-4.06.1393 h.ş.), Urmiye Üniversitesi, Batı Azerbaycan, İran.

3.2.2. Yerel Kurum ve Kuruluşlar

Çalışmanın bu aşamasında kuraklaşmayı önlemeye yönelik faaliyetler öeröevesinde, Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti ile entegre biçimde çaşılan havza alanındaki kurum ve kuruluşlardan bahsedilmektedir. Bu bağlamda havzada bulunan 3 eyalet, il merkezleri ve çhavzanın eşitli şehirleri, il başkanlıkları, valilik, kaymakamlık, belediyeler, muhtarlıklar, her eyalette bulunan Gölü kurtarma Heyetinin yerel ofisleri, Sulama İdaresi, Su ve Atık Su Kurumu, Cihad-e Keşaverzi (Tarım) Kurumu, Çevreyi Koruma Kurumu (Department of Environment), İstatistik Kurumu, Meteoroloji Kurumu gibi yerel kurum ve idareler ile bunların bünyesinde çalışan çoğunun bölge insanı olduğu yetkilileriin faaliyetlerinden bahedilmektedir. Bu kurum, kuruluş ve yetkililerin kendi bünyelerindeki girişimleri dışında, yerel halka yönelik de bir takım bilgilendirme faaliyetleri sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda, çeşitli seminerler ve toplantılar düzenlenmiştir. Bu toplantıların asıl amacı yerel düzeyde bölge halkına dokunabilmek, suyun eskiye nazaran azaldığı ve daha az tüketilmesi gerektiği konusunda farkındalığı arttırmaktır. Bu bağlamda su israfının önüne geçmek, yer altı sularının kaçak kuyu ve yöntemlerle çekilmesini engellemek amaçları da güdülmüştür. Bu doğrultuda pek sık olmasa da, zaman zaman sağlık alanındaki tehlikeleri vurgulayıp bu yönde halkı bilgilendirmenin yanı sıra kurumayı önlemenin gerekliliğinin kavranmasına yönelik birtakım eğitimlerin verilmesi, bu yöndeki girişimlerin özeti olarak sayılabilmektedir. Bu vesileyle daha önce aktarılan, kurtarma şemsiyesinin üçüncü kolu, kültürel ve sosyal kollar olan halk desteğini almaya çalışarak atılan adımların daha verimli kılınmasını sağlamayı hedeflemektedir.

Bu amaca ulaşmak adına, havzadaki belediye, kaymakamlık, köy muhtarlıkları, okullar, üniversiteler, devlet yapısında çalışan kadın görevlilere, köy kadınlarına, bölge vaaz hocaları ve din adamlarına yönelik bölge kuruluşları tarafından bazı eğitimler ve bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.[89] Bu girişimler doğrultusunda bir yandan göl ile ilgili ulusal düzeydeki kararların icra kolları tarafından işleme alınma çabası yürütülmüş, diğer yandan da bu sürecin daha etkili ve başarılı kılınması adına halk ve onlar üzerinde etki bırakabilecek kitleler üzerine

[89] İçişleri Bakanlığı Batı Azerbaycan Eyaleti Valiliği, **Negahi bar Amalkard-ı Do Sale-ye Dovlat-e Tedbir va Omid dar Tarhe Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye {Tedbir ve Umit Hükümetin (Ruhani İktidari) Urmiye Gölü'nün canlandırma planındaki iki yıllık performansına bir bakış}**, Batı Azerbaycan Eyaleti Valiliği, 2.bs, 2016 (1395 h.ş.), pp.93-105.

yoğunlaşılmıştır. Örneğin kadın memurlara, köy kadınına ve hitabe gücüyle yetkisine sahip çok sayıda insana ulaşabilen din hocalarına ayrıca bir görev atfedilmiştir.

Bu çalışmanın bir kadın çalışması olmadığından bu tartışmaya girilmeksizin, sadece bir konuya dikkat çekmek yerinde olacaktır. Daha az su tüketme kültürünün benimsenmesinin teşvik alanında, kadınlara yönelik ayrıca bu eğitim planının sunulması, açıkçası zımni olarak aile eğitimi konusunda asıl sorumluluğun kadına atfedilmesi düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kadının eğitiminin, toplum eğitimini de beraberinde getireceği düşüncesiyle kadınlara tanımlanan rol, kadınların ilk görevinin aile içinde olduğu, ev işlerinin hem ilk sorumlusu hem daha fazla ilgileneni olarak bir görev olarak tanımlanması düşüncesiyle ilgilidir. Urmiye Gölü'nün kurtarılması meselesinde, bu bakış ve görüşlerin var olduğunun altını çizmek bu aşamada yeterli olabilecektir. Bölge örf ve geleneğine göre bir adım olarak hoş görüyle karşılansa bile, herkesin istediği gibi kullandığı çevre meselelerinde, özellikle kriz aşamasındaki böyle durumlarda kadın, erkek, çocuk ayırımı yapılmaksızın, birinin diğerlerine aktarması yöntemi yerine bütüncül ve işbirlikçi bir plan ile daha verimli bir sonuç elde edilebilecektir.

Diğer yandan devrimle birlikte siyasi yapılanmada oldukça önemli figürler sayılan din adamlarının konumu, toplumsal alanda daha geniş bir yer edinerek sosyal yapılanmanın etkili bir ayağını oluşturmaktalar. Hemen hemen her şehirde açılan hoze-haye Elmiye denilen din okulları ve yetiştirilen talebeler bu yapılanmanın dalları olarak genişletilmektedir. Bu nedenle geniş alanlarda aktif, din adamları ağının da gölü kurtarma çalışmalarına destek vermesi istenmiştir. Daha fazla konuşmacı konumunda bulunduklarından, cami ve törenlerde ele aldıkları hususları dinleyicilere aktarma gücüne sahip oldukları için, bu işbirliğine katılmaya teşvik edilmişlerdir. Mevcut potansiyelleri kullanma ve ölçülü tüketim konusunda bir kültürün benimsenmesi, o kültürün yaygınlaştırılması ve bu yönde adımların atılmasına yönelik etkili figürler olabilecek düşüncesiyle bu doğrultuda birtakım faaliyetler yürütülmüştür.

Havza içindeki, Su ve Atık Su Kurumu, Sulama İdaresi, Tarım Kurumu (Cihad-e Keşaverzi), Meteoroloji idareleri başta olmak üzere bazı kurumlar, konu üzerinde bir takım hareket planları izlemektedir. Örneğin sorunun ilk olarak anlaşılmasıyla ilgili bilgi ve verilerin toplanması, devamındaysa bu verilere yönelik etkili müdahalelerde bulunulması, halk bilgilendirilmesi vb. aşamalardaki faaliyetler zincirinde bu kurumlar aktif rol oynamaktadır. Toplanan veriler doğrultusunda örneğin, çiftçilere verilen eğitim

programlarından bahsedilebilir. Bu eğitim sürecinde, suların azalmasının nedenleri hakkında açıklamaların ardından uzmanlar görüşler sunarak, daha az su tüketen ürünlerin yetiştirilmesi gerektiğinin vurgusunu yapmaktadırlar. Keza eski usul ve altyapılar olan sulama sisteminin değiştirilmesinin gerektiği, bu hususta ysa birtakım desteklerin verileceği vaatlerinde bulunulması, çiftçilere yönelik ikna çabası faaliyetleri de denilebilecek girişimlerin önemli bir dilimini oluşturmaktadır (EK-56).[90]

Havza içinde yer alan bölge şehirlerine yönelik verilen hizmetler, yapılan planlamalar, uygulanan bilgilendirme, eğitim ve yerel halkın ilgiyle desteğini kazanma faaliyetleri adı altında 14.07.2016 (24.04.1395 h.ş.) tarihli bir örnek izleme bildirisi yazısından bahsedilebilir. İşverenin Batı Azerbaycan Valiliği, icra kollarının Batı Azerbaycan Eyaletinin havza içinde yer alan il merkezlerinin Ziraat Mühendisliği ve Doğal Kaynaklar Kurumları, bir de Ziraat Mühendisleri Besij Kurumlarının olduğu, İzleme yetkisinin ise Tarım Kurumuna (Cihad-e Keşaverzi) verildiği, bu organların ortaklaşa yürütecekleri 15 maddeden oluşan bir süreci açıklamaktadır.[91] Bu gibi bildirilerin amacı ilgili devlet kurumları, devlet dışı kuruluş ve birimler ile yerel toplum kategorisinde yer alan bölgesel ve teknik liderler ve projeye ortak yatırımcılar gibi çok taraflı işbirliği türünden ortaklıkların ve belli iş paylaşımlarının temelini hazırlamaktır. Bu doğrultuda, yerel halkla iletişimin sağlanması ve güven faktörünü kazanmaya yönelik girişimlerde bulunulması, çeşitli eğitsel, organize edici, daha az su tüketmeyle ilgili becerilerin öğrenimi için çeşitli atölye çalışmaları ile sergiler düzenlenmiştir.

Saha araştırması sırasında Tarım Kurumu tarafından, bu eğitim atölyelerinden birinin, araştırmanın yapıldığı gün içerisinde yapılacağı bilgisi aktarıldığından bu fırsatı değerlendirmek adına katılımcı uzmanlarla birlikte bir tarım arazisi ziyareti gerçekleştirilmiştir. Bu ziyarette iki uzman ve 16 çiftçiden oluşan bir katılıma şahitlik edilmiştir. Ziyaret edilen tarım arazisinde, geleneksel sulama sistemini değiştiren örnek çiftçinin bu girişimi, verimi, masrafları, yeni sulama sisteminin çalıştığı mekanizma gibi konular üzerinden konuşmalar ilerleyerek, katılımcı çiftçilerin bu sisteme yönelmesi teşvik edilerek, bu yöntemin göl için yararları anlatılmaya çalışılmıştır.[92]

[90] Saha araştırmasında, ilgili açıklamalar arşivlenmiştir.
[91] Saha araştırmasında, bildirinin birer örneği Cihad-i Keşavarzi kurumundan temin edilip arşivlenmiştir.
[92] Bu ziyaretler arşivlenmiştir. Dosya: sulama, tarımcıları bilgilendirme, 2016 yaz

Bahsi geçen eğitim süreçleri tamamlandığında, ilgili atölyelere katılıma dair bir sertifikanın verilmesi söz konusu olmuştur. Sonundaysa gerçekleştirilen bu eğitim, güven oluşumu, işbirliği gibi konular bakımından ve her bir köyde verdiği sonuçlar açısından bilgiler toplanarak kitapçıklar şeklinde raporlanmaktadır. Bu çeşitli faaliyetlerin genel çerçevesi, Urmiye Gölü havzasında daha az su tüketmek ile su ve toprağı daha verimli kullanma hedefleriyle çizilmiştir (EK-49).

Bu bağlamda, havzada daha çok görülen bölge kurumlarının özel firma-şahıslarla anlaşmalı olarak yürüttükleri bazı girişimler de saptanmıştır.[93] Burada etkili bir faaliyet niteliğinde olan tuz, kum ve kurumuş toprağın havaya karışması sonucunda civar köy, şehirler, çevre illere taşınarak* insanlar, tarım arazileri ve benzerine verilen zararın belli bir oranını önleyebilme adına yapılan birtakım girişimlerden bahsetmek mümkündür. Bunun için ilk olarak tuz fırtınalarının oluştuğu merkezlerin mümkün mertebede tespiti yapılmaktadır. Ardından o bölgelere kuruma sonrası oluşan yeni bölge ekosistemine uyumlu bitki türleri ekilmektedir. Yakın bir geçmişte birçoğunun göl yatağının bir parçası olduğunun altı çizilmektedir. Lakin kurumayla birlikte geride kalan kuru toprak niteliği taşıyan göl yatağı, keza tuz ve bazı mineral oranlarındaki artışla değişen bölge özelliklerine daha uyumlu bitkilerin ekilmesi ve yetiştirilmesi girişiminden bahsedilebilir. Bu doğrultuda 12 Ağustos 2017 tarihinde saha araştırmasında bulunulduğu sırada, Doğu Azerbaycan bölgesi tarafından gerçekleştirilen bu merkezlerin birini görme imkanı bulunarak dikilen bitki türleri ve bakım süreciyle ilgili yakından bilgi toplanmıştır. İlgili bölgede projeyi gerçekleştiren sorumlu yetkililerden biri olan Uzman-Mühendis I.T. ile ayrıntılı bir görüşme gerçekleştirilmiştir.[94] 20 Nisan 2020 tarihinde tekrarlanan bir görüşmede, gölün büyük oranda su kaybıyla kırılan doğa döngüsünün, başka bir şekilde yine kendini onarmaya başladığını, bu yolda yetiştirilen bitkiler ve verilen emeklerin de etkili olduğunun altı çizilmiştir. Kum ve tuz fırtınalarını önlemek amaçlı kimi bölgeler

[93] Uzman Firma veya şahıslar olarak sayılan, bunlarla yapılan anlaşma ve faaliyet türü ve çerçevesini belirleyen dokümanlardan birkaç örneği arşivlenmiştir.

* Burada eklenmesi gereken bir husus olarak, araştırmaya başlarken havzanın bir sınır bölgesi olması sebebiyle Ürmiye Gölü'nden yükselen tuz fırtınalarının Türkiye gibi (Van Bölgesi) komşu ülkelere de ulaşacağı merak konusu olmuştur. Hatta bir alt bölüm olarak yer alması düşünülmüştü. Ancak saha araştırmalarının ilerlemesiyle birlikte görüşme gerçekleştirilen uzmanların sunduğu bilgilere bakılırsa, bunun oldukça düşük bir ihtimal olduğu fikri ağır basmıştır. İran'ın Zagros olarak bilinen silsile şeklindeki Kuzey -Batı hattında ilerleyen dağları bu duruma karşı büyük bir set görevi yapabileceği açıklanmıştır.

[94] Saha araştırılmasıyla ilgili kayıtlar ve bitki türlerinin fotoğrafları arşivlenmiştir. DOSYA İSMİ: 12 Aug. 2017

karantinaya alınarak özel bitkilerin ekimi, bakımı, büyütülmesi, bu alanlarda insan girişleri ve otlatma gibi girişimlerin yasaklanması gerçekleşmiştir. İlaveten son iki yılda artan kar ve yağmur yağışının etkisiyle, eskiye nazaran rutubet oranının artması, sıcaklıkların ve buharlaşma oranının düşmesi, %90 doluluk oranına ulaşan barajlardan gölün su payının (hegh-abe) bir kısmının verilmesi türünden faaliyetler zincirinden bahsedilmiştir. Bu faaliyetler ve oluşan olumlu koşulların bir sonucu olarak bölgenin nispeten canlanmasından bahsedilebilmektedir. Tilki, bülbül, baykuş, atmaca, şahin, kartal, flamingo gibi yaban hayvan ve kuşların görülmeye başlaması gibi manzaralara şahitlik edilmiştir. Bölge karantinasının yararlarından, o bitkilerin otlatılmadan tohumlarının yayılabilmesi ve büyümesi ortamının yaratılmasından, bitkilerden yayılan gazın bile ekosistem için ne oranda yararlı olduğunun bilincine varılmasından ve nihayet bütün faaliyetler eşliğinde yeniden bir dengenin sağlanmaya başlamasının gözlemlenmesinden bahsedilebilir. Ancak, bu uzun bir yolun daha başlangıcıdır. 2015-2016 yıllarında çok kötü bir durumda seyreden göldeki su miktarının, son iki yılda İran'ın birçok bölgesinde sel felaketine yol açan yağışlar ve yapılan etkili girişimler sayesinde o yıllara nazaran 5 kat arttığı söylenilse bile, ekosistemin tamamen ihyası için çok daha uzun ve istikrarlı bir yolun izlenmesi gerekmektedir.[95]

Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin kuruluş amacına ilişkin yaptığı ve organize ettiği aktarılan bütün bu girişimlere ek olarak heyetin merkezi ofis yetkilileri, Dr. Tajrişi ve günümüz Çevre Bakanı olan İsa Kelantari gibi isimle, havzada toplumsal farkındalığı arttırmak adına zaman zaman bölge şehirleri ve il merkezlerinde bulunarak düzenlenen seminerlere katılım gerçekleştirmiştir. Bu seminerler havza şehirleri kaymakamlığı, valiliği gibi idari kurumlar ve Gölü Kurtarma Heyeti'nin havza illerdeki ofis ve yetkilileri ortaklığıyla organize edilmektedir. Bu araştırma çerçevesinde katılma imkanı yakalanan 3 seminerden bir örnek, çalışmanın bu kısmında aktarılmaktadır.

Gölü Kurtarma Heyeti Batı Azerbaycan Ofisi ve Salmas Şehri Kaymakamlığının ev sahipliğinde, 2015 Mayıs'ta "*4. Kültürel- Sosyal Oturum, Gölü Kurtarma, Devlet ve Millet, Tek Yürek Tek Dil*" adı altında gerçekleştirilmiştir. Bu programa Batı Azerbaycan Vali ve valilik çalışanları, Salmas Şehri Kaymakamlığı, Şehir Konsey üyeleri vb. olmak üzere yerel yetkililer ile birlikte Gölü Kurtarma

[95] İcra kolunda sorumlu uzman yetkililerden İ.T., 20 Nisan 2020 Görüşme.

Heyetinin merkezi ofis yetkililerinden İsa Kelantari ve Dr. Tajrişi katılım gerçekleştirmiştir. Seminerde Urmiye Gölü hakkında Azerbaycan Türkçesi'nde bir şiir okunup, Türkçe, Kürtçe ve Farsça olarak kız öğrencilerin ''Urmiye Gölünü Kurtaracağız'' mesajları eşliğinde, konuşmacıların aktardığı bilgiler yer almıştır. Oturumun isminden de anlaşıldığı üzere, bu seminerdeki ana tema, kültürel ve sosyal etkenler ekseninde Gölü kurtarma adına neler yapılabileceği, hükümetle yerel halkın tek yürek olarak bu alanda işe koyulması, gölü kurtarmanın bölge halkının isteği ve desteği olmadan mümkün olmaması ve suyun tasarrufu gibi konular üzerinden ilerlemiştir.

Yine bu anlamda atılan adımlardan birisi, SİPA projesidir. Yaklaşık 200 Milyon Tümen gibi bir bütçeyle, Batı Azerbaycan Eyalet Valiliği ve Kürdistan Eyaletine mensup bir müşavir/danışman arasında bir anlaşmaya imza atılmıştır. SİPA projesinin uygulamaya yönelik hedeflerinin eylem, bilgi, beceri ve farkındalık yaratma olduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda Mahabad'da su kaynakları ve sulak alan yönetimi, bitki ve hayvan türlerinin korunması konulu bir atölye düzenlenmiştir[96]. Bu çalıştayda aynı zamanda sulak alanların sorun ve tehditler ile paydaşların belirlenmesine ek olarak halk katılımının olmaması, su yönetiminin uygun olmaması ve halkın çevre konularında bilinç ve eğitim eksikliği türünden konular ele alınmıştır. Bu ve benzer atölyelerin yerel halka eğitim ve işbirliği ile sosyal zeminde faaliyetler yürüterek, çevre ahlakını iyileştirme, toplumda çevre bilgisini teşvik etme, Urmiye Gölü havzasının ekosistemi ve sulak alanların habitat yönetimi ile iklim değişikliği gibi konularda çevresel amaçlar için bölge insanı ve idari kurumların desteğini alabilmektir. Bir başka örnek ise Divandere şehrinin bir kısmı göl havzasının içinde yer aldığı için, 'SIPA' programının Kürdistan Eyaletindeki Birleşmiş Milletler tarafından da uygulanmakta olduğuna işaret eden, Urmiye Gölü odaklı üç günlük bir eğitim atölyesinin gerçekleştirilmesidir. Bu üç gün içerisinde yapılacak planlama ve eylemlere ilişkin, gelecek sene suyun nasıl kullanılacağına dair talimatlar hazırlanıp uygulama için ilgili kurumlara sunulması planlanmıştır.[97]

---

[96] "Kargah-e Tedvin-e Barname SIPA dar Mahabad Bargozar Şod, {Mahabad'da Saipa program geliştirme atölyesi düzenlendi}", **Başgah-ı Habarnegaran-ı Cevan**, 19.07.2018 (28.04.1397h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.yjc.ir/fa/news/6603232/کارگاه-تدوین-برنامه-سیپا-در-مهاباد-برگزارشد, 10.05.2019.

[97] "Bargozari-yı Kargah-ı Amozeşi SIPA ba Mehvariyat-ı Deryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü Odaklı SİPA Eğitim Atölyesi'nin Düzenlenmesi}", **IRNA News Agency**, 05.09.2016 (15.06.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.irna.ir/news/82218105/برگزاری-کارگاه-اموزشی-سیپا-بامحوریت-دریاچه-ارومیه, 30.02.2020.

Bu ulusal ve bölgesel faaliyetlerin yanı sıra, uluslararası bazı girişimlerde de bulunulmuştur. Özellikle Gölü Kurtarma Heyeti tarafından yurt içi ve yurtdışından uzmanlar ile bilim insanlarının davet edilişi, görüşlerinin alınması, sorunun kavranması ve çözümlerin önerilmesi açısından özellikle araştırma aşamasındaki konu üzerinde atılan ilk adımlardan sayılmaktadır. Bu gibi çabaların yurtdışı bağlantılı ilgili kısımları, araştırmanın 4. bölümünün bir alt bölümü olan Uluslararası Duyarlılık başlığı altında yer almaktadır.

Devlet ve devlete bağlı unsurlar dışında, göle en önemli destek ve bilgilendirme yerel halk, bölge ekolojistleri, sosyo-kültürel aktivistler, bölge uzmanları ve diasporadan geliyorken bir sonraki adımdaki destek ise uluslararası alanda verilmektedir. Bu çeşitli katmanlarda ne türden bir destek ve çabanın var olduğu bir sonraki bölümde aktarılmaktadır.

3.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölüme kadar ilk kısımlarda, ekosistem türleri ve sosyal hareketler literatürüne ilişkin bilgi edinmiştir. Aynı bölüm çerçevesinde aktarılan dünya örnekleriyle Urmiye Gölü meselesi kıyaslanmıştır. Devamında gelen bölümdeyse göle yönelik sıkıntıların ortaya çıkış nedenleri, hâlihazırda görünen kimi sorunlar ile gebe olunan tehlikeler ve durumlara benzer örnekler göz önünde bulundurularak konu irdelenmeye çalışılmıştır. Burada bütün bu bağlamlar doğrultusunda ilerleme sağlanarak, oluşan sorunlara karşı özellikle de merkezi yönetim ve ona bağlı yerel yönetimler tarafından ne türden bir mobilizasyon süreci izlendiği aktarılmaktadır. Bu bölümün devlet odaklı iki ana temasında göl üzerinde yapılan girişimler değerlendirilmiştir. İlk olarak devrim sonrası süreç çeşitli dönemlere ayrılarak, temel amaç olarak su ve su tüketimine ilişkin bakış aktarılmaya çalışılmıştır. Örneğin çevreye ve doğal döngüye müdahale anlamına gelen çok sayıda baraj vb. dev yapı inşasının başlangıç dönemi olan Rafsancani hükümeti ile Rafsancani gibi bir çöl çocuğu karakterine sahip olan Hatemi'nin de suya olan ilgisi aktarılmıştır. Her ikisinin cumhurbaşkanlıkları sürecinde, kalkınma nedenli çeşitli barajlar yapılarak, ülkenin su kapasitesi ve çevre önceliğinin pek dikkate alınmadığı belirtilmiştir. 57 baraj inşasıyla bu sahada rekor sayı kendisine ait olan Ahmedinecad dönemindeyse çeşitli nehirlerin yönleri değiştirilmiş, çeşitli barajlar yapılmıştır. Urmiye Gölünde yaşanan hatalı

girişimlere benzeyen Gotvand Baraj örneği ise döneminin en sorunlu tecrübelerden olarak yönetimin karnesine damgasını vurmuştur. Urmiye gölü sorunun Ahmedinecad döneminden itibaren kendisini göstermesine rağmen, sorunun başladığının ilk yıllarında görmezlikten gelinerek inkar yoluna başvurulmuştur. Ardından artan itirazlar ve oluşan toplumsal farkındalığa karşın, konu güvenlik çemberine alınmıştır. O süreçte hem Urmiye Gölü kuruma sorunu özelinde, hem ülkenin birçok bölgesinde yaşanan çevre karşıtı girişimler ve kuraklıklara itiraz eden aktivistlerden bazıları tutuklanmıştır. Ruhani iktidarı döneminde ise diğerlerine nazaran daha çevreci yaklaşımlarla göreve gelmesine rağmen, kendi yönetim sürecinde 28 barajın inşasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Devrim sonrası süreçteki baraj inşası istatistiğine bakıldığında, özellikle konumuz Urmiye Gölü havzasında kimi nehirlerin üzerine birden fazla baraj yapıldığı görülmektedir.

Bu bölümde, su, çevre ve sürdürülebilir kalkınma gibi alanlara yönelik genel bakış değerlendirilmesinin ardından, artık şiddetli bir kuruma sorunuyla karşı karşıya kalan Urmiye Gölü meselesinin canlandırılması konusuna yoğunlaşılmış ve Merkezi yönetimin bu konudaki faaliyetleri ele alınmıştır. Bu çerçevede aktarıldığı üzere Ahmedinecad döneminde uzmanlar tarafından etkili bir çalışma yapılmaksızın, havza ve başka birçok bölgede çeşitli kuyuların açılmasına izin verilmiştir. Bu kuyuların olumsuz etkileri olarak yer altı suları tükenmeye başlamış ve kimi alanlarda boşalan yer altı su kanalları ilerleyen zamanlarda çökerek yüzey toprakta obruklar ve çökmeler meydana getirebilmiştir. Bu dönemin bir diğer olumsuz girişimi göl üzerinde köprünün yapılması konusu olmuştur. Doğu ve Batı Azerbaycan arasındaki mesafenin kısaltılması uğruna yapılan bu köprü, başlıca bir kuruma nedenine dönüşmüştür. Dolayısıyla Ahmedinecad dönemi değerlendirildiğinde kurtarmaya yönelik etkili bir adımın atılmamasına ek olarak, çevre ve göle daha zarar veren girişimler ve hatalı su politikaları izlenmiştir. Ruhani iktidarıyla birlikte birtakım olumlu sayılabilecek girişimler başlatılmıştır.

Bu çerçevede girişilen ilk adım olarak Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin kurulması olmuştur. Bu heyetin merkezi ofisi olarak Tahran Şerif Üniversitesi kararlaştırılmış ve Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı Dr. Cihangiri en üst yetkili olarak kurumun başında konumlandırılmıştır. Bu bölüm içerisinde de yer aldığı gibi ilgili bazı uzmanların da aktardığına bakılırsa, Tedbir ve Umut ismini taşıyan Ruhani yönetiminde, Urmiye Gölü kuruma meselesinde su tasarrufuna yönelik bir bakış açısı

öne sürülmüştür. Su tüketimi sahasında iki yönlü olarak, tarımda kullanılan suyun ve baraj yapımının yönetimi hususlarında bazı çalışmalar sürdürülmüştür. İlaveten, yerel yönetimler, bölgenin çeşitli kurum ve kuruluşları aracılığıyla gerçekleşen bilgilendirme türü konferanslar ve SIPA gibi verilen bazı eğitim programları ile atılan diğer adımlardan bahsedilmiştir. Gölü Kurtarma Heyetinin Ek-50'de göründüğü gibi çalışma şekli ve alt kolları belirlenmiştir. İlgili heyetin çalıştığı alt kurumlar, iletişim sağladığı ilgili bakanlıklar, yerel yönetimler, üniversiteler, araştırma merkezleri, ulusal ve uluslararası araştırmacılar gibi çok faktörlü girişimler dışında zamansal olarak da sunduğu bir çizelgesi mevcuttur. Zamansal açından, ilk üç yıl (2014-2016) durumu tespit süresi olarak belirlenmiştir. 2017-2022 gölün canlandırma süreci ve ekolojik seviyeye ulaşma, 2023 yılı ise nihai canlandırma ve göl durumunun sürdürebilirliğinin korunması dönemi şeklinde üç aşamalı olarak düşünülmüştür.

Ancak burada da göründüğü üzere ilgili bu planlamalar sorunsuz ilerlememiş, zaman zaman çeşitli engellere takılmıştır. Örneğin göl için ayrılan bütçe tahsisinde yaşanan gecikmeler, bütçe tahsis süreci ve harcanma konularının şeffaf olmaması, ambargonun varlığından ötürü anlaşma yapılan uluslararası ortakların vaz geçmesi türünden ulusal ve uluslararası boyutlarda oluşan sorunlar bu süreci yavaşlatıp, bazen de sekteye uğratabilmiştir. Bu ve benzeri bütün olumsuzluklar sonucunda gölün kurtarılma işlemi de zamansal anlamda sekteye uğramıştır.

Burada ele alınan merkezi devlet ve yerel yönetimlerin girişimleri, Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti ile heyetin yerel ile ulusal sahadaki alt kolları tarafından yürütülen çeşitli girişimlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. İleride, bu girişimlerin bir diğer boyutunu oluşturan özellikle, havzada bulunan yerel halk, STK'lar, bölge araştırmacı ve uzmanlarına ek, uluslararası alan ve diaspora tarafından göle yönelik faaliyet ve desteğe de yer verilecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİR GÖLDEN DAHA FAZLASI: SOSYO-POLİTİK MOBİLİZASYON

Sorunun kaynağı ve yol açtığı çeşitli zorlukların haritalandırması, merkezi hükümetin ve yerel yönetimlerin çözümlerine müteakip en çok etkilenen kesim olarak yerel halkın kuraklaşmaya ilişkin mobilizasyonu bu bölümde değerlendirilmektedir. Burada havzadaki kuraklaşmaya karşı başta duygusal bağlara sahip diaspora olmak üzere, sanat, kültür, edebiyat çevreleri, etno-nasyonalist kesim, ekolojistler ve STK'lar gibi yerel aktörlerin girişimleri incelenmiştir.

Bu bağlamda, yerel çapta çeşitli aktörlerin farkındalık hareketi izlenmiştir. Gölü kurtarma meselesinde etkili girişimler, bölge halkının mobilizasyonu, uluslararası duyarlılık ve kültürel-sanatsal anlamdaki farkındalık çerçevesi aktarılmıştır. Adı geçen bu başlıklar altında, kurtarma konusundaki çeşitli dinamiklerin rolü incelenmiştir.

4.1. YEREL ÇABALAR

Burada, Urmiye Gölü'nün kuraklaşmadan kurtulması sürecinde devlet dışı aktörlere yer verilerek ne türden girişimlerin sürdürüldüğüne dair bir inceleme yapılacaktır. Üçüncü bölümde aktarılan merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin ötesinde, kuraklaşmayı doğrudan yaşayan halkın, sorunu nasıl algıladığı ve nasıl mobilize olduğu önemli bir sorudur. Bu açıdan bakıldığında, birbirinden farklı çeşitli unsurların varlığı anlaşılmaktadır. Göle yakın bir stadyum olan Traxtor faktöründen tutun, sivil toplum kuruluşları, yereldeki çeşitli dinamiklere kadar çeşitli aktörlerin göl meselesinin duyulmasındaki etkisi burada incelenmiştir. Bölge aktivistleri, yerel medya araçları, diaspora ve mevcut diğer siyasi görüşler, antropolog ve yönetmenler ile kimi havza yetkililerinin çaba ve yorumları üzerine yoğunlaşmıştır. Bölgenin bir özelliği olarak yaşadığı toprağı, suyu, dili daha farklı biçimde önemseyip yorumlayan milliyetçi çevreler, doğaya tapan onu koruyup nesillerce yaşatmaya çalışan temel güzellik olarak gören çevre aktivistleri, ekosistem döngüsünü önemseyen STK'lar, bölge uzmanları, havzada yaşayan yerel halk ve göle sınır köy insanının bu tehlikeye karşı mobilazasyonu burada ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

4.1.1. Eko-Nasyonalist Stadyum: Traxtor

Kurumaya karşı mobilizasyon sürecinde, en etkili faktörler arasında yer alan, 1970'de kurulan Traxtor FC (Traktorsazi Futbol Kulubu*) takım taraftarları, takım oyuncuları ile Traxtor maç sahalarında eko-nasyonalist çevrelerin de kalabalık eşliği ve yoğun desteğinden söz etmek yerinde olacaktır. Burada Traxtor'un neden önemli olduğu, nasıl bir etkiden bahsedildiği ve göl ile ikişkisinin nasıl kurulduğu soruları yöneltilebilmektedir. Bunlara cevap olarak bu topluluk, kuraklaşma meselesine yönelik kitlesel bir biçimde konunun duyulmasında, kamusal alana taşınmasında ve kurumaya karşı gerçekleşen ilk itirazların sahası olması anlamında oldukça önemli bir yer ve de etkili role sahiptir. İleride aktarılacağı üzere bir STK girişimi olarak soruna karşı yetkililerin dikkatini çekme amaçlı yazılan bir itiraz mektubunun geniş kitleler tarafından duyulması pek yaşanmazken, maç sahasındaki atılan bir slogan herkes tarafından duyulmaktadır. Bu yüzden hiç de azımsanmayacak bir güce ve geniş bir sese sahip Traxtor maç tribünlerine ayrıcalıklı bir yer tanımak gerekmektedir.

Bu takımın taraftar kitlesinin heyecanı ve etkisinin nasıl bir orana tekabül ettiğinin anlaşılması için ILNA haber ajansının yayımladığı habere bakmak anlamlı olacakır. ILNA'nın aktarımıyla, ünlü site Transfer Market'in sunduğu istatistiğe göre, İran'ın Azerbaycan Bölgesinin önemli bir şehri olan Tebriz Traxtor takımı, en çok taraftarı olan takımlar arasında, dünyanın ilk beşi içerisinde yerini almaktadır.[1] Bu meseleye İran için önemli başlık olan etnik odaklı bir açıdan bakıldığında, Traxtor'un aktif bir biçimde varlığı bir kez daha vurgulanabilir. Örneğin eski Dışişleri Bakanı Ali Akbar Salehi'nin ifadesiyle İran nüfusunun %40'ının konuştuğu dilin Azerbaycan Türkçesi[2] olduğu vurgulanmıştır. İran'ın büyük bir etnik nüfus oranına doğrudan hitap eden, aktif bir kitleye mensup toplum tarafından desteklenen bir takım olan Traxtor, taraftar kitlesi bakımından İran'da birinci sırada yer almaktadır.

---

* İsmi Traktöre-e Azerbaycan olarak değiştirilmiştir.

[1] "Tractor FC 100 Bin Türk Taraftarla Rekor Kırdı", Yeni ŞafK, 04.11.2019, (Çevrimiçi) https://www.yenisafak.com/spor/tractor-fc-100-bin-turk-taraftarla-rekor-kirdi-3513042 ,20.02.2020 ; **"Teraktor yeki az 5 Başgah-ı Por Tarafdar-ı Donya, {Traktor, dünyanın en popüler beş kulübünden biri}",** İlna-Khabergozari-e Kar-e İran, 04.10.2019 (12.07.1398 h.ş.), (Çevrimiçi), https://www.ilna.news/-تراکتور-یکی-از-باشگاه-پرطرفدار-دنیا-بخش-ورزشی-7/818348 عکس ,16.01.2020.

[2] **Tractor Sazi: Iranian football club with 30 million Turkic supporters,** 18. 04.2019, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=yxdKXb8er4Y , 16.01.2020.

Traxtor'un maç sahalarında, ana dilinde eğitim gibi sosyal talep ve isteklerin seslendirilmesinin yanı sıra, İran'ın en büyük çevresel sorunu olan Urmiye Gölü'nün kurumasına verilen tepki ve atılan sloganlardan bahsedilebilir. Büyük bir kitlenin ortak sesi olarak duyulmaya başlaması, özellikle Ruhani Dönemi'nde gündem konularında yerini alarak büyük önem kazanmıştır.

Üzerinde durulması gereken bir husus da merkez tarafından devrim öncesi yıllardan başlayarak uygulanan Merkez-Fars Milliyetçiliğine karşı yükselen bir akım olarak çeşitli etnik hareketliliklerdir. Nüfus bakımından bu hareketliliğin en belirgin olanlarından birisi Türk milliyetçiliğidir. Türk milliyetçiliğinin güçlü bir simgesine dönüşen Traxtor maçlarında hem Traxtor'a yoğun destek verilmekte hem de gölün kuruması, kadınların stadyumlara girmesi[3], anadilinde eğitim[4] ve benzeri sosyal taleplere dikkat çekilmektedir. Böylelikle, yeni toplumsal hareketlerin de bir özelliği olan kimkliksel kaygılarla, hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi için, stadyumlar doldurularak büyük bir taraftar kitlesi tarafından sloganlar atılmaktadır. Bu doğrultuda birtakım siyasi ve sosyal iç zıtlaşmalarla birlikte hassas dönem ya da oyunlarda atılan sloganların, maçı ekran başından takip eden seyircilere duyurulmaması ve medyaya yansımaması için yayın sesi kısılabilmektedir. Bu tavır sesin, talebin ve karşıt görüşlülüğün daha geniş kitleler tarafından duyulmasını baskılayan, engelleyici bir yöntem olarak çeşitli dönemlerde kullanılmıştır. İlgili sahalarda atılan sloganlara çeşitli örnekler verilebilir:

''Urmu Gölü Can Verir Meclis Onun Katline Ferman Verir'',

''Urmu Gölü Susuzdu, Millet Uyanmasa Utuzdu (kaybetmek, yenilmek)'', ''Erkekle Kadın, Birdir Kardeştir; Meydanda Olmak, Hakkındır Hakkın, Türk Kadını Kalk, Türk Kadını Al Hakkını'',

''Türk Dilinde Medrese, Olmalıdır Herkese (medrese: okul, anadilinde eğitim hakkı)'',

''Azerbaycan Sağ Olsun, Lisani Azad Olsun (Özgür bırakılsın)''*

[3] **Surud-ı Hevadaran-ı Teraktor Azerbaycan dar Defa az Hukuk-e Zanan, {Azerbaycan traktör taraftarlarının kadın haklarını savunan marşı}**, 22.09.2019, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=3v6K6Y7oYJ8 ,16.01.2020.

[4] **Teraktor Tabriz Azerbaycan, {Traxtor 2 - 1 estil azin Tabriz Azerbaijan Turk dili 2},** 12.03.2010, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=b_m-_kaLl2Q ,16.01.2020.

* Abbas Lisani, defalarca Tutuklanan, halen de tutuklu olan bir milli aktivist.

Bunlar gibi, çevresel, dil, etnik, cinsiyet kökenli ayrımcılığa karşı dikkat çeken çeşitli sloganların yek-seda olarak atılması, bunların toplumun sosyal istekleri olduğunu ve bir hak olarak tanımlandığını vurgulamaktadır.

Bu süreç zarfında yakından izlenilen tutumlar, incelenen çeşitli haber kaynakları ve birebir görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda Traxtor'un sadece tek bir şehir veya bölgeye sığan, bir futbol takımı olmanın ötesinde bir görevi ve konumu olduğundan bahsedilebilir. Sosyal taleplerin dile getirildiği bir kamusal bir alan olarak tribünlerde atılan sloganların hak ve özgürlükler temelinde şekillendiğinin ve bu anlamda tribünlerin en geniş erişim mecrası olduğunun altını çizmektedir. Üstelik bu duygunun sadece Tebriz Şehri için geçerli olmadığını, Azerbaycan'ın bütün eyaletleri, Zencan, Erdebil* ile Tahran'da çokça yaşayan Türk kesim ile Türkmen bölgesi ve nihayet Kaşkay** Türklerinden gelen destekle birlikte var olduğunu söylemek gerekir. Bu birlikteliği vurgulayan pankartlara ilginç olarak, İran'ın Arap bölgelerinden de destek verilmektedir. Dayanışmaya örnek olarak Traxtorçulardan Kaşkaylara (Gaşgaiye Şiraz Takımı) ve Türkmenlere Mart 2019'da Türkmen Sahra'nın yaşadığı büyük sel felaketinin ardından geniş bir destek verilmesi gösterilebilir. Gerek etnik ortaklığı/birleşmesi, gerek de merkeze karşı bir tutum olsun, bu destekler karşılıklı olarak verilmeye ve sürdürülmeye devam etmektedir. Bu durumun, sosyal medya platformlarında çeşitli örnekleri mevcuttur.

İran'ın Arap bölgesi takımlarından gelen desteğin ise, yukarıda anlatılan merkez takımları dışında bir konuma itilen takımlara uygulanan sistematik ayrımcılığa duyulan rahatsızlığın dile getirilmesi anlamını taşıdığı söylenebilir. Bu çifte standart uygulamasına Traxtor maçlarının biri sırasında Tebriz Kanalının bir spikeri değinmiştir. Spikerin anlatımıyla, *her ne kadar bu iki stadyumdaki koşullar eşit olmasa bile* -Tebriz ile Tahran Stadyumları kastedilmektedir-, *Traxtor taraftarları tek başlarına İran merkez takımları sayılan İstiklal ve Persepolis'in her ikisinin toplamıyla, sayıca neredeyse eşittir*. Buna göre: ''*Merkez takımlarının derbisinde Tahran stadyumunun ikinci katı ücretsizdi, seyircilere ekstra kalacak çadırlar, kahvaltı, yiyecek ve içecek, ulaşım araçları gibi çeşitli imkanlar sunulmasına rağmen, Tebriz'de bu imkanların hiçbiri yok ve durumun tam tersinin de söz konusu olduğu söylenebilir."* Bu mukayesede hem eşit imkanların sağlanılmadığının altı çizilmekte, hem de eşit

* Zanjan, Ardabil
** Qashqai, Kashkay, Ghashghaei

olmayan bu duruma rağmen bu kadar taraftarın maçı izlemeye gelmesinin mukayesesi yapılmaktadır.[5]

Bu anlatımdan anlaşıldığı üzere tekrarlanan bir tavır olan ayrımcı tutum ve davranış biçimleri, merkez dışı takımların özellikle etnik azınlık konumunda olan veya o konuma mensup edilmekte olan kitlelerin birbirini desteklemesine yol açabilmektedir. İran genel siyasetine bakıldığında bu ayrımcı tavrın sadece futbol ve spor sahasında yaşanmadığı, özellikle sınır bölgelerinin bu durumun çeşitli örneklerine oldukça aşina olduğu söylenebilir. Örneğin Urmiye Gölü'nün kurumaya başlamasıyla tarım dışı ekonomik yol ve alternatiflere yönelmek gerekirken alternatif bir yolun pek de olmadığı görülmüştür. Bölge, başka yatırımlar ve yeterli derecede ekonomik desteğin olmadığı bir yer olduğundan çiftçilik bölge insanının canı ve hayatı anlamına gelmektedir.

Merkez dışı etnik çevrelere yönelik ayrımcılık konusunda İran ekonomisinde milli gelir ve sanayi motorunun dönmesi için oldukça önemli olan Güney'in zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Arap bölgelerinden bahsedilebilir. Su, atık su ve temiz hava gibi ciddi sorunlara ek olarak işsizlik, düşük işçi geliri, geçim sıkıntıları bakımından bölge değerlendirildiğinde, oldukça olumsuz bir durum göze çarpmaktadır. Huzestan İşçi Evi Genel Sekreteri G. Darvişi'nin deyişiyle ana sanayinin var olmasına rağmen, 900 binin üzerinde bir işçi nüfusuna sahip bölgede, insanlar iş ve refah olanaklarının olmayışından dolayı başka illere göç etmişlerdir. Bu göçlerin büyük bir kısmı Alborz Eyaleti'ne gerçekleştirilmiştir. Bölge Milletvekillerinin birinin aktarımına göre Eylül-Ekim 2012 verilerinde 45.025 nüfuslu* bir bölge şehri olan Susangerd'in 3-4 yıl öncesine kadar hastanesi bulunmamaktadır. 100 bin nüfuslu

---

[5] **Esteqlal-Teraktor, {Traxtor-Istiklal}**, 09.04.2011, 3.14 ile 4.07 dakikalar arası, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=MxP1o4WsRJU 16.01.2020.

* Nüfus bilgileri İran İstatistik Kurumu Site'sinden elde edilmiştir. Bkz: Seyit Lutfullah Hashemi, "Vijegiha ve Tehevvolat-ı Sahtar-ı Cemiyeti Ostane Huzestan, {Huzistan eyaletinin nüfus yapısının özellikleri ve gelişmeleri}", **İran İstatistik Merkezi**, 2013 (1392 h.ş.), pp.1-14, (Çevrimiçi) https://www.amar.org.ir/Portals/0/OST_INFO/06/Sakhtar_Jameiat_06.pdf ,10.07.2018. En son 2016'da yapılan istatistiklerde Susangerd şehri için verilen nüfus 51.431 kişi olarak bilinmektedir. **İran İstatistik Merkezi**, 2016 (1395 h.ş.), https://www.amar.org.ir/-سرشماری-عمومی-نفوس-و-مسکن/نتایج-سرشماری/جمعیت-به-تفکیک-تقسیمات-کشوری-سال-1395 ,10.07.2018**;** bir başka kaynakta aktarılan, bu şehrin Dasht-e Azadegan il merkez şehri olduğundan çevresiyle birlikte 120.000 kişiye tekabül etmektedir. Bkz: "Moerrefi-e Shehre Susengerd, {Susengerd Şehrinin Tanıtımı}", **Shebeke-e Etela Resani-e Dana**, 02.07.2016 (12.04.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.dana.ir/news/805269.html/-معرفی-شهر-سوسنگرد-خفاجیه , 04.05.2019.

Bavi gibi yerlerindeyse halen hastane bulunmamaktayken,[6] Ahvaz şehrindeyse yaz ve kış seyyar satıcılık yapan sayıca fazla genç bir nüfus[7] bulunmaktadır. Bu örnekler, doğal kaynaklar açısından zengin o bölge insanının sağlık ve refahının ne oranda ihmale uğradığının birer kanıtıdır.

Çeşitli etkenlere bağlı olarak günümüzde İran'ın birçok bölgesinde yaygınlaşan geçim sıkıntısı örneklerinden havza bölgesine tekrar dönülecek olunursa, Traxtor maçlarının siyasi önemine dikkat çeken başka bir konuya da değinilebilir. Traxtor- İstiklal* arasındaki bir maçta, Traxtor taraftarları Asker Selamı vererek Türkiye tarafından yürütülen Barış Pınarı Harekâtını desteklemiştir. Türkiye ile sınırını paylaşan İran'ın büyük bir bölgesinde gerçekleşen böyle bir destek eyleminin hem içeride hem dışarıda spor gündeminden daha fazla siyasi gündem oluşturduğu söylenebilir. Hatta Türkiye Cumhuriyeti Büyük Millet Meclisi'nde konuya atıf yapılmış ve bu destekten ötürü Traxtor taraftarlarına teşekkür edilmiştir.[8] Olayın ülke içindeki yankılarına bakıldığında ise, 7 taraftarın tutuklandığı ve 2 oyuncunun da sosyal medyadaki paylaşımlarından dolayı İran Futbol Etik Komisyonu tarafından maç mahrumiyeti cezasına çarptırıldıkları söylenebilir. Bu olay dışında Traxtor, Türkiye'ye yönelik bir destek olarak 24 Ocak 2020 tarihindeki Elâzığ depreminin ardından ''Türkiye Başın Sağolsun'' sloganı atarak Türkiye'nin acısını paylaşmıştır.[9]

İran Azerbaycan Türklerinin, komşusu Türkiye'ye sunduğu destek duruşunda olduğu gibi, son dönemlerde çeşitli etnik grupların bir nevi saha temsilcisi olarak

---

[6] "Moşkelat-ı Huzestan Peygiri ve Budce Mihahad Ne Siyasikari/Luzum-ı Hemayat az Maişat-ı Kargaran ba Tesvibe Gevanin-ı Hemayati, {Huzistan Sorunları için Bütçe ve Takip Gerekli, Siyaset Yapmak değil/ Koruyucu Yasalar Doğrultusunda İşçilerin Geçim Kaynaklarını Destekleme İhtiyacı}", **ILNA Haber Ajansı**, 12.01.2020, (Çevrimiçi) https://www.ilna.news/-بخش-استان-ها-853451/15-مشکلات-خوزستان-پیگیری-بودجه-می-خواهد-نه-سیاسی-کاری-لزوم-حمایت-از-معیشت-کارگران-با-تصویب-قوانین-حمایتی , 08.04.2020.

[7] "Moşkelat-ı Huzestan Peygiri ve Budce Mihahad Ne Siyasikari/Luzum-ı Hemayat az Maişat-ı Kargaran ba Tesvibe Gevanin-ı Hemayati, {Huzistan Sorunları için Bütçe ve Takip Gerekli, Siyaset Yapmak değil/ Koruyucu Yasalar Doğrultusunda İşçilerin Geçim Kaynaklarını Destekleme İhtiyacı}", **ILNA Haber Ajansı**, 12.01.2020, (Çevrimiçi) https://www.ilna.news/-بخش-استان-ها-853451/15-مشکلات-خوزستان-پیگیری-بودجه-می-خواهد-نه-سیاسی-کاری-لزوم-حمایت-از-معیشت-کارگران-با-تصویب-قوانین-حمایتی , 08.04.2020.

* Merkez destekli takımların biri.

[8] **Hemayet az Torkha-ye Azerbaycan-e Jonubi ve Hevadaran-e Teraktor der Mecles-e Torkiye, {Türk parlamentosunda Güney Azerbaycan Türkleri ve Traktor taraftarlarına destek}**, 05.11.2019, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=5lmF8L9qzXc ,16.01.2020.

[9] **İnstagram**, 27.01.2020, (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/B70pbRDlc6d/ , 02.02.2020

görev yapan etnik temelli spor takımlarına karşı bir tavrın sergilendiğinden bahsetmek mümkündür. Hangi sebepten olursa olsun, bölge halkının yakınlık beslediği Türkiye ve Azerbaycan gibi ülke bayraklarının Traxtor maç sahalarına götürülmesi, merkez tarafından ayrımcılığa işaret eden bir simge olarak algılanmakta ve sert biçimde karşılık verilmektedir. Ancak çeşitli dönemlerde Türkiye bayrağının yakılması örneği karşısında güvenlik güçlerinin seyirci kalması, Türkiye aleyhine gerçekleşen itirazlara izin verilmesi, "Ölüm Olsun Türkiye'ye" sloganlarının atılmasına alan tanınması, karşılaşan başka bir tutumdur.[10] Bu bakımdan, havzada etnik anlamdaki çeşitli dinamiklerin varlığının siyasi boyuttaki önemi, bu dinamiklerin çeşitli meselelerde gündem oluşturabilme kapasitesi, buna karşı ise merkezin değişkenlik gösterebilen tutumu izlenebilmektedir.

Bu bakış açısı dolayısıyla, son dönemlerde etkilerini arttıran etnik kökenli takımlara yönelik hassasiyet daha da artmaktadır. İçte yaşanan ayrımcılığa ek olarak gerçekleşen en son aşağılayıcı davranışlardan biri,[11] merkezin önemli takımı Perspolis taraftarlarının birkaçı tarafından, bir canlının oyuncağıyla bir video çekilip yayınlamasıdır. Bu gibi kırıcı, ayrıştırıcı girişimler Traxtor taraftarına karşı ilk olmadığı gibi öncesinde de çeşitli biçimlerde tekrarlanmıştır. Ancak geniş bir kitleye hitap eden bir etnik grubun, çeşitli dönemlerde açık bir şekilde saygısızlığa uğramasına karşı etkili ve önleyici bir mekanizmanın bulunmadığı görülmüştür. Bunlara rağmen, dünya çapında son yıllarda toplumsal hareketlenme alanında yaşanan değişim ve gelişimin etkisinin burada da kendisini göstermesiyle toplumsal tabanlı çeşitli girişim ve itirazların mobilize olduğundan bahsedilebilir.

Toplum içerisinde bütün alanlarda küçümseyici davranışların yaygınlaşmasına karşı, daha etkili bir eğitim politikası güdülebilir. Etnik-ırk, cinsiyet, din-mezhep gibi farklı kimliklere mensup toplumun bütün bireylerine karşı saygı, bütün kesimlerin eşit haklara sahip olduklarının benimsenmesi ve bu hakların korunması bir gereksinim olarak görülmeli ve yasalar tarafından güvence altına alınmalıdır. Böylelikle gerektiğinde önleyici tedbirler ile caydırıcı mekanizmaların devreye

---

[10]"Ataş Zadan-e Parçam-e Türkiye dar Şahrhaye Kordneşin-e İran" {Türkiye Bayrağının İran Kürt Bölge Sakinleri tarafından Yakılması}, **Aftab News**, 12.10.2019, (Çevrimiçi) https://aftabnews.ir/fa/news/615741/آتش-زدن-پرچم-ترکیه-در-شهرهای-کردنشین-ایران-عکس , 02.02.2020 ; "Parçam-e Türkiye zir-e Paye Kürthaye Sanandac", {Türkiye Bayrağı Sanandac Kürtlerinin Ayağının Altında}, **Dalfak**, t.y., (Çevrimiçi) https://www.dalfak.com/w/f5t1e/-پرچم-ترکیه-زیرپای-کوردهای-سنندج , 20.04.2020.

[11] **İnstegram**, 27.01.2020, (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/B70FlEZHpg_/?igshid=le7vu6xcgbfp_, 02.02.2020.

sokulması söz konusu olabilmelidir. Diğer birçok alanda olduğu gibi, spor alanında da bütün takım ve taraflara eşit mesafeli ve tarafsız bir spor yönetiminin eksikliği zaman zaman sıkıntılara yol açabilmektedir. Bu durumun toplumsal alandaki yansımasıysa sürmektedir.

Burada, bu takımın göl ile arasındaki ilişkide bir bağın varlığından bahsedilebilir. Yaklaşık 9 yıl Sipah-e Aşura'ya mensup takım, bölgenin önemli iş adamlarından olan Zounuzi ile el değiştirerek, bir yıl sonra 20.06.2019 (01.04.1398) tarihinde Traktorsazi-ye Tabriz, 20.06.2019 (01.04.1398) tarihinde ise Traktöre-e Azerbaycan ismini almıştır. İran'da yaşanan siyasal, kültürel gelişmeler, siyaset-futbol ilişkisi, spordaki özelleştirilmelerle birlikte yükselen ve güçlenen Traxtor taraftarlarının büyük çoğunluğu havza insanlarının oluşturduğu homojen yapıya mensuptur. Bölgede Şehrdari, Stil Azin gibi takımlar da var olmasına rağmen Traxtor, Urmiye Gölü ile birlikte bölgenin simgesi olmuştur. Havzaya ait iki varlık gibi hissedilen, iç içe örülmüş bir organik bağa sahip bu iki unsur birbiriyle ortak yönlere sahiptir. Örneğin, Traxtor'un varlığının mı Urmiye Gölü sorununun görünürlüğünü arttırdığı, yoksa Göl meselesine desteğin mi milliyetçi, çevreci ve taraftar kitlesini birleştirerek Traxtor için besleyici bir unsur mu olduğu sorusuna cevaben çeşitli yorumların olduğundan bahsedilebilir. Ama en yaygın yorum, Traxtor'un bir süre yaşadığı durgunluğun ardından üst liglere taşınarak başarılı bir takıma dönüşmesinin, o sıralarda çeşitli sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal nedenlerden dolayı yükselmeye başlayan merkez karşıtlığı ile eşzamanlı olduğundan bahsedilebilir. Özellikle üniversiteler öncülüğünde yükselen, ''Hamam Böceği Karikatür'' olayı gibi, resmi gazetenin Türk etniğine karşı aşağılayıcı tutumu ve ona karşı yükselen itirazlarda merkezi yönetimin bu resmi sayılan aşağılamaya karşı pek de etkili bir girişimde bulunmaması bölge üzerinde etkili olmuştur. Ardından gelen yıllarda, yine bu bölge ve orada yaşayan etniğin hayatını ciddi anlamda etkileyecek gölün kuruma meselesine karşı sessiz kalınarak kurtarılmasının geciktirilmesi toplum tarafından izlenmiştir. Daha sonra ise konuyu bir güvenlik meselesi kategorisinde değerlendiren Ahmedinecad hükümeti gibi yönetimlerin tutumu, havza insanını "bizim bizden başka dostumuz yoktur" psikolojisine sevk etmiştir. Bu doğrultuda bireysel veya küçük gruplar olarak sembolik şekilde göle su dökmek ve göl kenarında itirazlarda bulunmak gibi eylemlerin pek etkili olmayacağını kavrayan halk, sesini ve itirazını duyurmak için bir mecra, bir alan aramıştır. Ekonomik başarısızlıkların, kısa bir sürede 4 katına çıkan doların oluşturduğu piyasanın gerginliği, Ahmedinecad'ın ikinci dönem cumhurbaşkanlığı

seçimlerinde rakibi olan Mir Hüseyin Musevi'ye atılan oyların hesabının sorulması ve Yeşil Cümbüş ismiyle tanınan yeşilcilerin itirazları gibi siyasal iç gerginlikler her yerde yaşandığı gibi, Azerbaycan Eyaletlerinde de hissedilmiştir. Urmiye Gölü havzasındaki ekonomik sorunlar, eşit şekilde veya aynı değerler uğruna olmasa bile bu karmaşıklardan payını almıştır. Üstelik İran'ın en büyük gölü olan eşsiz bir doğa güzelliğinin kurumaya başlaması, yok olmaya doğru sürüklenmesi ve yaşadığı bölgeyi tehdit eden bir sorun haline gelmesine seyirci kalındığından, Traxtor maç sahalarında diğer birleştirici faktörlerle bir araya gelerek halkın sesininin duyurulduğu alana dönüşmüştür. Bu durumun yarattığı bir başka değişkenlik ise çekimserler ile kimisi Persepolis gibi merkez takım taraftarı olan havza insanının da Traxtor taraftarlığı etrafında birleştirmesinde etkili bir faktör olmuştur.

Burada anlaşıldığı üzere son değerlendirmede, havzanın iki önemli unsuru olan Göl ve Traxtor ikilisi, birbirini desteklemeye ve yaşatmaya çalışmıştır. Traxtor olmadan gölün kurumasına yönelik itiraz sesinin ne kadar duyulabileceği başlıca bir soruyken, bir başka konu da sivil toplum kuruluşlarının da benzer bir ilişki zincirinin içerisinde olmasıdır. Traxtorun varlığı, STK'ların görünmesine ve seslerinin daha gür duyulmasına ve en önemlisi uzmanlığı gölün kuraklaşmasıyla ilgiliyse, STK'lar için geniş bir çalışma alanının oluşmasına neden olmuştur. Göl için çaba gösteren STK'ların sayısında önemli oranda bir artışın yaşanmasına ek olarak bu kuraklaşmayı kendi lehlerine çevirmek isteyen STK'lar da ortaya çıkmıştır. Sıradaki kısımda çevre odaklı sivil toplum kuruluşlarına ilişkin detaylar değerlendirilmiştir.

4.1.2. Sivil Toplum Kuruluşları

Yerel çabalar kategorisinde eko-nasyonalist çevreler dışında kurumaya karşı çalışan bir diğer önemli yerel unsur, havzada aktif sivil toplum kuruluşlarından (STK) bahsedilebilir. Çalışma sırasında yakından görüşme sağlanan STK'ların birkaçının aktardığı üzere temel amaçları gölün kurumasına yönelik farkındalığın uyandırılması, kurumanın önlemesi ve merkezi yönetimle yerel arasında bir bağ oluşturarak gölün kurtulmasına ilişkin bir adım atmaktır. Bu kapsamda, havza şehirlerinden birinde faaliyet gösteren 3 numaralı STK örneğinin girişimlerinden özetle bahsedilebilir. Devamındaysa 1. ve 2. STK'larla gerçekleştirilen geniş çaplı görüşmeler aktarılacaktır.

3.STK'nın kuruluş amacı, çevre ve hayvan hakları ile birlikte sosyal, sanatsal-tiyatro türünden faaliyetleri de kapsamaktadır. Bu faaliyetler çerçevesinde, bir çevre meselesi olan Urmiye Gölü hususunda da girişimlerinin olduğu öne sürülmüştür. Göl bağlamındaki girişimlerde, ilk etapta 5 köy örneği seçilerek öğrenciler için okullarda, yetişkinler içinse köy kahvehanelerinde birtakım eğitim programları düzenlenmiştir. Bu programlarda, kuraklaşmanın nedenleri hakkında bölge halkına bilgi verilerek bu yönde bir farkındalığın uyandırılmasıyla su tüketimini düşürmeyi amaçladıkları vurgulanmıştır[12] (EK-56). Başka STK örnekleri olan Tebriz'de 1.STK ve 2.STK isimleriyle sahada aktif iki STK'dan bahsedilebilir. Çevre ve özellikle Urmiye Gölü'ne yönelik bakışları ile bulundukları çeşitli girişimler hakkında detaylı bilgi edinilmiştir.[13] 13 Ağustos 2017 tarihinde 1.STK ile gerçekleştirilen görüşmede, genel olarak STK'ların durumu, Urmiye Gölü özelindeyse yerel halkın tavrı ve itirazları ile gölün kurtarılmasının önündeki engellere ilişkin çeşitli sorular yöneltilmiştir.[14] Detaylara girmeden paylaşılması gereken bir tespitte, toplumdaki yaygın kanının tersine, STK çalışanları arasında kadın üyelerin daha aktif olduğu, aktivist ruhu daha çok benimsemiş üyeler olduğu izlenmiştir.

Genel anlamda yukarıda aktarılan soru başlıklarına yönelik 1.STK'nın genç bir üyesi, genellikle itiraz seslerinin bastırıldığından ve çeşitli nedenlerle itiraz eden insanların çoğunun tutuklanmasından dolayı, bu konuda da itiraz sesinin pek yükselemediğinin altını çizmiştir. Bu durumun başlangıcını, kendisinden örnek vererek "*ilk aşamada okullarda bu toplumun bir genci olarak bizim aidiyetimiz elimizden alınmıştır*", demiş ve ardından okullarda öğretilen derslerin içeriklerini eleştirerek "*tarih dersinin deformasyona uğraması (tahrif edildiği) bizi kimliksiz, aidiyetsiz bireyler olarak yetiştirmektedir.*'' ifadesinde bulunmuştur.

Aynı 1.STK'nın orta yaşlarında (1.Orta yaşlı) başka bir üyesi, itiraz kültürünün günümüzde olması gerektiğinden daha zayıf olduğunu belirterek bu durumu eleştirmektedir. Bu üyenin aktarımıyla, ''*bizim halkımızda meşrutiyet döneminde itiraz ve hak talebi daha güçlü olmuştur. O dönemdeki aileler yine şimdiki gibi can tehlikesi varken bile, çocuklarına bu ruhu aşılamışlardır. Bizler bunlarla kendimizi avutuyoruz*'' diyerek bir önceki arkadaşın pasif tutumunu bir yandan eleştirip diğer yandan bazı endişelerin canını sıktığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda okulların eğitiminin yanında

[12] Görüşme kayıtları arşivlenmiştir.
[13] Görüşme kayıtları arşivlenmiştir.
[14] Tabriz Şehri 1.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017.

aileler ve topluma düşen görevin altını çizmektedir. "*Örneğin kız çocuklarını okula göndermeyen medrese eğitimli insanlar, bu ülkenin tarihini değiştirebilmişlerdir. O dönemdeki okullar da ailelerin tam istediği değildi şimdi de değil. Ancak evler ve aileler çocuklarını daha fazla hak talep eden ve sorgulayıcı (مطالبه گر و حق طلب) bireyler olarak yetiştiriyordu.*"[15] Urmiye gölü özelinde, yerel halkın birleşerek medeni itirazda bulunması hakkındaki soruya, görüşme günü orada bulunan 4 üye, büyük ses getirebilecek ciddi bir girişime şahit olmadıklarını, olduysa da bunların küçük çaplı girişimler olduğu yanıtını vermiştir.

1.STK ile organik bağa sahip başka bir çevreci ve uzman-mühendis olan I.T.'nin aktardığı üzere, Kaveh Soda isimli bir fabrikanın* havzadaki faaliyetlerine Doğu Azerbaycan bölge köylerinden birisi itiraz etmiştir. Burada yerel halkın, gölün kurumasına ve kurumadan geriye kalan büyük miktarda tuz-ağır metal yığınlarının bir şirket eliyle yağmalanmasına ve satılmasına itiraz ederek, kefen giyip yürüyüş yaptıkları bilgisini aktarmıştır.[16] Bu iddiaya göre yabancı ortaklığı bulunan Kaveh Soda Fabrikası, göl sınırındaki farklı alanlarda havuzlar yaparak, suyun kurutulmasına sebep olmakta ve elde edilen tuz ile ağır metallerin çıkartılmasını gerçekleştirmektedir. Elde edilen tuz ve mineraller, cam ve deterjan gibi çeşitli ürünlerin yapımında kullanmak üzere yabancı bir firmaya/ortağa satılmaktadır. Bu işlemler sonucunda oluşan sanayi atık suyu ise bölgeye akıtılmaktadır. Kurtarma faaliyetleri kapsamında göl kenarında oluşturulan bir karantina alanında, yeni iklime uygun bitkileri yetiştirme faaliyetleri sürdürülmektedir. Bu sahada uğraşan bir bölge uzmanının aktarımıyla, adı geçen fabrika tarafından üretilen atık sular, bu bitkilerin bir kısmını kurutarak onlara zarar vermiştir. Bu bağlamda 1.STK çalışanlarına, girişimleri dolayısıyla bölge için ekstra bir tehdit oluşturan fabrikaya karşı yerel halkın itirazı sorulmuştur. Buna karşılık paylaşılan yorum aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

1.STK çalışanlarına göre, bu gibi itirazların daha çok milletvekili benzeri kişiler tarafından bir amaç uğruna tetiklendiğini söyleyerek bunun kendiliğinden yerel halkın insiyatifi olduğuna dair inancın düşük olduğunu vurgulamışlardır. Bu yoruma göre, yerel köy insanları henüz tam anlamıyla neler olduğunun farkında değildir. Diğer

[15] Tabriz Şehri 1.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017.

* Bu fabrika, faaliyet çerçevesi, yasal izinleri konusunda çevre alanında aktif STK'lar dahil pek bir bilgi ve belgeye ulaşılmamıştır. Yakından ilgili fabrika yetkilileriyle görüşen 2.STK çalışanlarının aktardığı bilgiler ileride yer almaktadır.

[16] Çevreci uzman-mühendis I.T. de dahil, Tebriz Şehri 3 çevreci-Aktivist ile görüşme, 12 Ağustos 2017.

yandan STK'ların, özellikle çevre hassasiyetli sivil toplum kuruluşlarının, daha fazla uzmanlık gerektiren bir bakış ile çevre sahalarına yönelmeleri yeni bir durumdur. Bu bağlamda 1.Stk'nın 2.Orta yaşlı üyesi "*STK'lar uzman bir bakış ve düşünce yapısının gerektirdiği bir açıdan bakmadıklarından ne kendi kendilerini geliştirmiş, ne de devlet tarafından bu konu düşünülmemiştir*," şeklinde görüş bildirmiştir. "*Örneğin Hindistan'da bir orman alanına ilişkin geniş bir literatür ve çeşitli kavramların varlığından bahsedilebilir. Mesela orman restorasyonu teriminin, orman geliştirme kavramından farklı olduğu meselesi orada kavranmaktadır.*", diyerek devam eden 1.Stk'daki 1.Ortayaşlı üye, "*Afrika'da bulunduğum sırada oradaki STK'larla görüşmeye gittiğimde Hintli aktivistlerin Afrikalı çevrecilerle ortaklaşa orman konusu üzerinde konuşup fikir paylaştıklarına şahit oldum. Biz İran'daki STK'lar olarak birkaç yıldır sadece, örneğin İran Çitası üzerinde daha belirgin bir şeyler yapmaktayız. Kendimizi güçlendirmek için pek çabalamamamız ve devletin de bu konuda yardımı dokunmamasına ek olarak İran'daki STK'lar için oluşturulan yapıdan kaynaklı bir korkunun varlığı, uzmanlaşmanın önünde engel oluşturmuştur.*'' Şeklinde meselelerin değerlendirmesini yapmıştır.[17] Ama bütün bu olumsuz koşullara değinirken, 1.STK üyeleri bir yandan da bir şeyler yapmak çabasında olduklarını, çizilen sınır ve yapıyı düşünüp, bütün alanları göz önünde bulundurarak faaliyet göstermeye çalıştıklarını öne sürmekteler. Bunlara rağmen, ''*örneğin her ne kadar uzman olmasalar da hayvanlar alanında çalışan arkadaşlar, yine uzmanlık alanları olmayan başka diğer konulara da el atarak destek vermek durumunda kalmaktadırlar."* STK çalışanlarının enerjisinin bu şekilde dağılmış olduğunu ve bundan dolayı istenilen sonucun elde edilememesi eleştirilmiştir.

Bu gelişmelerden ayrı olarak ele alınamayacak olan göl konusunda, başlangıçta STK'larda uzman bakışının eksikliği, devamındaysa sistem tarafından hatalı yönetim ve bilgi eksikliği gibi faktörlerin de etkisiyle pek başarılı bir yolun kat edilmediğini vurgulamaktadır.

Ayrıca, STK'ların yerel bölgeye giriş yollarını -ve güven oluşturma- tam olarak bilmediğinin altı çizilmiştir. Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti'nin Kültürel ve Sosyal Komitesi de benzer durumdan ötürü eleştirilmiştir. İlgili komitenin, bölge köylerini tek tek dolaşması gerektiği, o bölgelerdeki örneğin en iyi ekim ürünün tespiti, toprağın dinlendirme süresinin belirlenmesi gibi konuları oradaki köy halkından öğrenmesi

[17] Tabriz Şehri 1.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017, Orta Yaşlı STK Üyesi,

gerektiği üzerinde durulmuştur. Bölge halkının mirası olan bu bilgileri öğrenerek, o bölgeye en uygun olanın, kuşaklarca aktarıldığı biçimde uygulanmaya çalışılmasının gerektiği savunulmuştur. Bu tespitle birlikte, köylülere yukarıdan, merkezden veya yurtdışından sunulan ödevlerden ziyade, köylünün en doğrusunu bildiği yöntemin, en işine yarayan ve kolayca benimseyeceği yöntem olacağının altı çizilmiştir. Bu yaklaşımdan doğan güven ilişkisine de dikkat çekilmiştir. Bu yoldaki başarıyı katlayan unsur olarak dış öğütlerden ziyade, bölge insanında olmayan ve ihtiyacı olduğu gerekli ek malzeme ve araçların sağlanmasının en büyük destek olabileceği üzerinde durulmuştur. Kabaca, köy halkının dinlenmesi yoluyla onlara yönelik en uygun tedbirin geliştirilmesi, izlenilen politikaların benimsenme oranını atrttıracağının altı çizilmiştir.

STK'lar, gölü kurtarma yetkililerinin köy edebiyatına pek aşina olmadıklarını belirtmiştir. ''*Gölü Kurtarma Heyeti, havza köylerinde gerçekleştirdiği toplantılarda köy halkını, köy muhtarının evi, cami gibi yerlere toplayıp yukarıdan bir bakışla kurumanın olumsuzluklarını aktarıp -şöyle kuruyacak, şu şekilde meyveler ürünler azalacak, bu biçimde hastalıklar artacak vb.- aktarıldıktan sonra toplantıyı bitirip, insanları umutsuzluklarıyla baş başa bırakarak bekleme ve soru cevap olmaksızın oradan ayrılmaktadırlar. Köy halkı belki sizin vereceğiniz bilgileri bilmekte ama size aktarmak istediği işe yarayacak başka bilgilere de sahip olabilmektedir*." Böylelikle köy halkına yönelik yakından bizzat yaşadığı sorunları tekrarlamanın bir yararı olmayacağı meselesidir. Yerel topluma girişte, o toplumun ihtiyacına yönelik bilgilerin aktarılmasının daha verimli bir girişim olacağı kanaati öne sürülmüştür. Bölge halkının tecrübesi olmadığı, kuraklaşmadan dolayı oluşan göç ve göçün doğurabileceği sıkıntılar, şehir hayatındaki zorluklar, ekonomik, sosyo-kültürel yönlerdeki zarar ve sıkça yaşanan olumsuzluklar üzerinden bir anlatımın daha yararlı olacağı öne sürülmüştür. Bu yaklaşımın, yerelde bölgeyi sahiplenme duygusunu daha da arttırabileceği gibi, kurtarmaya yönelik farkındalığı arttırabilme kapasitesine de sahip olduğu görülmektedir.

STK'ların eleştirdikleri çeşitli konuların gerçeklik payı oldukça yüksektir. Zira köyden göç etmiş insanların, kendilerini şehir hayatında ekonomik olarak ayakta tutacak bir gelirlerinin olmaması durumunda, yaşam alanlarının daha da daralacağından bahsedilmelidir. Şehir hayatına uygun bir meslek ve gelire sahip değillerse, sosyo-kültürel adaptasyon süreci ve ne tür sıkıntılarla karşılaşabilecekleri hususunda bilgi sahibi olurlarsa, göç meselesini daha ciddi biçimde kavrayabilirler.

Kendi köyünde eşit haklara sahip, eşit bir vatandaşken göç ettikleri yeni bölgelerde marjinalize olarak; hakları, sağlığı, önemi, sosyal konumları tartışmalı duruma gelmektedir. Bu kişilerin ‘‘*şehir imkanlarından pek yararlanamayışı, sürgüne benzeri bir durum yaşamaları ve durumlarının pek de gelecek vadetmemesi*” kuvvetle muhtemeldir. “*Bu ailede büyüyecek çocuğun da parlak bir geleceğe sahip olması ne yazık ki sıkça yaşanan bir durum değildir. Aile ne şehirlidir ne köylü*.’’[18] Görüşmede aktarılan bu açıklamalar göç hakkındaki yorumların bir özetini oluşturmaktadır. Bu alanda çalışan pek çok araştırmadan elde edilen bilgiler doğrultusunda zorunlu göç durumlarında, adaptasyon sürecinin başarılı geçtiği örneklerin sayısı çok fazla olmamaktadır. STK yetkilisinin ifadesiyle, bu gibi durumların yerel halka aktarılmasının, köy halkının belirsiz bir gelecektense, yardım elinin uzatılmasıyla içinde yaşadığı bölgeyi sahiplenmesi daha çok tercih edilmelidir.

Bir diğer husus olarak, Gölü Kurtarma Heyeti’nin sunduğu rakamlara pek takılmamak gerektiği üzerinde durulmuştur. 1.STK’nın 1.Ortayaşlı üyesinin ifadesiyle, “*örneğin göle akan sular, nehir yatakların temizlenmesi, yolu tıkayan katmanların temizlenmesi ve bu yolda harcanan bütçeden bahsedildiğinde, bu nehirden akacak olan suyun ve o suyun akmasına karşılık harcanacak bütçenin ne kadar olacağı soruları sorulmalıdır. Çünkü olmayan bir su, nasıl akacaktır?*’’ ifadesiyle konuya ilişkin uzman bir bakışın eksikliği ve hesaplanmalardaki rastlanan hatalara dikkat çekilmiştir.

Diğer yandan sistemsel sıkıntıların yol açtığı, şeffaflığın olmamasından kaynaklanan zorluklardan bahsedilmiştir. Köy halkıyla yetkililer arasındaki mevcut güven problemi ile STK’lar gibi kurum ve kuruluşlar ile gölü kurtarmada karar verici yetkililer arasındaki güven problemleri mevcut bir başka endişedir. 1.STK’nın genç üyesinin söz ettiği gibi, detaylara inildiğinde şeffaf olmayan bir yapı ile karşılanmaktadır. Hatalı yönetim sonucunda, bir iş için ayrılan bütçenin büyük kısmı çeşitli biçimlerde harcanarak, neredeyse %10’unun kullanması gereken asıl amaç için ayrılmakta olduğuna işaret edilmiştir. Bu doğrultuda, “*eğer sadece iki köy örneğinde, teknik, tarım, kültür, sosyal, ekonomi gibi alanlarda doğru bir planlama ve yol haritası çizilmiş olsaydı, kurumaya rağmen insanlar göç etmemiş, geçim yolları sağlanmış olsaydı başarılı bir adımın atılmış olduğu ve bütçenin asıl konulara harcandığı düşünülebilirdi*[19]” şeklinde aktarılmıştır. Ancak bu yönde tamamlayıcı ve olumlu bir

[18] Görüşülen 3 STK’nın üzerinde durduğu ortak bir hususdur.
[19] 1.STK’nın gneç üyesiyle görüşme

adım görülmemektedir. Birbirinden kopuk ve bağlantısı olmayan hareketlere şahit olup, bu dağınık girişimlerden pek bir şey ummamak gerektiği vurgulanmıştır.

Havzada çevre alanında aktif STK'ların ortak mobilize edici adımlarınan bahsetmek anlamlı olacaktır. Batı ve Doğu Azerbaycan çevre kuruluşlarının birkaçı ortak bir faaliyet olarak, 2018 (1397) yılı Dünya Günü'nde* gölü kurtarmaya olan umudun geri dönüşü, su kaynaklarının %40 az tüketilmesi sloganıyla, göl çevresindeki çöp ve atıkları toplama, çevreyi temizleme ve birleşerek bir farkındalık yaratma girişiminde bulunmuşlardır.[20]

Bunlara ek olarak, olumlu girişimler çerçevesinde STK'lar tarafından atılan başarılı adımlarından bir diğeri ise, çevresinde bir güvenlik çemberi oluşan gölün, az da olsa bu çemberden çıkmasını sağlayabilmek olmuştur. Güvenlik kaygısının azaldığı bu ortamda, göl ile ilgili çeşitli filmlerin yapılması, fotoğraf, video sergilerinin gerçekleşebilmesine imkan tanıyan hareketlerde sivil kuruluşlarının çabasının önemli yeri vardır. Ancak, Tebriz'deki 1.STK'dan 1.Ortayaşlı aktivist, nedenini bilmemekle birlikte ''*bu sıralar yine bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bir güvenlik tuzağına doğru gidildiğinin*'' altını çizmektedir. Bu çalışmada olduğu gibi, yaşamsal konuların belli bir aralıkta izlenmesi, sorunun seyrettiği süreçteki iniş çıkışların takibi ve olayların kavranmasında, mevcut tutumların belirgin bir şekilde ortaya çıkışının takibi gibi hususlarda çalışmayı daha zevkli kılmakla birlikte, bir artı puan sayılmaktadır.

Aktarılan bu endişeye bakıldığında, bir konunun güvenlik meselesi gibi algılanmasını gerektiren kararların alınmasında ülke iç dinamikleri ve/veya dış etkenlere bağlı değişkenlikler belirleyici rol oynamaktadır. 13 Ağustos 2017'deki görüşmelerde dile getirilen bu endişe, 25 Temmuz 2017 tarihinde, Meclis Güvenlik Konseyi ve Dış Politika Komisyonunun havza eyaletlerinden birine bir sefer düzenleyeceği haberine rastlanmaktadır. O sıralarda görüşülen yerel yetkili ve kurumların birçoğu tarafından üzerinde durulan bu haberin önemi dikkat çekicidir. Bu ziyaretin güttüğü amaçlar; havza şehirlerinden olan ve kurumadan özellikle ekonomik anlamda etkilenen Salmas Şehri ile Türkiye arasında bir ortak pazarın açılması, bölgede mevcut su krizi, İran-Türkiye-Azerbaycan-Irak arasındaki çeşitli boyuttaki

---

* The Earth Day (22 April/Nisan).

[20] **"**Paksazi-ye Savahel-ı Deryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü Sahillerini Temizleme}", **IRNA News Agency**, 12.05.2018 (22.02.1397 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.irna.ir/news/3630222/پاکسازی-سواحل-دریاچه-ارومیه , 02.02.2020.

ilişkilerin yürütülmesi ve çeşitli ortaklıklar, sınırların ve pazarların en son durumun 'tahlili', Batı Azerbaycan Eyaleti'nin Güney şehirlerinde sınır muhafızlarının durumu gibi konulardır.[21] Bu haberde de yer aldığı üzere bir yandan havzadaki su krizi oldukça önemli görülmekte, diğer yandan komşu ülkelerle işbirliği ya da rekabet ortamlarından hangisinin süreceğine ilişkin dış belirsizliklerin var olması konunun güvenlikleştirilmesinin sebeplerinden olduğu tahmin edilmektedir. Aynı dönemlerde Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)[22] kapsamında yapılacak barajın İran su krizini daha da olumsuz yönde etkileyeceği türünden konuşmalar, hemen hemen her mahfilde ele alınmaktaydı.

Bunlara ek, Traxtor maçlarından gelen itiraz sesleri, STK'lar ve çevrecilerin çabalarının bir sonucu ve dönemin vazgeçilmez bir siyasi gereksinimi olarak Urmiye Gölü konusunda oluşan nispi bir yumuşamadan bahs edilebilir. Bununla birlikte, göldeki geniş çaplı kuruma ve kurumanın yol açacağı sonuçlarının daha geniş bir kitle tarafından kavraması, herkesin bu konuda sesini duyurabilmesi, fikrini söylemesi, su krizinin artarak devam etmesi de bir yandna sürmektedir. İlaveten Ruhani'nin yaklaşık iki ay öncesi ikinci dönem cumhurbaşkanlığı koltuğunu kazanması, ancak göl hakkında 4 sene öncesinde verdiği sözler doğrultusunda gözle görünür bir ilerleme kaydedilmediği türünden çok etkenli bir atmosferin olması, bir güvenlik ortamına geri dönüşte etkili nedenler sayılabilmektedir.

Diğer yandan, alışagelmiş bir davranış biçimi olarak İran'da da sisteme ve iktidara karşı, sistemin gücü veya meşruiyetini sorgulayacak herhangi bir konu üzerinden toplumsal bir entegrasyon ve birleşme sağlandığı zaman, meselenin çözümü yerine, ilgili konu güvenlik çemberi altında kısıtlanmaya doğru yol alabilmesi çokça yaşanmaktadır. Toplum tarafından önemsenen ve bir çözüme kavuşması beklenen, ancak bir veya birkaç yönüyle yönetimi sorgulayacak konular olduğunda bu gibi davranışlar veya daha sert çıkışların sergilenmesi 'alışılmış' bir durumdur. Örneğin 15 Kasım 2019 tarihinde benzinin bir gecede 3 katına çıkması kararının hemen ardından dini lider tarafından bu fiyat artışının onayladığına dair açıklamanın

---

[21] "Teşrih-e Cüziyat-e Sefer-e Komisyon-e Emniyet-e Melli ve Siyaset-e Harici Mecles be Azerbaycan-e Garbi,{Parlamentonun Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu'nun Batı Azerbaycan ziyaretinin ayrıntılarını açıklayın}", **ISNA News Agency**, 25.07.2017 (03.05.1396 h.ş.), (Çevrimiçi), http://www.isna.ir/news/96050301658/تشریح-جزئیات-سفر-کمیسیون-امنیت-ملی-و-سیاست-خارجی-مجلس-به-آذربایجان, 20.04.2020.

[22] **GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP ve Tarım**, (Çevrimiçi) http://www.gap.gov.tr/tarim-sayfa-15.html , 20.04.2020.

gecikmeden gelmesine karşı oluşan itirazlar şiddetle bastırılmıştır. İtirazcı halka karşı hükümet tarafından ne olursa olsun geri adım atılmaması ve 'kaleyi teslim etmeyecek tutumun' sergilenmesi bu örneklerden biridir. Bir diğer örnekte, İranlı kadınların giyinme özgürlüğü ve zorunlu başörtüsü meselesine dair talep ve itirazları gündem oluşturup, daha fazla kadın tarafından talep edildiğinden bu yana, hükümet konuyu daha sert bastırmaktadır. Öncesinde de suç sayılan bu davranış para cezası olarak ödenebilirken, son yıllarla artan farkındalık ve itirazlarla birlikte daha ağır bir yaptırımla karşılaşılmaktadır. Örneğin Tahran metrosunda başörtüsüz olarak diğer kadınlara çiçek verdikleri için yakalanan kadınların, 15-25 yıl arasında hapis cezalarına çarptırılması söz konusu olmuştur.

Kişisel hak ve özgürlüklere karşı mevcut durumun yanısıra, İran'ın petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından yüksek bir milli gelire sahip bir ülke olmasına rağmen özellikle son dönemlerde işsizlik oranları, beyin göçü, çocuk işçileri, atık gıdalardan beslenen vatandaşları, evsiz kesimin mezarlıkları ev gibi kullanması gibi durumların artışı ile[23] karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Yaşanan bu duruma karşı iktidarın sessizliğinin sorgulanması gayet anlaşılır bir durumdur. Bu gibi durumlara yönelik sivil toplum hareketliliği ve meselelerin dile getirilmesi, daha önce verilen örneklerdeki gibi yönetim tarafından çoğunlukla ülkeye karşı işlenen bir suç olarak algılanabilmekte ve keyfi biçimde bastırılmaktadır.

Bu araştırmanın konusu olan Urmiye Gölü meselesi, havza halkı için bir ekmek meselesidir. Bir gecede 3 katına çıkan benzin fiyatları, başörtüsü ve giyinme özgürlüğü gibi haklı talepler kadar önemli ve dikkate değerdir. Ülke çapında süren diğer ekonomik-sosyal vb. sıkıntılardan payını alan ve bu sorunlara ek olarak bölge insanının her alanına dokunan bu göl meselesi, insanların sadece geçmişindeki unutulmaz anılarını değil, geleceğini, gelirini, sağlığını da büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu endişe verici durum, havzadaki her bir birey için geçerlidir ve aynı zamanda itiraz için haklı bir sebeptir. Ancak, bu sorunla ilgili olarak hesap sorulması bir alışkanlık haline gelirse, devamında çeşiti talepleri olan bir toplumun güçlenmesi endişesi de yönetim tarafından hissedilebilir. Örneğin Güneydeki petrol ve doğal gaz rezervelerinin yanısıra havzadaki zengin "Süngün Bakır Madenleri",

[23] İran sosyal sorunlar çerçevesinde bir terim olarak yaygınlaşan Gur-Haban (گور خوابان), Türkçedeki kelime karşılığı Mezarlarda Uyuyanlar anlamına gelmektedir. Bkz: Padide-ye Cedid-e Gur-Habi be Caye Karton-Habi, **Sarkhat**, Ocak 2017 (Dey 1395 h.ş.), (Çevrimiçi), https://www.sarkhat.com/fa/news/142195563/ ,20.02.2020.

“Tekab- Zarshuran Altın Madenleri” gibi alanlardan çıkartılan ürünlerden elde edilen gelirin nasıl ve nereye aktarıldığına dair sorular ile altınların yerini alan siyanürün bölgeye verdiği zararlara yönelik çevresel endişelerin varlığına ek olarak ekonomik, sosyal, kültürel anlanlarda da esap sorulması beklenmektedir. Bu yüzden halka öncelik tanıyan bir anlayışın ve yönetim alanlarındaki eksikliklerin giderilmesi yerine ne yazık ki, çeşitli alanlardaki kısıtlamalar ve bastırılmalara şahit olunmaktadır.

Burada ifade edilen çeşitli bağlamlarda, farkındalığı daha yüksek, çeşitli alanlarda faaliyet sürdürebilen ve devlet ile toplum arasında önemli bir araç sayılan STK’ların aktif rollerinin önemi ortaya çıkmaktadır. İran Sivil Toplum Kuruluşları hakkında aktarılacak bir değerlendirmede, gölün çevresindeki her köyün yerel halk ve dinamikleri farklılıklar gösterebildiği gibi, çeşitli şehirlerde STK’lar ve onlara karşı yönetimlerin tutumunda da farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu çalışma boyunca elde edilen tecrübede, benzer kurum ve kuruluşların farklı şehirlerde farklı tavırlar sergileyebildiği izlenmiştir. Örneğin Tahran’daki kurumlardan kaynak elde etmenin nispeten daha kolay olduğu, yapılan görüşmelerde sorulan sorulara daha şeffaf ve net cevaplar alabilirken, havzaya doğru gelindiğinde bu tavırlar daha muhafazakâr, daha tutucu olmuştur.

STK faaliyetleri açısından Tahran ve Tebriz mukayesesinde Tahran’daki faaliyetlerin daha geniş çaplı olduğu söylenebilir. Ancak sadece şehir büyüklüğü kuralından bağımsız olarak, bu süreçte bazı istisnalardan da bahsedilebilir. Örneğin Fars Eyaletinde müthiş bir hareketlilik ve olumlu adımlar, sayıca artan STK’lar ve hareketlilik izlenirken, Tebriz’de bu durum pek de parlak sayılmamaktadır. Burada en belirleyici faktör, şehir ve eyalet yönetimi ve karar verici organlarının tutumudur. Bu gibi kuruluşlar, STK rollerine, sivil toplum ve sivil faaliyete ilişkin ne kadar aşina ve yakın bir tavır içerisindeyse sivil toplum kuruluşları bir o kadar yol katedebilmektedir.

Urmiye Gölü gibi çevre meselesi de aynı seyirden müstesna olmamaktadır. Bir STK çalışanının aktarımına bakılırsa, yerel halkla ilişkilerin sağlanması için Urmiye Gölü Kurtarma Kurumunun oluşmasında da bizzat yer alan bir STK’dan, kurtarma kurumuyla halk arasında aracı olması istenip bu bağlamda, kültürel ve sosyal merkezin oluşması kararlaştırılmıştır. Ancak söz konusu STK’nın bu yöndeki temel ihtiyaçları dahi karşılanmamış oldukça acemi bir şekilde sürecin engellenmesi yaşanmıştır. STK’ya işlerini yürütebileceği, aynı zamanda bölge insanının sıkıntılarını paylaşabilmek için gelebileceği, gerektiği durumlarda köy halkını bilgilendirme

toplantılarının gerçekleşebileceği bir mekanın dahi tahsis edilmediği aktarılmıştır. Aslında bu basit örnek, uygulamaya yönelik daha karmaşık ilişkilerdeki sıkıntıları, sivil toplum kuruluş yapısına yabancılık ve bütçe kullanımındaki yetersizliğin açık bir göstergesidir. Başka bir örnekte, belediyelerin yetki alanındaki sivil toplum kuruluşlarının yapacakları işlemler olan alacakları bütçeye dair mevzuat gibi konular, sosyal ve kültürel faaliyetler çerçevesi kapsamında yer almaktadır. Ancak buna rağmen, uygulama aşamasına gelindiğinde bu sistemin nasıl çalışacağı konusundaki belirsizlik, sistemin daha oturmadığının bir diğer kanıtıdır.

Tezin bu aşamasında, çalışma doğrultusunda bağlantı kurulan Tebriz merkezli göl meselesinde aktif olan 2.STK'nın üyeleriyle gerçekleşen görüşme ve elde edilen bilgilere odaklanılmaktadır. İlgili STK'ya, genel olarak sivil toplum kuruluşlarının göl için neler yaptıkları, bölge STK'ları arasında bir birlikteliğin olup olmadığına dair sorulara cevaben, STK'lar arasındaki bağların kopukluğu öncelikli olarak eleştirilmiştir. Bir üyenin ifadesine göre, Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde çevre alanında faaliyet yürüten yaklaşık 11 STK vardır ve bunların her birinin kapıları tek tek defalarca çalınmıştır. STK'lara "Urmiye Gölü konusunda bütün STK'lar bir olup, birlikte bir bağ oluşturabilmiş olunsaydı, bu alanda daha olumlu adımlar atılabileceği", vurgulanmıştır. Ancak bu işbirliği çağrısının pek yanıt bulamadığı, zira ''*bir takım STK'ların sadece nerede, nasıl bir proje ile plana dahil olabilir, ne kadar bütçe-gelir elde edebilir amacı güttüğü*'' aktarılmıştır.[24] İş birliği kurma çabası sonucu bir STK'dan alınan cevapta, Urmiye Gölü meselesinin artık moda (gündem) bir konu olmadığı bakışının üzücü olduğu ayrıca aktarılmıştır. Dolayısıyla, bu sahada pek işe yarar bir birliktelikten bahsetmek mümkün değildir. Yaklaşık 7 yıldır faaliyetini sürdüren 2.STK'nın asıl amacının, çeşitli konularda devlet ve toplum arasında bir tür barış köprüsünün kurulması ve bir etkileşim sürecinin oluşması için aracı rolün üstlenilmesi olduğu aktarılmıştır. STK üyelerinin kendi aktarımıyla[25]:

"*Bizim faaliyete başladığımız zaman çok daha karanlık günlerdi. Ruhani'nin ilk yıllarında bile göl meselesi siyasi bir tabuydu ve nerde konuşursak üzerimize bir etiket -siyasi olarak fişlenme- yapıştırılmaya çalışılıyordu. Ancak biz temel amacımız peşinde ilerleyerek, bunlara aldırmadan yolumuza devam ettik.*"

[24] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017
[25] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

İfade edilen bu karanlık dönemde, sözü geçen diğer bütün STK'ların işbirliği girişimlerinde bulunmaması da ayrıca eleştirilmiştir. Zira eğer bu birliktelik oluşmuş olsaydı, yaratılan büyük bir farkındalık hareketi ekseninde bütün eksiklik ve olumsuzluklara rağmen gölün bugün olduğundan çok daha iyi durumda olabileceğinin altı çizilmiştir.

2.STK'nın üyelerinin büyük çoğunluğunun özel işyerlerine sahip oldukları, kendilerine sağladıkları bütçeyle, gerekli durumlarda işlerine ara verip Urmiye Gölü meselesinin takipçisi olduklarının altı çizilmiştir. Bu doğrultuda Kurtarma faaliyetlerine ilişkin Meclise, Çevre Fraksyonuna, Kelantari ile görüşmeye gidilmiştir, Cumhurbaşkanlığına bir ve dini lidere iki defa mektup yazılmıştır. 2014 yılı boyunca Doğu Azerbaycan Eyaletinde Eyalet Valisi, yetkili Siyasi-Güvenlik Vali Yardımcıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Bütün bu görüşmelerin sonucunda göl üzerinde mevcut siyasi tabunun kırılmasını amaçlandıkları aktarılmıştır:[26]

''*Çok kuvvetli bir ihtimalle bunu söyleyebilirim, devlet (hükümet) göl için barajları açmak ve göle su aktarmak konusunda pek bir plan çizmemiştir. Planının sadece araştırma temelli olduğu, sonucuna bakarak bir tür deneme-hata yoluyla bir şeyler yapmaya çalıştığı görülmüştür. Ancak bizim yaptıklarımız neticesinde hem birkaç barajdan bir miktar da olsa su aktarımı yapıldı. Hem de ikinci bir faaliyet olarak göle su aktarımı için Horhor (Khorkhor), Simine Rud ve Zarrine Rud isimli nehir alanlarında kanallar inşa edildi.*''

Aktarılan bu girişimler sonucunda, ilk olarak kış mevsimindeki yağışlardan toplanan su ile birkaç baraj suyunun toplamda 2 milyar m^3 olmak üzere bir kısmı, 20.11.2015 (29.08.1394 h.ş.) tarihinde Urmiye Gölü'ne akıtılmıştır. Bu su aktarımında 2.STK üyelerinin giriştikleri farkındalık yaratma girişimlerinin büyük payı olduğu iddia edilmiştir. Ancak bir süre sonra bu STK'da çalışan bireylerin bir kısmı, yetkililer cephesinde kimsenin bir şey yapmayacağı ve STK'ların sesinin duyulmadığı endişesine kapılmıştır. Bu süreç ve faaliyetlerin önemsizmiş gibi görünmesine yol açan davranışların da etkisiyle, kimi STK çalışanlarının da umutsuzluk ve hareketsizliğe kapıldığı belirtilmiştir. Bu hareketsizliğin 2016 yılında (1395 h.ş.) göle herhangi bir suyun aktarılmamasıyla sonuçlandığı vurgulanarak durum eleştirilmiştir:[27]

[26] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme, 1.Orta yaşlı Üye, 13 Ağustos 2017
[27] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

"*Eğer öncesinden düşünülüp tedbir ile hareket edilmiş olsaydı, önceki dönemlere kıyasla iyi bir yağış da alan bu yıl, zaman zaman rastlanan aşırı yağışlardaki sular yönlendirebilir, göle bir can suyu ulaştırılmış olurdu. Hem bu vesileyle aşırı yağış da kimi yerlerde su baskınına dönüşmezdi, evlere ve köylere zarar vermesi de engellenmiş olurdu*."

Burada bir değerlendime yapılırsa, aslında 2.STK çalışanlarının da üzerinde durduğu gibi, olumsuz bir olgu veya olaya karşı, merkez tarafından izlenilen normalleştirme politikası doğrultusunda ikinci adımda o olayı önemsizleştirme-unutturma sürecine doğru götürme çabası alışılmış bir davranıştır. Ancak merkezin bu tutumuna karşı STK'ların tam olarak o noktada devreye girmesi, bir hareketlilik alanının yaratılması, bu alanı genişletilmesi adına bir baskı kolu oluşturması, beklenen amaca ve istenilen talebe erişim konusunda önem arz etmektedir. Özellikle literatürde de bahsedildiği gibi, sosyal hareketler anlamında kolektif eylem algısıyla hareket etmenin bu süreçte doğuracağı olumlu etki, Urmiye Gölü'ne akacak olan suyu arttırabilirdi. Çevre ve benzeri alanlarda aktif sivil toplum kuruluşlarından beklenen, bir konu üzerinde uygulanan normalleştirme, olumsuz durumun kabullenilmesi/zorunlu kılınmasına karşı sessizliğini bozması, alternatif çözümler araması, yaratıcılığını ortaya koyması gibi yeni hareketlilik alanları yaratmasıdır. Böylelikle konunun sessizliğe gömülmesini engellemek, sahadaki canlılığı koruyarak olumlu bir sonuç elde etmek gibi faaliyetler bir anlamda STK'ların var oluş motivasyonu ve etkili davranışları arasında sayılabilmektedir. ''Biz bir STK olarak yaşamaya çalışıyoruz, bu da kimse üzerinde bir hak iddiası değil; bizim, kendimiz, bizi yaratan ve kâinatımızla olan ahdimizdir."[28]

Hükümetin göl ile ilgili STK'lara yönelik maddi destekleri hakkındaki soruya, araştırma çerçevesinde görüşülen STK'lar ''*biz hiçbir zaman bir yardım almadık, almayacağız da*'' vurgusu üzerinde durmuştur. Nitekim sırf bu amaçla kurulan bazı STK'lar da eleştirilmiştir. Konunun devamında sosyo-kültürel kategorideki faaliyetler, yerel halk ve köylerde verilen eğitim, toplantı salonları, uzman konuşmacılar, gerektiğinde uzman psikolog eşliğindeki faaliyetlerin masraflarına ilişkin planlamaların nasıl yapıldığına ilişkin soru sorulmuştur. Bu doğrultuda JICA* kuruluşunun ismi talaffuz edilmiştir.

[28] Tabriz Şehri 2.STK 2.Ortayaşlı Üye ile Görüşme,13 Ağustos 2017

* Japan International Cooperation Agency

Japonya'ya ait Uluslararası İşbirliği Ajansı olarak, gelişmekte olan bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasını, toparlanmasını veya ekonomik istikrarını destekleyerek uluslararası işbirliğinin geliştirilmesine, Japonya ve küresel ekonominin sağlam gelişimine katkıda bulunmayı amaçlayan bir kuruluştur.[29] Bu kurum, İran'da önceden çevre ve enerji odaklı birçok konuda işbirliği yaptığı gibi Urmiye Gölü alanında da faaliyet yürütmektedir. 2.STK'nın aktardığı üzere JICA tarafından ilgili masrafların üstlenilmesi ve bu alanda kurtarma faaliyetlerinin bir kısmının yürütülmesi, İran Sulak Alanlar Ulusal Ofisi ve İran Çevre Kurumu'nun, STK'larla imzaladıkları projeler ile işbirliğiyle yürütülmektedir. JICA ile ilişkin daha kapsayıcı anlatım, Uluslararası Duyarlılık kısmında ele alınmaktadır. Ancak 2.STK'nın burada bir eleştirisini aktarmak yerinde olacaktır. Onlara göre "milyonların aktarılacağı yere, herkes gelir. Önemli olan gerçekten göl aşkıyla tüm çabayla gölü kurtarmaya çalışmaktır." Zira çevresel bir konuyla birlikte, göl çevresinde en büyük facianın insani facia olacağının altı çizilmiştir:[30]

"*Bizim dilimizin kökenleri, kültürümüz, folklor ve medeniyetimizin hepsinin en saf yüzü köylerimizdedir. Göç ile birlikte bu değerlerin kaybolması, insanlarımızın göçle birlikte başka yerlerde marjinal bir gurup haline gelmesi, insani konumları, saygınlık ve değerlerinin eskisine karşı tartışılması durumuna düşen bu insanlarda geriye kalan ne olacaktır?*"

Çalışmanın ''Göç'' başlıığı altında aktarıldığı üzere, gölün kuruması sonucu göçe başvuran kitlenin daha çok genç ve erkeklerden oluştuğu için birinci husus yaş ortalaması ve cinsiyet bakımından (تفکیک جنسیتی) bir orantısızlık yaşanacağıdır. Diğer yandan bu insanlar geçim sıkıntısını gidermek zorunda olduğundan, iş ve gelir kaygısıyla göçtükleri daha büyük bölgelerdeki hayatın daha pahalı olduğu gerçeğiyle karşılaşacaktır. Hayatlarını kuracakları yeni alana uygun bir uzmanlık ve mesleğe sahip değillerse, yeni koşullardaki harcamalarına kıyasla daha düşük gelirli işlere girişebilmeleri kuvvetle muhtemeldir. Kendileri ve ailelerini geçindirmeleri zorunlu olduğundan, kimisinin çeşitli illegal işlere onay vermek durumunda kalacağı da söz konusu olabilir. Daha da yoksullaşacak bu ailelerin hayat standartları, çocuklarının gelişimi, eğitimi, geleceğini oluşturan karakteristik özellikleri de etkilenebilecektir. Beslenme, tüketim, barınma, yaşam hakkı, sağlık, güven, eğitim, dinlenme gibi ihtiyaçlara ek olarak yabancılık algısı, adaptasyon sürecinin yaratabileceği sosyo-

[29] **Japan International Cooperation Agency**, 01.04.2020, (Çevrimiçi), https://www.jica.go.jp/english/about/organization/index.html, 05.05.2020.
[30] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

kültürel, ekonomik ve psikolojik baskı da göç eden kitlenin hayatını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bir yandan da bölgenin önemli bir mirası sayılan tarımcılık kültürü ve bilinci önemli ölçüde göçlerle birlikte, yok olmaya yüz tutabilecektir.

Aktarılan meselelerin yanısıra, 2.STK'daki çalışanların vurguladığı başka bir husus ile devam etmek anlamlı olacaktır. İnsanlar bölgeden göç ederse, bir daha gölün kurtarılmasına umut beslemenin zor olacağını; zira orada yaşayan bölge insanının önemli bir talebinin gölü kurtarma meselesi olduğuna işaret edilmiştir. Bu bağlamda, insanların bölgedeki köylerden göçü düşünüldüğünde, göçtükleri yeni koşulların insanlar üzerinde oluşturacağı sorunların yanısıra, gölün kurtulma çabasının son bulabileceğinden korkulmaktadır. Bu yüzden göl insan için -ve ekosistem için- insanın bölgedeki varlığı ise göl için paralel olarak korunmalı ve yaşatılmalıdır. Burada doğa insan için, insan da doğa için korunmalı tespiti Beck'in Risk Toplumu eserindeki vurgusunu hatırlatmaktadır. Beck'e göre doğanın toplumdan ayrı, toplumun da doğanın dışında anlaşılamayz. Bir başka tabirle doğa toplumdur, toplum da doğadır anlamını uyandırmaktadır.[31] M. Tuna v.d.'nin deyişiyle de "*Toplumsal çevre doğal çevrenin içinde yapılanmıştır; doğal çevrenin olmadığı bir toplumsal çevreyi düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla, doğal çevrede olup biten her şeyin toplumsal çevreyi etkilediği ve belirlediği gibi, toplumsal çevrede olup biten toplumsal eylemlerin de doğal çevreyi etkilemekte olduğu*", vurgulanmıştır. [32]

Bu bağlamda, şu sıralarda bile, çocuk, kadın ve bölge insanı çeşitli hastalıklara başbaşa, düşükle son bulan hamilelikler, daha öncesi eşi görülmemiş türden hastalıklar artmaktadır. Gençlerde artan yüksek tansiyon, alerjik cilt, göz kuruması, solunum rahatsızlıkları gibi çeşitli şikayetlerden mustarip bölge insanına rastlamanın ve bu rahatsızlıkların giderek yaygınlaşan bir durum olması hem STK'lar hem de daha yumuşak ifadelerle yetkililer tarafından vurgulanmaktadır. Bu alanda, 2.STK tarafından, Sağlık Kurumu, Sanayi ve Maden Kurumu, Çevre Koruma Kurumu'na gönderilen, Doğu Azerbaycan Eyalet Valisi'nin bizzat kendi eline verilen mektuplarda, tuz çıkartılmasının bölge halkının sağlığını tehdit etmesi durumuna karşı sergilenen

[31] **"Beck's Theory of Risk Society of Modernity: Definition and Speciality of Risk Society!"**, (Çevrimiçi) http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/becks-theory-of-risk-society-of-modernity-definition-and-speciality-of-risk-society/39843 , 12.04.2020; Akt: Aysu Çuhacı, **a.g.e.**, s.150.

[32] Muammer Tuna (ed.), **Çevre Sosyolojisi**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 3. bs, 2016, s. 7**;** Muammer Tuna, "Türkiye'de Çevre Toplum İlişkileri Ve Çevre Sosyolojisi", **Istanbul Journal of Sociological Studies**, 2016.

sessizliğe itiraz edilmiştir. Zira uzmanların da vurguladığı gibi, tuz havaya karışarak hem tuz fırtınası yaratmakta hem de çeşitli canlılarla birlikte aynı havayı solan bölge insanında çeşitli hastalıklarının oluşumunun da başlıca nedenlerden biri sayılmaktadır. Bu doğrultuda 2.STK'nın 1.Ortayaşlı üyesinin ifadesiyle:

''*Neden Alborz vb. bölgelerdeki ormanlara iki yıl teneffüs süresi tanınıyor ama tuz istihracı*[*] *iki yıl teneffüs etmesin? Hangi iş olanağı yaratma ve hangi yatırım, insanın canı ve sağlığından daha önemlidir? Yeterince kazanmamışlar mı, Kaveh Sodave benzeri kuruluşlar 15 yıl boyunca tuzları toplayıp çeşitli şekillerde piyasaya sürmeleri yetmez mi? Neden tam arıtılmadığı için sağlığa zararlı tuzların deniz tuzu logosuyla çeşitli pazarlarda satışı gerçekleşiyor, deniz tuzu tedavisi adıyla insanların sağlıksız nitelikte olan bu göle girmesi neden engellenmiyor? Acaba bunları resmi medyadaki kanallarda duyuramazlar mı, insanları tehlikeye karşı bilgilendiremezler mı? Göle girilmesini engellemek için bölgeyi karantinaya alamazlar mı? Tabi ki yapılabilir ancak 4 yıllık takip sürecimizdeki tecrübeye dayanarak, insan -bölge insanı- değerinin ne kadar düşük olduğu kanısına varmaktayız. Zira eğer bilmiyorlardıysa da, biz defalarca hatırlattık ama sonuç aynı!*''[33]

İlgili STK'ların da süreçle ilgili gözüne çarpan önemli bir mesele, sağlık alanında Gölü Kurtarma Heyetinin pek fazla bir şey yapmadığı, yapıldıysa da ufak çaplı olduğun ve bu tür meselelerin dışarı fazla sızdırılmadığıdır. Bu doğrultuda son dönemlere doğru gelindiğinde, önceki bölümde de bahsedildiği gibi bir şubesi Urmiye Tıp Fakültesi bünyesinde faaliyete başlayan Cohort Araştırma Merkezin'in başlıca açılış sebepleri arasında, Urmiye Gölü çevresinde yaşayan insanların sağlık seviyesi ve kronik hastalıklarının ortaya çıkış seyrini gözlemleyip diğer bölgeler ile kıyaslanması faaliyetini sürdürmektir. Bu araştırmada, önemli veriler edinebilen bir alan olarak, gölün kurumasının oluşturabileceği sağlık sorunları çerçevesinde bu merkez ziyaret edilmiştir. İlgili merkezin kimi kurum benzeri oldukça muhafazakar tutumu, araştırma süresince ilk olarak yaşanmayan bir davranış olarak, net bir şekilde gözlemlenmiştir. Bu araştırma çerçevesinde izlenilen bu tutum, yukarıda belirtilen STK'ların iddiasıyla da örtüşmektedir.

Burada eklenmesi gereken bir husus, Kaveh Soda vb. firmalar tuz istihracı konusunda var olan standart ve usullere uygun bir davranış sergilemiş olsalardı, belki ulusal menfaat, stratejik proje vb. açıklamalara uygunluğunun tartışmaya açık yönleri

[*] Tuz istihracı: Tuz çıkartması, Tuz elde edilmesi
[33] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

olabilirdi. Örneğin, 2000 kişiye istihdam olanağı sağladığı iddia edilen Kaveh Soda fabrikasının, ülkenin 200 Bin Ton Sodyum Karbonat ihtiyacını karşıladığını, böylece 30 milyon Dolar dövizin ülkeden çıkmasının engellendiği savunulmaktadır.[34] Bu fabrikanın ihtiyacı olan iki temel madde tuz ve kireçtir. İlkini oldukça uygun bir şekilde gölün kuruması sonucu geriye kalan tuzdan temin edip, yaygın diğer yöntemle birlikte yapılan havuzlarda göl suyu kurutularak insani müdahale girişimleriyle tuz elde edilmektedir. Ancak bir yandan da Urmiye Gölü gibi Ulusal Park/Sit alanı olan bölgelerin, karantinaya alınan alanlardan daha da korunaklı durumda olmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, daha yüksek derecede korunması gereken göl yatağından tuz istihracına ilişkin onay belgesinin, Ulusal Park alanı çatısı altında olan bir bölgeye nasıl verildiği büyük bir soru işaretidir.

Dikkat çekici diğer konu, Sodyum Karbonat'ın üretim süreci, doğaya en zarar verici ve kirletici yöntemlerden biriyle yapılarak, sanayi atığının ise doğaya ve hatta göle doğru salınması söz konusudur. Zira iddiaya göre ilgili fabrika, ihtiyacı olan ilgili arıtma tesis türüne sahip değildir.[35] Diğer yandan ağır araçlarla bölgeye girilip, araçların kolay hareket etmesi için göl yatağında yollar oluşturularak tuzların geniş çaplı ve çevreye uygun olmayan biçimlerde toplanmaya çalışıldığı,[36] oradaki tuz, kadmiyum, kurşun, arsenik, mineraller, ağır metallerden oluşan parçaların daha da küçük parçacıklar haline gelerek doğaya yayılmasına neden olduğu aktarılmaktadır.[37] Oluşan bu parçacıkların rüzgarla daha fazla ve daha kolay savrulmasına yol açan bu olumsuz durum, havzadaki bu havayı soluyan canlılar ile bölge insanının sağlığını daha da olumsuz yönde etkilemektedir.

Bir yandan ulusal çıkar adına daha az dövizin dışarı çıkması ile Rusya gibi ülkelere ihracat, ekonomik ilişkilerin devamı ve bu ilişkilerin ülkeye siyasi anlamdaki

---

[34] "Haşiyeha-yı Na-tamam-ı Zist Mohit-ye yek Karhane, {Bir fabrikanın bitmemiş çevresel marjları}", **Endişkede-ye Erzesh**, 04.05.2019 (14.02.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.arzeshinstitute.ir/اطلاعرسانی/اخبار/ID/1242/حاشیههای-ناتمام-زیست-محیطی-یک-کارخانه ,06.05.2020.

[35] "Haşiyeha-yı Na-tamam-ı Zist Mohit-ye yek Karhane, {Bir fabrikanın bitmemiş çevresel marjları}", **Endişkede-ye Erzesh**, 04.05.2019 (14.02.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.arzeshinstitute.ir/اطلاعرسانی/اخبار/ID/1242/حاشیههای-ناتمام-زیست-محیطی-یک-کارخانه ,06.05.2020.

[36] "Bardaşt-ı Namak az Deryaçe-ye Urmiye Tavasot-e Kaveh Soda / Ahz-e Mocevvez, in bar az Urmiye, {Kave Soda'nın Urmiye Gölünden Tuz Çıkarması/Bu Sefer Urmiye'den İzin Alma}", **Paygah-e Khabari-e Tehlili-ye Anaj**, 02.11.2019 (11.08.1398 h.ş.) (Çevrimiçi) http://www.anaj.ir/News/113777/سودا--اخذ-مجوز،-%E2%80%8Cبرداشت-نمک-از-دریاچه-ارومیه-توسط-کاوه-%E2%80%8Cاین-بار-از-ارومیه/?id=113777, 04.02.2020.

[37] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

geri dönüşü söz konusudur. Diğer yandan özelleştirme, sanayi alanındaki yatırımlarda bir dönüm noktasıdır. Bu niteliğin sağladığı desteğe örnek olarak Ortadoğu'nun cam, kristal, deterjan vb. üretimi alanında İran'ın tek sodyum karbonat üreticisi konumunda yer alması verilebilir.[38] Bu açılardan bakıldığında uluslararası sahada elde edilen gelir ve prestij uğruna yerelde bölge ekolojisinin bozulmasına sessiz kalınmaktadır. Burada uluslararası konum ile yerel çevre sağlığı arasında asimetrik bir dengenin kurulması söz konusudur. Bu bağlamı ele alan 2.STK çalışanlarının eleştirileri şu şekildedir:[39]

''*Mevcut tuz kitlelerine dokunulmasaydı, belki derdimiz sadece gölün kuruması ve oraya aktarılması gereken su hakkı üzerinde çalışmalar yapılabilirdi. Ancak bizim derdimiz, kurumayla birlikte bir yanda bölgenin ölüme sürüklenmesi ve artan hastalıkları olmuştur. Göl'den Tebriz'e doğru hep bir buhar, bir sis olurdu. Ancak şimdi o sisin yerini, şehre doğru havaya karışan tuz parçacıkları almaktadır. Diğer yandan bizim yaşadığımız bu bölgede bir karış bile çöl bulunmazken, günümüzde hiç de azımsanmayacak oranda, örneğin sadece Doğu Azerbaycan eyaletinde 200 bin dönümden daha fazla çöl görülmektedir.*"

Kuraklaşma, artan sağlık sorunları, göle su aktarımına ek olarak, havzanın bazı kesimlerindeki çölleşme meselesi de öne sürülmektedir. Çalışmanın bu kısmında, bölge ve bölge insanının ''çöl'' ile ne kadar yabancı olduğunu aktarmak adına, ikinci bölümde genişçe yer alan bölgenin geçmişine dair bir hatırlatma yapılarak, oluşan yeni durum daha net biçimde tasavir edilecektir:

Hiçbir yerde bu kadar bağ, göl ve sulak alan olduğunu görmediğini, gezi esnasında bir yerden diğer yere gidildiğinde su taşımaya gerek olmadığını çünkü her yerden serin, sağlıklı ve ferahlatıcı su aktığını vurgulayan Yakut el-Hemevi'nin bölge anlatımları 2.bölümde aktarılmıştır. Ayrıca, 1889-1908 yılları arasında toplamda 13 yıl İran'da yaşamış, Fransız Seyyah Jean-Jacques de Morgan'ın deyişiyle su açısından zengin bir bölge olmasının altı çizilmesi gerekmektedir. Bunlara ek, 2.STK çalışanlarının da belirttiği gibi, Azerbaycan Bölgesinin tümü, Batı- Doğu Azerbaycan ve Erdebil* Eyaletleri bolca suya sahip alanlardı. Seyyahlar da yazılarında Tebriz gibi önemli şehir ve bölge kasabalarından sıkça yemyeşil bağ ve bahçeleriyle oradan

[38] "Bahrebardari az Bozorgtarin Vahed-e Tolide Karbonat-e Sodyom-e Havarmiyane dar Firuzabad-e Ostan-e Fars", {Ortadoğunun En Büyük Sodyum Karbonat Üretim Biriminin Fars İli Firuzabad Şehrinde Üretime Geçmesi}, **Poyesh Khabar**, 30.07.2020, (Çevrimiçi) https://puyeshkhabar.ir/واحد-تولید-کربنات-سدیم-خاورمیانه/ , 02.08.2020.

[39] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

* Ardabil

geçen her yolcu için yorgunluğun atılabileceği, bol suya sahip, yeşil yerler olarak bahsetmektedir. Azerbaycan bölgesinde, Tebriz ve benzeri bölge şehirlerde evlerin altından geçen Kanat (قنات) ve çeşitli su kemerleri mevcuttu. Kanatlar, uzun süren mevsimlerde, sıcak dönemlerde suyun aşırı buharlaşmasını engellemek, suyun en iyi kullanımı ve su intikali için çok eskilere dayanan bir İran geleneksel tekniği olarak kullanılmıştır. Üstelik ilgili dönemlerde suyun kullanımı ve paylaşımı üzerindeki hassasiyet, çeşitli senetlerdeki detaylarla kendini göstermektedir.[40] Sadece Tebriz'de yüze yakın Kanat'tın varlığından bahsedilmekte ve suların şehir boyunca dolaşıp bahçeler, ağaçlar ve civar bölgelerin yeşil hayatını beslediği bilinmektedir.[41] Bu yüzden bölge halkının pek aşina bir tabir olmadığı, gölün kurumasıyla başlayan çölleşme süreci, Tahran Üniversitesine bağlı İran Çöl (Kavir) Araştırmaları Kurucusu ve Direktörü olan Prof. Dr. Parviz Kardavani gibi ünlü araştırmacıların gölün bir çöle dönüşeceği, kurtulmasının imkansız olacağına ilişkin yorumları, yaygınlaşmakta olan kuraklık, çölleşme benzeri kavramların daha fazla duyulmasına yol açmıştır.

Kuraklaşmaya ilişkin bölge Milletvekilleriyle görüşen STK'lar, bölgenin teneffüs etmesi için tuz toplama çalışmasına iki yıllık süreliğine ara verilmesini talep etmektedir. STK'lar bu firmaların bölgeye girip tuz alabilmesine ilişkin izin belgesi veren yetkili kurum olan Çevre Koruma ile de görüşmeler gerçekleştirmişler. Ancak ilgili kurum, tek ürün alındığı gerekçesiyle, Uluslararası Ramsar Anlaşmasında yer alan Ulusal Park alanı olan bu bölgeye girişe ve tuz alımına izin verildiğini öne sürmüştür. Üstelik sadece bu firma için değil, bölge köylerinde yaşayan insanlar için de Çevre Koruma ve Sanayi- Madenler kurumları tarafından çeşitli izinler verilmiştir. Bu durumun her ne kadar gelirini kaybeden yerel halka bir destek olduğu öne sürülse

---

[40] Gholamreza Darketaniyan, "Nahve-ye Tagsim ve Tozi Ab Beyne Keşavarzan ve Mahallat-ı Şehre Tebriz dar Doreye Kacar", {Kacar Dönemi Tebriz Mahalleleri ve Çiftçilerinin Su Bölme ve Dağıtma Yöntemi}, **IWSE, Iran Arkeolojisi,** 2019, pp. 222-240, (Çevrimiçi) https://iwse.ir/wp-content/uploads/2019/03/distribution-of-water-between-farmers-and-neighborhoods-of-tabriz-during-the-qajar-period.pdf , 08.05.2020.

[41] Bu alanda en kapsamlı çalışmalardan biri, Şehzade Nadir Mirza'nın *Tarih ve Coğrafiye-yi Dar-u Saltane-yi Tebriz* eseridir. Burada bu eser ve ondan yararlanan bir makale kullanılmıştır. Kitabın ismi bazı kaynaklarda Coğrafiya-ye Muzafferi olarak geçmiştir. Çünkü bu kitabın yazım sırasında yazarla çok ilgili olan Muzaffered-din Şah, veliahtlık dönemini Tebriz'de geçirmekteydi, ama daha sonra bu kitap ismi kaynaklarda bu şekilde yer almıştır: Nadir Mirza, **Tarih ve Coğrafiye-yi Dar-u Saltane-yi Tebriz**, 3.bs, Eqbal Yayınları, Tahran, 1981 (1360 h.ş.), pp. 32-56. **;** Farahnaz Bahrampour, "**Ganat-haye Tebriz**, {Tebriz Kanatlari}", (Çevrimiçi) http://www.tabrizinfo.com/tabriz/ganat.htm ,08.05.2020; Ayrıca, Kanat isimleriyle ilgili sayı ve bilgi için Bkz.: **"Fehrest-e Ganat-haye Şahrestan-ı Tebriz, {Tebriz'de su kemerleri listesi}"**, 24.06.2012 (04.04.1391 h.ş.), (Çevrimiçi), https://fa.wikipedia.org/wiki/فهرست_قنات_های_شهرستان_تبریز%E2%80%8C 08.05.2020.

bile, kuraklaşmaya ve tuz alımı yapan firmaya yönelik bölge halkının huzursuzluğunu minimize edebilmek için adeta bir sus payı olduğu değerlendirilmektedir. Bazı bölge halkına sunulan tuz toplama izninin geniş çapta duyurulmaması, bu girişimin bölgesel anlamda izlenilen yatıştırıcı politikalar çerçevesinde uygulandığı kanısını doğrulamaktadır.

2.STK'nın bu duruma eleştirisi, ''yok etmek için kurumlar el ele verebilir ama kurtarmak adına ikisini bir araya getirmek, mümkün değildir." tabiriyle aktarılabilmektedir. Diğer yandan barajlar konusundaki tutarsız beyanları eleştiren 2.STK çalışanları, yetkililerin laf kalabalıklığı yaptığını ve gerçeklerin çarptırılmasına yönelik bir girişim içerisinde olduklarını öne sürmektedir:[42]

"Bunlar akabilecek olan her nehir her ırmağın önüne bir set dikmişler, ama çeşitli konuşmalarda farklı sayılar olmakla birlikte, en son bir yetkili tarafından 6 baraj olduğu söylenmiştir. Ancak bunun açıkça yalan bir beyan olduğu kesindir. 105 barajımız var. Bunların içinde belki "milyar" üzeri kapasitesi olan barajları kastediyor ve onların belki sayısı 6 tanedir. Ama biz nereye gidersek ister küçük ister büyük barajlarla karşı karşıyayız. Biz tek göl alanı için konuşmuyoruz, mesele havza meselesidir ve bütün havza alanındaki nehir-ırmaklara başlangıcından itibaren bakılması gerekmektedir."

Bütün suların önü kesildiğinde ve bir damla suyun göle akmadığı zaman gölde ne su akımı ne de sudaki dalgalanmadan bahsedilebilir. Böylelikle yaşanan yağış oranının azalması, buharlaşmanın artmasıyla birlikte yatağın bir bataklığa dönüşümünden bahsedilebilir. Kısacası, STK'lar ve bölge uzmanlarının da aktarımıyla, Urmiye Gölü geniş insani müdahele sonucu bir faciaya dönüşmüştür; ancak su yönetiminin düzenlenmesi ile önceden suyun fazla tüketimini önlenmesi, eskimiş kanalizasyonların yenilenerek su itlafının önlenmesi, kurak yıllara karşı gerekli önlemler alınarak, barajların hepsinde su depolamadan ziyade mevcut su kapasitesiyle göl hakkını ödeme şeklindeki girişimlerle gölü kurtarmak mümkün olabilmektedir.

STK'ların görüşlerinde su tüketim olgusuna işaret edilip bu meselenin önemli bir yer kapladığını görmek mümkündür. Yetkililer tarafından iddia edilen yönlendirilen su miktarının %4'ü içme suyu olarak kullanıldığı savı, STK'lar tarafından eleştirmiştir. Bir STK çalışanının aktardığına göre, Zarrine Rud'un %41'i içme suyu, sanayi ve çok

[42] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

az da tarım için kullanılmaktadır. Ancak bu oranda %4 oranının içme suyu için kullanılmasını yanlış bulmaktalar. Zira Zarrine'ye ek olarak, Simine Rud'dan da ayrılan bir yüzde olduğu belirtilerek, suyun en az %30'dan fazlasının kaynaktan ulaşacağı yere kadarki mesafede itlaf edildiğine dikkat çekmişlerdir. Bu yüzden, su hesaplamasının ıslahı, su tüketim olgusunun değiştirilmesi, su kaynakları yönetiminin gerçekleştirilmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Diğer yandan verilen bu "%41'lik oranın insani müdahale öncesine bakıldığında gölün su hakkı kapsamında olduğu, su yönlerinin değiştirilmesi veya akan her nehrin önüne baraj dikilmesiyle, günümüzde gölün bu haktan çeşitli ve çoğu zaman hatalı biçimlerde mahrum bırakılmakta"[43] olduğu da vurgulanmaktadır.

Bir başka mesele olarak, sanayideki su harcamalarında, örneğin petrokimya, araba yedek parçası, çikolata, gıda vb.'nin üretimini yapan büyük fabrikalarda harcanan tonlarca suyun tasfiyesi ve suyun tekrardan kullanılması adına bir teknoloji bulunmamaktadır. Gri su dönüşümü sistemi[44] gerçekleştirilemediğinden büyük oranda suyun tek seferde kullanılıp atık suya dönüştükten sonra tamamen döngüden çıkartılması anlamına gelmektedir. Yarı kuru iklime sahip, özellikle Urmiye Gölü ve birçok benzeri gölünün kurumuş ve kurumak üzere olduğu ülke için bu suların tekrardan kullanılması hayati önem taşımaktadır. Konuyla ilgili 2.STK'nın Kaveh Soda Fabrikası yetkilileriyle yaptığı görüşmeden elde ettiği bilgilere dayanarak, fabrikanın Eleviyan Barajı'ndan aldığı suyun %50 oranını itlaf edildiği aktarılmıştır. Daha açık bir ifadeyle, barajdan alınan suyun yarısı tamamen boşuna gitmekte, geriye kalan diğer yarısı için de gelişmiş bir tasfiye sistemi ve döngüye geri getirerek tekrardan kullanması için bir mekanizmaya sahip olmaması da dikkat çekmektedir. 2.STK'nın 2.Ortayaşlı üyesinin ifadesiyle:[45]

"*Atık suya dönüşen ikinci %50'yi lagünlere[46] toplayıp, oradan sonraki adımda ise göl çevresine aktarmaktadır. Kimi çiftçi atık sulara girerek bu suları kullanmak zorunda*

[43] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

[44] Greywater Recycling System: Gri Su açıklaması için, Ses Kaydı-Dakika 5.27'' itibariyle (Çevrimiçi): https://www.suhakki.org/2015/03/su-hakkinda-gri-su-ve-su-tasarrufunu-ele-aldik/; İlgili kayıtta tanıtılan kitap için Bkz: "İstanbul'un Su Krizi ve Kolektif Çözüm Önerileri" başlıklı rapora bu bağlantıdan ulaşabilirsiniz.

[45] Tabriz Şehri 2.STK ile Görüşme,13 Ağustos 2017

[46] H.İnsel Güçlü ve Mahmut Altınbaş, "Biyolojik Arıtma, 6.2. Lagün sistemleri", **Teknik Makale,** Kasım 2014, S:76. Lagün basit ve ucuz maliyetli bir tür arıtma yöntemi olarak ağırlıkla evsel atıkların arıtılmasında tavsiye edilen bir yöntemdir. Bkz, http://www.suvecevre.com/yayin/595/biyolojik-aritma-2_17531.html#.XraUWy2B29Y, 06.05.2019.**;** Şerket-ı Fenni Mohendesi-ı Zist Negar, "Lagon ve Berke Tesfiye-ye Fazelab

kalmaktadır. Diğer bir yandan %4 gibi rakamların az gösterilmesinden dolayı meselenin önemsizleştirilmeye çalışılması etkili bir tavır değildir. Eğer %4 oranının doğru olduğu düşünülürse bile, insanları su kullanımında bu oranın altına çekmeye teşvik etmek, arabasını ve sokağını içme suyu ile yıkamamasına ikna etmeye çalışmak etkili bir adım olabilmektedir."

Yukarıda sivil toplum kuruluşlarının su israfını önlemeye yönelik etkili adımlara ilişkin değerlendirmesi olarak üzerinde durulan çabalar çerçevesinde sulama sistemindeki sorunlardan da ayrıca da bahsedilmiştir. Örneğin çiftçileri geleneksel sulama yönteminden feragat edip, yağmurlama sulama veya damla sulama sisteminden yararlanması vurgulanmaktadır. Geleneksel sistemin yer ve yeraltını beslediği için daha iyi olmasına karşın, su tasarrufu adına eski sistem dönüştürüldüğü zaman, yetkililerin sunduğu plandaki %40 tasarrufu ve su birikimi yaşanabilmektedir.

Ancak buradaysa başka bir sorun olarak, %40 oranında birikebilecek olan suyun sahiplenmesi meselesi ortaya çıkmaktadır. Cihad-e Keşaverzi (Tarım Kurumu) ve Sulama İdaresi arasında bu konu üzerinde tartışma zaten mevcuttur. Bu anlaşmazlığın farkında olan çiftçi ise, birazcık ileride başka bir arazi üzerinde bu suyu kullanmaktadır. Bu yöntemler, su tasarrufuna yardım etmediği gibi, hastalık derecesine ulaşan tarım arazilerinin genişletilmesine de yol açmıştır. STK'lar mevcut bütün eksiklik ve sorunlarla birlikte, bir de bu hususlardan dertli olduklarını ve kurumlar arasındaki bu gibi çekişmelerin varlığını eleştirmektedir.

Anlatıldığı türden tartışmalar havzada devam ettiği sürece, merkez tarafından hangi kuruma ne kadar bütçe aktarılacağı konusu da gecikmeli olarak kararlaştırıldığından buna bağlı olarak bütün süreci içeren büyük tabloda aksaklıklar yaşanacaktır. Tek elden bir yönetim bakışı ile bir krizi yönetmek adına kurulan bir Setad/ Kurum'daki kriz masası merkezi role sahip olmalı, krizle bağlantılı bütün konularda diğer kurum ve kuruluşların bu kriz masasına tabii olarak çalışması gerektiği bu meselenin belki en önemli çıkış yollarından birisidir. Genel olarak görüşülen STK'ların üzerinde mutabık oldukları konuya değinilirse:

''*Bizim örneğin Urmiye Gölü'nü kurtarma planlamasında, değerlendirme, süreci izleme, geleceğe yönelik gidişatın tahmini ve gerçeklik payını ölçme aşamalarının her birinde*

Çist?, {Lagün ve Atıksu Arıtma Nedir?}", 06.07.2016 (16.004.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://zistnegar.com/lagoon-basin-wastewater-treatment/, 06.05.2019.

-ortak akılla- bir sonuç alınmadığı gibi tarım ve sulama konusundaki verilen örneğe benzer şekilde, ters sonuçlar da alınabilmektedir.''

Bunun bir başka örneğiyse bütçe şeffaflığıdır. Her aşama için belirlenen bütçenin ödenmesinde oluşan sorunlardan daha önce de bahsedilmiştir. Bu bağlamda, 2.STK'nın girişimleri içerisinde, havza milletvekillerinden biriyle görüşerek, Divan-e Mohasebat'a (Sayıştay) başvurulması yoluyla, başta söylenen 2 bin milyar toplam bütçe ne oranda, ne zaman, hangi kuruma aktarılmıştır ve alınan bütçeye karşılık ilgili kurum/ların, uygulamada ne türden faaliyetler yaptığının tespiti gibi önemli soruların yönlendirildiği aktarılmıştır. Ancak her zaman olduğu gibi bu faaliyete de pek şeffaf bir yanıt alınmamıştır. Sistemin şeffaf olmaması, kurumlar arasındaki çekişme ve anlaşmazlıkların çalışma biçimine etkisinin yanı sıra, havzada bulunan diğer STK'ların birlikte ortak bir girişimde bulunmaması da bir yandan bu olumsuz ortamın bir uzantısıdır.

Yine saha araştırmaları ve gerçekleştirilen görüşmeler bağlamında elde edilen bir sonuç olarak bakıldığında, Gölü Kurtarma Heyeti'nin en yoğun olarak yaptığı faaliyet, meselenin araştırma boyutu üzerinde yoğunlaşılmasıdır. Bu çerçevede yurtdışına gitmek, yurtdışından bilim insanlarını davet etmek ve çeşitli araştırma projeleri sunmaya daha fazla zaman ayrılmıştır. 2017'de gerçekleştirilen STK görüşmelerinde vurgulanan bir hususta, araştırma aşamasını müteakip uygulama aşamasına bakıldığında ve sahadaki çalışmaların oranı değerlendirildiğinde, açıkçası icra girişimlerine epeyce geç kalındığı aktarılmıştır. Üstelik uygulama aşaması çeşitli sorunların gerçek yüzünü gösterdiği aşama olduğundan, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan aksiliklerden kaynaklı gecikmelerin yaşanması da her zaman düşünülmesi gereken bir durum olarak gözetilmelidir. Nitekim uygulama aşamasında STK'ların atabilecekleri olumlu adımlar göz önünde bulundurularak, kordineli bir şekilde bölge ve merkez yetkilileriyle yakın temasta bulunup, sık sık görüşmeler gerçekleştirilmesi etkili bir girişim sayılabilmektedir. Ancak, anlaşıldığı gibi Gölü kurtarma Heyeti bu alanlarda çok başarılı sayılmamıştır.

Bir başka konu olarak, Gölü Kurtarma Heyeti'nin bünyesinde yayımlanan bir araştırmada, tuz istihracı üzerine teorik ve uygulamaya yönelik detaylı bilgiler verilmiştir.[47] Bu nihai rapor ise, Cihad Daneshgahi Şahid Beheşti Şubesi, Sanayi,

[47] Jahad Daneshgahi/Shahid Beheshti Üniversitesi "Arzyabi Asarat-ı Zist Mohiti Bahrebardari-ye Sanati az Deryaçe-ye Urmiye ba Rayate Molahezate Zist Mohiti, {Çevresel Hususlar

Maden ve Ticaret Bakanlığı, İran Jeololoji ve Maden Arama Kurumu işbirliğiyle hazırlanmıştır. Çevre Kurumu'nun kontrol listesinde uygulamada dikkat edilmesi gereken hususlar 122-125 sayfaları arasında yer almıştır. Çevre Kurumu, tuz istihracı için geçici konumda orada bulunan işletmenin riayet etmesi gereken hususları kontrol edip onay veya ret değerlendirmesinde bulunabilmektedir. Çevre açısından gerekli hususlar, tuz alımı, kirlilik kontrolü ve ölçümü, tuz alınacak alanın özellikleri, tuz alımı dönemine uygunluğu, miktar ve derinlik oranı, taşıma hususları, kullanılan yollar ve araçların özellikleri gibi detaylı bilgiler yer almaktadır. Ancak verilen bütün bu teknik ve uygulamaya yönelik detaylara rağmen, 2.STK'nın vurguladığı gibi, riayet edilmesi gereken ancak uygulamada pek de uyulmayan örneklerden bahsedilebilir. Bu bağlamda, örneğin tuzları taşırken araçların kapalı olması, eğer açık tavanlı araçsa su geçirmez barzant (جنس برزنت) kumaşlarla kapatılarak tuz ve parçacıkların etrafa saçılmasının önlenmesi gerekmektedir. Ancak ilgili ekte de görüldüğü gibi, yol kenarlarına dökülmüş tuz manzaralarına şahit olunmuştur[48] (EK-20). Bir başka örnek tuzların rüzgarla birlikte havaya, tatlı su kaynaklarına karışarak kirletmesine, çevreye, tarım arazileri, insanlar ve benzerine zarar vermesini engellemek için geçici depo alanlarının, site içinde, kapalı alanlar olması, su kaynaklarından uzak vb. birtakım koşulların sağlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak ilgili ek bu koşulların riayet edilmediğinin bir göstergesidir[49] (EK-51).

Genel bakışta, birçok STK ve hükümet kurumlarının pek çoğu bir hatalı döngü içinde sürekli olarak dönmekteler. Ulusal kaynakların belli bir kesim tarafından kar amaçlı kullanılması, genellikle bu işlemlerin özel firmalar eliyle yapılması, onayının ise resmi devlet kurumları tarafından verilmesi, kamuya ait su, hava, toprak, tuz, altın, bakır, petrol, doğalgaz vb. ulusal kaynakların sürdürebilir bir anlayışa sahip olmayan hatalı bir yönetim zihniyetiyle kullanılması, oluşturduğu ekolojik risklerin yanı sıra bölge halkına da çeşitli yönlerden zarar vermektedir. Bu çalışmada Urmiye Gölü meselesinde görüldüğü gibi bütün mevcut yapısal, teknik sebeplerle birlikte, İran'ın genelinde inşa edilen 650'yi aşkın barajdan 72'si aktif olmak üzere, toplam 105 barajın

Gözetilerek Urmiye Gölü'nün Endüstriyel İşletilmesinin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi}", **Nihayi Rapor, Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanlığı**, 10.12.2015 (01.09.1394 h.ş.), pp.1-65, (Çevrimiçi) http://dl.ulrp.ir/Docs/PDF/SG00RN9409012.pdf , 10.05.2020.

[48] Jahad Daneshgahi/Shahid Beheshti Üniversitesi Nihayi Raporu, **a.g.e.**, pp.121.

[49] Jahad Daneshgahi/Shahid Beheshti Üniversitesi Nihayi Raporu, **a.g.e.**, pp.117.

Urmiye Gölü havzasında bulunan 14 nehir üzerine yapılması[50] baraj inşaat firmalarının kazancından başka bir şey değildir. Bu oranda bir su kapasitesi yokken, basit bir değerlendirmede her nehir için yaklaşık 7den fazla baraj yapılması, uygulanan politikaların hiç sürdürülebilir bir yön taşımadığının bir göstergesidir. Diğer yandan özellikle merkez tarafından da desteklenen iklimsel koşullardan dolayı kuraklığın büyük oranda oluşması gibi savlar da kendiliğinden çürümüş olmaktadır.

4.1.3. Halk, Ekolojistler ve Araştırmacılar

Traxtor takım taraftarları ve bu takımın belirgin etkisiyle birlikte STK'ların önemli girişimlerini müteakip yerel halk, ekolojistler, bölge araştırmacıları, iş adamları gibi faktörlerin göle yönelik girişimlerinin değerlendirilmesi bu bölümde yapılmaktadır.

Kuraklaşmanın diğer canlılarla birlikte en derinden etkilediği kesim yerel halk olmuştur. 2. bölümde bu kesimin yaşadığı zorluklar aktarılmıştır. Bu araştırmada saha araştırmaları çerçevesinde 3 köy halkının yaşamının nasıl etkilendiği konusunda yakından gözlem yapılmıştır. İnsanların kuraklaşmayla birlikte oluşan zorlu koşullara dayanamayıp göç etmek zorunda kaldıklarına şahit olunmuştur. Çoğu tarımla uğraşan, ancak kuraklaşmayla işsiz kalan yerel insanın geçim sıkıntısı yakından izlenmiştir. Bu duruma karşı insanların huzursuzluğunun bir ifadesi olarak her fırsatta şikayetini dile getirdiği görülmüştür. İnsanların temiz su, temiz hava, sağlığının temininin yanında, zorluk yaşadıkları ve maddi destek bekledikleri pek çok konuşmada ifade edilmiştir. Seçim dönemlerinde yetkililerin bölgeye uğradığı ancak daha sonrası yalnız bırakıldıkları konusu dile getirilmiştir. Bu insanlar yaşamak zorunda olduklarını, ancak yaşamak için minimal düzeyde bile gelir, gıda, sağlık alanlarındaki desteğin sağlanmadığından şikayet etmişlerdir.

Bölge çiftçilerinin, havza kurum ve kuruluşlarına müracaat ederek tarım arazilerine su talebinde bulunmaları, ve burda yaşanan sürtüşmeler yerel halkın diğer meselelerini oluşturmaktadır. Kuraklaşmayla birlikte oluşan zor koşullara ek olarak, İran genelinde sürmekte olan yüksek enflasyon ve işsizlik oranları daha kırılgan olan bölge insanları üzerinde ikinci bir baskı unsuru olmuştur. Bu durumun devamıyla her gün daha da yoksullaşan bir halk ile karşı karşıya kalınmaktadır. Örneğin çiftçilerle birlikte, gemicilik yapan kaptanlar, bu yoldan geçimini sağlayan insanların tamamının

[50] Komeil Sohani, **Yaşam Katili**, Çev. Ekin Gündüz Özdemirci, 2016, Belgesel, (Çevrimiçi): http://www.surdurulebiliryasamfilmfestivali.org/filmler/yasam-katili-matricide/ , 09.05.2020.

işsiz kaldığını aktarmak mümkündür. İşsizlik neticesinde kendileri ve bakmakla sorumlu oldukları ailelerinin durumu oldukça zorlaşmıştır.

Bölgede geçimini sağlayamayan insanların başvurdukları bir çıkış yolu göç olmuştur. Ancak göç ile de bütün meseleler çözülmemiş, mevcut sıkıntılar bazı durumlarda artmıştır. Bu bağlamda saha çalışmasında göç eden kesimin akibeti bölgede kalmayı sürdüren insanlara sorulmuştur. Alınan cevaplara bakıldığında göçmüş olan bölgelerde imkan sahibi olanların bir şekilde hayatlarını sürdürmekte olduğu ancak hiçbir şeyi olmayan kesimlerin ise seyyar satıcılık, sokaklarda sigara satıcılığı gibi işlerle meşgul oldukları aktarılmıştır. Bu anlamda göçme imkanı olmayanlar, özellikle göle sınır köylerde yaşamaya devam edenler ise oldukça zor şartlarda ayakta kalmaya devam etmektedirler. Bunlar arasında gölün eski günlerine tekrardan kavuşacağına inanan kesimlerin de görüldüğü ifade edilmektedir. Ancak bu yolda yetkililerden pek bir şey beklemedikleri, "gölü Allah dolduracaktır" diyenlere rastlamak mümkündür.[51] Aslında bölge insanı açısından yetkililerin olumlu bir girişimde bulunmadığı anlayışından kaynaklı hem bir tepki hem de bir umut besleme yöntemi olarak gökyüzüne doğru hitap etmesinin vurgulanması burada yerinde olacaktır.

Devamında, özetle bahsedilen yaşanan bu zorluklara karşı hareketlenmedeki, Traxtor takımı taraftarları görünümünde vücut bulan aktivistler dışında, gölün sesi olmaya çalışan ve kurumasına tepki gösteren, Ek-47'de de yer alan dağcılardır. Dağcı bir gurubun Savalan (Sabalan) Dağ'ı zirvesine ulaşımanın ardından, Urmiye Gölü'nün Kurumasına karşı pankart açması, çevreci topluluklar tarafından konunun önemsendiğine dikkat çekmektedir.

Bisikletçi, dağcı ve çevre aktivisti Hamidreza Mehri Khameneh, Sharif Üniversitesi Urmiye Gölü Kurtarma Proje Yönetimi ve Planlama Ofisinde bir fidan dikişinin ardından Tahran'dan Urmiye Gölü'ne doğru 900 km'lik mesafeyi bisikleti ile kat etmiştir. Bu yolculukta, Urmiye Gölü sefiri olarak gölün susuzluğu mesajını, Ramazan Ayında susuz olan ülke insanına ulaştırmayı amaçlaması anlamlıdır. Gölün ''mazlum'' sesini, kendi 40.doğum gününde, İran halkına ve dünyaya duyurmak için bu yolculuğa çıkmıştır. Tajrişi'nin deyimiyle, Ramazan Ayının özelliklerinden biri olan susuzluğa dikkat çekmek, halkın hak iddiaları konusuna iyi bir başlangıç

[51] 21 Ağustos 2017 Gövercin Gala köyünde Yaşlı Çiftçi 2

olabilmektedir. Göl kuruduğu takdirde, o bölgenin bütün insanı susuz kalacağından, bu yüzden halkın gölü kurtarmaya yönelik daha talepkar olması gerektiğinin üzerinde durulmuştur.[52] Aynı aktivistin en güncel eylemi, 22.05.2020 tarihinde Tebriz'den Urmiye Gölü'ne doğru (Hamene Şehrine) koşmasıdır.[53] Aktivistin, ''Urmiye Gölü nefes alıyor'' sloganıyla bu sembolik girişiminde bulunması, göl üzerine dikkatleri toplayabilmektedir.

Bir başka girişim olarak, bebek oyuncak üreticisi Paliz Şirketi, 2013 yılında "*Bay Burun*" (*Mr. Damagh,* مستر دماغ) ismindeki sevimli oyuncakların üretimine başlamıştır. 2016-2017 yıllarında bu oyuncakların satışından elde edilen gelirin bir kısmının, sosyal sorumluluk çerçevesinde özellikle eğitim alanında Urmiye Gölü'ne yardım için aktarıldığı duyurulmuştur. Paliz firması öncesinde, 2014 yılında Mehek, Kansere Yakalanan Çocuklar kurumuna, 2015'teyse Mehek bünyesinde yapılan bir hastane katının donanımı için oyuncakların satışından elde ettiği gelirin bir kısmı bağışlanmıştır. 12.07.2017'de Bay Burun oyuncaklarının satın alınmasıyla Azerbaycan'ın sağlığının destekçisi olalım notuyla bir paylaşımda bulunulmuştur.[54]

Bunlara ek olarak, havzanın başlıca şehirlerinden Batı Azerbaycan Eyaleti'nin il merkezi olan Urmiye ve oradaki Urmiye Üniversitesi öğretim üyelerinden, aynı zamanda Artemiya Araştırmaları Merkezi'nin kurucusu olan Dr. N. Agh gibi akademisyenlerin de bölgeyi yıllardır takip ettikleri için konu üzerindeki çalışmaları kıymetlidir. Bu çalışma sürecinde Dr. N. Agh, B. Atashbar ve çalışma arkadaşlarının görüşlerine zaman zaman başvurulmuştur. Nitekim havza çevresindeki idari kuruluşların mensuplarından bazıları, içlerindeki doğa ve göl sevgisinden dolayı ekstra faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Örneğin Batı Azerbaycan İli Çevre İdaresi çalışanları ile Salmas Şehri Cihad-i Keşaverzi Kuruluşu ve Su İdaresi çalışanlarından bazıları bu alanda duyarlı ve aktif bir şekilde davranarak, araştırma sırasında özellikle

---

[52] ''Entegal-e Payam-e Teşnegi-ye Deryaçe-ye Urmiye be Ansoye Abha, {Urmiye Gölü Susuzluğu Mesajını Suyun Diğer Trafına İletmek}", **Sharif Teknoloji Üniversitesi**, 18.06.2016, (Çevrimiçi) http://www.sharif.ir/home/-/tagged_content/JHJu/id/3393985/انتقال+پیام+تشنگي+دریاچه+ی+ارومیه+به+آنسوی+آبها , 20.05.2020**;** Saeed Noori Ghahremanloo, ''Rekabzeni Doçerhesevar-e Hami-ye Deryaçe-ye Urmiye'', {Urmiye Gölü Destekçisi Bisikletçinin bisikleti kullanması}, **Shabestan News Agency/Ghatreh,** 30.06.2016, (Çevrimiçi) http://www.ghatreh.com/news/nn32474382/رکابزنی-دوچرخه-سوار-حامی-دریاچه-ارومیه , 20.05.2020.

[53] ''Hamidreza Mehri'', **shabestar_county/ İnstagram**, 22.05.2020, (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/tv/CAfdgNlHQiK/?igshid=slhj5tx4mxd9 , 22.05.2020.

[54] **Mester Damagh**, (Çevrimiçi) https://dalidel.com/مستر-دماغ-شرکت-پالیز/ , 22.05.2020**;** https://www.instagram.com/p/BWcMY-8DJjr/ , 22.05.2020.

çeşitli zorlukları içeren yerel kaynaklara erişim konusunda bu çalışmaya mümkün olduğunca destek sağlamışlardır. Diğer yandan gölün kurumaya başlamasıyla ekosisteminin bozulması neticesinde azalmış olan tatlı su kaynaklarından mütevellit adalarda susuz kalan canlılara yardım eli uzatmışlardır. Gölün kurumasıyla yaşam koşulları ciddi anlamda zorlanan, bu yüzden Urmiye Gölüne benzerlik oranı yüksek olan Van Gölü'ne doğru daha büyük sayılarda göçen Flamingo ve göçebe kuşlara[55] ilişkin olarak havzada çeşitli su ve beslenme alanlarının yapımı, kuşların sayımı, zorlu yaşamları ve genel durumlarıyla ilgili daha özverili çalışan uzmanlarla görüşme fırsatı yakalanmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen umut verici bir sonuç ise yerel kurumdaki kişi ve ekiplerin bazıları, daha az su tüketmek ve suyu göle doğru daha fazla akıtmakla uğraşırken, diğer kısım ise, bu can suları yeniden akıtılana kadar oradaki unutulan canlılara nasıl yardım edilebileceği üzerine bireysel de olsa kafa yormaktadır.

Yeri gelmişken, gölün kuruması ve kurtarma girişimlerine ilişkin gerçekleştirilen çeşitli görüşmelerde rastlanan yaygın bir eleştiriyi aktarmak gerekir. Gölü Kurtarma Heyeti'nin merkez ofisinin havzaya uzak Tahran Şerif Üniversitesi olmasını eleştiren geniş bir kesim, bu görevin Tebriz ve Urmiye gibi bölge üniversitelerinden biri tarafından yürütülmesinin iyi olabileceğini öne sürmüştür. Bu gurup, kurtarma faaliyetlerine ilişkin daha başarılı ve verimli bir sürecin havzadan bir yönetim ile sağlanabileceğinin altını çizmektedir. Kurtarmaya ilişkin bölgede çeşitli kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumların bilgi ve verilerine ulaşılmasının daha hızlı sağlanabilmesiyle kontrol ve denetim mekanizmasının daha etkili işleyebileceği öne sürülmüştür. Diğer yandan alınan kararların icra aşamasınaki takibinin daha sürdürülebilir olmasının artılarından bahsedilmiştir. Ancak bu meselede de görüldüğü üzere bütün önemli karar alım süreçlerinin ve bütçe dağılımının havzadan uzak, merkeze yakın bir alandan sürdürülmesi, merkezden bir otoritenin varlığının hissedilmesini sağlamaktadır. Havzada daha özveriyle çalışacak olan yetkililer, gönüllüler ve yerel halkla birlikte oluşacak daha etkin ağların, merkezden bir yönetime tercih edilmesi bu gibi eleştirilerin odağında yer almaktadır. Bu eleştirideki vurgu, ister yetkili ister sivil bir bölge insanının, göl ile arasındaki sahip olduğu bağ üzerinedir. Göl, yaz mevsimlerinde dolup taşan sahilleriyle çocukluktan itibaren bölgedeki herkesin anılarında önemli bir yer edinmiştir. Ne gölü ne de bu bağı pek tanımayan, merkezdeki

[55] **"Flamingolar Van'ı Sevdi"**, 15.06.2014, https://www.haberler.com/flamingolar-van-i-sevdi-6155070-haberi/, 05.05.2019.

bir araştırmacının veya bir karar vericinin göl hakkındaki çabasının, gereken bütçenin alınması, bu bütçenin tahsis süreci önündeki engellere karşı verilecek mücadele havzadan bir yetkilinin vereceği mücadele ile kıyaslandığında daha sönük kalacağından söz edilmiştir. Zira göle karşı beslenen duyguların ve o nostaljinin bozulmasına sessiz kalamayan birçok havza yetkilisinin ve yerel gönüllünün kurtarmaya yönelik ekstra bir güçle emek harcamış olabileceği konusu ileri sürülmüştür. Bu yüzden bu eleştirilere, özellikle kurtarma kurumunun çalışmaya başladığı ilk yıllarda sıklıkla rastlanmıştır.[56]

Sivil toplum kuruluşları, eko-nasyonalist kesimler, yerel halk ve bölge araştırmacıları gibi aktörlerin göl meselesi hakkındaki bakış ve destek girişimleri değerlendirilmesinden sonra, bu yerel, bölgesel, ulusal faaliyetlere ek olarak uluslararası alandan gelen destek ve bakışlar araştırmanın uluslararası duyarlılık bölümünde incelenmektedir.

4.2. ULUSLARARASI DUYARLILIK

Büyük çapta bir soruna dönüşen gölün kuraklaşma meselesinin uluslararası alanda yarattığı yankı, çalışmanın bu kısmında ele alınmıştır. Bu çevresel ve insani soruna yönelik siyaset, bilim ve sanat gibi çeşitli uluslararası çevrelerden gelen tepki ile sunulan destek türleri incelenmiştir. Bölgenin uluslararası bir park alanı olması dolayısıyla çevresel önemi ile yerel halk için bölgesel olarak hayati değere sahip bu soruna verilen çeşitli desteklerin etkisi burada gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, çeşitli uluslararası kuruluş ve örgütler, STK'lar, uluslararası medya ile komşu ülkelerdeki tanınmış figürlerin Urmiye Gölü kuraklaşma konusuna ilişkin ilgisi değerlendirilerek, kurtarma faaliyetlerine yönelik çabaları ele alınmaktadır.

Uluslararası Yardımlar: Uluslararası yardımlar konusunda öncü, Japonya Hükümetinin destekleridir. Tahran, Tokyo ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü olan FAO* arasında imzalanan üçlü anlaşmadan sonra, Japonya Hükümeti tarafından Urmiye Gölü'nü canlandırmak üzere FAO'ya dört yıl boyunca toplamda 3,7 milyon** dolar yardım sağlanacağı sözünü verilmiştir.[57] İlgili ödeme, 2015 yılında sürdürülebilir

[56] Gerçekleştirilen çeşitli görüşmelerde açıkça ifade edilip bu durum eleştirilmiştir.

* United Nations Food and Agriculture Organization

** Tahsis edilen bütçe 436 milyon Yen'dir ki yaklaşık olarak 3,7 milyon dolara denk gelmiştir. Ancak, bazı kaynaklarda 3.8 milyon dolar bazılarında ise 3.68 milyon dolar yazılmıştır.

[57] "FAO Regional Office for Near East and North Africa", **FAO**, 09.03.2015, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/neareast/news/view/en/c/386974/ ,15.04.2020.

su kaynakları entegre programı amacıyla Urmiye Gölü'nü kurtarmak ve restorasyonu için tahsis edilmiştir.[58] Bu kapsamda, Ağustos 2016'da yayınlanan haberde, bahsedilen yardımın ilk taksitinin Japonya hükümeti tarafından ödendiği açıklanmıştır[59]. Bu bağlamda, İran resmi açıklamalarına göre, ülkenin en büyük çevre sorunu olan Urmiye Gölü'nün 10 yıl boyunca sürecek restorasyon çalışmaları için 8 milyar dolar bütçeye ihtiyaç duyulmaktadır.[60]

Bir diğer destekleyici uluslararası kuruluş, Japonya Uluslararası İş birliği Ajansı (JICA)'dır. Bu ajans, Japonya hükümeti tarafından resmi kalkınma yardımlarını koordine eden bir devlet kurumudur. İlgili kurum gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal büyümeye yardımcı olmak ve uluslararası işbirliğini desteklemekle görevlendirilmiştir. Urmiye Gölü'ne destek konusu, iki ülke arasındaki işbirliği ile 2014 yılında başlatılmıştır.[61] JICA, İran'da daha önce de "Sefidrud Nehri için Entegre Su Kaynakları Yönetimi Çalışması (2007-2010)", "Gülistan Eyaletinde Katılımcı Su Yönetim Sisteminin Kurulması Projesi (2009-2014)" ve "Anzali Sulak Alanı Ekolojik Yönetim Projesi Aşama-1 (2007-2012)" gibi birçok çevresel projede başarılar elde etmiştir.[62] Bu örnek projelerin uygulanmasıyla JICA, su kaynakları yönetiminin entegre hale gelmesi[*], katılımcı su yönetiminin tanıtımı (çiftçilerin kendi kaderini tayin etmesi yoluyla su tasarrufu sağlayan tarım)[**], sulak alan yönetim komitesinin kurulması ve kapasitenin güçlendirilmesi[***] gibi konularda deneyim ve bilgi sahibi olduğunu kanıtlamıştır. Bu yüzden, Urmiye Gölü konusunda da başarılar elde edebileceği düşünülmektedir.[63] Ortak araştırmaya iki yıl zaman ayıran JICA ve Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti, 2018 yılı itibari ile hidrolojik bir model ve onu destekleyen

---

[58] "FAO Regional Office for Near East and North Africa", **FAO**, 09.03.2015, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/neareast/news/view/en/c/386974/ ,15.04.2020.

[59] http://www.saat24.news/news/186300/احمدی-ن-ژاد-هم-می-دانست-دریاچه-ارومیه-در-حال-خشک-شدن-است-اما,15.04.2020.

[60] "$88m Allocated for Urmia Lake Restoration", **Financial Tribune**, 26.09.2016, (Çevrimiçi) https://financialtribune.com/articles/people/50573/88m-allocated-for-urmia-lake-restoration,15.04.2020.

[61] "Lake Urmia in Peril of Drying-up and JICA's Assistance for Saving the Lake", **JICA**, 10.06.2014, https://www.jica.go.jp/iran/english/office/topics/140610.html ,15.04.2020.

[62] "**JICA dar Iran**", (Çevrimiçi) https://www.jica.go.jp/iran/farsi/activities/preservation.html ,15.04.2020.

[*] Integrated Water Resources Management

[**] Promotion of Participatory Water Management (Water Saving Agriculture Through Farmers' Self-Determination)

[***] Establishment & Capacity Strengthening of A Wetland Management Committee

[63] "Lake Urmia in Peril of Drying-up and JICA's Assistance for Saving the Lake", **a.g.e.**, https://www.jica.go.jp/iran/english/office/topics/140610.html,15.04.2020.

Decision Support System* (DSS) modelini uygulamaya başlamıştır. Gölün Doğu, Batı ve Güney kısımları olmak üzere üç bölgede araştırmaların tamamlanması ve son halinde ise, 3,ünün tek bir model üzerinde entegre olarak kullanılması düşünülmektedir. Bu yöntemle, çeşitli koşullarda en iyi uygulamanın ne olacağını belirlemek amaçlanmıştır. Bu yöntemin devreye girmesiyle, su sisteminin döngüsü ile birlikte Gölü Kurtarma Heyeti tarafından uygulamaların, sosyal ve ekonomik boyutlardaki etkilerini araştırılabileceği de iddia edilmektedir.[64] Günümüze kadar gelen altı yıllık bu işbirliğinde, Urmiye Gölü ile ilgili çalışmanın ulaştığı 7.faz, tekrardan uzatılmıştır.[65] Bu faza, "Urmiye Gölü'nün canlandırılmasında yerel halk katılımının modellenmesi" ismi verilmiştir. Bu kapsamda, Çevreyi Koruma Kurumu, JICA vasıtasıyla ilgili konular çerçevesinde bazı STK'larla sözleşme yapmıştır. Bu sözleşmelerin asıl amacı, gölü canlandırmak üzere yerel halkın ilgisini çekmek olduğu için bu modelleme projesi başlatılmıştır.

Günümüze kadar bu projeye 12'den fazla sivil toplum kuruluşu katılmış; Urmiye Gölü'nün canlandırılmasındaki rolleri kapsamında 800'den fazla köylü kadın eğitilmiş; 21 köyde kırsal alanlardaki kadınların mikro kooperatif kurması sağlanmış (صندوق های خرد)[66] ve doğal kaynaklarla uyumlu geçim fonu gibi fonlar oluşturulmuş olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, kırsal bölgede, 500'den fazla köylü kadına çeşitli alanlarda alternatif iş olanağı (halı ve kilim dokuma, kuruyemiş ve kuru meyveler üretimi, süt ürünleri, terzilik, mantar yetiştiriciliği, süs ve kaktüs, arıcılık, hindi, yerli tavuk ve bıldırcın yetiştirme, mobilya yapımı gibi meslekler) sağlandığı iddia edilmiştir. Sürdürülebilir tarım üzerinde çalışılarak, 12.000'den fazla çiftçinin katılımı gerçekleştirmiş ve projede 3.800'den fazla çiftçi ve 250 yerel referans uzmanı eğitilmiştir. Ayrıca; projede 200'den fazla yerel uzmanın istihdam edildiği, çiftliklerde

* Karar Destek Sistemi

64 "Hamkariye Jica ba İran baraye Eyhaye Daryaçe Urmiye, {JICA, Urmiye Gölü'nü canlandırmak için İran ile işbirliği}", **IRNA News Agency**, w.date, (Çevrimiçi) https://www.irna.ir/news/83037174/ 29.03.2020.

65 "Gadrdani az Japon baraye Ehyaye Daryaçe Urmiye, {Urmiye Gölü'nün canlandırılmasında Japon hükümetinden takdir töreni}", **Tarhe Hefazet az Talab haye İran**, w.date, (Çevrimiçi) http://www.wetlandsproject.ir/news/detail/-Appreciation-Ceremony-of-Japan-Government/5115/view/ ,29.03.2020.

66 2016 yılından başlatıldığı söylenmiştir. Bkz: ''Pişnahad-ı Reis-ı Cedid-ı Sazman-e Mohit Zist: Pulhaye Sargardan dar Donya ra Cezb-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye Konim, {Çevre Koruma Kurumu'nun Yeni Başkanının Önerisi: Dünyadaki başıboş Paraları Urmiye Gölü'nün Kurtarılmasına Doğru Çekelim}", **Khabar Online**, 29.08.2017, (Çevrimiçi) https://www.khabaronline.ir/news/702242/-پیشنهاد-رییس-جدید-سازمان-محیط-زیست-پول-های-سرگردان-در-دنیا-را , 28.01.2020.

ve bahçelerde su tüketiminin ortalama verimliliğinde %35-%50 oranında bir artış ve kimyasal tarım ürün tüketiminde ise ortalama %35 azalma görüldüğü üzerinde durulmuştur.[67]

Burada eklenmesi gereken husus; aktarılan bu çalışmalar, projeler ve sayılara işaret eden çeşitli kaynakların varlığına karşın, araştırma kapsamında yakından temas sağlanan göle sınır 3 farklı köyde yerel halk ile yapılan görüşmelerde pek iç açıcı bir durumun izlenmemiş olduğudur. Köy halkı, seçimler döneminde hatırlandıklarını, başka zamanlar pek kimsenin uğramadığını defalarca aktararak durumu eleştirmiştir. Burada yaşanan bu çelişkinin kaynağı, görüşme gerçekleştirilen çeşitli STK'ların da aktardığı gibi, projeyi almayı başaran STK'ların belli bir kısmının aktarılacak bütçe kayısıyla nitelikten ziyade niceliği önemsemelerinden dolayı birtakım sıkıntıların yaşandığının altını çizmiştir. Diğer yandan STK'lar tam anlamıyla uzmanlaşmış bir kadro ve deneyime sahip olmadıklarından, bölgeye giriş, yerel halkın kültürüne yatkınlık, etkilenen ilgili bütün köylere ulaşma, dağılım oransallığı ve uygulama biçimindeki eksiklikler olan çeşitli girişimler söz konusu olduğundan, yerel halk tarafından tamamen olumlu karşılanmadıklarını öne sürmek çok da yanlış bir tespit değildir. Bununla birlikte, üzerinde sıkça durulan sistemsel sorunlar, eksik veya hatalı yönetim meseleleri de bu duruma etki etmiştir.

Urmiye Gölü meselesi ile ilgili aktif role sahip uluslararası bir kuruluş olan FAO, 6 Eylül 2016 tarihinde 4 yıllık bir işbirliğine imza atmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Japonya tarafından finanse edilen Program, FAO teknik ve operasyonel ekibinin desteğiyle, İran tarafından göl durumuyla ilgili mevcut Urmiye Göl Kurtarma/Restorasyon Programı (ULRP) ve farklı ortaklarla yakın işbirliği içinde, multidisipliner gereksinimler temelinde seçilmiş uygulamalara tamamen entegre edilmiş olarak uygulanmaktadır. FAO uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından gerçekleştirilen hızlı bir değerlendirmede, Urmiye Gölü'nün restorasyonunun, özellikle gölün yukarısındaki (geliş yönündeki) kalkınma faaliyetlerinin su tüketimini azaltarak, tüm havzadaki su dengesine (giriş-çıkış) sıkıca tutturulması ve ayrıca kuraklığın, iklim

[67] United Nation in Iran, (Çevrimiçi) https://un.org.ir/fa/environment/itemlist/tag/Lake%20Urmia.html ,08.05.2020**;** "Gadrdani az Japon baraye Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün canlandırılmasında Japon hükümetinden takdir töreni}", **a.g.e.,** http://www.wetlandsproject.ir/news/detail/-Appreciation-Ceremony-of-Japan-Government/5115/view/, 08.05.2020**;**

değişkenliğinin ve azalan yağışlar ilgili risklerin yönetilmesi gibi hususların üzerinde durulmuştur.[68]

26-27 Nisan 2017 tarihinde İran/ Urmiye Üniversitesi'nde gerçekleşen bir atölye çalışmasında, gölün restorasyon sürecini desteklemek için uluslararası diyaloğun önemi ayrıca vurgulanmıştır. FAO'nun Kıdemli Uluslararası Danışmanı Fabio Gritto, "*Bu proje yöntemleri tartışmak, araçlar sunmak ve seçenekleri değerlendirmek üzere bir ekip olarak çalışmak için en nitelikli ulusal ve uluslararası uzmanlar arasındaki diyalogu kolaylaştıracak*" şeklindeki bir ifade kullanmıştır. Bu Çalıştaya 100'den fazla uluslararası uzman ile İranlı uzman ve yetkililerin katıldığı aktarılmıştır.[69]

Bu operasyonel desteklerin yanısıra, FAO çevre ile ilgili çeşitli çalıştay ve atölyeler düzenlemektedir. Bu işbirliği çerçevesinde FAO, Urmiye Gölü meselesini zaman zaman farklı ülkelerde de dile getirmektedir. Örneğin, 01.02.2018 yılında, Roma'daki FAO merkezi, Urmiye Gölü restorasyon programı da dahil olmak üzere bir dizi vaka çalışmasını tartışmak üzere sosyal-ekolojik sistemler (SES*) konusunda uzmanlaşmış bir grup uluslararası uzmana ev sahipliği yapmıştır.[70] Bu çalıştayda Urmiye Gölü Restorasyon Programı, nedenleri, eğilimleri ve zorluklarına ilişkin genel bir bakış, restorasyon programının biyofiziksel ve sosyo-ekonomik bileşenlerinin entegre edilmesine odaklanan sosyal-ekolojik çerçeve sunulmuştur. Toplantıda FAO'nun bu projedeki özel odağını su mevcudiyeti, su tüketimi, arazi kullanımı ve seçenekleri kırpma, optimize edilmiş su kullanım yöntemleri ile gıda üretimi ve pazarlamasındaki en iyi uygulamaları birleştiren entegre bir çerçeveye duyulan ihtiyacın oluşturduğu vurgulanmıştır. Sürdürülebilirlik uygulamaları ve alternatif gelir getirici faaliyetlerin yerel halk tarafından daha iyi benimsenmesini sağlayan yönetişimden bahs edilmiştir. Kurumsal ve politik reformlara büyük önem verilerek bu yolda restorasyon projesi kapsamında, yerel faydalanıcıların su tüketen ürünlerin

---

[68] FAO Regional Office for Near East and North Africa, **a.g.e.**, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/neareast/news/view/en/c/431955/ ,08.05.2020.

[69] United Nations in Iran, ''27 April 2017 - FAO and ULRP Highlight International Dialogue to Support Restoration of Urmia Lake'', 27.04.2017, (Çevrimiçi) https://un.org.ir/fa/environment/item/4076-27-april-2017-fao-and-ulrp-highlight-international-dialogue-to-support-restoration-of-urmia-lake.html ,18.05.2020.

* Social-Ecological Systems

[70] "FAO in the Islamic Republic of Iran", 01.02.2018, **FAO**, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/iran/news/detail-events/en/c/1103881/ ,18.05.2020.

azaltması üzerinde durulmuştur. Böylelikle göl canlandırılmasında katkıda bulunmalarını sağlamaya yönelik faaliyetlere dikkat çekilmiştir.[71]

Japonya dışında, Hollanda'nın Ziraat alanında Dünyanın birinci üniversitesi olarak bilinen Wageningen Üniversitesi'nin Urmiye Gölü'nü kurtarmak adına işbirliğinde bulunacağı, Tajrişi tarafından açıklanmıştır. Bu doğrultuda ilgili üniversite, FAO, Tebriz ve Urmiye Üniversiteleri ile birlikte tarımda su tüketiminin azaltılması ile gölün su seviyesinin artırılması alanlarında işbirliğinde bulunmaları söz konusu olmuştur.[72] Hollanda'nın IHO Kurumu ile de su muhasebesi konusunda çalışıldığını aktaran Tajrişi, ABD'nin yeniden uyguladığı ambargolardan ötürü, birçok uluslararası kurum ile ortaklıkların gayri resmi olarak devam ettiğini vurgulamıştır. Tajrişi yabancı ülkelerin Urmiye Gölü restorasyonundaki destekleri konusunda, "ambargolardan dolayı ülkeler bizimle birebir işbirliğinde bulunamadıklarından, kurumlar arası ilişkilerden ziyade kişiler arası ilişkiler çerçevesinde çalışılmakta olduğunu ifade etmiştir."[73]

Göle destek veren bir diğer ülke, Avusturalya'dır. 2016 Eylül ayında Melbourne Üniversitesi ile İran'daki Şerif Teknoloji Üniversitesi arasında kurulan Mutabakat Zaptı (MoU)[74] kapsamında, ortak bir araştırma programda ulusal bir öncelik olan Urmiye Gölü Havzası'nın karşı karşıya olduğu acil sorunlara pratik çözümler bulmaya odaklanmıştır. Bu bağlamda, ilgili üniversitenin mühendislik fakültesi, gölün kurtarmasına yardım adına su reformu konusunda kapsamlı deneyimleri olan bir heyet beraberinde İran'ı ziyaret etmiştir.[75] Şerif Üniversitesi'nde, Avusturalya'nın Melbourne Üniversitesi ile İran-Avusturalya Su Merkezi isimli ortak bir araştırma

---

[71] United Nations in Iran, ''1Feb 2018 - FAO Hosts Expert Workshop to Address Complex Challenges Similar to Urmia Lake Restoration'', 01.02.2018, (Çevrimiçi) https://un.org.ir/fa/environment/item/4554-1-feb-2018-fao-hosts-expert-workshop-to-address-complex-challenges-similar-to-urmia-lake-restoration.html , 18.05.2020.

[72] "Ahmedinecad hem, Midanest Daryaçe Hoshk Mişavad {Ahmedinecad de Urmiye Gölü'nün kuruduğunu biliyordu, ama hiçbir şey yapmadı}", **Saat24 Analysis and News Site**, 16.08.2016 (26.05.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.saat24.news/news/186300/احم..-دانست-می-هم-ژاد-ن-دی-دریاچه-ارومیه-در-حال-خشک-شدن-است-اما , 20.05.2020.

[73] Hamkari Avustralya ba Iran {Avustralya'nın İran'la işbirliği}, **ILNA, Iranina Lbour News Agency**, 09.08.2019 (19.05.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.ilna.news/-بخش-اجتماعی-796308/5-همکاری-استرالیا-با-ایران-در-زمینه-احیای-دریاچه-ارومیه-به-اجبار-آمریکا-قطع-شد-بسته-شدن-دفتر-مرکز-تحقیقات-بین-المللی-پژوهش-کشاورزی-در-تهران , 20.05.2020.

[74] **Memorandum of Understanding**, (Çevrimiçi) https://www.investopedia.com/terms/m/mou.asp , 20.05.2020.

[75] Iran-Australia cooperation to renew Lake Urmia, **The Australian Water Partnership**, 27.03.2017, (Çevrimiçi) https://waterpartnership.org.au/iran-australia-cooperation-to-renew-lake-urmia/ , 20.05.2020.

merkezi kurulmuştur. Ancak, ABD'nin İran üzerine ambargoları yeniden uygulanmaya başlamasından ve Melbourne Üniversitesi, ABD ile denizaltı yapımı alanında 200 milyon dolarlık bir proje üzerinde çalışmasından dolayı, ABD'nin baskısı sonucu ilgili üniversite İran ile anlaşmasını iptal etmiştir. Çevre Koruma Kurumu'nun İnsani Çevreden sorumlu Başkan Yardımcısı olan Tajrişi'nin aktardığına göre Tebriz, Acı Çay nehir alanında Avusturalya deneyimlerinden yararlanmayı planlanıyordu ama ambargolar dolayısıyla engellenmiş oldu.[76]

Avustralya'da lise 10. sınıfların coğrafya kitabında ''What happens when we divert water?'' (Suları yönlendirdiğimizde ne olur?) başlığı altında, ''A dying Lake Urmia in Iran'' (İran'da Ölen Urmiye Gölü) örneği yer almıştır. Kitapta, su transferi konusunu ve bunun zararlı sonuçlarını açıklayan örneklerden birini teşkil eden Urmiye Gölü'nün kuruması süreci vurgulanmış ve Avusturalya'da bu şekilde gündeme gelmiştir.[77] Youtube platformu üzerinden aynı başlık adı altında, 2015 yılında bir video paylaşılmıştır. Bu videoda, nehirlerin küçültülmesi, çeşitli amaçlar için yeraltı sularının yönlendirilmesi, ancak bu işlemlerin her zaman su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı anlamına gelmediğini Urmiye Gölü'nün 2005'ten itibaren kurumaya başlaması örneğiyle açıklanmaktadır.[78]

Fransa Enerji ve Çevre Bakan'larından Marie Segolene Royal, Ağustos 2016'da İran'a bir gezi sırasında Urmiye Gölü'nü de ziyaret etmiştir. Bakanın, dönemin İran Çevre Koruma Kurumu Başkanı Masoumeh Ebtekar ile görüşmesinde, iki ülke arasında su kıtlığı, su kirliliği ve enerji alanlarında yapılacak ortak projelerden bahsedilmiştir. Bu yolculukta, bakanın deyişiyle İran tarafından seçilmiş olan, çevre

---

[76] "Gate Hamkariye İran ve Avustralya be Ecbare Amerika, {Avustralya, ABD'nin baskısı altında Urmiye Gölü'nün yeniden canlandırılması konusunda İran ile bağlarını kesti}", **ILNA, Iranina Lbour News Agency**, 09.08.2019 (19.05.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.ilna.news/-همکاری-استرالیا-با-ایران-در-زمینه-احیای-دریاچه-ارومیه-به-796308/5-بخش-اجتماعی-اجبار-آمریکا-قطع-شد-بسته-شدن-دفتر-مرکز-تحقیقات-بین-المللی-پژوهش-کشاورزی-در-تهران ,20.05.2020.

[77] "Tadrise Dalayele Hoşk Şodane Daryaçe Urmiye dar Madarese Avustralya, {Avustralya okullarında Urmiye Gölü'nün kurumasının nedenlerini anlatıyor}", w.date, **TRT Farsça**, (Çevrimiçi) https://www.trt.net.tr/persian/mhyt-zyst/2016/11/21/tdrys-dlyl-khshkh-shdn-drychh-rwmyh-dr-mdrs-strly-614774 ; https://theiranproject.com/blog/2016/11/24/irans-lake-urmia-good-lesson-australian-youth-value-water/ ,20.05.2020.

[78] **''What Happens When We Divert Water?''**, 11.03.2015, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=PrJVWspyC4Q ,20.05.2020; https://www.instagram.com/p/BNFNt-ogjFz/ ,20.05.2020.

ve yenilenebilir enerji alanlarında faaliyet sürdüren çeşitli ticari firmanın da bakana eşlik ettiğinin altı çizilmiştir.[79]

Uluslararası Çeşitli Kurumlar ve Konferanslar: Urmiye Gölü meselesinin duyulması ve kurumasının önlenmesi üzerinde çalışmaların sürdüğü bir diğer alan, yerel ve uluslararası konferanslar ve akademik çabalardır. Örneğin, yerel ve uluslararası araştırmacı ve bilim adamlarının katılımıyla Urmiye Gölü ve Hamoun sulak alanı konusunda 16-18 Mart 2014 tarihinde Tahran'da uluslararası bir toplantı gerçekleşmiştir. Toplantı, UNDP'nin işbirliğiyle 12'si Amerika, İspanya, İsviçre, İngiltere, Hollanda, Pakistan, Japonya, Çin ve Ürdün'den gelenler olmak üzere toplamda 45 araştırmacı ve uzman, BM görevlileri, Ramsar ve Tahran konvansiyonlarının kimi üyelerinin de katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu oturumda, diğer ülkelerdeki görüşler, tecrübeler, çözüm ve öneriler üzerinden ilerleyeceği vurgulanmıştır.[80]

Yurtdışı faaliyetler çerçevesinde, Doğu ve Batı Azerbaycan yetkilileri Türkiye'nin Konya iline yaptıkları ziyarette[81], Türkiye'nin tarım alanındaki uzmanlarıyla bir teamül ve fikir paylaşımı oluşturmak adına, komşu ülkenin yeni teknoloji, bilgi ve sanayi kullanımıyla elde ettikleri verimlilik artışı, organik ürün yetiştirme, modern sulama teknikleri ve suyu daha verimli kullanma metot ve becerilerinin yakından izlenmesi fırsatı bulmuşlardır. Yine uluslararası faaliyetler olarak İsviçre Zürih Üniversitesi hocalarının gölü kurtarma projelerini yerinde değerlendirmek için İran'a gelmelerinden, Japonya Büyük Elçisi ve BM Kalkınma Programı (UNDP) temsilcisinin ziyaretlerinden bahsedilebilir.[82]

---

[79] "Vazir-e Mohit-e Zist-e Fransa az Ancam-e Projeha-ye Moştarak dar Zamine-ye Enerji, Ab ve Alodegi ba İran Habar Dad, {Fransa Çevre Bakanı enerji, su ve kirlilik alanlarında İran ile ortak projelerin Yapılacağını duyurdu}", **Radio Farda**, 28.08.2016, (Çevrimiçi) https://www.radiofarda.com/a/27950893.html ,21.05.2020.

[80] Department of Environment Islamic Republic of Iran, UNDP, "Towards a Solutıon for Iran's Drying Wetlands", **International Technical Round Table**, 16-18 March 2014 Tehran, pp.17-23, (Çevrimiçi) https://www.undp.org/content/dam/iran/docs/Publications/E&SD/WIRT%20Conclusions%20and%20Recommendations.pdf , 14 Haziran 2019 **; Salamat News**, 21.03.2014 (01.01.1393 h.ş.), (Çevrimiçi) http://www.salamatnews.com/news/108095/نژاد-برويد-C%E2%80%8Bآقای-احمدی به-سلامت-شما-صدای-جان-دادن-دریاچه-ارومیه-را-نشنیدید 14 Haziran 2019

[81] İran Doğu ve Batı Azerbaycan Eyaletlerinden İlimize Ziyaret, **T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Konya İl Tarım ve Orman Müdürlüğü**, 09.12.2014, (Çevrimiçi) https://konya.tarimorman.gov.tr/Haber/187/Iran-Dogu-Ve-Bati-Azerbaycan-Eyaletlerinden-Ilimize-Ziyaret 20.04.2020.

[82] İçişleri Bakanlığı Batı Azerbaycan Eyaleti Valiliği, **a.g.e.,** pp.100-105.

Avrupa Birliği'nin İran ile çevresel anlamda işbirliği de söz konusu olmuştur. 2015'de Mohsen Jalalpour İran Ticaret Odası Başkanı ile Avrupa Birliği Parlamentosu Başkanının görüşmelerinde işbirliği için üzerinde anlaşılan 3 alandan birinin çevre olduğu ifade edilmiştir. Bu açıklamada ayrıca, İran'ın coğrafi konumu ve bölge ülkeleri arasında güvenli koşullara sahip bir ülke olmasından dolayı yatırımlar ve işbirliğinin artması adına sağlayacağı avantajlardan bahsedilmiştir. Komşu ülkelerde güvensizlik oluşturan faktörlerin varlığı devam ederse, tüketim ürünlerine olan ihtiyaçların temini alanında İran'ın bir merkez olarak çok önemli rol oynayabileceği üzerinde durulmuştur. Sadece İran'ın iç pazarı değil, aynı zamanda nüfusu 700 milyondan fazla olan komşularına ve BDT* ülkelerine erişimin, İran ile işbirliğinin olumlu yönleri olarak değerlendirildiği beyan edilmiştir. Bu doğrultuda açıklamada özel sektörün rolünün giderek artması, çalışma ilişkileri, sosyal refah ve taleplerin takibi, ticaret yollarının kolaylaştırılması gibi alanlarda uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulduğu vurgusu yapılarak çevre konularına ilişkin ifadeler de yer almıştır. Çevresel alanlarda İran'ın bölge ülkeler ve Avrupa Birliği ile işbirliği içerisinde Urmiye Gölü'nün çevresel boyutlarının dikkate alınmasının, ülkenin kalkınma kararlarının geleceği için iyi bir örnek oluşturduğunun altı çizilmiştir.[83]

Azad Üniversitesi Haber Ajansı'nın yayınladığı, Nükleer Anlaşma sonrası elde edilen ortaklıklar çerçevesinde, 25.10.2016'da Avrupa Birliği'nin İran ile normalleşme kararının ardından görüşülen maddeler arasında İran'ın su sorunu, özellikle Urmiye Gölü'nün kurtarılması yer almaktadır. Siyasi görüşmeler ve ortak diplomasi, ticari ve ekonomik konular, çeşitli ortaklıklar (petrol, doğal gaz, çevre koruma ve Urmiye Gölünün kurtarılması), bölgesel güvenlik, sosyo-ekonomik konular ve yasaların hakimiyeti ile insan hakları meseleleri başlıca konuşulan konular olmuştur. Bu doğrultuda, İran'ın su kaynaklarının eksikliği ve çölleşmenin artması gibi ciddi çevresel zorluklarla karşı karşıya olduğu ve "Avrupa Birliği'nin İran ile birlikte çevre korumasını güçlendirmek ve sürdürülebilir çevresel kalkınmayı teşvik etmek için" çalışması gerektiği vurgulanmıştır. Kararda ayrıca, İran'a Urmiye Gölü'nü korumaya yönelik

* Commonwealth of Independent States (CIS)

83 "3 Hoze-ye Morede Tavafoge Ettehadiye-ye Avrupa baraye Hamkari ba İran, {Avrupa Birliği'nin İran ile İşbirliğinde Üzerinde Anlaşılan 3 Havza}", Bourse Press, 07.11.2015, (Çevrimiçi) http://boursepress.ir/news/16474/۳-ایران-با-همکاری-برای-اروپا-اتحادیه-توافق-مورد-حوزه ,19.05.2020.

destek, çölleşme ile mücadele, Hazar Denizi kirliliği ve daha fazlası dahil olmak üzere su kaynakları yönetiminde çevresel işbirliği yapılması çağrısında bulunulmuştur.[84]

İklim ve Güvenlik Merkezi'nin* kurucu üyeleri, Caitlin E. Werrell ve Francesco Femia, iklim değişikliğinin güvenlik risklerinin keşfi çerçevesinde, "*Eye on Iran: Lake Urmia, Water, Climate and Security in a Volatile Region"* başlığı adı altında 2012 yılında Urmiye Gölü meselesine değinmiştir. İran'ın stratejik konumu ve çevresindeki komşuları, Hürmüz Boğazı, petrol-doğalgaz ve enerji koridoru, İsrail'in sadece 1.000 mil Kuzeydoğusu'nda yer alması ile yerli nükleer enerji programını bir nükleer silah programına dönüştürme yeteneğinin olup olmadığı tartışıldığı sırada, bu sorunların yanısıra, fark edilmeyen başka bir insani ve ekonomik felakettin olduğundan bahsedilmiştir. Günümüzün değişken politik görünümünden ziyade Kuzeybatı Orta Doğu'nun en büyük gölü olan Urmiye Gölü'nün durumunun ve kuruma tehlikesinin yakından değerlendirmeye değer bir konu olduğuna dikkat çekmiştir. Gölün önemi, neden kurumakta olduğu ve kurumanın doğuracağı olumsuz etkilerin üzerinde durarak, gölünün kurumasının potansiyel olarak İran'ın iç ekonomik sağlığı ve istikrarı için çok önemli sonuçları olacağının altı çizilmiştir.[85]

Urmiye Gölü sorunu ile ilgilenen bir diğer uluslararası kuruluş, Uluslararası Uygulamalı Sistem Analizi Enstitüsü (IIASA**)'dür. Enstitü, bir zamanlar dünyanın ikinci büyük tuz gölü olan Urmiye Gölü'nün şaşırtıcı derecede kurumasının asıl sorumlusunun, iklim değişikliği ve su kullanımının bir kombinasyonu olduğunu vurgulamıştır. İlgili kurumun genel başkanı Prof. Dr. Pavel Kabat, şu ifadeyi kullanmıştır:

"Su kaynakları ve iklim değişikliği ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Bu durum, bu tür acil sorunları çözmeye çalışan politika yapıcılara sağlam tavsiyeler

---

[84] "Mofadde Gat-name Addi Sazi-ye Ravabet-e Ettehadiyye-ye Avrupa ba İran/Az Necate Daryaçe-ye Urmiye ta Afzayeş-e Bursiye Baraye Daneşcuyan-e İrani, {Avrupa Birliği'nin İran ile Normalleşme Kararın Hükümleri / Urmiye Gölü'nün kurtarılmasından İranlı Öğrenciler için Bursların Artırılmasına Kadar}", **Islamic Azad University News Agency (ANA)**, 26.10.2016, (Çevrimiçi): https://ana.ir/fa/news/50/128994/مفاد-قطعنامه-عادی%E2%80%8Cسازی-روابط-اتحادیه-اروپا-با-ایران-از-نجات-دریاچه-ارومیه-تا-افزایش-بورسیه-برای-دانشجویان-ایرانی , 14.05.2020.

* The Center for Climate & Security

[85] Francesco Femia and Caitlin E. Werrell, **Eye on Iran: Lake Urmia, Water, Climate and Security in a Volatile Region**, Center for Climate and Security, Breifer, Washington, DC, No. 10, 2012.

** International Institute for Applied Systems Analysis

sunmak adına entegre sistem bakış açısının hayati önem taşıdığı alanlardan sadece bir tanesidir."[86]

Enstitü, IIASA ve Wageningen Üniversitesi araştırmacısı olan Somayeh Şadkam'ın makalesinin göle akan su üzerindeki iklim ve su yönetiminin etkilerini karşılaştıran ilk çalışma olduğuna dikkat çekmiştir. 2016 yılında Great Lakes Araştırmaları Dergisi'nde* yayınlanan bu çalışma, Urmiye Gölü'nün suyunun dramatik düşüşünün hem su kaynakları gelişimi, hem de iklimsel nedenlerinin olduğunu ifade etmektedir. Araştırmada, iklim ve su yönetiminin göle akan su üzerindeki ilgili etkisini karşılaştırmıştır. Şadkam'a göre, Urmiye Gölü'nün kurtarılmasında iki yönlü çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ulusal anlamda su yönetimini iyileştirme eylemi ile iklim değişikliğini ele alan uluslararası işbirliğinin Urmiye Gölü'nün ihtiyacı olan iki girişim olduğunun altı çizilmiştir.[87]

IIASA, 2016 yılından beri Urmiye Gölü ile ilgili birçok yazı ve makaleye yer vermiştir. İran ve IIASA'daki araştırmacılar arasındaki işbirliğinin geçmişi 2006 yılına kadar uzanırken İran, 2016 yılında İran Ulusal Bilim Vakfı (INSF**) aracılığıyla resmi olarak IIASA üyesi olmuştur.[88] Daha önce Tajrişi, üyelik başvurumuzun IIASA tarafından onaylandığı takdirde, Urmiye Gölünün daha fazla uluslararası boyut kazanabileceği ifadesini kullanmıştır. IIASA'nın Urmiye Gölü havzasını uluslararası tanınmış bir alan olarak onaylamasının da söz konusu olduğu, bu gerçekleşirse gölün IIASA'nın dünyadaki dört faaliyet dalından biri olarak yer alacağı vurgulanmıştır. IIASA ekonomi, iklim değişikliği, gıda güvenliği, enerji ve su ile ilgili bağlantılar üzerinde çalışmaktadır ve çeşitli bağlantılar içeren karmaşık sorunların çözümünde kapsamlı deneyime sahiptir. Bu nedenle, Urmiye Gölü Havzasında gıda güvenliği, su ve iklim değişikliği arasındaki bağlantı hususunda Gölü Kurtarma Heyetiyle bir işbirliğinin başlatılması üzerinde durulmuştur. Bu durumun gerçekleştiği taktirde, İran hükümetinin finansal desteğinin yanısıra Urmiye Gölü'ne IIASA'nin destek kredisi de

---

[86] "Climate, human influence conspired in Lake Urmia's decline", **IIASA (International Institute for Applied Systems Analysis)**, 10.11.2016, (Çevrimiçi) https://iiasa.ac.at/web/home/about/news/161110-Urmia2.html , 20.04.2020.

[*] Journal of Great Lakes Research

[87] Shadkam Somayeh, Ludwig Fulco, van Oel, Kirmit Çağla, and Kabat Pavel, ''Impacts of climate change and water resources development on the declining inflow into Iran's Urmia Lake'', **Journal of Great Lakes Research** Vol.42, No.5, 2016, pp.942-952.

[**] Iran National Science Foundation

[88] Iran, **IIASA (International Institute for Applied Systems Analysis)**, w.date, (Çevrimiçi) https://iiasa.ac.at/web/home/about/nationalmembers/countryprofiles/Iran.html 20.04.2020.

eklenecekti. Aksi durumda, İran Enerji Bakanlığı ve Araştırmacıları Destekleme Fonu'nun işbirliğiyle yerli güçler ve dinamikler için bazı finansal kaynakların aktarılması, dış dinamiklere kaynak ise IIASA'nın aracılığıyla sağlamasının kararlaştırılması söz konusu olmuştur.[89]

Diğer yandan Kasım 2019'da Ulusal Sulak Alanların Korunması Projesinin* yöneticisi, Ali Arvahi'nin ifadesiyle, Japonya tarafından yıllık 1 milyon dolar, toplamda 6 Milyon dolar mali yardım sağlanmış, ancak Urmiye Gölü'nü canlandırmaya, uluslararası bu katkı oranı yeterli olmamıştır.[90] Arvahi'ye göre bu fon, sürdürülebilir su ve toprak yönetimi, yerel halkın ekonomik güçlenmesi, gölün biyo-çeşitliliğinin yönetiminin devam ettirilmesi ve ülkenin başka yerlerinde restorasyon tecrübesini kullanmak için harcanmıştır. Programın şu anda Urmiye Gölü Havzası'ndaki 150 köyde uygulandığını, bunun temel amacının gölün canlandırılması için insanların katılımını sağlamak olduğu belirtilerek devamında gölün canlandırılmasına yardımcı olacak diğer önlemlere de ihtiyaç duyulduğunun altını çizmiştir. Köylüler için sürdürülebilir gelir sağlama planının Urmiye Gölü Havzası'ndaki 30 köyde uygulanması, çiftçilerin ekonomik olarak güçlendirilmesi, sulak alan güvenlik açığı değerlendirme sistemlerinin kurulması ve onun online izleme sistemine eklenmesi gibi girişimlerin planlandığı aktarılmıştır. 1396 h.ş. yılının sonunda (2018 Mart), gölün restorasyonu için 35 trilyon Riyal'den fazla (yaklaşık 833 milyon $) tahsis edildiği, 2019 yılı için 7,2 trilyondan fazla Rial'in (yaklaşık 166 milyon $) tahsis edildiği aktarılmıştır. Gölün canlanması için gerçekleştirilen planlamalarda ihtiyaç duyulan 10 yıllık sürede bütün yerli ve yabancı uzmanların, yerel toplulukların katılımı ile çeşitli projelerin uygulanmasının önemli rol oynadığının altı çizilmiştir.[91]

Bununla birlikte, Kelantari, 7 Eylül 2019'da İran devlet televizyonunun Dast-hat (دست خط) adlı programındaki konuşmasında, çevre meseleleri, ürün yetiştirilmesi ve su tüketimi konularıyla ilgili Enerji Bakanlığı, su idareciliği, tarım kurumu gibi İran devlet organları arasındaki ilişkilere, güç ve görev dağılımına ve bu konularla ilgili

---

[89] Kimia AbdollahPour, "Hoze-ye Daryaçe-ye Urmiye Moarref-e Beynolmelali Mişavad, {Urmiye Gölü Havzasi Uluslararası Tanıma Sunulması}", **IRNA News Agency**, 17.10.2016, (Çevrimiçi) www.irna.ir/news/82269641/ , 18.05.2020.

* National Wetlands Conservation Project

[90] **United Nations in Iran**, (Çevrimiçi) https://un.org.ir/fa/environment/item/4682-08-05-2017-hamshahri-newspaper-published-cited-undp-s-activities-in-iran.html, 17.05.2020.

[91] ''International Contribution 'Not Sufficient' for Urmia Lake Restoration'', **Tehran Times**, 09.11.2019, (Çevrimiçi) https://www.tehrantimes.com/news/441800/International-contribution-not-sufficient-for-Urmia-Lake-restoration , 22.05.2020.

zaman zaman zıtlaşmalara özetle değinmiştir. Bu konuşmada, Zab Nehri'nin suyunun bir tünel ile Urmiye Gölü'ne aktarılmasındaki sorunlardan da bahsetmiştir. 1399 h.ş. sonuna (2021 Mart'a) kadar tamamlanmasını beklenen bu projenin öneminin vurgulanmasına rağmen bazı kurumlar ve yetkililer tarafından projenin engellenerek süreçte gecikmeler yaşandığı vurgulanmıştır. Üç yıl kadar süren bu engellemenin nedeninin, Zab'ın Dicle'ye ve dolayısıyla Dicle'den Basra Körfezine akan bir nehir olmasından dolayı su akıntısının azalmasıyla körfez üzerinde olumsuz etki bırakması olduğu öne sürülmüştür. Ancak, milyarlarca metre küp suya sahip bu körfezde hâlihazırda ona sınır diğer ülkelerce suyun çeşitli şekillerde kullanıldığı da bir yandan ifade edilmiştir. Araştırmalar sonucunda gecikmenin gereksiz olduğu kanaatine varılmış, Ağustos 2017 yılında Çevre Koruma Başkanı olarak atanan Kelantari, Zab nehrinden suyun Urmiye Gölü'ne yönlendirilmesiyle ilgili onay işlemlerini sonuçlandırmıştır.[92] Ardından, Batı Azerbaycan Eyalet Valisi'nin ifadesiyle, tünel inşasıyla ilgili işlemlerin %89'u Nisan 2020'ye kadar tamamlanmıştır. Daha önce Haziran 2020'de tamamlanacağı belirtilen bu tünelin bitişi, son gelişmelerle Ocak 2021 tarihine ertelenmiştir.[93] Tajrişi tarafından Haziran 2020'ye kadar bu projenin tamamlanmasını beklediklerini, Ocak 2020 yılında 10 milyon dolar bütçe tahsil edildiği ve son 5 km için 18 milyar dolarlık ek bütçe ihtiyacının olduğu aktarılmıştır. Tajrişi'nin ifadesine göre, bu projede yaşanan gecikme, mali ödemelerde yaşanan gecikmelerden kaynaklanmış, şimdiyse bütçe tahsisi işlerinin hız kazanmıştır.[94] Burada da görüldüğü üzere, Urmiye Gölü'nün canlandırılması hususunda, büyük oranda iç kaynaklarla çözülmeye çalışılan bütçe aktarımları, politik, ekonomik ve sistemdeki prosedür engellerine uğradığından zamanlama açısından gecikmelerle karşılaşmaktadır. Burada alternatif bir yol olarak, çeşitli dış kaynakların varlığı ve sunulan desteklerin önemi bir kez daha kendini göstermektedir. Dış kaynakların aktarımı konusunda, desteği alacak olan ülkenin uluslararası denklemdeki yeri ve tutumu, komşuları başta olmak üzere, dış politika anlamında diğer ülkeler ile kurduğu

[92] "Urmiye Gölü'ne su transferi tüneli 2021'de faaliyete geçecek", **ISNA (İranian Students News Agency),** 06.09.2019 (16.06.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.isna.ir/news/98061607891/ ,18.05.2020.

[93] **"**Tunel-e Entegale Ab az Rudhane-ye Zab be Deryaçe-ye Urmiye Dey-e Emsal be Bahrebardari Miresad', {Zab Nehri'nden Urmiye Gülü'ne Su Nakli Tünel'i Bu Yılın Dey Ayında İşletilmeye Açılacaktır}", **Tasnim**, 23.04.2020 (03.02.1399 h.ş.), (Çevrimiçi) https://tn.ai/2249670 ,22.05.2020.

[94] 10 milyon dolar Cehete Entegale Ab az Zab be Daryaçe-ye Urmiye Pardaht Şod {Zab'tan Urmiye Gölü'ne su transferi için 10 milyon dolar ödendi}", **Tasnim**, 23.01.2020 (03.11.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://tn.ai/2187843 ,22.05.2020.

ortaklıklar ve işbirliği gibi meselelerdeki başarısı ne kadar olumlu bir seyir izliyor olursa bu desteklerin aktarılması da daha olumlu bir eğilim ile gerçekleşebilmektedir. Çeşitli ambargo süreçleriyle kuşatılmış İran gibi bir ülkelerin, bu kaynaklara erişimi, ülkenin kendi açısından çıkmaz bir hal almasının yanında, çevre felaketleri anlamında hayati niteliğe sahip bu desteklerin engellenmesi, çevre-siyaset ilişkisinin bir anlamda net bir beyanıdır. Avusturalya Melbourne Üniversitesi'nin Urmiye Gölü konusunda yaptığı anlaşmaya rağmen, birden işbirliğine son vermesi, bu ilişkilerin arka plandaki görünmez ama hissedilen ve etkisini bırakabilen yüzleri olduğunun bir kanıtıdır.

Çalışmayla ilgili bir diğer uluslararası kurum olan Greenpeace, Amsterdam merkezli bir çevre sivil toplum kuruluşu olarak 55'ten fazla ülkede ofise sahiptir. Greenpeace 1971'de Kanada'lı ve ABD'li eski çevre aktivistleri Irving Stowe ile Dorothy Stowe tarafından kurulmuştur.[95] Bu kuruluş da Urmiye Gölü kampanyasına dikkat çekmiştir. ''Greenpeace var çünkü bu kırılgan dünya bir sesi hak ediyor. Çözümlere ihtiyacı var. Değişime ihtiyacı var. Harekete ihtiyacı var'' sloganıyla dünyada çeşitli çevresel konuları ele almaktadır. Bir sosyal medya platformu olan Twitter'de, ''How social media is going to help save this lake'' (Sosyal medya bu gölü kurtarmaya nasıl yardımcı olacak) Tweet'i ile #IAmLakeUrmia kampanyasına destek verilmiştir.[96] Bu kuruluş dışında, #IAmLakeUrmia hastagiyle uluslararası sosyal medya ortamlarında göl ile ilgili kampanyalara destek verilmiştir. @UrmiaLakeCampaignBot ve @UrmiaLakeCampaign2Bot imza kampanyasıyla, Urmiye Gölü'nü kurtarmak adına Iran dini liderine mektup adı altında #Save_Lake_ Urmia, Adım Deniz Ama Özüm Susuzam[97] benzeri çeşitli slogan ve grafikler/imajlar ile sanal ortamlarda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur.[98]

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) Afetler ve Çatışmalar Direktörü Gary Lewis*, 2017 yılında Urmiye Gölü ziyaretinden sonraki Dünya Su Günü (22 Mart 2017) açıklamasında, hayat, bir zamanlar kurumaya başlayan İran'ın tuz gölüne dönmüş görünüyor cümlesini kullanarak aşağıdaki şekilde devam etmiştir:

---

[95] Sphume Msomi, "Greenpeace Turns 45!", **Greenpeace**, 15.09.2016, (Çevrimiçi) https://www.greenpeace.org/africa/en/blogs/924/greenpeace-turns-45/ , 18.05.2020.
[96] https://twitter.com/hashtag/iamlakeurmia?lang=en ,02.10.2016.
[97] https://twitter.com/Mohammadimehdi8/status/960520877405335552/photo/1 ,18.02.2018.
[98] https://twitter.com/zareie_rahim/status/962026923932217344 ,09.02.2018.
* Lewis, 2013-2018Tahran Birleşmiş Milletler temsilcisi ve koordinatörüydü. Beş yıl sonra 15 Ocak 2018'de görevi sona ermiştir.

“Yaklaşık dört yıl sonra, daha önce kuru bir manzaraya sahip bir yere geri döndüm. Ama bu sefer suyu görebiliyordum. Yeterli değildi, ancak daha önce gördüğümden çok daha fazlaydı. Göl yeniden canlanıyor ve bu canlanmanın ana nedeni, bazıları İranlı (yerel ve ulusal), bazıları yabancı (uluslararası) olan birçok aktörün başarılı işbirliğinin bir sonucudur. Urmiye Gölü bir zamanlar İran'ın en büyük gölü ve sulak dönemlerinde dünyanın ikinci tuzlu su gölü idi. Ancak, gölü besleyen nehirler üzerine barajların yapılması, tuz gölüne akan suyun yönünün değiştirilmesi ve son 60 yılda artan insani müdahalelerin sonucunda, basit bir şekilde göl kurudu. Urmiye Gölü bir insanların eliyle yok oluyordu. Susuz, tuzlu ve ölü bir yüzey üzerinde durduğumu hatırlıyorum (2013). Su gitmişti, ama rüzgar ve fırtınalar değil. Rüzgar, göl yatağındaki tüm tuzu alıp etrafa yayıyordu. Şiddetli rüzgarlar nedeniyle tuz taneleri yüzüme çarpıyor ve ciğerlerime ve göl çevresindeki tarım arazilerine giriyordu. Gördüğüm görüntü Mars'ta hayal ettiğim bir sahneydi.”[99]

Bölge sakinleri ve çiftçilerin her gün yaşadıkları hayatı sorgularken Lewis, gölün kurumasının olumsuz etkilerini düşündüğünü de ifade etmiştir. Her şeyden önce, göl yatağındaki tuzun havaya karışması ile çevredeki tarım alanlarını ve ürünleri kaplayacağı, daha sonra o bölgelerin bizzat daha geniş bir ebatta tuz fırtınalarının merkezi haline dönüşeceği vurgulanmıştır. Diğer yandan, Orta Asya'da kurumuş Aral Denizi yakınlarındaki insanlarda görülen, çeşitli alerjileri ve kanser dahil çeşitli akciğer hastalıkları gibi hastalıklara değinilerek buradaki insanların sağlığı konusunun da altı çizilmiştir. Üçüncü önemli konu ise, çiftçiler suya erişimi kaybettikçe yeraltı suyuna erişmek için daha derin kuyuları kazacak ve bu da tuzlu suyun tatlı su kuyularına sızmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, insanların içme suyuna bile erişimleri azalacaktır. Bu yüzden, insanların sağlığını ve geçimini tehdit eden "büyük tuz fırtınası" ile uğraşmak gerekeceğine dikkat çekmiştir.[100]

Lewis 4 yıl sonra tekrardan geldiği bölgede rastlamış olduğu nispi su artışından dolayı heyecanlanarak, insan yapımı her soruna, insan yapımı bir çözümün olduğunu belirtmiştir. Bu yoldaki işbirliği yapan bütün ellerin önemli olduğu ile gölü

[99] “Daryaçe Urmiye Aram Aram be Zendeghi Barmigardad {Urmiye Gölü yavaş yavaş hayata dönüyor}”, **United Nations Farsça**, 16.03.2016 (26.12.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://un.org.ir/fa/اخبار/item/4005-95.html , 20.05.2020 **;** United Nations in Iran,”10.04.2017 - New Japanese Grant Gives Hope for Sustained Recovery in Lake Urmia”, **UN**, 13.04.2017, (Çevrimiçi) https://un.org.ir/fa/environment/item/4051-10-april-2017-japan-makes-4th-contribution-to-undp-to-help-support-restoration-efforts-in-lake-urmia.html ,20.05.2020.

[100] “Daryaçe Urmiye Aram Aram be Zendeghi Barmigardad {Urmiye Gölü yavaş yavaş hayata dönüyor}”, **a.g.e.**, https://un.org.ir/fa/اخبار/item/4005-95.html

canlandıracak önlemlerinin 'hepimize ilham veren bir örnek' olduğunu vurgulamıştır.[101]

Uluslararası etkin ve saygın dergilerde de Urmiye Gölü konusu çok sayıda bilim insanı ve araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bunlardan bazı örneklere değinilecek olursa, 25'den fazla makalenin Nature adlı önemli dergide yayınlanmış olması[102]; Science AAAS'de 10'a yakın yayının yapılması[103]; Trends in Ecology and Evolution'da bir makale[104] ile Springer[105] gibi yayınevlerince göl ile ilgili çeşitli disiplinlerden kitapların yayınlandığı görülecektir. Ayrıca, World Wide Science ve ORG gibi sitelerde Urmiye Gölü hakkında yayınlanan çeşitli makaleler yer almıştır.[106] IAGLR Great Lakes Araştırmaları Yıllık Konferansı* çerçevesinde 2018 yılında Urmiye Gölü hakkında bir makale yayınlanmıştır.[107] Başka bir örnekte, Los Angeles Times'da araştırmacı gazeteci olan Kenneth R. Weiss'in National Geographic'te Urmiye Gölü ile ilgili makalesi ilgi çekmiştir. Bu yazıda göl hakkında bilgi verilmiş, sorunlar ve yapılan faaliyetler ele alınmıştır.[108] Komşu ülke Türkiye'de çevre ve su sorunları üzerinde çalışmalar yapan önemli bir platform olan suhakki.org ise, Urmiye Gölü hakkında çeşitli yazı ve haber yayınlamıştır.[109]

Sosyal Medya, Ulusal-Uluslararası Ünlü Aktivistler: Bu bağlamda, sosyal medyanın gücü ve etkisi bir kez daha ele alınmıştır. Bazen birçok yerel siyasetçi, aydın veya aktivistin tek başına oluşturamadığı farkındalık ve duyarlılığı, sosyal

---

[101] "Gary Lewis: Measures to revive Lake Urmia 'an example to inspire us all", **International Political Economy Club (IPE),** 16.05.2020, (Çevrimiçi) https://www.ipeclub.co/gary-lewis-measures-to-revive-lake-urmia-an-example-to-inspire-us-all/ , 20.05.2020.

[102] **Nature Journals**, (Çevrimiçi) https://www.nature.com/search?q=urmia%20lake ,20.05.2020.

[103]https://search.sciencemag.org/?searchTerm=Urmia%20lake&order=tfidf&limit=textFields&pageSize=10&& ,20.05.2020.

[104] https://www.cell.com/trends/ecology-evolution/home

[105] **Springer**, (Çevrimiçi) https://link.springer.com/search?query=Lake+urmia ,20.05.2020.

[106] ''Sample Records for Chi River Urmia'', **WorldWideScience.ORG**, (Çevrimiçi) https://worldwidescience.org/topicpages/c/chi+river+urmia.html , 20.05.2020.

* IAGLR's Annual Conference on Great Lakes Research

[107] Mahdi Akbari and Massoud Tajrishy, *''*Hydrography of shrinking Urmia Lake bed and studying its change from 2014 to 2018'', **IAGLR 2018/Toronto***,* June 18-22 2018, (Çevrimiçi) http://iaglr.org/conference/proceedings/2018/prof678.html ,20.05.2020.

[108] "Iran's Tarnished Gem, Lake Urmia was once a haven for birds and bathers. Now, its piers lead nowhere. What happened?", Nationalgeographic, (Çevrimiçi) https://www.nationalgeographic.com/photography/proof/2018/04/lake-urmia-iran-drought/?utm_source=Twitter&utm_medium=Social&utm_content=link_tw20180403photo-lakeurmia&utm_campaign=Content&sf186116686=1 ,22.05.2020.

[109] "**Su Hakkı"**, (Çevrimiçi) https://www.suhakki.org/?s=urmiye+g%C3%B6l%C3%BC ,22.05.2020.

medyada başlatılan bir ağın daha olumlu bir girişim olduğu görülmektedir. Çağımızın teknolojik gelişmeleri ve bu gelişmelerin sosyal hayata etkileri bakımından değerlendirildiğinde, sınırları aşan daha kolay ve daha geniş kitleye hitap edebilen bir dönemde olduğumuzu görebilmekteyiz. Bu gelişmeler ve ona bağlı olarak artan sosyal medya girişimleri göl alanına da damgasını vurmaktadır. Bölgesel ve devamında ulusal sorun haline gelen Urmiye Gölü meselesi, sosyal medyanın etkisi ile birlikte uluslararası anlamda da görünürlük kazanabilmiştir. Bu etkilerin bazıları, bu bölüm altında yer almaktadır. Bununla birlikte, uluslararası çapta tanınmış kişiler tarafından paylaşılan yorumlar daha büyük ses getirerek hem hükümet hem uluslararası toplumda Urmiye Gölü kuraklaşma meselesine yönelik çabaları arttırmaktadır. Bu durum, tam olarak çalışmada daha önce bahsi geçen ‘‘boomerang etkisi’’ yaratabilmektedir. Özellikle, Ahmedinecad dönemi kurumanın gözle görünür çapta fark edilmesine rağmen hükümetin kayıtsız kalması, meselenin güvenlik çemberine alınması, yerel halkın itirazlarının bastırılmaya çalışılması döneminde yerel çapta engellenen girişimlerin yüzünü, ulusal ve de küresel alana çevirmesinden bahsetmek yerinde olacaktır. İkinci bir neden olarak, göl havzasının hem uluslararası bir alana mensup olmasından hem de çözümün bir tek yerel-ulusal boyutta mümkün olmamasından dolayı, kurtuluş yolunun yerel, ulusal ve uluslararası boyutlardaki işbirliğinden geçtiğinin altı kalınca çizilmektedir. Bu yüzden, göl meselesinde uluslararası alanda fark edilip o alandan gelecek olan desteklere oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Erik Solheim’in ifadesiyle, ‘‘Hepimiz bir araya gelir ve birlikte çalışırsak, dünya gezegeninde neler başarabileceğimizin bir sınırı yoktur.”[110]

Bu kısma, Leonardo DiCaprio[111] ve Mustafa Sandal[112] gibi isimlerin Urmiye Gölü hakkındaki destekleyici paylaşımlarından bahsederek devam edilmiştir. Hollywood yıldızı Leonardo DiCaprio’nun Urmiye Gölü'nü kamu savunuculuğunun bir parçası haline getirmekte rolü olmuştur. DiCaprio’nun 2016 Mayıs ayında Instagram hesabından göl hakkında paylaştığı bir fotoğraf, 318.000 beğeni ve 76,000’den fazla

[110] Erik Solheim, Biography of the Sixth UN Environment Executive Director and Under-Secretary-General of the UN, **United Nations,** (Çevrimiçi) https://www.unenvironment.org/people/erik-solheim ,20.05.2020.
[111] “Leonardo DiCaprio Raises Awareness About Dire State of Iranian Lake”, **Sputniknews**, 06.05.2016, (Çevrimiçi) https://sputniknews.com/environment/201605061039213600-leonardo-dicaprio-iran/ ,20.05.2020.
[112] Mustafa Sandal’dan İran Türklerine Destek, **Gazete2023**, 28.07.2016, (Çevrimiçi) http://www.gazete2023.com/turk-dunyasi/mustafa-sandaldan-iran-turklerine-destek-h51984.html ,20.05.2020.

İranlı kullanıcı tarafından yorum alarak, onu İranlılar arasında bir gecede süper kahraman olarak görünmesini sağlamıştır. Bu, çağımızın sorunlarına ilişkin sosyal medyanın, coğrafi- keza siyasi sınır ve sınırlamalara meydan okuduğu, küresel alanda oluşan işbirliğine yardımcı olabileceğini gösteren bir örnektir. DiCaprio'nun bu duyarlılığı, bölgeyi ve Urmiye Gölü sorununu hiç bilmeyenler için uluslararası toplumda bir ses (Voice) olarak farkındalık uyandıran bir girişimdir. Ülke içinde yerel-ulusal boyuttaysa toplumun büyük ölçüde ilgisini çekerek görünürlüğünü daha fazla arttırmıştır. DiCaprio tarafından paylaşılan fotoğrafta göl için aşağıdaki yorum yapılmıştır:

"İran'ın Kuzeybatısı'ndaki kurumuş Urmiye Gölü üzerinde harap bir gemi iskelesi geriye kalmıştır. Eskiden Orta Doğu'da en büyük tuz gölüydü, ancak, iklim değişikliği, baraj inşaatı ve yağışlardaki azalma nedeniyle şimdi, yirmi yıl önce var olan suyunun yüzde beşini içermektedir."

DiCaprio'nun bu paylaşımından iki ay sonra, Mustafa Sandal 2016 Temmuz'unda Instagram resmi hesabından etkileyici bir resim paylaşarak 12.000 civarı beğeni almıştır. Bu paylaşımda, şöyle bir yorum kullanmıştır. "Verdiğimiz sözü asla unutmayız! Urmiye Gölü yok olup çöl olmasın!"[113]

Sosyal medya platformlarında trend haline gelen "Ben Urmiye Gölü'yüm" (من_دریاچه_ارومیه_هستم)[114] hastagi* ile Eylül 2016'da bir imza kampanyası başlatılmıştır. Bu hastagi ilk kullananlardan biri İran'lı aktör Reza Kianian olmuştur. Kianian, İran'lılara daha sürdürülebilir bir gelecek yaratma konusundaki sosyal sorumluluklarını hatırlatarak "Gölümüzü kurtarırsak kendimizi kurtaracağız" deyip, bir radyo programında, "Bir milyon imza toplayabilirsek, dünya bu gölün modern teknoloji ve yatırımla yenilenmesine yardımcı olacağı" ifadesini kullanmıştır. Kianian'ın bu paylaşımı, Instagram ve Telegram kanalında başlatmıştır. Yanlış politikalar, tarımsal su hasatları ve kuraklıktaki son artışlar dengeyi bozmuş ve Urmiye Gölü'nün kuruma hızını arttırmıştır. Belki önümüzdeki 20 yıl içinde kuraklık İran'ı tamamen kucaklayacaktır. Bundan kaçınmak için Birleşmiş Milletlere teslim etmek üzere bir

[113]**Instagram**,(Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BIWAbDDj8a8/?igshid=1lcofhdk25fhu , ,20.05.2020.
[114]**Instagram**, (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/explore/tags/%D9%85%D9%86_%D8%AF%D8%B1%DB%8C%D8%A7%DA%86%D9%87_%D8%A7%D8%B1%D9%88%D9%85%DB%8C%D9%87_%D9%87%D8%B3%D8%AA%D9%85/ ,20.05.2020.
* Hashtag

milyon imza toplamak için bir kampanya başlatılmış olduğu ifadelerini kullanılmıştır. Urmiye Gölü kurursa, tuz fırtınaları tarımı mahvedecek ve göç başlayacak, ancak yardımcı olabiliriz demiştir. Ayrıca, bu kampanya, dünyanın dikkatini bu felakete çekmeye yardımcı olacak ve aynı zamanda insanların dayanışmasını gösterecek" ifadelerine yer vermiştir. 31 Ekim 2016'da bu bağlamdaki haberde UN genel sekreteri Ban Ki-moon'a gönderilmek üzere bir imza kampanyasında, periyodik kuraklıklar, farkındalık eksikliği, bölge ülkeleri arasında bir koordinasyon ve işbirliği eksikliği, yanlış politikaların izlenmesi gibi nedenler vurgulanarak İran dahil bölgedeki su kıtlığınının yaşandığı türünden ifadeye yer almıştır. 2016 Ağustos sonu başlatılan "Ben Urmiye Gölü'yüm" ismli bu kampanya iki ay zarfında 1,700 milyon imza toplamıştır.[115] Kianian; bir aktör, gezgin ve bir fotoğrafçı olarak uzmanlığının su ve çevre olmadığını bu yüzden de neden İran ve nehirleri kurumaya doğru gittiğini veya yeraltı suların yok olmaya doğru gittiğini bilmediğini ifade eder. Ancak, çeşitli bölgelerde sulak alanların, nehirlerin kuruduğunu gördüğü için Urmiye'nin bütün halkı, Türkler, Beluçlar, Şirazlılar, Kürtler ve bütün etniklerin su ile ilgili bir şeyler demek istediğini ama bunların hiçbir zaman bir istek olarak ifade edilmediğini beyan etmiştir. Bu kampanya sayesinde, toplanan 1,700 000 imza Gray Lewis'e teslim edildiğinde Urmiye Gölü'nün medya ve gazetelerin ilk sayfasında yer aldığını vurgulayarak ''Yaptığım iş, İran bölgesinin kuraklığını, bir talebe dönüştürmek oldu. Yani insanlar neden böyle olduğunu sorsunlar, bu kuraklığın en büyüğü gölde oldu.'' Uluslararası alan niteliğinde olan bu gölün, sorumluluk hissi çerçevesinde bir görev olarak, ulusal talebe dönüşmesiyle icra kollarının üzerine odaklanmasına yol açabileceğinin altını çizmiştir. Diğer yandan, 'insanlar açlıktan ölürken, siz Urmiye Gölü'nü mü düşünüyorsunuz'' benzeri yapılan eleştirilerin giderek azaldığı vurgulanmıştır. Göl meselesinin bir fanteziden çıkarak bir talebe dönüşmesi, göl ölümünün günlük süt, yoğurt benzeri ürünlerdeki fiyat artışlarından daha önemli bir mesele olduğunu, keza geleceği düşünmek bu kampanyalar sayesinde sağlanıp geliştiğinin altı çizilmiştir.[116] Eski hükümetin 8 yıl boyunca meseleyi bir güvenlik meselesine dönüştürmesini ve bugün açıkça bahsettiğimiz konuları dile getiren gençlerin tutuklanmasını eleştirmiştir.

---

[115] ""I am Lake Urmia" petition delivered to the UN Resident Coordinator in Iran", **United Nations (UNIC TEHRAN)**, 31.10.2016, (Çevrimiçi) http://www.unic-ir.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2327:"i-am-lake-urmia"-petition-delivered-to-the-un-resident-coordinator-in-iran&catid=9:eventenglish&Itemid=228&lang=en ,21.05.2020.

[116] "Masaleye Daryaçe urumiye Pichide va Namoshakhas Ast, {Urmiye Gölü sorunu belirsiz ve karmaşıktır}", **Khabar Online**, 01.01.2016 (10.10.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.khabaronline.ir/news/617785/مسئله-دریاچه-ارومیه-بدقلق-و-پیچیده-است

Hep komplike meseleler olduğu söylenip üzerinde durulmayan konuların açıklığa kavuşturulması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Örneğin, yapılan girişimlerin topluma tercüme edilmesi anlamında önemli rol oynayabilen medya yetkililerinin Gölü Kurtarma Heyeti ile bir takım fikir odaları kurması kararı verilmiştir. Ancak Kiyani'nin vurguladığı gibi, bu odaların akıbetinin ne olduğu, bir yerden sonra baraj inşasının artık hatalı bir işlem olduğu sonucuna varılmasına rağmen baraj yapımının devam etmesine ısrarcı kesimlerin kimler olduğu bilinmemektedir. Nitekim yapılan işlemlerin doğruluk payını ölçme metodu, hukuki mekanizmalarla hataların sorgulanması, hataların sorumluluğunun üstlenmesi gibi altı çizilmesi gereken durumlar da mevcuttur.[117]

"Ben Urmiye Gölü'yüm" ve "Suyun Sesi" kampanyaları müdürü olan Kianian'ın çağrısına destek veren İran'ın diğer sanatçılarından, Rakhshan Bani Etemad, Parviz Parastouei, Shabnam Moghadami, Bahareh Rahnema, Atefeh Razavi, Mahtab Keramati, Amir Aghaei, Elham Pavehnejad, Saeed Maroof ve Amirhossein Rostami gibi isimler olmuştur. Bu kişiler, Instagram hesaplarında (http://yon.ir/t5E2) adresinden kampanyayı imzalama çağrısında da bulunmuşlardır.[118] Change.org çerçevesinde "*The World Bank, United Nations, Environmental Protection Agency ve Soroosh Azadi*"[119] tarafından düzenlenen kampanya(I am Urmia Lake من دریاچه ارومیه هستم) imza kampanyalarının bir örneğini daha oluşturmaktadır.[120] Biz Katılıyoruz (ما همصداییم) Hashtagi ile Hiçbir Çaba Sonuçsuz Olmayacaktır (هیچ_ تلاشی_ بی_ ثمر_ نخواهد بود), Bir_milyon_kişi_ aynı ses* (یک _میلیون_ نفر_ همصدا) gibi hashtagler göl için bir ses ve bir nefes olmaya çalışmıştır.[121] I am Urmia Lake kampanyasına ilgi büyüklüğünden ve oluşan kayıt sorunlarından dolayı Kianian'ın BM ile yürüttüğü görüşme sonucunda,

---

[117] ''Man Daryaçe-ye Urmiye Hastam, {Ben Urmiye Gölü'yüm}", **Hafez Khabar**, 29.12.2016, (Çevrimiçi) http://www.hafezkhabar.ir/news/16126/دریاچه-ارومیه-هستم ,21.05.2020.

[118] "Haştaghe Man, Daryaçe Urmiye, {Haştagim Urmiye Gölü}", 02.09.2016 (12.06.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.yjc.ir/fa/news/5764013/هشتگ-من-دریاچه-ارومیه-هستم-ایجاد-شد-اینستاپست%E2%80%8Cها

[119] **Soroosh Azadi**, (Çevrimiçi) https://www.change.org/p/to-the-people-who-care-urmia-lake-which-is-located-inside-iran-is-one-of-the-biggest-environmental-issues-that-face-region-and-even-beyond-the-borders-we-ask-for-emergency-attention-to-this-lake-and-rehabilitation-of-it/u/20117792 ,

[120] https://www.change.org/p/to-the-people-who-care-urmia-lake-which-is-located-inside-iran-is-one-of-the-biggest-environmental-issues-that-face-region-and-even-beyond-the-borders-we-ask-for-emergency-attention-to-this-lake-and-rehabilitation-of-it ,22.05.2020.

* Bir_milyon_kişi aynı sesle katılıyor, bir milyon oy gibi düşünülmektedir.

[121] https://www.instagram.com/p/BMGe-x9ARbC/?igshid=9o4xxp5j9uq0 ,22.05.2020.; https://www.instagram.com/p/BKSRRSIAQFw/?igshid=1jvi7cof341b7 ,22.05.2020.

telefon ve mesaj gönderme yoluna da başvurulabileceğinin onaylandığı bildirilmiştir.[122]

Teknolojinin gelişmesiyle, günden güne artmakta olan iletişimsel araç çeşitleri, Telegram, Facebook, Tweeter ve Instagram gibi sanal platformların, Urmiye Gölü gibi çevresel, sosyal, politik ve benzeri meselelerin sınırları aşarak duyulması hususunda ne kadar etkili olduğu günümüzde bir gerçektir. Konumuz Urmiye Gölü'ne Instagram aracılığıyla sunulan destek neticesinde büyük bir farkındalık oluşmuştur. Bir Flamingonun teşekkür afişi ile verilen bu destek en güzel şekliyle anlatılmaya çalışmıştır.[123] Yine aynı platformda bir başka afişteyse, Farsça'da Ghatre Ghatre Cem Gerded, Vangehi Derya Şeved'i (damlaya damlaya göl olur) deyimi, Ghatre Ghatre Gom Gerded, vangehi Sehra Şeved (damla damla yok olup, birden çöl olur) şeklinde yazılarak eleştiri yoluyla kurumaya dikkat çekilmiştir.[124] Bir diğer çalışmadaysa Azerbaycan Türkçesi ve Farsça Ben Urmiye Gölüyüm yazan bir çocuk afişinden bahsedilebilir. Bu afişte, çocuk tam ortadan ayrılmış aynı anda iki yüze sahiptir. Bir yanı sulu ve sağlıklı, ancak susuz kalan diğer yanıysa kanser benzeri hastalıklı bir yüz ile gösterilmiştir. Gölün yaşam savaşı, suluyken ve susuz bırakıldığı çelişkili dönemi açıkça göz önüne seren, gelecek nesillere bırakılacak mirasa da bir anlamda dikkat çeken düşündürücü, başarılı bir çalışma olmuştur.[125]

İran Çevre aktivistleri veya STK üyelerinden bazıları, çeşitli ülkelere gerçekleştirdikleri ziyaretlerde, Urmiye Gölü meselesine dikkat çekmek istedikleri için ilgili ülkelerin tarihi semtlerinde, "I am Urmia Lake" sloganını içeren karelerle, fotoğraf çekmişlerdir. Örneğin, Fransa'da, Eiffel Kulesi ve Louvre Müzesi gibi tarihi veya La Défense gibi Avrupa'nın en büyük finans merkezinin önünde çekilen fotoğraflardan bahsedilebilir.[126] Ayrıca, ilgili aktivistlerin Burdur'da 17-18 Eylül 2013'da gerçekleşen ''Kuruyan Göller İçin Uluslararası Buluşma'' adlı oturumlara katılarak, Urmiye Gölü kurumasını uluslararası platforma taşımaları örneklendirilebilir.[127]

---

[122] http://www.tabnakazargharbi.ir/fa/news/295285/-اختصاص-سامانه-پیامکی-30007040-برای-حمایت-از-کمپین-من-دریاچه-ارومیه-هستم ,22.05.2020.

[123] (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BV7nVxnDNak/ ,22.05.2020.

[124] (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BV5Py6Th08O/ ,22.05.2020.

[125] (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BWMzFUVAxgj/ ,22.05.2020.

[126] (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BNzc833AkyR/ ,22.05.2020; (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BN2UFIvgDFD/ ,22.05.2020; (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BNzd4CdFkhT/,22.05.2020.

[127] (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BQ5nk4YgPm8/ ,22.05.2020.

Çevresel faaliyetler açısından bir diğer ünlü isim, 2005-2012 yılları arasında Norveç hükümetinde Çevre Bakanı ve Uluslararası Kalkınma alanlarında birleştirilmiş bir portföy oluşturarak kalkınmaya ve çevreye tutarlı bir yaklaşım sunmasını sağlayan Norveçli diplomat Erik Solheim'dir. Hükümet ve uluslararası kuruluşlarda çevre ve kalkınmaya odaklanan kapsamlı bir kariyerin ardından, Mayıs 2016 ile Kasım 2018 arasında BM Çevre Programı Genel Müdürü olmuştur. BM öncesi Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün Kalkınma Yardım Komitesi'nin başkanıydı. Solheim aynı zamanda deneyimli bir barış müzakerecisi olarak, 1998'den 2005'e kadar Sri Lanka'daki barış sürecini olumlu yönde etkileyen ana aktörlerden biri olarak görev yapmıştır. Keza Sudan, Nepal, Myanmar ve Burundi'deki barış süreçlerine katkıda bulunmuştur.[128] Uluslararası kalkınma, barış ve çevre için çalışan Solheim, bir çevre sergisinin başlatılmasına yardımcı olmak ve Urmiye Gölü'nü ziyaret etmek için 24 Şubat 2017 tarihinde İran'da bulunmuştur. Bu kapsamda, Mart 2017, Urmiye Gölü yanında görüntülü bir konuşmada aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:[129]

"İran'daki Urmiye Gölü bir zamanlar dünyanın ikinci büyük tuz gölüdür. Daha sonra, yeraltı suyu tüketimi ve baraj inşaatından dolayı sadece birkaç on yıl içinde orijinal boyutunun onda birine düşmüştür. Su kayboldukça, tuz fırtınaları oluşmuş, tarım arazilerinin tuzlanmasına ve sağlık sorunlarının oluşmasına neden olmuştur. Göl şimdi -yavaşça- geri geliyor, ancak onu tamamen hayata döndürmek için yapılması gereken çok iş var."

Bir diğer girişimde, 21.10.2016 (30.07.1395 h.ş.) tarihinde Malezya, Yeni Zelanda, Macaristan, Çin, Cezayir, Tunus, Hindistan, Endonezya, Küba, Filipinler, Çek Cumhuriyeti ve Sierra Leone olarak 12 yabancı ülke elçilerinin eşleri Urmiye Gölü'nün ziyaretinin ardından ''Ben Urmiye Gölü'yüm'' kampanyasına katılım gerçekleştirmişlerdir. Bu ziyaret, İran Dışişleri Bakanlığı, Gölü Kurtarma Heyeti ve Çevre Kurumu tarafından organize edilmiştir. Gezi sonunda Urmiye Gölü Kurtarma Heyeti Merkez Ofisi, Uluslararası İlişkiler Müdürü Hossein Shahbaz tarafından ziyaretçilerden, göl hakkında edindikleri bilgileri ülkelerinin yetkililerine aktarmalarını istenmiştir. Bu girişimin güttüğü amaç, gölün kurumaya doğru olan seyrini ve

[128] Erik Solheim**, a.g.e.,** (Çevrimiçi) https://www.unenvironment.org/people/erik-solheim ,20.05.2020.
[129] https://www.facebook.com/EnvironmentErik/videos/1300485426667030/ ,20.05.2020.

kurumanın oldukça yüksek çevresel- insani felaketlere yol açmasını önleme sürecinde, İran hükümetine yardım etmeleri olduğu ifade edilmiştir[130].

Kuraklaşmaya karşı bölgesel-ulusal ve uluslararası çeşitli faaliyetlerin ardından, özellikle merkezi hükümetin gecikmeleri ve eksikliklerine karşı itiraz sahasında etkili ayak olan diasporanın rolüne burada yer verilerektir.

4.3. DİASPORA VE İTİRAZLAR

Yerel halkın yanısıra çeşitli nedenlerden ötürü yurtdışında yaşayan geniş bir kitlenin de göle yönelik desteği söz konusudur. Bu gurup daha çok merkezi yönetimin göle yönelik politikalarını eleştirerek hem göle hem de kuraklaşmaya karşı itirazda bulunan İran'daki halka destek vermekte, onların sesini uluslararası alanda duyurmaya çalışmaktadır. Bu bölümde diaspora eleştirileri ve sunduğu katkılara yer verilerek çeşitli muhalif kesimlerin tutumları incelenmiştir.

Uluslararası öncü bir girişimde Alman Yeşiller Partisi, Urmiye Gölü'nün ekolojik durumu hakkında bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama Claudia Roth'un parti başkanlığını yaptığı sırada, Tebriz ve Urmiye gibi şehirlerde 27 Ağustos 2011 Cumartesi günü gölün durumuna ilişkin gerçekleştirilen protestolar sonucu yaşanan bazı tutuklamalarının[131] ardından yapılmıştır. Alman Yeşiller Partisi'nin açıklamasında, Alman hükümeti ve Avrupalı ortakları "felaketin" boyutlarının azaltılmasında aktif rol almaya çağırmıştır. Bu açıklamada, Azerbaycan'da Urmiye Gölü'nü korumak için mevcut eylem ve aksiyonların uluslararası ilgi ve desteğe ihtiyaç duyduğu, göldeki mevcut ekolojik felaketin tamamen İran'ın iç meselesi olarak görülmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Devamında İran Devleti'nin bu sorunu çözmedeki başarısızlığına ek olarak, bölge halkının taleplerine karşı gözlerini kapattığı, itiraz eden kesim ve çevre aktivistlerini, ayrımcılık damgasıyla itham etmekte olduğu beyan edilmiştir. Bu parti İran Devleti'nden, çevre kurumları ve uzmanlarının İran'a girişine izin vermesini, Urmiye Gölü kurtarılması için sulama

---

[130] ''Hamsaran-e 12 Safir-e Khareji dar Kampeyn-e ''Man Daryaçe-ye Urmiye Hastam''.'', **Radio Farda**, 22.10.2016, (Çevrimiçi) https://www.radiofarda.com/a/f7-orumieh-lake-campaign/28069138.html , 21.05.2020.

[131] Tutuklamalarla ilgili bazı isimler ve bölgeler için Bkz: "Şellike havayi va Gaze Aşkavar be Motarezane Hoşk Şodane Daryaçe Urmiye, {Urmiye Gölü'nün kurumasını protesto edenlere Havaya ateş açma ve göz yaşartıcı gazla karşılık vermek}", **Oceania**, w.date, (Çevrimiçi) https://oceania5.wordpress.com/2011/08/28/شلیک-هوائي-و-گاز-اشک-آور-به-معترضان-به-خ/ ; https://oceania5.wordpress.com/tag/کاوه-قریشی/ ,23.05.2020.

siyaseti gibi gereken bilgileri paylaşmasını istemiştir. Açıklamada gölün kuruma seyrini yavaşlatma ve mevcut çevresel krizi hafifletme konusunda çok az fırsat kaldığı belirtilmiştir. İlaveten, tutuklananların serbest bırakılması ile kuruma sonrası bölge halkının uğrayacağı ekonomik ve tarımsal zararlara değinerek insanların elverişli ortamlarda sağlıklı çevre ve yaşam hakkına sahip olduklarının üzerinde durulmuştur.[132] Bu girişim öncesinde, havzadan 22 havza milletvekili imzasının bulunduğu meclis başkanlığına iletilen bir mektupta, Urmiye Gölü krizinin yasalar çerçevesinde ciddi bir biçimde ele alınması, hükümetin kuruma sonrası oluşan sosyal, politik ve ekonomik etkilere karşı sorumlu tutulması talebi yer almıştır. Bu doğrultuda, ilgili milletvekilleri göl meselesini çifte acil tasarı kategorisinde meclise sunarak bazı sitelerde aksini iddia eden haberleri reddetmişlerdir.[133] Havza şehri olan Urmiye'nin milletvekillerinden Ghazipour, 2013'ün en acı gününü gölün kuruduğu gün olarak değerlendirmiştir. Yine Ghazipour'a göre, bazı milletvekillerinin kişisel kar, bir anlaşma fırsatı ve rant olarak tasarıları imzaladığını veya imzalarını geri çektiğinin altını çizerek ülke yönetimi alanında ''benlik'' isminde bir sorunla karşı karşıya kalındığını belirtmektedir. Bu benliğin işlerin doğru yürümemesine yol açtığını ve Urmiye Gölü ihya edilebileceğini ama hiçbir adımın atılmadığını vurgulamıştır.[134]

Alman Yeşiller Parti'sinin Urmiye Gölü hakkındaki talebi, Almanya Devleti tarafından reddedilerek İran ile bu konuda işbirliği yollarının kapalı olduğu 07.09.2011 tarihli haberde yayınlanmıştır. Almanya bu reddin nedeninin İran'daki yaygın insan hakları ihlalleri olduğunu belirtmiştir. Öncesinde, 2003 yılında Almanya'nın İran'da kalkınma projeleri kapsamında 10 milyon Euro tutarında bir destek başlattığı, ancak 2005 yılında aynı gerekçe ile işbirliğinin durdurulduğu bilinmektedir. Claudia Roth ofisinin başkanı Ali Mahjubi, İran içinden gelen bilgilere dayanarak Urmiye Gölü'nün ekolojik bir felaket olduğunu ve bunun bölgenin geleceğini tehdit ettiğini iletmiş, Almanya Devleti de bu meseleyi onaylamıştır. Almanya, daha önce de sürdürülebilir kalkınma alanında Mekong Nehrinin geçtiği Laos, Tayland ve Vietnam ülkeleriyle, Hint

---

[132] "Bayaneye Hezbe Sabe Alman baraye Necate Daryaçe Urmiye, {Alman Yeşiller Partisi'nin Urmiye Gölü'nü kurtarma açıklaması}", **DW Farsça**, 29.08.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/12PTZ ,23.05.2020.

[133] Name Nemayandegane Azeri Zaban: Be dade Daryaçe Urmiye Beresid, {Azeri konuşan milletvekillerinden mektup: Urmiye Gölü'ne yardım edin}", **Khabar Online**, 26.08.2011, (05.06.1390 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.khabaronline.ir/news/169964/نامه-نماینده-های-آذری-زبان-مجلس-به-داد-دریاچه-ارومیه-برسید ,24.05.2020**;** http://www.iranian.de/Main/orumie.htm ,24.05.2020.

[134] "Nader Gazipur: Bazi Nemayandegan ba Emzaye hod Moamele Mikonand, {Nader Gazipur: Bazı milletvekilleri imzaları ile suistimal yapıyorlar}", **Khabar Online**, 07.04.2014 (17.01.1393 h.ş.), (Çevrimiçi) khabaronline.ir/news/347583 ,25.05.2020.

Okyanusu Mercan Adaları'nın korunması, Latin Amerika'daki birkaç büyük çevre projesi, Meksika Körfezi'ndeki petrol dökuntülerini temizlemek için finansal, bilimsel destek ve araştırma yardımları gibi çeşitli uluslararası çevre girişimlerinde bulunmuştur. Ancak, Amerika'nın İran üzerine uyguladığı ambargolar, Avrupa Ülkelerinin ekonomilerinin krizle karşı karşıya olması, Almanya'nın İran ile siyasi ve ekonomik olarak ilişkilerinin azalmasının Almanya'nın göl meselesine kayıtsız kalmasının arkasındaki diğer nedenler olabileceği vurgulanmıştır.[135] Bu doğrultuda, yeşiller partisinden göl ile ilgili gelen baskıya karşı, İran'daki yaygın insan hakları ihlalleri olduğu meselesinin öne çıkarılması, baskıları hafifletmeye çalışma girişimi olarak değerlendirilebilir.

Göle yönelik bir diğer girişimde, Temsil Edilmeyen Milletler ve Halklar Örgütü (UNPO*) bünyesinde Avrupa Parlamentosu'nda, Urmiye Gölü'nün Alarm Verici Bozulması başlıklı bir oturum gerçekleşmiştir. İran ile yakın zamanda elde edilen nükleer anlaşma ortamına rağmen, Avrupa Parlamentosu'nda Profesör Klaus Buchner MEP (Yeşiller/EFA) tarafından Temsil Edilmeyen Milletler ve Halklar Örgütü (UNPO) ve Güney Azerbaycan Birliği arasında "Urmiye Gölü - İran'da İnsani ve Çevresel Felaket" başlıklı, bir toplantıda düzenlemiştir. Urmiye Gölü'nü çevreleyen krizin potansiyel tahrip ediciliği ve uzun vadeli sonuçlarını incelemeyi amaçlayan yuvarlak masa toplantısında, bir yandan da AB'nin göl ekosisteminin biyo-çeşitliliği ve politik anlamda istikrarsız bir bölgedeki nüfus çevresinde oluşan çevresel bir felaketi tersine çevirmede oynayabileceği olası rolü ele alınmıştır. %90 oranında küçülen gölde, neredeyse bir dönüş yolu bulunmadığı ifade edilmiştir. Tarımsal ve ekonomik çıkarlar, yıkıcı ve sürdürülemez insan faaliyetleri, bir otoban, köprü, barajlar ve mahzenlerin yapımından göl havzası ciddi şekilde etkilenmiştir. Konferans açılışında, Prof. Dr. Klaus Buchner Mep Urmiye Gölü meselesine dikkat çekmeyi sadece Avrupa'da değil uluslararası toplum seviyesine taşıyacağı hususundaki kararlığını bildirmiştir. İran'daki çevre sorunlarının doğası gereği siyasi olmasını ve insan hakları ihlallerine yol açtığını açıklayarak açılış konuşmasını tamamlamıştır. Diğer konuşmacı, Avrupa Politika Araştırmaları Merkezi Kıdemli Araştırmacısı ve AB Dış Politika Başkanı Steven Blockmans, Nükleer Anlaşmadan önce ve sonra AB-İran

[135] "Alman: Rahe Hamkari ba İran baraye Halle bohrane Daryaçe-ye Urmiye Baste Ast, {Almanya: Urmiye Gölü'ndeki krizi çözmek için İran ile işbirlik YapmaYolu kapalıdır}", **DW Farsça**, 07.09.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/RkPs ,25.05.2020.

* Unrepresented Nations and Peoples Organization

ilişkilerinin politik, güvenlik ve ekonomik perspektiflerden bağlamsal bir analizini yapmıştır. Blockmans'a göre, AB ve İran arasındaki işbirliğinde, İŞİD'i temelli olarak kaldırma, Suriye'deki savaşı sona erdirmek için ekonomik çıkarlar ötesinde ortak çıkarların paylaşıldığı ve ayrıca Afganistan'dan uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konularının da görüşüldüğünü aktarmıştır. Brüksel-Tahran işbirliğinin başarısının, İran'ın Ortadoğu'daki barış sürecine katılımı ve insan hakları kaydı da dahil olmak üzere bir dizi faktöre bağlı olacağı aktarılmıştır. Ayanı toplantıda çevre bağlamında, Pozo Vera, İran ile yakın gelecekte çevresel işbirliğinin mümkün olacağını umarak "Paylaşılan Çevre Bilgi Sistemi'ne (SEIS)" sahip olmanın öneminden bahsetmiştir. Üçüncü panelist, İzlanda Üniversitesinden Prof. Dr. Steffen Mischke, Urmiye Gölü'nün hızla kaybolmasının nedenlerini ana hatlarıyla açıklamıştır. Dr.Mischke ne yağış ne de sıcaklıktaki bir değişikliğin gölün bu denli bozulmasına neden olamayacağını göstererek bu durumun daha çok insan faaliyetlerinden kaynaklandığını, su kullanımındaki değişimler ile yoğun sulamaya ihtiyaç duyan tarımın gölün kurumasındaki başlıca nedenler olarak göründüğünü vurgulamıştır. Bu akademisyen Çin'deki Lop Nur Gölü, Ölü Deniz ve Aral Denizinden gibi olumsuz örneklerle konuyu detaylıca anlatmıştır. Güney Azerbaycan Birliği sözcüsü Ayda Karimli, İran'ın demografik yapısına odaklanarak, İran nüfusunun %70'nin Fars olmayan etniklerden oluştuğunu, bunun için diğer azınlıkların, Urmiye Gölü'nün yönetimi de dahil olmak üzere, siyasi karar süreçlerine dahil edilmesine acil bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Gölün kurumasının ardından yaşanacak çarpıcı insani kriz hakkında uyararak, "İlk mülteci grubu dört milyonu aşabilecekken, daha geniş bölge üzerindeki etki göz önüne alındığında toplam sayı yaklaşık 15 milyon kişiye ulaşılabilir" demiştir. Karimli, "Tahran Urmiye Gölü krizini kasıtlı olarak yanlış yönetir veya ihmal ederse, Ortadoğu'nun son derece hassas siyasi durumunda, 21. yüzyılın en büyük ekolojik felaketini göze alır mıyız?" sorusuyla konuşmasını sonlandırmıştır. Son panelist, Güney Azerbaycan Öğrenci Hareketi'nin kurucusu ve sözcüsü Amir Mardani, İranlı yetkililerin gölü kurtarmak için somut ve acil önlem almadığını tekrarlamıştır. Mardani, Urmiye Gölü'nün dibinde yoğunlaşan yaklaşık 8 milyar ton tuz, bölgenin devam eden çölleşmesiyle, rüzgarla taşınan yüksek seviyede tuz toksisitesinin/ zehirlenmesinin, Ermenistan, Azerbaycan, Irak ve Türkiye de dahil olmak üzere 500 km'lik bir yarıçapla çevresini etkileyebileceği iddia edilmiştir. Yaklaşık 8 milyar ton tuzla böyle büyük ölçekli bir ekolojik felaketin, özellikle bölgenin istikrarsızlığı nedeniyle öngörülemeyen sonuçları olacağı ve hatta silahlı çatışmaları tetikleyebileceğinin üzerinde durmuştur.

Mardani, çözümdeki tek yolun İran hükümetine Fars olmayanlara yönelik politikalarını değiştirmesi için baskı yapmak ve böylece ülkedeki tüm ulusların İran'ın tüm toplumunu etkileyen sorunlara katkıda bulunabileceği ve çözebileceği demokratik bir ortam yaratmak olduğunun altını çizmiştir.[136]

UNPO toplantısında detaylıca aktarıldığı gibi, İran yönetimi açısından, yurtdışındaki muhalif kesim ve kuruluşlar kategorisinde değerlendirilen opozisyon (karşıt görüşler), Urmiye Gölü konusunu çeşitli bağlamlarda ele almıştır. Genel olarak Urmiye Gölü kurumasına karşı zaman zaman itiraz şekline de bürünen çeşitli girişimlerde bulunan kesimler, aşağıdaki gibi kategorize edilebilmektedir:

1.Grup: **Çevreciler, STK'lar, Dağcı guruplar** ve benzeri gurupların doğrudan doğaya yönelik girişimleri anlamına değerlendirilebilir.

2. Ülke içi ve dışı olarak iki guruba ayrılmaktadır. Sadece **ülke içindeki** kesim baz alınan **Aktivistler'dir**. Bu kategoride ikinci kısmın **Bazariler** olduğu söylenebilir. Bazar'ın içinden hem aktivistler, hem bölge kalkınmasına destek veren, hem Traxtor takım taraftarı olan, hem de milli faaller olarak kendilerini tanımlayan, bölgenin en değerli varlıklarından biri olan gölün kurumasına yönelik endişe duyan bütün gurupları aynı zamanda içinde barındırabilmektedir.

3. İki kategoride değerlendirilebilen en dinamik gruplar içinde yer alan **Öğrenciler**. Toplum değişkenliklerini bizzat yaşayan ve yakından olayları takip eden ülke içindeki öğrenciler, sayıları epeyce artan özellikle Türkiye gibi ülkelerde eğitim gören ülke dışında yaşayan öğrencilerin diğer ülkelerdeki kazandığı birikim, tecrübe ve gözlemleri. Öğrenciler dışında ikinci bir gurup olarak ilgili **Araştırmacı-akademisyenleri** de bu guruba dahil etmek mümkündür. Dünya çapındaki literatüre ulaşan, gelişmeleri akademik olarak araştırıp kaydeden kesimler olarak önemlidir.

4. **Yurtdışı muhalefet** (Milli Faaller bu gurubun büyük bir kesimini oluşturmaktadır): Bu kesim, TV, Radyo, internet siteleri, sosyal medya kanalları vb. araçları kullanarak, ülke içindeki kısıtlamalar olmaksızın, bulundukları ülkelerdeki çeşitli konsolosluklar ve uluslararası kuruluşlar ile iletişime geçmek, önlerinde eylem yapmak, çeşitli yollarla seslerini duyurmak, gölün kurumasını gerek protesto yoluyla,

[136] ''Conference at European Parliament Addresses Lake Urmia's Alarming Deterioration'', **Unrepresented Nations and Peoples Organization (UNPO)**, 19.11.2015, (Çevrimiçi) https://unpo.org/article/18729

gerekse düzenlenen oturumlara katılımla uluslararası alanda duyurmak ve destek alabilmek adına aktif rol oynayan gruplar olarak görülebilir.

5. gurup **kültürel ve sanatsal** faaliyetler çerçevesinde, film, belgesel, sergi, kitap, şiir, müzik gibi alanlarda gölün sesi olmaya çalışan **sanatçılar** olarak görülebilir.

Opozisyonun en büyük kesimi yurtdışındaki ‘‘Azerbaycan Türkü’’ kimliğini vurgulayan, birçoğunun farklı sosyo-politik vb. nedenlerden dolayı yurtdışına yerleşmek zorunda kalan bölge insanının oluşturduğu guruplardır. Göle destek veren, Türk muhalif cephede yer alan kendi tabirleriyle milletçi kesimin -alt ayrışmaların detayına girmeksizin- önemli bir ayağı yurtdışında olsa da, bu muhalefetin büyük oranı ve ana kaynağı İran içinden yer almaktadır. Türk kimliğinin öne çıkmasındaki etkenler, bölgede Pehlevilere kadar uzun süre hükmetmiş çeşitli Türk kökenli hanedanlıklar, Meşrutiyet devriminde Türkler ve Türk aydınlarının başlıca rolü, Pişeveri dönemi ve 1945-46 yılları Azerbaycan Milli Hükümeti deneyimi, İran Devrimi ve ardından yaşanan Irakla savaştaki etkileri gibi başlık ve dönemlerin altı çizilmektedir. Diğer yandan Sovyet Birliğinin çökmesi sonucu Sovyet egemenliğinde bulunan eski Azerbaycan topraklarının Kuzey’deki parçasının bağımsızlığını kazanması türünden durumların yaşandığı söz konusu olmuştur. Ortak tarih-dil-kültür ve geçmişin yaşattığı olay ve duygular sonucunda özerklik-bağımsızlık türden düşüncelerin beslenmesi, Azerbaycan Türkü kimliği üzerinde inşa edilen düşünce ve kültürel bir yapının, dünyadaki yeni kavramlara bürünmesi ve dünyadaki bu seyir ile birlikte zaman içerisinde dönüşüp bugüne kadar sürerek gelişmiştir. İran egemenliği altında varlığına devam eden Güney’deki topraklarda yaşayan kesim, modern İran toplumunun bir özelliği olarak vurgulanmaya çalışılan Fars Milleyetçi anlayışına dayalı vuku bulan bazı olay ve deneyimler, Fars tekelliğine karşı gelişmekte olan akım ve düşüncelere katalizör etkisi bırakmaktadır.

Daha önce Traxtor[137] ile ilgili bölümde bahsedilen Pehlevi döneminden başlayan ve İslami Devrim sonrası da pekiştirilen tek tip millet yaratma politikaları doğrultusunda Azerbaycan Türkü, Kürt, Arap, Beluç, Türkmen, Kaşkay vb. çeşitli etnikler bağlamında bir muhalefet kitlesi oluşmuştur. Bölgeyle ilgili, Türk muhalefeti üzerine bakılırsa, bu grubun büyük kısmının devrim sonrası değişen dünya

[137] “Dünyada en çok Türk taraftara sahip olan takım: Traktör Sazi”, **Futbolun Hikayeleri**, **Youtube**, 03.03.2017, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=XNRWBRcSUsw ,26.01.2019.

koşullarıyla bir yandan gelişerek, diğer yandan artık görünmez toplum kabuğunu kırıp kimlik mahiyetli talepleri yaygınlaştığı söylenebilir. Diğer yandan katalizör mahiyetindeki olaylar, özellikle 12 Mayıs 2006 (22.02.1385 h.ş.) tarihinde İran isimli resmi gazetedeki Karikatür olayı sonrası oluşan toplumsal tabandaki farkındalık oldukça dikkat çekicidir. O olayın bir ‘‘politik moment’’ olarak değerlendirilmesinde, olay öncesi ve sonrası yaşanan sürecin bir anlamda ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. Olayın mahiyeti, ona karşı verilen tepkiler, merkez tarafından nabız ölçümü olarak değerlendirilmesi şeklinde görülse de bölge ve özellikle Türk Milli Hareketi adına oldukça etkili olan bir dönüm noktası mahiyetini taşıdığı belirtilmelidir. Doğu ve Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Tahran gibi eyaletlerin birçok şehrinde, keza Türk öğrencilerinin olduğu Yazd gibi şehirlerde dahi karikatürün yol açtığı hakaret algısına karşı itirazlar yaşanmıştır. Üniversite ve milli aktivistlerin öncülüğünde kısa sürede büyüyen organize edilmiş bir harekete dönüşen resmi bir yayın organının hakaretine karşı oluşan bu itirazlarda, güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu tutuklanan, canından olan vatandaşlar olduğu gibi ile sosyal ve siyası anlamda hayatı durma noktasına gelen kesimler de olmuştur. Karikatür itirazları ve ardından gelen diğer itirazlarda tutuklananlar için işten atılma, sosyal ve politik anlamda birçok haktan mahrum bırakılma türünden yaptırımlar söz konusu olmuş ve buna karşı büyük oranda kişi yurtdışına geçerek diaspora ve dışarıdaki Türk muhalefetinin yapısını şekillendirip geliştirmiştir.

Karikatür olayına dönecek olursak, değerlendirmelerde pek bahsedilmeyen, meselenin dikkat çekici bir başka yönü, pozisyon (merkez/iktidar görüşü) tarafından karşı gelinen ve bastırılan bu hareketlenmeler, opozisyon olarak bilinen diğer muhalif guruplar tarafından da adeta görünmez kılınmaktadır. BBC FARSİ ve VOA gibi muhalif medya rolünü üstlenen kanalların da Türk bölgelerinde günlerce devam eden bu karışıklığa, yayınlarında pek yer vermemesi bunun açık örneğidir. Hem pozisyonun hem opozisyonun bu tutumu, Azerbaycan halkı üzerinde bir karşı tepki uyandırmıştır. İran tarihi boyunca üzerinde durulan, özellikle meşrutiyet, devrim ve savaş yıllarında oldukça önemli role sahip büyük etnik nüfusu oluşturan bu kesim, kendilerine yönelik bu hakarete karşı, yalnız bırakıldıkları hissini yaşamışlardır. Bu doğrultuda, ilerleyen yıllarda İran’ın diğer bölgelerinde, özellikle Fars kesimlerde defalarca yaşanan hareketliliklere karşı çoğunlukla sessiz kalarak, itirazlarını bildirmişlerdir. Yıllarca çeşitli film ve dizilerde Türkçe konuşan birinin oynadığı rolün çoğunlukla alt sınıflara mensup olması, Türklere bu filmlerden beslenen toplumsal alanda günlük konuşma

ve fıkralarla yaygın biçimde desteklenen "cahillik simgesinin atfedilmesi"[138], mecliste,[139,] resmi İran Gazetesi'ndeki Karikatür olayında ve resmi devlet kanalının 06.11.2015 (15.08.1994 h.ş.) tarihli Fitile isimli Çocuk Programındaki[140] benzer rencide edici yaklaşımlar ile yakın bir zamanda Traxtor taraftarına yönelik yapılan hakaretlere[141] sıkça rastlamak mümkündür. Bu sistematik hastalığa karşı kültürel alt yapı ve eğitimin anlamında bir yaklaşımının gelişmemesi sadece Türk etniği açısından değil, toplumun bütününün nefret, ayrımcılık, eşitsizlik duygularından uzak birleştirici unsurlar doğrultusunda, sağlıklı bir şekilde gelişmesi önünde de bir engeldir. Yetişecek olan nesillere, etnik kimliği ve cinsiyeti ne olursa olsun, bütün bireylerinin eşit haklara sahip olduğu, onur kırıcı davranışların toplumda bir karşılığı olmaması gerektiğini öğreten, baskıcı, stereotype'lar ve alay edici davranışlardan uzak bir eğitim sistemine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bütün bu anlatımların amacı, oplumda ayrıştırıcı unsurların sayı ve çeşidi her ne kadar fazla olursa, toplumun ortak faydası adına istediği sonuçları elde etmesinin o kadar zor olacağını göstermektir. Sırf bir bölgeye ait sorun olarak görünen Urmiye Gölü meseleainin olumsuz yönlerinin diğer bölgeleri de etkileyebileceğinden bahsedilmektedir. Kurumanın ilk fark edildiği dönemde İran'daki bütün kesimler, STK'lar, çevreciler vb. tarafından bir talep olarak ortaya atılmış olsaydı hükümet daha erken kurtarma faaliyetlerini başlatabilir, kurumayı önleyici girişimlerde bulunmaya zorlanabilirdi. Ancak diğer birçok konuda olduğu gibi, çevre meseleleri özelinde siyasal olgunluk, eyleme yönelik girişim, ulusal bilinç ve farkındalığın aşılanması

---

[138] Her ne kadar Hatemi'nin anlattığı fıkra, Türklere karşı açık bir durum olmadığı savunulsa dahi, kendisinin bulunduğu ortamda, etniklere yönelik anlatılan fıkralara ve Stereotype'lara karşı bir itirazı olmadığının göstergesidir. Keza kendisinin ardından gelen ikinci fıkra yine benzer türden bir Stereotype'tı. Bkz: "Tohine Reis Cumhure Gabli, Mohammed Hatemi be Melliyete Tork {Eski İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Türk milletine Hakareti}", **AZ Global, Youtube**, 16.05.2009, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=AFazZ2iR96Y ,28.01.2019.

[139] Bir örnek olarak Doğu Azerbaycan Marand Şehri milletvekili'nin, bir başka milletvekili'nin kullandığı ibareye itirazı için, Bkz: "Pasokhe Gatee Namayande-ye Azarbaycan dar Meclis be Tohin be Torkha", "{İran Parlamentosunda Türklere Irkçı Hakaret ve Marand Şehrinin Milletvekilinden Kesin Yanıt}", **AZERBAYCAN, Youtube**, 01.09.2019, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=jupIMwJ33Uk ,18.04.2020.

[140] Program için, Bkz: "Tohine Barname Fitile be Torkan {TV Fitile programında, Türklere hakaret!}", **Dalfak**, 06.11.2015, (çevrimiçi) https://www.dalfak.com/w/8svxo/اهانت-عوامل-برنامه-فیتیله-به-ترک-های-فهیم-و-غیور **;**itirazlar için, Bkz, Azerbaycan vatandaşları, rejimin radyo ve televizyonuna karşı protestosu, 10.10.2015, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=GpLrAwV0fbE ,25.05.2020**;** https://www.youtube.com/watch?v=eTkAhi7MG5w ,10.11.2015.

[141] https://www.instagram.com/p/B70FlEZHpg_/?igshid=le7vu6xcgbfp ,25.05.2020.

yönünde halen yeterli bir tabanın olmadığının altını çizmek mümkündür. Bu durum, araştırma çerçevesinde görüşme yapılan STK'ların kendi eksikliklerinin yanında sıkça üzerinde durdukları bir konu olmuştur.

Göle opozisyon anlamında yurtdışından gelen destek çerçevesinde, Günaz TV'den (Güney Azerbaycan Azadlık* Sesi) bahsedilebilir. ABD'nin Chicago şehrinden Azerbaycan Türkçesinde yayın yapan siyasi amaçlı kurulan bir televizyon kanalıdır. Bu kanalın sahibi ayrıca, 2009 yılında kurulan GAMAÇ adlı bir siyasi partinin kurucu üyelerindendir.[142] Kanalın ağırlıkla ekranına getirdiği Azerbaycan'ın sorunları arasında, başlıca öneme sahip olan Urmiye Gölü meselesini uzun yıllardır konu ederek, gölün kurumasına neden olan parametreleri çeşitli açılardan değerlendirmeye almıştır. Bu çerçevede, birçok yazılı metin, bildiri, video, belgesel, televizyon programları ve haberler yapmıştır.[143] Ağırlıklı olarak merkezi hükümeti sorumlu tutan kanalın genel yönetmenliği, gölün bilinçli olarak kurutulduğu ve böylece yerel halkın zorunlu göçe mecbur edildiğine dair bir politika olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, göl üzerinde yapılan köprü, çok sayıda baraj ve benzeri politikaların izlenmesinin gölün kurumasındaki, yağışların az olmasından daha etkili olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.[144]

Bunun için halkın direnmesi gerektiğini savunan Günaz TV, Tebriz, Urmiye, Erdebil ve Zencan başta olmak üzere birçoğu Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu şehir ve eyalet sokaklarında zaman zaman gölün problemlerini medeni itirazlarla dile getiren yerel halkın dayanışma ve faaliyetlerini ekranlarına taşımıştır.[145] Bu haberlere,

---

* Azadlık, özgürlük anlamına gelmektedir.

142 **Güney Azerbaycan Milli Azadlık Cephesi,** (Çevrimiçi) https://www.gamac.info/az/

143 **GünazTV**, (Çevrimiçi) https://www.gunaz.tv/az/search?q=urmu+g%C3%B6l%C3%BC ,20.05.2020**;** **GünazTV youtube Hesabı**, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/channel/UC9za9wpu_syOdfQMI94OAMw/search?query=urmu+g%C3%B6l%C3%BC ,20.05.2020.

144 **20.05.2012 (01.03.1391 h.ş.) Urmiye Gölü itirazları ve onların değerlendirmesi**, 12.05.2012, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=qYa6IrFzM3s ,20.05.2020.

145 Urmiye Gölü itirazları ve Traktör-İstiklal oyunu, **gunaztelevision, Youtube,** 10.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=rSAVGfUlJK0 , 20.05.2020**;** Urmiye Gölü itirazları 02.09.2011 (12.06.1390 h.ş.), Tebriz-Urmiye**, gunaztelevision, Youtube,** 11.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=oJ9jwTx-qhU 20.05.2020.**;** **Urmiye Gölü itirazlar video**, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/results?search_query=urmu+g%C3%B6l%C3%BC+etirazlar%C4%B1 20.05.2020.

bazen diğer muhalif televizyon kanallarından da destek gelmiştir.[146] Uluslararası sanal medya alanında bu itirazları yansıtmaya çalışan kanal, çoğu zaman bu medeni itirazlarda hükümet tarafından tutuklananların da sesi olmuştur.[147] Diğer yandan, çeşitli ülkelerde itiraz çağrıları yayınlamış, bildiriler düzenlemiş, itiraz gösterilerini de ekranlarına taşımıştır.[148]

Urmiye Gölü'nün kurtarılması ve bunun için mücadele edilmesi, ekmek kavgasından (gece ekmeği ifadesi kullanılarak) bile önemli olduğunu savunan kanal, bu yolda merkezi hükümet ile işbirliği yapan çalışmaların sadece gösteriş amaçlı olduğunu ifade etmektedir. Bu kesime göre, hükümetin tek amacı, Türk milletini bu topraklardan göçe zorlamak ve böylece, merkezi hükümetin, Pehlevi döneminden beri uzun yıllardır başarı sağlayamadığı, dil ve kültürel asimilasyonlarını kolayca gerçekleştirebilmektir. Genel anlamdaki bu girişimlerine rağmen kanal, özellikle son dönemlerde radikal Türk milliyetçiliği yaptığı ile sadece olaya yaklaşımı açısından zaman zaman eleştirilere hedef olmuştur.

Gölün kurumasıyla daha ilgili olarak muhalif Türk guruplarının arasında ismi geçen medya araçlarının dışında, Öğrenci sesi (Güney Azerbaycan Öyrenci Sesi)[149] gibi internet üzerinde facebook, telegram, instagram ve Tweeter uygulamalarını kullanan çeşitli kanal ve online yayın araçları mevcuttur. Bunlara ek, Hasan Shariatmadari[150] ve Mahmudali Çegregani[151] gibi siyasi figürler de bu muhalefet gurubunda bilinen isimler arasında yer almaktadır. İsimleri daha da çoğaltılabilecek bir gurup olarak ağırlıkla Türkiye'de yaşayan, M. Rıza Heyet[152], Arif Keskin[153] gibi

---

[146] Güney Azerbaycan'da Urmu gölünün kurudulmasına etirazlar**, TRT Türk Dünya raporu**, **Youtube,** 07.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=aIR39-JqILY ,20.05.2020.

[147] Urmiye Gölü milli faaller, **Gunaz Television Youtube Channel**, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/channel/UC9za9wpu_syOdfQMI94OAMw/search?query=urmu+g%C3%B6l%C3%BC+milli+

[148] "Urmu Gölü Kurumasın" Çağrısı, **Haberler**, 02.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.haberler.com/urmu-golu-kurumasin-cagrisi-2967917-haberi/ 20.05.2020.

[149] **Oyrenci Sesi**, (Çevrimiçi) http://oyrenci-sesi.info/yeni/?s=دریاچه+ارومیه 29.05.2020.

[150] "Hükümetin Urmiye Gölü üzerindeki etkisiz politikası karşısında Azerbaycan'da halk seferberliğin başlangıcı",**rfi Farsça**, ,05/06/2012 , (Çevrimiçi) http://www.rfi.fr/fa/-آغاز-بسیج-مردمی-در-آذربایجان-در-مقابله-با-سیاست-ناکارآمد-حکومت-در-باره-دریاچه-ارومیه-20120605/ایران ,29.05.2020.

[151] https://www.turkishnews.com/tr/content/2011/09/20/irandaki-turklerin-onderi-dr-cehreganli-ile-roportajimiz/ ,29.05.2020.

[152] Mohammadreza Heyat, İran'ın Geleceğinde Türk Faktörü, **TEBReN (Tebriz Araştırmaları Merkezi)**, 09.07.2019, http://tebaren.org/?p=2227 ,29.05.2020.

[153] Ümit Nazmi Hazır, İran Türklerinin Sessiz Çığlığı, **TUİC Akademi**, 12.10.2011, http://www.tuicakademi.org/iran-turklerinin-sessiz-cigligi/ ,29.05.2020.

araştırmacı kimlikleriyle konuyu değerlendirmeye alıp yorumlayan bir gruptan da bahsedilebilir. Göl hakkındaki yorumlarında, durumun genellikle İran Devletinin politik tutumu olduğunu, Azerbaycan Eyaletlerinde özellikle ağırlıklı olarak daha homojen bir yapıya sahip Türk nüfusunu göç ettirerek dağıtmak amacı güden bir girişim olduğunun altını çizmekteler.

Konumuz olan Urmiye Gölü'nün kuraklaşmasına tepki veren yurtdışı muhalefete dönüldüğünde, yukarıda bahsedilen havza şehirleri ve bölge insanının dışında, başlıca diğer muhalefet gurupları olarak Pehleviciler* ve Halkın Mücahitleri gibi gurupların da göl hakkında bazı ifadelerinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu gurupların dışında ileride, İran yönetimi açısından çoğunun muhalif olarak değerlendirildiği araştırmacı, akademisyen, yazar avukat, sosyolog, çevreci bazı kişilerin de göle karşı sundukları destekler aktarılacaktır.

Çeşitli TV kanalı, medya organları, site gibi yayın araçlarına sahip muhalif gurupların başında Pehlevi taraftarı kesim yer almaktadır. Kaçar Hanedanlığına yaptığı darbe sonucu 1925 ile 1979 yılları arası hüküm süren Pehlevi Krallığı, İslami devrim ile son bulmuştur. Bu hanedanın varisi olarak kabul edilen Şehzade Rıza Pehlevi'nin destekçileri, Iran-e Farda TV gibi kanallardan sürdürmekte oldukları propagandaya devam etmekteler. Örnek olarak ismi geçen bu kanalın Urmiye Gölü hakkında bir yazısında, İRNA'dan alıntı yapılarak Batı Azerbaycan Çevre Kurumu Başkanı tarafından gölün %85'inin kuruduğu, sadece %15'inin geride kaldığı, aktarılmıştır. İlgili haberde, Urmiye'deki krizin çok önemli olabileceği ama gelecekte oluşacak olumsuz etkilerinin başkente, Zencan, Kazvin ve diğer eyaletlere de ulaşmasıyla eskiye göre durumun daha da önemli kılınacağından söz edilmiştir. Keza bugün yaşanan bu krizle, kanser ve solunum yolu hastalıklarının artacağı aktarılmıştır. [154]Aynı kanaldaki Apozit 228 (آپوزیت ۲۲۸) isimli eleştiri programında, İran yeni yıl (Nevruz) haberleri, Telegram Uygulamasının filering'i ve Urmiye Gölü'nün durumuna bakılmıştır. İlgili programda 08.50'''nci dakikadan itibaren göl, Cehangiri'nin Doğu Azerbaycan şehirleri, müzeleri ve Urmiye Gölü'nün son durumu hakkındaki ziyareti İran'ın resmi haber kanalının bir kesiti olarak yer almaktadır. Cihangiri'nin ziyaretteki ifadesi, Gölü kurtarmanın Ruhani Hükümeti'nin en ciddi kararlarından

* Monarchists

[154] "%85 Daryaçe-ye Urmiye Hoşk Şode Ast, {Urmiye Gölü'nün %85'i Kurumuştur}", **Iran-e Farda Tv**, w.date, (Çevrimiçi) http://iranefardalive.com/Archive/3723 ,26.05.2020

olduğu yönünde olmuştur. Apozit 228'de ciddiyet meselesi eleştirilerek, ''Telegram kapatılabilir ama gölü ne yapacaksınız? Bir örtü mü çekersiniz göl üzerine'' diyerek durum eleştirmiştir. Zira tuz fırtınalarının göl çevresi ve caddelerdeki görüntülerinin Telegram'da yayılmasının üzerine Ruhani'nin ilk yardımcısı resmi tatil olan nevruz sırasında bu ziyareti gerçekleştirmiştir. Programın eleştirisinde 5. yılında bulunan Ruhani yönetiminin bu süre zarfındaki ciddi işlemlerinin sonucunun bu fırtınalar olduğuna işaret ederek, İran'daki barajların Devrim Muhafızları Ekonomik Kolu olan, Hatem al-Enbiya İnşaat/ İmar Kampı/ Karargahı (قرارگاه سازندگی خاتم‌الانبیا) eliyle yapıldığı, bunun da tarıma destek için yapılmadığı vurgulanmıştır. Zira son zamanlarda ard arda birkaç yıl boyunca hem havzadaki hem diğer bölgelerdeki üreticiler, ürünlerini satacak piyasa bulamadıklarından Irak sınırında kuyruklar oluşturmuştur.[155] Bu çalışmada Ek 42'de görülen havzadan bir çiftçinin duruma protesto etmek adına ağaçlarını kesmiş olması bu durumun bir örneğidir. Baraj yapım firmalarının Hatam al- İnşaat/ İmar Kampı/ Karargahı eliyle, Devrim Muhafızlarına (Sipah) bağlı firmalar tarafından dönem hükümetlerinin onayı ile yapıldığı vurgulanmıştır. En hatalı barajlardan biri olarak çok ses getiren Gotvend barajının imarını da bu karargahın yaptığı ancak planlamasının kendilerine ait olmadığı vurgulanmıştır.[156] Urmiye gölü ile ilgili, Kani Sib bölgesinin suyunun itlafını önlemek ve Urmiye Gölü'ne ulaştırmak için iki baraj yapımından bahsedilmiştir.[157]

Simaye Azadi (IRANNTV) isimli Mojahidin-e Khalgh (Halkın Mücahitleri) gurubuna mensup bir medya aracı, Urmiye Gölü meselesine genel bakışa sahip bir yayın yapmıştır. Gölün kuruması durumunda Tebriz adında bir şehrin kalmayacağı gerçeğiyle karşı karşıya olunacağını bir yetkilinin ağzıyla aktarmıştır. Tajrişi'nin, bazı yöneticilerin su krizini henüz ciddiye almadığını, Urmiye Gölü kurursa, Tebriz de yeniden konumlandırılmalı şeklindeki yorumları "zorunlu itiraf" olarak değerlendirmiştir. Gölün %95'inin kuruduğunu, bunun temel nedeninin, rejimin geçmiş

---

[155] APOZİT 228, **Iran-e Farda Tv**, 2018, (Çevrimiçi) http://iranefardalive.com/Archive/38136 ,26.05.2020

[156] "Devrim Muhafızları Khatam al-Anbia üssü, Gotvand Barajı sorunlarından sorumlu olmadığını söyledi", **Radio Farda**, 24.05.2016 (04.03.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.radiofarda.com/a/27753696.html 26.05.2020; "Hamdastiye Tamame Cenah-haye Hukumet dar Sadsazi-ye Biraviye dar İran, {İran'daki barajların kontrolsüz inşasında hükümetin tüm fraksiyonlarının işbirliği}", **DW Farsça**, 07.02.2018 (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/2sHGM , 26.05.2020.

[157] "Agaze Hafariye Tunele Ab az Sadde Kani Sib be Daryaçe-ye Urmiye {Kani Sib Barajı'ndan Urmiye Gölü'ne su aktarma tünel kazısı başladı}", **Mehr News**, 15.11.2016 (25.08.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) mehrnews.com/xxf9b 26.05.2020.

20 yıl süresince uyguladığı yanlış politikalar olduğu aktarılmıştır. Gölün kuruması durumunda 14 milyondan fazla insanın can ve hastalık tehlikesi yaşayabileceğine vurgu yapılmıştır. Çeşitli gazete yayınları, milletvekilleri, yetkililerin aktardıkları ifadeleri kullanılarak, aşırı baraj, sayısız kuyu ve yer altı sularının yağmalanması, göl üzerine inşa edilen 15 km'lik otoban, tarımdaki asimetrik gelişme ve ürün değişikliği gibi yağmacı ve yıkıcı çeteler tarafından uygulanan hatalı yönetimin sonucu gölün kuruduğu öne sürülmüştür.[158] Bu gurubun online yayın yapan bir başka haber kanalında, "Urmiye Gölü'nün tuz fırtınası, Mollaların Çernobili" ifadesi kullanılmıştır. 26.03.2018 (06.01.1397) tarihinde İran yeni yılının 6. günü olan Pazartesi gününde Doğu Batı Azerbaycan'ı saran tuz fırtınasına işaret edilmiştir. Bunun büyük bir çevre faciasının habercisi olduğu, bölge halkı tarafından alışılmış bir durum niteliğine dönüşmesinin nedeni olarak değerlendirilmiştir. Tuz fırtınalarının yol açacağı sağlık sorunları, 3 eyalette yüzlerce tarım arazisinin yok olması gibi sorunlar yaşanacaktır. Trajedinin can alıcı kısmıysa, bu arazilerin genişletilmesi ve su temini meselesi ile barajlar, idari rant ile alınan izinler doğrultusunda kazılan kuyular ile birlikte izinsiz 30 bin derin kuyunun varlığının gölün kurumasının asıl nedeni olduğunun altı çizilmiştir. İdari yolsuzluk ve rant ile esas olarak mollalar tarafından askeri amaç doğrultusunda kullanılan göl üzerinde 15 kilometrelik bir otoyol inşa etmenin yanı sıra, dünyanın en büyük tuzlu gölünü milyonlarca insanla birlikte, savaş ve gelişme gibi hırslara feda ettiği savunulmuştur. Aşağıda devam eden aktarımlara bakılırsa, Halkın Mücahitleri, Urmiye Gölü meselesine genel anlamda değinerek, çevre hususunda daha çok hükümete karşı muhalefetini beyan etmiş ve yönetimi suçlamıştır:[159]

"*Yerel ve uluslararası araştırmacılar tarafından bu krizi çözmek için çeşitli planlar ve projelerin mevcut olduğu defalarca vurgulanmıştır, ancak bu davadaki her şey ve tüm planlar, hükümetin önde gelen karar vericileri adında bir engele takılmaktadır. İlk adımda, göle giren suları kapatan neredeyse tüm barajlar kaldırılmalıdır. Son yıllarda barajların kırılması ve yok edilmesi, dünyanın birçok ülkesinde nesli tükenmekte olan ekosistemlerin rehabilitasyonu için en temel küresel stratejilerden biridir. Aynı zamanda, bu gölün su toplama alanındaki Devrim Muhafızları tarafından rantla kazılan ve kiralanan tüm derin kuyular doldurulmalıdır. Daha sonra, gölün su kaynaklarının canlandırılması ve yeniden hayata döndürülmesinin sürekli*

[158] ''Agar Daryaçe Urmiye Hoşk Şavad Digar Tebriz Nahahad Bud, {Eğer Urmiye Gölü Kurursa Artık Tebriz Olmayacaktır}", **Simaye Azadı (Iranntv)**, w.date, (Çevrimiçi) https://www.iranntv.com/2018/09/25/اگر-دریاچه-ارومیه-خشک-شود-دیگر-تبریز-نخ/ , 26.05.2020.

[159] "Tufan-ı Namak-e Urmiye Çernobil-e Ahundi, {Urmiye Tuz Kasırgası Molla Çernobili}", **People's Mojahedin Organization of Iran**, 31.03.2018, (Çevrimiçi) https://article.mojahedin.org/i/توفان-نمک-ارومیه-چرنوبیل-آخوندی ,26.05.2020.

olarak devam etmesi gerekir. Ancak rejimin yıkıcı politikaları göz önüne alındığında, hükümetin kendisi krizler, yolsuzluklar ve yağmalardan sorumlu olduğu için bu bir dizi restorasyon işleminin gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir."

Hükümetin göl meselesiyle ilgilenmediği düşüncesinden kaynaklı bir diğer girişim olarak gölün kurumasını engellemek isteyen, onun için imza kampanyası başlatan "Petition to Save Lake Urmia" kampanyasından bahsedilebilir. Bu kampanyada hükümetin çeşitli siyasi meseleler ve dış problemler dolayısıyla, yerel halk ve çevrecilerin baskısına rağmen Urmiye Gölü meselesine yönelik ilgisiz kaldığı görünmektedir. Kampanya metninde, Urmiye Gölü'nün Ortadoğu'nun en büyük gölü ve dünyanın eşsiz ekosistemlerinden biri olduğu, hem UNESCO tarafından kayıtlı Biyosfer Rezervi, hem de 1971 Ramsar Sözleşmesi kapsamında uluslararası öneme sahip bir sulak alan olduğuna vurgu yapılmıştır. Devamında gölün son birkaç yılda önemli ölçüde küçüldüğü ve derinliğinin yedi metre düştüğü ifade edilmiştir. GEAS'ta yayınlanan (Şubat 2012), UNEP raporuna atıf yapılarak gölün kuruması sonucu rüzgara maruz kalan tuzun, İran'da yaşayan 76 milyon insanın yaşamını etkileyeceği açıklamasıyla bir imza kampanyası oluşturulmuştur.[160]

Yetkililerin gölün suyunu arttırmak için başvurduklarını iddia ettikleri yol, bulutların döllemesidir*. Bunun mantıklı bir yol olarak bulmayan eleştirmenler, bu yöntemin genel anlamda çevre savunucuları tarafından sorgulandığını vurgulayarak, bu yöntemin güvenirliğini tartışmakta ve gölün yok olması uyarısında bulunmaktadırlar. Zira dünyada Suudi Arabistan, Çin veya Amerika'da Kaliforniya'nın merkezi kısımları gibi zengin ve daha gelişmiş imkanlara sahip ülkeler bile kuraklığı bu yöntemlerle gidereememiş, su seviyelerini yükseltememiştir. Yetkililerin bulut yöntemiyle yağış oranlarını %15-%20 ve göldeki su oranını 40-70 cm arttırdığı iddiasına karşı, 5 Nisan-5 Mayıs arasının (15 Farvardin-15 Ordibehesht h.ş.) zaten bölge yağışlarının en sık göründüğü dönem olduğu ifade edilmiştir. Yetkililer, su buharlaşmasının yüksek oranının, göle su girişinde aşırı düşüşün, bölgedeki iklim koşulları ve azalan yağışın gölün kurumasının nedenleri arasında olduğunu söylemektedir. Ancak, Mohammad Darvish* gibi eleştirenler, baraj inşasının göl kurumasındaki temel nedenlerden biri olduğunu savunmaktadır. Tarım arazilerinin

---

[160] "Petition to Save Lake Urmia", **Care2 Petitions**, (Çevrimiçi) https://www.thepetitionsite.com/385/201/651/petition-to-save-lake-urmia/ , 20.05.2020.

* Cloud Seeding, بارورسازی ابرها

* Çevre aktivisti, Orman ve Çayır Araştırma Enstitüsü öğretim üyesi, çöl araştırmacısı

genişletilmesi, derin ve yarı derin izinsiz kuyuların kazılması, su tüketim olgusunun değiştirilmesi ve yeraltı su seviyesinin düşmesi, Urmiye Gölü'nün yaygın kuraklığına yol açan diğer nedenler olarak ifade edilmiştir. Darvish ayrıca, Enerji Bakanlığındaki bazı yetkililerin gölün kuruması hakkında öne sürdükleri bu durumun, bundan 100 yıl önce yaşandığı ve doğal bir süreç olması iddialara karşı, İran Jeoloji Kurumunun araştırmalarından bahsetmiştir. Göl yatağındaki sedimanların (رسوبات) 20 bin yıl öncesine kadarki sürecinin araştırılmasından elde edilen sonuçta, bu süreçte herhangi bir kuraklığın yaşanmadığının altı çizilmiştir. Şimdi ise, bu olayın yaşanmasının aşırı baraj yapımı yüzünden -insani müdahale- olduğu sonucu elde edilmektedir.[161]

Urmiye Gölü'nün her 500 yılda bir kuruduğu iddiasıyla,[162] bu meseleyi normal bir döngüymüş gibi göstermeye çalışan Ahmedinecad yönetimi, Tahran'daki Dünya Sulak Alanlar Forumundaki konuşmasında İran'ın çevreyi tahribi engelleme konusunda eşsiz bir başarısı olduğunu belirtmiş, diğer ülkeleri çevreye zarar verenlere karşı tutum sergilemediklerinedn dolayı eleştirmiştir.[163] Halbuki, ortaya atılan iddianın gerçeklik payı olmuş olsaydı bile, 500 yıl önce göle akan nehirler üzerinde bunca baraj yapılmamıştı, ancak bugün bu barajların varlığı kesin bir durumdur. İzlenilen yanlış su politikaları doğrultusunda Urmiye Gölü ile birlikte birçok önemli sulak alan yok edilmiş, su kuyularına verilen izinler 3 günde 3 katına çıkmış[164]; devrimden 2011 yılına kadar 18 milyon hektardan 12 milyon hektara düşen ormanların büyük kısmı, yangın nedeniyle yok olup yerlerini sayısızca villalara bırakmış; sanayi bölgeleri ve sanayi tesislerinin sayısı önceki hükümetlere oranla sayısız artmış, ; Tahran ve diğer şehirlerin havası hiç olmadığı kadar kirli seyretmiş ve bu yüzden son dönemlerde kirlilik nedeniyle okulların tatil olması gibi önceden alışılmadık durumlar oluşmuştur.[165] Diğer yandan Darvish'in aktarımıyla, İran'ın durumu devrim sonrası süreçte çevresel sürdürülebilirlik anlamında değerlendirildiğinde, yapılan girişimler sonucunda negatif bir eğilim ile karşı karşıya

[161] "Necate Daryaçe-ye Urmiye ba Abr-haye Barvar? {Bulutları dölleyerek Urmiye Gölü mü kurtarıyor?}", **DW Farsça**, 27.05.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/11PWI ,20.05.2020.
[162] "Ahmedinecad: 500 yıl önce Urmiye Gölü'ndeki durum aynıydı", **Khabar Online**, 15.09.2011 (25.06.1390 h.ş.), khabaronline.ir/news/173553 ,24.05.2020.
[163] "Ahmedinecad: İran çevresel bozulmanın önlenmesine bir örnek", **DW Farsça**, 05.03.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/R6dA ,24.05.2020.
[164] "Ahmedinecad üç gün için izin verilen kuyu sayısını üç katına çıkardı", 31.05.2015 (10.03.1394 h.ş.), **Tabnak**, tabnak.ir/0027K5 ,24.05.2020.
[165] "Ahmedinecad: İran çevresel bozulmanın önlenmesine bir örnek", **DW Farsça**, 05.03.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/R6dA ,24.05.2020.

kalındığı, Kolombiya Üniversitesi veya Mercer Merkezinin verdiği verilere göre dünya sıralamasında 135. sıralarda denk gerilediği belirtilebilir. Bir açı olan çevre ve doğa hakkında insanlarda yaratılan bilgi kapasite perspektifinden bakıldığında, asrımızın son yirmi otuz yılında çevre üzerinde gelişen küresel bakışın etkisiyle, bu bilgiler doğrultusunda çevre bakış açısı da eskiyle kıyaslanamayacak kadar yaygınlaşmıştır. Hükümetler, toplumlar ve STK gibi kuruluşlarca daha ciddi ve stratejik öncelikli meseleler arasında yerini almıştır. Bu süreçte İran da bir istisna değildir. Ancak ikinci açı olan hükümetin yaptıkları doğrultusunda bir çevre değerlendirilmesinde, devrim sonrası süreçte, mevcut karne pek de savunulacak bir yöne sahip değildir. Eğer hükümeti icra kolu ve anayasanın uygulamadaki yürütücüsü olarak düşünülürse, özellikle milli anlaşmanın 50. madde'sinde yer alan doğanın korunması anlamında durumun hiç de iç açıcı olmadığı Derviş tarafından altı çizilmiştir.[166]

İran- Amerika çevre araştırmacısı olan Ahmad Al-e Yasin'e göre, çevre anlamında son dönemlerde bütün gelişmelere rağmen, İran'da uygulama anlamında bir yokuşa doğru gidildiği izlenmektedir. 2006-2007 yılları arasında İran, 14 basamak düşerek, Burkina Faso, Çad, Libya gibi ülkelerden sonra 132. sırada yer almıştır. Ormanların yok edilişi, Urmiye Gölü, Bakhtegan, Gavkhoni, Anzali gibi sulak ve göl alanlarının tahribi, 146 nehrin kirlenmesi, toprakların erozyonu, su kıtlığı, çölleşme, nüfus artışı, gıda güvenliğinin geleceği gibi konulara bakıldığında ülkenin oldukça korkutucu bir durumda seyrettiği görünmektedir. Ahmad Al-e Yasin'e göre, İran çevre meselelerinde üç temel eksenin yeri her zaman boştu:[167]

''Birincisi, çevresel yaşam ve çevre düşüncesinin toplumdaki teşviki, ikincisi, bir kısmı çevrenin gelişmesi amacını güden tutarlı sürdürülebilir kalkınmanın ve entegre bir yönetiminin varlığı; yetkililer tarafından gelecek nesillere yönelik bir sorumluluk hissinin olması ve bu nedenle mevcut kaynakların sürdürülebilir kalkınmayı içerecek şekilde ele alınması'' 3 eksik eksen olarak altı çizilmiştir.

Almanya Göttingen Üniversitesi akademisyeni Dr. Ali Yakhkeshi'ye göre, İran çevre durumu hem devrim öncesi hem devrim sonrası iyi bir durumda olmamıştır. Doğal kaynaklar ve çevre, vahşi yaşam açısından su ve hava hep kirli ve hep tehlikede olmuştur. Bunun nedenlerinin ise, rejimle pek bağlantılı olmayıp çeşitli

[166] "Mohit-e Ziste Iran, 31 Sal Pas az Engelab", {Devrimden 31 yıl sonra İran'ın çevresi}, **DW Farsça**, 04.02.2010, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/LsfP ,24.05.2020.
[167] "Mohit-e Ziste Iran, 31 Sal Pas az Engelab", {Devrimden 31 yıl sonra İran'ın çevresi}, **DW Farsça**, 04.02.2010, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/LsfP ,24.05.2020.

faktörlerden kaynaklandığını vurgulamıştır. İlk sıradaki nedenler arasında yer alan, geçmişten günümüze toplumsal katılımın düşük olması meselesidir. Bunun temel nedeni yeterli kültürel altyapının oluşmaması, bununla ilgili olarak da yetkililer ve kurumlara yeterli bütçe ve gereçlerin tahsis edilmemesidir. Diğer yandan ilgili çevre kurumlarda yeterli uzmanın olmadığı, birçok yönetici ve sorumlu kişinin ise çevre alanında uzmanlığa sahip olmaması nedeniyle el ele verip uzak geçmişten bugüne uğraştığımız tüm sorunları yaratmakta olduğu kanaati paylaşılmıştır.[168]

İran Yeşil Alan ve Çevre Haber Ajansı Genel Yayın Yönetmeni (Sabz Press) Elahe Mousavi, İran çevre durumunu devrim sonrası dönem, İran-Irak Savaşı dönemi, imar dönemi, ıslahat dönemi ve yeni dönem olarak 5 döneme ayırmaktadır. Devrim sonrası her sosyal hareketlilikten sonra olduğu gibi oluşan kaos dolayısıyla çevre de bu dönemde kötüye kullanılmıştır. Savaş döneminde de devam eden bu husus, çevre politikalarının savaşın öncelik konusu olmaması sebebiyle yine feda edilmiştir. Diğer yandan oluşan boşlukta, siyasi ilişkileri kullanan bazı kesimlerin ağaç mafyası gibi birtakım mafyaları oluşturduğunun altı çizilmiştir. 3. dönem olan imar döneminde, savaşın tahribatını gidermek ve acilen gelişmek için yollar, otobanlar, barajlar imarı gibi düşünceler, çevre odaklı siyaset ve projelerin yapımını düşünmeye hiç fırsat tanımamıştır. Çevre bu dönemde bir tür garip acele kurbanı olmuştur. Islahat döneminde, ayrıntıların kötüye kullanılmasına ve çevrenin birçok yerde, ülkenin makro politika ve politikalarında feda edilmesine rağmen, biraz daha gerçekçi bir şekilde bakarsak, çevre belli bir oranda kendi yerini bulup, yolunu çizmiştir. Son ve beşinci dönem içinde ne yazık ki 9. ve 10 Hükümetler sürecinde, sürdürülemez gelişme türünden bir siyaset izlenmiştir. (adeta Ahmedinecad hükümeti sloganıymışçasına). Bu dönemlerden çevre anlamında en ağır darbe alınan dönemler olarak bahsedilmektedir. Tasarı ve planların görüşmelerinde çevre değerlendirilmesi yapılmadan, yıllarca çevre yasaları çiğnenmiştir. Bu kural çiğnenmelerin en temel özelliği, eskisi gibi insanlar veya bağlantıları güçlü kesimler tarafından yapılmaması, aksine bizzat hükümetin alt yapı komisyonu tarafından yasalara aykırı kararların onaylanması, Enerji ve Ulaştırma bakanlığı gibi resmi kurumların çevre kurallarını yok

[168] "Devrimden 31 yıl sonra İran'ın çevresi", **DW Farsça**, 04.02.2010, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/LsfP ,24.05.2020.

saymış olması gibi durumlar Elahe Musevi SabzPress Editörü tarafından vurgulanmıştır.[169]

Urmiye gölü meselesinin, özellikle Ahmedinecad dönemi ilgisizliğe uğramasına karşı yükselen sivil itirazlar ve protestolarda, 2011 yılında İran doğa günü olan 2 Nisan tarihinde (13.01.1390 h.ş.) bazı çevreciler ve sosyal aktivistler ‘‘Urmiye Gölü’nün Durumuna İtiraz Kampanyası’’ çerçevesinde Tebriz ve Urmiye şehirlerinde sokağa çıkmıştır. Bu itirazlar çok sayıda tutuklamalar ve yaralanmalarla son bulmuştur. Eski bir gelenek olan doğa gününün kutlanması, o gün geldiğinde herkesin evinden dışarı çıkıp doğayla buluşması, piknik yapması, bölge insanının en güzel doğal varlığı sayılan Urmiye Gölü çevresi gibi sahil, orman, dağ gibi yerlerde toplanması yıllardır tekrarlanan normal bir durumdur. 2011 yılındaki bu toplanmalarda, yüzlerce kişin göl kıyısına giderek, sembolik bir harekette, bardak, sürahi ve su şişesi ile susayan göle su vermiştir. Son tepkilerden birinde, Azerbaycan sivil toplum aktivistleri gölün durumunu protesto etmek için birkaç miting düzenlenmesini planlanmıştır, ancak mitingin organizatörleri Tebriz'deki bir iftar töreninde güvenlik güçleri tarafından tutuklanmıştır. Ardından Urmiye’de Sokak protestolarında, protestocular göz yaşartıcı gazla dağıtılmış, tutuklanmalar yaşanmıştır.[170] Dini Lider Hamaney’in Urmiye şehrindeki temsilcisi, Urmiye Cuma imamlığı unvanına sahip Hasani, Urmiye Gölünü kurtarma hakkına değinerek, sokağa çıkma eylemlerinin ülke maslahatı doğrultusunda olmadığından, bu gibi girişimleri mahkum etmiştir.[171] Protestocuların, ‘‘barajları kırın Urmiye Gölü’nü doldurun’’[172] sloganları, çeşitli aktivistler, uzmanlarla düzenlenen görüşmeler, ses kayıtları, belgesellerin her biri bir şekilde konuya değinmeye, hükümetleri bu yönde bir adım atmaya doğru itmeye çalışmıştır.

6. ve 7. Dönem Tebriz milletvekili, ancak 2009 (1388 h.ş.) seçimlerinde adaylığının reddedilen Islahatçı milletvekili Akbar A’lami, Deutsche Welle ile yaptığı röportajda, ‘‘Urmiye Gölü’nün Durumuna İtiraz Kampanyası’na’’ verdiği desteği duyururken, Urmiye Gölü'nün su çekilmesinin sadece yerel halkın sorunu olmadığını,

---

[169] “Mohit-e Ziste Iran, 31 Sal Pas az Engelab”, {Devrimden 31 yıl sonra İran'ın çevresi}, **DW Farsça**, 04.02.2010, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/LsfP ,24.05.2020.

[170] “Azerbaycan'daki sivil eylemcilerin tutuklanması”, **DW Farsça**, 26.08.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/12Nxx ,25.05.2020**;**

[171] “Urmiye Gölü'nü kurtarmak için dava”, **DW Farsça**, 27.08.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/12Om6 ,25.05.2020**;**

[172] “Barajları kırın, Urmiye Gölü Doldurun”, **aydeniz2010, Youtube**, 26.04.2011, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=-X8eHf3MSps ,25.05.2020**;**

ulusal bir sorun olduğunu düşündüğünü vurgulamıştır. A'lami, Urmiye Gölü'nün durumuna karşı yapılan protesto kampanyasını, insanların Urmiye Gölü'nün durumu hakkındaki endişelerinin bir işareti olarak gördüğünü belirterek: "Bu kampanyanın oluşturulması, insanların farkındalığının, doğa ve çevrelerine yeterince dikkat gösterdiği bir seviyeye geldiğinin göstergesidir." demiştir. A'lami, kampanyanın amacını "Urmiye Gölü'nün durumu hakkında yetkilileri uyarmak" ve göl hakkında "halkın bilinçlendirilmesi" olarak vurgulamıştır.[173]

Yurtdışına yerleşmek zorunda kalan ilk Nobel ödüllü İranlı aktivist ve avukat Şirin Ebadi'nin, BM İran'daki İnsan Hakları Özel Raportörü Ahmad Shahid'e (Ahmet Şehit) gönderdiği bir açık mektuptan bahsedilebilir. Mektupta, bir grup sivil toplum aktivisti ve çevreciler tarafından İran hükümetinin Urmiye Gölü ile ilgili politikalarını protesto etme çağrısına yanıt olarak, Urmiye şehrinde birkaç yüz kişinin katıldığı protesto mitingleri düzenlendiği belirtilmiştir. Bu itirazlarda çok sayıda kişinin tutuklandığını bildirerek, uluslararası toplumun Urmiye Gölü meselesine odaklanmasını istemiştir. Zira sorun "bölgedeki etnik gerilimleri artırabilir ve İran'ın istikrarı ve huzuru için çok zararlıdır." Ebadi bu konunun, birkaç protesto mitinginde bir dizi çevre aktivistinin tutuklanmasına yol açtığını ve İran İslam Cumhuriyeti'nin ihmalinin olduğunu, göl çevresindeki birkaç milyon insanın geleceğinin ciddi şekilde tehlikeye atıldığını beyan etmiştir. [174] Bu mektubunu aynı zamanda 22 Mayıs 2012 tarihinde BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'a; İnsan Hakları Yüksek Komiseri* Navi Pillay ve BM Keyfi Gözaltı Çalışma Gurubu Özel Raportörü (OHCHR**) ile BM İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü'ne de iletilmiştir. Mektubun bir gün öncesinde, yani 21.05.2012 (01.03.1391 h.ş.) tarihinde çevreciler tarafından önceden bir çağrı metni yayınlanmış, Tebriz ve Urmiye gibi havza şehirlerinde hükümetin göl politikalarını yeniden protesto etmek amaçlı sokağa çıkma eylemleri duyurulmuştu. Sanal ortamda eylemlere Doğu Azerbaycan Valiliği'nce izin verildiğine yönelik bir haber dolaşırken, Batı Azerbaycan Kaymakamlığı herhangi bir iznin verildiğini reddederek herhangi bir

---

[173] "Tebriz'de Urmiye Gölü'nün durumunu protesto etmek için gösteriler", **DW Farsça**,, 02.04.2011, (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/REt6 ,25.05.2020.

[174]"Name-ye Şirin Ebadi be Ahmed Şahid dar Morede Eterazate Urmiye, {Şirin Ebadi'nin Urmiye'deki protestolar hakkında Ahmed Şahid'e mektubu}", **BBC Persian**, 23.05.2012 (03.03.1391h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/persian/rolling_news/2012/05/120523_l39_rln_ebadi_urmia_ahmad-shahid ,24.05.2020.

* UN High Commissioner for Human Rights

** UN Working Group on Arbitrary Detention

toplantının yasal olmadığını bildirmişti. Bunun üzerine 21 Mayıs günü toplanan çevrecilerin büyük kısmı tutuklanmıştır. Şirin Ebadi mektubunda, hükümetin Urmiye Gölü'nün durumuna kayıtsız kalması ile birkaç itirazın oluşmasına neden olduğu ve bunun üzerine çevrecilerin bir kısmının tutuklandığını bildirmiştir.[175]

Göle destek bağlamdaki görüşmelerin birinde, 90'lı yıllardaki gölün sulu dönemleri örnek verilerek, o yıllarda bazılarının gölün büyümesinden, yolları kapatacağından endişe duyduğu ve bir şekilde bunun engellenmesi gerektiği aktarılmıştır. Çeşitli barajlarla suyun göle daha az akmasını sağlamanın, o dönemlerde bazı uzmanların tartıştığı konulardan biri olduğunun altını çizmiştir. Aşırı baraj yapımı, bölge kapasitesinin üzerinde kuyulara izin vermek, yüksekte olması sebebiyle kolaylıkla Araz Nehrine su transferinin yapılabileceği hususlarının tartışıldığını vurgulamıştır. Batı Azerbaycan Bölge Su İdareciliğinin 2001 yılındaki açıklamasına göre, 7.2 milyar m^3 oranındaki su girişinin 2.27 milyar m^3 'ünü, yani göle akan su oranının üçte birinin resmen engellendiğinin net açıklaması mevcuttur. Göle akan nehirlerden Baranduz Çayı hariç, diğerleri üzerinde 1'den 3 adede kadar baraj mevcuttur. Bu barajlar, gölün su hakkı denilen su miktarının bile hiçbir bir şekilde göle akmasına izin vermemektedir. Bu durum, bir yandan da kuraklık dönemi baraj yapma payının %5 olduğu sözünü yalanlamakta, çünkü 2001'den bu yana hiçbir barajın yapılmadığı baz alınırsa – ki kesinlikle yanlış bir varsayımdır- bu koşullarda görünen örnekte göle akan suyun en az %30 oranında azalması söz konusudur.[176]

Tahran Azad Üniversitesi Akademisyeni olan Dr. İsmail Kahrom da Urmiye Gölü üzerinde sayısız baraj yapımı ve tarım arazisinin genişletilmesini eleştirmiştir. Önerdiği yöntemler, acil adımlar olarak baraj sularının beşte birini -gölün hakkı kapsamında- göle aktarmayı, tarım arazilerinde su itlafını önlemek adına damla sulama yönteminin kullanılmasıdır. Daha sonra yönetimin sorunun çözümü için daha uzun vadeli düşünerek bir yol haritası çizebileceğinin üzerinde durmuştur.[177]

---

[175] ''Name-ye Şirin Ebadi be Ahmed Şahid dar Pey-e Bazdasht-ı Faalan-e Mohit Zist, {Çevre Aktivistlerinin Tutuklanmasının Ardından Şirin Ebadi'nin Ahmed Şahid'e Mektubu}", **DW Farsi**, 23.05.2012, (Çevrimiçi) https://www.dw.com/fa-ir/نامه-شیرین-عبادی-به-احمد-شهید-در-پی-بازداشت-فعالان-محیطزیست/a-15971624 , 24.05.2020.

[176] "Az sal 1370 be Donbale nnabudiye Daryaçe-ye urumiye Budan, 1991'lerden beri Urmiye Gölü'nün kurumasını istiyorlar", **Umud Urmulu, Youtube**, 01.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=yaE67JK_yPc , 27.05.2020.

[177] "Baraye Necat-ı Daryaçe-ye Urmiye çe Bayad kard? {Urmiye Gölünün kurtaması için ne yapılmalı?}", **VOA, RooyeKhat, Youtube**, 27.09.2010, (Çevrimiçi)

4.4. KÜLTÜREL-SANATSAL FARKINDALIK VE MOBİLİZASYON

Urmiye Gölü'nün çözümü önündeki engeller değerlendirildiğinde, zaman meselesi ile birlikte, sistemdeki yapısal ve yönetimsel engellerin kaldırılması da önemli hususlardır. İş bölümüyle sorumluluğun arttırılması, gerekli yasa ve davranışların oluşturulması, komplike görülen konuların bilinmeyen yönlerinin daha küçük parçalara bölünerek sadeleştirilmesi, mevcut sosyal altyapının gelişmesi, maddi kaynak meselesi, ambargo sorunu, yerel ve uluslararası işbirliğinin yönetimi meselelerinin her birinin tek tek üzerinde durmak oldukça önem arz etmektedir.[178] Bütün bu engelleri aşarak, sorunları çözmek adına atılabilecek ilk etkili adım, Urmiye Gölü kuruma meselesine yönelik ciddi anlamda bir farkındalığın oluşmasıdır. Yerel, ulusal ve uluslararası boyutta, insanlar, devletler, çeşitli kuruluşlar sürecin aktörleri olarak eyleme yönelik planların başlatılması ve azimle yürütülmesi için bir bilincin oluşmasına ihtiyaç duymaktadır. Bu farkındalığın yaratılmasında etkili araçlar olarak, kültürel ve sanatsal anlamda konuya dokunabilmek, onu toplumsal ve hükümetler seviyesinde görünür kılabilen mekanizmalardır. Bir şarkı, bir film, bir video, bir fotoğraf, bir tiyatro, bir yayın, bir edebi yazı gibi herkese ulaşabilen araçların önemi akademik anlamda bir araştırmadan daha az olmamaktadır. Keza akademik bir araştırma belli bir kitlenin ilgi odağında olurken, bahsedilen araçların hedef kitleleri daha geniş bir kesimdir. Günümüz teknolojik gelişmeleri ile yaygınlaşan sosyal medya araçlarıyla birlikte etki gücünün daha da yükseldiğini vurgulamak da mümkündür. Bu yüzden çok sayıda insanı, gelecek nesilleri, ekosistemi doğrudan etkileyebilecek olan gölün kuruma meselesine yönelik farkındalığın oluşmasında ve sürdürülebilir bir gelecek bırakabilmek adına bu etkenlerin rolü araştırılmaktadır. "Ben Urmiye Gölüyüm" kampanyasına ilk destek veren kişiler arasında yer alan oyuncu Kianian, "Eğer biz gölü kurtarırsak, kendimizi kurtarmış oluruz" ifadesiyle konuya dikkat çekmiştir.[179]

---

https://www.youtube.com/watch?v=FdOhW5_GWs8 , 27.05.2020. asle mosahebe ba barnameye zan-e emroz

[178] "Masaleye Daryaçe-ye Urmiye Badgeleg ve Piçide Hast, {Urmiye Gölü sorunu belirsiz ve karmaşık}", **Khabar Online**, 01.01.2016, (Çevrimiçi) khabaronline.ir/news/617785 ,28.05.2020.

[179] Hakim Shirin, Madani Kaveh, "'I am Lake Urmia': a social media campaign takes on the environment in Iran", **The Guardian**, 23.,09.2016, (Çevrimiçi) https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2016/sep/23/iran-lake-urmia-environment ,28.05.2020.

Kurumayla birlikte, su ve çevre krizinin insanlar ve onların hayatları üzerinde bırakacağı olumsuz etkilerin hem toplumsal tabanda hem hükümet katında fark edilmesi ve çok geç olmadan gerekli eylemlere girişilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda kültür- sanat anlamında, toplum üzerinde büyük yer ve etkiye sahip müzik, belgesel, fotoğraf sergisi, film, resim gibi dallarda Urmiye Gölü'nün kuruma meselesi ele alınmıştır. Hem insanları hem doğayı bir anlamda kurtarmak adına, oldukça etkileyici mekanizmalardan biri olan bu alan, özellikle düşünce ve eyleme yönelik insanları mobilize etme hususunda başarılı bir role sahiptir. Sanatın bu dalları, günümüzün olmazsa olmazı sosyal medya araçlarıyla birleştiği taktirde, bir konunun hem yerelde hem dünya çapında duyulmasını sağlayacaktır. Örneğin, göl hakkındaki filmler, fotoğraf sergileri, farklı dillerde yayınlanan çeşitli belgeseller ve benzeri yollarla konunun duyulması kolaylıkla sağlanabilmektedir.[180] Bu vesileyle, gölün sorunu, son durumu gibi konular İran'ın iç medyasının yanısıra, Türkiye gibi diğer ülkeler ve uluslararası alanda da bazı medya araçları ve TV kanallarında da haber olmuştur.[181] Bu bağlamda bazı örnekler burada yer almaktadır.

Aktör: Urmiye Gölü'nün Kurumaya başlamasıyla, çeşitli girişimler sonucunda başlayan vicdan hareketine, dikkatler çekilmeye ve seslerin yükseltilmesine başlanmıştır. Bu doğrultuda göl, fotoğraf, sergi, tiyatro oyunları, konser, belgesel-film çekimleri, itiraz pankartları, kitap, dergi, akademik çalışmalar ve benzerine konu olup, gölün kuruma meselesinin görünürlüğü artmıştır. Kuruma sonucu yaşanan olumsuz duruma dikkat çekilmiştir. Aktör Kianian'ın "bu hastanın tedavisine bir yerden başlamak lazım" ifadesiyle gölü canlandırmada, tribüne sahip medyanın da dahil, herkesin oynayacağı bir rolü olduğu vurgulanmıştır. Gölün güvenlik meselesine dönüştürülerek sembolik olarak göle su döken gençlerin tutuklanmasına işaret eden Kianian, ''Hitler'den Saddam'a kadar herkes özgürlük diyordu, ama özgürlük nedir'', Ruhani sonrası sistemde yine güvenlikleştirme yaşanırsa, ne yapılacağını sorgulamıştır. Meselenin ulusal bir konu olup gelecek nesillerle de ilgili olduğundan, her yıl tiyatro, resim gibi sanat dallarından mezun yüzlerce öğrencinin işsizliğini de gidermek adına, çevre faaliyetleri alanına yönlendirilmesi fikri bu aktör tarafından

[180] "Lake Urmia Revival: Iranians pitch in to save disappearing lake", **TRT World, Youtube**, 25,07,2019, (çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=pAUcX-gsWaY ,30.05.2020**;** "Urmia Lake Iran 6 34", **Hossein Shahbaz, Youtube**, 19.12.2016, (Çevrimçi) https://www.youtube.com/watch?v=AEnh98os2Nk ,30.05.2020.

[181] "Urmiye Gölü yeniden dolmaya başladı", **Su Hakkı**, 30.12.2018, (Çevrimiçi) https://www.suhakki.org/2018/12/urmiye-golu-yeniden-dolmaya-basladi/ ,30.05.2020.

önerilmiştir. Böylece gölün canlanması yolunda hem sosyo-kültürel mesajların taşıyıcısı olabilecekken, diğer yandan kendi alanlarında çalışmalarına imkan tanınacağı üzerinde durulmuştur.[182]

Toplumsal faaliyetler çerçevesinde, Urmiye Şehrinde 17.07.2016 tarihinde ‘‘Urmiya’’ isimli bir konser düzenlenmiştir. Bu konser, Kültür Bakanı Ali Jannati, o dönem Gölü Kurtarma Heyetinin Genel Sekreteri (şimdi Çevre Bakanı) İsa Kelantari, Dönemin Çevre Bakanı Masoumeh Ebtekar, Batı Azerbaycan Eyaleti yetkilileri ve merkez tarafından devlet protokolünden bazı isimler ile Urmiye halkının katılımıyla gerçekleşmiştir.[183] Bu konserde, Bulgar konuk şef, Muhammed Saeed Şarifian'ın bestelediği İvan Elyo'nun liderliğindeki Tahran Senfoni Orkestrası ve Arsalan Kamkar Usta Orkestrası "Ormanda" ve "Urmiya" senfonisini seslendirdi. Konser başlangıcında, Muhammed Bager Karimi, Batı Azerbaycan Eyaleti’nin, Türkiye, Azerbaycan ve Irak ülkeleriyle sınır olduğunu, farklı etnik grupların bu ilde yaşadığını vurgulamıştır. Müslümanlar, Ermeniler, Katolikler gibi etniklerin barış ve huzur içinde bir arada yaşadığı ve bu ortak konseri düzenlemenin amaçlarından birisinin de bu güzellikleri göstermek olduğunun altı çizilmiştir. Batı Azerbaycan dönem eyalet valisi G. Ali Saadat, bu çeşitlilik için eyaleti, etnik köken ve dinlerden oluşan bir gökkuşağı olarak değerlendirmiştir. Konserin bir kısmı etniklerin birliğine dikkat çekerken, diğer yönü bir doğa güzelliği olan Urmiye Gölü üzerinde durulmuştur. Konserde, ilk hareketin ana teması, sırasıyla Ermeni, Türk ve Kürt ezgileriyle çevrili Urmiye Gölü'nün sakin dalgalarının hareketiydi. İkinci hareket, Asuri müzik kültüründen oluşan eserin ortasında başka bir Kürt melodisine geçiş yapmıştır. Nispeten yavaş bir ritmi olan üçüncü bölüm, kademeli olarak Mahour aletinin ince ve sakin atmosferine yol açacak şekilde tasarlanmıştır. Urmiya'nın Senfonisinin dördüncü ve son hareketi, bu dört halkın tüm müziklerinden alınmış, Türk ve Kürt ezgilerinin kompozisyonu ile

---

[182] “Masaleye Daryaçe-ye Urmiye Badgeleg ve Piçide Hast, {Urmiye Gölü sorunu belirsiz ve karmaşık}”, **Khabar Online**, 01.01.2016, (Çevrimiçi) khabaronline.ir/news/617785 ,28.05.2020.

[183] “ ‘Urmiya’ Baraye Daryaçe-ye Urmiye Navahte Shod, {‘Urmiya’ Urmiye Gölü için Çalındı/Sahnelendi}”, **ISNA**, 17.07.2016, (Çevrimiçi) https://www.isna.ir/news/95040115426/ ,30.05.2020**;**

“Vahdat-ı Aghvam ve Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye Do Hadaf-e Asli-ye Konsert-e ‘Urmiya’, {Etnik Birliği ve Urmiye Gölü’nü Kurtarmak Urmiya Konseri’nin İki Asıl Amacı}”, **İsca News** (Iran Student Correspondents Association), 17.07.2016 , (Çevrimiçi) http://www.iscanews.ir/news/660963/-وحدت-اقوام-و-احیای-دریاچه-ارومیه-دو-هدف-اصلی-کنسرت"ارمیا" , 30.05.2020.

bir araya gelmiştir. Etnik birliği ve gölü kurtarma anlamında hazırlanan afiş de başarılı bir çalışma olmuştur (EK-52).

Benzer bir girişim olarak, 15 Ağustos 2017 tarihinde, STK'ların Kuruluşu ve Sosyal Katılım günü anısına, Salmas Kaymakamlığı Sosyal İşler Birimi ve Khak-e Pak (Temiz Toprak) adlı STK'nin kuruluşunun 2. yıl dönümü adına ortaklaşa gerçekleştirilen bir programdan bahsedilebilir. Konuşmacılar göl hakkında birtskım bilgiler sundu ve ardından bir okul gurubu Urmiye Gölü hakkında bir şiir okuyup göl temalı bir tiyatro izlenmiştir. Tiyatro gurubu ilgili şehirde çevreyle ilgili bir STK'daki aktif gençlerden oluşmuştur. Bu gibi programlar esnasında müzik, tiyatro, şiir gibi sanatsal faaliyetlerin eğlence yönü kullanılıp yetkililer bilgilendirme yaparak, bölge insanlarını işbirliğine teşvik etmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda, bölge sanatçıları göl odaklı faaliyetler ve fikirler hazırlamaya bizzat çaba göstererek farkındalığı arttırmayı amaçlamışlardır. Bu sayede izleyici kesim bir yandan eğlenirken, diğer yandan göl için üzerine düşen sorumluluk hakkında mümkün mertebede bilgi sahibi olabilmiştir.[184]

Urmiye Gölü'nü Azerbaycan'ın kimliği olarak tanımlayan sinema sanatçısı Reza Kianian, yaptığı girişimler ve Urmiye Gölü kuruması hakkındaki farkındalığa sağladığı destek için Gölü Kurtarma Heyeti tarafından takdir nişanına almış, "Gölü Kurtarma Elçisi" olmuş ve Urmiye Gençlik Kültür Merkezi ve çevre aktivistleri yetkilileri tarafından da bir plaketle onurlandırılmıştır.[185] Ayrıca ''Ben Urmiye Gölüyüm'' Kampanyası'na (I am lake Urmia)[186] destek için bir buçuk milyondan fazla kişi tarafından imzalanan mektup, İran Birleşmiş Milletler Temsilcisi Gerry Lewis ile gerçekleştirilen oturumda Lewis'e teslim edilerek olayın uluslararası çapta duyulması ve destek sağlanması adına önemli bir adım atılmıştır.[187]

---

[184] Araştırma esnasında bu toplantıya katılım gerçekleşmiştir.

[185] http://ulrp.sharif.ir/fa/gallery/picture/2882/دریافت-لوح-تقدیر-رضا-کیانیان-بازیگر-سینما-از-ستاد-احیای-دریاچه ; "Reza Kianin:Moşkelate Daryaçe-ye Urmiye Bayad Hal Şavad, {Reza Kianian: Urmiye Gölü'nün sorunları çözülmeli}", **IRNA**, 19.08.2016, (Çevrimiçi) www.irna.ir/news/82194146/ 31.05.2020.

[186] Hakim, Shirin, Madani, Kaveh: "'I am Lake Urmia': a social media campaign takes on the environment in Iran", **The Guardian**, 23,09,2016, (Çevrimiçi) https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2016/sep/23/iran-lake-urmia-environment ,28.05.2020.

[187] Neşast-ı Sazman-ı Milel dar Hemayat az Kampanya-ye Man Daryaçe-ye Urmiye Hastam, {Ben Urmiye Gölü'yüm Kampanyasına Destek Amacıyla BM Temsilcilerin Toplantısı}", **ISNA**, 01.11.2016, (Çevrimiçi) https://www.isna.ir/photo/95081007055/نشست-نماینده-سازمان-ملل-در-حمایت-از-کمپین-من-دریاچه-ارومیه-هستم 28.05.2020.

Gölü kurtarmak adına kültürel ve sanatsal anlamda çeşitli festivallerin düzenlendiğinden söz edilebilir. Göl konusunda odak nokta olarak, ilk festival, 01.10.2015 ile 05.10.2015 tarihleri arsında Tebriz Uluslararası Fuar alanında gerçekleştirilmiştir. Urmiye Gölü sorununun bir çevre felaketi olarak tanıtılmasında sanat ve sanatçıların rolü ile konumu, kültür ve sanatın Urmiye Gölü'nün canlandırılması için uygun çözümler sağlamadaki rolü ve konumu, son olarak sanatçıların eserlerinin ulusal kabiliyet, sorumlu tutum ve bakışlar üzerinde ilham vericiliği 3 temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu festival iki bölümden oluşmuştur. Ana bölümde: Film, gösteri, fotoğraf-şiir-karikatür-müzik-boyama alanları, ikinci bölümde: çocuklar ve gençler için boyama ve karikatür istasyonu ile çocuklar ve gençler için kaligrafi istasyonu yer almıştır. Her bölüm ve her sanat dalı için çeşitli teşvik edici ödüller de ayrılmıştır.[188]

Diğer bir alan olan fotoğrafçılık dalında da göl konusu ele alınmıştır. Çevresel sorunlar ve küresel ısınmaya dikkat çeken Çevre Fotoğrafları Yarışması her yıl dünyanın dört bir yanından fotoğrafçıların katılımıyla gerçekleşmektedir. Aralık 2018 yılında da düzenlenen bu yarışmada, 89 ülkeden katılan fotoğrafçı arasında en büyük ödüle layık görülen End Floating isimli fotoğrafın sahibi İranlı bir fotoğrafçı olmuştur. İran'daki Urmiye Gölü Yatağına oturan bir gemiyi fotoğraflayan Said Mohammadzadeh, iklim değişikliğiyle yaşanan kuraklıkları gözler önüne sermiştir.[189] Mohammadzadeh, Doğu Azerbaycan/Merend Şehrinde doğmuş, bilgisayar mühendisliği/yazılım alanından mezun olmuştur. İlk fotoğraf projesinin Urmiye Gölü'nün su krizi olduğunu belirterek, 2017 Balkan Fotoğraf yarışmasında ''Uzay Gemisi'' isimli fotoğrafı ile Altın ödülü almıştır. Bu fotoğrafı çekmek için Urmiye Gölü'nün en iç kısmında bir hafta boyunca beklediğini anlatmıştır. Fotoğrafın öyküsünde, İnsan müdahalesiyle kuruyan yer küresinin bölgelerini gösterdiğini ancak yıldızların ve gezegenlerin geri kalanı doğal halleri ve insanların yaptığı zarardan uzak olduğunu vurgulamaktadır.[190] Fotoğrafçının, ülke içi ve uluslararası alanda çeşitli değerli ödülleri mevcuttur. Urmiye gölü konusunda, gölün 11 özel fotoğraf karesinin

[188] ıUrmiye Gölün kurtarması için birinci kültürel ve sanatsal festival, 30.09.2015, (Çevrimiçi) https://ebultan.com/ehya-daryache-urmiye/ , 31.05.2020.
[189] ''2018 Yılın Çevre Fotoğrafları Yarışması'nın Kazananları'', **NTV**, 19.12.2018, (Çevrimiçi) https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/2018-yilin-cevre-fotograflari-yarismasinin-kazananlari,QE1GZtEpaEGVFZUTsuXNHA/12WXvHUNHUeGUp9hfXZlew , 28.05.2020.
[190] "Akkase İran'ı Medale Talaye Jaşnvaraye Balkan ra Kasb kard, {İran'lı fotoğrafçı Balkan Fotoğraf Festivali'nde altın madalya kazandı}", **Khabarban**, 02.05.2018, (Çevrimiçi) https://khabarban.com/a/18352162 , 28.05.2020.

basım ve yayımının yanında Şubat 2018 Amerikan ‘‘*Dek Unu Magazine*’’ isimli dergide röportajı da yayınlanmıştır.[191]

Bu girişimlerin yanında, havzada yaşayan bölge insanının gölü kurtarmadaki umudunun bir nevi kırılması anlamına da gelebilen göle ait eski gemilerden birinin satılarak parçalara ayrılması sosyal medyada tepkilere neden olmuştur. Nostaljik değere sahip, göl üzerindeki köprü yapımından önce Urmiye-Tebriz arası mesafeyi kısaltmak için taşımacılık amaçlı kullanılan eski gemilerden olan bu gemi Enerji Bakanlığı tarafından açık arttırmada satılmıştır (EK-54). Bu satışa karşı yükselen tepkiler doğrultusunda Gölü Kurtarma Heyeti parçalanma işlemini durdurmayı istese de hukuki olarak başaramamıştır. Azerbaycan Firuze'sinin gemisini satan Enerji Bakanlığı'nı eleştiren Kurtarma Heyeti'ne göre, bunun hem bölge insanı üzerinde ruhsal etkileri olacaktır, hem de gölün tekrardan canlandığı zaman bir restorasyon çalışmasıyla gemi seferleri yeniden hayat bulup turizm amaçlı kullanılabilecekti.[192]

Göl ismi ile yakından ilişkili, gölün en sulu en derin ve en canlı günlerini yaşayan, gölün dalgasına, insanların kahkahası kuşların sesine alışık, göl üzerindeki gemiler ve kaptanlardan bahs etmek yerinde olacaktır. Burada yıllar boyunca yük ve yolcu taşıyan, gölden geçimini sağlayan, gölün kurumasından etkilenen ilk iş gurupları olarak çoğunun işsiz kaldığı gemi kaptanlarını konu alan bir resim sergisinden bahsedilebilir. Genç bir Antropolog'un endişesi üzerine ‘‘*Gölün Kaptanları*’’ isimli bir resim sergisinde bu mesele işlenmiştir. Havzada yaşayan genç antropologun aktardığı gibi, insanların doğadan uzaklaşması bir meseledir. Genç Antropolog, "*Neden insanlar doğadan uzaklaşıyor? Neden deniz bu kadar yalnız? İnsanlar yalnız!*" gibi sorularının peşinden hareketle onlara cevap bulmak için Urmiye Gölü'nün gemicileri ve kaptanlarını aramıştır.

26.12.2017 tarihinde kendisiyle yapılan görüşmede, kendisini göl üzerinde çalışmaya doğru iten neden/ler konusunda, Milliyetçilik duygusu mu, doğa mı, çevreye olan bağlılık mı, sistem karşıtlığı duygusu mu sıralamasına, "benim ilgi alanım da üniversitede okuduğum bölüm de insanlarla ilgilidir. Sergi açıklamasında da yer

---

[191] **Fineartamerica**, 01.02.2018, (Çevrimiçi) https://fineartamerica.com/featured/dek-unu-magazine-february-2018-cover-saeed-mohammadzadeh.html , 28.05.2020.

[192] Şahin Sepahrad and Alireza Fouladi, **"**Foruş ve Orag-ı Keşti-ye Kadimi-ye Daryaçe-ye Urmiye Hiç Rabti be Setad-e Ehya Nadarad. {Urmiye Gölü Eski Gemisi'nin Parçalanıp Satılması Gölü Kurtarma Heyeti ile bir ilgisi bulunmamaktadır}", **IRNA**, 05.09.2017, (Çevrimiçi) http://www.irna.ir/fa/News/82655594 , 04.01.2020.

aldığı gibi "*denizin kuruması bizim kurumamızdır, bizim sonumuzun gelmesidir.*" diyerek, bu endişeyle uzun yıllar denizde olan kaptanları aradığını aktarmıştır. Kuruma sonrasında, "*deniz yoksa onlar neredeler? Bir büyük sıkıntıdır, bir büyük faciadır, ölümdür. Deniz bizlerin bir parçasıdır. Anı ve hatıralarımız kuruyor. Bende bir büyük sıkıntı var. Deniz yalnız kaldı. Benle deniz, ikimizin büyük en büyük sıkıntısıdır ve yalnızlığımız. Kaptanların yalnızlığı, gemilerin yalnızlığı ve denizin yalnızlığı/kimsesizliği.*"[193] Asıl sorumlunun kendimiz olduğunu ifade ederek, "*kıymet bilmediğimiz, göle karşı etkisiz kalarak, kılını kıpırdatmayanlar olduğumuzu, bu kadar su kurusun ve çöl mü olsun?! Hiç olur mu?*" Yaşayan insanların değerini bilmediğimiz benzetmesinden yola çıkarak, "*kıymetini bilmiş olsaydık, yönetim (مدیریت ناکارامد) eksikliğe/hataya/beceriksizliğe izin vermezdi (hak tanımazdı).*''[194] Zaman zaman özellikle yönetimdeki belli kesimler tarafından öne sürülen, iklim değişikliği ve değişmekte olan çevre koşullarının göl kurumasındaki birinci derece sorumlu tutulması gerektiği savı kendisine yönlendirilmiştir. Buna karşı olarak, iklim koşullarına %30'luk bir oran, hatalı yönetime ise %60 gibi oranlamayı içeren bir değerlendirme yapılmıştır.

Bir başka desteğin, yüksek kaliteli fotoğraf ve video yayımları için 2004'te kurulup, 2013'e kadar 87 milyon üyeye ulaşan bir platform olarak "Flickr" bünyesinde gerçekleştiğinden söz edilebilir. Örneğin, bir kullanıcı tarafından Urmiye Gölü'nün zor zamanlar geçirdiği ve kurumaya yüz tuttuğuna işaret edilerek, bu duruma karşı sabır ve sessizliği koruma gücüne sahip olmayanların yapabileceklerini yapmakta tereddüt etmemesi gerektiği çağrısında bulunmuştur. Bir takım tasarımcı ve grafikerlerin göl konusunda çalıştıkları posterleri çözünürlük özelliklerine bakmaksızın yayınladığı duyurulmuştur. Bu konudaki sorumluluk duygusunun değerli olduğunun altı çizilerek, konuları ve onları oluşturan sorumluluk duygusu nedeniyle bu çalışmaları bir araya getirdikleri ifade edilmiştir. "*Urmiye Gölü'nün Kurtulması Umuduyla*" bize katılın çağrısı yapılıp, göl konusunda diğer tasarımları beklediklerini söylemişlerdir:[195]

[193] 26.12.2017 Tarihinde Genç Kadın Antropolog ile gerçekleştirilen görüşme; Babak Shabni, **AzPhoto**, w.date, (Çevrimiçi) https://www.az-photo.com/ir/wp-content/uploads/2018/01/9272azphoto.jpg ,31.05.2020.
[194] 26.12.2017 Tarihinde Genç Kadın Antropolog ile gerçekleştirilen görüşme
[195] "Silme Gözün Yaşın Garagile", **flickr**, 08.08.2010, (Çevrimiçi) https://www.flickr.com/photos/urmuli/4870600089/in/photostream/ ,31.05.2020.

Bu çerçevede ilgili tasarımlardan birinde, tamamen tuzlanmış bir göl haritası ve aşağıdaki şiir yer almaktadır:[196]

"Bu gece öptüm denizi

Sahilden ayrılanda

Dudakları tuzluydu

Göz yaşım kimi (gibi)

Urmu Gölü"

Konuya ilişkin dikkat çekici posterden bir diğeri, göl haritası bir ayak izinin ortasında yer alarak, "*Doğa geçmişten bize bir miras değildir, Çocuklarımızın gelecekteki emanetidir.*" vurgusunu içermektedir.[197]

4.4.1. Film, Tiyatro ve Belgesel

Film-Belgesel: Film-belgesel alanında, Çevreci ve aktivist kimlikleriyle, havzanın başarılı genç yönetmenlerinden olan, Mohammad Alimoradi'nin göl hakkındaki eserlerinden bahsedilebilir. İkizler isimli belgesel-filmde, Urmiye Gölü ve Aral üzerinde bir çalışmada bulunmuştur. 2013-2017 yılları arası İran ve Kazakistan'da yapımı gerçekleşen bu belgeselde hem Aral, hem Urmiye Gölü'nde yerel toplum ve göl kıyısındaki insanların kuruma sonrası yaşadıkları zorluklar, özellikle geçim sorunları tasvir edilmiştir. Kazakistan, Azerbaycan ve Fransa'da çevre ile ilgili toplantılarda yayınlanan bu çalışma, ekolojistlerin ve çevre aktivistlerin ilgisini toplamıştır.[198]

Alimoradi'nin "*Sen Çağırsan Gelerem Men*" adlı eseri, İran'daki Türkmenlerin yaşadıkları Türkmen Sahra bölgesinin Mart 2019'da uğradığı sel felaketine[199] yönelik bir belgeseldir. Belgesel, bu felakette Gümüş Defe (Gümişan) şehrine selin girmesini engelleyen ama bu yolda canından olan 6 kahramanın yıl dönümü için onlara ithaf edilmiştir. Sel sonrası resmi organların yardımları Türkmen Sahra'ya ulaşmadan

---

196 "Urmu Gölü", **flickr**, 08.08.2010, (Çevrimiçi) https://www.flickr.com/photos/urmuli/4871234132/in/photostream/ ,31.05.2020.

197 "Doğa mirasımız değil, geleceğe bırakılan emanettir", **flickr**, 08.08.2010, (Çevrimiçi) https://www.flickr.com/photos/urmuli/4870624135/in/photostream/ ,31.05.2020.

198 Ekizler/Twins, **Aparat**, 01.03.2020, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/o5JSW ,31.05.2020.

199 "İran'ın Türkmen Sahra bölgesinde sel felaketi", **50 Milyon Bütüv Azerbaycan Haber Ajansı**, 23.03.2019, (Çevrimiçi) http://50000000.org/tr/iranin-turkmen-sahra-bolgesinde-sel-felaketi/ ,31.05.2020**;** "İran'da sel! Şehir sular altında!", **Mehre Haber Ajansı**, t.y., (Çevrimiçi) https://tr.mehrnews.com/photo/1877497/İran-da-sel-Şehir-sular-altında ,31.05.2020.

Azerbaycan Eyaletleri yerel halk ve aktivistler tarafından toplanan destekler ve kardeşlik elinin uzatılması epeyce etkili bir girişim olmuştur. Devamında Türkmen Sahra'nın Traxtor takımına destek amaçlı Tebriz'e gelişi, taraftarın sıcak karşılamasıyla aradaki kardeşlik pekişmiştir.

Bir başka çalışma, kadın yönetmen Mahvash Sheikholeslami'nin (Mehveş Şeyh-ul İslami) 2001 (1380 h.ş.) yılında yayınlanan 21 dakikalık "*Tuz*" isimli bir belgeselidir. Bu belgesel bir gurup Doğayı Koruma görevlisinin Urmiye Gölü ve adalarındaki hayvanlar, kuşlar ve bütün canlılara verdiği destekler üzerine odaklanmıştır. Kurumayla birlikte göl ve çevresinde oluşan zorlu hayatı anlatarak bu görevlilerin çeşitli bölgelerde yaptıkları faaliyetlerden bahsedilmektedir. Belgeselde de görüldüğü üzere, içme suyu olan alanlarda hortum ve su tesislerdeki ilgili havuzları dolduran bu görevliler, hiç içme suyu olmayan alanlar için, bidonlarla ada tepelerine kadar su taşımaktadırlar. Böylelikle göl ve içinde bulunan çeşitli adalarda yaşayan canlılar için su içme alanları oluşturmuşlardır. Tuzlanmış bir kuşu gölde bulan bir görevli, onu sahile getirerek tuzlarını yıkadıktan sonra yüzmesi ve yaşaması için tekrar göle bırakmaktadır. Kuş, karınca, arı, karaca vb.'nin sıcak yaz günlerinde susuzluk ve aşırı tuzlanmaya karşı mücadelesinde onlara destek veren bu çabalar Türkçe (Farsça alt yazılı) bir belgesel olarak hazırlanmıştır.[200] Bu ve benzeri belgesellerin izleyicilere aktardığı, kurumayla birlikte oluşan zor şartlarda insanlar dışında diğer canlıların da uğradıkları sorunların varlığı, gölün kurtarılması sonucu o canlıların da kurtulabilmesi için çabaya olan gereksinimdir.

Rahim Mortezavand'ın yönettiği "*Acı Çay*" isimli, 2015 yılı yapımı film -belgesel bir diğer çalışmadır. "*Acı Çay*" ya da diğer ismi "Talheh Rud"olan bu belgesel, İran'ın en büyük gölü olan Urmiye Gölü'ndeki kuraklığın kökenini incelemektedir. "*Acı Çay*" Doğu Azerbaycan Serap Şehri bölgesinden göle akan önemli nehirlerden biridir. Bu nehir ve diğer civar nehirlerden beslenen Mehrane Rud gibi Tebriz'e doğru akan nehirleri anlatarak, üzerinde yapılan bir köprü ve Kervan-seraların tarihinin Birinci Şah Abbas'a dayandığı ve benzerini anlatmaktadır. O bölgede yaşayan köy halkıyla görüşmeler yapılarak, sorunları kaydedilmiştir. Yerel halkın sorunlarına ilişkin yetkililerin bir iş yapmadığı, sadece seçimler zamanında bölgeye uğradıkları diğer bölgelerde olduğu gibi tekrarlanmıştır. Serap bölgesi, civar köyler ve komşu bölgeler

[200] Mahoush Shekh Eslami, "Tuz", **Aparat**, 2001, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/m/8mY24 ,28.05.2020.

de dahil olmak üzere, yağan karların caddelerde eritilmesi için gölün tuzundan yararlanıyor. Belgeselde devam eden bir yolculukta, gölün adalarından olan İslami Ada'ya gidildiğinden bahsedilmektedir. Eskiden çevresi suyla dolu bu adada, şimdiyse gölden kilometrelerce uzakta kalarak, tuzlu çöl dışında bir şey kalmadığı anlatılmaktadır. "Bölge köylerinden insanlar göç etmekte ve tarım arazilerini bölgenin diğer çiftçilerine satmaktadırlar. Bu alan fıstık üretimi için daha müsaittir." Bu belgeselde, genel anlamda su sorunu, yağışların azalması, gölün kuruması ve insanların yaşadıkları sorunlara değinmeye çalışılmıştır.

Öncesi Doğu Azerbaycan Eyaleti, Urmiye Gölü Kültür ve Sanat Festivali'nde En İyi Film Ödülü'nü kazanan, Brezilya Aka Film Festivaline katılan, "*Mordan Be Vaghte Aghaz*" (Başlarken Ölmek) kısa filmi, Hussein Asl Abdollahi yönetmenliğinde yapılmıştır.[201]

2015 yapımı "Gemici" (Helmsman) ismiyle, Majid Esmaili Parsa, Hassan adında bir genin ailesine ait, gölün gelini olan yüzen gemisini, babasının doğum günü için sadece yedi gün kala restore etmeye çalışmasını anlatmaktadır. Babası Urmiye Gölü'nün kurumasından sonra evi terk edip bir daha geri dönmemiştir. Ancak Hassan, babasının bir gün döneceğini ummaktadır.[202] Hasan'ın bu çabalarına rağmen, ağabeyi geminin demirleri ve geri kalan kısımlarını satarak yurtdışına yolculuk yapmayı planlamaktadır. Bu filmde çocuğun bu yolda karşılaştığı çeşitli sorunlar aktarılmıştır.

Mahdi Heydari'nin yapımı bir diğer belgesel ise, Simine Rud isimli nehrin Urmiye Gölü'ne ulaşma çabasını tasvir etmektedir. "*Simin'in Çıkmazı*'' isimli bu belgesel Simine Rud nehrinin, göle ulaşım yolundaki zorlukları üzerinden ilerlemektedir. Yerel halkın sevinç kaynağı, nehirden beslenen bölge insanı ve bir meslek olarak görülen yerel çaptaki balıkçılığın sürdürülmesi, nehirde yaşayan canlıların hayatı ve Eyalet'in Güney kısımlarının yaşamı genel anlamda buna bağlıdır. Ancak şeker pancarı vd.'nin üretimi için nehirin aşırı su kullanımına maruz kalması dolayısıyla, bir çıkmazla karşılaşmakta olduğu belgeselde anlatılmaktadır.[203]

---

[201] **Mordan be Vaghte Aghaz**, (Çevrimiçi) https://azarsh.farhang.gov.ir/fa/news/288791/-فیلم-کوتاه-مردن-به-وقت-آغاز-به-بخش-مسابقه-جشنواره-آکا-فیلم-برزیل-راه-یافت ,30.05.2020.

[202] **Helsman**, (Çevrimiçi) https://www.imdb.com/title/tt5512702/ , 30.05.2020.

[203] "Mostanade Bonbaste Simin, {Simin çıkmazı Belgeseli}", **Aparat**, 01.05.2020, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/vASil/مستند_بن_بست_سیمین , 30.05.2020.

"*Simin'in Çıkmazı*'', "*Urmiye Gölünde Gemicilik Tarihi*" isimli[204] çalışmalar gibi çeşitli açılardan gölü konu alan belgesellerin varlığından söz etmek mümkündür. "*Nakhodayane Keshti*" *(Geminin Kaptanları)*[205], "*İkizler*" gibi göl hakkında çeşitli film ve belgeseller yapılarak, bu sorunun özellikle bölge insanı, bölge sanatçısı, yönetmeninin üzerinde bıraktığı etki ile bakış açısı açıklanmaktadır. Diğer yandan bu kişilerin, göl için bir ses olmak yönündeki girişimlerle, insanlar ve hatta hükümetler üzerinde bir farkındalık yaratmak istemekte olduğu anlaşılmaktadır.

Tiyatro: Bir başka faaliyet olarak, "*Ağlama Urmiye*" isimli Azerbaycan folklorik tiyatro oyunundan bahsedilebilir. Ali Saber Rezaei tarafından yazılan, Karim Alikhah tarafından yönetilen bu oyun, "*Azerbaycan Folklor Tiyatrosu*" Festivalinin 2.gününde Azerbaycan Türkçesiyle Urmiye Şehrinde sahne almıştır. Bu oyun, ülkesinin kurtuluşu için savaşan, bir sırrı yüreğinde taşıyan 'Urmiya' isimli bir kızın hayatını anlatmaktadır. Urmiye Gölü'ne odaklanmış, 10 gün boyunca sahnede kalan bu oyunda bir trajedi, bölgenin yaygın dili olan Türkçe olarak işlenmiştir. [206] Aslında son dönemlerde Türkçe dilini kullanan sanatsal faaliyetlerde hiç olmadığı kadar artış gözlemlenmiştir. Uluslararası festivallere katılan çeşitli belgesel ve filmler, Azerbaycan bölgesi dışında, hatta Tahran'da dahi izlenen Türkçe eserler, tiyatrolar, kaleme alınan edebi eserler ve şiir kitaplarından bahsedilebilir. Ağlama Urmiye oyununun dışında, bir örnek olarak 25.08.2016 yılında Ahar Şehrinde gerçekleşen Arasbaran Kısa Tiyatro Festivalinin 10. döneminden bahsedilebilir. 26 eyaletten katılan 212 eser arasından, 23 eserin seçildiği festivalde, çeşitli yöresel, folklorik değerlerin yanında çevre alanında öne çıkan eserler aktarılabilir. Çevrenin yaşamsal sorunları, konunun hassasiyeti, keza drama kalıbında sunulması nedeniyle Doğu Azerbaycan'dan Ahar Şehri "*Susamışam Su*", Batı Azerbaycan Naghade (Sulduz) Şehrinden "*Damgalı Deniz*" eserlerine, jüriler

---

[204] "Mostanade Keştirani Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nde denizcilik tarihi belgeseli}", **Aparat**, 01.06.2015, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/TfL53/مستند_تاریخچه_کشتیرانی_در_دریاچه_اورمیه ,31.05.2020.

[205] "Nahodayan Keşti Daryaçe-ye Urmiye, {Gemilerin kaptanları Urmiye Gölü}", Aparat, 01.01.2018, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/cSqRM/0%آخرین_ویدیو_کانال ,01.06.2020.

[206] "Ecra-ye Nemayeş-e 'Ağlama Urmiye' be Moddatğe 10 Ruz dar Urmiye", {'Ağlama Urmiye' Tiyatro Oyunu 10 Güne Kadar Urmiye'de}, **Fars News Agency**, 26.07.2016, (çevrimiçi) http://fna.ir/PLSL8N 01.06.2020**;** "İcmalçılar "Ağlama Urmiya" tamaşasını 'şah əsər' adlandırır", **İran Azerbaycanı**, 05.08.2016, (Çevrimiçi) https://www.amerikaninsesi.org/a/3451190.html ,01.06.2020.

tarafından diğer ödüllerle birlikte bir de takdir belgesi ve özel bölüm ödülleri (festival heykeli) verilmiştir.[207]

Sanatsal anlamda aktarılacak bir diğer faaliyet, Tebriz Tiyatrosu'nda başlayan, Urmiye Gölü Canlanma Tiyatrosu'nun sahne sanatları bölümündeki İkinci Kültürel ve Sanatsal Festivalidir. Aşağıdaki bölümlerde Urmiye Gölü ve su sorunu odaklanmış tiyatro oyunlardan örnekler aktarılmıştır. Örneğin, Amin Haji Akbari yönetmenliğinde "*O Ba Shomast*" (O Sizinledir) oyunu, Nasim Afşariyan yönetmenliğinde "*Sonsuz Susuzluk*", Ali Padash Asl yönetmenliğinde "*Khodayi ke Roye Eskele Bod*" (İskele üzerinde Olan Tanrı vardı.), Abbas Khalili yönetmenliğinde "*Sayılı Nefes*", Ali Ahmadi "*Su Trajedisi*", Cihangir Çalaki yönetmenliğinde "*Ava-ye Baran*" (Yağmurun Melodisi), Mohammad Hussein Davoodi yönetmenliğinde "*Samfoni-ye Aşkha-ye Narikhte*"(Dökülmemiş Gözyaşların Senfonisi), Mohammad Yousefizadeh yönetmenliğinde "Baran"(Yağmur) adlı çeşitli tiyatro oyunlarından bahsetmek mümkündür.[208]

4.4.2. Şiir, Müzik ve Edebiyat

Belgesel bölümünde aktarılan bölgenin genç ve başarılı yönetmenlerinden biri olan M. Alimoradi ve aktivist arkadaşlarının Türkmensahra'da yaşanan sel felaketine karşı desteği doğrultusunda o bölgenin çevreci-milliyetçi aktivistleri ile bağlar pekişmiştir. Bu bağlamda, Türkmen bir şairin Urmiye Gölü hakkında okuduğu bir şiir bölge hakkında çekilen "*Sen Çağırsan Gelerem Men*" belgeselinde yer almaktadır. Özetle, belgeselin isminden de anlaşıldığı üzere, bu iki bölgenin felaket günlerinde birbirinin yardımına koştuğu, sorunlarını kendi sorunuymuşçasına algılandığına yönelik bir birlikteliği göstermeye çalışan bir çalışma olmuştur. "*Sen Çağırsan Gelerem Men*" aynı zamanda Traxtor maçlarında Azerbaycan'ın yardımına koşan bir

[207] "Taatre Kutahe Arasbaran", {Arasbaran kısa Tiyatrosu}, **ISNA**, 24.09.2016, (Çevrimiçi) https://www.isna.ir/amp/tabriz-73558/ ,01.06.2020.
[208] "Dovvomin Ceşnvare-ye Taatre Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye Agaz Şod.", {kinci Urmiye Gölü Canlanma Tiyatro Festivali Başladı}, **ISNA**, 02.02.2016, (Çevrimiçi) https://www.isna.ir/news/tabriz-80707 ,01.06.2020.

Traxtorun da sloganı olarak bilinmektedir.[209] Türkmen şair'in "Kahraman Azerbaycan'a" ve "kahraman Traxtor taraftarlarına" sunduğu göl hakkındaki şiri:[210]

"Yıllardır Bulutludur Asmanımız

Dumanlıdır Sehendimiz Sebelan (dağ ismi)

Yıllarca ağzı dili susuz ve yüreği teftide (Ateş ve güneşte ısınmış) idi Urmu Gölü

Çığlıklar kepeklenmişti (Küflenmek)

Donuptu kurtarıptı (bitmek) gözyaşları

Çığlıklar sözlerimizde asılı kalmış

Ah Çığlıklar çığlıklar

Arafat koptu birden

Tebrizli, Zencanlı ve Azerbaycanlı

Kızıl bayrak Traxtor uyandı

Uyandı

Dayandı

Dumanları sıçratıp

Bir nefes aldı

11 yıldızım 11 kahraman

Oğuzhan'dan Yadigar kaldı

(Oğuzhandan bir anı olarak kalmış)"

Bunlara ek olarak, Kianian'ın ifade ettiği gibi Azerbaycan'ın Kimliği olan, bu firuze taş hakkında yazılan bir şiir örneğinden bahsetmek de gerekmektedir. Kültür-sanat dallarının farklı alanlarında yapılan bu faaliyetlerin her biri tek tek önemli olup, yaratmayı düşündüğü farkındalık dalgasında da büyük bir payı vardır.

[209] "Sen Yaşa Azerbaycan", **Youtybe**, 29.05.2017, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=Ih03v22D5lE , 02.04.2020.

[210] "İran'da sel! Şehir sular altında!", **Mehre Haber Ajansı**, t.y., (Çevrimiçi) https://tr.mehrnews.com/photo/1877497/İran-da-sel-Şehir-sular-altında , 28.06.2020 (Dakika 25.48" -26.56" arası Urmiye Gölü hakkında şiir okuması)

Urmu ‘Gölü’ Deryaçesi*[211]

*“-Urmu Deryaçesi! Tufanlı denizler başısan sen,***

*-Parlayan tac-e tebiette berelyan gaşısan sen,****

*-Duzlu, istekli, marağlı, dere-dağ yoldaşısan sen*****

*-Şor olubsan, elimin gözden axan gan yaşısan sen,******

*-Deryalar sange sabor olsa, değirman daşısan sen*******

*-Seni tufan yıxabilmez;*******

*-Sene hiç kim çıxabilmez; ********

-Sene yel, sel, batabilmez;

-Seni könlüm atabilmez.

*-Bir ömürdür ki tegella ve telatümle coşursan; *********

*-Gayalar dağ kimi dursa gabağında, duruşursan*********,*

-Gece gündüz vuruşursan.

*-Köhne tarixlerin ziverisen, zineti sensen**********,*

-Öten illerden o xoş xatireler lezzeti sensen,

-Cam-e cemden mey içen meykedeler hürmeti sensen,

-Çırpılan sinemiz içre o helavetli yadındır

-Şanlı Çiçest adındır.

*-İftixar eyle! Senin sönmez ‘Atrpartıgan’ın var*********

-El damarında ganın var,

---

* Deryaçe: Küçük Deniz, Göl

[211] M.M. Nazer Şerefkhanei, **Güney Medeniyyet Ocağı**, Tahran, Yayına Haz. Hüseyin Mohammadkhani (Güneyli), Golşan, 1994 (1373 h.ş.), pp.20-30.

** Tufan: Kasırga, Şiddetli Ruzgar

*** Parlayan taç-i tabiatta Pırlanta taşısın sen

**** Duzlu: Tuzlu, Marağlı: İlginç.

***** Şor: çok/Aşırı Tuzlu, Şor olmuşsun, elimin gözden akan kan-yaşısın sen

****** sange Sabour: Sabır Taşı, Deryalar sabır taşı olsa, Değirmen taşısın sen

*******Yıxabilmez: Yıkabilmez. (X:kh)

******** Kim: Kimse, Çıxabilmez: Çıkabilmez/ Ulaşabilmez

********* Tegella: Çaba Göstererek, Telatüm: Büyük Hareketlilik /canlılık.

******** Kayalar dağ gibi olsa, karşısında dayanırsın/boy gösterirsin.

**********Köhne Tarixlerin: Eski Tarihlerin, ziver ve zinet: mücevher altın gibi takılan değerli şeyler

**********İftihar et! Senin sönmez Atrpartganın var. (Atrpartganın: Hem od yakılan eski mabedler, hem Azerbaycan’ın eski isimlerinden biri)

-Ele şanlı nişanın var,

-Hammı dillerde sanın var,

-Hammı canlarda canın var.

-Yeri var ay seni öpmekliğe göyden yere insin,

-Eteğin içre göy ulduzları gerbilden elensin,

-Ayağın altında ferşi zümürrüd serelensin,

-Sendedir nazlı Güney, goy sene ay, gün de güvensin.

-Hammı yer olsa Guzey, sende heraretli Güney var,

-Şanlı, şöketli, mehebbetli, sedagetli Güney var,

-Uca himmetli Güney var,

-Del o cüretli Güney var.

-O Güney ki yaşayış alemine nur-e çırağdır,

-O Güney ki, susuz insanlara bir dadlı bulağdır,

-O Güney ki, hamı Gözler yata, amma o oyağdır,

-O Güney ki, ona Tebriz, ve o Tebrize dayağdır,

-Xoya göz, Urmuya, Salmasa Gulağdır,

-O Güney ki, onun aslanları efsane yaratmış,

-Dağları baş başa çatmış.

-Var hüseyin Güre kimi şiri,[*]

-Mişoo tek uca dağı,

-Ab-e zamzam kimi kehrizi bulağı,

-Solmayan bağçası, bağı,

-Dolar eşg ile çanağı.

-O Xiyabani ve möcüz kimi ovlad doğurubdur,

-Zalimin burnun ovubdur,

-Şeyx Mehmud'a o ilham eliyip 'Golşan-e Razı',

-Öğredip raz o niyazı,

-Gösterip gış günü yazı,

-Dağları merzeli, kehlik otlu, Laleli, Güllü,

[*] Hüseyin Gür: Kahraman karakterlerden birisi, Şir: Aslan.

*-Bezenip Çölleri yaşıl donulan nazlı, şekilli,**

-Gızları elleri fındıkçalıdır telleri hörme,

-Gözleri gare, deyirsen çekib ay, göze, sürme.

*-Bağları içre 'gelin barmağı' arxlardan asılmış,***

*-Evlerinde ne ay-Ulduz, ki milaxlardan asılmış****…"*

Müzik: Bir diğer etkili sanat dalı olan, müzik ve şarkı alanında da göl ile ilgili çeşitli girişimlerin varlığından bahsedilebilmektedir. Batı Azerbaycan/ Urmiye Şehrinden ünlü kadın sanatçı Parisa Arsalani[212] ise Urmiye Gölü hakkındaki "*Flamingo*" isimli şarkısı ile 2011 yılında uluslararası alanda bir yer edinmiştir. Bu şarkıya hazırlanan video-klipte, sağlık için asırlardır tavsiye edilen doğal kil türü "Lecen"'i vücutlarına süren, yüzüp gülücükler atan insanlardan, gölün kurumuş haline geçişi, kuş ölümleri, şarkı söz ve müziğinin eşliğinde felaketin insanlar içinde yaşattığı hüznü hissettirmektedir. "*Gölümüzü yine doldursam eğer, Yaralı Durnam (Flamingom) Urmu'ya döner misin?*"[213]

Parisa Arsalaninin dışında, Reza Yazdani'nin seslendirdiği "*Asab Nadaram*" (Sinirlerim yerinde değil) şarkısı[214] ve Hamed Nasr'in "*Şor Su*" (Tuzlu Su) şarkısı,[215] Yaser Kerimi "*Urmu Gölü*" Şarkısı[216], Mesud Barış "*Urmu Gölüm Lay Lay*" şarkısı,[217] Nurettin Rençber'in sesiyle Azerbaycan Türkçesinde "*Dalgalar*" şarkısına çekilen klipte Urmiye Gölü'nün İngilizce anlatımı ve fotoğraflarının yer aldığı eser[218], …….

---

* Yaşıl Donlu: Yeşil Elbiseli, Şekilli: Güzel/Yakışıklı

** Gelin Parmağı: Bir çeşit üzüm.

*** Milax: Kurumaya bırakılan üzüm salkımı.

212 "İran bizi de Urmiye Gölü'nü de unuttu", **Blog.Milliyet**, 28.02.2011, (Çevrimiçi) http://blog.milliyet.com.tr/iran-bizi-de-urmiye-golu-nu-de-unuttu/Blog/?BlogNo=350670 20.05.2020**;** "Parisa Arsalani (yanikh kerem) Solo saz", Farhad Shidfar, Youtube, 30.04.2007, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=Jb2Ic4mRBqg ,22.05.2020.

213 Flamingo - Parisa Arsalani (Dedicated to Lake Urmia), **Turkish Urmia, Youtube**, 27.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=mlAULWmlEOY ,22.05.2020.

214 Reza Yazdani, ''Asab Nadaram'', **Reza Kianian official, Instagram**, 06.01.2017, (Çevrimiçi) https://www.instagram.com/p/BO7kPw_gZfi/?igshid=g8ocqzjwrd3i ,22.05.2020.

215 Hamed Nasr, ''Shor Su'', **Aparat**, 2017, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/JdcZ4/Hamed_Nasr_%26ndash%3B_Shor_Su ,22.05.2020.

216 "Yaser Kərimi - Urmu gölü | Azərbaycanın güneyindən", **Traxtur Azərbaycan Official, Yotube,** 09.09.2018, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=2lluCudyfwA ,23.05.2020.

217 "Urmu Gölü Mahnısı - Lake Urmia (Turkish Song; Azerbaijan, Iran)", **Turkish Urmia, Youtube**, 11.07.2012, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=dLB9bLOKalY ,23.05.2020.

218 "Dalğalar Mahnısı, Urmiye Gölü Görüntüləri", **Umud Urmulu, Youtube**, 03.09.2012, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=plltVilK8H4 ,23.05.2020.

"*Urmu Gölü/Tuzlu Deniz, Gumlu Deniz, Urmu Denizi*" şarkısı,[219] 2002 yılında kaydedilen "*Urmiye Gölü Qıyısında 'Azerbaycan'* Şarkısı",[220] ünlü Fars Sanatçı Mohsen Çavoşi ve diğerlerinin ''*Azerbaycan için*'' Şarkısı[221], Amir Abbas Hasanzadeh'nin "*Nafasam Bash*" (Nefesim Ol) Şarkısı,[222] Urmiye Gölü bağlamında yapılmış olan çeşitli şarkı örnekleridir. Çardaş (4 Brothers) gurubu da eski hareketli "*Haralısan*" şarkısını[223] Göl yatağı olan bölgede yeniden ifa etmiştir. Bir başka çalışmada susuz kalarak göl yatağına oturan geminin görüntüleri üzerine nostaljik bir Azerbaycan Mahnısının (Şarkısının) ayarlanmasıyla gölün kurumasına dikkat çekilmiştir.[224] ANAJ News'un 1,4 dakikalık kısa bir videosunda, "Burası Loot Çölü değildir! Burası Urmiye Gölü'dür…" cümlesiyle, gölün çölleşmesine dikkat çekilmektedir.[225]

Çocuk Alanındaki Yayınlar: Doğu Azerbaycan Bölgesel Su Şirketi tarafından Urmiye Gölü ve su konusundaki çocuklar için Türkçe ve Farsça olmak üzere iki dilde üç cilt resimli kurgu kitabı yayınlanmıştır. Solmaz Hassanpour'un yazısıyla, başlıkları "Kekili" ve "Kekili va Dostlar" (Kaki ve Arkadaşları) olan iki kitap, Majid Ezzami tarafından çevrilmiş ve Şirin Golipur'un resimleri ile B ve C yaş grubu için 1.100 adet basılmış bir dizi olarak yayına hazırlanmıştır. "Su Çocukları" Doğu Azerbaycan Bölgesel Su Şirketi tarafından yayınlanan, Homayoun Baqaei tarafından kaleme alınan ve Masumeh Şamşiri tarafından resimlenen başka bir şiir kitabıdır. Bu kitap Sutudeh Yayınevi tarafından bin beşyüz cilt halinde yayınlanmıştır.

Ruhani Hükümeti'nin girişimlerin ardından Urmiye Gölü'nün kuraklaşmadan kurtarılması konusu ele alınmıştır. Bu doğrultuda, çocuklara yönelik faaliyetler

---

[219] "Urmu Gölü Mahnısı - Urmiye – Urmiya", **Azad Urmu, Youtube**, 31.07.2011, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=5iCIWdMqhDg ,23.05.2020.
[220] "Urmiye Gölü Qıyısında 'Azerbaycan' Şarkısı (Turkish Music)", **Turkish Urmia, Youtube**, 19.06.2011, https://www.youtube.com/watch?v=sheRZ_9WW_g ,23.05.2020.
[221] "Ahange Mohsen Chavooshi be Azerbaycan, {Mohsen Chavoshi'nin şarkısı Azerbaycan için}", **tabriz links, Youtube**, 28.11.2016, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/9sD2I/آهنگ محسن چاوشی برای آذربایجان
[222] Amir Abbas Hasanzadeh, "Nafasam Bash", **Aparat**, 01.05.2020, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/JeO5z , 31.05.2020.
[223] Chardash, "Telolo", **Aparat**, 0.02.2020, (çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/84hZW , 25.05.2020.
[224] Time Lapse: Urmiye Gölü'nün Göl Yatağına Oturan Gemisi, 15.05.2020, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/HQ8nl ,31.05.2020**;** "Urmiye Gölü Çölü", **Aimar ZendeDel, Youtube**, 02.07.2019, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=oPhGb8hV3us ,31.05.2020.
[225] "Ba Daryaçe-ye Urmiye çe Kardan?, {Urmiye Gölü ile ne Yaptılar?}", **Aparat**, 01.05.2018, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/8tVGo ,31.05.2020.

çerçevesinde Doğu Azerbaycan Bölgesel Su Şirketi, yukarıdaki bahsi geçen kitapları yayımlamıştır. Bunun yanı sıra, su ve su tüketimindeki tasarruf konusunda Minç kuruluşu tarafından kültürel bir ürün olarak sunduğununa da dikkat çekmiştir.[226] 3eser olan, Kekilli Dergisi/ Kekilli ve Dostlar/ Su Çocukları (EK-55).

4.5. BÖLÜM DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu çalışmanın son bölüm olan bu kısımda, en etkili faktörler arasında devlet dışı girişimler kategorisinde yerini alan, sosyal yönlü mobilizasyon konularına yer verilmiştir. Gölün kurumasını ilk olarak duyuran, ona karşı itiraz sesini yükselten, bu yönde hükümetin ilk yıllarda tepkisini ve daha sonra dikkatini çekmeyi başaran unsurların öncülerini oluşturan kesimlere değinilmektedir.

Bu bağlamda, bölge aktivistleri, milliyetçi/ sosyal çevre, doğaseverler, havzada yaşayan yerel halk, göle sınır köy insanları, STK'lar, Traxtor takımı taraftarları, yerel ve ulusal aydın kesimler sayılan araştırmacı, yönetmen, antropolog gibi çeşitli sahalarda faaliyet sürdürenler bahsedilebilmektedir. Bu bölüm çerçevesinde ifade edilen bu gibi kesimlerin çeşitli girişimleri aktarılmaktadır. Örneğin göl meselesini bir çevre sorunu olarak algılayan, göl ile birlikte yerel halka dokunmaya çalışan, bölge insanına eğitim vermek gibi hususlarda aktif STK'lardan bahsedilebilir. Başka bir örnekte ise, gölün kuruması sonrası işsiz kalan gemi kaptanlarının yalnızlığını sergileyen bir antropoloğun bakışı değerlendirilmiştir. Bir yönetmenin çevre ve bölge halkının içinde bulunduğu zor günleri bir belgesel veya film eserinde tasvir etmesi, eskiden gelen karelerle kıyaslanması türünden girişimler, yaşanan felaketin tasviri olarak büyük etki yaratmaktadır. Bu çerçevede bir futbol takımından daha fazlası bayraklaşmış bir simgeye dönüşen Traxtor'un maç sahalarındaki hareketliliğinin incelenmesi yapılmıştır. Eko-nasyonalist çevrelerin bir araya geldiği, su ve çevre meseleleri, ırk ve cinsiyet eşitliği, yasaların keyfi uygulanışına itiraz türünden kamusal alanın kullanımı, mevcut sorunlara yönelik kitlesel itiraz mekanizmasının devreye sokulmasına ilişkin bir hareketlenme biçimi olarak bu takımdan bahsedilmiştir. Merkezi sistemin dayattığı çeşitli çevresel, sosyo-politik ve kültürel konulara yönelik itirazların sesinin yükselmesi, bu maç sahalarında kendini göstermektedir. Her maçta, "Urmu Gölü Susuzdu", "Ana Dilinde Eğitim", "Azerbaycan Kızları" şeklinde çeşitli içeriklere sahip sloganların atılması, bu konulara yönelik ciddi bir farkındalığın

[226] "Tebriz'de Urmiye Gölü konusunda üç ciltlik çocuk kitabı yayınlanması", **IRNA**, 02.02.2016, (Çevrimiçi) www.irna.ir/news/82160302/ ,01.06.2020.

oluşturulmasını amaçlayan girişimler olarak değerlendirilmiştir. Traxtor maçları esnasında çeşitli sorunların çözümüne yönelik adımların atılabilmesi, insanların uğradığı ayrımcılık, insan ve çevreye ilişkin bir hak ihlallerine karşı yükselen itiraz sesleri, bu platformlarda daha yoğun olarak duyulabilmiştir.

Traxtor taraftarı, STK'lar, araştırmacılar, ekolojistler gibi yerel halk çabalarına ek olarak, uluslararası alan ve diaspora kesiminin bu soruna ilişkin yaptıkları Urmiye Gölü kuraklaşması bağlamında ayrıca değerlendirilmiştir. Buna ilişkin bütün faaliyetler bu bölüm çerçevesinde aktarılmıştır. En son konu olarak ele alınan, göle ilişkin Kültürel-Sanatsal Farkındalık ve Mobilizasyon başlığı altında da çeşitli kitap, yayın, şiir, film, belgesel vb. kültürel girişimlere yer verilmiştir. Çeşitli yöntemlerle insanlara dokunabilen, çeşitli kitleler üzerinde daha yüksek bir etki gücüne sahip bu alanların oluşturacağı farkındalığın daha da büyük olabileceği ön görülmektedir. Bu yüzden göle yönelik her bir olumlu girişimin değerli kılınması gerekmektedir.

Sürdürülebilir bir yaşama erişim, sağlık, geçim gibi konuların yanı sıra, çevre hakları, gelecek nesillerin haklarının temini gibi hususlar gözetilmesi gereken meseleler olmak üzere bu araştırmada yer yer ifade edilmiştir. Göl sorununun tamamıyla giderilmesi, gölün eski günlerine kavuşması, bölge halkının ve diğer bütün canlıların yaşamının korunması bu çalışmanın temel amacını oluşturmuştur. Sorunun tanımlanması, bu duruma yol açan etkenlerin araştırılması, kurumanın nasıl sıkıntılara yol açabileceği, kurumayı önlemek ve gölü kurtarmak adına yapılan girişimlerin aktarımı çalışma boyunca iletilmeye çalışılmıştır. Nihai bölüm olan sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme ayrıca yapılmaktadır.

SONUÇ

Dünya üzerindeki göllerin kuraklaşma süreçlerine bakıldığında Urmiye Gölü havzasının kapsadığı nüfus bakımından benzerlerinden çok daha geniş bir sahayı, çok daha kalabalık bir nüfusu ilgilendirdiği söylenebilir. Buna karşın konu hakkındaki çalışmaların daha ziyade teknik alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Çalışmaların teknik bir çerçevede tutulması sorunun büyüklüğünü görmeyi engelleyen dar bir alan yaratmaktadır. Bu çalışma Urmiye gölü havzasına en geniş anlamda bir canlı ekosistemi olarak yaklaşmış ve sorunun nedenlerini ve sonuçlarını karşılaştırmalı olarak haritalandırmakla başladığı irdelemesinden sosyal ve siyasal faktörleri dahil ederek daha bütünlüklü bir resim elde etmeye çalışmıştır. Her şeyden önce Türkçe, Farsça ve İngilizce literatürde havzada yaşayan insanların süreçten etkilenme düzeyleri, algıları ve tepkilerini ilk kez resme dahil etmek bakımından literatürde bir başlangıç zemini ortaya çıkarılmıştır. Bunun da ötesinde teknik ekolojik bilginin sosyal bilimlerin insan ve insan topluklarını sürece ve sonuca hem fail hem de meful olarak dahil eden perspektifi ile yaşamsal bir analiz ortaya çıkarılmıştır.

Pek çok ekolojik olgu gibi Urmiye Gölü Kuraklaşması ve sonuçları da kendine has, biricik yanlar taşır. Ancak son yarım yüzyılda giderek artan sayıda örnek benzer ölçek, sebep ve sonuçlara işaret ediyor. Karşılaştırmalı bir perspektifin sorunu yerli yerine oturtmak ve literatürdeki koordinatları oluşturmak için önemi tam da burada ortaya çıkmaktadır: Çalışmada görüldüğü üzere Urmiye Gölü kuraklaşması, literatürde genişçe yer bulan Aral Gölü örneğiyle sosyal çevre, mono-kültür ekonomisine dayanan bir tarım politikasının izlenmesi, sağlık perspektifli kaygılar gibi başlıklarda benzerlikler taşıyor olsa da yarattığı tehdit bakımından ondan kat be kat daha büyük bir soruna işaret ediyor. Zira kendisinden 10 kat daha büyük olan Aral'a kıyasla, Urmiye gölü havzasının 3 kat daha fazla nüfusu barındırarak daha büyük bir felakete kapı araladığı anlaşılmıştır. Bir diğer çevre sorunu örneği olan Great Salt Lake (GSL) ile Urmiye Gölü arasında da benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur: Her ikisinin de üzerlerinde yapılan köprü nedeniyle kuraklaşmasının arttığı ve önemli bir besin zincirini oluşturan Artemiyalar bakımındansa zengin bölgeler oldukları görülmektedir. Ancak GSL örneği de Urmiye ile kıyaslanmayacak kadar küçük bir havza popülasyonunu etkilemektedir. Çevresel ve sosyal anlamdaki yönlerin birlikte değerlendirilmesinde, Urmiye Gölünün diğer iki göl örneğine nazaran daha büyük bir tehdit ile baş başa olduğu anlaşılmıştır.

Aral Gölü/Denizi ve Great Salt Lake'in içinde yer aldığı ülkeler yani siyasal ve ekonomik istemlerin (Aral SSCB ve sonrasında Kazakistan ve Özbekistan ve GSL için ABD) Urmiye'nin içinde yer aldığı sistemden farklı olduklarının da altını çizdiğimiz çalışmamızda sorunun büyüklüğüne nispetle, gerekli ulusal ve uluslararası ilgiyi görmediğinin de altını çizmek gerekir.

5 milyonu aşkın insanı içinde barındırması bakımından yaşamsal bir konu olan bu konuya ilişkin mevcut literatürdeki en büyük sorun, konuya büyük ölçüde fiziki ve teknik açıdan bakmasıdır. Daha farklı disiplinlerden bakıldığında durumun sadece bu yönden ibaret olmadığı, sorunun çeşitli boyutları olduğu anlaşılmıştır. Meselenin sosyo-kültürel, geçim, işsizlik, sağlık, göç, ekonomik politikalarının sürdürülebilir bir temele dayanmadığı, canlı çeşitliliğinin tehlikede olması türünden sorunlara yol açtığı anlaşılmıştır.

Urmiye Gölü kuraklaşmasına sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinin katkılarıyla bakıldığında konunun ekonomik ve sosyal sonuçları üzerinde durmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede mevcut sorunun yeni toplumsal hareketler olarak değerlendirilebilecek çeşitli hareketlenmeler ve huzursuzluklara yol açtığı görülmektedir. Kuzey Batı İran'da, 3 eyaleti ve çeşitli etnikleri içinde barındıran Urmiye Gölü havzasının jeo-politik özellikleri, kurumanın ardından yaşanan sosyal mobilizasyon ile birlikte değerlendirildiğinde önemli olgulara, örüntülere işaret etmektedir. Sosyal mobilizasyon ve sosyal etki ve tepkilerin anlaşılması için de sahanın ekolojik fiziki ve beşeri sınırlarını tespit etmek gerekli olmuştur. Hem sorunun neden ve nasıl oluştuğunu anlamak hem de sonuçlarının ne gibi sorunlara yol açtığına ilişkin yapılan haritalandırma ile soruna daha geniş pencereden bakmanın literatüre katkıları gösterilmektedir.

Çizilen bu büyük tabloda, çeşitli boyutlardaki insani müdahalelerin varlığı saptanmıştır. Bu müdahaleler sonucundaysa, çevre tahribatı, canlıların hayatının tetiklenmesinin yanında, havza insanı ciddi anlamda etkilenmiştir. Özellikle göle sınır köy ve bölgelerde yaşayan insanların sağlıklı su, hava, toprağa erişiminin kısıtlandığı saptanmıştır. Aral örneğindeki gibi sağlık ve geçim meselelerinin başlıca sorunlar olduğu anlaşılmıştır. Bu duruma karşı bazı bölgelerde göçe başvurulduğu kesinleşmiştir. Nitekim bir kuruma sorununun, sosyo-politik tabanlı bir mobilizasyona, çeşitli düzeylerde oluşan sivil toplum hareketliliğine, etno- nasyonalist ve eko-

nasyonalist hareketlere evirilebileceği de anlaşılmış ve çalışmada örnekleri ile detaylıca ortaya konmuştur.

Hemen her ekolojik ve sosyal sorun gibi Urmiye Gölü kuraklaşması da politiktir. Yani insan toplumlarının ya da bunlara hükmeden bir grubun siyasi kararlarının bir ürünüdür. 1979 Devrimi'nin hemen ardından yaşanan 8 yıllık Iran-Irak Savaşının oluşturduğu tahribatı düzeltmek, yeni sistemin temellerini güçlendirmek adına hızlıca uygulanan kalkınma planlarında, çevrenin pek önemsenmediği görülmektedir. Bu politikaların sonucunda, en büyüğü Urmiye Gölü olan çeşitli çevre sorunlarıyla karşılaşan iktidarın, meseleye gerek siyasi propaganda gerekse toplumsal düzeyde oluşan itirazları yumuşatma anlayışıyla yaklaştığı görülmektedir.

Merkezi yönetim sorunu kavramak, etkilerinin büyüklüğünü görmek ve sonrasında çözüm olanaklarını tartışmak için bir hayli geç kalmış, adım attığı zamanlarda ise daha ziyade geçiştirici, şifahi çözümler üzerinde durmuştur. Ancak bize göre bu gecikmeler, geç tedbir almalar daha esaslı, adlı adınca söyleyecek olursak daha yapısal bir sorunun semptomlarıdır: Sistem içerisinde tecrübeli uzmanların da altını çizdiği gibi İran'da, bir kriz çıktığında o krizi zamanında algılamama/önemsememe tutumunun ikinci bir krizi de beraberinde getirdiği söylenebilir. Özetle burada liyakata dayalı uzman kişi ve kurumların görevlendirilmeleri ve teşkil edilmelerinin eksikliği, bunların mevcudiyeti durumunda siyaseten dikkate alınmamaları, alındıkları zaman da yeterli bütçe ile desteklenmemeleri biçiminde bir yapısal sorunlar silsilesinden bahsediyoruz.

İran iç ve dış siyasetinin büyük buhranları, sorunları da konunun çözümünü negatif yönde etkilemektedir. Çeşitli iç ve dış politik zıtlaşmalar sonucunda yaşanan ambargo gibi meseleler bile göle ulaşabilecek uluslararası desteğin önünde bir engel oluşturmuştur. Uluslararası STK'lar ve Bilimsel kuruluşlar ambargo nedeniyle çalışmalarını geri çekmiş yahut kısıtlamışlardır.

Gerek bölge insanları ile mülakatlar gerekse soruların bizi yönlendirmesi neticesinde bulgularımız, ekolojik problemlerin sosyal mobilizasyona yol açmasının yanında jeopolitik bir denklemin de parçasını oluşturduğunu gösteriyor: Kuraklaşmanın yarattığı yoksullaşmadan kurtulmak için göç etmek isteyen yerel halk, yaşadıkları yerden ayrılmamalarını güvenlik gerekçeleri ile teşvik eden hükümetin beklentileri ile onlara sağlanmayan geçim olanakları arasında sıkışmıştır. Bu bakışa

göre, insanların -hangi koşullar altında olursa olsun- bölgede yaşamaya devam etmesi, terörist gurupların faaliyet alanlarının daralmasını sağlayabilecektir. Yani bölgenin bazı kısımlarında güvenlik, çatışma, terör ve istikrar sorunları mevcut olduğundan hükümet "insanların yaşadığı alan güvenlidir" bakışı ile bölgeden göçü azaltmak istemekte ama bunun gerektirdiği mali ve siyasi adımları atmamaktadır. Ülkenin makro politikaları çerçevesinde devrim öncesi bile var olan bu bakışın, sınır bölgesi olan bu havza için önemi devam etmektedir.

Bir diğer bakış, diaspora'nın bir kesiminin de şiddetle vurguladığı, bu araştırmanın da başlangıç odaklarından birini oluşturduğu bir kurguya da burada yer vermek yerinde olacaktır. Gölün kuruması, bölgede yoğun bir çoğunluğu oluşturan Azerbaycan Türklerinin bölgedeki entegrasyonunun bozulması, bu kesimin çeşitli şehir ve bölgelere göçünün sağlanması bilinçli bir politika olarak planlanması fikrinin ortaya atılması konusudur. Az önce aktarıldığı gibi bu çalışmaya başlamadan hemen önce duyulan seslerin bir çıktısı olarak, üzerinde odaklanan en yoğun fikirlerden birini oluşturmakta idi. Ancak çalışmalar başlayıp özellikle saha araştırmaları artıp derinleşince bu gibi planlamaların çok daha sönük kaldığı söylenebilir. Sürdürülebilir çevre yönetimine dair bilgi eksikliği, uygulama aşamasındaki hatalı ve çevre karşıtı faaliyetler, doğaya saygı, su hakkı gibi meselelerin hükümet çapında bile pek bilinmediği ve önemsenmediğine bakıldığında temel sorunların nereden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Genel anlamda özellikle son dönemlerdeki toplumsal girişimlerin etkisiyle birlikte, merkezi hükümet ve yerel yönetimlerin gölü kurtarma faaliyetlerindeki nisbi hareketliliğe bakıldığında göl ve çevresindeki yaşam konusunda çok önemli bir yol alındığını söylemek olanaklı görünmemektedir: olumsuz koşulları günden güne artan Urmiye Gölü havza halkına yönelik, daha hızlı, daha etkin ve daha sürdürülebilir çözümlerin üretilmesi gerektiği çok açık ortada iken buna karşılık gelen ciddiyette etkili ve çok yönlü bir çözüm politikası mevcut değildir. En yaygın olarak tarım ve çiftçilik, bununla birlikte gemicilik ve yaz turizmi ile geçimini sağlayan büyük bir insan kitlesine, gölün kurumasından sonra herhangi bir alternatif geçim yolu sunulmaması bu meselenin açık bir kanıtıdır.

Bu bağlamda, merkezi yönetime ek olarak, bölgede bulunan yerel yönetimler, ilgili STK'lar gibi yapıların tam anlamıyla gelişip, merkezi siyasi dayatmalardan bağımsız olarak bölgenin, daha geleneksel tabiriyle refahı, sağlığı, mutluluğu, yeni

tebirlerle güvenlik ve istikrarına yönelik etkin girişimlerde bulunamaması da diğer bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Bu mekanizmanın da çalışmaması durumunda, görülebilecek çözümlerden birisi, dışa yönelik bir bakış açısıdır. İran gibi dışa kapalı siyasi sistemlerde itirazlar vb.'nin daha çok dışa dönük bir yüzü olduğu bu araştırma çerçevesinde de anlaşılmıştır. Bu bağlamda Urmiye Gölü meselesinde de yaşandığı gibi, toplumsal itirazlarda kullanılan çeşitli uluslararası alanlar, sosyal medya platformları vb'inden yardım alınarak meselenin, hem ülke içi herkes tarafından duyulması sağlanırken, gerektiğinde bir soruna yönelik içeride bir organize olma biçimi geliştirilirken, uluslararası düzeyde de konunun duyulması bu şekilde sağlanmaktadır.

Urmiye Gölü'nde, gelişme uğruna yaşanan çevre tahribatı ve onun da toplum üzerindeki etkisi açıktır. Tarım, sanayi, şehirleşme alanlarındaki hızlı gelişmeler, nüfus artışı, tarım ürünlerinin değiştirilmesi, tarım arazilerinin genişletilmesi, çeşitli barajların yapılması, devlet teşvikiyle doğa üzerinde artan baskı ve insani müdaheleler yaşandığı anlaşılmıştır. Doğanın siyasallaşması, iktidar tarafından kullanılması, çeşitli insani müdahelelerle maruz kalmasıyla, doğa üzerindeki baskı ve risklerin artması gibi tutumların sonucunda, toplum ve sosyal çevre olumsuz etkilenmiştir. Bu durum toplumu hareketlendirmiş, çeşitli girişim ve itirazlarda bulunmasına zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda, sorunun çözümüne yönelik özellikle yerel halk ve havza insanının her düzeydeki hareketlendiği açıkça görünmüştür.

Bu hareketlilik girişimlerinde, yerel insanın itiraz feryadından tutup, çeşitli sosyal medya platformlardaki imza kampanyaları, çeşitli film, belgesel, sergi, tiyatro ve çocuk kitabi dahil çeşitli girişimlerden bahsedilebilir. Bölge halkıyla birlikte, yerel ve uluslaralası sanatçıların konuyu görünür kılmaya çalışması, eko-nasyonalist çevreler, Traxtor taraftarının desteği ve yurtdışında yaşayan bölgeden olan ve olmayan insaların göle yönelik farkındalığı aynı derdi paylaşan hareketliliklerdir. Bunlara ek olarak Urmiye Gölü kuraklaşması'nın Avustralya ders kitaplarına başlık oluşturması, yerel-ulusal ve uluslararası aydın çevreler, uluslarası arenadaki kuruluşların bir takımının desteği göl ve bölge insanının yaşamını sürdürmesi adına oldukça önemli girişimlerdir.

Özetle ifade edilen bütün bu devlet dışı girişimlerin nihai gayesi, gölün kurumadan kurtulması ve eski günlerine kavuşmasıdır. Herhangi bir siyasi amaç gütmeden, oy güdümlü herhangi bir kar ilişkisi kurmadan, havzadaki bütün canlıların

hayatına bir şekilde dokunan, bölge insanının sesine ses veren bu önemli varlığın kurtulması olarak anlaşılmıştır.

Çalışmada detaylıca oraya konduğu üzere eskiye nazaran ekolojik farkındalığı yansıtan özellikle Azerbaycan Türkçesinde ciddi oranda arttığı tespit edilebilir. Sosyal farkındalık anlamında İran tarihinde yeni bir çağın başlamasının söz konusu olduğu bile ileri sürülebilir: Bölgeden genç yönetmenlerin sahaya ayak basması, çeşitli Türkçe filmlerin çekilmesi, sorunun ekranlara taşınması, tiyatro, sergi gibi çeşitli Türkçe şarkı, şiir hatta çocuk kitaplarının neşredilmesi, çevre STK'ların artması, bölgeyi araştıran ve bölge dinamiklerine odağına alan çeşitli tez ve araştırmaların ortaya çıkması, muhalif bilginin oluşması, uluslararası çapta göl ile ilgili ünlü fotoğrafların paylaşılması bir bumerang etkisi yaratmaktadır.

Çevre ve sosyal yönlü sorunları birlikte taşıyan Urmiye Gölü kuraklaşma meselesi sürmeye devam ederken bu araştırmanın burada noktalanması elbette beklenemez. İlerleyen yılarda sorunun farklı biçimlerde ele alınması, sistematik hatalardan uzak sürdürülebilirlik temeline uygun girişimler çerçevesinde kurtarılması umut edilmektedir. Bu araştırmanın ekolojik ve soyal hususlarda bir başlangıç araştırması olarak sürece ve literatüre katkı yapmış olması en büyük sonucu olacaktır.

KAYNAKÇA

Abrahamiyan, Ervand:	**Iran Between Two Revolution**, Princeton University Press, 1982.
Adak, Sevgi, Turan, Ömer:	‘‘Çatışma, dialog, ittifak: Medeniyetçi söylemin yükselişi ve Türkiye-AB ilişkilerine etkileri”, **Toplum ve Bilim**, 2011, s.165-203.
Agha Kouchak, Amir:	“Aral Sea syndrome desiccates Lake Urmia: Call for action”, **Journal of Great Lakes Research, Elsevier**, Vol.41, No.1, 2015, pp.307-311.
Agenda 21:	https://en.wikipedia.org/wiki/Agenda_21
Ağrı'da Su Kavgası:	http://beyazgazete.com/video/anahaber/cnn-turk-12/2010/9/20/agri-da-su-kavgasi-cnnturk-87455.html
Ahmadi, Sirus, Akbarzadeh, Mohamad:	“Payamadha-ye Siyasi- Amniyyati-ye Hoshk Şodan-e Daryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün Kurumasının Siyasi-Güvenlik Sonuçları}”, **Jeopolitik**, Vol. 14, No. 3, 2018 (1397 h.ş.), pp. 95-127, , (Çevrimiçi) http://ensani.ir/file/download/article/1556597872-9617-97-19.pdf ,20.12.2018.
Akbari, Mahdi, Tajrishy, Massoud:	*‘‘*Hydrography of shrinking Urmia Lake bed and studying its change from 2014 to 2018’’*,* **IAGLR 2018/Toronto***,* June 18-22 2018.
Aladin, Nikolai et al.:	“Ecological Disaster of The Aral Sea”**, International Conference Lakes & Reservoirs: Hot Spots and Topics in Limnology,** Mikorzyn, Poland September 17-20, 2019, pp.1-47.
Alibekov, Lapas, Alibekov, Davlat:	“Causes and Socio-Economic Consequences of Desertification in Central Asia”, **Springer, The Socio-Economic Causes and Consequences of Desertification in Central Asia**, 2008, pp. 33-41.
Alipour, Samad:	‘‘Atlas Parke Melli-ye Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Göl’ü Milli Parkı’nın Atlası}”, **Tahran Çevre İdaresi, Batı Azerbaycan Eyaleti Çevre İdaresi**, 2009 (1388 h.ş.).
Alistair, Clarke, Ruby, Moynihan, Oliver, Magsig:	**UN Watercourse Convention**, **UNWC**, Help Center for Water Law, Policy, Science, 2012, pp. 75-95.
Alizade Govarchın Ghale, Yusuf:	“Multi temporal Change Detection on Urmia Lake and Its Catchment Area Using Remote Sensing and Geographical Information Systems”, **Master Thesis, İTÜ**, June 2014.

Amini, Leili Sadatinejad, Javad:	"Magaleye karborde Didgahe Ekohidroloji dar Modiriyat ve Toseye Paydare Hozehaye Abhiz, {Havzaların Yönetiminde ve Sürdürülebilir Kalkınmada Ekohidrolojinin Uygulanması Uygulaması}",**7th Scientific Conference on Watershed Management and Land-Water Resources Management**, 2016.
Amirahmadi, Houshang:	**Puyaşenasi-yı Tose va Nabarabariye Ostanha dar Iran, {İran'da Eyaletlerin Gelişme Dinamiği ve Eşitsizliği}**, Çev. Ali Tayefi, Siyasi İktisadi, No: 109-110.
Anthony, Gidden:	''Risk and Responsibility", **Modern Law Review**, Vol. 62, No:1, 2003, pp. 1-10.
Asem, Alireza, Mohebbi, Fereidun, Ahmadi, Reza:	"Drought in Urmia Lake, the largest natural habitat of brine shrimp Artemia", **World Aquaculture**, 43, 2012, pp. 36-38.
Asgharzadeh, Alireza:	**Iran and the Challenge of Diversity**: İslamic Fundamentalism, Aryanist Racism, and Democratic Struggles, Palgrave Macmillan, 2007
Atashin, Sadaf Abdorreza:	**Parvande-yı Vijeh: Haşiyeneşini {Özel Dosya: Gecekondulaşma}**, Payane Sabke Zendegi, Pajoheshgahe Olome Ensani va Motaleate Farhangi (Sosyal Bilimler ve Kültürel Okumalar Araştırma Merkezi), Sosyal Bilimler Portalı, No.11, 2016.
Attar Haşimzade, Aygün:	**İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)**, Divan Yayıncılık, Ankara 2006.
Augustyn, Adam et al. :	"Mohammad Khatami president of Iran", **Encyclopedia Britannica,** w.date.
Azkiya, Mostafa, Ghaffari, Gholamreza:	**Toseye Rustayi ba Takid bar Cameye Rustai'ye İran {Kırsal Gelişim, İran'da Kırsal Toplumun Gelişimi Üzerine}**, Ney Yayınları, 2.bs, Tahran 2007 (1386 h.ş.).
Beck, Ulrich:	**Risk Society: Towards a New Modernity**, Çev. Mark Ritter, SAGE Publications, London 1992, Preface.
Bashiri, Abbas:	**Hashemi Rafsancani, Karname ve Khaterat-e Jang-e Tahmili ve Defae Moghaddas, Roozhaye Paydari (Hashemi Rafsancani, Karne ve Zorunlu Savaş ve Kutsal Savunma'nın Anıları, İstikrar Günleri)**, Daftare Nashre Maarefe Enghelab, C:1, Tahran, 2014 (1393 h.ş.).
Bahrampour, Farahnaz:	"**Ganat-haye Tebriz**, {Tebriz Kanatlari}", (Çevrimiçi) http://www.tabrizinfo.com/tabriz/ganat.htm ,08.05.2020
Bauman, Zygmunt:	**Siyaset Arayışı**, Metis Yayınları, Kasım 2000, İstanbul

Batı Azerbaycan Çevre Koruma Genel Müdürlüğü:	"Daryaçe-ye Urmiye dar Gozaşte ve Hal ve payamadhayeş, {Geçmişte ve günümüzde Urmia Gölü ve Onun Etkileri}", **Urmiye Üniversitsi,** w.date, pp.1-29, (Çevrimiçi) http://urmialake.urmia.ac.ir/sites/urmialake.urmia.ac.ir/files/last-rep-urmialake.pdf ,07.07.2017.
Berglund, Marko (Ed.):	**International Environmental Law-making and Diplomacy Review 2004**, University of Joensuu-Unep Course Series 1, 2005.
Berkes, Fikret, Folke, Carl:	**Linking Social-Ecological Systems**, Cambridge: Cambridge University Press, Dijital Printing 2002.
Biçer Olgun, Hülya:	"Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları", **Dergi Park/ Sosyolojik Düşün**, 2017, Vol: 2, No: 1, s.45-54.
Çetinkaya, Yunus Doğan:	**Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyimi: Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, 3.Baskı, İletişim Yayınları, Istanbul 2015, s. 25-71.
Çoban, Barış (ed.):	Küreselleşme, Direniş, Ütopya, **Yeni Toplumsal Hareketler**, Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet, İstanbul, Kale Kedon, 2009.
Constitution of the Islamic Republic of Iran:	https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf
Çöteli, Sami:	**Sanal Kamusal Alan ve Toplumsal Hareketler (Sibermekanlara Çağrı)** , Kriter Yayınevi, 1. bs, İstanbul 2017.
Çöteli, Sami:	"Sosyal Medyanın Yeni Tür Kamusal Alan Yaratması ve Toplumsal Hareketlere Katkıları:Taksim Gezi Parkı Olayları Örneği", **İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü/Doktora Tezi**, 2015.
Çuhacı, Aysu:	''Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı'', **Sosyoloji Dergisi**, C: 3., Sayı:14, 2007, s.129-157.
Darketaniyan, Gholamreza:	"Nahve-ye Tagsim ve Tozi Ab Beyne Keşavarzan ve Mahallat-ı Şehre Tebriz dar Doreye Kacar", {Kacar Dönemi Tebriz Mahalleleri ve Çiftçilerinin Su Bölme ve Dağıtma Yöntemi}, **IWSE, Iran Arkeolojisi,** 2019, pp. 222-240.
Demavend,	"İsa Kelanteri: Haşemi Rafsancani Bağale Eşgaş Dergozaşt, {Rafsancani Aşkının Yanında (havuz) öldü}", **Demavend**, 22.10.2017 (30.07.1396 h.ş.), http://damavand.news/?p=9486

De Morgan, Jean-Jacques:	**Heyat-ı Elmiye Fransa Dar İran, Motaleate Joğrafiyayi {Fransa'nın İranda'ki Akademik Heyeti, Coğrafya Araştırmaları}**, Çev. Kazem Vadiei, Tebriz Çehr yayınları, C:1.
Dejeant-Pons, Maguelonne, Pallemaerts, Marc:	**Human Rights and the Environment**, Collaboration: Sara Fioravanti, Council of Europe, June 2002.
Demir, Şeyhmus, Sesli, Mutlu:	"Kamusal Alan (Türkiye'de Kamusal Alan Kavramlaştırılmasının Muhtevası: Tektiplilik mi, Çoğulculuk mu?)", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.** 1, 2007.
Department of Environment Islamic Republic of Iran, UNDP:	"Towards a Solutıon for Iran's Drying Wetlands", **International Technical Round Table**, 16-18 March 2014 Tehran, pp.17-23.
Der Heijden, Kitty van, Otto, Betsy, Maddocks Andrew:	''Beyond Conflict water stress contribute Europe's migration Crisis'', **World Resources Institute**, November 03, 2015.
Eco-nationalism:	https://en.wikipedia.org/wiki/Eco-nationalism ,06.06.2020.
El-Rumi El-Bağdadi, Yakut El-Hemevi:	**Müaccim al-buldan (مُعجَم البُلدان)**, Dil: Arapça (Orjinal), Beyrut, C:1.
EPI Ranking:	http://epi.yale.edu
Fadai, Simin:	"Hefz-e Muhit Zist dar İran dar Masir-e Demokrasi {İran'da çevreyi demokrasi yönünde korumak}", **VOA News**, 27.07.1394 h.ş/ 19.10.2015, (Çevrimiçi) https://ir.voanews.com/a/iran-/3013929.html , 26.06.2019.
FAO:	(Çevrimiçi) http://www.fao.org/neareast/news/view/en/c/386974/ ,15.04.2020.
FAO Country Profile Report:	"Country Profile- Iran (Islamic Republic of), 2008, **FAO Report**, (Çevrimiçi) http://www.fao.org/3/ca0339en/CA0339EN.pdf
FAO Regional Office for Near East and North Africa:	(Çevrimiçi) http://www.fao.org/neareast/news/view/en/c/386974/ ,15.04.2020.
Farahani Rad, Hamid et. al.:	"Management Plan for the Lake Uromiyeh Ecosystem", **YEKOM Consulting Engineers,** Report 4, 2002, pp. 1-38.

Farahbod, Nemat et. al.:	"Human Activities And Their İmpacts on The Lake Urmia Ecosystem**,** Ed. by M. Moser", **YEKOM Consulting Engineers**, Report 2 of the EC-IIP Environmental Management Project for Lake Uromiyeh, 2002, pp.2-4.
Femia, Francesco, Werrell, Caitlin:	**Eye on Iran: Lake Urmia, Water, Climate and Security in a Volatile Region**, Center for Climate and Security, Breifer, Washington, DC, No. 10, 2012.
Firdousee, Abool Kasım:	**The Shah Name, An Heroic Poem**, Kioomurs To Yesdejird, C:4.
Foran, John:	"**Mogavemat-ı Şekanande, Tarih Tahavvulat-ı Ectemai-yı İran az Safaviye ta Salhaye pas az Engelab-ı Eslami,** {**Kırılgan Direniş, Safeviye'den Devrim sonrası yıllara İran Sosyal Tarihi'nin Değişimleri**}", Çev. Ahmad Tadayyon, C.9, Moassesse Khadamat-e Farhangi-ye Resa, Tahran, 2009 (1388 h.ş.), pp.339.
Galizzi, Paolo:	''From Stockholm to New York, via Rio and Johannesburg: Has the Environment Lost its Way on the Global Agenda?'', **Fordham International Law Journal**, 2005, Vol: 29, Issue 5, pp.950-1008
Gary, Machlis, Jo Ellen, Force, William, Burch:	"The human ecosystem as an organizing concept in ecosystem management". **Soc Nat Resources**, Vol.10, 1997, pp.347–67.
Ghods, M.Reza:	**Dovlat va Came Dar Iran {İran'da Devlet ve Toplum}**, Çev. Ali Tayefi, Farhang Tosee Yayınları, Vol. 27, No.2, 1994 (1371 h.ş.).
Gholmohammadi, Ali, Fattahi, Mehdi:	**İran Beyne Do Engelab {İki Devrim Arası İran}**, Naşr-e Ney Yayınları, 17.bs, Tahran, 2010 (1389 h.ş.).
Goodland, Robert:	''**Viewpoint-The World Bank Versus the World Commission on Dams'',** Water Alternatives Vol.3, No.2, pp.384-398
Govern. Organizations, NGOs and Local Communities of Lake Urmia Basin:	**Saving Wetlands, for People, for Nature**, **Integrated Management Plan for Lake Urmia Basin:** Memorandum of Understanding For Conservation and Sustainable Management of Lake Urmia Basin Among Department of Environment Ministries of Energy, Gihad, Agriculture, Interior And Governors of West Azerbaijan, East Azerbaijan and Kurdistan provinces Governmental Organizations, NGOs and Local Communities of Lake Urmia Basin, Approved Version: 2010, pp. 1-37.
Gustav, Le Bon:	"Kitleler Psikolijisi", **Hayat Yayınları**, İstanbul, 1.bs, 1997.

Güçlü, H.İnsel, Altınbaş, Mahmut:	"Biyolojik Arıtma, 6.2. Lagün sistemleri", **Teknik Makale,** Kasım 2014, S:76.
GünazTV:	https://www.gunaz.tv/
Güney Azerbaycan Milli Azadlık Cephesi:	https://www.gamac.info/az/
Hacısalihoğlu, Yaşar:	"Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekan-Güç-Çatışma ve Jeopolitik", **Stratejik Araştırmalar Dergisi (Journal of Strategic Studies),** Beykent Üniversitesi, C:1, S:2, 2008, s. 22-44.
Hacısalihoğlu, Yaşar:	"Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekan-Güç-Çatışma ve Jeopolitik", **Türk Coğrafya Dergisi**, C:47, İstanbul 2006, s. 1-14.
Haghi, Saleh et. al.:	"Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisine Ulaşmak İçin Çevre Etiği (Urmiye Gölü Örneği)", **Sanayi Bakanlığı 1. Uluslararası Jeoloji Kongresi,** 32. Oturum, 2012, pp.12-17.
Hakim, Shirin, Madani, Kaveh:	"'I am Lake Urmia': a social media campaign takes on the environment in Iran", **The Guardian**, 23,09,2016, (Çevrimiçi) https://www.theguardian.com/world/iran-blog/2016/sep/23/iran-lake-urmia-environment ,28.05.2020.
Halliday, Fred:	**Iran Dictatorship and Development**, Çev. Mohsen Yalfani and Ali Touloui, Iran: Diktatory va Toosee, Tahran, Ulum Yayınları, 1. bs, 1980 (1358 h.ş.).
Handl, Günther:	"Declaratıon of the United Natıons Conference on the Human Envıronment (Stockholm Declaratıon), 1972 and The Rio Declaration on Environment and Development, 1992", **United Nations Audiovisual Library of International Law**, 2012, pp.1-11.
Hasanzadeh, Amir Abbas:	"Nafasam Bash", **Aparat**, 01.05.2020, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/JeO5z , 25.05.2020.
Hashemi, Alireza:	**Karname ve Haterat-ı Haşemi Rafsancani 1367 h.ş., Payan-ı Defa Agaz-e Bazsazi, 12 {Haşemi Rafsancani'nin Karnesi ve Anıları 1988-89 M., Savunmanın Sonu İmarın Başlanması, 12}**, Daftare Nashre Maarefe Enghelab, Tahran 1393(2014 M.).
Hashemi, Emad:	**Karname ve Haterat-ı Haşemi Rafsancani 1369 h.ş., Etedal ve Piruzi, 14, {Haşemi Rafsancani'nin Karnesi ve Anıları 1988-89 M., İtidal ve Zafer, 14}**, Daftare Nashre Maarefe Enghelab, Tahran 1393(2014 M.).
Hashemi, Mokhtar:	"A Socio-Technical Assessment Framework for Integrated Water Resources Management (IWRM) in Lake Urmia Basın, Iran**"**, **PhD. Thesis, Newcastle University**, January 2012.

Hashemi,. Seyit Lutfullah:	"Vijegiha ve Tehevvolat-ı Sahtar-ı Cemiyeti Ostane Huzestan, {Huzistan eyaletinin nüfus yapısının özellikleri ve gelişmeleri}", **İran İstatistik Merkezi**, 2013, pp.1-14
Hassanzadeh, Elmira, Zarghami, Mahdi, Hassanzadeh, Yousef:	"Determining the main factors in declining the Urmia lake level by using system dynamics modeling", **Springer, Water Resource Manage**, 2012 Vol. 26, pp. 129-145.
Hazır, Ümit Nazmi:	İran Türklerinin Sessiz Çığlığı, **TUİC Akademi**, 12.10.2011, http://www.tuicakademi.org/iran-turklerinin-sessiz-cigligi/ ,29.05.2020.
Hefazet ya Hemayat-e Mohit-e Zist:	http://shahrvand-newspaper.ir/Modules/News/PrintVer.aspx?News_Id=5186&V_News_Id=&Src=Main
Heyat, Mohammadreza:	İran'ın Geleceğinde Türk Faktörü, **TEBReN (Tebriz Araştırmaları Merkezi)**, 09.07.2019, http://tebaren.org/?p=2227 ,29.05.2020.
Homayoun Katouzian, M.Ali:	**Egtesade Siyasi-ye Iran {İran'ın Politik Ekonomisi}**, Çev. Mohammad Reza Nafisi and Kambiz Azizi, Papyrus Yayınları, C:20, Tahran, 2014 (1393 h.ş.),
Hoveyda, Rahim:	**Cugrafiya-ye Çiçest {Caecasta} ya Daryaçe-ye Rezaiye {Çiçest Coğrafyası ya Rezaiyye Gölü},** Azerabadegan Ünivertitesi Yayınları,189, 1976 (1355 h.ş.).
Hozey-e Daryaçe-ye Urmiye:	http://waterhouse.ir/content/128
Hüttl, Reinhard, et al.:	**Society, Water, Technology, A Critical Appraisal of Major Water Engineering Projects**, Springer, Water Resources Development and Management, Dordrecht, 2015.
İbn-i Mohelhel, Müser:	**Sefername-ye Aboldolf Dar İran**, (341 H.K./953 M), Araştıran: Vladimir Minorsky, Çev. Seyyit Ebülfezl Tabatabayi, Zevvar Yayınları, Tahran, 2.bs, 1975 (1354 h.ş.).
İçişleri Bakanlığı Batı Azerbaycan Eyaleti Valiliği,	**Negahi bar Amalkard-ı Do Sale-ye Dovlat-e Tedbir va Omid dar Tarhe Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye {Tedbir ve Umit Hükümetin (Ruhani İktidari) Urmiye Gölü'nün canlandırma planındaki iki yıllık performansına bir bakış}**, Batı Azerbaycan Eyaleti Valiliği, 2.bs, 2016 (1395 h.ş.), pp.12-14.
İran Front Page (IFP):	"Iran President Orders Officials to Tackle Dust Pollution in Southwest", **ifpnews**, 22.01.2018.
İran İstatistik Merkezi:	http://www.amar.org.ir

Jahad Daneshgahi Shahid Beheshti Üniversitesi:	**"Arzyabi Asarat-e Zist Mohiti Bahrebardari-ye Sanati az Daryaçe-ye Urmiye ba Raayat-e Molahezat-e Zist Mohiti, {Çevresel Hususlar Gözetilerek Urmiye Gölü'nün Endüstriyel İşletilmesinin Çevresel Etkilerinin Değerlendirilmesi}"**, 10.12.2015 (01.09.1394 h.ş.), (Çevrimiçi) http://dl.ulrp.ir/Docs/PDF/SG00RN9409012.pdf , 10.05.2020.
Japan International Cooperation Agency:	https://www.jica.go.jp/english/about/organization/index.html, 05.05.2020.
Jorgensen, Sven Erik:	**Integration of Ecosystem Theories: A Pattern**, Springer, Ecology & Environment, Third Edition, 2002, pp. 265-280.
Jorgensen, Sven Erik:	"Ecohydrology as an important concept and tool in environmental management", **Ecohydrology & Hydrobiology, Elsevier**, Vol.16, No. 1, 2016, pp.4-6.
Karami, Naser:	"Ruy-e Hat-te Paris: Haft Tafavote Eclase Paris ve Copenhagen {Paris Hattı Üzerinde: Paris ve Kopenhag Oturumuları arasında Yedi Fark}", bbc persian
Katouzian, Homa:	**Iranian History and Politics, The Dialectic of State and Society**, Routledge Curzon, Taylor and Francis Group, London and New York, 2004.
Kaypak, Şafak:	''Demokrasi Kültüründe Sivil Toplumun Rolü'', **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** C: 2016, Sayı: CİEP Özel Sayısı, 2016, s.635-655.
Kerimi, Kevser:	"Negahi be Avarez-ı Gard ve Gubar dar Huzistan/ Afzayeş-ı Tesadüf ve Bimari-ye Teneffosi", {Huzistan'da Toz Fırtınalarının olumsuz etkilerine bir bakış /Araba Kazalarının Artışı ve Solunum Yolu Hastalıkları}, **Mehrnews**, 12.02.2015 (23.11.1393 h.ş.).
Kevin, Watkins**:**	**Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis**, United Nations Development Programme (UNDP), Human Development Report 2006, Chapter 5, Water competition in agriculture, pp. 171-200.
Lotfi, Ahmad:	**Lake Uromiyeh A Concise Baseline Report**, The publication series of Conservation of Iranian Wetlands Project (IRI Department of Environment, United Nations Development Porgramme, Global Environment Facilities), Ghalam Azin Chap, November 2012, pp.43-45.
Lynch, Marc:	"The Dialogue of Civilisations and International Public Spheres", **SAGE, Millennium: Journal of International Studies**, Vo.29, No.2, 2000, pp. 307-330

Mahar-ı Biyaban Zodayi:	http://darvish100.blogfa.com/post-2306.aspx
Makhdom, Majid:	"Daneşname-ye Modiriyat-e Şehri ve Rustayi, {Şehir ve Kırsal Yönetimi Ansiklopedisi}/ **Mohit-e Zist** {**Çevre**}", İçişler Bakanlığı,Tahran: Ülke Belediyeler ve Köyler Teşkilatı, 2008 (1387 h.ş.), pp.683-686, (Çevrimiçi) http://www.abepi.ir/lib/upload/files/ktbkhaneh/www.roostanet.com.1017_1.pdf , 20.04.2018.
Malloy, Tove H.:	"Minority Envıronmentalism and Eco-Nationalısm in the Baltics: Green Citızenship in the Makıng?", **Journal of Baltic Studies, Special Issue: From Phosphate Springs to 'Nordstream': Contemporary Environmentalism in the Baltic States**, Vol. 40, No. 3, 2009, pp. 375-395.
Marden, Brad, Micklin, Philip, Wurtsbaugh, Wayne	"Lake Urmia Crisis and Roadmap for Ecological Restoration of Lake Urmia", **Watershed Sciences Faculty Publications,** March 16-18 2014, pp.1-18.
Martin, Slattery, Ümit, Tatlıcan, Gülhan Demiriz:	**Sosyolojide Temel Fikirler**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 4. bs, Kasım 2011.
Memorandum of Understanding	https://www.investopedia.com/terms/m/mou.asp
Mirza, Nadir:	**Tarih ve Coğrafiye-yi Dar-u Saltane-yi Tebriz**, 3.bs, Eqbal Yayınları, Tahran, 1981 (1360 h.ş.), pp. 32-56.
Moghtader, Michelle:	"Farming reforms offer hope for Iran's water crisis", **Yahoo News**, 03.08.2014, (Çevrimiçi) https://news.yahoo.com/farming-reforms-offer-hope-irans-water-crisis-131227395.html , 10.03.2019.
Mohssen Massarrat:	''Iran's Energy Policy: Current Dilemmas and Perspective for A Sustainable Energy Policy'', **International Journal of Environmental Science & Technology,** Vol. 1, No. 3, 2004, pp. 233-245.
Mojgan, Jamshidi:	Miyangozar-ı Urmiye, Şahkar-e Mohandesi ya Faceye Zist Mohiti?, {Urmiye Geçidi, Mühendislik Şaheseri veya Çevre Felaketi?}", **Khabar Online**, 24.11.2008, (Çevrimiçi) https://www.khabaronline.ir/news/387/میانگذر-ارومیه-شاهکار-مهندسی-یا-فاجعه-زیست-محیطی ,08.02.2016.
Mostovfi Kazvini, Hemdollah:	**Nuzhat al-Gulüb**, Ed. by Mohammad Dabir Siyaghi, Tahran, 1976 (1336 h.ş.), Mukaddeme (Giriş).
Msomi, Sphume:	"Greenpeace Turns 45!", **Greenpeace**, 15.09.2016, (Çevrimiçi) https://www.greenpeace.org/africa/en/blogs/924/greenpeace-turns-45/ , 18.05.2020.

Nasr Hamed:	‘‘Shor Su’’, **Aparat**, 2017, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/v/JdcZ4/Hamed_Nasr_%26ndash%3B_Shor_Su ,22.05.2020.
Nikreftar, Sima:	“Enteqal-e Pesab-e Tolidi-e Tesfiye-hane Fazelab-e Tabriz be Deryaçe-ye Urmiye, {Tebriz Atıksu Arıtma Tesisi Tarafından Üretilen Atık Suyun Urmiye Gölü'ne Transferi}”, **Dünya-yi İktisat**, 02.10.2016 (11.07.1395 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.magiran.com/article/3440367, 20.04.2020.
Noori Ghahremanloo, Saeed:	‘‘Rekabzeni Doçerhesevar-e Hami-ye Deryaçe-ye Urmiye’’, {Urmiye Gölü Destekçisi Bisikletçinin bisikleti kullanması}, **Shabestan News Agency/Ghatreh,** 30.06.2016, (Çevrimiçi) http://www.ghatreh.com/news/nn32474382/رکابزنی-دوچرخه-سوار-حامی-دریاچه-ارومیه , 20.05.2020.
Noruzi Ghushbulag, Hüseyin, Hanafi, Ali:	“Barrasi-yı Moşkelat-i Hidropolitik Daryaçe Urmiye ve Tasir-i An bar Amniyyat-e Melli”, {Urmiye Gölü'nün Hidropolitik Sorunlarının Araştırılması ve Onun Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkisi}”, II. **Uluslararası Yer, Uzay ve Temiz Enerji Kongresi, Doğal Kaynak Yönetimi, Tarım ve Sürdürülebilir Kalkınma Odaklı Bildirileri**, Tahran, 2016, pp.1-13, (Çevrimiçi) https://www.civilica.com/Paper-ATTITTDE02-ATTITTDE02_336=بررسی-مشکلات-هیدروپلتیک-دریاچه-ارومیه-و-تاثیر-آن-بر-امنیت-ملی.html , 20.08.2018.
Obituary: Akbar Haşemi Rafsancani:	https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22494982
Okpara, Uche, et al.,:	“Conflicts about water in Lake Chad: Are environmental, vulnerability and security issues linked?”, **SAGE, Progress in Development Studies**, Vol. 15, No. 4, 2015, pp.308-325.
Outhwaite, William, Tom, Bottomore:	“Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought, (Farhang-e Olum-e Ectemai Gharn-e Bistom)”, Çev. Hasan Chavoshiyan, **Nashre Ney**, Tahran, 2013 (1392 h.ş.), pp.1-242.
Oyrenci Sesi:	http://oyrenci-sesi.info/yeni/?s=دریاچه+ارومیه 29.05.2020.
Özkırımlı, Umut:	**Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, 4. bs, Doğu Batı Yayınları, 2013.
Özbek, Meral:	**Kamusal Alanın Sınırları (Kamusal Alan)**, Hil Yayın, İstanbul 2004.
Pat, Caplan	**Risk Revisited**, Pluto Press, London 2000, Introduction chapter.
Petito, Fabio:	‘‘Khatami’ Dialogue among Civilization as International Political Theory’’, **J. Humanities**, Vol. 11, No.3, 2004, pp.11-29,
Purali, Mehdi:	“Müdiriyet-e Menabe Ab Havza-yi Abriz ba Ruykerd-e Hesabdari Ab der Havza-e Abriz-e Deryaçe-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün

	Abriz Havzasında Su Muhasebesi Yaklaşımıyla Abriz Havzasının Su Kaynakları Yönetimi}", **Yüksek Lisans Tezi, Perdis Keşaverzi ve Menabe-e Tebiyi**, 2017, pp.5-54.
Questions and Answers About Large Dams:	https://www.internationalrivers.org/questions-and-answers-about-large-dams
Ramazani, İbrahim:	**İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı {TRAXTOR BIR TRAKTÖR DEĞILDIR}**, Yay. Haz. Ramin Cabbarlı, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2015.
Ramser Sitesi:	https://rsis.ramsar.org/ris-search/urmia%2520lake?pagetab=0
Redman, Charles, Grove, Morgan, Kuby, Lauren:	''Integrating Social Science into the Long Term Ecological Research (LTER) Network: Social Dimensions of Ecological Change and Ecological Dimensions of Social Change'', **Ecosystems**, 2004, Vol.7, No.2, March 2004, pp. 161-171.
Risk society:	(Çevrimiçi) 16.05.2017. https://en.wikipedia.org/wiki/Risk_society 16.05.2017.
Rocher, Guy:	**Introduction à la sociologie générale, tome 3. Le changement social ,** (2. Ed.), Çev. Dr. Mansour Vousoughi, 26. Baskı, Nashr-i Ney Yayınları, 1395 H.Ş(2017 M.), pp.133-139.
Sakaryalı, Muammer:	**Kışladağ'dan Mektup Var: Su Perisine Mektuplar**, Yeni İnsan Yayınevi, Ekoloji Serisi, İstanbul, 1.bs, Şubat 2011.
Sands, Philippe:	**Principles of International Environmental Law I: Frameworks, Standards, and Implementation**, Manchester University Press, 1995, pp. 11-24.
Sarıbay, Ali Yaşar:	"Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Liberal Düşünce**, C. 2, S. 6, 1997, s.32-43.
Sav, Özden:	"Su Hakkı", **Türkiye Barolar Birliği (TBB) Dergisi**, 2007, Sayı 68, s.343-359.
Sedghi, Abolfazl:	**Siyasat Khareji Dolat Khatami 1376-1384 h.ş. (Hatemi Hükümeti'nin Dış politikası 1997-2005 M.)**, Markaz Asnad Enghelab Eslami Yayınları, İlkbahar 2013 (1392 h.ş.).
Sepahrad, Şahin, Fouladi, Alireza:	**"**Foruş ve Orag-ı Keşti-ye Kadimi-ye Daryaçe-ye Urmiye Hiç Rabti be Setad-e Ehya Nadarad. {Urmiye Gölü Eski Gemisi'nin Parçalanıp Satılması Gölü Kurtarma Heyeti ile bir ilgisi bulunmamaktadır}", **IRNA**, 05.09.2017, (Çevrimiçi) http://www.irna.ir/fa/News/82655594 ,04.01.2020.
Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye:	**Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Rahkarhaye Kontrol va Tasbite Kanun-haye İcade Tufane Namak Dar Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'ndeki Tuz Fırtınalarının Oluşum Merkezlerinin Kontrol**

	ve Tesbit Yollarının Araştırması}, Kurtarma Heyetinin Planlama ve Telfik Offici, 2.baskı, Sonbahar 2014 (1394 h.ş.).
Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye,	**Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye Tamhidat ve Rahkarha {Urmiye Gölü Canlandırması Hazırlıklar ve çözümler}**, Sosyo-Kültürel Komite, 3-4-6. Maddeler, Ağustos 2015, s. Önsöz, (Çevrimiçi) http://waterhouse.ir/sites/default/files/attachment139/node-139.pdf , 16.06.2020.
Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye:	**Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Barrasiye Ehyaye Marhalei-ye Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü'nün Aşamalı Kurtarımı}**, Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye, 1.bs, Kış 2014 (1393 h.ş.).
Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye:	**Barrasi va Tahlile Vaziyate Egtesadi ve Ectimaiye Hozeye Abrize Daryaçe-ye Urmiye {Urmiye Gölü Su Havzasının Ekonomik ve Sosyal Araştırılması ve Analizi}**, Gölü Kurtarma Heyeti, 1.bs, Khordad 2014 (1394 h.ş.).
Setad-e Ehya-ye Daryaçe-ye Urmiye:	**Gozareşe Karguruhe Tahasosi, Ehya-ye Ekolojike Daryaçe-ye Urmiye {Uzman Gurupun Raporu, Urmiye Gölü Ekolojik Kurtarımı}**, Kurtarma Heyetinin Planlama ve TelfikOffici, 3.bs, Kış 2014 (1393 h.ş.).
Shadkam Somayeh, Ludwig Fulco, van Oel, Kirmit Çağla, and Kabat Pavel,	''Impacts of climate change and water resources development on the declining inflow into Iran's Urmia Lake'', **Journal of Great Lakes Research** Vol.42, No.5, 2016, pp.942-952.
Shakoori, Ali:	The State and Rural Development in Post-Revolutionary Iran, **Palgrave (Formerly Macmillan Press Ltd.), Springer**, 2001.
Shekh Eslami Mahoush:	"Tuz", **Aparat**,, 2001, (Çevrimiçi) https://www.aparat.com/m/8mY24 ,28.05.2020.
Sheykhol Eslami, Mohammad, Esmaili, Ali, Sheykhol Eslami, Vahid:	"Barrasi-ye Mizan-e Şuri-ye Hak-ı Daryaçe-ye Urmiye bar Manateg-ı Atrafeş ba Estefade az Dadeha-yı Sanceş az Rah-e Dur va GIS {Urmiye Gölü Toprağının Tuzluluk Oranının Çevre Bölgelerine Etkisinin Uzaktan Elde Edilen Veriler ve GIS Yöntemiyle Araştırılması}", **SID**, y.y., pp. 1-10, (Çevrimiçi) https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiwxuj-tO_pAhXkzIUKHWXsC18QFjAOegQIBRAB&url=https%3A%2F%2Fwww.sid.ir%2FFileServer%2FSF%2F8701393h21154.pdf&usg=AOvVaw1ukhKLdqatJkDAsZ6r1hhG , 03.06.2020.
Shir Muhammedi, Taher:	"Emniyeti Şüden-e Mıntıka der peyi İtirazha be Hoşk Şüden-e Deryache-ye Urmiye, {Urmiye Gölü'nün kurumasıyla ilgili protestoların ardından bölgede güvenlik}", **DW Farsi**, 01.09.2011, (Çevrimiçi) https://www.dw.com/fa-ir/امنیتیشدن-منطقه-دریی-اعتراضها-به-خشکشدن-دریاچه-ارومیه/a-15358228, 15.06.2019.

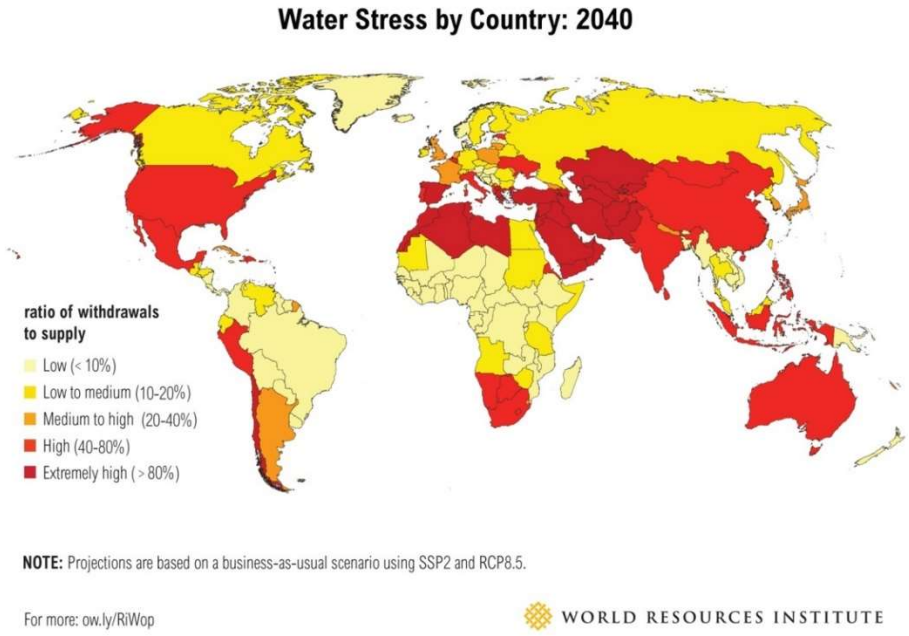
Shohreh, Oloumi Zad:	"Managing Conflıcts in Water Resources Allocation, A sustainable water allocation for Urumia lake Basin in Iran", **Master Thesis, Delft University of Technology**, June 2012.
Sohn, Louis:	"The Stockholm Declaration on the Human Environment", **Reprinted from the Harvard International Law Journal**, Vol. 14, No. 3, 1973, pp. 2-6.
Soltanzadeh, Amir:	"%30 Fazlab-e Şehri-ye Urmiye, Bedon-e Tasfiye be Deryaçe Mirizad, {%30 Urmiye Şehir Atık Suları, Göle Dökülüyor}", **İndependent Farsi**, 21.08.2019 (30.05.1398 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.independentpersian.com/node/16496/٣٠٪DB%B0-درصد-فاضلاب-شهری-ارومیه،-بدون-تصفیه-به-دریاچه-می-ریزد%E2%80%8C ,22.04.2020.
Sönmezoğlu, Faruk, Güneş, Hakan, Keleşoğlu, Erhan:	**Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları,2013, s.151-152.
Tarrow, Sydney:	**Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyimi: Köklü Kozmopolitler ve Ulusötesi Aktivistler**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, Çev: Galip Doğduaslan, 3.Baskı, İletişim Yayınları, Istanbul 2015, s. 123-151.
Tilly, Charles:	**Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyimi: Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor**, Der: Y. Doğan Çetinkaya, Çev: Emre Ergüven, 3.Baskı, İletişim Yayınları, Istanbul 2015, s. 153-197.
Timur, Kasım:	"Ulrich Beck: Risk Toplumu-Başka Bir Modernliğe Doğru", **Intermedia International e-Journal**, Vol. 4, No. 6, 2017, pp.188-192.
Tuna, Muammer (ed.):	**Çevre Sosyolojisi**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 3. bs, 2016.
Tuna, Muammer:	"Türkiye'de Çevre Toplum İlişkileri Ve Çevre Sosyolojisi", **Istanbul Journal of Sociological Studies**, 2016.
Tumay, Murat, Okatan, Firdevs:	"Alexıs de Tocquevılle'e Göre Sivil Toplum", **Dergi Park/ Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIX, Y. 2015, Sa. 3, s. 321-339.
Tit, Robert:	"Miras-ı Gandi; Nafarmaniye Madani dar İran Şekl Migirad", {Gandi'nin Mirası: Sivil İtaatsizlik İran'da şekilleniyor}, **Radio Farda**, Haber Tarihi (21.09.2011 (30.06.1390 h.ş.), (Çevrimiçi) https://www.radiofarda.com/a/f12_civil_disobedience_takes_off_in_iran/24335292.html , 10 Haziran 2019.
UNEP:	The drying of Iran's Lake Urmia and its environmental consequences, 2012.

UNESCO:.	"Water security and the sustainable development goals", **United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization**, 2019, pp. 30-31, (Çevrimiçi) https://digitallibrary.un.org/record/3807832?ln=en ,03.06.2020.
UNICEF:	UNICEF Strategic Plan, **2014-2017 Evaluability Assessment, Final Report, Evaluation Office**, New York, July 2015, pp.2-75.
United Nations (Climate Change):	https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement
UNGA Resolution:	http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/243/58/IMG/NR024358.pdf?OpenElement
Urmia Lake Restoration program:	http://www.ulrp.ir
Uslu, Ateş:	"Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına: "Sivil Toplum ve Ötesi" ", Gülnur Acar Savran: Sivil Toplum ve Ötesi Eserin tanıtımı, **Praksis 10**, s. 389-403.
Ünüvar, Kerem:	"Osmanlı'da Bir Kamusal Mekan: Kahvehaneler", **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, C: 2, Sayı: 5, 2. bs, 1998, s. 193-204.
VOA:	"Moelleman bare Diğer dar İran Eteraz Kerdend", {İran'da öğretmenler tekrar eylem yaptılar}, **Voice of America**, 03.03.2019.
WASH:	https://en.wikipedia.org/wiki/WASH , 11.03.2017.
Water Scarcity Root of Darfur Conflict:	http://www.voanews.com/a/water-scarcity-root-of-darfur-conflict-123688459/158292.html
World Commission on Dams:	**Dams and Develppment**, **A New Framework for Desicion-Making, The Report of The World Commission on Dams**, Routledge, 2016
Wurtsbaugh, Wayne:	''Management of the Great Salt Lake Ecosystem: Water, Economic Values and Competing Interests'', **Saving Lake Urmia Conference**, 17-18 February 2014, pp.1-26.
Yazdani, Reza:	"Asab Nadaram'', **Aparat**, 2019 (Yüklenme tarihi:1Yıl önce), (Çevrimiçi)https://www.instagram.com/p/BO7kPw_gZfi/?igshid=g8ocqzjwrd3i ,22.05.2020.
Yazdanpanah, Mohammadreza:	"Hasan Ruhani Rahbar-e Kodam Hezb Ast?, {Hasan Ruhani Hangi Parti'nin Lideridir?}", **Radio Farda**, 24.07.2013 (02.05.1392h.ş.),

	(Çevrimiçi)https://www.radiofarda.com/a/f14_the-party-of-hassan-rohani/25053524.html,14.06. 2019.
Yıldız, Dursun:	**Orta Aaya'nın Stratejik Suları**, Truva Yayınları, İstanbul, 1.bs, Haziran 2012.
Yılmaz, Zafer:	"Hannah Arendt'te Özel Alan-Kamusal Alan Ayrımı ve Modern Çağda Toplumsal Alan**", Atatürk Üniversitesi/ Doktora Tezi,** Erzrum, 2007.
Yousef, Ghanbari, Hamid, Barghi:	**Çaleşhaye asasi dar toseye paydare Keşavarzi dar İran , {İran'ın Sürdürülebilir Tarımsal Kalkınmasında Temel Zorluklar}**, Rahbord Tosee Journal, {Geliştirme stratejisi}, 2008.
Ziyari, Karamatol-Lah:	**Usul va Raveşha-yı Barnamerizi Mantageyi**, {**Bölgesel Planlamaların Temel ve Metotları**}, Tahran Üniversitesi Yayınları, 2009, pp.159-161.

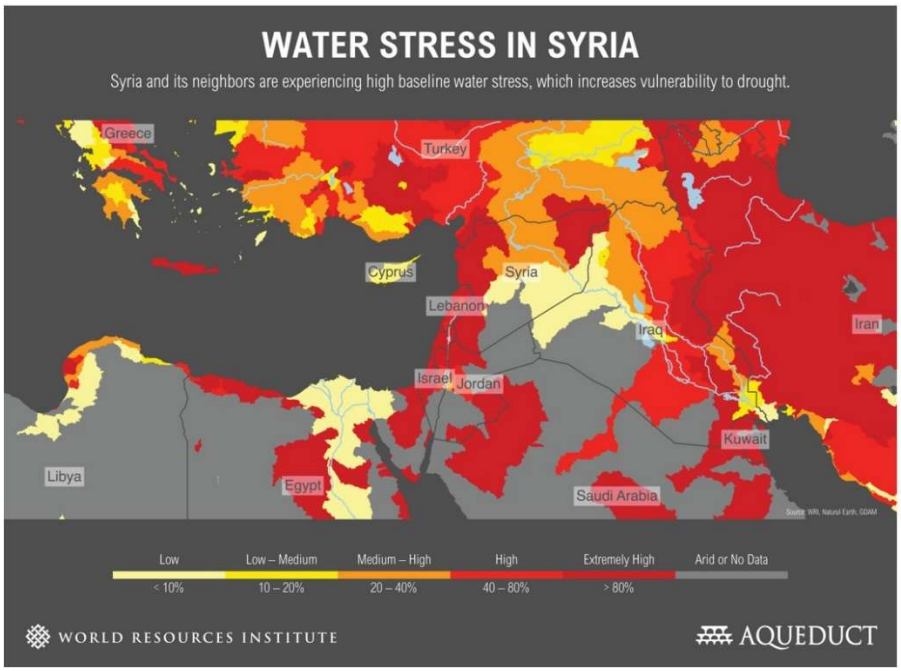
EKLER

EK-1: 2040 Yılına Kadar Tahmini Uluslararası Su Sorunu

Kaynak: (Çevrimiçi) https://reliefweb.int/map/world/water-stress-country-2040 ,17.04.2017.

EK-2: Suriye

Kaynak: (Çevrimiçi) http://www.mondialisations.org/php/public/art.php?id=38732&lan=EN ,17.04.2017.

EK-3: Sivil İtaatsizlik Örneği, İnkılap Sokağı Kızı

Kaynak: (Çevrimiçi) https://www.radiofarda.com/a/f4_girls_enqelab_street_protest_obligation_hijab/29680017.html , 20.03.2019.

EK-4: Gelecek neslin su sorununa işaret eden kare; Tebriz Stadyumu, Traxtor Maçı

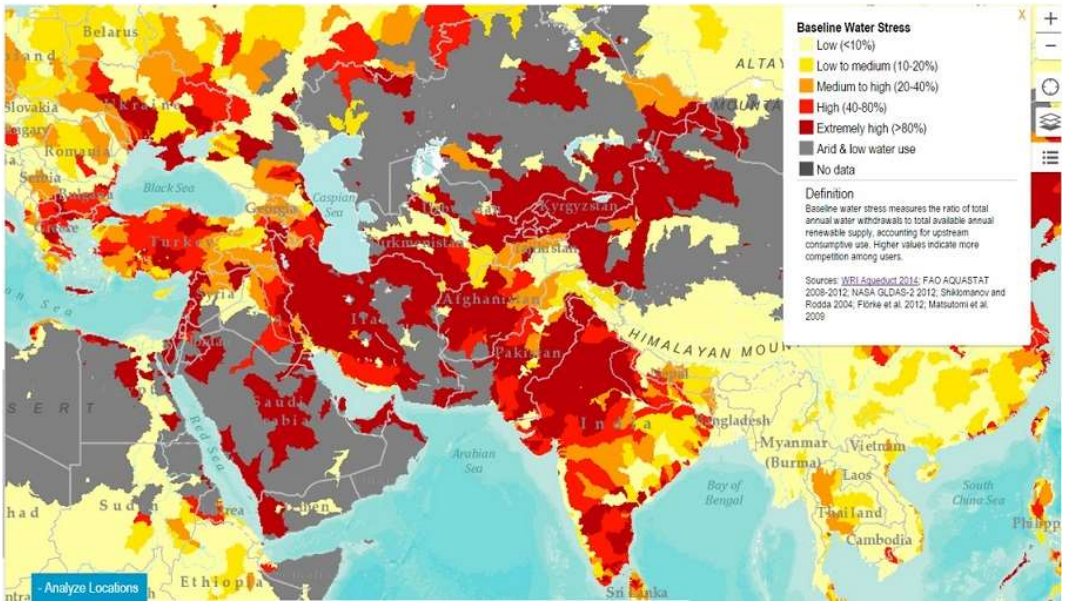
Kaynak: (Çevrimiçi) az.wikipedia.org en.axar.az ,10.07.2018.

EK-5: Aral Gölü Havzası

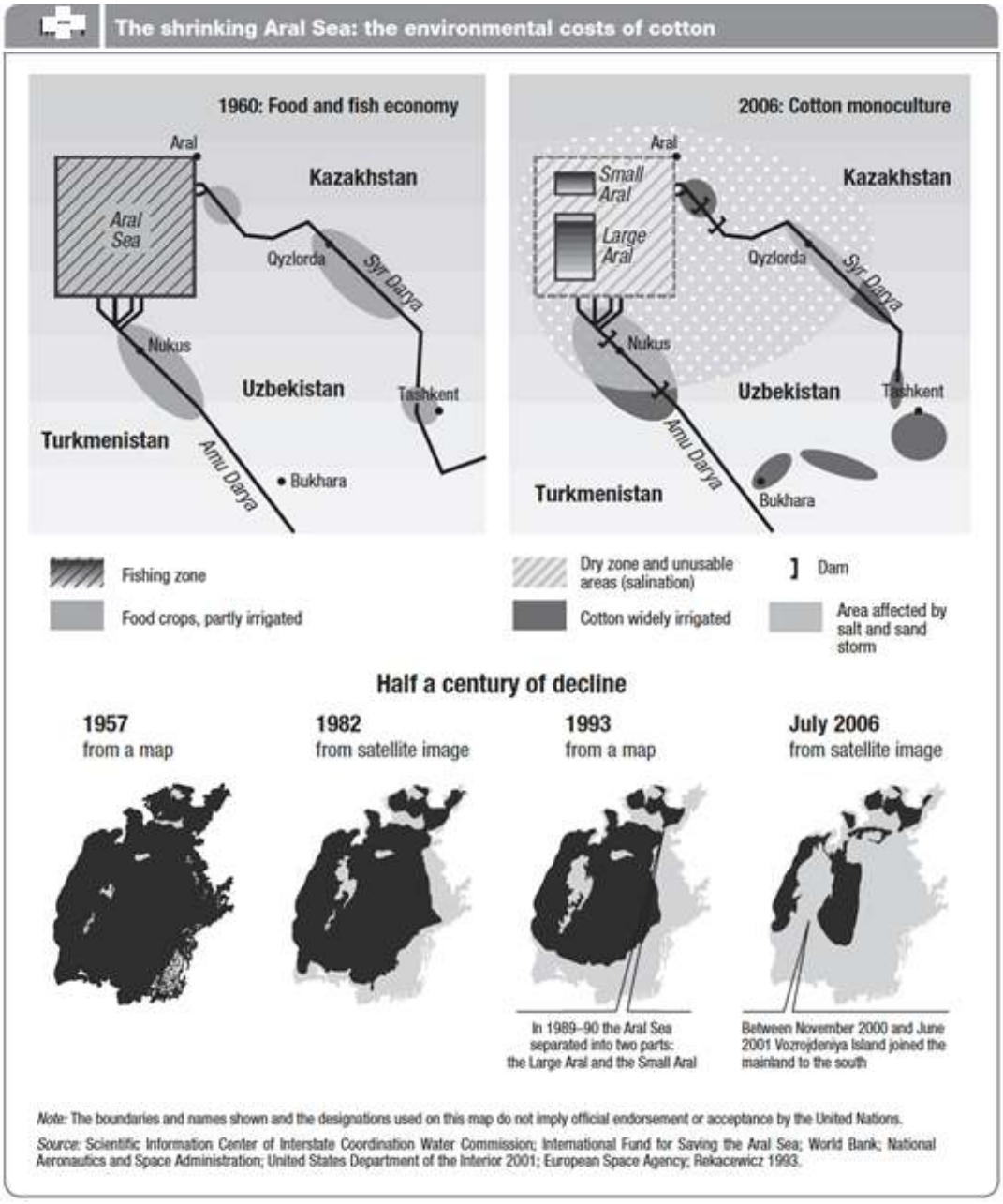

Kaynak: (Çevrimiçi) https://www.zin.ru/labs/brackish/presentations/Ecological_disaster_of_the_Aral_Sea.pdf ,08.10.2019.

EK-6: Orta Asya Ülkeleri, Ciddi Risk Alanları

Kaynak: (Çevrimiçi) https://www.southasiainvestor.com/2017/12/katas-raj-temple-case-exposes-pakistans.html , 17.07.2017.

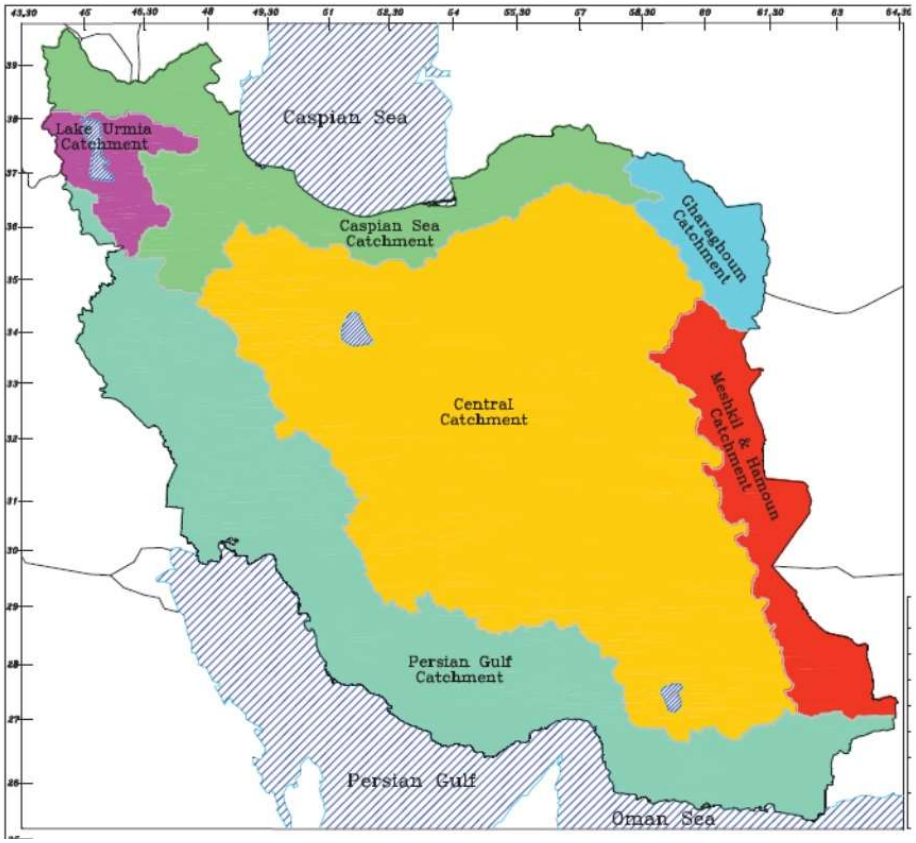
Kaynak: Kevin Watkins, 2006

Ek-7: İran ve Komşu Ülkeleri

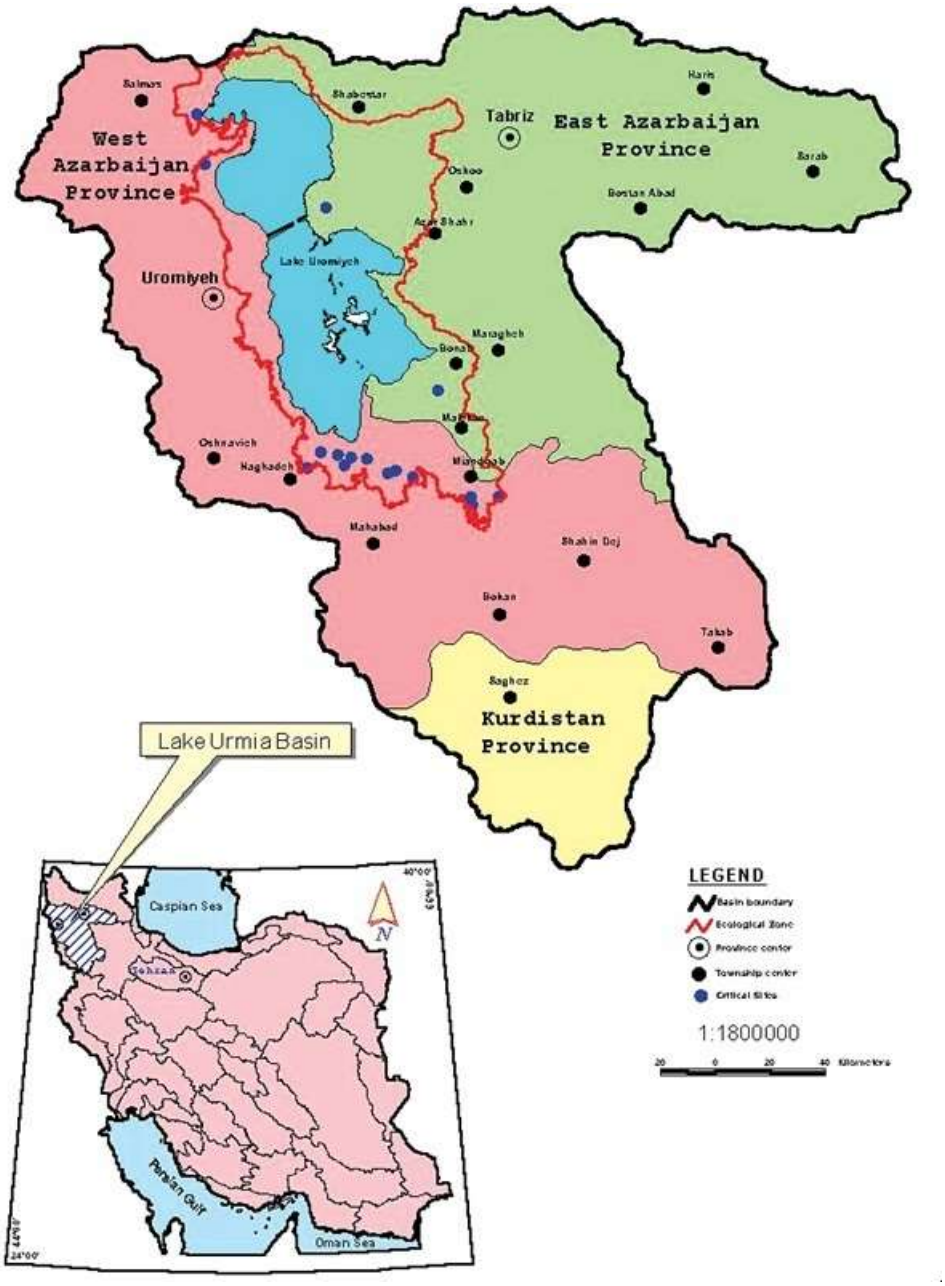
Kaynak: Google map: İran

EK-8: İran'da önemli Su Havzaları

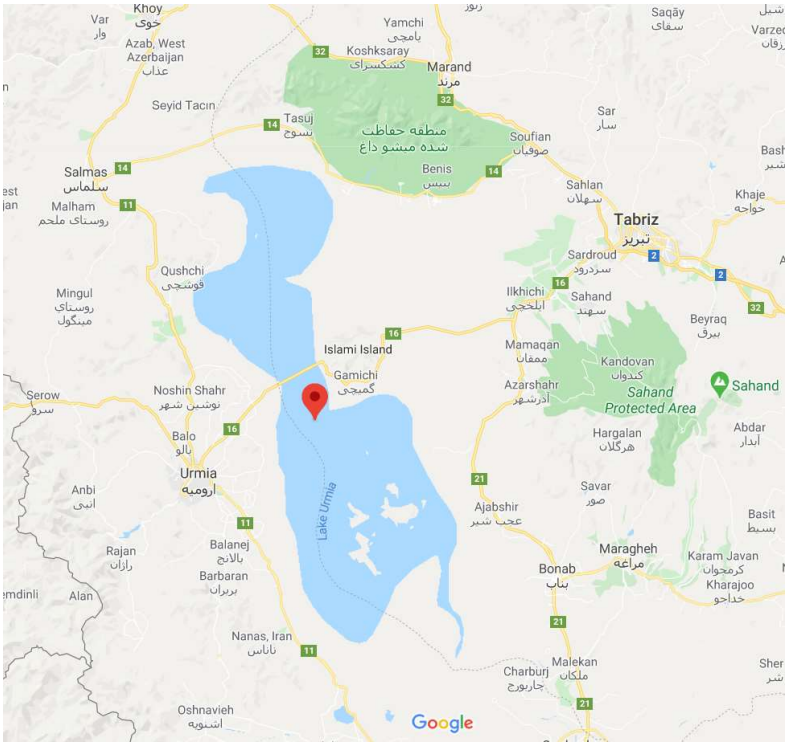
Kaynak: (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/figure/Figure1-Main-Hydrological-catchments-in-Iran-curtsey-of-WRI-2005_fig1_304382136 ,19.04.2018.

EK-9: Urmiye Gölü Coğrafi Konumu ve Havzası

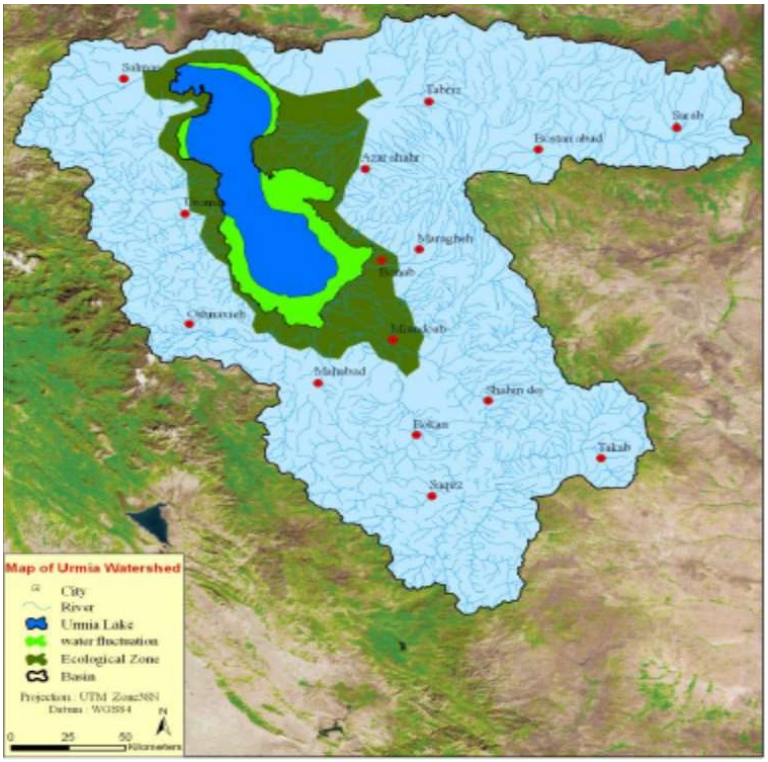
Kaynak: (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/figure/Political-Map-of-the-Lake-Uromiyeh-Basin_fig3_304382136 ,19.04.2018.

Ek-10: Göl çevresindeki şehirler

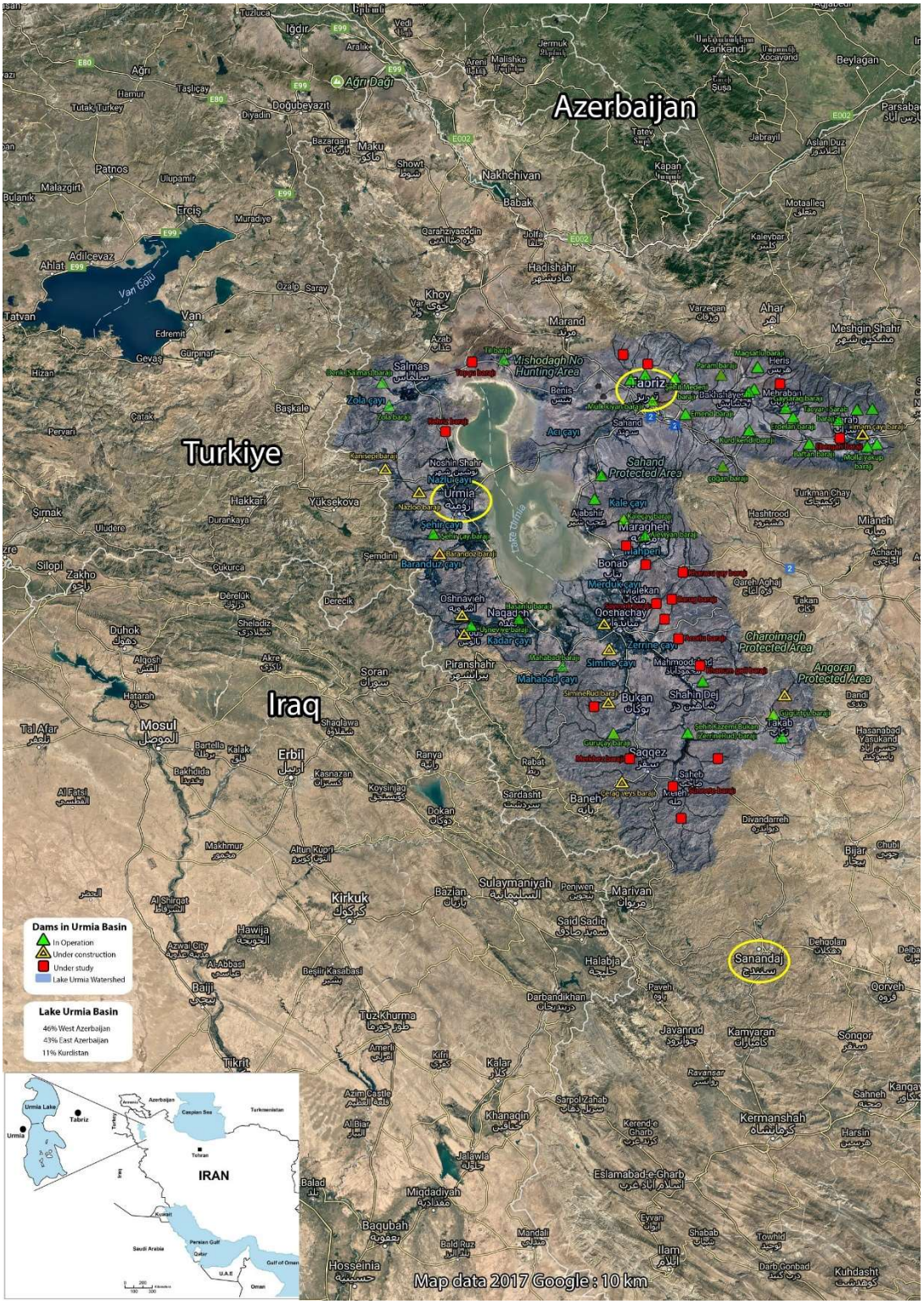
Kaynak: Google map: Urmiye Gölü

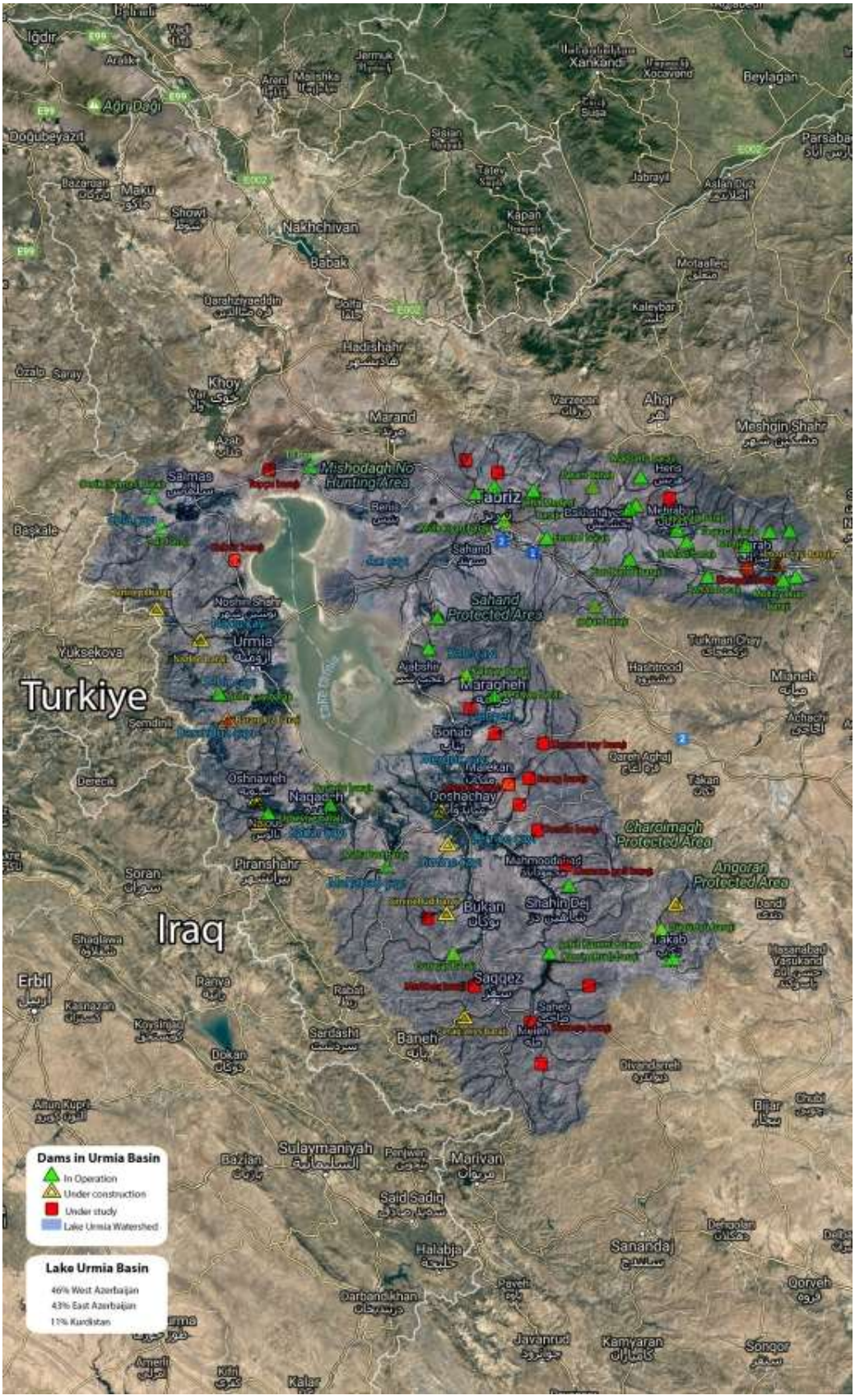
EK-11: Gölün Su Havzası

Kaynak: Department of Environment Islamic Republic of Iran, UNDP, 2014.

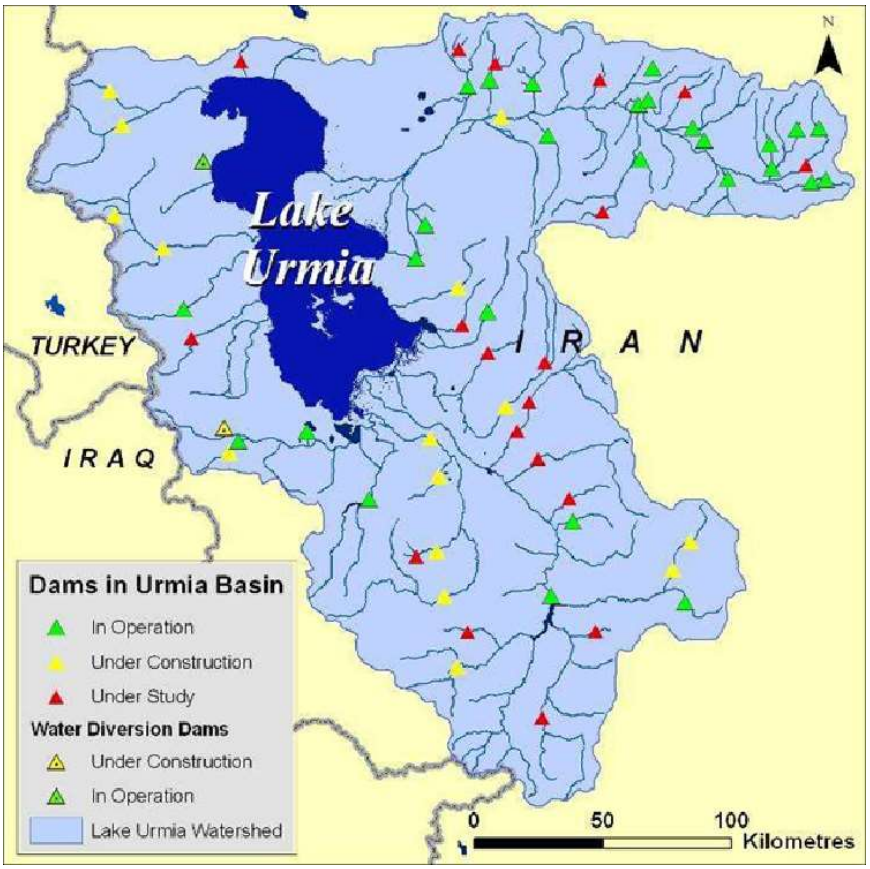
Ek-12: Gölün Su Havzası ve Barajları-1

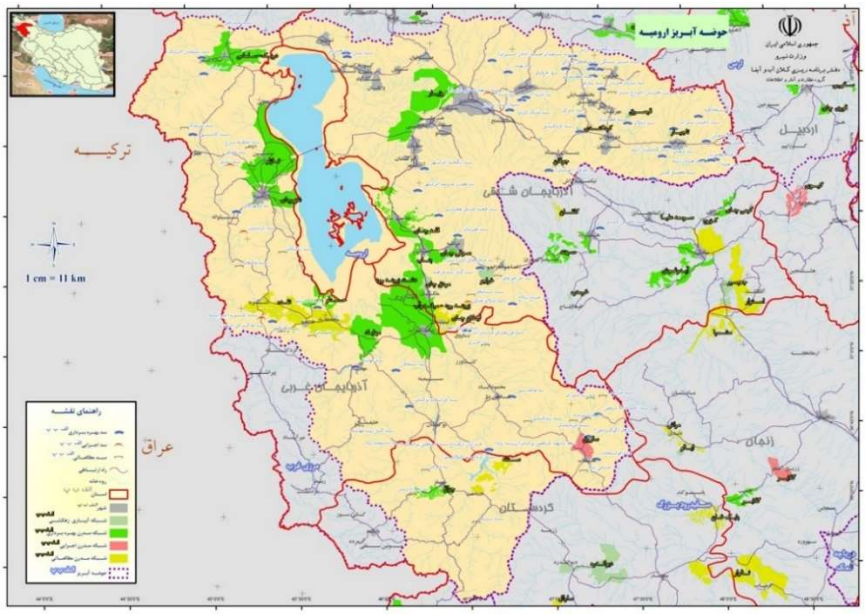

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır, 07.06.2017.

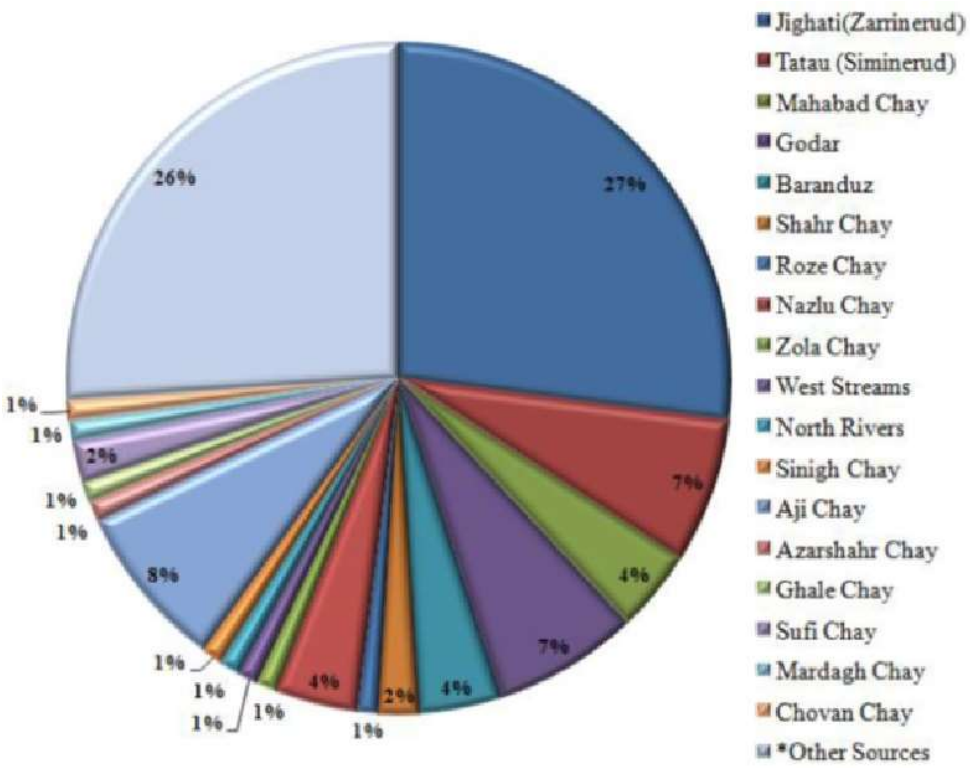
Ek-13: Gölün Su Havzası ve Barajları-2

Kaynak: (Çevrimiçi) http://moe.gov.ir/ ,11.08.2015; http://aeacaspi.blogfa.com/post/19 ,19.04.2018.

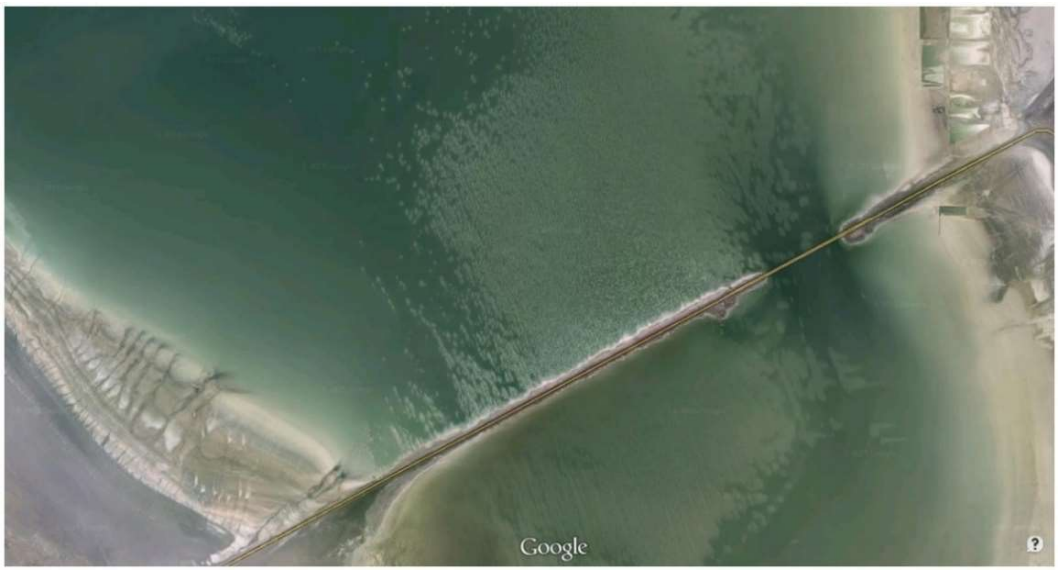
Ek-14: Nehirlerden ve diğer kaynaklardan Urmiye Gölü'ne toplam giriş. Diğer Kaynaklar taşkın suyu, yağış ve yeraltı sularını içerir.

Kaynak: Yusuf Alizade Govarchın Ghale, 2014

Ek-15: Urmiye Gölü Üzerinde İnşa Edilen Köprü

Kaynak: a)Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 27.05.2015; b)Google, c)John Bolew, 2013.

Ek-16: Kuruma nedenli göl ve havza canlılarının durumu: Geyik ve Artemiyalar

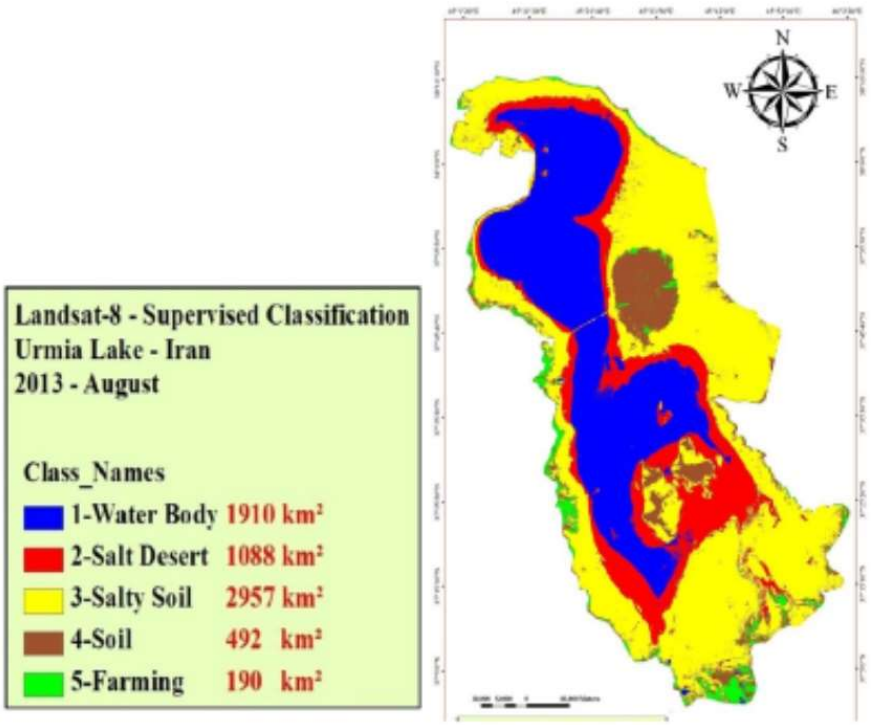
Kaynak: (Çevrimiçi) http://urmialake.urmia.ac.ir/sites/urmialake.urmia.ac.ir/files/last-rep-urmialake.pdf , 10.07.2016.

EK-17: Urmiye Gölü: Harita Bilgileri: 1) Kışın Çekilmiş Olan Suların Seviyesi, 2) İlkbahar leyin Suların Yükselme Seviyesi, 3) Daha Öncesi Suyun Kapsadığı Alan [Sol: Dilman (Salmas), Urmiye, Sağ: Tebriz, Marağa, Mercek Abad].

Kaynak: Jean-Jacques de Morgan, 1959

Ek-18: Tuz Fırtınası Bölgelendirmesi

Kaynak: Yusuf Alizade Govarchın Ghale, 2014

Ek-19: Tuz Fırtınası, Tuz'un Havaya Karışması

Kaynak: (Çevrimiçi) http://waterhouse.ir/news/2527 , 17.04.2016.

EK-20: Taşıma esnasında caddelere savrulan tuz

Kaynak: (Çevrimiçi) http://dl.ulrp.ir/Docs/PDF/SG00RN9409012.pdf ,17.04.2018.

Ek-21: Urmiana Artemia: Female Artemia Urmiana (sol), Male Artemia Urmiana (sağ)

Kaynak: Artemia Research Center, Urmia University, 01.03.2017

Ek-22: Kurumanın Ekosistem Üzerinedeki Etkisine Ait Bir Kare

Kaynak: Nemat Farahbod, 2002.

Ek-23: Tuzlanmış Urmiye Felamingosu

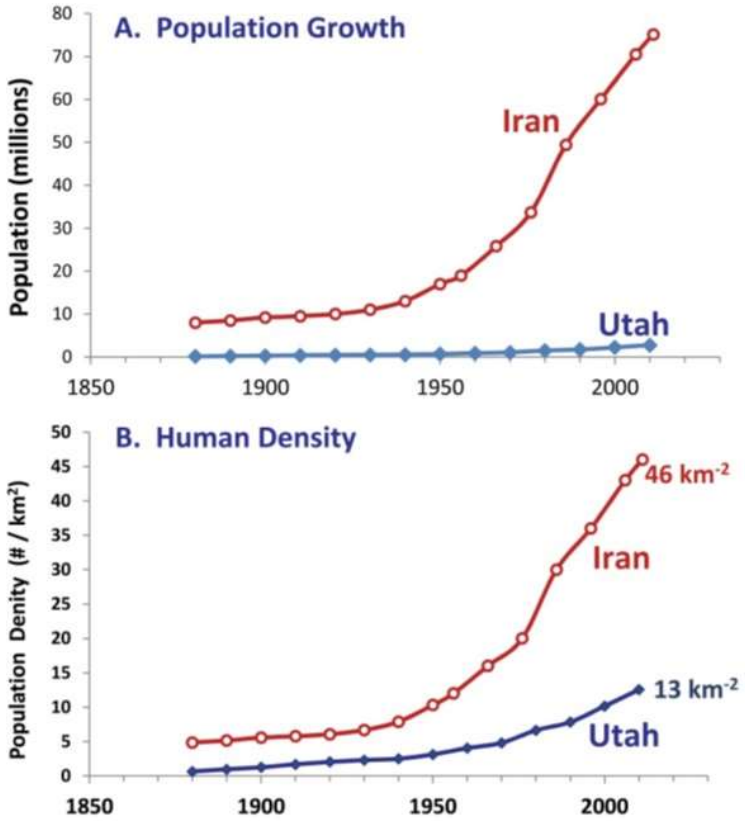
Kaynak: Alireza Asem, Fereidun Mohebbiand Reza Ahmadi, 2012.

Ek-24: Kuruma sonucu Toprağın Obruklaşması: Urmiye Gölü 2013 - 2014 Yılları

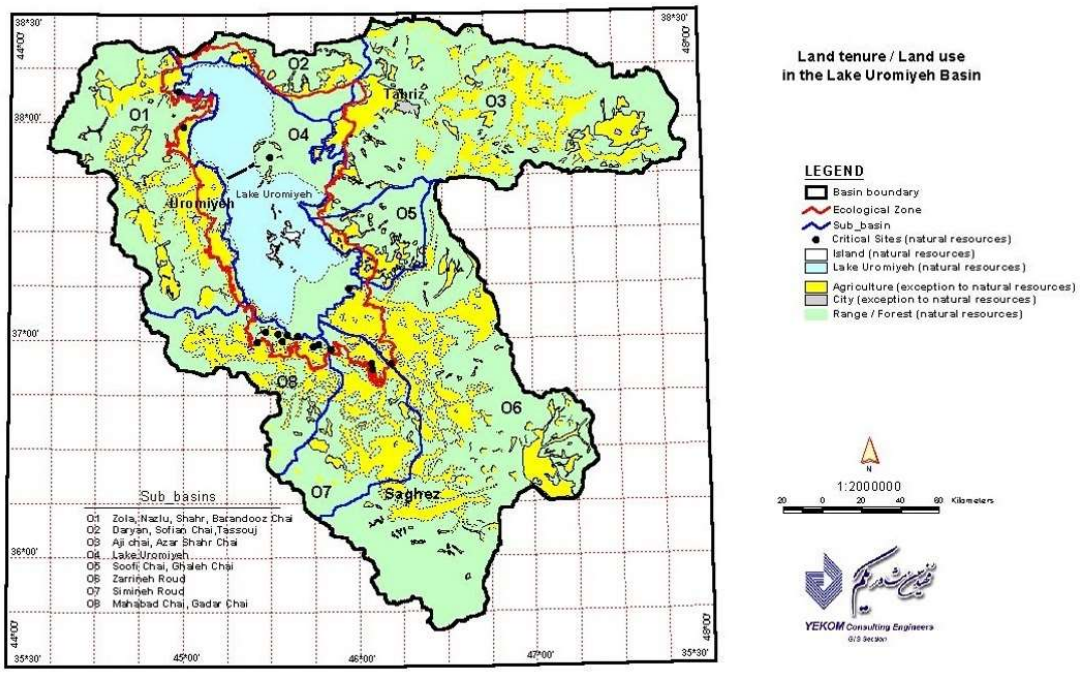
Kaynak: Yusuf Alizade Govarchın Ghale, 2014

Ek-25: Population growth (A) and human densities (B) in Iran and in the State of Utah.

Kaynak: (Çevrimiçi) http://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1627&context=wats_facpub , 12.09.2017.

Ek-26: Havza, Kaynak: Urmiye İli Çevre Kurumu

Kaynak: (Çevrimiçi) https://ag.doe.ir/portal/home/ ,19.06.2017; Nemat Farahbod, 2002.

EK-27: Gölün durumu

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 10.08.2017.

EK-28: Karabağ

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 09.08.2017.

EK-29: Karabağdan Gövercin Kala'ya Doğru, Köy Girişi

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 19.08.2017.

EK-30: Gövercin Kala

Kaynak: Sol: (Çevrimiçi) https://www.pinterest.ca/pin/806285139522518332/?amp_client_id=CLIENT_ID(_)&mweb_unauth_id=&from_amp_pin_page=true, 14.04.2016; Sağ: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 21.08.2017.

EK-31: Yurt

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 17.08.2017.

EK-32: Köyden Görünen ve Duyulan Gölün Sesi

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 19.08.2017.

EK-33: Köye Bitişik Manzara

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 19.08.2017.

EK-34: Göl Suyunun Çekilmesinden Geride Kalan Manzara

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 19.08.2017.

EK-35: Göl Suyunun Çekilmesinden Geride Kalan Göl Yatağı

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 19.08.2017.

EK-36: Göle Yakın Mesafede Olan Terk Edilmiş Sayılabilecek Galgaçı Köyü'nden Kareler

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 10.06.2015.

EK-37: Galgaçı Köyü Durumu

Köyün Muhtar Ali Dedesi

Köyün Okulu: (Bir yıl öncesi 15 şimdiyse (2015 yılı) 12 Öğrencisi Olan İlkokul)

Geçmişte Ekonomi Sağlama Araçlarından Olan Kayıklar:

Bir yıl Öncesi(2014) Kapatılan Köy Marketi:

Köy Gençliği:

Terk Edilmiş Sayılabilecek **Galgaçı Köyü**

Kaynak: Saha araştırmasında yazar tarafından çekilmiştir, 11.06.2015.

EK-38: Protesto Logosu

Kaynak: https://twitter.com/AlizadehRoshan/photo 10.06.2020.

EK-39: Urmiye Gölü'nün bugünkü hali

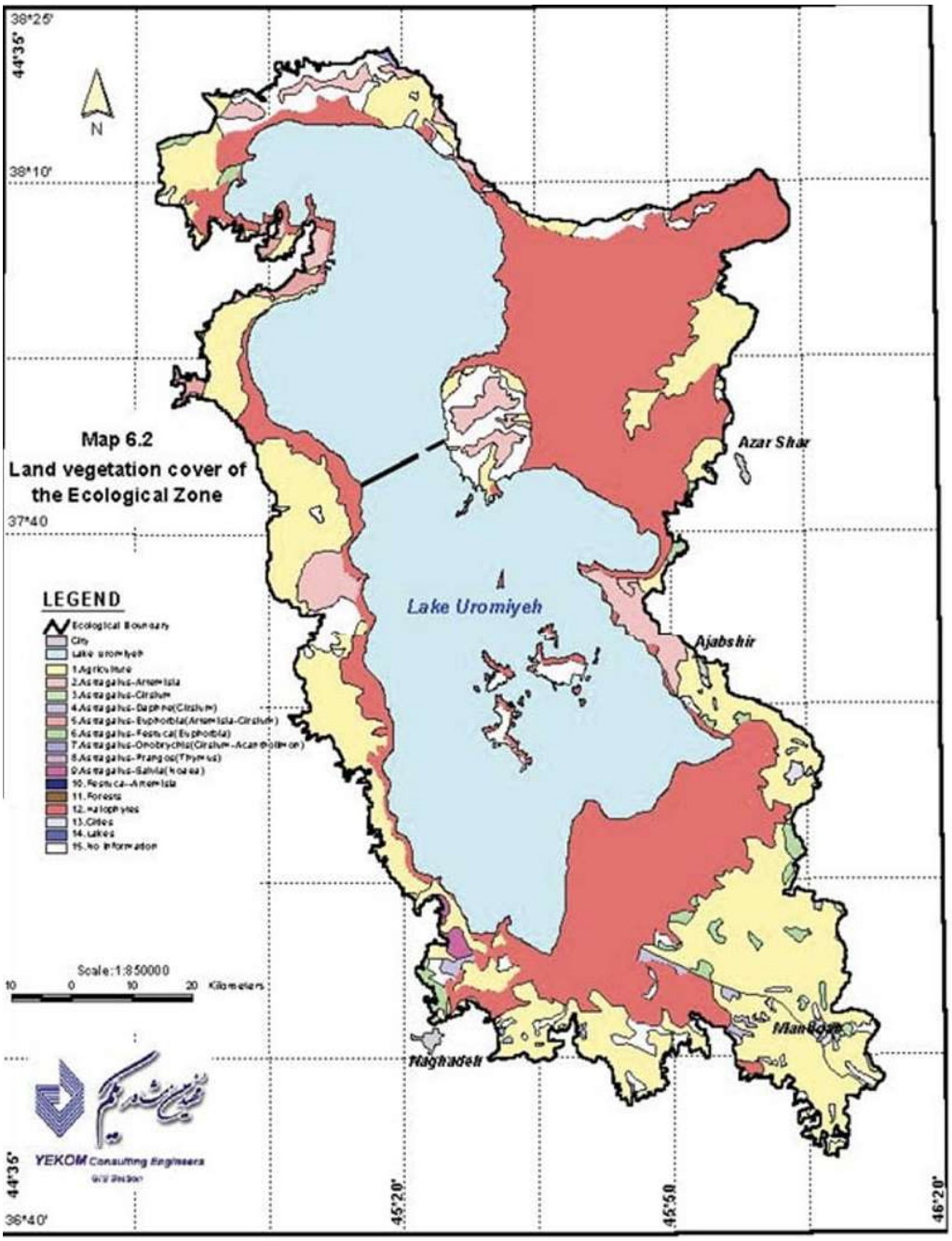
Kaynak: Instagram, save_lake_urmia, 01.07.2019. **(Günümüzde hava kirliliğinden ancak, bir zamanlar Azerbaycan kar yüzünden tatil ilan edilirdi.)**

EK-40: Göldeki Canlıların Durumu

Kaynak: (Çevrimiçi) khabaronline.ir/news/489112 ,12.06.2020; http://arw.ir/?p=11940 , 12.06.2020; http://arw.ir/?p=35541 12.06.2020; http://pana.ir/news/897373 12.06.2020.

EK-41: Urmiye Gölü Havza'sının Bitki Örtüsü

Kaynak: Nemat Farahbod, 2002.

EK-42: İtiraz İçin Kesilmiş Olan Ağaçlar

Kaynak: Akhbar Azerbaijan Gharbi(Batı Azerbaycan Haberleri, Telegram Kanalı, 14.04.2018.

EK-43: Gölün Kuruması Bağlamında Yerel Halkın Ekonomik Sıkıntılarına İlişkin Yönetimin HerHangi Bir Tedbir Uygulamaması

Kaynak: Integram, save_lake_ urmia, 14.04.2018.

EK-44: Ruhani'ye Yönelik Tebriz Halkının Protestosu

Kaynak: (Çevrimiçi) https://ir.voanews.com/a/iran-environment-protest/4362548.html ,17.04.2019.

EK-45: Sloganlar-1: Anadilinde Eğitim= Her Vatandaşın En Temel Hakkı, Urmiye Gölünün Kuruması=Azerbaycan'ın Yok Oluşu.

Kaynak: (Çevrimiçi) nasrnews.ir,12.09.2018.

EK-46: Sloganlar-2

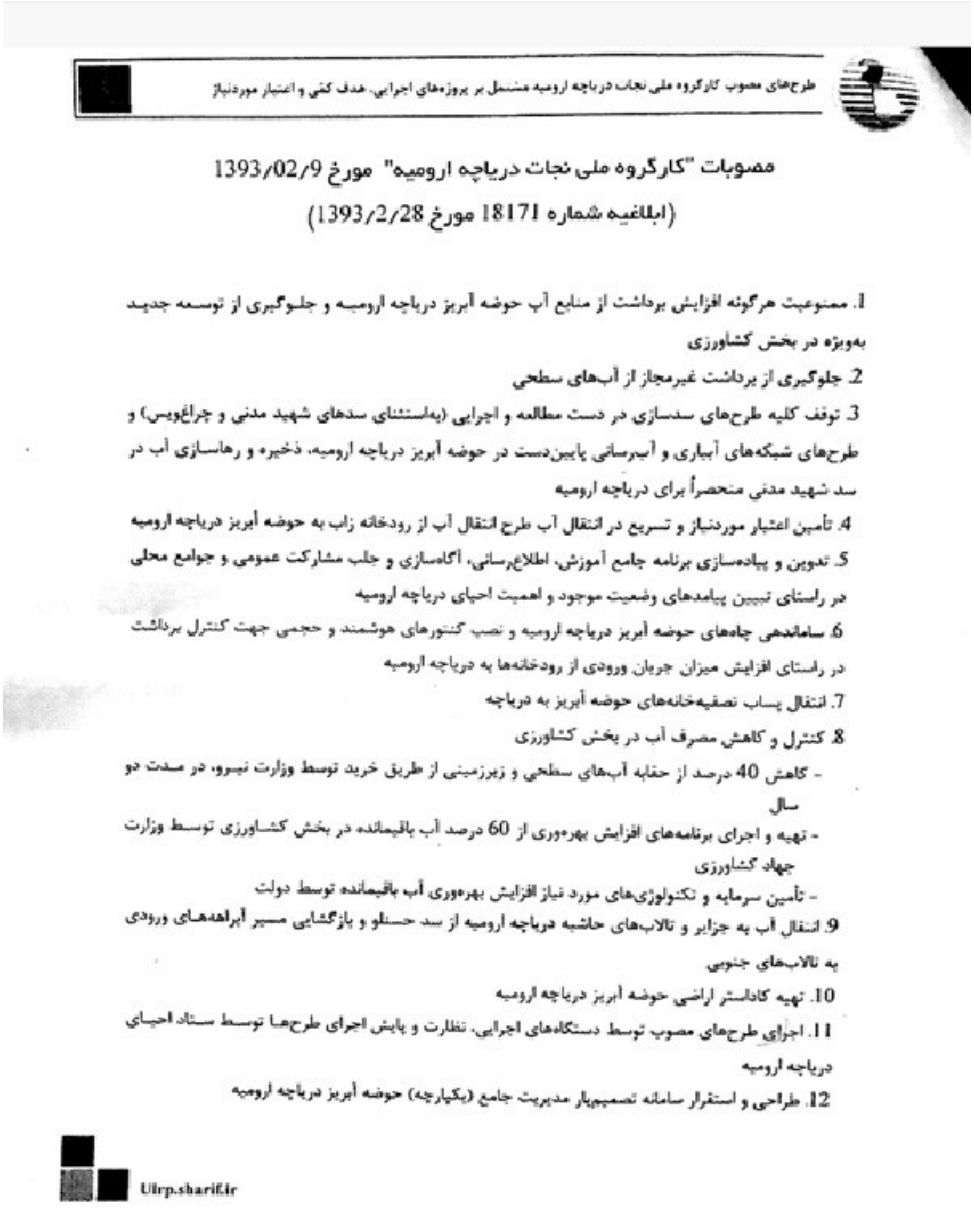
Kaynak: (Çevrimiçi) en.axar.az,12.09.2018; azerbaycankulder.org,12.09.2018; southaz.blogspot.com, ,12.09.2018; commons.m.wikipedia.org,12.09.2018;

Ek-47: Dağcı Gruptan Urmiye Gölü'ne Destek

Kaynak: Integram, save_lake_ urmia, 11.12.2018.

Ek-48: Gölü kurturma heyetinin bölgesel kurumlara ilettiği karar tebiliği

طرح‌های مصوب کارگروه ملی نجات دریاچه ارومیه متمرکز بر پروژه‌های اجرایی، هدف کمّی و اعتبار موردنیاز

مصوبات "کارگروه ملی نجات دریاچه ارومیه" مورخ 1393/02/9

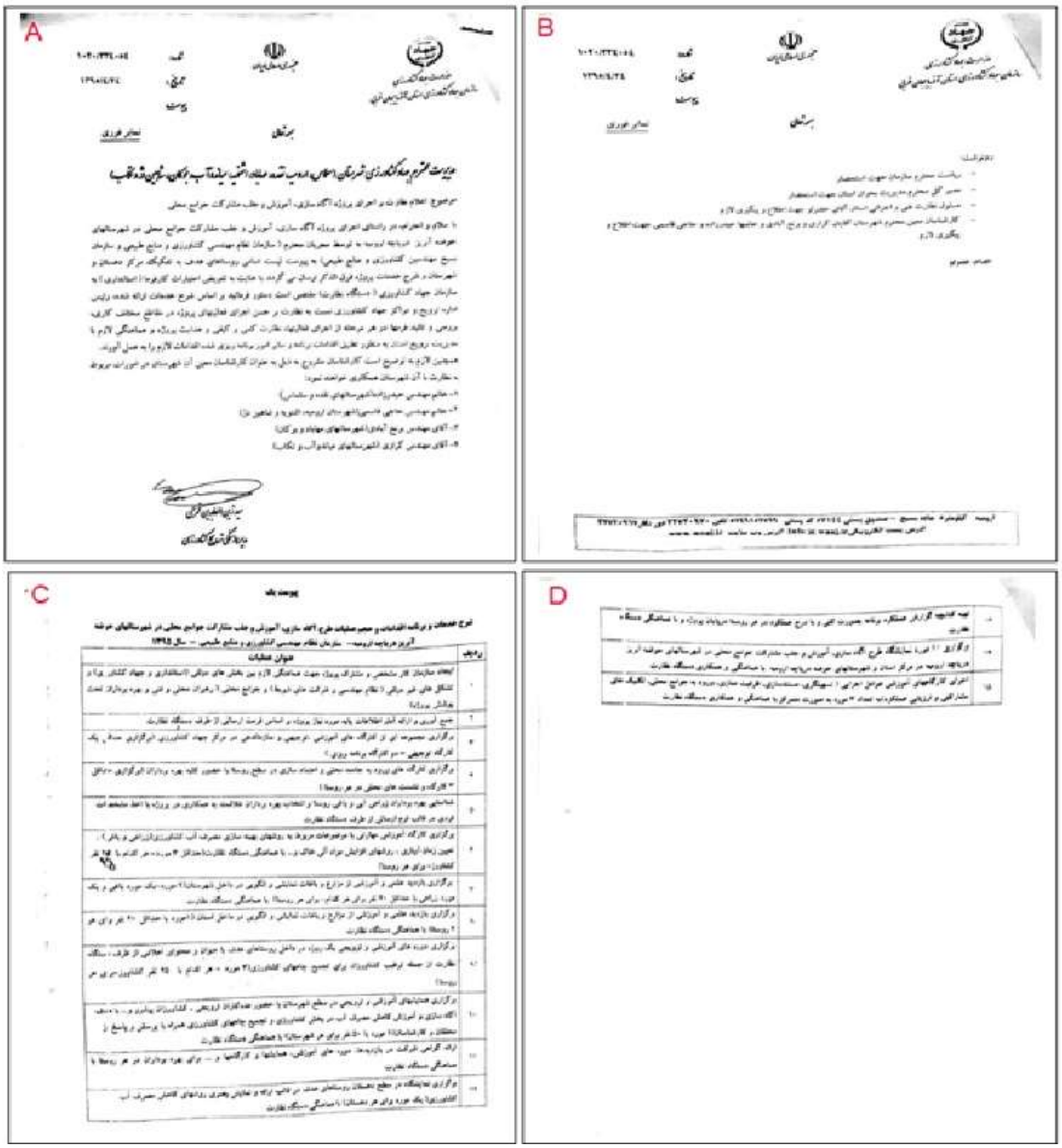
(ابلاغیه شماره 18171 مورخ 1393/2/28)

1. ممنوعیت هرگونه افزایش برداشت از منابع آب حوضه آبریز دریاچه ارومیه و جلوگیری از توسعه جدید به‌ویژه در بخش کشاورزی
2. جلوگیری از برداشت غیرمجاز از آب‌های سطحی
3. توقف کلیه طرح‌های سدسازی در دست مطالعه و اجرایی (به‌استثنای سدهای شهید مدنی و چراغ‌ویس) و طرح‌های شبکه‌های آبیاری و آب‌رسانی پایین‌دست در حوضه آبریز دریاچه ارومیه، ذخیره و رهاسازی آب در سد شهید مدنی منحصراً برای دریاچه ارومیه
4. تأمین اعتبار موردنیاز و تسریع در انتقال آب طرح انتقال آب از رودخانه زاب به حوضه آبریز دریاچه ارومیه
5. تدوین و پیاده‌سازی برنامه جامع آموزش، اطلاع‌رسانی، آگاه‌سازی و جلب مشارکت عمومی و جوامع محلی در راستای تبیین پیامدهای وضعیت موجود و اهمیت احیای دریاچه ارومیه
6. ساماندهی چاه‌های حوضه آبریز دریاچه ارومیه و نصب کنتورهای هوشمند و حجمی جهت کنترل برداشت در راستای افزایش میزان جریان ورودی از رودخانه‌ها به دریاچه ارومیه
7. انتقال پساب تصفیه‌خانه‌های حوضه آبریز به دریاچه
8. کنترل و کاهش مصرف آب در بخش کشاورزی
   - کاهش 40 درصد از حقابه آب‌های سطحی و زیرزمینی از طریق خرید توسط وزارت نیرو، در مدت دو سال
   - تهیه و اجرای برنامه‌های افزایش بهره‌وری از 60 درصد آب باقیمانده در بخش کشاورزی توسط وزارت جهاد کشاورزی
   - تأمین سرمایه و تکنولوژی‌های مورد نیاز افزایش بهره‌وری آب باقیمانده توسط دولت
9. انتقال آب به جزایر و تالاب‌های حاشیه دریاچه ارومیه از سد حسنلو و بازگشایی مسیر آبراهه‌های ورودی به تالاب‌های جنوبی
10. تهیه کاداستر اراضی حوضه آبریز دریاچه ارومیه
11. اجرای طرح‌های مصوب توسط دستگاه‌های اجرایی، نظارت و پایش اجرای طرح‌ها توسط ستاد احیای دریاچه ارومیه
12. طراحی و استقرار سامانه تصمیم‌یار مدیریت جامع (یکپارچه) حوضه آبریز دریاچه ارومیه

Ulrp.sharif.ir

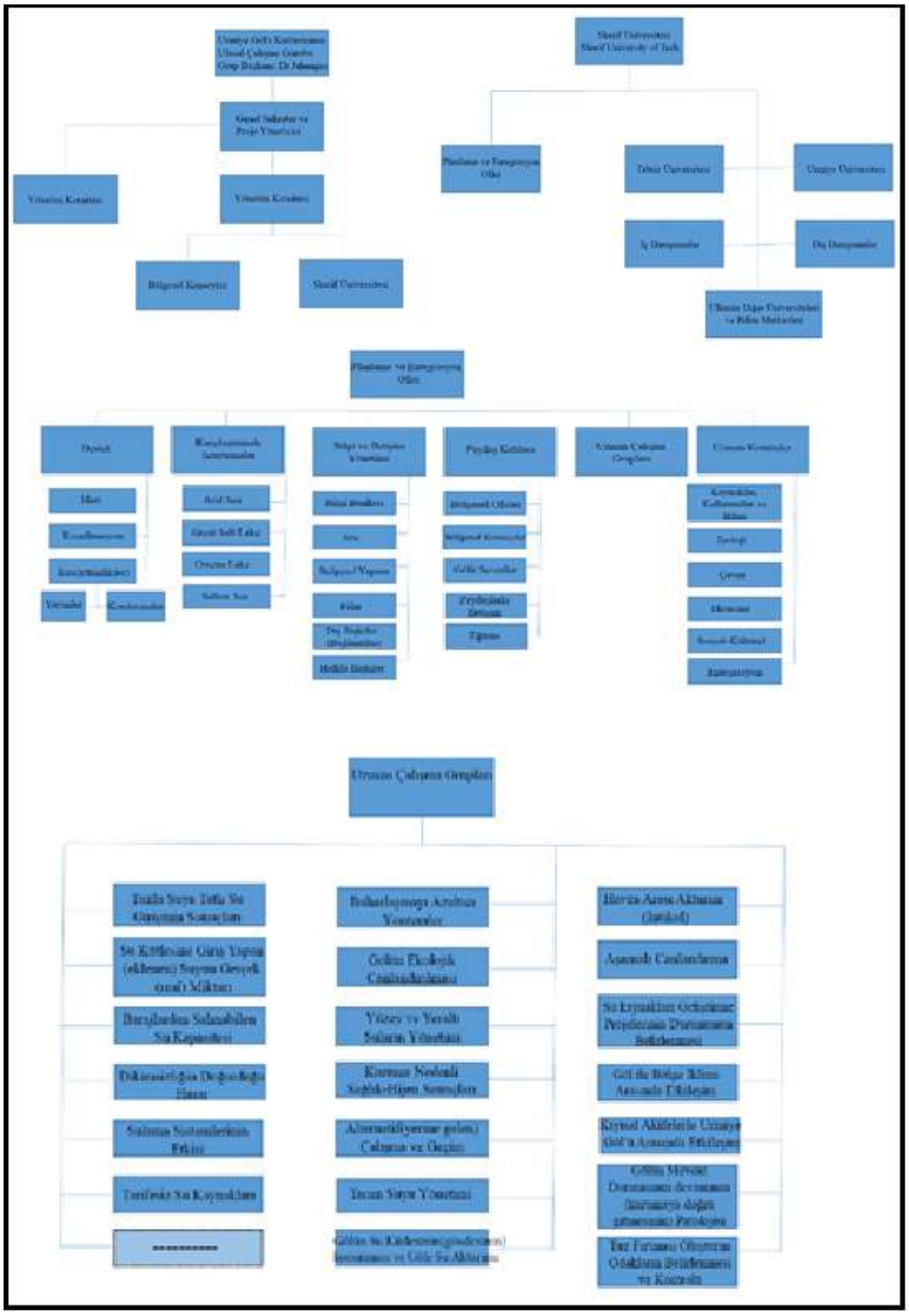
Kaynak: (Çevrimiçi) ulrp.sharif.ir , 29.04.2014 (09.02.1393 h.ş.)

EK-49: Gölü Kurtarma Çalışmaları Çerçevesinde Tarım Bakanlığı'nın Batı Azerbaycan Eyalet Şubesinin Bölge Şehirlerine Yönelik Tebliği

Kaynak: Tarım Bakanlığı, Batı Azerbaycan Tarım Kurumu, 14.07.2016 (24.04.1395 h.ş.)

Ek-50: Gölü Kurtarma Heyeti'nin Kurumsal Yapısı

Kaynak: (Çevrimiçi)
http://www.wetlandsproject.ir/uploads/publications/book/DRM%20Book/5-%20%D8%B3%D8%A7%D8%AE%D8%AA%D8%A7%D8%B1%20%D8%B3%D8%A7%D8%B2%D9%85%D8%A7%D9%86%DB%8C.pdf , 14.06.2017.

Ek-51: Geçici, Ancak Açık Havada Depolama

Kaynak: (Çevrimiçi) http://dl.ulrp.ir/Docs/PDF/SG00RN9409012.pdf , 2015

Ek-52: Kavimlerin Birleşmesi

Kaynak: UrmiaLakeCampaignBot, Telegram Kanal, 12.01.2020.

EK-53: Kelantari'nin Gölün Kuruyacağına ilişkin Hatemi'ye Mektubu

07-MAY-2014 07:36 KHANEH. KESHAVARZ 021 88303651 P. 01

P. 01

حوزه مشاورین

جمهوری اسلامی ایران
ریاست جمهوری

حضرت حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمد خاتمی
ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران

با سلام ،

هدف از مزاحمت توضیح وضعیت دریاچه ارومیه و نجات آن از مرگ حتمی که در چند سال آینده ممکن است اتفاق بیفتد میباشد.

جناب آقای رییس جمهور قبل از احداث سد پرویزی رودخانه های حوزه دریاچه ارومیه این دریاچه میتوانست سالهای متمادی خشکسالی را تحمل نماید ولی از یک طرف بنا احداث سدهای سهلاباد ، زرینه رود ، هدویان و ... که به هر دلیل مانع ورود صدها میلیون متر مکعب آب به دریاچه گردید و از طرف دیگر بر اثر توسعه کشاورزی در خارج از حوزه سدهای فوق صدها میلیون متر مکعب آب جهت برداشت شد که سال به سال باعث کاهش آب ورودی به دریاچه و نهایتا وسعت دریاچه گردید و علاوه بر آنها سه سد بزرگ شهر چای ، ستارخان و سلماس در حوزه شهرهای ارومیه ، تبریز و سلماس در دست احداث هستند که احتمالا تا دو سال آینده به بهره برداری خواهند رسید و بنزهم ورود آب به دریاچه را صدها میلیون متر مکعب دیگر کاهش خواهند داد . در نتیجه پیش بینی میشود که دریاچه در ۱۵ تا ۲۰ سال آتی در اکثر زمان از سال کاملا خشک شود (با توجه به تبخیر ۱۵۰۰ میلیمتری و متوسط ۳۵۰ میلیمتر بارش سالانه در حوزه دریاچه) و ماند دریاچه آبال که با احداث کانال قره قوم فاجعه زیست محیطی بزرگی را بوجود آورد باعث فاجعه انسانی و زیست محیطی غیر قابل پیش بینی بشود لذا خواهشمند است دستور فرمایید با بررسی ابعاد همه جانبه و اقدامات جبرانی مثل انحراف بخش عمده ای از آب رودخانه زاب که عینا به حوزه دجله در عراق وارد میشود به حوزه دریاچه ارومیه و هم چنین به کمک استثنایی دولت در زمینه اجباری کردن آبیاری قطره ای و مزارع در حوزه آبخیز دریاچه ارومیه در هر دو استان آذربایجان شرقی و غربی در طی برنامه چهارم (حتی شده به حکم قانون) و کنترل دقیق آبهای برداشتی و در نهایت کمک به ورود بیشتر آب به دریاچه از وقوع یک فاجعه زیست محیطی غیر قابل جبران در منطقه جلوگیری کرد.

عیسی کلانتری
مشاور رییس جمهور

رونوشت :
- سرکار خانم دکتر ابتکار معاون رییس جمهور و رییس محترم سازمان حفاظت محیط زیست جهت اقدام و پی گیری لازم

سازمان حفاظت محیط زیست
دفتر زیستگاهها و امور مناطق

Kaynak: (Çevrimiçi) https://tn.ai/362629, 24.05.2019.

EK-54: Nostaljik Gemi, Parçalara Ayrılması

Kaynak: Şahin Sepahrad and Alireza Fouladi, 2017; (Çevrimiçi) https://www.suhakki.org/2013/03/urmu-der-ki-susuzam/urmiye-golu-ve-batik-gemi/ , 17.04.2019.

EK-55: Urmiye Gölü Hakkında Çocuklara Hitaben Bir Kitap (Kekilli ve Dostlar İkinci Cilt)

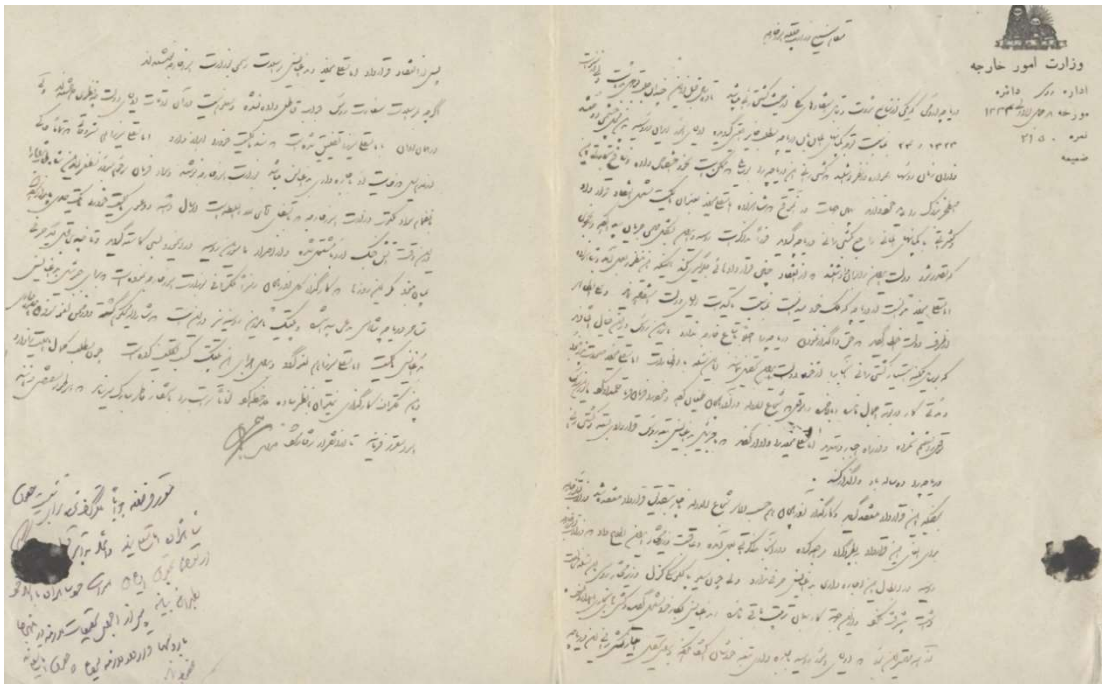
Kaynak: Solmaz Hooseini, Cev. Majid Azmi, 2016; (Çevrimiçi) www.irna.ir/news/82160302/, 12.01.2020.

EK-56: Bölge Halkına Yönelik Eğitim

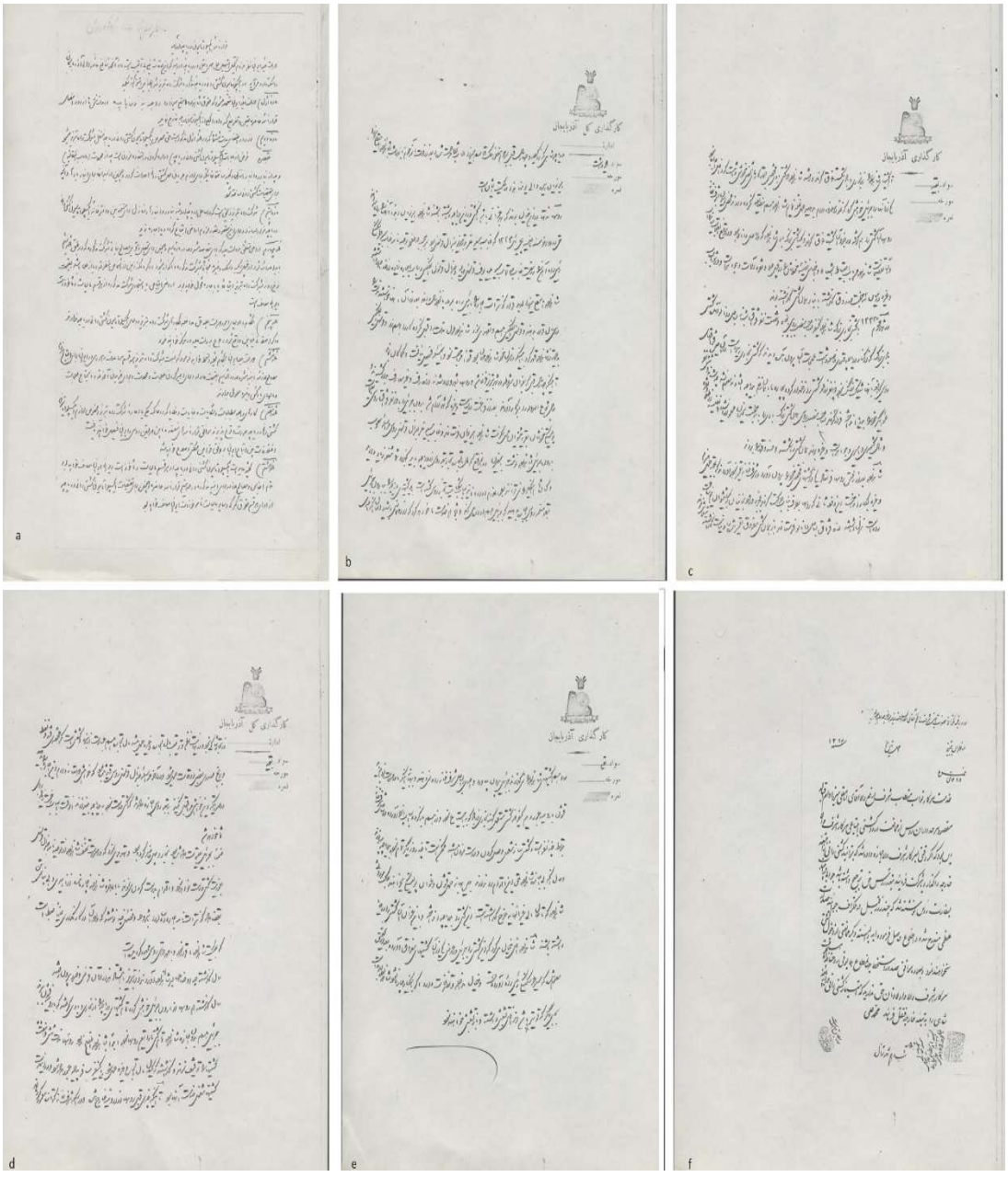
Kaynak: Saha Araştırmasında Yazar Tarafından Çekilmiştir, 10.08.2016.

EK-57: İran'ın Servet Kaynaklarından Olan Urmiye Gölü'ne, Alman-Rus Şirketlerinin (Kompanilerinin) ilgisi

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Esnat Arşivi), 1912 (1334 h.k.)

EK-58: Urmiye Gölü'nün Yiyecek, Yük Taşımacılığı, Ruslarıın Ordu Taşımacılığı Gibi Konular Hakkında Bir Senet

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı Arşivi (Esnat Arşivi), 1800'lü yılların ikinci yarısı (1300'lü h.k.)